

**Z badań nad funkcjonowaniem
sądów prawa polskiego
w średniowieczu**

**CZYNNOŚCI
WOŹNEGO
SĄDOWEGO**

KOMITET REDAKCYJNY

Jan Barcz

Jolanta Jabłońska-Bonca

Leszek Kubicki

Marek Kuryłowicz

Jacek Matuszewski (przewodniczący)

MONOGRAFIE PRAWNICZE AKADEMII LEONA KOŹMIŃSKIEGO
HISTORIA PRAWA

Zygfryd Rymaszewski

**Z badań nad funkcjonowaniem
sądów prawa polskiego
w średniowieczu**

**CZYNNOŚCI
WOŹNEGO
SĄDOWEGO**

Wydawca
Bożena Kućmierowska

Redaktor merytoryczny
Zbigniew Pawłowski

Pozytywnie zaopiniował do druku
prof. dr hab. Jacek Matuszewski

Projekt okładki, stron tytułowych i opracowanie typograficzne
Janusz Fajto

Copyright © by Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne
Copyright © by Akademia Leona Koźmińskiego
Warszawa 2010

ISBN 978-83-61408-19-2
ISBN 978-83-89437-29-7

Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o.
Grupa Kapitałowa WSiP S.A.
00-696 Warszawa ul. J. Pankiewicza 3
www.waip.com.pl

Akademia Leona Koźmińskiego
03-301 Warszawa ul. Jagiellońska 57/59
www.kozminski.edu.pl

Wydanie pierwsze
Arkuszy drukarskich: 25,5
Skład i łamanie: Eryk Stawiński
Druk i oprawa: Fabryka Druku Spółka z o.o., Warszawa

Spis treści

Wykaz źródeł z oznaczeniem skrótów stosowanych w pracy	13
Inne skróty	17
Wstęp	19
Część I. CZYNNOŚCI URZĘDOWE WOŻNEGO	23
Rozdział 1. OBESŁANIE	25
Rozdział 2. WIZJA	35
1. Źródła	35
2. Rodzaje wizji	36
3. Kto dokonywał wizji	36
3.1. Woźny dany przez sąd z urzędu	37
3.2. Woźny dany przez sąd na prośbę zainteresowanych	39
3.3. Nie wiadomo, z czyjej inicjatywy woźny dokonuje wizji	39
3.4. Czy można było brać woźnego do wizji z pominięciem sądu	40
3.5. Asysta woźnego	41
3.6. Zastępcy woźnego przy wizji	44
4. Obligatoryjność wizji	44
5. Termin przeprowadzenia wizji	46
6. Miejsce wizji	47
7. Obecność stron	48
8. Czynności woźnego podczas wizji	50
9. Relacja z wizji	60
9.1. Kto składał relację	60
9.2. Termin złożenia relacji	60
Rozdział 3. POZYWANIE	63
1. Uwagi wstępne	63
2. Czy i od jak dawna woźny uczestniczy w pozywaniu	64
3. Czy tylko woźny dokonywał pozywania	67
4. Czy każdy woźny mógł dokonywać pozywania	72
5. Kto dawał woźnego	75

Czynności woźnego sądowego

6. Czy woźny doręczał wszelkie pozwy	81
7. Woźny przy poprawianiu (<i>melioracio</i>) pozwu	83
8. Woźny przy postępowaniu mandatowym	85
9. Od kogo woźny otrzymywał pozew	88
9.1. Pozew pisemny	88
9.2. Pozew ustny	91
10. Miejsce skuteczniania pozwu	94
10.1. NZ	94
10.2. Statuty wielkopolskie Kazimierza Wielkiego	94
10.3. Statuty małopolskie Kazimierza Wielkiego	95
10.4. Praktyka sądowa	96
11. Czas wykonania pozwania	102
12. Jak woźny wykonywał pozwanie	103
12.1. Uwagi wstępne	103
12.2. Czynności przy pozywaniu	103
13. Kto towarzyszył woźnemu przy pozywaniu	107
14. Zastępcy woźnego	110
15. Odpowiedzialność za pozywanie	119
16. Odmowa wykonania pozwania	120
17. Pozywanie - czynność niebezpieczna	121
18. Opłaty za pozywanie	123
19. Relacja z pozwania	124
19.1. Uwagi wstępne	124
19.2. Relacje składane na polecenie sądu	125
19.3. Woźny składa relację z własnej inicjatywy	125
19.4. Relacja woźnego składana z inicjatywy powoda	126
19.5. Relacja woźnego składana z inicjatywy pozwanego	128
19.6. Nie wiadomo, z czyjej inicjatywy woźny składa relację	129
19.7. Miejsce składania relacji	130
19.8. Forma relacji	131
19.9. Wpis relacji do ksiąg	132
19.10. Wiarygodność relacji	132
19.11. Śmierć woźnego	133
19.12. Waga relacji	134
Rozdział 4. WOŹNY PRZY PRZYSIĘDZE	136
1. Źródła	136
2. Udział woźnego przy składaniu przysięgi w sądzie	138
3. Udział woźnego przy składaniu przysięgi poza sądem	139
3.1. Z czyjej inicjatywy sąd przydział woźnego	140
3.2. Problem asysty woźnego	140

3.3. Zastępcy woźnego	141
3.4. Prawidlnik	142
4. Wzywanie do przysięgi	142
4.1. Od kogo wychodziła inicjatywa	142
4.2. Termin	143
4.3. Kogo woźny wzywał	144
5. Gdzie składano przysięgę	144
6. Czas składania przysięgi	146
7. Czynności woźnego w dniu składania przysięgi	147
7.1. Obecność	147
7.2. Przełożenie terminu	148
7.3. Odmowa składania lub wysłuchania przysięgi	149
7.4. Zarzuty pod adresem świadków	150
7.5. Inne przyczyny, dla których do przysięgi nie dochodziło	152
7.5.1. Ingerencja władzy	152
7.5.2. Złe sformułowanie usprawiedliwienia	152
7.5.3. Pozostałe okoliczności	153
7.6. Zwolnienie z przysięgi	154
8. Rota	156
9. Błąd przy przysiędze	159
10. Wielokrotna przysięga	160
11. Relacja woźnego z przebiegu postępowania „przysiężnego”	161
12. Odpowiedzialność woźnego	163
Rozdział 5. ARESZT	164
1. Czym był średniowieczny areszt	164
1.1. Rodzaje aresztu	165
2. Źródła	165
3. Terminologia	166
4. Kto dokonywał aresztu	167
5. Z czyjej inicjatywy woźny dokonywał aresztu	169
5.1. Woźny dany do aresztu z inicjatywy własnej sądu	169
5.2. Woźny dany przez sąd na prośbę zainteresowanego	170
5.3. Nie wiadomo, z czyjej inicjatywy woźny jest wysyłany do aresztowania	172
5.4. Czy można było brać woźnego z pominięciem sądu	172
5.5. Asysta	173
5.6. Areszt dokonywany przez zastępcę woźnego	175
6. Spory o miejsce dokonania aresztu	175
7. Areszt dokonywany w sądzie	176
8. Woźny w postępowaniu o wydanie chłopca	181
9. Areszt w innych sprawach	191

Czynności woźnego sądowego

9.1. Areszt w posiadłości osoby, której sąd woźnego przydzielił	192
9.2. Areszt w cudzej posiadłości	193
9.3. Areszt w innym miejscu	197
9.4. Miejsce aresztu nieznanne	197
10. Przedmiot aresztu	198
11. Lico, lice	201
11.1. Skutki licowania	203
12. Woźny przestrzegał prawa	204
13. Problem forum	204
Rozdział 6. CIAŻENIE	206
1. Charakterystyka źródeł. Rodzaje ciążenia	206
2. Ciężenie wynikające z umowy	207
3. Ciężenie urzędowe	208
4. Przebieg ciążenia	209
Rozdział 7. WWIĄZANIE	220
1. Rodzaje wwiązań	220
2. Woźny przy wwiązaniu umownym	221
3. Woźny przy wwiązaniu <i>ex officio</i>	226
4. Czynności woźnego przy wwiązaniu	230
Rozdział 8. WOŹNY PRZY WSTECZY	239
1. Rodzaje wsteczy	239
2. Podstawa źródłowa	240
3. Z czyjej inicjatywy sięgano po wstecz	241
4. Kto delegował woźnego. Laska	242
5. Kogo sąd wysyłał ze wsteczą	243
6. Adresat wsteczy	244
6.1. Sędzia lub podsędek	244
6.2. Podsędek i woźny	244
6.3. Woźny	245
6.4. Kilku adresatów i kilka pytań, czyli wstecz skumulowana	245
6.5. Adresat wsteczy niepodany	246
6.6. Kłopoty z woźnym-adresatem wsteczy	246
7. Wielokrotność wsteczy	249
8. Treść zapytania	249
9. Kto towarzyszył woźnemu przy wsteczy	250
10. Opłata za wstecz	250

11. Kara	251
12. Relacja ze wsteczy	252
Rozdział 9. WOŻNY PRZY NAGANIE I MOCJI SĘDZIEGO	254
Rozdział 10. WOŻNY PRZY NAGANIE PISARZA SĄDOWEGO	264
Rozdział 11. WOŻNY PRZY NAGANIE SZLACHECTWA	268
Rozdział 12. WOŻNY W SĄDZIE	272
1. Uwagi wstępne	272
2. Czynności niezwiązane z toczącą się rozprawą	273
3. Czynności związane z toczącą się rozprawą	277
3.1. Statuty małopolskie Kazimierza Wielkiego	277
3.2. Wożny odkłada termin	278
3.3. Wożny wzywa przed oblicze sądu	280
3.3.1. Obligatoryjność wezwania	280
3.3.2. Kto dawał woźnemu polecenie wezwania	280
3.3.2.1. Wożny wzywa z polecenia sądu	280
3.3.2.2. Wożny wzywa z inicjatywy powoda	280
3.3.3. Kogo wożny wzywał	281
3.3.3.1. Wzywanie powoda	281
3.3.3.2. Wzywanie pozwanego	282
3.3.3.3. Wzywanie świadków	282
3.3.4. Prawne podstawy wzywania	282
3.3.5. Wielokrotne wzywanie	283
3.3.6. Miejsce wzywania	284
3.3.7. Czas wzywania	285
3.3.8. Czy tylko wożny wzywał	285
3.3.9. Skuteczność wzywania	286
4. Wożny na rozprawie	287
4.1. Wożny odbiera broń	287
4.2. Relacja z wezwania na rozprawę	287
4.3. <i>Astitio termini</i>	288
4.4. Wożny w roli świadka	289
4.5. Przed woźnym w sądzie składa się oświadczenia	292
4.6. Za pośrednictwem woźnego sąd zwraca się do stron	293
4.7. Wyrok	293
4.7.1. Wożny wzywa strony, by wysłuchały wyroku	293
4.7.2. Wożny wzywa przegrywającego, by nie opuszczał sądu, póki nie zadośćuczyni	293
5. Ogłaszanie decyzji dotyczących funkcjonowania sądu	294

Czynności woźnego sądowego

5.1. Woźny ogłasza „leżenie” ksiąg	294
5.2. Woźny ogłasza limitację	294
5.2.1. Ze względu na późną porę	294
5.2.2. Do przybycia starosty (sąd grodzki)	295
5.2.3. Z „ważnych powodów”	295
5.2.4. Z powodu wojny	295
5.2.5. Z powodu bezkrólewia	295
5.2.6. Przyczyna nieodnotowana	295
5.2.7. Protest przeciwko limitacji	296
5.2.8. Woźny zapowiada roczki po limitacji	296
Rozdział 13. EGZEKUCJA WYROKU	297
Rozdział 14. WOŹNY PRZY ZAPOWIEDZI DÓBR	300
1. Rodzaje zapowiedzi	300
2. Udział sądu	301
3. Rola woźnego	302
4. Przedmiot zapowiedzi	303
5. Adresaci zapowiedzi	306
6. Miejsce zapowiedzi	307
7. Wielokrotność zapowiedzi	307
8. Sankcje	308
9. Funkcje społeczno-gospodarcze	309
10. Zasięg terytorialny	310
Rozdział 15. WOŹNY PRZY OGŁASZANIU NABYCIA NIERUCHOMOŚCI	311
Rozdział 16. WOŹNY PRZY ZAPOWIEDZIACH - OSTRZEŻENIACH, SPRZECIWACH	317
1. Domniemana obecność woźnego	317
2. Kto dawał woźnego	318
3. W czyim imieniu woźny zapowiada	319
4. Czy sąd polecał zapowiedzieć	320
5. Kto towarzyszył woźnemu	320
6. Adresat zapowiedzi	321
7. Miejsce zapowiedzi	322
8. Zapowiedzi konkurencyjne	323
9. Termin zgłaszania zapowiedzi	323

10. Przedmiot zapowiedzi	324
11. Forma zapowiedzi	330
12. Wpis zapowiedzi do ksiąg	330
13. Wykreślenie zapisu zapowiedzi	331
14. Sprzeciw wobec zapowiedzi	331
Rozdział 17. KWESTIE GRANICZNE	332
1. Rodzaje uczestnictwa woźnego	332
2. Wizja granic	333
3. Woźny w procesie granicznym	334
3.1. Uwagi wstępne	334
3.2. Kto dawał woźnego	336
3.3. Czynności woźnego w procesie granicznym	339
3.3.1. Kłopoty ze źródłami	339
3.3.2. Wzywanie na sąd graniczny	340
3.3.3. Woźny przy wytyczaniu granic	340
3.3.4. Zaprzysiężenie uczestników	344
3.3.5. Znakowanie granic	345
3.3.6. Stadium końcowe	349
4. Woźny przy ustalaniu granic w związku z podziałem majątku lub alienacją	350
4.1. Podział majątku	350
4.2. Woźny przy graniczeniu przeprowadzonym w związku z alienacją	352
5. Woźny „rozrusza” kopce graniczne	352
Rozdział 18. WOŹNY PRZY EGZEKUCJI OBOWIĄZKÓW WZGLĘDEM PAŃSTWA	354
Rozdział 19. OGŁOSZENIA PUBLICZNE	359
Rozdział 20. WOŹNY ZIEMSKI - WYSŁANNIK DO INNYCH SĄDÓW	363
1. Woźny wysyłany do sądu dominialnego	363
2. Woźny wysyłany do sądu miejskiego	366
3. Woźny wysyłany do sądu kościelnego	367
4. Woźny wysyłany do sądu Rektora Uniwersytetu Krakowskiego	368
Rozdział 21. SPORADYCZNIE NOTOWANE CZYNNOŚCI URZĘDOWE WOŹNEGO	369

Czynności woźnego sądowego

1. Woźny przy ugodzie	369
2. Woźny przy zakładzie (wadium)	372
3. Woźny przy ustanawianiu pełnomocnika procesowego	377
4. Woźny w procedurze oczyszczenia się z zarzutu	380
5. Woźny przy odpowiedzi	381
6. Inne	383

Rozdział 22. CZYNNOŚCI WOŻNEGO PRZEDMIOTEM TRANSAKCJI	389
--	-----

Część II. WOŻNY W ŹRÓDŁACH JAKO OSOBA PRYWATNA	393
---	-----

1. Uwagi wstępne	395
2. Woźny stroną procesową	396
3. Woźny pełnomocnikiem stron procesowych	399
4. Inne, pozaprocessowe sytuacje	401

ZAKOŃCZENIE	403
--------------------------	-----

Uzupełnienie do bibliografii z Tomu I	408
---	-----

Wykaz źródeł z oznaczeniem skrótów stosowanych w pracy

ACap.	<i>Acta Capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta (1438–1523; 1438–1525)</i> , wyd. B. Ulanowski, Archiwum Komisji Historycznej, t. VI, Kraków 1891.
ACIE	<i>Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta</i> , Vol. I – <i>Acta capitulorum, Poznaniensis, et Vladislaviensis (1408–1530)</i> , Monumenta Medii Aevi Historica, t. XIII, Kraków 1894; Vol. II – <i>Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesum Gneznensis et Poznaniensis (1403–1530)</i> , Monumenta Medii Aevi Historica, t. XVI, Kraków 1902; Vol. III, Pars 1 – <i>Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesum Plocensis, Vladislaviensis et Gneznensis (1422–1533)</i> . Monumenta Medii Aevi Historica, t. XVIII, Kraków 1908, wyd. całości B. Ulanowski.
AGZ	<i>Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie wskutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego</i> , t. I–XIX, Lwów 1868–1906.
Art. sąd.	<i>Artykuły sądowe</i> , wyd. F. Piekosiński, Archiwum Komisji Prawniczej, t. III, s. 65–76.
Bkuj.	<i>Księgi sądowe brzesko-kujawskie, 1418–1424</i> , wyd. J.K. Kochanowski, <i>Teki Pawińskiego</i> , t. VII, Warszawa 1905.
Cautelae	<i>Cautelae quaedam in iure terrestri tentae et observatae</i> , wyd. S. Kutrzeba, Archiwum Komisji Prawniczej, t. II, Kraków 1913, s. 212–216.
CDPol.	<i>Codex diplomaticus Poloniae</i> , t. I–IV, wyd. I. Ryszczewski, A. Muczkowski, A.Z. Helcel, J. Bartoszewicz, E. Bobowski, Warszawa 1847–1887.
Cod. epist.	<i>Codex epistolaris saeculi decimi quinti</i> , Pars I, Monumenta Medii Aevi Historica, t. XII, Kraków 1891, Pars II, Monumenta Medii Aevi Historica, t. XII, Kraków 1891, Pars III, Monumenta Medii Aevi Historica, t. XIV, Kraków 1894, wyd. całości A. Lewicki.
Constit. Lancic.	<i>Constitutiones et iura terrae Lanciciensis ad fidem codicum Ptrb, III et Sier. IV</i> , wyd. B. Ulanowski, Archiwum Komisji Prawniczej, t. IV, s. 433–452, Kraków 1922.

Czynności woźnego sądowego

Consuet. Crac.	<i>Consuetudines terrae Cracoviensis, Volumina Constitutionum</i> , t. I, vol. 1, s. 156-162, pod tytułem: <i>Alexander Rex Consuetudines terrae Cracoviensis corpori iuris adscriptas et approbatas confirmat</i> , do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 1996.
Czerska	<i>Księga ziemi czerskiej</i> , wyd. T. Lubomirski, Warszawa 1879.
Decr. Bobrz.	<i>Decreta in iudiciis regalibus tempore Sigismundi I Regis Poloniae a. 1507-1531 Cracoviae celebratis, lata...</i> , wyd. M. Bobrzyński, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. VI, Kraków.
Decr. Łysiak I	<i>Decreta Iuris Supremi Magdeburgensis castris Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Rechts auf der Burg zu Krakau, 1456-1481</i> , hrsg. und eingeleitet von L. Łysiak und K. Nehlsen-v. Stryk, Frankfurt am Main 1995.
Decr. Łysiak II	<i>Decreta Iuris Supremi Magdeburgensis castris Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Rechts auf der Burg zu Krakau</i> , Bd 2, 1481-1511, hrsg. und eingeleitet von L. Łysiak unter Mitwirkung von K. Nehlsen-v. Stryk, Frankfurt am Main 1997.
Exped. bell.	<i>Acta expeditionum bellicarum palatinatus Calisiensis et Poznaniensis in Walachos et in Turcos a. 1497-1498</i> , in <i>Archivo Regiomontano asservata</i> , wyd. M. Bobrzyński, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. VII, z. 1, Kraków 1882.
Forma proc.	<i>Forma processus iudicarii a. 1553 conscripta, e codice Petropolitano deprompta</i> , wyd. B. Ulanowski, Archiwum Komisji Prawniczej, t. I, s. 257-324, Kraków 1895.
Helc. I	A.Z. Helcel, <i>Wyimki z najdawniejszych ksiąg sądowych ziemi krakowskiej, mianowicie z lat 1388, 1389 i 1390</i> , w: SPPP, t. I, s. 229-262.
Helc. II	<i>Wyciągi z najstarszych ksiąg sądowych dawnej ziemi krakowskiej</i> , wyd. A.Z. Helcel, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. II, Kraków 1870.
Inscr. clen.	<i>Inscriptiones clenodiales ex libris iudicialibus Palatinatus Cracoviensis</i> , wyd. B. Ulanowski, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. VII, z. 3, Kraków 1885.
IP	<i>Ius Polonicum, codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibusque collatis, eddidit Joannes Vincentius Bandtkie...</i> , Varsaviae a. MDCCCXXXI.
Iura Maz. Terr.	<i>Iura Mazoviae Terrestria. Pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego</i> , oprac. J. Sawicki, t. I-III, Warszawa 1972-1974.
Kal. I	<i>Księga ziemska Kaliska 1400-1409</i> , wyd. T. Jurek, Poznań 1991.
Kal. II	<i>Wybór zapisek sądowych Kaliskich (1409-1416)</i> , wyd. B. Ulanowski, Archiwum Komisji Historycznej, t. III, Kraków 1886, s. 153-270.
KDKK	<i>Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława</i> , t. I-II, wyd. F. Piekosiński, Monumenta Medii Aevi Historica, t. I, VIII, Kraków 1874, 1883.
KDMK	<i>Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa, 1275-1506</i> , cz. I-II, wyd. F. Piekosiński, Monumenta Medii Aevi Historica, t. V, VII, Kraków 1879, 1882.

Wykaz źródeł

KDMP	<i>Kodeks dyplomatyczny Małopolski</i> , t. I-IV, wyd. F. Piekosiński, Monumenta Medii Aevi Historica, t. III-V, XVII, Kraków 1876-1903.
KDWP	<i>Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski</i> , t. I-XI, wyd. F. Piekosiński i inni, Poznań 1877-1999.
Koz.	<i>Inscriptiones clenodiales</i> . 8. <i>Najdawniejsze zapiski herbowe chełmskie</i> , wyd. ks. dr Z. Kozicki, „Miesięcznik Heraldyczny”, r. 2, 1909, nr 6-7, s. 81-86.
Kuraś	<i>Zbiór dokumentów małopolskich</i> , wyd. S. Kuraś, cz. I-VIII, Wrocław 1962-1975.
Leksz. I, Leksz. II	<i>Die ältesten grosspolnischen Grodbücher</i> , Bd I-II, hrsg. von J. von Lekszycki, Leipzig 1887, 1889.
Liber form.	<i>Liber formularum ad ius polonicum nec non canonicum asservatorum</i> , wyd. B. Ulanowski, Archiwum Komisji Prawniczej, t. I, Kraków 1893.
Libri form.	<i>Libri formularum saeculi XV</i> , wyd. B. Ulanowski, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. X, cz. 1, Kraków 1888.
Lub. I	<i>Fragmenta inscriptionum terrestrium Lubliniensium anni 1416</i> , w: L. Białkowski, <i>Lubelska księga podkomorska piętnastego wieku</i> , Lublin 1934, s. 138-151 (zapiski nienumerowane).
Lub. II	L. Białkowski, <i>Lubelska księga podkomorska piętnastego wieku</i> , Lublin 1934.
Lub. III	L. Białkowski, <i>Najstarsze zapiski ziemskie lubelskie z r. 1409</i> , „Teki Archiwalne”, t. VII, 1961, s. 11-68.
Łaguna, Niezn. zap.	S. Łaguna, <i>Nieznane zapiski heraldyczne średniowieczne polskie</i> , Kraków 1898.
Łaski, Liber ben.	Jan Łaski, <i>Liber beneficiorum archidioecesis Gnesnensis</i> , t. I-II, wyd. ks. J. Łukowski, Gniezno 1880-1881.
Łęcz. I, Łęcz. II	<i>Księgi sądowe łęczyckie od 1385 do 1419 r.</i> , wyd. A. Pawiński, Teki Pawińskiego, t. III, IV, Warszawa 1897.
MK	<i>Matricularum Regni Poloniae summaria</i> , cz. 1-4 (vol. 4 indeksy). Wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1910-1917.
MK 10	<i>Matricularum Regni Poloniae codices saeculo XV conscripti</i> , t. I, <i>Liber distinctus numero 10 annorum 1447-1454</i> , wyd. A. Mysłowski i W. Graniczny, Warszawa 1914.
MKM	<i>Metryka księstwa mazowieckiego z XV-XVI w.</i> , t. I-II, Pomniki Prawa wydane przez Warszawskie Archiwum Główne, t. V-VII, Warszawa 1918-1930.
Maz. herb.	<i>Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI w.</i> , wyd. A. Wolff, Kraków 1937.
Misc. archiw.	P. Dąbkowski, <i>Miscellanea archiwalne, 1431-1816</i> , „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, t. X, z. 2, Lwów 1930.
Mog.	<i>Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam</i> , wyd. E. Janota, w: <i>Monografia opactwa cystersów we wsi Mogiła</i> , Kraków 1865.
NKDMaz.	<i>Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza</i> , cz. II-III, 1248-1381, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław 1989, 2000 (części I nie ma).

Czynności woźnego sądowego

Najst. ks.	A. Klodziński, <i>Najstarsza Księga Sądu Najwyższego Prawa Niemieckiego na Zamku Krakowskim</i> , Archiwum Komisji Prawniczej, t. X, Kraków 1936.
Ort. magd.	<i>Najstarsze staropolskie tłumaczenie ortyli magdeburskich, według rękopisu Nr. 50 Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich</i> , oprac. J. Reczek i W. Twardzik, Cz. III, <i>Indeks frekwencyjny i wyrazowy</i> , Wrocław 1972.
Piekos. Wybór	<i>Wybór zapisek sądowych grodzkich i ziemskich wielkopolskich z XV w.</i> , t. I, z. 1, wyd. F. Piekosiński, w: idem, <i>Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego</i> , t. VI, z. 1, Kraków 1902.
Płock	<i>Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka</i> , t. I, 1065–1495, t. II, 1495–1586, wyd. S.M. Szacherska, Warszawa 1975, 1987.
Płońska	<i>Księga ziemna płońska 1400–1417</i> , wyd. M. Handelsman, <i>Najdawniejsze Księgi Sądowe Mazowieckie</i> , t. I, Warszawa 1920.
Popowice I	Z. Perzanowski, <i>Średniowieczne dokumenty małopolskiej wsi Popowice</i> , „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 50, 1985, z. 3, s. 239–245.
Posp. rusz.	<i>Materiały do dziejów pospolitego ruszenia z lat 1497 i 1509, zebrane w części przez śp Adolfa Pawińskiego uzupełnił i wydał S. Kutrzeba</i> , Archiwum Komisji Historycznej, t. IX, Kraków 1902, s. 235–388.
Pozn. I	<i>Księga ziemna poznańska 1400–1407</i> , wyd. K. Kaczmarczyk i K. Rzyski, Poznań 1960.
Proc. iur.	<i>Processus iuris a Ioanne Laskio confectus iussu Alexandri Regis</i> , Volumina Constitutionum, t. I, vol. 1, s. 165–170.
Puncta	<i>Puncta in iudiciis terrestribus et castrensibus observanda, a. 1544 conscripta</i> , wyd. M. Bobrzyński, <i>Starodawne Prawa Polskiego Pomniki</i> , t. VII, z. 2, 1882, s. 195–242.
Roty sier.	A. Kalina, <i>Anecdota paleopolonica</i> , „Archiv für slavische Philologie”, Bd 6, 1882, s. 184–215.
Roty war.	<i>Nieznane średniowieczne roty przysięg wareckie z lat 1419–1480</i> , wyd. F. Piekosiński, Archiwum Komisji Prawniczej, t. VIII, cz. 1, s. 43–59, Kraków 1907.
Roty wlkp.	<i>Wielkopolskie roty sądowe XIV–XV wieku</i> , t. I–V, wyd. H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz, Wrocław 1959–1981.
SUB	<i>Schlesisches Urkundenbuch, Bd I–V (971–1290)</i> , bearbeitet von B. Appelt, W. Irgang, Graz–Köln 1963–1993.
Sand.	<i>Zapiski sądowe województwa sandomierskiego z lat 1395–1444</i> , wyd. F. Piekosiński, Archiwum Komisji Prawniczej, t. VIII, cz. 1, s. 61–175.
Sang.	<i>Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Wydane nakładem właściciela pod kierownictwem Z.I. Radzimińskiego i B. Gorczała</i> , t. I–III, Lwów 1887–1890.
Sąd z. krak.	<i>Dokumenty sądu ziemskiego krakowskiego 1302–1453</i> , oprac. Z. Perzanowski, Wrocław 1971.

Wykaz źródeł

Syntagm.	<i>Polskie statuty ziemskie w redakcji najstarszych druków (Syntagmata)</i> , oprac. L. Łysiak i S. Roman, Wrocław 1958.
Tzschoppe US	<i>Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober-Lausitz</i> , wyd. G.A. Tzschoppe i G.A. Stenzel, Hamburg 1832.
Ul.	<i>Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie</i> , wyd. B. Ulanowski, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. VIII, cz. 1-2, Kraków 1884, 1886.
Ul. Kilka aktów	B. Ulanowski, <i>Kilka aktów do historii sądownictwa według prawa niemieckiego w Polsce</i> , Archiwum Komisji Prawniczej, t. V, Kraków 1897, s. 367-400.
Ul. Mat.	<i>Materiały do historii prawa i heraldyki polskiej</i> , wyd. B. Ulanowski, Archiwum Komisji Historycznej, t. III, s. 271-473, Kraków 1886.
Ul. Wyj.	<i>Wyjątki z najdawniejszej księgi miejskiej lubelskiej</i> , wyd. B. Ulanowski, Kraków 1885 (lub Archiwum Komisji Historycznej, t. IV, 1885).
Wil. XIX	<i>Akty izdawajemyje Wilenskoju Archeograficzekoju Kommissieju</i> , t. XIX, Wilno 1892.
Wyw. szlach.	W. Semkowicz, <i>Wywody szlachectwa w Polsce XIV-XVII w.</i> , „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, Lwów 1913.
Zag. ks.	P. Dąbkowski, <i>Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i betzkiego</i> , SHPP, t. VII, z. 1., Lwów 1921, s. 1-112.
Zakr. I	<i>Księga zakroczymska I</i> , wyd. A. Rybarski, Najdawniejsze Księgi Sądowe Mazowieckie, t. II, cz. 1, Warszawa 1919.
Zakr. II	<i>Księga zakroczymska II</i> , wyd. K. Tymieniecki, Najdawniejsze Księgi Sądowe Mazowieckie, t. III, Warszawa 1920.
Zap. warsz.	<i>Zapiski i roty polskie XV-XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej</i> , wyd. W. Kuraszkiewicz i A. Wolff, Kraków 1950.

Inne skróty

Acta Univ. Lodz. – „Acta Universitatis Lodzensis”

Acta Univ. Wratislav. – „Acta Universitatis Wratislaviensis”

AKH – Archiwum Komisji Historycznej

AKP – Archiwum Komisji Prawniczej

Bibl. Warsz. – „Biblioteka Warszawska”

CPH – „Czasopismo Prawno-Historyczne”

CPiE – „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne”

KH – „Kwartalnik Historyczny”

Mies. Herald. – „Miesięcznik Heraldyczny”

PH – „Przegląd Historyczny”

Pam. HP – „Pamiętnik Historyczno-Prawny”

Przew. HP – „Przewodnik Historyczno-Prawny”

Przew. Nauk. i Lit. – „Przewodnik Naukowy i Literacki”

RAU – Rozprawy Akademii Umiejętności

Whf – Wydział Filozoficzno-Historyczny

RDSG – „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”

RH – „Roczniki Historyczne”

SDzPPP – Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego

SHPP – Studia nad Historią Prawa Polskiego

SPPP – Starodawne Prawa Polskiego Pomniki

Sl. stp. – *Słownik staropolski*

SSS – *Słownik Starożytności Słowiańskich*

ZN UŁ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”

WSTĘP

Kontynuując badania nad woźnym sądowym w polskim prawie średniowiecznym, po przedstawieniu stanu badań, podstawy źródłowej, genezy i kwestii *quoad personam* w pracy oddanej do rąk czytelnika w roku ubiegłym¹, przechodzimy obecnie do przedstawienia czynności woźnego.

Z dość rozległej problematyki średniowiecznego woźnego, o czynnościach przezeń wykonywanych pisano bodaj najczęściej, zazwyczaj jednak na tyle ogólnikowo lub w wąskim wycinku terytorialnym, że jest miejsce na monograficzne opracowanie zagadnienia².

Podstawę źródłową stanowią, poza nielicznymi normami prawa pisanego, nielicznymi wzmiankami w kodeksach dyplomatycznych, przede wszystkim księgi sądowe. Ma to swoje konsekwencje.

Z jednej strony księgi sądowe, jak żadne inne źródło, odbijają świadomość prawną społeczeństwa, będąc niekiedy jej krzywym zwierciadłem. Z drugiej strony, poważnym mankamentem jest krótki odcinek czasowy, obejmowany większością ogłoszonych drukiem ksiąg sądowych³. Uzmysłowieniu

¹ Z. Rymaszeński, *Z badań nad organizacją sądów prawa polskiego w średniowieczu. Woźny sądowy*, Warszawa 2008. W dalszym ciągu cytujemy w skrócie: *Z badań...*, t. 1. lub: Tom I.

² Patrz Tom I, Wstęp, pkt 1. *Woźny sądowy jako temat badawczy*, s. 1 i nast.

³ *Ibidem*, s. 5 i nast. Zazwyczaj uchodzi to uwadze badaczy, akcentujących przede wszystkim kłopoty z właściwym zrozumieniem zapisek sądowych.

Czynności woźnego sądowego

czytelnikowi tej cechy służy tabela 1 – *Daty graniczne ksiąg sądowych*, zamieszczona w Tomie I⁴.

Wprawdzie łącznie dla ziem polskich mamy księgi sądowe od lat 70. XIV w. po początek XVI w., pamiętać jednak należy o silnym partykularyzmie ówczesnego prawa. To znacznie utrudnia zrozumienie wyłaniającego się ze źródeł obrazu badanych zjawisk, utrudnia też uchwycenie linii rozwojowych.

Musimy silnie zaakcentować, że nie piszemy historii instytucji prawnych. Zajmujemy się nimi tylko wówczas i o tyle, o ile jakąś rolę w ich funkcjonowaniu odgrywa woźny sądowy. On jest centralnym punktem naszych zainteresowań i właśnie stopień jego udziału decyduje o tym, ile miejsca dane zjawisko prawne w naszej pracy zajmuje.

Badacze zwrócili już uwagę na wielorakość czynności woźnego. Pewne wyobrażenie o tym daje załączona w Tomie I tabela 2 – *Rok pracy woźnego sądowego w świetle ksiąg sądowych*. Funkcje woźnego ujęliśmy w 19 pozycji w miarę szczegółowych. Tabelę przygotowaliśmy nie mając jeszcze pełnego rozeznania w źródłach. Niektóre kolumny, np. 17 – *Dany na prośbę*, 20 – *Skargi nań*, kary okazały się nieprzydatne. Okazało się ponadto, że przyjmując jako podstawę jeden rok pracy można uzyskać zupełnie fałszywy obraz. Jaskrawym przykładem może być np. pozywanie. Zdecydowana większość spraw w każdym sądzie znalazła się w nim dzięki pozwaniu wykonanemu przez woźnego, tymczasem według tabeli 2 np. w Brześciu Kujawskim i w sądach mazowieckich w danym roku nie było w ogóle pozywań. To samo z przysięgą. Nagminnie w średniowieczu stosowana, nie występuje w wybranym roku w księgach łączyckich, brzesko-kujawskich, mazowieckich i w AGZ. A staraliśmy się wybrać z ksiąg rok o możliwie największej liczbie zapisów.

Natomiast jako generalna dyrektywa dla porządkowania informacji o działaniach woźnego tabela 2 okazała się bardzo przydatna. Pozwoliła przygotować kwestionariusz pytań, ulegający zresztą pogłębieniu w miarę przeprowadzanej kwerendy źródłowej.

Poważne kłopoty sprawia natomiast uszeregowanie zebranego materiału, ponieważ nie da się znaleźć jednego kryterium podziału. Te same czynności woźny wykonywał w sądzie, jak i poza nim, np. areszt, pozew tak-

⁴ Ibidem, s. 236 i nast.

towy. Te same czynności wykonywał na początku, w trakcie, jak i po procesie, np. obesłanie.

Zwrócił już na to uwagę M. Feintuch⁵, czego nie można powiedzieć o innych badaczach, zajmujących się woźnym sądowym. Dając mniej lub bardziej obszerny wykaz czynności woźnego, dokonują wśród nich podziału na funkcje wykonywane w sądzie i poza nim. Uchodzi ich uwadze, że przy takim kryterium podziału wiele czynności woźnego powinno znaleźć się w obu grupach⁶.

Wydzielamy w tych działaniach woźnego dwie grupy:

1. Czynności urzędowe,
2. Działania woźnego jako osoby prywatnej, nie związane z czynnościami należącymi do urzędu woźnego.

Grupa druga, ściśle rzecz biorąc, nie należy do tematu pracy, poświęconej przecież woźnemu-funkcjonariuszowi sądowemu. Sądzimy wszakże, że uwzględniając źródłowe informacje o woźnym jako osobie prywatnej, zawarte w dokumentach praktyki sądowej, przyczynimy się do pełniejszego zarysowania sylwetki woźnego sądowego.

Gdy chodzi o systematyzację zastosowaną w obrębie Części I, rozpoczynamy od czynności pozostających w związku z postępowaniem sądowym. Zaczynamy od obesłania, ponieważ, przynajmniej niekiedy, można je traktować jako akt wstępny procesu sądowego. Następne pozycje są umieszczone w zasadzie w takiej kolejności, w jakiej zachodzą w procesie. Następną grupę tworzą czynności woźnego bezpośrednio z procesem nie związane. Jeśli układ materiału może wydać się miejscami mało przejrzysty, orientację ułatwia szczegółowy spis treści, nieograniczony tylko do tytułów rozdziałów.

⁵ M. Feintuch, *O woźnym sądowym w Wielkopolsce w XIV i początkach XV wieku*, w: *Pamiętnik uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1887, s. 180, przypis oznaczony jedną gwiazdką.

⁶ Na przykład R. Hube, *Prawo polskie w 14 wieku. Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi 14 wieku*, Warszawa 1885 (dalej cytowane Hube III), s. 319; S. Kutrzeba, *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich, I. Województwo krakowskie (1374–1501)*, RAU Whf., t. XL, Kraków 1901, s. 96; J. Rafacz, *Dawny proces polski*, Warszawa 1925, s. 156–160.

I

CZYNNOŚCI
URZĘDOWE
WOŹNEGO

1.

OBESŁANIE

Swego czasu staraliśmy się zwrócić uwagę na celowość zajęcia się polskim obsyłaniem, które w niektórych formach mogło przypominać litewskie listy upominalne, o których pisał w polskiej literaturze Jan Adamus⁷.

Obsyłanie miało wielorakie zastosowanie w polskim prawie średniowiecznym, było zawiadomieniem, upomnieniem, żądaniem itp. Łacińska terminologia obsyłania jest bogata, zazwyczaj stosowana w formie czasownikowej: *ammonere*, *monere*, *avisare*, *intimare*, *premittere*, *premunire*, *destinare*, *obdestinare*, *scitum dare*. Polskim terminem jest niemal wyłącznie *obsyłać*⁸. Przy najmniej niekiedy obsyłanie ma charakter obligatoryjny⁹.

⁷ Z. Rymaszewski, *Obsyłanie w Polsce średniowiecznej*, w: *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia historyczne dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, pod red. J. Malca i W. Uruszczaka, Kraków 2001, s. 365–378; J. Adamus, *O wstępnych aktach procesu litewskiego (do II Statutu)*. *Garść, notatek*, „Ateneum Wileńskie”, r. XII, 1937, s. 205–281 i odbitka, s. 1–73.

⁸ Zob. Z. Rymaszewski, *Obsyłanie...*, s. 366. *Monere*, *admonere* może oznaczać też łajanie, zob. P. Dąbkowski, *O utwierdzeniu umów pod grozą łajania w prawie polskim średniowiecznym*, Lwów 1903, s. 8.

⁹ Tak np. Dąbkowski. Gdy idzie o rękojemstwo, bez uprzedniego obesłania nie można było pozywać. Obesłanie mogło być jednak przez strony w umowie wykluczone. P. Dąbkowski, *Rękojemstwo w prawie polskim średniowiecznym*, Lwów 1904, s. 32. Przykład umownego wykluczenia w Leksz. II, 2035/1397: *Super hereditate P. pena 8 scotorum solvere ad 14 dies sine premissione ministerialis*. Przykład umownego regulowania obesłania patrz Kal. I, 2345/1408: *...jacosmia do Jana slal towarzysza podług stare umowi*.

Czynności woźnego sądowego

Tu, rzecz jasna, zajmiemy się nie obsyłaniem w ogóle, lecz udziałem w nim woźnego. Dodajmy na wstępie, że woźny był jedną z osób, którym obsyłanie powierzano¹⁰. Ponadto w szeregu zapisek nie mamy informacji o tym, kto obesłania dokonywał¹¹.

Obesłanie mógł woźnemu zlecić sąd

- a) z własnej inicjatywy,
- b) na prośbę zainteresowanego.

Czy takie polecenie mógł woźny otrzymać bezpośrednio od zainteresowanego, z pominięciem sądu, tym zajmiemy się niżej.

Ad a) Sąd polecał woźnemu poinformowanie strony o terminie stawienia się w sądzie:

Leksz. I, 1328/1392

Item veniens ministerialis ad iudicium regale recognovit, prout dominus capitaneus et subjudex Poznaniensis fecerunt dominos... S. R. et B. de O. destinare, vulgarter obeslacz, ut essent Poznanie iudicio in regali...¹².

Gdy strona nie stawiała się na rozprawę, sąd wysyłał do niej woźnego z wezwaniem do stawienia się w sądzie i wytłumaczenia nieobecności.

Kal. II, 532/1414

Veniens Albertus ministerialis cognovit et monuit M. S. de Cz., ut ad iudicium veniret et reclamaret, quare dedit super se a stare terminum Nicolao S. pro duobus vulneribus, qui venire minime curavit...¹³

¹⁰ Inne osoby zob. np. Roty wlkp. V, 118/1404. W AGZ XVII, 892/1473, Przemysł gr.: ...*quod dum ammonitus fuerit a Capitano per quemcunque hominem, sive per ministerialem...* W Helc. II, 1351/1414 jednacze orzekają: ...*extunc per certum et ydoneum nuncium debet unus alteri nunciare...* Zob. też J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 102; idem, *Dawne prawo sądowe polskie w zarysie*, Warszawa 1936, s. 97, wśród posłańców obsyłających woźny wymieniony na końcu. W układzie zawartym między szlachtą łączyczką i gostynińską w 1478 r., m.in. w sprawie zbiegłych kmieci, szlachcic, u którego przebywa zbieg *arrestatus fuerit per duos nobiles*, lura Maz. Terr. II, 142, s. 35. Z punktu widzenia skuteczności było obojętne, kto dokonał obesłania. W *Consuetudines terre Cracoviensis*, VL I, 149, w art. *De executione rei iudicatae*, starosta przed ciążeniem i sądowym wwiązaniem winien przegrywającego *destinare cum eo auctoritate sua aliquem suo nomine, et intrmittere victorem*.

¹¹ Na przykład Łęcz. I, 448/1387; Kal. I, 3024/1409; Roty wlkp. III, 1044/1424.

¹² W AGZ XVI, 1238/1477, Sanok gr. obesłanie ma być dokonane na polecenie króla, w AGZ XVI, 1438/1480 i 2335/1496, Sanok gr. – na polecenie starosty sanockiego. W tych zapiskach brak informacji, kto ma dokonać obesłania. Ze względu na osoby zlecające można zasadnie przyjąć, że był to woźny.

¹³ Podobnie Leksz. I, 2123/1396. Tę sytuację normuje *Processus iuris* z 1505 r., VL I, 159, kol. lewa/prawa, art. *Ad idem: et datur ministerialis in iure actori ad avisandum reum, ut veniret ad alios terminos immediate celebrandos et diceret, quare super terminum ad stare permisit...* W tym wzywaniu na rozprawę sędziowie niekiedy wykazywali wyjątkową cierpliwość. Oto opis sporu z 1437 r.:

KDWP X, 1423/1437

(Najpierw informacja o kontumacji pozwanych, następnie) *Et veniens Johannes ministerialis Poznaniensis coram iudicio recognovit, quod ipsos tribus et ultra ter quarta vicibus ad iudicium clamavit, ut venirent et nullus illorum venit, et super hoc adiudicatum solvit, et dedimus sibi ministerialem ad avisandum ipsos*. Następnie na roczkach woźny zeznał *quod avisavit totum capitulum Poznan. de Lussowo et Cocoszyno (pozwani) ex parte nob. O. de G. ut venirent et contradicerent termino astito*. Pozwani stanęli, lecz na pytania sądu nie odpowiedzieli i wyszli. *Et domini, audita ministerialis recognitione, dederunt sibi solutionem*

Exped. bell., 67/1497

(Panowie sądowi dali woźnego) *ad avisandum* (pozwanego) *ut veniret cottidie et responderet, cur et quare super se terminum astare permisit eidem... palatino, super quo idem... palatinus adiudicatum solvit* (wojewoda kaliski pozwał o iniusta mensura cerevisie a pozwany obrzucił wojewodę *verbis inhonestis*).

Innym razem sąd wysłał woźnego do nieobecnego uczestnika procesu z wezwaniem, by stanął przed sądem i zapłacił przysąd.

Leksz. II, 1309/1399, Gniezno

Item adjudicavimus domino Kusszoni de Golanca lucrum in domino Arnaldo de Valdow, videlicet centum viginti marcas grossorum, prout coram nobis omnes terminos astitit cum testibus, juxta recognitionem ministerialis. Et ministerialem dedimus sibi de iudicio, quod equitaret ad ipsum A. ut veniret Gneznam... et solucionem sibi K. faceret juxta statutum regni et juris formam.

Gdy pełnomocnik procesowy nie podejmował czynności, sąd dawał woźnego stronie (przeciwnikowi?, mocodawcy?), by go wezwał do działania.

AGZ XIX, 1250/1493, Halicz z.

Iudicium de iure generose Anne, consorti gen. Marzecz addidit ad affectacionem procuratoris Nicolaum ministerialem.

AGZ XIX, 1251/1493, Halicz z.

Iudicium de iure gen. Ioanni Manastirski ministerialem Nicolaum addidit ad affectacionem procuratoris agendum in iure.

Sąd wyznaczając stronie następny termin, każe ją *prevenire* (domyślnie przez woźnego).

Piekos. Wybór, 1333/1409, Poznań

Item N. G. astitit termino super B. S. pro eo, quod debuit fideiubere centum m., iuxta quod habet in libro terrestri. Qui venit ad iudicium et dixit: „non habeo quo fideiubere”. Ideo domini fecerunt ipsam prevenire, ut veniret ad primos minores terminos sub penis magnis regalibus.

facere in octo septimanis sub penis magnis, et super hoc adiudicatum solvit. Następnie na pozwanych sąd nałożył karę 3 grzywien na rzecz powoda i sądu za nieuiszczenie długu *prout liber terrestris dicit*. W kilka tygodni później woźny zeznaje w sądzie, że *avisavit* pozwanych, by stanęli w sądzie i uiścili dług główny wraz z karą, ci jednak nie zjawili się i długui nie uiścili. Sąd orzekł ciężenie.

Zob. też AGZ XV, 23/1457, Lwów gr.: *Nobilis Derslaus de B. cum aliis dominis* (czterech) *et Mathia Pyeczoni ministeriali tonso recognoverunt, et per ipsum Pyeczoni sunt testificati... quia ambulaverunt ad rev. dominum Gregorium Archiepiscopum Leopoliensem petentes, ut veniret ad ius et dignaretur aspicere alias dozrecz iusticiam ex commisso et mandato Ser. domini Kazimiri Regis inter nobilem Derslaum de B. et gsum S. de Ch. Capitaneum Halicensem, qui Archiepiscopus ipsis dominis et ministeriali respondit: „non vadam eciam si testificaretis non uno sed et viginti ministerialibus, quia habeo maiora facere negocia mes”.* Kolejnym dwu delegacjom arcybiskup podobnie odmówił.

Czynności woźnego sądowego

Sąd obsyła dłużników, by stanęli w sądzie i oswobodzili poręczycieli z poreki.

Kal. II, 666/1415

Cum iudicium regale misit Vincencium ministerialem quarto ad hereditatem Cz. ad pueros I. G., ut venirent et Nicolaum R. de fideiussoria a iudeis... expedirent...

W trybie obsyłania wzywa się stronę do obecności podczas składania przysięgi:

Kal. II, 259/1412

Petrus advocatus de S. ammonere debet et avisare vulgariter obeszlacz, Przedvogium... cum ministeriali principali vel subcamerario die quarta... postquam fratres suos clenodiales producat pro infamata nobilitate¹⁴.

W tym trybie sąd wzywa, by zgłaszali się wszyscy, którzy mają jakieś roszczenia:

Pozn. I, 2432/1405

Item domini iudicio presidentes decreverunt prevenire ministeriali Jerochnam de P. et alios ibidem ius habentes per Nicolaum D. metsexus peremptorie pro 80 sexagenis racione captivitatis.

Przed podjęciem środków egzekucyjnych sąd wzywa prawem przekonanego do wykonania orzeczenia sądu:

Kal. II, 337/1412

P. G. civis kalisiensis iusto iudicio acquisivit super stren. J. S. de D. decem et septem marcas pecunie iudeorum... et domini miserunt ministeriales, ut monerent ipsum J. ut solucionem faceret, et redeuntes Paulus et Swansco ministeriales relacionem fecerunt, quod monuerant ipsum ter et quarto, et pro qualibet monicione tenetur penam trium marcarum, et ex post domini mandaverunt assignare obligationem kmethonum possessorum in D. Et idem tenetur penas iudicio pro qualibet monicione tres marcas.

Leksz. I, 2077/1395

Item veniens ministerialis coram iudicio regali recognovit, quod ter premisit dnus Stephanus Scora Staszkonem R., ut sibi solveret uc zinil szaplaczene de mandato iudicii regalis¹⁵.

¹⁴ Zob. też Kal. I, 1001/1403; Pozn. I, 1297/1403.

¹⁵ Zob. też Pozn. I, 2420, 2438/1405; Leksz. I, 1723/1394; Kal. I, 876/1402.

W sporze o kmiecia strona wygrywająca ma go wziąć, uprzedzając jednakże o tym przez woźnego stronę przegrywającą:

AGZ XIV, 576/1443, Lwów gr.

... *Et L. habebit potestatem Sawkam recipiendi cum omnibus ipsius bonis, tamen avisando Ducem pro eodem kmethone per Ministerialem sub magnis culpis*¹⁶.

W laudum ziem łączycyckiej i gostyńskiej z 1478 r., gdy szlachcic nie wyda dobrowolnie zbiegłego kmiecia, w terminie ostatnim płaci karę, a starosta *debet condestinare ministerialem, ut sibi eundem profugum restitueret cum bonis ipsius*¹⁷.

Ad b) Zainteresowany prosi sąd o woźnego, by wezwał przeciwnika do odebrania pieniędzy i ustąpienia z dóbr:

AGZ XVI, 2316/1496, Sanok gr.

Eodem iudicio affectaverunt Judicem N. R. et subcapitaneum Sanocensem Iohannem S. Nicolaus et Petrus heredes de Rzeszow et Dabrowka, ut eis adderet ministerialem Andream de Brzoszow, propter obdestinationem nobilem Stanislaum Nabruszek, tenutarium de Dabrowka, ut pecuniam reciperet et ipsos condescenderet predictam hereditatem.

by nieobecny wytłumaczył, dlaczego nie ma go w sądzie:

Forma proc., 5. *Primus terminus peremptorius*

...*et ministerialis (sibi datur) ad avisandum ex astito termino ipsum citatum, ut veniret et responderet, quare super se scilicet parti actoreae terminum astare permisit.*

by wezwał opole:

Leksz. II, 2629/1400, Kościan

...*recipere ministerialem ad proclamandum opole.*

Obesłanie mogło być przewidziane w umowie:

Pozn. I, 1266/1404

Item post coordinacionem factam Inter Drozinski et abbatem simul et conventum ipse Drozinski debet prevenire ministeriali dominum Dobrogostium C. pro inundacione pratorum suorum, vlg. o potopene.

¹⁶ Tak też w prawie miejskim, zob. B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, reprint, s. 164 (*O postępku sądowym*), art. *Sposób egzekucyjny*: „...Wszakże strona, choć jest prawem przekonana, ma być obszlana ku dosyć uczynieniu”.

¹⁷ Iura Maz. Terr., II, 132.

Czynności woźnego sądowego

Wiemy, że zainteresowani obsyłali także z pominięciem sądu, czyniąc to osobiście, lub korzystając z pomocy osób prywatnych¹⁸. Czy mogli korzystać z pomocy woźnego, nie prosząc o niego sądu?

Przekonywających dowodów na to nie mamy. Byłby nim np. zarzut obsyłanego, że woźny nie był przez sąd do obesłania umocowany, takim jednak nie dysponujemy. Jest nieco zapisek z relacją woźnego, w których brak informacji o zleceniu czynności przez sąd.

Leksz. I, 1723/1394

Item minister iudicis cognovit coram iudicio regali, quod S. S. tertia vice obessal Smichnam B..., quod deberet cedere sibi de illa hereditate et dare sibi pacem, donec istam hereditatem liberaret, secundum quod est iuris.

Leksz. II, 1857/1396

Semek nec non uxor sua et etiam ią t r e w sua miserunt ministerialem ad J. de Z., ut deberet respondere iudicio in regali pro parte dampni... Veniens ministerialis hoc recognovit coram iudicio regali.

Pozn. I, 2851/1407

Item veniens ministerialis coram iudicio recognovit, quo prevenit prima vice S. de C.

Także Leksz. II, 2742/1400 Kościan

W niektórych wszelako zapiskach obowiązek obsyłania przez woźnego sąd nakłada na stronę:

Roty wlkp., III, 516/1414

Et quando ipsos (testes, ZR) habere poterit, tunc ministeriali unam septimanam ante debet prevenire prefatum L. (naganiającego szlachectwo), ut veniat ad terminos minores audire testes etc.

Czasem nie wiadomo, czego obesłanie dotyczy:

Leksz. I, 2411/1397

Item veniens ministerialis ad iudicium regale recognovit, quod ter premuniuit obessal vulgariter dominum A. de T. subpincernam. Et ius assignavit.

Woźny dokonywał obesłania zazwyczaj sam, czasem było ich dwóch¹⁹. Niekiedy obesłania dokonuje strona procesowa wraz z woźnym *et cum nobilibus*²⁰.

¹⁸ Zob. Z. Rymaszewski, *Obsyłanie...*, s. 369 i nast.

¹⁹ Na przykład Kal. II, 337/1412, 536/1414; także Kal. I, 1960/1406.

²⁰ AGZ XVIII, 2915/1501, Przemysł z.

W Kal. II, 259/1412 strona ma obesłać drugą stronę *cum ministeriali principali vel subcamerario* z wezwaniem do obecności przy przysiędze oczyszczającej z nagany szlachectwa.

Obesłania należało dokonać wobec właściwej osoby:

Kal. II, 273/1412

Przysięga oczyszczająca. Naganiiony stawiał świadków. Naganiający: *non iuxta vel penes iurisdictionem testes produxit, quia me non monuit vlg. obesłal iuxta iurisdictionem, sicut domini decreverunt*. Woźny jednak oświadcza: *quod secunda die ante produccionem testium eum monuit et ad eum equitavit, ut veniret et audiret testes, sed cum (eum) ministerialis in domo non arestavit, tunc eadem die subcamerarius misit ad fratrem eius germanum, ut veniret et testes audiret, et frater eciam dixit: „nolo audire, quia ego non infamavi”, et ultra misit ad procuratorem eius: „veni et audi testes, quia ter causa est commissa”, extunc procurator dixit: „in causa ista non est mihi res commissa, nolo audire”*.

W 1409 r., gdy woźny adresata obesłania nie zastał w domu, zwrócił się do jego żony, by ta w zastępstwie męża przybyła wysłuchać przysięgi. Kobieta odmówiła, zakończenia nie znamy.

Kal. I, 2969/1409

Veniens Swanthoslaus ministerialis cognovit, quod equitaverat ad J. de S., quem in domo non invenerat, sed monuit uxorem... ut veniret et audiret iuramentum (zarzut kradzieży)... et domina respondit, quod non est in domo, et iterum cognovit idem ministerialis, quod eidem iuramento terminum astitit, et respondit domina ministeriali, quod ibi non veniet nec parebit.

W 1454 r. toczy się spór, czy wezwanie można było przekazać włodarzowi. Sąd nie potrafił zająć stanowiska i zwrócił się z zapytaniem do wojewody. Odpowiedzi nie znamy.

AGZ XIV, 3022/1454, Lwów gr.

Nobilis Iohannes de Vyszokye coram nobis allocutus est super dominam Helenam Friduszowa, ut ministerialem Ianussium statueret ad recognoscendum, prout ipsum reciperet domina F. ad videndum pro pratis. Domina Ianussium ministerialem statuit, qui recognovit, quia F. avisavit alias obszylala Tyvunum in Grzanda ipsius Vyszoczski tribus vicibus, interrogando dominum V. eodem die, ad quem ipsum ministerialem reciperet ad videndum. Nobilis V. dixit: „nichil domina H. habuit facere cum Tyvuno meo, sed mecum, et non Tyvunum debuit avisare, sed me. Et recipiebat se ad iudicem pro 3 m. ad sentenciandum. Et Fr. clamabat se ad dominum

Czynności woźnego sądowego

Palatinum. Nos dedimus a sexta feria proxima per septimanam, et ipsi debemus decernere, secundum quod nos dominus Palatinus informabit.

Woźny dokonywał obsyłania trzykrotnie, a nawet, *ultra ius*, czterokrotnie.

Pozn. I, 2511/1405

...prevenit vulg. obsilal tribus vicibus iuxta consuetudinem.

Kal. II, 550/1414

...Albertus ministerialis retulit, quod equitaverat et monuit plus quam ter...²¹

Z obesłania woźny składał relację w sądzie, o czym świadczą przytaczane tu zapiski, będące w istocie zapisem relacji woźnego.

KDWP V, 545/1434

Sąd ziemski kaliski, gdy była sesja *ibi veniens Przedwojgius ministerialis, ius reddens recognovit, quomodo avisavit nobilem A. S. ...*

Czasem strona obsyłająca składa w sądzie stosowne oświadczenie:

AGZ XVIII, 2794/1500, Przemyśl z.

...ipsum obdestinabat et affectabat per ministerialem, ut reciperet exitum.

O terminie, w którym należało dokonać obesłania, źródła milczą. W tych sytuacjach, w których pozew winien być poprzedzony obesłaniem, należało go, rzecz jasna, dokonać przed pozwaniem.

Bkuj. 541/1418 (30 VIII)

Ifflanth debet statuere nuncium in hoc verbo contra Mathiam de Choczen: utrum ante citationem premisit ad ipsum vel post?

W Bkuj. 553/1418 (13 IX)

Ifflanth tenetur penam parvam contra Mathiam de Choczen et sibi aliam.

AGZ XIV, 2048/1448, Lwów gr.

...Domini, ecce ipse dominum J. citavit pro fideiussoria non intimidando, alias nyeobsylavschy ipsum.

Księgi sądowe notują pozytywny efekt obsyłania:

Leksz. I, 1913/1394

Item veniens ministerialis recognovit coram dominis, quod ter promisit, obesłał M. G. ex parte S. S. Isti omnes terminum astiterunt.

²¹ Trzykrotne obesłanie – Leksz. I, 2077, 2053/1395; Kal. I, 365/1401. Czterokrotne – KDWP X, 1423/1437. Dwukrotne – Roty wilk. V, 323/1430; Kal. II, 227/1412.

Kal. II, 195/1411

Albertus ministerialis cognovit, quod equitaverat et monuerat A. et U. a D. iudeo, quare permississent super se dicto iudeo terminos astare. Wówczas upomniani stanęli, lecz nie pojawił się Żyd.

Wprawdzie działo się to przy obesłaniu dokonany nie przez woźnego, warto jednak przedstawić tę sytuację. Obesłany chce na obesłanie odpowiedzieć, może żądanie wykonać, lecz obsyłający nie wysłuchawszy odjechał.

Roty wlkp. VB, 199/1405

...jakośm Świąszka tego dnia obesał i ten skot chciał dać na ręki.

Roty wlkp. VB, 460/1426

...jako Świąszków poseł nie czekając odpowiedz(e)nia i jechał precz, a on mu chciał dać odpowiedzenie o kmiecia.

Innym razem obsyłany odpowiada na wezwanie pismem, w którym dług uznaje i prosi o wyznaczenie innego (ostatecznego) terminu płatności. Z relacji woźnego wynika, że to pismo do wierzyciela otrzymuje woźny obsyłający.

Pozn. I, 1760/1404

Item veniens ministerialis recognovit coram iudicio, quod Rosman civis Poznaniensis prevenit per eundem ministerialem Derszconem Ch. pro ipsius debito. Quiquidem D. petivit predictum R. littera, ut sibi ulteriolem terminum daret, recognoscens suum debitum.

Obesłanie nie było zwykłym przypomnieniem czy upomnieniem. Jeżeli obsyłany mu się nie podporządkował, podlegał karze. Za każde obesłanie bezskuteczne płacił trzy grzywny.

Kal. II, 616/1414

...Extunc nos visa non comparicione ipsius, adiudicavimus dicte domine M., novem marcas pro triplici monicione et iudicio tantum...

Kal. II, 449/1413

*N. ... tenetur sex marcas G. de P. (et iudicio tantum) pro duplici monicione...*²²

Niekiedy jednak sąd nie zajmował stanowiska wobec nieposłusznego i sprawę kierował *ad dominos*:

²² Zob. też Kal. II, 337/1412, 536/1414. W Pozn. I, 2420/1405 kara jest znacznie wyższa: dla sądu – 70, dla strony – 15. Wydaje się, że była to kara za odmowę podporządkowania się wyrokowi. O obesłaniu w sprawach granicznych patrz Rozdział 17. Tam mogło dojść do wyroku zaocznego na niekorzyść strony, która nie stawiała świadków (Kal. II, 174/1411).

Czynności woźnego sądowego

Leksz. I, 94/1387

Item nota, veniens ministerialis ad regale iudicium coram nobis subjudicibus fassus est et recognovit, quia monebat nuncialiter dominum V. subpincernam, ut venietur ad terminum ad audiendum iuramentum contra Theloneum... Tunc T. astitit... sed dominus subpincerna... non comparuit... Et pro eo assignavimus terminum ad summos terminos generales ad seniores ad summandum.

Leksz. I, 681/1389

...A. R. astitit suos terminos super H. S. pro adiudicatione et adquisicione malorum verborum... Super quibus ministerialis eundem monendo nuntiavit. Ipse autem parere non curavit. Exinde iudices, causam predictam iudicare nequentes, remisserunt ad terminos generales.

O formie obsyłania, ustnej czy pisemnej, źródła milczą²³. Z lektury zapisek odnosimy wrażenie, że była to raczej forma ustna²⁴, aczkolwiek np. w jednej zapisce z województwa ruskiego występują alternatywnie obie formy:

AGZ XIII, 6654/1467, Przemyśl gr.

...exfideiussit statuere quattuor boves... quos statuere debet avisatus per litteram Vicecapitanei aut per ministerialem ad tempus tunc deputatum²⁵.

Z niezbyt jasnej zapiski poznańskiej można wnioskować, że woźny pobierał opłaty za obesłanie:

Leksz. I, 1294/1392

Item A. heres de G. acquisivit iudicio in regali super Jacussio de P., prout debuerat jus ipsius provisorium wos ni dare. Et sic ipse A. dedit, et J... non dedit, et sic acquisivit super ipso duos mansos et siliginem et prata.

Czy obesłanie mogło być dokonane przez zastępcę woźnego, brak danych źródłowych. Dysponujemy tylko jedną mało wymowną zapiską w tej kwestii. W Kal. II, 259/1412 (cytat na s. 31) obesłanie-zawiadomienie o terminie złożenia przysięgi oczyszczającej przez świadków (nagana szlachectwa) ma być wykonane *cum ministeriali principali vel subcamerario*.

²³ O pisemnej formie monitu informuje F. Bujak, *Dwa świadectwa o zmuszaniu woźnych do zjadania pozwów*, „Lud”, t. XII, 1906, s. 83–84, powołuje jednak źródło z 1626 r.

²⁴ Z. Rymaszewski, *Obsyłanie...*, s. 370 i nast.

²⁵ Podobnie w Ul. Mat., 183/1427, Poznań: *...Et dum idem O. testes habebit, tunc debet avisare dominum D. de B. per litteram et ministerialem, ut pareret peremptorie testes audere etc.*

2.

WIZJA

1. Źródła

Wizja jest jedną z czynności woźnego najliczniej w źródłach notowanych, przy czym zazwyczaj są to relacje woźnego składane w sądzie po przeprowadzeniu wizji. Ilość informacji nie idzie w parze z ich bogactwem. W księgach sądowych jest sporo krótkich, lakonicznych wzmianek, z których dowiadujemy się tylko tyle, że woźny wizji dokonywał.

Ul. II, 6701/1398

H. ... de B. cum N. B. ... terminum habent peremptorium ad terminos proximos post conductum Pasce. Petrus Warmusz ministerialis fuit in visione²⁶.

Zawodzą zwłaszcza ilościowo pokaźne roty przysiąg.

Kal. I, 71/1400

...Jako Woyczech ranył mego czloweka a mem orądzi (...) y rane gemu dal, czso wozny oblyczil.

Toteż przedstawiając rolę woźnego w wizji często musimy stwierdzić swą niewiedzę lub ograniczać się do przypuszczeń.

²⁶ Zob. też np.: Ul. I, 1636/1382, Wodzisław, 3348/1385, Proszowice; Leksz. II, 2502/1400, Kościan.

Niewiele uwagi poświęcało wizji koronne prawo pisane²⁷, zaś w literaturze pisze się o wizji głównie w związku z oględzinami ran czy zwłok²⁸.

2. Rodzaje wizji

W literaturze, niekiedy szczegółowo, niekiedy ogólnie wylicza się przypadki, dla których woźni dokonują wizji²⁹. Można w związku z tym, biorąc za kryterium przedmiot ustaleń woźnego, mówić o istnieniu trzech rodzajów wizji:

- a) wizja, oględziny ran lub zwłok,
- b) wizja, oględziny szkód,
- c) wizja w sprawach majątkowych.

Jednakże szereg zagadnień występuje we wszystkich tych rodzajach i z tego względu nie można każdego z nich przedstawiać oddzielnie. Tam, gdzie zajdzie potrzeba, będziemy zwracali uwagę, że dany szczegół jest właściwy tylko dla określonego rodzaju wizji.

3. Kto dokonywał wizji

Wizji dokonywały różne osoby, głównie przedstawiciele władzy. Według S. Kutrzeby, gdy trzeba było stan sprawy stwierdzić na miejscu, sąd sam się tam udawał albo wyręczał się wysłannikiem, którym był zwykle woźny³⁰. Również inni badacze są zdania, że wizji dokonywali przede wszyst-

²⁷ Bogatsze pod tym względem są mazowieckie przepisy prawa.

²⁸ Na przykład J. Rafacz, *Zranienie w prawie mazowieckiem późniejszego średniowiecza*, SHPP, t. XII, 1931, s. 30–37. Inne pozycje powołujemy w dalszych partiach tego rozdziału.

²⁹ R. Hube, III, 319; J. Tomal, *Sądy grodzkie ziemi łęczyckiej*, w: „Rocznik zbiorowy Prac Naukowych na rok 1879”, Warszawa 1897, s. 179, 202; R. Taubenschlag, *Proces polski XIII i XIV wieku do Statutów Kazimierza Wielkiego*, SHPP, t. X, 1927, z. 3, s. 422; J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 159.

³⁰ S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie*, wyd. 2., Lwów 1927, s. 94.

kim woźni³¹. Potwierdzają tę opinię nasze ustalenia. Wyjątkowo czynią to inne osoby, np. kasztelan krakowski³². Na Mazowszu przepisy prawa przewidywały pewną hierarchię, w sprawach o dziedzinę – *pro hereditate*, wizji winien dokonywać podkomorzy, w sprawach o zaoranie gruntu i skoszenie łąk – woźny³³.

Ze względów oczywistych zajmiemy się wizją przeprowadzaną przez woźnego. Kasztelan krakowski Jan Tęczyński tak w 1401 r. określił rolę woźnego przy wizji:

Nos igitur, licet iuxta iuris ordinem terrestris ad conspiciendam ipsam iniuriam (usypanie kopców granicznych, ZR) ministerialem debuissimus illuc transmississe, tamen volentes ipsius facti cercius experiri veritatem, illuc propria descendimus in persona³⁴.

Wynika z tej decyzji, że do przeprowadzenia wizji właściwym był woźny, delegowany przez sąd. Sąd wszakże mógł woźnego delegować z urzędu lub na prośbę zainteresowanych.

Dla przebiegu samej wizji dokonywanej przez woźnego, było bez znaczenia, od kogo inicjatywa wysłania woźnego wychodziła. Inicjatywa ze strony sądu stanowi istotny element innego zagadnienia, z naszym tematem bardzo luźno związanego, mianowicie aktywności sądu w postępowaniu sądowym.

3.1. Woźny dany przez sąd z urzędu

Niewiele jest wzmianek o wysyłaniu woźnego na wizję przez sąd z urzędu. W niektórych jest to wyraźnie stwierdzone, w innych można się tego z dużym prawdopodobieństwem domyślać.

³¹ R. Hube, III, 312; J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 159 i nast.; idem, *Zraniecie...* s. 34. U S. Płazy, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I, X–XVIII w., Kraków 1997, s. 449, udział woźnego przy wizji pojawia się z czasem (bliżej nieokreślonym), początkowo do wizji wysyłano komornika, także prawidlinika. W Bkuj. 3429/1423 – komornik z woźnym. Jak ustaliła A. Szymczakowa, *Woźni sądowi łączy, sieradzcy i wieluńscy do połowy XV wieku*, Acta Univ. Lodz., folia Historica, nr 36, 1989, s. 90 i nast., wizji w Sieradzu dokonywał woźny wraz z komornikiem podkomorzego w towarzystwie dwóch szlachciców. W AGZ XII, 4224/1439, Halicz gr., sąd na wizję wysłał burgrabiego i woźnego. Zdaniem Rafacza na Mazowszu, gdy nie było woźnego, można było we wsi rany okazać ławnikom, idem, *Dawny proces...*, s. 160. W szeregu zapisek nie wiadomo, kto wizji dokonuje, np.: Ul. II, 6364/1398; Bkuj. 47, 123, 590/1418; Łęcz. II, 3202/1418; AGZ XIV, 412/1442, Lwów gr.; AGZ XIX, 457/1491, Przeworsk z.

³² KDMK I, 95/1401, Kraków, Jan Tęczyński, kasztelan krakowski, *necnon Regni Poloniae Capitaneus*, rozstrzyga spór o ogród (hortum) między rajcami krakowskimi a kościołem św. Mikołaja.

³³ *Zbiór laudów i prejudykatów mazowieckich z lat 1462–1471*, art. (19) *De visione*, lura Maz. Terr. I, nr 127, s. 249. *Quando causa vadit pro hereditate, solus succamerarius personaliter super visione interesse debet, sed pro exaracione et falcastracione prati ministerialis sufficit.*

³⁴ KDMK I, 95/1401, Kraków, zob. ods. 32.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XIII, 4282/1451, Przemyśl z.

Kazimirus Dei gratia Rex Polonie... (mandat do sędziego i podsędka sądu ziemskiego przemyskiego) Mandamus vobis omnino habere volentes, quatenus mox visis presentibus nomine nostro Regio provid(o) Nicolao ministeriali Premisliensi preceptum datis, cui et nos districte precipimus, ut in una septimana post... (sic, ZR) ...coram nobis compareat... (sic, ZR) sicut visionem inter... (sic, ZR) de Lopuska ab una et Johannem de Coneczpole ab altera partibus pro... (sic, ZR) ville L. taberna ibidem inter predictas partes, quam recognicionem ministerialis ad librum terrestrem inscribere faciatis nobisque... (sic, ZR) eandem recognicionem ministerialis et quidquid factum et ordinatum fuerit in premissis describatis, vestris sigillis consignando. Secus non faciatis pro gracia nostra... Et si ministerialis non esset presens, nihilominus nobis describatis sub vestris sigillis, secus non facturi pro gracia nostra³⁵.

AGZ XIII, 699/1437, Przeworsk z.

...Waszco recepit se ad corulum et Symon pro sex scotis, quod kmethones sedent in laneo sculteti et solvunt censum. Et ministerialis ad videndum debet equitare.

Leksz. I, 1962/1395

Item assignatus est terminus circa regem Gnezne... per subjudicem Poznaniensem dominis J. judici Kalisiensi cum B. W. sic, quod proximis terminis Poznanie celebrandis subjudex Poznaniensis ipsis... ministerialem dare et mittere debet, quod extunc idem B. vel frater suus N. ostendere debet partem hereditatis ad ipsum pertinentem, videlicet in K., in S., et in S. et ukaszacz et ukaszane debet demonstrare...³⁶

Sądźmy, że z urzędu sąd nakazuje woźnemu sprawdzić np. wykonanie robót³⁷. *Directus de iudicio* skłonni jesteśmy tłumaczyć „wysłany z inicjatywy sądu”.

AGZ XIV, 2644/1452, Lwów gr.

Ianussius ministerialis directus de iudicio ad visionem restitutionis pecorum receptorum per dominum Chr. de L. hominibus domini J. Z., qui vidit, quia Chr. restituit eis 33 pecora communia...

³⁵ Szczegółowy opis wizji w AGZ XIII, 4286. Zob też mandat królewski w AGZ XVII, 3244/1500, Przemyśl gr.

³⁶ Zob. też Ul. II, 10286/1400, Kraków: *Coczel officialis partibus ad dividendum premissa datus est*. W związku z tym zob. opinię R. Hubego o obecności woźnego przy podziale majątku nakazanym przez sąd, R. Hube, III, s. 319. Z terenu Mazowsza podobne przykłady: Czerska 206/1414, 386/1415, 1511/1423; Zakr. II, 2280/1436 (wyrok sądu książęcego). Zob. też Statut Konrada czerskiego z 1496 r., art. *De invasione domus*, IP, s. 449.

³⁷ Helc. II, 3055/1422. O wysłaniu woźnego *de mandato domini iudicis et dominorum in jure assidencium*, czytamy w Wil. XIX, 43/1484.

Na Mazowszu według statutu Konrada czerskiego z 1496 r., art. *De invasione domus* (IP, s. 449) starosta z urzędu ma dać woźnego z dwoma szlachcicami w celu ustalenia szkód wyrządzonych najściem na dom:

Qui capitaneus debet dare ex officio et mittere praeconem cum duobus nobilebus ad videndum damnum et violentiam...

3.2. Woźny dany przez sąd na prośbę zainteresowanych

W petytach opockich czytamy: *ministerialis ad instanciam vulnerati vulnera conspiciat...*³⁸

W 1501 r. w sporze o las sąd daje na prośbę stron po jednym woźnym każdej *ad videndum*, gdzie wycięto drzewa.

Helc. II, 4529/1501

Judicium decrevit: Quia, ex quo silve iste seu gaija, pro quibus accio vertitur inter... iacencia inter bona... per Jurisordinem et inscriptionem fuerunt arestata alias zapowiedzany... et postea pars adversa affectabat sibi dari iuxta citationem ad videndum damna facta in eisdem gaijs – postquam ministeriales duo, qui ex partibus ambabus hincinde producti fuerant ad videndum, discordes fuerunt in recognitione...

Z prośbą o woźnego kierowaną do sądu spotykamy się w szeregu innych przypadków³⁹. Pod określeniem *domini dederunt eis ministerialem* domyślamy się przydzielenia woźnego przez sąd na prośbę stron.

AGZ XII, 743/1440, Halicz z.

...(domini) dederunt eis ministerialem ad videndum, utrum isti homines, qui sunt reclinati per dominum L., utrum fuerunt vinculati vel non.

3.3. Nie wiadomo, z czyjej inicjatywy woźny dokonuje wizji

W większości przypadków trudno zorientować się, z czyjej inicjatywy woźny udawał się na wizję, np.

Ul. I, 1484/1382, Proszowice

E. de V. cum A. de B. terminum de visione. Cothus officialis datus est.

³⁸ IP, 280 i nast.

³⁹ Zob. np.: Leksz. I, 2115/1396; Leksz II, 92/1391; AGZ XII, 3741/1475 i szereg innych niżej cytowanych.

KDKK I, 221/1360

Wyrok sądu ziemskiego krakowskiego. Jedna strona na rozprawę się stawiła, druga nieobecna *divisione evidenti visa per Bogussium ministerialem sufficienter comparente* (dot. strony obecnej)⁴⁰.

3.4. Czy można było brać woźnego do wizji z pominięciem sądu

J. Rafacz wyraża ostrożnie przypuszczenie, że woźny nie musiał działać tylko z polecenia sądu⁴¹. Nam też nie udało się znaleźć przekonujących dowodów na to, że zainteresowani z pominięciem sądu zlecali woźnemu dokonanie wizji. Za możliwością takiego postępowania przemawiają informacje pośrednio na to wskazujące. I tak, w kilku przypadkach, woźny, przybywszy na miejsce, jest świadkiem wydarzeń, dla których stwierdzenia został zaangażowany. Można mniemać, że został wzięty bez pośrednictwa sądu, inaczej mógłby nie zdążyć w porę przybyć.

Ul. I, 4544/1388, Książ

*M. de C. constituit J. de D. suum procuratorem contra predictos et dictis terminus datus est... pro quinque pinis, quas cesserunt, et circa hanc cessionem violentam per ministerialem Stanislaum de Przedmoszczani sunt preventi, quod idem est confessus*⁴².

Niejasne są wzmianki o woźnym, dokonującym wizji na podstawie umowy stron. W AGZ XI, 836/1436, Sanok z., zwrot *et postea adducere ministerialem* nie przesądza, jak został do tej wizji zaangażowany, z wolą czy bez woli sądu. W KDMK I, 82/1395 zwrot *partes... cause huiusmodi prolicitatem amputare volentes, deliberare super causa per modum visionis Bogute ministerialis ad id deputati, disponentes...*, podobnie jak poprzedni, można dwojako rozumieć. Woźnego *deputare* mógł sąd bądź strona.

⁴⁰ Przykładowo zob. też KDMP I, 216/1343; KDKK I, 221/1360; Lub. I, 143/1409; Leksz. II, 1113/1398, Gniezno i szereg innych, niżej cytowanych. Przede wszystkim brak tych danych w rotach przysiąg. W szeregu zapisek są jedynie lakoniczne wzmianki, że ktoś ma stawić woźnego w sądzie w związku ze zranieniem: Łęcz. II, 5990/1398, Łęczycza gr.: *Budek de J. contra Jan de O. debet sistere officialem Barzy pro vulneribus in 2 sept.* Podobnie Łęcz. I, 4981/1400; Łęcz. II, 4926/1394, 5978/1398, 6647/1400.

⁴¹ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 159. W dziele o zranieniu tenże badacz z większą pewnością stwierdza, że woźny przybywał do zranionego albo ranny udawał się do woźnego, idem, *Zranienie...*, s. 37.

⁴² Podobnie w Ul. I, 4571/1388, Proszowice; AGZ XI, 2664/1448, Sanok gr.; AGZ XIV, 2405/1451, Lwów gr.; AGZ XVII, 72/1469, Przemyśl gr. Dalsze przykłady niżej przy „gorącym uczynku”, s. 52 i nast.

W Leksz. II, 2117/1398, Kościan, strony zeznają przed pisarzem umowę co do terminu sądowego: *idem J. debet ministerialem recipere et ostendere, ubi sibi P. violenciam intulit*. I ten fragment jest wieloznaczny.

Na Mazowszu statut Bolesława IV czerskiego z 1453 r. w art. 13 stanowi, że szlachcic raniony przez kmiecia winien natychmiast udać się do woźnego i jemu rany okazać⁴³.

Z terytorium Korony mamy tylko jedną wzmiankę o udaniu się do woźnego w celu okazania mu ran, ściślej, o niemożności udania się⁴⁴.

3.5. Asysta woźnego

O dwóch szlachcicach towarzyszących woźnemu przy oględzinach ran mówi statut nieszawski⁴⁵. Według *Constitutiones terre Cracoviensis*, gdy kto ma coś oświadczyć przed woźnym lub przez woźnego, winien to uczynić w obecności dwóch szlachciców⁴⁶. Podobne postanowienia są w prawie stanowiącym Mazowsza⁴⁷. Gdzie indziej jednak tylko o woźnym jest mowa, jak w *Constitutiones terre Lanciencensis*⁴⁸, w uchwałach łąkoszyńskich⁴⁹.

⁴³ Iura Maz. Terr. I, nr 100, s. 185 i nast., art. (13): *Item statuimus, quod quancumque nobilis per kmethonem vulneratus aut percussus fuerit, tunc nobilis lesus statim cum vulneribus... debet ire ad preconem...* Jeśli tego nie uczyni, ma milczeć. K. Dunin, *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880, s. 250, pisze dość ogólnikowo, że poszkodowany winien być natychmiast uszkodzenia okazać woźnemu. *Debet ire*, tu dla nas istotne, uszło jego uwadze. Być może zasugerował się postanowieniem zawartym w Zwodzie Goryńskiego (ten Zwód powołuje w ods. 4), tam właśnie jest ogólnikowe stwierdzenie, że szlachcic ma natychmiast rany okazać woźnemu.

⁴⁴ Piekos. Wybór, 1311/1409, Poznań: *Item Wincencius Welzinski fuit accionem super dominam Derszczam de B., quod sibi excusit seram in sua domo metsecta et recepit frumenta... sed domina dixit: „vocasti me in suam domum et ibi me vulnerasti et iacui semimortua, et racione istius vulneracionis non potui adire ad ministerialem ostendere sibi vulnera et citationem tam cito recipere. Ideo domini dederunt coram rege... aut ad magnos terminos, quidquid prius fuerit celebrandum, quis ipsorum in hac causa principium habebit.*

⁴⁵ Art. (28), *Syntagma*, s. 136. *De vulneribus alicui illatis. Et si aliquis asserat se per aliquem esse vulneratum, debet ministeriali et duobus nobilibus sua vulnera ostendere, deinde mettercius debet in iudicio iurare, quod a tali homine eadem vulnera sint sibi inflictasive illata.* Jednak art. LXII Statutów małopolskich Kazimierza Wielkiego wzmiankuje tylko o woźnym: *quod vulnus licet per ministerialem conspectum et visum fuisse.* Również statuty piotrkowskie Jana Olbrachta z 1453 r. w art. (22) stanowią: *ministerialis ad instanciam vulnerati vulnera conspiciat debite*, Vol. Const. I, 64.

⁴⁶ *Constitutiones terre Cracoviensis*, art. 27.

⁴⁷ Statut Bolesława V z 1472 r., art. *De praecone ad videndum recepto*, IP, s. 454; Statut Konrada czerskiego z 1496 r., art. *De invasione domus*, IP, s. 449; Także *Zwyczaje mazowieckie*, art. (12).

⁴⁸ *Constitutiones terre Lancic.*, art. 10, *De vulneribus lividis nobilium.*

⁴⁹ Art. 31, SPPP I, s. 295.

Czynności woźnego sądowego

W literaturze panuje powszechna opinia, że woźny dokonywał wizji w asyście dwóch szlachty⁵⁰ lub innych osób⁵¹.

W źródłach wzmianki o asyście przy wizji dokonywanej przez woźnego są jednak rzadkie, przy czym liczba osób woźnemu towarzyszących jest podana w liczbach bezwzględnych lub ogólnikowo.

Gdy są podawane liczby bezwzględne, zwykle są wymieniani dwaj szlachcice:

Helc. II, 4222/1480

...*Quia tu violenter infixisti ducentos palos in vico, alias nanawszyu, ipsorum hereditatis, quamquidem sepem ministerialis cum duobus nobilebus tempore et hora conspexit*⁵².

Gdy konkretna liczba asystujących nie zostaje wymieniona, czytamy, że woźny był na wizji *cum nobilebus* lub *cum terrigenis*:

Helc. II, 4393/1493

...*quam claudicaturam alias chromota manuum ministerialis cum nobilebus in tempore vidit et conspexit*⁵³.

W sądzie obozowym woźny dokonał wizji *cum domicellis*:

Exped. bell., 83/1497

Ex proposicione nobilis N. V. (pełnomocnika pokrzywdzonych) ...quod vulnus ministerialis et domicelli tempore debito et hora conspexerunt.

Wyjątkowo skarżący, dowodząc zabójstwa syna, powołuje na świadków woźnego i pięciu szlachciców, prawdopodobnie taki był stan faktyczny⁵⁴.

⁵⁰ Generalnie o dokonywaniu wizji przez woźnych w obecności świadków pisze R. Hube, III, s. 312. O asyście dwóch szlachciców w Krakowie pisze J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 160. Co do Mazowsza, zdaniem tego badacza, woźny przeprowadzał wizję z podkomorzym lub jego zastępcą i prawidłnikiem, ibidem, s. 159, idem, *Dawne prawo...*, s. 120. Według J. Bardacha, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, Do połowy XV w., wyd. 2, popr. i uzup., Warszawa 1964, s. 551, woźnemu towarzyszyli dwaj szlachcice, na Mazowszu relację składał sam woźny.

⁵¹ K. Tymieniecki, *Sądownictwo w sprawach kmięcych a ustalenie się stanów na Mazowszu pod koniec wieków średnich*, Poznań 1922, s. 155 i nast., pisze o asyście ławników na Mazowszu. J. Rafacz, *Zranienie...*, s. 36, stwierdza, że prócz woźnego na Mazowszu pomocniczo dla szlachty właściwy był starosta z urzędu i pan wioski z ławnikami, dla plebejuszy natomiast ławnicy odnośnej miejscowości. A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, Warszawa 1962, s. 15, stwierdza występowanie w sądzie liwskim woźnego z zastępcą podkomorzego (przy zeznaniu o *granicies destructas*).

⁵² Podobnie Helc. II, 4242/1480, 4393/1493; Kal. II, 117/1411; AGZ XIV, 1327/1445, Lwów gr.; AGZ XVI, 501/1468, Sanok z., 2094/1492, Sanok gr., 2795/1501, Sanok gr.

⁵³ Zob. też AGZ XIV, 2201/1449, Lwów gr.; AGZ XV, 2203/1492, Lwów gr.; AGZ XVI, 3095/1505, Sanok gr.; AGZ XVII, 2436/1492, Przemyśl gr. Tylko jeden terrigena towarzyszy woźnemu w AGZ XV, 2550/1497, Lwów gr.; AGZ XIX, 1577/1477, Halicz gr.

⁵⁴ AGZ XIV, 12/1440, Lwów gr.

Trudno rozstrzygnąć, w jakim charakterze występuje woźny w KDWP X, 1674/1444, Kalisz i czy ten sam woźny uczestniczy w podziale majątku i liczy słupy.

KDWP X, 1674/1444

...quia tu cum eodem fratre tuo indiviso cum decem et octo et uno ministeriale veniens super domum ipsius cum intencione et ipse violenter reperiens domum ipsius, ubi ipsa dotalicium suum et dotem habet, et divisisti ortum ipsius circa eandem domum et palos duos infixisti in medio orti sui violenter et hoc fecit (sic, ZR) non citans ipsam pro eadem divisione nec aliquo ipsam acquirens super ipsa, quos palos ministerialis in tempore conspexit et computavit...

Jest bardziej prawdopodobne, że byli to dwaj woźni, jeden wbijający słupy (lub asystujący przy tej czynności), drugi oglądał oznaczenie granic.

Z wizją dokonaną przez dwóch woźnych spotykamy się w zapisie proszowickiej z 1388 r.

Ul. I, 4848/1388, Proszowice

Coth et Sobco officiales recognoverunt, quia XII vulnera viderunt apud P. officialem de P. (nie woźny), quem vulneravit wlo d a r i u s et procurator de L. pro eo, quia terminum non faceret, quem fecit viso li c z e.

Regułą jest jednak działanie woźnego bez asysty, przy czym, być może, z powodu niewielkiej liczby wzmianek o asyście, nie widać, by asysta lub jej brak pozostawały w związku z przedmiotem wizji. Tak na przykład przy oględzinach uszkodzeń cielesnych, szkodach w gospodarstwie rolnym itp., zazwyczaj wizji dokonuje sam woźny, choć trafiają się, jak wyżej sygnalizowaliśmy, działania w asyście.

Zwracamy uwagę, że wizji nakazanej mandatem królewskim ma dokonać woźny, mandat o asyście nie wspomina⁵⁵. Również wówczas, gdy strona ma wizji dowodzić, zazwyczaj ma stawić w sądzie samego woźnego⁵⁶.

W mazowieckich księgach sądowych obok woźnego pojawiają się sporadycznie przy wizji oprawca i prawidłnik⁵⁷.

⁵⁵ Patrz wyżej, s. 38.

⁵⁶ Na przykład Ul. I, 2911/1384, Proszowice; AGZ XVI, 520/1468, Sanok gr.; Czerna 32/1407.

⁵⁷ O asyście dwóch szlachciców dodanych woźnemu, wysłanemu przez starostę w celu ustalenia wysokości szkód wyrządzonych podczas najścia na dom, wzmiankuje statut Konrada czerskiego z 1496 r., którego fragment przytaczamy wyżej, na s. 41. O pełnieniu przez woźnego funkcji oprawcy na Mazowszu, patrz niżej, s. 139, ods. 808.

Płońska 2152/1414

... *de visione et revelacione preconis et iusticionarii*

Płońska 1807/1412

Nota, quod N. prawithlnik et B. (s.) preco de visione, quam habuerunt inter P. cum fratribus de M. ab una et N. de B. parte ab altera... N. citavit... pro via.

3.6. Zastępcy woźnego przy wizji

Woźny niemal zawsze osobiście dokonuje wizji. Za ledwie w dwóch przypadkach występuje osoba, która go zastępuje. W 1499 r. przy wizji pojawia się woźny, który ma *potestatem* od innego woźnego, postrzyżonego i zaprzysiężonego.

AGZ XVI, 2570/1499, Sanok gr.

Nobilis N. K. et nobilis W. et ministerialis Hrycz de O., qui habuit potestatem a ministeriali Andrea, tonso iurato, recognoverunt, quod in curia nobilis Anne G. in G. viderunt familiarem eiusdem A. vulneratum et cessum alias sraqbane go...

Innym razem strona ma stawić w sądzie woźnego lub brata w sprawie o zranienie, przy czym nie wiemy, czy chodzi o brata strony, czy brata woźnego⁵⁸.

Bkuj. 875/1419

J. Ch. cum J. de M. debet statuere ministerialem Nicolaum, vel fratrem suum Stanislaum, ad cognoscendum pro vulnere inter eos.

4. Obligatoryjność wizji

Niewiele mamy informacji na ten temat. Gdy idzie o uszkodzenia cieleśne, poszkodowany, a w przypadku zabójstwa rodzina zabitego, jeśli chcieli dochodzić krzywdy na drodze sądowej, musieli zabiegać o to, by woźny dokonał wizji.

⁵⁸ Zdaniem autora indeksu osobowego, Stanisław jest bratem woźnego Mikołaja, zob. Bkuj., s. 483, s. v. *Nicolaus*, kol. prawa. W Helc. II, 917/1402 strona zarzuca przeciwnikowi, że w miejsce woźnego podstawił swojego człowieka. Gdy przeciwnik chciał przysięgą dowieść, że tego nie uczynił, strona go z przysięgi zwolniła.

AGZ XII, 2232/1449, Halicz z.

(pozwany o zabójstwo) *Domini, in terra ista sunt domini Capitanei officiales et ministerialis. Si dictis dominis Capitanei... est protestacio facta, quia idem... habuit vulnera... extunc ego paratus sum evadere alias od bicz cum testibus...*

W Sand. 342/1404 strona ponosi karę 6 skojców za to, że występowała przeciwko pozwanemu *visione prius per ministerialem non recognita seu non exposita*. Można to zrozumieć w tym sensie, że dla sądu wystąpienie strony przed wysłuchaniem relacji woźnego z wizji było niedopuszczalne, stąd można wnioskować, że w tym przypadku wizję sąd uznał za konieczną⁵⁹.

W 1428 r. kanclerz koronny i dziekan krakowski Jan Szafranec został dwukrotnie ukarany karą 6 skojców za to, że skargę kontynuował nie czekając na wynik wizji i za to, że negował wizję, której wykonanie woźny zeznał.

Helc. II, 2179/1428

Dominus Johannes Saffranecz Decanus Cracoviensis Regni Polonie Cancellarius, penam binam VI scotorum domino Stanislao de Gorzicze et Judicio tantum; una quia visionem non discernens, alias nero sprawił, causam proposuit; aliam pro wstecz ad ministerialem, quod visio ibi non erat, et visionem ministerialis recognovit, qui eandem fecit.

W Zwyczajach łączyckich kara za zranienie jest zróżnicowana w zależności od tego, czy woźny rany oglądał, czy też nie⁶⁰. Tylko w jednym przypadku sąd nie był pewny, czy wizja ma być przeprowadzona. Strona skarży pozwanego o to, że nie wykonał wyroku sądowego i nie zwrócił jej zboża i innych rzeczy i chce tego dowieść woźnym. Sąd kieruje pytanie do wojewody, czy woźny ma jechać na wizję⁶¹.

Gdy idzie o Mazowsze, Rafacz przytacza dwie zapiski z rękopiśmiennych ksiąg sądowych z początku XVI w. Oskarżony o zranienie broni się

⁵⁹ Zob. też AGZ XIV, 583/1443, Lwów gr.: (skarga) *domine iudex, ego propono ex parte H. et N. super H. familiarem domini H., quia ipse in silva domini Regis recepit ipsius duas secures et cum hoc percussit, qualiter sibi placuit, non ostendendo ministeriali, ubi secures recepit.*

⁶⁰ *Constitutiones Lancic.*, art. VII, AKP IV, s. 437: *...et ita intelligendum est de sexaginta marcis, et hoc si vulnus vidit ministerialis.*

⁶¹ AGZ XIV, 2081/1448, Lwów gr.: *Hanya de V. actor accusabat super nob. Petrum Dzyk in D. reum, per dominum Iohannem de V., Vicecapitaneum Leop. procuratorem, quia sibi non restituit iuxta invencionem Iudicis terrestris et castris et aliorum dominorum in S., videlicet milium, triticum, ordeum, gallos... volens docere alias pokonacz per ministerialem, quia hoc non restituit. Et iudex dedit ad dominum Palatinum ad quartam diem, quid pro isto inveniat... si Hanya debet docere per ministerialem super eum vel non, iuxta invencionem dominorum, vel si Dzyk evadere debet.*

argumentem, że woźny ran nie oglądał. Sąd ten argument przyjął *et decreverunt ita, quod amisit vulnera, quia non ostendit vulnera preconi*⁶².

5. Termin przeprowadzenia wizji

Należy odróżniać termin przeprowadzenia wizji od terminu składania z niej relacji w sądzie. Tu zajmiemy się tym pierwszym. Termin ten pozostawał w ścisłym związku z przedmiotem wizji. Oględziny ran winny być dokonane jak najszybciej, ponieważ ślady szybko ulegały zmianom. W prawie koronnym o terminie wizji brak informacji⁶³. W tych przypadkach (rzadkich), w których sąd wyznaczał termin wizji, pozostawał on, jak się wydaje, w związku z terminem roków sądowych, był tak wyznaczany, by woźny zdążył z relacją na bliskie roki sądowe.

AGZ XIV, 1911/1447, Lwów gr.

Ministerialis Nicolaus datus ad videndum dominica proxima.

Bkuj. 123/1418

Sąd wyznacza stronom termin na wizję *dominica prima post terminos generales*⁶⁴.

Wydaje się, że tą zasadą kierował się również woźny, wyznaczając termin wizji i komunikując go stronom, które powinny w wizji uczestniczyć.

AGZ XVIII, 678/1475, Przemyśl z.

...et ministerialis ipsius partibus posuit visionem in 2 septimanas...

⁶² J. Rafacz, *Zranienie...*, s. 40. Aczkolwiek jest to źródło spoza ram czasowych niniejszej pracy, warto odnotować, że Zwód Goryńskiego zawiera przepis, że nie można dochodzić w sądzie ran, jeśli nie oglądał ich woźny, art. *Vulnera nobilium recentia praeconi demonstrentur*, IP, s. 378. Rafacz w ods. 1 na s. 41 powołuje wyżej przez nas cytowaną zapiskę AGZ XII, 2232.

⁶³ Zob. art. CVI Statutów Kazimierza Wielkiego (w oprac. Balzera), art. XV Statutu opatowieckiego, IP, s. 314 i nast., art. XXI Statutów nieszawskich, IP, s. 280 i nast.

⁶⁴ O woźnym wprawdzie zapiska nie wspomina, można się go jednak domyślać, skoro głównie on dokonywał wizji. W AGZ XI, 1108/1438, Sanok z. w sprawie o zabiciu pozwany żąda od powoda, by stawił woźnego, który dokonał oględzin. Powód tłumaczy: *non potui illo tempore habere ministerialem*. Powód gotów jest *probare, sicut ius decrevit*. Pozwany z kolei gotów jest przysiąc (ściślej, dowieść przysięgą *nobilibus*), że nie zabił. Sąd wyznaczył termin zawity i odesłał *ad interrogandum*. W AGZ XI, 1123 powód pokonuje pozwanego, a sędzia wyznaczył stronom termin przed królem (nie wiemy dlaczego).

AGZ XIII, 3493/1447, Przeworsk z.

*N. recepit ad videndum (szkody powstałej w wyniku zmiany koryta potoku) et dies positus est per ministerialem feria IIII proxima, ante Ramispalmarum*⁶⁵.

Czasami nie wiemy, jaki termin woźny wyznaczył:

Ul. II, 10378/1400, Kraków

*Stanecz Bogutha ministerialis deputatur ad videndum inter S. P., M. et J. heredes de P. et Clementem, vicecancellarium regni Polonie, qui ministerialis diem assignavit visionis*⁶⁶.

Niekiedy spotykamy wzmianki, że wizja została dokonana we właściwym czasie – *in tempore et hora*.

AGZ XIV, 2658/1452, Lwów gr.

*...quam violenciam ministerialis in tempore et hora conspexit*⁶⁷.

W prawie mazowieckim statut Bolesława IV czerskiego nakazywał zranionemu szlachcicowi rany okazać woźnemu (przybywszy doń) natychmiast – *statim*⁶⁸.

6. Miejsce wizji

Nie wiemy, gdzie woźny oglądał rany i to zarówno wówczas, gdy ranny do niego przybywał, jak i wówczas, gdy on udawał się do rannego⁶⁹. Gdy idzie o szkody, napady np. na drodze publicznej, woźnemu okazywano

⁶⁵ Zob. też AGZ XIII, 3810/1448, Przeworsk z. – *a die dominica proxima per septimanam*. W AGZ XII, 1861/1447, woźny zeznaje, że z powodu choroby nie mógł dokonać wizji. Sąd ponownie go przydziela stronie i każe złożyć relację na następnych rokach, a gdyby jeszcze był chory, przesuwając termin relacji na kolejne rok.

⁶⁶ Tak też w AGZ XII, 1474/1444, Halicz z.

⁶⁷ Zob. np. AGZ XIX, 1302/1477, Halicz z.: *eundemque pratum falcastrare fecisti... prout melius ministerialis conspexit... in tempore et hora ministeriali et nobilibus protestatus est et obduxit, alias oswyatczil y obwyodl...* (tekst pozwu). Zob. też AGZ XV, 2550/1497, Lwów gr.; AGZ XVI, 3095/1505, Sanok gr.; AGZ XVII, 2430/1492, Przemyśl gr.

⁶⁸ Art. (13) *Nobilis per kmethonem percussus statim vulnera recentia praeconi ostendet, et percussorem inculpavit*, lura Maz. Terr. I, nr 100, s. 185 i nast. Ten przepis (oraz Zwód Goryńskiego) powołuje K. Dunin, op. cit., s. 250. Według Rafacza, rany należało okazać, gdy były świeże, idem, *Zranienie...*, s. 37. Autor na dowód powołuje zapiskę sieradzka z 1462 r. z ksiąg rękopiśmiennych: (pozwany) *evasit nobilem P. de Z. pro vulneribus eo, quod ministerialis recognovit in iudicio, quod non habuit vulnera, nisi stigmas, alias dropy*. Ten zapis można wszelako interpretować inaczej: ran od początku nie było – tylko zadrapania. Według Słownika Staropolskiego, t. 2, s. 190, kol. prawa, s. v. *Drop* czy *Dropa*, ten termin oznacza ślad zadrapania. Jako dowód została powołana tylko wyżej przytoczona zapiska sieradzka z odesłaniem do Rafacza.

⁶⁹ W literaturze nie ma na ten temat informacji.

miejsce wyrządzenia szkody⁷⁰. W pozostałych rodzajach wizji miejsce jej przeprowadzenia pozostawało w ścisłym związku z celem wizji.

Pozn. I, 1347/1403

Item dominus Nicolaus iudex Poznaniensis astitit suo termino super Swanchonem de Stobnicza, qui fuerat sibi assignatus de magnis terminis pro duobus equis, novem securibus... quia idem S. receperat ministerialem ad videndum, ubi predicta sibi dominus iudex recepit, et termino veniente idem S. ministerialem non statuit ad recognoscendum, nec solus venit...⁷¹

W zapisie mazowieckiej spotykamy przypadek zaprowadzenia woźnego w niewłaściwe miejsce:

Zakr. II, 1450/1435

I. de P. mansit circa porcionem, pro qua Hanka soror ipsius egit super eum racione relictorum, quia is preconem in visione ad alias porciones induxit, quam ad istam, pro qua egit; et super hic litteram damus iudicalem.

7. Obecność stron

Problem obecności osób koniecznych, by wizja doszła do skutku, nie występuje przy zranieniach. Przy innych rodzajach wizji wzmianki o obecności pojawiają się rzadko.

Pozn. I, 1965/1404

Item J. Witcowski astitit termino super dominam Hankam de Vilkowo super eo, quod debuit demonstrare per ministerialem, ubi sibi combussit curiam... Et ipsa domina in eadem demonstracione non fuit...

Asticio termini oznacza, że jedna ze stron była obecna, druga była nieobecna, a być powinna⁷².

Nie wiemy, z jakiego tytułu miał uczestniczyć podczas wizji skazany przez sąd za nieobecność na karę 6 skojców.

⁷⁰ Patrz wyżej, s. 53.

⁷¹ Zob. też np. Roty wlkp. II, 516/1418: *...jako to etc., co jest pan Ozep porąbił drzewo, jako jest woźny oglądał, tam jest porąbił na swem, a nie mimo kopce znamienite, ani tam kopcew nie.* Także Leksz. II, 2038/1397; AGZ XIV, 1803/1446, Lwów gr.

⁷² Patrz Leksz. I, 1900/1394; Leksz. II, 810/1399, 1012/1394, 2395/1399; AGZ XII, 106/1436, Halicz z.

Ul. I, 5028/1389, Książ

*Pena – A. de M. penam sex scotorum, quia non fuit in visione contra P. de P.*⁷³

W sporach o zajęcie bydła, szkody gospodarcze, obecność obu stron była oczywista. Sąd np. wyznacza termin wizji obu stronom.

Leksz. II, 1273/1399, Gniezno

...domini assignaverunt terminum J. ... cum T. ... quod ministerialis debet conspicere, ubi gregem idem T., sibi arrestavit in campo.

W AGZ XIV, 1433/1445, Lwów gr. woźny podczas wizji wzywa drugą stronę do uczestnictwa:

AGZ XIV, 1433/1445, Lwów gr.

...Nobili F. actori de Dz. cum nobili N. de Sz. dedimus ad visionem per ministerialem Nicolaum super duabus barsis cum piscibus saky, prout una marca et totidem dampni et pisces pro una marca et totidem dampni ad octo dies. Hec visio fieri habet in media ebdomada... Nobilis F. ministerialem ducere debet et ministerialis debet visitare nobilem N. Sz.: „Domine, equita ad visionem”, sic dicere debet.

W Leksz. I, 1732/1394 woźny zeznaje, że strona na wizję nie przybyła⁷⁴. Innym razem nieobecny dowodzi przysięgą świadków, że był nieobecny na wizji z powodu „złego powietrza”⁷⁵.

Prawdopodobnie obawa przed matactwem dyktuje sądowi zakaz obecności stron przy przeprowadzaniu działu majątku.

Płońska 1410/1409

Nota, quod P. P. et A. cum M. in sex septimanis tenentur inter se dividere, et ibidem debent duo nobiles vicini esse una cum precone, et nullus ipsorum ibidem debet esse, nec ipsos eciam debent informare.

⁷³ W Ul. I, 4153/1386, Wodzisław, sąd wymierza karę 6 skojców stronie, która nie przywiodła woźnego na wizję. Zob. Leksz. I, 1900/1395: *Item veniens ministerialis ad iudicium regale et recognovit publice, quod N. O. demonstravit cum ministeriali super lacum. Et ibi nullus fuit, et astitit suo termino et jus iudicibus assignavit.* Zapiska budzi wątpliwości, czy *et ibi nullus fuit* oznacza, że nie było strony przeciwnej?

⁷⁴ Tak też w Leksz. I, 2290/1397. W Leksz. I, 197/1387 sąd odesłał strony *ad summos terminos*.

⁷⁵ Roty wlkp. III, 812/1420: *Jako to świadczą, jako Marcin nie mógł przejechać przed złym powietrzem jeziora oglądać tedy, kiedy mu woźny rok zdał s Gerlaszym ku widzeniu.*

8. Czynności woźnego podczas wizji

Rola woźnego przy wizji polegała na stwierdzeniu stanu faktycznego lub potwierdzeniu zdarzeń czy okoliczności. Przy oględzinach ran statut nieszawski do tego rolę woźnego sprowadza, ciężar dowodzenia, kto był sprawcą, przerzucając na pokrzywdzonego.

art. 28. *De vulneribus alicui illatis*

*Et si aliquis asseret se per aliquem esse vulneratum, debet ministeriali et duobus nobiles sua vulnera ostendere, deinde mettercius debet ire in iudicio iurare, quod a tali homine eadem vulnera sint sibi inflictia sive illata*⁷⁶.

Statut ten nie wprowadzał tu niczego nowego, już wcześniej spotykamy ten tryb postępowania.

Leksz. II, 563/1397, Pyzdry

*Kunath jurabit: „Jacomi te trzi rani dal Stanislaw, czso ye wozni oglandal”*⁷⁷.

Woźny, relacjonując przebieg wizji, niejednokrotnie stwierdzał, że nie wie, kto ranił i wyrządził szkody.

Łęcz. II, 1013/1405

*Nota, quod Martinus veniens conquestus est super Martinum de R. quod ei vulnus dedit primicialem, quam ministerialis recognovit, sed nescit quis ei dedit. Adversarius autem sic respondit: quod feci, feci post eius initium, quod prius patruo meo et mihi vulnus dedit, veniens cum fratribus suis, et hoc aprobare paratus sum, et hoc ministerialis recognovit*⁷⁸.

W zapisce mazowieckiej starosta wysyła woźnego z dwoma ziemianami, by spytali krewnych zabitego, kogo podejrzewają o zabójstwo.

⁷⁶ Syntagmata, s. 136. Zob. też art. (35) Statutów Kazimierza Wielkiego, Syntagmata, s. 78. Consuet. Lancic., art. VIII, *Quando nobilis vulneratur vulnere livido et docebit per ministerialem, qui hoc vidit, iurans proprio iuramento, pro tali vulnere livido solvi debent due sexagene.*

⁷⁷ Zob. np. Ul. I, 1622/1382, Proszowice, 2062/1383, Proszowice i szereg innych.

⁷⁸ Zob. też Łęcz. II, 2403/1405; AGZ XVI, 48/1463, Sanok gr.

Maz. herb., 104/1454, Zambrów

Cum occisio facta est Sanislai de clenodio Ladi... tandem iuxta consuetudinem terrestrem et statuta ser. principis, dominus Nicolaus capitaneus Lomzensis misit preconem cum duobus terrigenis... ad interrogandum, quem pars lesa inculparet, et pars lesa... inculpavit A. filium M. de S.

Domyślać się można, że woźny nie wie, kto jest sprawcą uszkodzeń cielesnych lub zabójstwa, gdy w relacji sprawcy nie wymienia.

AGZ XI, 2465/1447, Sanok gr.

Ministerialis iuratus publice recognovit, in Barthowka per granicies a Denow currentes tria loca sanguinolenta et mortifera cum homine penitus interfecto ac violenciam unius domus factam, ubi fertur demonstratio...

W zapisce 2466

Czerny ministerialis recognovit, quod vulnerati erant (nazwiska i ilość ran oraz rodzaje).

W zapisce 2467

Item Czerny ministerialis recognovit super quodam domo Iwachonis viginti octo ictus invenisse recentos tam super postibus, quam super asserebus et aliis locis eiusdem domus factos.

Innym dowodem na to, że woźny nie podał, kto był sprawcą, są roty przysięg, składanych przez świadków⁷⁹ czy też pokrzywdzonego⁸⁰, w których jest wzmianka, że woźny rany oglądał.

Przy przysięgach oczyszczających, składanych przez podejrzanego, także jest wzmianka, że woźny wizji dokonał, w rotach nie ma natomiast informacji, że woźny wskazał sprawcę.

Roty war., 107/1476

...Yako ya Stachny y gyedney dzyzewky gyey nye szbyl gwaltem anym gym ran zadal, kthore wozny ogldadal (sic)⁸¹.

W czystej postaci wizja bowiem polegała na stwierdzeniu istotnego dla sprawy stanu faktycznego. W praktyce mogło być różnie.

Zdarzają się relacje woźnego z oglądania ran, w których to relacjach woźny oświadcza, kto był sprawcą.

⁷⁹ Na przykład Pozn. I, 1223/1403; Sieradzka, 1417 r. (druk w: W.A. Maciejowski, *Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian*, t. II, Warszawa 1839, s. 340).

⁸⁰ Na przykład Helc. II, 3093/1442; Leksz. I, 946/1400; Roty włkp. II, 1197/1444; AGZ XIV, 522/1442, Lwów gr.

⁸¹ Zob. też Leksz. I, 1491/1393; Roty włkp. II, 1119/1437.

Czynności woźnego sądowego

Ul. I, 1975/1383

*Cothus officialis cognovit coram iudicio, quod B. de W. Mickoni VI vulnera aperta fecit*⁸².

Skąd czerpał tę wiedzę, nie wiadomo, czasem był świadkiem zajścia.

Łącz. II, 2448/1405

*Item Michael de Boguslavicze infra duas ebdomadas abhinc ministerialem Szolo dictum... (sic, ZR) Inowlodz debet presentare contra Adam kmethonem de Ch., qui ministerialis recognoscere regali in iudicio debet, quia eodem die, quo Michaellem vulneravit, viceversa eodem die eundem Adam Michael vulneravit*⁸³.

Jak wiadomo, podczas oględzin woźny rany liczył i je kwalifikował. Mógł mieć czasem z tym kłopot, gdy oglądał posiekanego trupa.

Ul. II, 10862a/1400, Kraków

Laurencius de K. et M. frater ipsius cum alio coadiutore ipsorum contumaces in termino primo contra N. de S. pro eo, quod venientes manu armata violenter domum fregerunt kmethonis ipsius in B., et eundem kmethonem occiderunt, caput per se, manus per se, et pedes per se ita, quod ministerialis non valuit vulnera considerare.

W pozostałych rodzajach wizji, woźny dość często jest obecny w danym miejscu, w którym dochodzi do naruszenia prawa lub, ostrożniej, gdy dochodzi do sytuacji, które inicjujący wizję traktuje jako naruszenie prawa.

Inscr. clen. 1131/1481, Kraków gr.

Nobilis M. de Z. proposuit contra nobilem Nicolaum K. pro eo, quia tu cum 50 impossessionatis... veniens in domum suam in Z., dispercussa porta, duobus hostis... qui GoLotha receperunt tunicas, caligas, iopulas, secures et alia supellectilia domus, valoris 20 marcarum, circa que omnia ministerialis interfuit et ea sic fieri vidit (napastnik z towarzyszami potem wrócił do siebie) quos eciam per ministerialem dixit arestasse.

AGZ XIV, 1736/1446, Lwów gr.

...Et ibidem homines ipsius Iurgi proiecti sunt super ipsum D., intulerunt sibi violenter unum vulnus cruentum et aliud lividum, et hoc ministerialis statim ardenti vestigio alias kopi them venit et restavit eos in agro, et Iurgi fuit circa hoc presens...⁸⁴

⁸² Tak też Ul. II, 6898/1398; Pozn. I, 2772/1406; Bkuj. 2617/1422; AGZ XIV, 1677/1446, Lwów gr.; AGZ XV, 3698/1474, Lwów z.; AGZ XVII, 3291/1500, Przemyśl gr. W AGZ XVI, 1091/1475, Sanok gr., woźny zeznaje, do kogo należą ucięte włosy.

⁸³ Zob. też AGZ XI, 2664/1448, Sanok gr.

⁸⁴ Zob. też Helc. II, 3856/1469: *...quod tunc ministerialis interfuit, quando violencia per ipsum R. in domo ipsius J. est facta (mimo to powód ma świadkami dowodzić tej iniuria)*. Patrz także Ul. I, 5475/1390; Helc. II, 3462/1451, 4084/1472; Inscr. clen. 1131/1481; AGZ XV, 277/1466, Lwów gr.; AGZ XV, 1346/1474, Lwów gr.

W szeregu zapisek woźny ogląda podczas wizji miejsca, w których dokonano czynów będących przedmiotem sporu.

Leksz. II, 1273/1399, Gniezno

...*ministerialis debet conspiciere, ubi gregem idem T. sibi arestavit in campo.*

Wykaz tego, co miało być przedmiotem ustaleń woźnego podczas wizji jest długi. W sporze o łowienie ryb w stawie sąd wysłał woźnego, by zbadał położenie stawu. Woźny zeznał, że staw leży pośród posiadłości powoda⁸⁵. Gdy powód skarży pozwanego o *violencia in hereditate*, pozwany oświadcza: chcę widzieć, gdzie ta *violencia* była. Sąd nakazuje, by powód wskazał to miejsce woźnemu⁸⁶.

Woźny zostaje wysłany, by sprawdził, czy rzeka, na której pozwany ujął człowieka, płynie przez posiadłości powoda⁸⁷, by sprawdził, gdzie zostały wycięte dęby⁸⁸, czy *violencia* została dokonana na drodze publicznej⁸⁹. Woźny ogląda zniszczone znaki graniczne⁹⁰, sporne ogrodzenie⁹¹, zniszczenie płotu⁹². Woźnego wysłał się też, by sprawdził wykonanie robót budowlanych⁹³, ogrodzenia⁹⁴ (w obu wypadkach chodzi chyba o wykonanie umowy). Woźny sprawdzał między innymi, czy nieobecny a usprawiedliwiający tę nieobecność chorobą jest istotnie chory⁹⁵, czy żona nie przechowuje w swych dobrach swego męża (chyba nieposesjonata)⁹⁶.

Podobnie jak przy oględzinach ran, woźny w relacjach z innego rodzaju wizji stwierdza zazwyczaj stan faktyczny, pomijając milczeniem osobę sprawcy, tylko niekiedy ją wymieniając.

⁸⁵ Pozn. I, 1675/1404. Pozwany odwołał się do zachodźcy. Zob. też AGZ XII, 3850/1475, Halicz z.: Ul. II, 8346/1399, Książ.

⁸⁶ Kal. I, 632/1402. Potem w wyznaczonym terminie strony mają stanąć przed sądem. Zob. też AGZ XII, 527/1439, Halicz z.; AGZ XV, 139/1457, Lwów gr.

⁸⁷ Sand. 731/1416, Radom.

⁸⁸ Leksz. II, 2038/1397, Kościan; AGZ XI, 3325/1465, Sanok gr.

⁸⁹ Pozn. I, 1842/1404.

⁹⁰ AGZ XVIII, 582/1474, Przemyśl z. *O wizji w kwestiach granicznych* patrz Rozdział 17, *Kwestie graniczne*.

⁹¹ Kal. I, 2667/1408; Pozn. I, 1343/1403.

⁹² Roty wlkp. IV, 1019/1428.

⁹³ Helc. II, 3055/1422: *Nob. Marcus Theoloneator Crac. actor, cum Johanne de Bascze terminum habent concitatum ad duas septimanas ad librum. Et ministerialis Andreas datus est ad conspiciendum, utrum ea, que debet reformare in ecclesia, reformata sunt, videlicet due columbiae, fenestra fracta vitrea super hostium magnum, et zacristia tecta cum scilindrijs.*

⁹⁴ Zakr. I, 235/1424, 315/1426.

⁹⁵ Helc. II, 2622/1435; Kal. II, 650/1415; AGZ XI, 2037/1445, Sanok gr.; AGZ XIV, 2475/1451, Lwów gr.

⁹⁶ Leksz. II, 2304/1399, Kościan.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XV, 461/1467, Lwów gr.

*Recognicio Ministerialis. Ministerialis Mathias Pyeczony, de iure additus gso domino C. de D. ad villam Gay ad videndum et profitendum alias nawidzenye, et dum venit in Gay, tunc nobilis G. tenutarius de B. eidem ministeriali dixit, quia vidit triginta equites, qui in curiam et villam Gay violenter inequitaverant et ibi idem Ministerialis eosdem non vidit, sed vidit signa dampnorum per eosdem facta...*⁹⁷

Ul. I, 3032/1385

*Pro parte N. de S., quod agros suos coluit in L. et non N. de J., ipsum evasit. Staszica officialis dixit, quod agros suos aravit et non N. de J.*⁹⁸

Innym razem woźny zeznaje, że powód oświadczył mu, kto jest sprawcą szkód w stawie⁹⁹.

Podobnie, jak przy oględzinach ran, przy wizji z innych powodów woźny oglądał np. zaorane pole, bydło, ścięte drzewa, a powód lub świadkowie przysięgali, czyje to pole, bydło, w którym lesie drzewo ścięto¹⁰⁰.

Aczkolwiek znane nauce, jednak mniej eksponowane są wizje woźnego w sprawach majątkowych, w różnych sporach o dobra ziemskie¹⁰¹.

Tu postępowanie miało następujący przebieg: woźnemu okazywano nieruchomości, czasem woźny ją wymierzał, a strony potem w sądzie dowodziły swych praw do nich.

Leksz. I, 2324/1397

(dział majątku sądowy) *Et iudices ministerialem Przibislao (jednej ze stron) dederunt, qui mensurabit dictas duas partes eidem P. ...*

Pozn. I, 1217/1403

*...iaco to swatczą, czso Mikolay ukazal wosznim plossy, zapust, lanką, to widzelil Mikolayew oczecz paney y to iest dotichmiast spokojem trzymala*¹⁰².

⁹⁷ Zob. też AGZ XI, 2893/1450, Sanok gr.; AGZ XVI, 1618/1483, Sanok gr., Łęcz. II, 2830/1416.

⁹⁸ Zob. też AGZ XV, 277/1466, Lwów gr.

⁹⁹ AGZ XV, 1368/1475, Lwów gr. W Helc. II, 1813/1421 w pozwie klucznika klasztoru tynieckiego przeciwko Januszowi M. jest m.in. zarzut o zabranie konia na drodze publicznej, którego konia woźny widział (u pozwanego?).

¹⁰⁰ Zaorane pole – Helc. II, 831/1402, bydło – Zakr. I, 1170/1345, ścięte drzewo – Łęcz. II, 428/1398.

¹⁰¹ Patrz ods. 29.

¹⁰² Podobnie Roty wlkp. IV, 360/1411, Kalisz; Leksz. I, 2049/1395; Pozn. I, 938/1422; Roty wlkp. IV, 539/1415, Kalisz. W Leksz. II, 1198/1399, Gniezno, strona ma stawić dwóch woźnych, którzy mają zeznać, że mineły trzy lata od sprzedaży dóbr i że nabywca dzierży je w spokoju. W Leksz. I, 1113/1398 woźny określa, jakie pożytki strona ma czerpać z gruntów: *Item veniens ministerialis Bogufal cognovit... debent uti seu libere habere pascus, ligna et glandines preter humulum in hereditate dicta Cz., quod quilibet in sua silva humulum debet tollere et non in alterius. Qui factum est in presencia dominorum iudicio presidencium.* Prawdopodobnie tak sąd zawyrokował.

Roty wlkp. II, 629/1420

...*Jako to świadcą, jako Mikołaj trzyma tę rolę w pięci grzywien w zastawie, który Margorzata woźnym okazowała*¹⁰³.

Czasem określony przez woźnego obszar powód bierze za podstawę roszczeń w pozwie

Lub. III, 143/1409

...*Quodcunque J. heres de M. per M. heredem de C. suum procuratorem cause, conquestus fuisset supra I. heredem de L. dicens: ...quia tenet ipsius partem hereditatis in L. in tantum multum, quantum ministerialis circumspexit*¹⁰⁴.

W zapisce krakowskiej sąd wyznacza woźnego, by był obecny przy sprzedaży rzeczy zastawionych.

Helc. II, 2147/1427

*Bogutha ministerialis de Judicio datus ad videndum recognovit, quia Niclos Roszniczar aurifaber de Cracovia vadium, videlicet argentum de cingulo depositum, pro V marcis, uno fertone vendidit, prout de jure vendere sibi decreverant, vadium Petri cujusdam baronis de Mazovia, sibi in V marcis obligatum*¹⁰⁵.

Mamy tu do czynienia z zezwoleniem sprzedaży zastawu, udzielonym przez sąd zastawnikowi i wydelegowaniem woźnego w charakterze obserwatora, co było wymogiem koniecznym¹⁰⁶.

Tylko w jednym przypadku strona w trakcie wizji popiera swe roszczenia świadectwem innych osób.

¹⁰³ Zob. też Ul. II, 6621/1398, Kraków in Curia Regis; Ul. Mat., 128/1415: termin na wielkie roki, kobietom strona zarzuciła nieprawe pochodzenie, mają stawić *meliores testes*, jeśli stawiają, *causam suam aquiret et obtinuerit bona, que fuerunt Janusii C., que bona ministerialis debet computare, ne per lanussium dissiparentur rosztroszonobj etc.* Ponadto Łęcz. I, 4723/1399. W Łęcz. I, 986/1388 strona powołuje się na spokojne, 20-letnie posiadanie.

¹⁰⁴ Zob. też KDMP I, 335/1376: *...Pro parte hereditatis de R., prout Stanislaus ministerialis conspexit in suis graniciis et gadibus incipiendo a...* KDMP III, 753/1362: (ugoda sądowa *propter campum et rubeta in N.*) *prout nobis Stanislaus officialis dictus Bural de visione atulerat, secundum vident, quia predicta rubeta et campi debent spectare ac pertinere iuxta antiquam limitationem granicierum ad religiosum dominum M. ...* Zob. też Bkuj. 1725/1420; Roty wlkp. IV, 344/1411; KDMP I, 216/1343; Łęcz. II, 368/1397. Innym razem strona okazuje woźnemu poszczególne części posiadłości i podaje tytuły prawne ich dzierżenia: Czerska 970/1417: *Item nota, quod cum venit Cristinus de O. ad principium sepi vulg. do przothka plota, demonstravit manu indicans dicens: „preco, tu vide, quia in una porcione seu sorte sunt tres porciones”, tunc ulterius dixit C.: „veni ad quartam porcione” et cum venimus, tunc demonstravit quartam porcione et dixit, quia ista pars fuit in marca obligata; tunc stans Johannes heres de R. dixit: „preco, audi bene, quidcunque C. demonstravit, meum est patrimonium perpetuale cum omnibus utilitatibus...”.*

¹⁰⁵ Zob. P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. II, Lwów 1911, s. 328, sprzedaż zastawu mogła nastąpić „za zgodą i pod powagą sądu (w obecności woźnego)”.

¹⁰⁶ Zob. *ibidem*, s. 327.

CDPol. II2, 531/1381

*...prout idem N. in visione ostendit ministeriali suum verum patrimonium testimonio multorum nobilium*¹⁰⁷.

I tylko w jednym przypadku spotykamy zarzut bezprawnego działania woźnego.

Roty wlkp. IV, 313/1410, Kalisz

...jako Szczepan szedł gwałtem na Jarosławową dziedzinę samosiódm i s woźnym i pomierzał ją, nie dobyw na niem prawem.

Wizja czasem wykraczała poza stwierdzenie stanu faktycznego i nabierała charakteru postępowania śledczego, które kończyło się wyznaczeniem terminu stawienia się w sądzie, czyli wezwania do sądu.

AGZ XII, 4224/1439, Halicz gr.

(przed wojewodą i innymi członkami sądu) *proposuerunt coram me pro violencia facta de et super illustrem Mithkonem et... aliis iniuriis et molestionibus eidem per (Mithkonem) illatis...* (wojewoda wysłał burgrabiego i woźnego) *pro conspiciendis...* (Ci udali się na miejsce a książ-dux) *collocavit ius violenter super Chodor poponem, ad quem nullum ius habuit, nec fuit in eosdem investitus in conspectu ministerialis et Burgrabii. Pro quo collocando iure ministerialis assignavit sibi terminum faciei alias oblicz ni. Iterum poponem Ch., post burgrabium transeuntem, idem dux detinuit violenter, pro quo ministerialis assignavit et dedit sibi secundum terminum. Tercio assignavit sibi terminum pro sigillacione domus violenter eodem Ch. pop, quem sigillum ministerialis portavit in trestimonium melius. In qua sigillacione eidem poponi est deperditum de domo sua ullne panni porcionalis (i inne rzeczy) in valore omnia ut XII m. et octo in paratis pecuniis.*¹⁰⁸

W źródłach informujących o wizji pojawiają się też sprawy dotyczące kmieci, jako przedmiot ustaleń woźnego.

¹⁰⁷ W AGZ XII, 3741/1475, Halicz z., ciekawe określenie celu wizji: *Dominus A. S. de iure postulabat ministerialem a domino Iudice ad conspiciendum dominium villarum, hec est N. et S. equirearum, apium et gregum alias stada, et omnium supellectilium domum et super alia, que necesse fuerit.* Sąd dał woźnego Zob. też AGZ XI, 2116/1446, Sanok z.; AGZ XII, 3922/1462, Halicz, komornicy (tekst zdefektowany).

¹⁰⁸ W AGZ XII, 4225, pop Chodor ustanawia burgrabiego swym pełnomocnikiem procesowym. W zap. 4226 pop Chodor pozywa przez woźnego kniazia Mithka *assignando sibi terminum ad faciem alias obliczny.* Książ nie zjawił się, wobec czego w zap. 4227 zapada wyrok zaoczny.

I tak, woźny wraz z dwoma szlachty zeznaje, że byli obecni przy dobrowolnej lokacji kmiecia¹⁰⁹. Woźny sprawdza, czy chłop może odejść¹¹⁰, ogląda dom pozostawiony przez odchodzącego kmiecia¹¹¹, ustala, ile kmiecie mają ziemi¹¹², zeznaje, że pan *non fecit iusticiam* z kmieciem¹¹³.

Jest kilka zapisek niejasnych, być może pozostają one w związku z alienacją dóbr ziemskich. W 1451 r. woźny ma sprawdzić, czy kmieć jest osiadły (*arealis*). Jeśli jest *arealis*, strona drugiej stronie ma uiścić pewną kwotę i zyskać tego kmiecia¹¹⁴.

Woźny ma przeprowadzić spis posad chłopskich z wyszczególnieniem ich wielkości, przy czym nie wiemy, dla jakich celów sąd tego potrzebuje.

AGZ XII, 1733/1447, Halicz z.

*Item ad futuros terminos ministerialis de iure equitare habet ad Cancolniki ex parte domini Iohannis Voiewoda Haliciensis, et ibi areas innumerare habet integras et medias areas, ipsis numeratis coram iudicio ad futuros terminos narrare habet, qui tenet homo aream et qui media (sic) aream*¹¹⁵.

Innym razem, po skomplikowanych obliczeniach kmieci, strona będzie powinna dwóch wydać powodowi.

AGZ XII, 2377/1451, Halicz z.

Item in villa gsi domini Nicolai Holesze si erunt plures kmethones, quam viginti, demptis hominibus in Valachico iure, popone, tabermittatoribus (sic) et podszad cones, eciam duobus hominibus exmissis iuris Ruthenicis (sic), extunc habet mittere duos homines nobili Phetconi, pro quibus citavit de una area, et ibi ministerialis computavit homines de iure sub amissione cause et lucr¹¹⁶.

¹⁰⁹ Helc. II, 4242/1480. Jeden z nielicznych przypadków składania relacji przez woźnego i asystujących mu dwóch szlachciców.

¹¹⁰ AGZ XII, 2381/1451, Halicz z. Niejasny tekst w Kal. I, 454/1409: (termin wyznaczony stronom przez sąd przed starostą) *pro eo, secundum quod recognovit ministerialis, quia J. expulit hominem vid. opolnika*. W Helc. II, 4325/1487 kmieć w obecności woźnego i dwóch szlachciców zrzeka się ziemi i kładzie panu gościnnie.

¹¹¹ Zakr. II, 1508/1435.

¹¹² AGZ XII, 1733/1447, Halicz z.

¹¹³ Inscr. clen. 423/1423.

¹¹⁴ AGZ XII, 2380/1451, Halicz z.

¹¹⁵ Zob. też AGZ XII, 1729/1447, Halicz z.: (strony) *de iure dederunt ad futuros terminos ad innumerandum homines in B., quos ministerialis debet innumerare*.

¹¹⁶ Podobnie w AGZ XII, 1499/1445, Halicz z. W Kal. II, 75/1411, liczenie kmieci pozostaje w związku z nałożoną karą pokup. W AGZ XII, 4019/1465, Halicz z., woźny ma sprawdzić (pytając kmieci) na jakim prawie siedzi kmieć – ruskim czy włoskim.

Czynności woźnego sądowego

Decydując się na wizję, zainteresowani liczyli na to, że ustalenia woźnego będą po ich myśli. Zdarzało się czasem, że te nadzieje okazywały się płonne, woźny nie potwierdzał zranienia, szkód itp.

Ul. II, 10525/1400

*P. de R. Stachnam viduam de ibidem actricem pro przeğroda et pro vulneribus filie sue iure evasit, quia Boguta officialis vulnera vidisse se non recognovit*¹¹⁷.

Gdy woźny potwierdził tylko część zarzutów – zdemolowanie domu, a nie potwierdził zranienia, pozwany domagał się uwolnienia go od roszczeń powoda. Sąd jednak nie wiedział, jak rzecz rozstrzygnąć i odesłał strony do starosty. Starosta wydał wyrok korzystny dla pozwanego, ponieważ woźny faktu zranienia nie stwierdził¹¹⁸. Trzeba stwierdzić, że woźni wykazywali dużą ostrożność w ocenie stanu faktycznego, jak o tym świadczy następujący przykład:

AGZ XVI, 3001/1504, Sanok gr.

Powód: *Ministerialis, recognosce violenciam per prefatum L. michi (s.) illatam. Ministerialis recognovit: „ego nullam violenciam vidi”, tantum ipse L. prefatum kmethonem faciocinare alias lyczowacz non admisit, sed ad fideiussoriam per aliquos kmethones ibidem et non per nobiles dare voluit et ostendit michi prefatum hominem post fluvium dicens: „ecce illum ibi habes”. Et Iudex, adepto consilio bonorum hominum, hanc rem dedit ad ius terrestre iuxta revocationem et postulacionem partis citate*¹¹⁹.

Podczas wizji woźny z pewnością spotykał się z próbami nakłonienia go do złożenia relacji dla którejś ze stron korzystnej. Zazwyczaj woźny tego nie ujawniał, czasem jednak o tym informował.

Łęcz. II, 1647/1409

Terminus continuatur Grzimkoni de K. ex una et Przeczslao de ibidem parte ex altera per duas septimanas, in quo statuet P. predictus ministerialem Szewlokam,

¹¹⁷ Zob. też Leksz. II, 138/1391, Pyzdry; AGZ XII, 684/1439, Halicz z.; AGZ XIII, 6983/1468, Przemysł gr. W art. LXII Statutów małopolskich Kazimierza Wielkiego pozwany o zranienie się przyznaje, lecz twierdzi, że powód napadł na jego dom i zranił kobiety. Choć woźny, jak twierdzi, rany oglądał, chce ich dochodzić świadkami. Woźny oświadcza, że ran nie oglądał, sąd ma dopuścić świadków.

¹¹⁸ AGZ XVI, 3006 i 3014/1504, Lwów gr.

¹¹⁹ Zob. też Inscr. clen. 1181/1502: *Constitutus personaliter coram iure Iacobus Sczirba, ministerialis de Chisow, recognovit, quia vidit in pretorio nobilem I. Z. de W., quem coram ipso et nobilibus consules dederunt ad fideiussoriam, et cum hoc 13 vulnera cruenta alias drapanich in duabus manibus et in facie... vidit, sed eum in compede alias wskazni non vidit, tantum ipsum ad fideiussoriam dando vidit, et noluerunt ipsum per nobiles dare ad fideiussoriam, dumtaxat per civiles, et advocatus oppidi W. coram nobilibus recognovit, quia in compede fuit mancipatus.*

qui ex parte eius vulnus debet recognoscere; eciam idem ministerialis dixit: „domine, aliam invenias responsionem”.

Podczas wizji zdarzały się, aczkolwiek rzadko notowane, bójki.

Pozn. I, 1495/1403

Item datus est de iudicio ministerialis Potrkoni de Sekirky ad videndum, ubi homines commendatoris s. Iohannis de R. subarassent agros vulg. p o t o r a l i ultra granicies, et ubi idem P. ...homines inpignoravit in equis. Ibiqve monstravit quinque, procurator... commendatoris dixisset: „Ministerialis, veni et videas, ubi Petrko densetum fecit crescere... in hereditate commendatoris”. Ibi filius Potrkonis, quem secum adduxerat, dixit dicto procuratori, quod „ita deportares istam canem barbam sicut verum dicis” et subiunxit: „Mentiris sicut malus homo” et statim evaginato cultello ipsum J. (pełnomocnika, ZR) ad pectus vulneravit. Et hoc sub istis verbis ministerialis recognovit...

Zapiska proszowicka informuje, że zabrano woźnemu podczas wizji konia.

Ul. I, 783/1381, Proszowice

Pena. W. de P. tenetur XV, quia equum recepit in visione sub ministeriali violenter.

W prawie mazowieckim jest ustanowiona kara dla tych, którzy nie dopuszczają do wizji¹²⁰.

O wynagrodzeniu woźnego za przeprowadzoną wizję mamy tylko jedną wzmiankę. Woźnemu za sprawdzenie, czy uczestnicy procesu są chorzy, zapłaciła tylko jedna strona i ta, która zapłaciła chce, by sąd uznał przeciwnika za pokonanego. Sąd jednak odsyła sprawę *ad summos terminos*¹²¹.

¹²⁰ Zbiór zwyczajów maz., lura Maz. Terr., II, nr 157, s. 70, art. (2) *De assignatione diei visionis*.

¹²¹ Leksz. I, 1388/1393. W Leksz. I, 1390/1393 chodzi raczej o opłatę za udanie się woźnego do podsędka za wsteczą.

9. Relacja z wizji

9.1. Kto składał relację

Niezależnie od tego, czy woźny dokonywał wizji sam czy w asyście, relację składał on i niemal zawsze on w niej występuje, jako wizję przeprowadzający¹²². Zdaniem Rafacza zapobiegało to różnicy, która w sposób naturalny mogłaby w szczegółach wystąpić, gdyby relację składały również osoby asystujące przy wizji¹²³. Takie sprzeczne relacje, ale składane przez dwóch woźnych, z których każdy jest stawiany przez inną stronę, spotykamy w zapisce krakowskiej z 1501 r.

Helc. II, 4529/1501

Judicium decrevit: Quia, ex quo silve iste seu gaija, pro quibus accio vertitur inter... Katherinam de C., relictam olim... Castellani Sandecensis, ex una, et Johannem Abbatem et suum conventum de Wąchoczko, parte ex altera, iacencia inter bona... per Jurisordinem et inscripcionem fuerunt arestata alias zapowiedzany... et postea pars adversa affectabat sibi dari iuxta citacionem, ad videndum damna facta in eisdem gaijs, postquam ministeriales duo, qui ex partibus ambabus hincinde producti fuerant ad videndum, discordes fuerunt in recognicione, decretum est, quod pars actoria... debet... docere metseptima cum sex testibus, sibi in genere similibus, masculis, mediante iuramento corporali...

9.2. Termin złożenia relacji

Sąd nakazując woźnemu przeprowadzenie wizji, jednocześnie wyznaczał termin, w którym winien był on złożyć sądowi sprawozdanie. Termin był zazwyczaj krótki – najbliższe roki sądowe. Był to jednocześnie termin wyznaczony stronom do stawienia się w sądzie w celu wysłuchania relacji.

Ul. I, 2911/1384, Proszowice

Ministerialem S. prolocutor J. V. Petrum officialem Pustolka habet ponere contra J. de Cz., eciam Paskonem ministerialem Cracoviensem habet ponere, quod vidit vulnera, terminum ad terminos habent.

¹²² Tak też przy relacjach z pozywania, patrz s. 108, 133.

¹²³ J. Rafacz, *Zrąnienie...*, s. 38. Rafacz wprawdzie wyraża swą opinię w związku z udziałem ławników w wizji, sądzymy jednak, że można ją odnieść generalnie do każdej wizji.

AGZ XVIII, 193/1471, Przemyśl z.

*Ministerialis Premisliensis Mathias Maczuda de iure datus est ad visionem nobili N. de C. actori et P. et J. fratribus de Ch. pro graniciebus... Qui ministerialis posuit diem visionis in duabus septimanis. Et post visionem habebunt terminum in terminis particularibus*¹²⁴.

Na polecenie sądu relacja woźnego winna być wpisana do ksiąg sądowych.

AGZ XV, 3083/1500, Lwów gr.

*...Quam recognicionem dominus Capitaneus ad acta castrensia inscribi mandavit*¹²⁵.

Zdaniem Rafacza [Zranienie..., s. 39] woźny często składał relację z oględzin ran przed wydaniem pozwu przeciwko pozwanemu. Naszym zdaniem jest to oczywiste, zdarzało się tak bodaj zawsze. Wszak dopiero relacja woźnego z oględzin pozwalała na wygotowanie pozwu z wyliczeniem ilości i rodzaju ran. Innymi słowy relacja woźnego z oględzin ran była podstawą dla treści pozwu, co potwierdzają niżej przytoczone zapiski.

Skutki wizji nie wiążą się z rolą woźnego w tym sensie, że do naszego tematu nie należy, jaką rolę wizja odgrywa w dalszym toku procesu. Czasami te skutki są ujawniane wraz z informacją o wizji.

AGZ XIV, 2261/1450, Lwów gr.

...Et domini, videntes, quia Prothassio ministerialis odpa dl (to jest nie potwierdził jego relacji), decreverunt Syenkoni testes nominare et evadere iuxta propositionem et responsionem.

AGZ XIV, 459/1442, Lwów gr.

Dedimus terminum per duas septimanas popowy S. de L. actori et nobili M. de L. relicte H. taliter, si ministerialis recognoscet, dum vulnera conspexit, quod idem pop iacuit protunc in infirmitate lectus. Et si iacuit in vulneribus, tunc habebit

¹²⁴ Zob też Leksz. II, 2117 /1398, Kościan; Pozn. I, 1343/1403; Inscr. clen. 737/1439; AGZ XIII, 5151/1463, Przemyśl gr. Czasem to polecenie sądu jest sformułowane tak, że strona ma woźnego przed sądem stawić, np. Bkuj. 2453/1428: *L. de A. debet statuere ministerialem Stanislaum contra J. de ib. super cognoscendum vulnera, ad terminos proximiores*. Tak też Łęcz. I, 2443/1392; Łęcz. II, 4999/1394. Na Mazowszu laudum wiskie z 1525 r. (Wiska 6, fol. 505) nakłada na woźnego obowiązek złożenia relacji z oględzin ran szlacheckich z wpisaniem do ksiąg na najbliższych rokach sądu ziemskiego lub grodzkiego. Zob. J. Rafacz, *Zranienie...*, s. 39.

¹²⁵ Nakaz wpisu relacji woźnego z wizji do ksiąg sądowych zawiera mandat królewski, AGZ XIII, 4282/1501, przytoczony wyżej, na s. 38. W prawie mazowieckim wymóg złożenia relacji spotykamy w przywileju Bolesława V z 1472 r., art. *De preconone ad videndum recepto*, IP, s. 454.

Czynności woźnego sądowego

*terminum prefixum, si ministerialis recognoscet, quod non iacuit, extunc amittet suam causam, pro qua citaverat M.*¹²⁶

Natknęliśmy się na dziwny przypadek opieszałości w wykorzystaniu wyników wizji, gdy dopiero po upływie roku od wizji strona wystąpiła z roszczeniami.

AGZ XV, 2345/1493, Lwów gr.

(żałoba) *quia vulnera et repercussionem domus et resecacionem hostium ministerialis conspexit. I. (pozwany) dixit: „domine iudex, ex quo docet ministeriali, volo audire, diu facta est ista violencia”. Ministerialis recognovit, quod ultra annum. I. petivit evasionem, ex quo prescriptio castrensis expiravit. Iudicium remisit ipsum L. (powoda) ad ius terrestre, succumbendo penam trium marcarum sibi I.*

Na koniec zauważyć należy, że nie spotkaliśmy się z przypadkiem odmowy przez woźnego przeprowadzenia wizji.

Tylko w jednej zapisce napotkaliśmy informację o zaakceptowaniu przez obie strony osoby woźnego, wyznaczonego przez sąd do przeprowadzenia wizji.

Ul. II, 10799/1400, Kraków

Nota. Warmusz ministerialis deputatus ad videndum, quem ambe partes acceptaverunt ad videndum.

¹²⁶ Zob. też Roty wlkp. III, 1268/1426: *...Jako co mi dał rany pan Wochech G., co je woźny wyznał. Ul. II, 5900/1397: Juxta visionem Tomconis officialis... obtinuerunt partem hereditatis in R. super M. de S., quia capellanum non posuit. Kal. I, 573/1402: Item Ph. de D. cum N. S. habet terminum tertia die post ingressum domini capitanei, secundum quod inter eos ministerialis iudicavit in gadibus.*

3.

POZYWANIE

1. Uwagi wstępne

Pozywanie było tą czynnością urzędową woźnego, która go najbardziej absorbowała¹²⁷. Dlatego głównie w związku z nią wspomina się o woźnym w literaturze naukowej¹²⁸, a także w literaturze pięknej, np. w *Panu Tadeuszu*.

Sporo uwagi tej funkcji woźnego poświęcili badacze dawnego prawa polskiego, czy poszczególnych instytucji procesowych¹²⁹. Szereg cennych spostrzeżeń poczynił Adam Vetulani w monografii o polskim pozwie średniowiecznym¹³⁰. Recenzja tej pracy pióra J. Adamusa i polemika Taubenschlag-Vetulani nie dotyczą wprost roli woźnego przy pozywaniu. Mimo to jednak okazują się bardzo przydatne i będziemy z nich korzystali¹³¹.

¹²⁷ W 1452 r. woźny ziemski zeznaje, że wraz z synem doręczyli pewnego dnia 40 pozwów, ACIE, II, 499/1452, Gniezno, tekst niżej, na s. 90.

¹²⁸ Zob. np. J. Rafacz, *Dawny proces...*; R. Taubenschlag, *Proces polski...*; O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów 1935; J. Bardach, *Historia...*, t. I.

¹²⁹ Według autora rozprawy o woźnym w Wielkopolsce, pozywanie było głównym zajęciem woźnego. M. Feintuch, op. cit. O roli woźnego przy pozywaniu patrz ibidem, s. 173.

¹³⁰ A. Vetulani, *Pozew sądowy w średniowiecznym procesie polskim*, RAU Whf, Ser. II, t. XL, nr 3, Kraków 1925.

¹³¹ J. Adamus, *Uwagi nad kwestją charakterystyki prawnej polskiego pozwu średniowiecznego*, w: *Pamiętnik 30-lecia pracy naukowej P. Dąbkowskiego*, Lwów 1927, s. 1-26; R. Taubenschlag, szereg wystąpień, przedstawionych w: Z. Rymaszewski, *Wokół*

Sądzymy, że inny punkt patrzenia, mianowicie przez pryzmat roli woźnego, może wzbogacić naszą wiedzę o samym polskim pozwie średnio-wiecznym. Będziemy przedstawiali rolę woźnego przy wszelkiego rodzaju pozwach, także przy przypozwach, przypowiasztach, pozwie-mandacie, zarówno przy pozwie pisemnym, jak i ustnym.

Podstawową bazę źródłową stanowią księgi sądowe. Informacji z epoki wcześniejszej, to jest sprzed pojawienia się ksiąg sądowych jest tak niewiele i są one tak skąpe, że nie można roli woźnego przy pozywaniu dzielić na kilka epok. Rzecz jasna, tam, gdzie będzie to możliwe, będziemy zwracali uwagę na ewentualną ewolucję.

Trzeba przyznać, że ze względu na rolę, jaką odgrywał woźny przy pozywaniu istnieje niebezpieczeństwo, by nie powstała rozprawa o pozwie w ogóle. Będziemy to mieli na uwadze.

2. Czy i od jak dawna woźny uczestniczy w pozywaniu

W rozwoju historycznym udział osoby urzędowej w pozywaniu pojawia się na pewnym etapie. Na obszarze szczepowych praw germańskich obywano się bez niej, w związku z czym wyróżnia się dwa typy pozywania *mannitio* i *bannitio*. Najogólniej rzecz biorąc przy *mannitio* pozywanie następowało bez udziału władzy sądowej, przy *bannitio* ten udział występuje, przy czym *mannitio* jako forma starsza ustępuje miejsca *bannitio*.

W nauce przyjmuje się, że pierwotnie wykonywał pozwanie sam powód. Zresztą w różnych krajach bywało z tym różnie, przekształcenia nie zawsze są źródłowo dostatecznie udokumentowane, niekiedy zachodzą późno. U południowych Słowian, w krajach serbskich, stosowano pozew sądowy, dokonywany przy pomocy pieczęci, a więc przez osoby urzędowe¹³². W prawie

problematyki średniowiecznego prawa polskiego, w: *Symbolae, historico-iuridicae Lodzienses Iulio Bardach dedicatae*, Łódź 1997, s. 66-114.

¹³² W. Namysłowski, *Proces chorwacki XIII wieku*, RAU Whf, ser. II, t. XLI, nr 5, Kraków 1927, s. 25 (459). Bliżej o tym piszemy w Tomie I naszych studiów nad woźnym, s. 46 i nast.

chorwackim występowało *mannitio*, z tym że dokonywane przy oficjalnych świadkach¹³³. Na Litwie, już po wprowadzeniu instytucji woźnego na wzór polski, do niektórych czynności, np. do oględzin, sąd przydawał także inne osoby¹³⁴. Na Rusi nowogrodzkiej pozwania dokonuje powód w towarzystwie woźnego (prystawa)¹³⁵.

W Polsce, aczkolwiek źródłowo nie da się tego potwierdzić, przyjmuje się tę samą linię rozwoju: powód – komornik – woźny¹³⁶.

Pierwsze informacje o pozywaniu dokonywanym przez woźnego spotykamy w XIII-wiecznych formułach egzempcyjnych, w których to działanie woźnych jest przewidziane, jako mogące nastąpić w przyszłości, ale tylko woźni mogą je wykonać (*tantum*). Domyślać się wolno, że mowa tu o woźnych monarszych. Oto kilka przykładów:

KDMP I, 92/1276, Korczyn

Bolesław Wstydlivy nadaje immunitet sądowy mieszkańcom dóbr klasztoru premonstratensów w Brzesku (ściślej klasztorowi) *nisi tantum coram nostro tribunali per litteram sigillo nostro et ministerialem citati comparebunt et iudicium subire tenebuntur*.

Kuraś I, 11/1286

*...hoc solo excepto, quod per litteram cum sigillo nostro et per ministerialem ad tribunal nostrum, si quando fuerint citati...*¹³⁷

Dla wieku XIV miarodajne są Statuty kazimierzowskie a później informacje zawarte w księgach sądowych, które powołujemy niżej, przy omawianiu kwestii szczegółowych. Tu jedynie dla przykładu podajemy kilka co bardziej wymownych zapisek:

Wyw. szlach. 122/1449

(nagana świadka, uprzednio zaakceptowanego) *Et ipse W.* (naganiony świadek) *ipsum P.* (naganiającego) *citavit ministeriali*.

¹³³ W. Namysłowski, *Pozasądowe organy porządku prawnego w krajach południowo-słowiańskich i polsko-litewskich*, Wilno (b.d.), s. 9, ale z dodatkiem: „według wszelkiego prawdopodobieństwa” pozywał skarżący bez pośrednictwa sądu, lecz wobec świadków (z odesłaniem do Zakonnika cara Duszana).

¹³⁴ J. Adamus, *O wstępnych aktach...*, s. 66.

¹³⁵ M.F. Władimirskij-Budanow, *Obzor istorii russkago prawa*, izd. 4, S. Petersburg 1905, s. 638.

¹³⁶ O tym obszerniej w Tomie I, s. 45 i nast. O nielicznych przypadkach wykonania pozwania przez powoda w Polsce patrz niżej, s. 69 i nast.

¹³⁷ Zob. też Tom I, s. 27. W SUB I, 49/1177 ciekawe określenie: Mieszko Stary *signavimus manu nostra per impressionem ducalis anuli*.

Czynności woźnego sądowego

MK IV, cz. 2, 8902/1509

F. de B. tenutarius de D. iudex terrestris Leopoliensis citatus per medium Andree Smorak, ministerialis Leopoliensis... ad instanciam S. de Ch. pro eo, quia ipse F. iudex sententiam tulerit contra ius scriptum... pro hominibus fugitivis...

Helc. II, 1392/1415

Domini receperunt ad interrogandum, qualis pena debetur, quando aliquis citat aliquem non ministeriali.

AGZ XVII, 2038/1486, Przemyśl gr.

...ipse I. peciit sibi ministerialem addere ad dandum terminum facialem A. Cz. Cui I. ministerialem Bartossium de iure addiderunt ad terminum facialem assignare¹³⁸.

Gdy idzie o ziemie ruskie, zapiska lwowska z 1437 r. świadczy o tym, że tam woźny dokonywał pozwania od czasu nadania ziemiom ruskim prawa polskiego przez Władysława Jagiełłę.

AGZ XVII, 3603/1473, Lwów gr.

Mathias Pyeczony ministerialis tonsus Leopoliensis recognovit, quia a quadraginta annis cittavit, pignoravit heredes in ius terrestre et castrense Leopoliense, qui possidebant hereditates Byenkowcze et Podkamycncze, Berezowcze et ab illo tempore, sicut Ser. dominus rex Wladislaus felicis recordacionis ius polonicum dedit terre Russie, ab illo eciam tempore eedem hereditates spectabant et hucusque spectant ad districtum Leopoliensem cum omnibus iuribus ipsarum hereditatum. Memoriale.

Od czasu do czasu pojawiają się oświadczenia woźnego, że kogoś nie pozywał, które dowodzą, że do niego należało pozywanie.

AGZ XV, 2724/1498, Lwów gr.

Ministerialis Iohannes Zyelony interrogatus per gsum Paulum Pyeczichoski, utrum dedit auctoritatem nobili Alexandro Strepthowski cittare ex parte mfe Elizabeth Castellane Leopolitane duabus cittacionibus ad querelam, videlicet una ex parte prefate E. et laboriosi Marci kmethonis eiusdem domine, qui Zyelony recognovit se nunquam dedisse auctoritatem prefato A.

AGZ XIV, 430/1442, Lwów gr.

Hon. dominus Petrus Plebanus in Kulykow remansit tres marcas culpe nobili Petro procuratori in M., pro eo, quod super ipsum proposuit non citando ipsum

¹³⁸ O roku licowanym patrz niżej, s. 201 i nast.

et ministerialis cognovit, quod ipsum non citavit nec vigorem ipsum citandi dedit et propter hoc decrevimus super ipsum tres marcas, sed dominus Woyewoda suam culpam iudicalem sibi pepercit.

W zapisce krakowskiej z 1398 r. pozwania dokonują trzej woźni, jak się wydaje, z tego samego powiatu sądowego¹³⁹.

Ul. II, 7778/1398, Książ

Pena. Prandota de Przelank actor existens contumax contra M. de J. reum pro centum marcis dampni facti, ut asseritur, in agris, in gagys, in pratis in hereditate J. Et eundem P. tres officiales confessi sunt vocatum esse iuri comparendum cum testibus, videlicet Coczel ter, Lambertus semel et Martinus bis; attamen P. semper Wanchniconem (nie wiadomo, kto zacz) cittavit, terminum ad colloquium sibi assignando. Idem vero W. terminum suscipiens tercia die coram domino suo in Chmelow voluit respondere.

(W 7918/1398 występuje Wanchnik, komornik sądowy).

3. Czy tylko woźny dokonywał pozywania

Zajmując się woźnym, moglibyśmy pominąć wykonywanie pozywania przez inne osoby, jednakże dla oceny stopnia udziału woźnego w tym fragmencie postępowania sądowego, pokrótce o udziale innych osób wspomnimy.

O osobach dokonujących pozwania na mocy upoważnienia przez woźnego, lub polecenia piszemy niżej¹⁴⁰. Tu zajmiemy się osobami działającymi bez takiego upoważnienia acz prawnie.

Wprawdzie przy analizie art. IV NZ akcentuje się rolę komornika w czynności pozywania¹⁴¹, to przecież sędzia po wysłuchaniu żaloby mógł

¹³⁹ Zob. Tom I, tabela 6, Coczel poz. 53, Lambert poz. 44, Martinus poz. 38. O woźnych z różnych sądów/powiatów patrz niżej, s. 73 i nast.

¹⁴⁰ Patrz pkt Zastępcy.

¹⁴¹ Patrz Tom I, s. 45 i nast.

Czynności woźnego sądowego

obżalowanego wezwać przez komornika, ale też *adir mit den richter zeychen*, to znaczy mógł dać znak powodowi, by ten uskutecznił pozwanie¹⁴².

W statutach małopolskich Kazimierza Wielkiego ustawodawca dopuszcza wykonanie pozwania przez inne osoby. W przypadku popełnienia przestępstwa w sądzie, można o to pozywać przez jakiegokolwiek sługę sądowego¹⁴³.

Art. XXXIX statutów małopolskich

...Quapropter statuimus, quod penitus nullus iudex per aliam personam, quam per certum suum officialem seu ministerialem faciat et expediat suas citationes. Excepto hoc, si aliquod crimen in iudicio vel curia iudicis recenter et de novo committatur, tunc pro huiusmodi crimine per quemlibet familiarem licet fieri citationes.

R. Taubenschlag podaje dwa przykłady wykonywania pozwania przez stronę powodową. W KDMP I, 211/1340 i 221/1346 czytamy: *citati nostra littera per adversarium*¹⁴⁴.

Jest to wszakże fragment przywileju nadanego przez króla, wobec czego należy owo upoważnienie dane powodowi traktować jako normę szczególną, odstępstwo od reguły. Za taką interpretacją przemawiają przypadki udzielania przez woźnego powodowi pełnomocnictwa do pozwania (o czym niżej)¹⁴⁵.

Do źródeł powołanych przez Taubenschlaga ze swej strony dodajmy ciekawą zapiskę sanocką z 1452 r.: powód prosi sąd, by dał mu jakiś znak, by mógł dokonać pozwania i o to samo prosi przeciwnik procesowy. Sąd dał małą laskę.

AGZ XI, 3074/1452, Sanok gr.

Gsus Iohannes Omelto de Schemuschowu a Woyewoda affectavit signum aliquod dari sibi ad citandum Brysch de Dobra. Tandem datus sibi fuit corulus

¹⁴² Tak też Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 20; Taubenschlag, *Proces polski...*, s. 13, ods. 3.

¹⁴³ Summa główna poszerza ten krąg osób o wrotnego: *Possibilitas... XX Nullus debet citari nisi per ministerialem, nisi pro crimine recenti in curia vel in iudicio commisso, tunc per familiarem iudicis aut portulanum citari poterit absque pena*. Tak też w przekładzie polskim: *Nijeden ma być pozwan, jeno przez Woźnego, wyjąwszy gorące na Dworze alibo w Sądzie dowinienia dopuszczenie, o jeź tedy przez czeladnika sędziego, alibo przez wrotnego taki winowaciz pozwan może być przez winy*, SPPP, t. I, tekst taciński: s. 8, tekst polski s. 27.

¹⁴⁴ R. Taubenschlag, *Proces polski...*, s. 13, poz. 3. Zwracamy uwagę na późne pochodzenie obu dokumentów – lata 40. XIV w. W obu zwrot brzmi identycznie, mógł mieć charakter formularzowy. Można mieć wątpliwości, czy *citati* oznacza tu wykonanie pozwania czy też pozew.

¹⁴⁵ Patrz s. 113.

parvulus et incontinenti idem Brysch eciam idem signum affectavit ad citandum prefatum I. D. Tenże Jan zarzuca Bryszowi, że pozwał go – ziemianina nie przed jego sąd, lecz extra ius meum more ribaldorum in ius castrense, non per litteram, neque aliquo mandato, sed simplici signo ribaldorum.

Wydaje się, że proszący o laskę-znak wykonał pozwanie osobiście, w innym przypadku prosiłby o woźnego i jemu zlecił wykonanie pozwania.

W zapisce poznańskiej z 1398 r. pełnomocnik powoda otrzymuje z sądu pozew w celu pozwania przeciwnika, który w pierwszym terminie nie stawił się.

Leksz. I, 2612/1398, Poznań

Item nota, quod Nicolaus heres de L. seu Jura Ch. ipsius Nicolai nomine super M. et M. cum aliis, qui se ius hereditatis habere credunt in Koprzywnicza, primum terminum ipsis absentibus astitit et super ipsos secundam citationem recepit.

Generalnie jednak obserwujemy w praktyce sądowej przejawy sprzecznych tendencji. Z jednej strony pozywania dokonują osoby nie będące woźnymi i nie działające z jego upoważnienia, a jednocześnie spotykamy protesty, jeśli pozwania nie dokonał woźny¹⁴⁶.

W zapiskach krakowskich z 1400 i 1403 r. pozwania dokonuje sługa wrotnego

Ul. II, 10430/1400

J. Z. contumax in termino curie contra K. S. de Cracovia pro una marca cum XVI scotis debiti et pro malis verbis diffamatoriis; Swanch familiaris portulani recognovit eundem citasse, qui accipiens litteram citationis in terram proiecit, inproperando eidem K.

Helc. II, 962/1403, in Curia Regali

*Iohannes Happa de C. contumax in termino Curie Regalis contra D. civem Cracoviensem pro tredecim marcis gr. Prag. spadonis, et pro dampno, ut in littera recognicionis continetur. Swench servitor Stanislav Goly portulani castrensis, vigore eiusdem S. Johannem citasse cognovit.*¹⁴⁷

Pozew doręcza także sam wrotny

¹⁴⁶ Zwraca na to uwagę Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 82 i nast., powołując szereg przykładów.

¹⁴⁷ Niejaana jest zapiska kościańska: Leksz. I, 2685/1400: *Item domina Wychna de C. luit penam nestaną contra Nicolaum Sz. et sibi data est citacio secunda per eandem dominam.* Można ją dwojako rozumieć: a) powódka daje drugi pozew – wykonuje pozwanie, b) z inicjatywy powódki następuje drugie pozwanie (domyślnie przez woźnego). Ponieważ zazwyczaj woźny pozywania dokonywał, skłaniamy się ku drugiemu wariantowi.

Czynności woźnego sądowego

Ul. II, 7399/1398, Kraków, *hora vesperorum in castro Cracoviensi*.
*Proponente J. de G. contra O. de B. quod ab ipso ius patronatus ecclesie in G. alienasset... et CCC m. dampni fecisset et decimas recepisset. O. dixit, quod ipse J. pro iure patronatus et dampno... ipsum nunquam citavit, J. vero affirmans se citasse pro premissis; pro hoc se per modum recursive ad confessionem Hanconis portulani castri Cracoviensis, qui exequebatur citationem, trahebat...*¹⁴⁸

W Pozn. I, 2114/1405, pozwania dokonuje *nuncius civitatis*, ale do sądu miejskiego

Pozn. I, 2114/1405

Item S. P. debet statuere advocatum et duos scabinos et famulum civitatis Poznaniensis ad recognoscendum, quod coram ipsis... Hanek cessit de molendino Woytkonis nepotibus, et nuncius civitatis debet recognoscere, quod eundem Hankonem in eodem molendino prevenit, ipsum ad ius civile citando.

W zapisce krakowskiej szlachcic pozwany przez woźnego miejskiego określa to jako *verecundia*.

Inscr. clen. 925/1445, Kraków gr.

*Terminus qui est inter H. de C. et inter Agnetem S. datur ad interrogandum ad duas septimanas, in hac controversia, proposuit H. contra eandem A., quia citavit ipsum ad ius, ad quod ipse non spectat, et citavit ipsum Budello alias Podwoysky, et ipse est nobilis et pro verecundia proposuit pro 60 marcis, et nuncius a dominis consulibus Crac. excipiebat ipsum ad ius minorum Consulium, hoc interrogatur, si debet remitti vel non*¹⁴⁹.

Regułą było pozywanie przez woźnego lub osoby, którym on tę czynność zlecił i to, jak w Helc. II, 1392/1415, pod rygorem nieważności¹⁵⁰.

W zapisce bełskiej z 1473 r. strona powołując się na jakiś statut oświadcza, że tylko woźny może pozywać

¹⁴⁸ Zob. też Ul. II, 9173/1399, Kraków in Curia Regis: *Hanek portulanus castri Cracoviensis confessus est, quod citavit...*

¹⁴⁹ W AGZ XI, 1380/1441, Sanok gr., pozywa za napad *iusticionarius terrestris cum quinque servilibus Regalibus*. Są oni raczej stroną pokrzywdzoną, a nie doręczycielami pozwu. Wydaje się, że w charakterze pokrzywdzonego występuje sługa oprawcy w Inscr. clen. 619/1401, Kraków, gr.: *Prout Nicolaus familiaris iusticionarii (...tro M., pistorem duorum iuvenum regum pro malis verbis citaverat...*

¹⁵⁰ Aczkolwiek sędziowie w kwestii kary odesłali *ad interrogandum*, Helc. II, 1392/1415: *...Domini receperunt ad interrogandum, qualis pena debetur, quando aliquis cittat aliquem sine ministeriali?* Zob. też Łęcz. I, 1702/1390: It. Nicolaus Szubski... *quod indebite meam matrem sine nuncio citavit*. Sądzić wolno, że wobec dominacji zasady dyspozytywności, jeśli strona pozwana nie zgłaszała sprzeciwu wobec pozwania jej przez inną osobę niż woźny, sąd z urzędu tego nie podnosił.

AGZ XIX, 1955/1473, Belz z.

Quemadmodum nobilis Paulus Sbrotschek Tribunus Belzensis alloquebatur se et proposuit contra nob. Nicolaum Rogala iuxta citationem pro equirea seu pro pabulacione equiree ipsius tritici et emissione equiree de presta regali violenter in Chorobiow, eciam alloquebatur se super quatuor citationes, quibus citavit idem P. S. dictum R. pro hominibus, quos abdicavit, pars adversa per suum procuratorem dixit: „domine Iudex, antequam respondebo super propositionem, indecenciam et defectum citationum... (sic, ZR) cui dedisti potestatem citare citationibus mei... (sic, ZR) Rogala, qui ministerialis dedit potestatem citandi servitori ipsius Pauli dicto Hrynyecz”. Ex adverso procurator Nicolai dixit: „domine Iudex, traho me ad statutum, quia nullus debet citare nisi per ministerialem et cum importavit citationem per servitorem hominem, non per ministerialem, peto mihi decerni penam trium marcarum pro indecenti importacione citationis”. Ex adverso P. dixit: „domine Iudex, secundum consuetudinem citavi per famulum, cui potestas data est per ministerialem, et credo dominacionibus vestris, ne sim destructus in meis citationibus, multi alii homines destruerantur in suis citationibus, qui citaverunt ad terminos presentes, prout a viginti vel triginta annis, vel ultra, citaverant, quare terminando citationes istas, quibus citati sunt, multis hominibus mandaretis, quod nullus citet nisi per ministerialem”. Et domini iudices receperunt ipsis ad interrogandum ad dominum Palatinum in ea causa, utrum valet posicio citationis per addicionem potestatis famulo, prout ex antiquo tentum erat in terra, et partes habent terminum ad terminos proximos (dalszego ciągu brak).

W 1518 r., gdy powód nie udowodnił, że pozwania dokonał woźny dany przez sąd, upadł w sprawie i wymierzono mu karę

Decr. Bobrz., 111/1518, pozew nadworny

...ex quo nob. S. P. non docuit actis presentibus regalibus, quod sibi ministerialis de iure additus fuisset, non est additio huiusmodi inventa, ideo citacio verbalis et curialis, qua nobilem J. S. de Ch. citaverat, est nulla et prefatus S. P. luendo penam XV sibi J. S. et totidem iudicio, citet denuo iuste.

W drodze umowy strony mogły wykluczyć udział woźnego w sporach między sobą. Jest to rzecz powszechnie znana i tylko gwoli przypomnienia podamy kilka przykładów

Ul. I, 5201/1389, Kraków

(strony mają zawrzeć ugodę, jeśli nie zawrą, wrócą do sądu) *nec litteram citatorie nec ministerialem debent inter se postulare.*

Leksz. I, 697/1389

*Item Paulus de Velszino jure optinuit et acquisiuit in Petrone de Nosilino 12 m. gr., quas ipse Petrco in duas septimanas eidem Paulo debet fidejubere. Quod si non fecerit, in hereditate sua eundem Paulum... intromittere tenetur. Omni citacione per officialem.*¹⁵¹

4. Czy każdy woźny mógł dokonywać pozywania

Niewiele jest wzmianek o zastrzeżeniach kierowanych pod adresem woźnych lub powodów ze względu na woźnych dokonujących pozwania, przy czym sporo w nich niejasności. Tak np.

Helc. II, 3362/1448

...Et procurator eiusdem Swantochne dixit: „Citavit eandem raso ministeriali alias gołim sluzebnikem sine principali” et voluit habere penas.

Nie rozumiemy zarzutu, nie wiemy co tu oznacza *citavit... sine principali*. Wszak *ministerialis rasmus* to woźny postrzyżony, a więc pełnoprawny¹⁵².

Wątpliwości budzi przez swą lakoniczność zapiska krakowska
Ul. II, 5806/1397

J. de B. penam XV contra N. de S., quia ipsum citaverat non vero officiali.

Niejasna jest też zapiska biecka z 1496 r. Tu starosta każe pozwać obżałowanego jako posesjonata (o wybranie ryb ze stawu), powód natomiast pozwał go *per ministerialem simplicem alias gołego, curialem*. Prawdopodobnie pozwany ma pretensję, że został pozwany ustnie, choć jest posesjonatem

¹⁵¹ Patrz Rozdział 7. Wwiązanie (s. 220 i nast.).

¹⁵² Wydawca A. Z. Helcel w odsyłaczu do tej zapiski informuje: „Ob. przepis statutów Piotrkowskich z r. 1447... § II. w Bandtkiego lus. Pol., s. 254.” Tytuł art. brzmi *De his, qui furti, aut spolio crimine infamantur, quomodo se purgent*. Ani tytuł, ani tekst art. nie pozostają w związku z omawianą zapiską, ponieważ nie traktuje o sposobie pozywania. W Tomie I, s. 74, przypadek akceptacji woźnego przez stronę, ponieważ jest postrzyżony (*tonsus*, AGZ XIII, 5117/1463, Przemyśl z.). Tam jednak nie szło o pozwanie, lecz o wwiązanie.

Inscr. clen. 1167/1496, Biecz *in curia*

*...tunc dominus Capitaneus cum consilio horum bonorum hominum fecit ipsum citare sicut hominem possessionatum, extunc ipse nobilis T. citavit ipsum P. L. per ministerialem simplicem alias golego, curialem, et dedit sibi terminum*¹⁵³.

O powoływaniu się strony na niedoświadczenie młodego woźnego wspomina art. XXIII statutu opatowieckiego z 1474 r. (IP, s. 315) art. XXIII *De effectu citationis extendendae*:

...frequentissime contingit, quod aliquis citat aliquem pro aliquo magno vel parvo negotio vel verbis, si reus non comparet per se, vel per aliquem nuntium, excusando suam contumacionem rei dicens: ego citavi pro hereditate, seu pro aliqua magna vel parva causa, et ministerialis juvenis afficiatur, vel ignarus, vel jurat, et sic ille citans amittet, juxta assertionem actoris et juramentum ministerialis, supra eo, ut premititur et est premissum.

W kilku przypadkach z różnych stron kraju pozywania dokonuje kilku woźnych. Jeśli są to woźni z różnych powiatów, z pewnością chodzi tu o przestrzeganie zasady właściwości terytorialnej woźnych¹⁵⁴. Na przykład w zapisce halickiej z upoważnienia woźnego halickiego działa obok niego woźny lwowski

AGZ XII, 4146/1475, Halicz z.

Urbanus ministerialis recognovit coram domino Subiudice et dominis camerariis, quia cum portavit citationem a domina Margaretha consorte Morawska super nob. P. C. in Cz. et ipse ministerialis interrogavit procuratorem ville, quis est in possessione huius ville et procurator dixit dominus P. C. est in possessione huius ville et nulli fideiussit. Et eciam Jacobus ministerialis Leopoliensis recipiens potestatem a ministeriali Urbano Haliciensis, eciam cum portavit citationes castrenses Leopolienses, qui eciam procuratorem similiter interrogavit de possessione hereditatis. Qui procurator similiter recognovit, sicut prius ministeriali Haliciensis. Super quod Morawski memoriale posuit, quod iudicium recepit.

Dwaj woźni z różnych powiatów – poznańskiego i kościańskiego – pozywają w zapisce gnieźnieńskiej z 1398 r.

¹⁵³ Tak też w Inscr. clen. 1170/1406 (inne strony procesowe). W Inscr. clen. 721/1438 Kraków gr., zarzut, że woźny wysłał do pozwania osobę nie będącą woźnym: C. de P. statuit Mathiam ministerialem ad duas septimanas ad recognoscendum, quod dedit sibi Michaelem ministerialem ad citandum A. Baran, cui idem Baran crimen obiecit, quod non esset ministerialis.

¹⁵⁴ Zob. Tom I, s. 118 i nast.

Czynności woźnego sądowego

Leksz. II, 1162/1398, Gniezno

Petrus G. ... (sic, ZR) astitit termino peremptorio super dominam Lasczinska (et filios) ipsius pro sex maldrones (!) siliginis et pro duabus avene et pro intrmissione hereditatis Wlasczino nullum jus (habentem), et prius dictus P. citavit predictam dominam et filios (ipsius) per ministerialem Poznaniensem et bis per ministerialem Coszczenensem, ipsa vero cum filiis ipsius minime comparere curavit.

W innej zapisce gnieźnieńskiej pozwania dokonują trzej woźni kaliski, koniński i pyzdrowski

Leksz. II, 1169/1398, Gniezno

Et idem dominus prepositus citavit ipsum Martinum tercia vice per ministeriales, per Kalisiensem, Coninensem et Pysdrensem, ipse tamen contumaciter non curavit.

W obu zapiskach brak informacji o położeniu dóbr.

Są wszelako przypadki, gdy pozywają dwaj woźni z tego samego powiatu:

Ul. II, 7474/1398, Kraków

Spak et Kozuch officiales confessi sunt concitasse C. de G. pro indebito termino¹⁵⁵.

Kal. I, 1956/1406

Venientes Swanthoslaus et Paulus ministeriales cognoverunt (quia) citaverunt Jelen tribus litteris pro via missali de S. ad Cz.¹⁵⁶.

Być może raz pozywał jeden raz drugi woźny. Tak jest właśnie w zapisce łączyckiej z 1393 r.

Łęcz. II, 4604/1393, Łęczycza gr.

Ministerialis de Brzezini coram nobis... recognovit, quod Odmam et Korzkewkam Pacznowske ter citavit et ipsi non comparuerunt, quarto alter ministerialis recognovit eos citasse superhabundandi termino...

Można więc przyjąć, że przynajmniej niekiedy pozywania dokonywał jeden woźny a wzmianka o uczestnictwie większej liczby woźnych pozostaje w związku z wielokrotnym pozywaniem.

¹⁵⁵ Obaj woźni krakowscy, zob. tabela 6, poz. 34 i 36.

¹⁵⁶ Obaj woźni kaliscy, zob. tabela 7, poz. 2 i 3. Zob. też Leksz. II, 171/1392, Pyzdry (dwaj woźni bez imienia); Leksz. II, 846/1399, Pyzdry, woźni Król i Tomasz obaj pyzdrowscy, zob. tabela 7B Pyzdry, poz. 3 i 4.

W tym duchu interpretujemy też zapiszkę sanocką z 1443 r.

AGZ XI, 1666/1443, Sanok z.

*Veniens Paschek ministerialis de Byecz recognovit, quia Marcissium V. non citavit, neque potestatem dedit alicui citandi eundem ad instanciam domine Cristine I., eciam idem ministerialis recognovit, quia interrogavit Marcisium V. si esset citatus ad instanciam Cristine, et ipse dixit: „non sum citatus ab ipsa neque habeo aliquem terminum cum ipsa”. Et taliter eciam recognovit Czern ministerialis, qui ambo ministeriales predicti ibidem fuerunt.*¹⁵⁷

5. Kto dawał woźnego

Z pewnością w sytuacjach, o których mowa w klauzulach immunitetowych, polecenie pozwania przed sąd monarszy wychodziło od dworu a otrzymywał je woźny książęcy.

Klauzule egzempcyjne mają charakter formularzowy, a więc walor ogólny. W poszczególnych sytuacjach mogło w praktyce być różnie. Tak na przykład w ugodzie Bolesława śląskiego z kapitułą wrocławską z 1249 r., jeśli powodem był poddany księcia, poddanych kościelnych ma pozywać woźny kasztelana kościelnego (milickiego)¹⁵⁸. Jest to wszelako regulacja będąca wynikiem umowy.

Pozywanie przez woźnych bez polecenia władzy, napiętnowane w Statutach Kazimierzowskich, najwidoczniej wyszło z użycia, w praktyce bowiem sądowej w epoce postatutowej z nim się nie spotykamy¹⁵⁹. Według art. XXXI Statutów małopolskich (*Flebili querela*) woźny może dokonywać

¹⁵⁷ Jest to pierwszy przypadek wymienienia woźnego z imienia w tym tomie AGZ.

¹⁵⁸ SUB II, 375/1249. W przywileju ks. Konrada łączyckiego dla biskupa wrocławskiego pozywać przed księcia ma żupan biskupa, a nie komornik książęcy, CDPol. II, 1, nr 24/1239.

¹⁵⁹ Art. XXXI (*Flebili querela*...) *Unde nos huiusmodi vexacioni volentes obviare statuimus, quod deinceps ministeriales sub pena privacionis sui ministeriatus et spoliacione omnium bonorum suorum, absque speciali mandato iudicis aliquam citationem non presumant facere, alias premissam penam et facialem adustionem non inmerito poterunt formidare.*

Czynności woźnego sądowego

pozowania tylko na polecenie sądu¹⁶⁰. W praktyce ta reguła była przestrzegana niemal bez wyjątku, co potwierdzają niżej powoływane zapiski¹⁶¹.

Obszerny wywód o tym, kto dawał woźnego do wykonania pozwania spotykamy u Vetulaniego. Ponieważ wzbudza ten wywód pewne wątpliwości, poświęćmy mu nieco uwagi, idąc tokiem myśli tego badacza:

1. Według art. IV NZ¹⁶² i statutów małopolskich strona zainteresowana z prośbą o dokonanie pozwania zwracała się do sędziego.

2. W art. VII statutów wielkopolskich *officialis, qui dicitur wozny* ma te same prawa co sędzia. Można więc było porozumieć się w sprawie pozwu niekoniecznie z sędzią.

3. Wbrew pozorom nie ma różnicy między postanowieniami NZ i statutów małopolskich a statutami wielkopolskimi, bowiem w statutach małopolskich woźny nie może pod groźbą utraty urzędu pozywać bez zgody sądu, ale jest ważny dodatek: *deinceps* to jest od teraz, *ergo* dotąd było inaczej¹⁶³.

4. Zatem w obu dzielnicach przed statutami wystarczało porozumieć się z „niższym urzędnikiem sądowym” (określenie Vetulaniego), a niekoniecznie z osobą, do której należał wymiar sprawiedliwości.

5. W art. XLVII statutów wielkopolskich¹⁶⁴, *officialis* i *ministerialis* są synonimami. Statuty małopolskie określają osobę wykonującą pozwanie przy pomocy terminu *officialis*, zatem między *officialis* a *ministerialis* oba statuty nie czynią różnicy. Być może ów *ministerialis* z art. VII statutów wielkopolskich jest dowodem na istnienie w Wielkopolsce hierarchii wśród woźnych: *officialis* miał prawo wysyłać „młodszego” do wykonania pozwania¹⁶⁵. W przypisie 2 na s. 11 uwaga, że *officialis* mógł być ogólnym określeniem niższych urzędników sądowych.

6. O słuszności opinii Vetulaniego mają świadczyć:

a) brak źródłowych dowodów na przydzielanie woźnego przez sąd,

¹⁶⁰ Celnie to ujmuje *Summa* główna, SPPP I, s. 7. XVI *Ministeriales sub pena officii et spoliacione bonorum et faciei adustione, absque mandato iudicis milites aut villas religiosorum vexare, aut contra ipsos citationem facere non presumant.*

¹⁶¹ Dla ziem łęczyckiej, sieradzkiej i wieluńskiej potwierdza to A. Szymczakowa, *Woźni sądowi...*, s. 82.

¹⁶² U Vetulaniego dawne określenie: Księga elbląska, Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 9.

¹⁶³ Art. XXXI wg O. Balzera, u Vetulaniego art. VI z B. IV, Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 9.

¹⁶⁴ Według Vetulaniego ten art. należy do ekstrawagantów wielkopolskich, *ibidem*.

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 9–11.

b) zeznania woźnego przed sądem, że wykonał pozwanie, co byłoby zbędne, gdyby sąd dawał woźnego.

Przyjrzyjmy się źródłom, czy ich wykładnia przez Vetulaniego jest właściwa, przy czym będzie nas ona interesować ze względu na woźnego, nie na pozew.

Art. VII statutów wielkopolskich

Decrevimus declarando, quod nos vel capitaneus noster, pallatinus, iudex, subiudex et officialis, qui dicitur v o z n i, habeant facultatem dandi ministerialem ad citandum... Sed curia nostra presente vel iudicio nostro generali existente, poterit officialis ad mandatum nostrum vel nostri capitanei seu iudicis sine littera citare in hospicio vel in foro...

Art. XXXI statutów małopolskich¹⁶⁶

Flebili querela sepius recepimus, quod ministeriales per terram girantes, pauperes milites et villas religiosorum fatigandi et vexandi adveniunt modos exquisitos... Unde nos huiusmodi vexacioni volentes obviare, statuimus, quod deinceps ministeriales, sub pena privacionis sui ministeriatus et spoliacione omnium bonorum suorum, absque speciali mandato iudicis aliquam citacionem non presumant facere, alias premissam penam et facialem adustionem non inmerito poterunt formidare.

Na trudności z interpretacją art. VII statutów wielkopolskich zwracaliśmy uwagę w Tomie I. naszych studiów nad woźnym¹⁶⁷. Przede wszystkim trudno dociec, dlaczego ten przepis powstał. Czyżby dopiero od tego momentu wszystkie w nim wymienione osoby, w tym król, mogły dawać kogoś do pozwania? Gdyby Vetulani w tym miejscu, a nie dwie strony dalej przeprowadził wywód, o którym piszemy w punkcie 5., łatwiej byłoby podążać za jego tokiem rozumowania¹⁶⁸.

Gdy idzie o zastępców woźnego, których Vetulani upatruje w owych *ministeriales*, którym dyspozycje, jego zdaniem, wydaje woźny „starszy”¹⁶⁹,

¹⁶⁶ U Vetulaniego art. VI z B. IV Statutów małopolskich. Warto w tym miejscu powołać jeszcze art. XXXIX Statutów małopolskich, zdanie 1–2: *Possibilitas rationis hoc dicitur, quod iudices pro exercendis suis iudiciis habeant certos suos ministeriales seu officiales. Quapropter statuimus, quod penitus nullus iudex per aliquam aliam personam, quam per certum suum officialem seu ministerialem faciat et expediat suas citaciones.*

¹⁶⁷ Tom I, s. 137 i nast.

¹⁶⁸ Najwyraźniej Vetulani unika użycia polskiego terminu na określenie tego *ministerialis*. Używany przezeń zwrot „niższy urzędnik sądowy”, jako przeciwstawny dla terminu *officialis* *alias* woźny, nie jest szczęśliwie dobrany, wszak woźny jest niższym urzędnikiem sądowym.

¹⁶⁹ O hierarchii wśród woźnych patrz Tom I, s. 133 i nast.

Czynności woźnego sądowego

trzeba zauważyć, że według ustawodawcy wszystkie wymienione na początku artykułu osoby, a więc król, starosta, wojewoda, sędzia, podsędek i woźny, mają dawać do pozwania owego *ministerialis*. Tylko on jest w tym artykule wymieniony, jako otrzymujący polecenie do pozwania. Nie ma innej wersji tego artykułu. Dlaczego król i inni nie mieliby dawać polecenia owemu „starszemu” woźnemu?

Chcąc nadać temu artykułowi zrozumiałą treść należałoby dokonać następującej modyfikacji:

a) król i inne wymienione osoby mają prawo dawać woźnego do pozwania,

b) woźny może wyręczać się zastępcą. Sądzimy przy tym, że w rachubę wchodzi owi „młodszy” woźni, postrzyżeni, skoro mogą ich posyłać sprawujący funkcje w wymiarze sprawiedliwości. Zastępcami, osobami prywatnymi, działającymi dzięki temu, że woźny daje *im potestatem, auctoritatem citandi*, ani król, ani inni nie mogliby się posługiwać. Wbrew opinii Vetulaniego, jest poważna różnica między obydwoma statutami. Teza, że statuty małopolskie potwierdzają istnienie *status quo ante*, zawartego w statutach wielkopolskich jest błędna.

Statuty wielkopolskie nie wspominają o przeszłości. To *ex nunc* wymienione w nim osoby mają prawo dawać woźnego, a woźny zastępców do pozwania. Czy jest to *novum*, tego nie wiemy. Jeśli nawet zgodzimy się z Vetulanim, że można w art. VII dopatrywać się dawniejszego trybu postępowania – o woźnego można było prosić woźnego „starszego”, to jednak wynika z tego obowiązek zwrócenia się do przedstawiciela władzy, woźny wszak nie był osobą prywatną. O samowolnym pozywaniu przez tak czy inaczej zwaną osobę nie ma tu mowy. Tu pozywa się przy udziale czynnika sądowego. Statuty małopolskie natomiast występują przeciwko samowolnym pozywaniom przez przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości. Idą tak dalece w dążeniu do położenia kresu nadużyciom popełnianym przy pozywaniu bez polecenia władzy, że odtąd (*deinceps*) tylko woźni mogą być delegowani przez sąd do wykonania pozwania. Jest więc znaczna różnica między postanowieniami obydwu statutów.

Źródła praktyki bynajmniej nie potwierdzają tezy Vetulaniego z punktu 6.

ad a) jak o tym niżej, jest sporo wzmianek o przydzieleniu woźnego przez sąd¹⁷⁰. Tu zauważmy, że generalnie tylko przez sąd dany woźny wykonuje swoje czynności.

ad b) Nie do przyjęcia jest teza, że gdyby woźnego dawał sąd (lub woźny delegowałby do tego „młodsze” woźnego) zbędna byłaby relacja woźnego o wykonaniu polecenia. Czym innym jest polecenie wykonania określonego zadania, czym innym wykonanie zadania. Jak się niżej przekonamy, relacje woźnych były dyktowane rozmaitymi okolicznościami¹⁷¹. Mamy też źródłowo potwierdzone stanowisko sądu, odróżniającego polecenie od wykonania¹⁷².

W epoce postatutowej, odkąd dysponujemy księgami sądowymi, czyli od lat 70. XIV w.¹⁷³, woźni, głównie na polecenie sądu, dokonywali pozwania i przypozwania.

Ul. II, 10773/1400

*Wenczslao de Dzecanovicze Coczel officialis ad concitandum pro penis dominam Ursulam de Sladow datus est*¹⁷⁴.

Obok przydzielania woźnego w celu dokonania pozwania, spotykamy też przydzielenie bez skonkretyzowanego celu, gdy strona celu nie podała: *ad id, quod ipsi fuerit necessarium*:

AGZ XIX, 785/1505, Przeworsk z.

...petivitque eundem ministerialem... sibi addi et ad acta presencia inscribi ad illa facienda, que circa acta presencia disponi sibi necessaria fuerint.

W tych przypadkach nie sąd, lecz powód poleca woźnemu dokonanie pozwania, jednakże woźnemu danemu przez sąd. Zatem prawo do pozywania jest przypisane do urzędu woźnego, co jest wyraźnie stwierdzone

¹⁷⁰ Patrz s. 79 i nast.

¹⁷¹ Patrz s. 126 i nast.

¹⁷² Patrz s. 106. O daleko posuniętej ostrożności sądu świadczy następująca zapiska pyzdrska: Leksz. II, 281/1393, Pyzdry: *Bogusława de D. veniens coram nobis cum suo causidico, domino G., terminum astitit super J. S. pro fideiussoria. Et hoc fatemus, quia stetit, sed habet indicere illum, qui ad iudicium Pisdrense dederat (terminum, ZR)*. Sąd daje wiarę, że strona jest w sądzie, bo ją widzi, ale żąda dowodu, że miała wyznaczony termin. Sąd prawa niemieckiego oświadcza, że na prośbę strony (i woźnego) pozew wydał, nie wie natomiast, czy został on adresatowi doręczony: Decr. Łysiak I, 206/1459: *...recognoscimus, quia ipse A. Z. recepit citationem a nobis... sed si ipse citavit dictum N. eodem ministeriali de iure dato, nobis manet incognitum*.

¹⁷³ Inaczej S. Plaża, *Historia...*, s. 442 i nast.: „Pozew doręczał (w średniowieczu) pozwanemu komornik sądowy w asyście świadków... Od XVI w. pozwy doręczali woźni ziemscy lub generalni...”. W indeksie, s. 123 s. v. *pozew*, komornik jest wymieniony jako doręczający, woźny pominięty.

¹⁷⁴ Dla przykładu podajemy kilka zapisek z różnych ziem: Helc. II, 2363/1431, Łęcz. II, 1131/1406, CDPol. II, 283/1349, (Brześć Kuj.), Leksz. I, 2246/1396, Poznań, Leksz. II, 2613/1400, Kościan, AGZ XIII, 5065/1463, XV, 3718/1475, XVII, 626/1471, XIX, 1349/1485. Tak też w krakowskim sądzie najwyższym prawa niemieckiego, np. Decr. Łysiak I, 277/1459.

Czynności woźnego sądowego

w statutach kazimierzowskich¹⁷⁵. Polecenie sądu lub powoda konkretyzuje to prawo. Dlatego też woźny może przelewać to swoje prawo na innych, udzielając im *potestatem, auctoritatem citandi*, nie pytając o zgodę swej władzy zwierzchniej¹⁷⁶.

Rzecz jasna, spotykamy wzmianki o pozywaniu, nie wspominające o woźnym, np.

Kal. II, 126/1411

Statutum dominorum et tocius terre, quod quicumque habet aliquid facere in terminis generalibus cum aliquo, ille prima die coram iudicio compareat et continuet non recedendo usque finem facti sui recipiat et voluntatem dominorum audiet; et si quis ad terminos generales citare vult, citet ante hoc diebus octo, alias citacio non valebit, id citans penam trium marcarum luit parti et iudicio tantum.

W szeregu zapisek krakowskich po opisie sprawy znajduje się krótka wzmianka X. *ministerialis (officialis)*. Domyślamy się, że informuje ona o wykonaniu pozwania (lub innej czynności) przez woźnego.

Najst. ks., 457/1396

*...Dominus S. de B. non comparuit in primo termino ad instanciam S. pro advocacia T. Bogutha ministerialis...*¹⁷⁷

Gdy pozwany stając w sądzie odmawiał wdania się w spór, powołując się na prawo nieodpowiedne, jego obecność w sądzie dowodzi, że pozew przyjął, w zapiskach jednak brak wzmianki o woźnym

Łęcz. II, 1600/1408, Orłów

*Stanislaus dictus Kaczka de Gumino cum fratribus suis, docuit per certas litteras ducis Wladislai Lanciencis, quod non debet respondere in iudicijs castellanorum, pallatinorum, camerariorum, iudicum, subiudicum, vel quibuscunque dignitariis, nisi coram iudicio regali, ubi solus iudex cum iudice (sic, ZR – winno być solus rex cum iudice) et dignitarii omnes per se et personaliter resident*¹⁷⁸.

¹⁷⁵ Zob. np. art. VII Statutów wielkopolskich, art. XXIX Statutów małopolskich.

¹⁷⁶ Patrz pkt Zastępcy.

¹⁷⁷ Na przykład Ul. I, 57/1376, 233/1376, 350/1376, 401/1376, 492/1377, 1468/1382, 1581/1382, 2665/1384; Helc. II, 3860/1466. Tu należałoby też powołać Helc. II, 3675/1462: *N. de P. Johannem S. ... condemnavit, prout ministerialis recognovit* i (z pewnymi wahaniem) Łęcz. II, 6556/1400: *S. de R. contra D. de S. primo termino contumax, qui quidem D. ministerialem statuere tenetur ad recognicionem factam.*

¹⁷⁸ Szczególnie często pozwani powołują się na przywileje rodowe w księgach łączycznych, np. Łęcz. I, 101/1386, 3927/1396, 4362/1398, 4484/1399, 4514/1399; Łęcz. II, 1885/1410, 1911/1410, 3372/1419, 5830/1398, 5932/1398. W księgach krakowskich patrz Ul. II, 11125/1400, Czchów.

Argument *ex silencio* zawsze jest ryzykowny. Jeśli owo *silencium* nie jest całkowite, jeśli są informacje o pozywaniu dokonywanym przez woźnego, można przyjąć, że ta czynność woźnego była na tyle częsta i oczywista, iż jej w księgach sądowych nie odnotowywano. Na przykład gdy sąd nakazywał kogoś pozwać, pisarz, notując to polecenie, o woźnym zazwyczaj nie wspomina

Pozn. I, 1954/1404

*Item dominus S. ... recognovit... 10 marcas caucionis fideiussorie domino T. de S. Quasquidem 10 marcas debet solvere ad primos minores terminos... ex decreto dominorum... Et infra hunc spacium dictus S. debet citare hos, qui ipsum in eadem caucionem involverunt...*¹⁷⁹

6. Czy woźny doręczał wszelkie pozwy

Poza pozwem zwykłym woźny doręczał także przypozywy i przypowiasty¹⁸⁰. O przypozywaniu przez woźnego informują statuty Kazimierza Wielkiego¹⁸¹, a z czasów późniejszych, dokumenty praktyki sądowej.

Helc. II, 1821/1421

*Petrus filius Cyanowsky astitit terminum concitatum super Nicolaum Plebanek pro... Item Bogutha (ministerialis) recognovit, quod prius ipsum przipozwal et eciam przypowesscil*¹⁸².

AGZ XVII, 2983/1498, Przemyśl gr.

Powód skarży o dług, na który ma dokument. Pozwany: była późniejsza umowa na piśmie i termin zobowiązania z tej umowy jeszcze nie

¹⁷⁹ Zob. też łącz. I, 228/1386, Bkuj. 659/1418, Leksz. I, 2080/1395, Leksz. II, 291/1393, Pozn. I, 1755/1403, Zakr. I, 273/1424.

¹⁸⁰ Z bardzo powierzchownego potraktowania przypozywu i przypowiastu czyni Vetulaniemu zarzut Adamus, *Uwagi...*, s. 6.

¹⁸¹ Na przykład art. XLI Statutów wielkopolskich.

¹⁸² Zob. też np. AGZ XIII, 5985/1465, 6396/1466, Przemyśl gr.

Czynności woźnego sądowego

miął. Powód oświadcza, że nie skarży z tej drugiej umowy, lecz z pierwszej. Sąd: „*Et sibi additus est de iure ministerialis ad concitandum*”¹⁸³.

Są liczne wzmianki w dokumentach praktyki o dokonywaniu przypowiastru przez woźnego.

KDMK I, 172/1462

Wyrok sądu królewskiego w sprawie Tęczyński *versus* miasto Kraków w sprawie ciąży z tytułu 80 tys. grzywien w terminie *concitato ad satisfaciendum*

*Quam concitacionem coram iure Bernardus Sithco ministerialis fieri recognovit, scilicet quod prefatos... concitavit alias przypowieszcil ad satisfaciendum... B. vero Sithco datus est ad pignorandum...*¹⁸⁴

AGZ XVIII, 1385/1480

...*et ministerialis est additus ad concitandum et ad satisfaciendum* (w 1399: *ad concitandum satisfaccionis*).

Przypowiastr miał formę pisemną, woźny zatem doręczał pozwanemu list przypowiastrny

AGZ XI, 2513/1447, Sanok gr.

Czerny ministerialis terrestris recognovit, quia littera przypowieszcil L. de W. ex parte S. familiaris Capitanei.

Różnica między przypozwem a przypowiastrsem polegała na tym, że w przypowiastrcie zamiast *iudicialiter responsurus* należało umieścić *iudicialiter satisfactorus*¹⁸⁵.

Pozwy ustne były skutecznie wyłącznie przez woźnych. Na inną osobę wykonującą tę czynność nie natrafiliśmy. Powód-inicjator procesu to-

¹⁸³ Terminologia stosowana w źródłach jest czasem zawodna. *Citare, concitare* używa się zamiennie, dopiero polski termin dodany do łacińskiego pozwala ustalić z jakim rodzajem wezwania do sądu mamy do czynienia, np. AGZ XIII, 4882/1466 (mandat królewski) *qui te citat ad tertium terminum alias przypowia...*

¹⁸⁴ Przypowiastr nie był powszechnie w Polsce stosowany. Nie zna go Wielkopolska ani Mazowsze. Zob. J. Adamus, *Uwagi...*, s. 6 (14). Mazowsze zna przypozew do czwartego roku jako tzw. *citacio ad ferendam sentenciam* (ibidem). W Wielkopolsce zamiast przypowiastru stosowano obesłanie: Pozn. I, 2438/1405: *It. iudicio domini presidentes, prevererunt dominam olim Gervardi uxorem de Zrem ter et ultra ius quarta vice erga P. L. ad faciendam solucionem... et hoc ministerialis coram iudicio recognovit*. Zob. też Pozn. I, 2417/1405. O obesłaniu patrz Rozdział 1. Obesłanie.

¹⁸⁵ Zob. Helc. II, 4395/1493, spór o zwroty, które przypowiastr powinien zawierać: *...quia in concitacione ad satisfaciendum stat „citacio ad audiendum et videndum jurari” quod est contra naturam concitacionum, quod non debet stare „citacio” ubi est „concitacio ad satisfaciendum”. Et pars actrix dixit: „Ecce hic concitacio ad satisfaciendum conformatur citacioni originali, et non magis, ergo quid est scriptum, est juris Cracoviensis consuetudinis, ergo decernetis, quod justum fuerit”. Et domini hoc receperunt eis ad interrogandum ...* Zob. Consuet. Crac., art.36 *De concitacione non scribenda ad respondendum iudicialiter. Item in concitacione non iudicialiter responsurus, sed iudicialiter satisfactorus scribi consuevit et scribendum est.*

warzyszy woźnemu, lecz jako asysta, on najprawdopodobniej dyktował woźnemu treść ustnego pozwu.

AGZ XVII, 2038/1486, Przemyśl gr.

...peccit sibi ministerialem addere ad dandum terminum facialem A.

Cz. (obżałowanemu). Cui I. (skarżącemu) *ministerialem Barthossium de iure addiderunt ad terminum facialem assignare. Qui I. cum ministeriali Barthossio equitavit ad curiam A. Cz. in S.*

7. Woźny przy poprawianiu (*melioracio*) pozwu

Rola woźnego przy melioracji pozwu nie rysuje się wyraźnie. W każdym razie w związku z melioracją strona prosi sąd o woźnego

AGZ XIV, 381/1442, Lwów gr.

*Ad interrogandum dominos pro eo, quia nobilis Gelowszky ultra suam litteram citatoriam przydknal per ministerialem nobilem Olechnonem de T. pro tribus bobus et quatuor vaccis sicut decem sexagene, pro alia violencia et hoc fecit meliorando citacionem suam, quia hoc in eadem citacione non continebatur*¹⁸⁶.

W zdefektowanej zapisce lwowskiej z 1470 r. strona prosi sąd, by dał jej woźnego *ad meliorandum citacionis*, przy czym ta *melioracio* polegała bodaj na określeniu terminu stawienia się w sądzie

AGZ XV, 3494/1470, Lwów *termini regales*

Nobilis Protasius de Copcze iudex terrestris in Buszko tamquam procurator nob. Andree Strasch de B. actoris, cui causam suam coram iudicio stans personaliter resignavit, dixit: „domine iudex, date mihi ministerialem ad meliorandum citacionem, quid mihi deest in citacione super dominum Iohannem Chodorowsky”. Cui additus est ministerialis Mathias Grodeczensis. Et dixit Prothasius: „ministerialis, przyday roku domino Chodorowsky a Andree Strasch, quid... (sic, ZR) in citacione deest,

¹⁸⁶ We wszystkich przypadkach melioracji pozwu, powód prosi sąd o woźnego, choć i w tym przypadku dodaje formułkę poszerzającą cel: AGZ XV, 453/1467, Lwów: *...Nob. Sigismundus procurator gse Elizabeth Gologorska affectabat sibi addi ministerialem ad meliorandum citacionem vel ad id, ad quod sibi fuerit oportunitum. Iudex Mathiam Pyeczony addidit.*

Czynności woźnego sądowego

nam habet sibi... forum Leopold. Dum ministerialis addidit domino Ch.: „tunc P. proposuit pro eo, dum... (sic, ZR) as fuit servitor suus”, tunc dominus Ch. recepit apud ipsum equum... et non solvit...

W zapisce przemyskiej strona woźnemu (danemu jej na prośbę przez sąd) poleca uzupełnić pozew. Woźny przy tym dotknął pozwanego i nakazał, by z sądu nie uchodził, póki nie odpowie powodowi na zarzuty

AGZ XVII, 1651/1479, Przemyśl gr.

Providus Dorosch knasz Valachus de L. actor per suum procuratorem nob. M. Burgrabium castri Premislensis, recepto de iure ministeriali Iohanne Possoka, meliorata citacione, quid in ea defuit, super nob. Sobyeczsky, hiis verbis ipse ministerialis ipsam citacionem melioravit, tangendo per vestem ipsum Iohannem, ut a iure non decederet, nisi ad obiecta ipsi per D. pro filio suo Fyedor Valacho responderet...¹⁸⁷

W zapisce krakowskiej powodowie poprawiają skargę *iuxta citacionem et melioracionem citacionis verbalem ministerialis*:

Helc. II, 4326/1488

Adam et Laurencius heredes de Nyewyarow actores contra nob. Nicolaum heredem de Kanczycze habent terminum... cum tali controversia: Quia proposuerunt contra eum iuxta citacionem et melioracionem citacionis verbalem ministerialis...¹⁸⁸

W powoływanych zapiskach *melioracio verbalis* nie wywoływała zastrzeżeń, natomiast w 1488 r. toczy się ciekawy spór, najmniej co prawda wnoszący do wiedzy o dokonaniu *melioracji* pozwu przez woźnego:

Helc. II, 4332/1488

Proposuerunt Adam et Laurencius filii olim Iohannis de Nyewyarow contra nobilem Nicolaum de Kunczicze iuxta citacionem literalem et melioracionem citacionis verbalem ministerialis, pro eo: „Quia tu tenes bona hereditaria ipsorum paterna... et eadem bona ipsis resignare... vis, neque pecunias, si quas pretendis habere in eisdem bonis accipere vis”. Et pars adversa dixit: „Ecce hic proponit de melioracione citacionis, qua citacione melioracionis ministerialis (sic!) nudo ministeriali, et non literali, quod est contra ius, quia melioravit citacionem literalem nudo ministeriali. Et propter huiusmodi inconsuetudinem peto penam, quam Jus dictaverit.” Et actor dixit: „Quid fecit in illo termino, quando melioracio facta est, ut in actis, quod in illis terminis ommisit, et primo consequi vult”. Et pars adversa dixit: „Primo propositio facta est,

¹⁸⁷ Była to skarga o napad na drodze publicznej i zabicie syna.

¹⁸⁸ Dalszy ciąg zapiski dotyczy sporu o to, czy data na pozwie jest należycie określona.

ideo contra indebitam citationem loquor". Et actor dixit: „Non primo querulatum est iuxta acta, ex qua querela preterita pro data fuit ad interrogandum recepta; ubi inventum est, quod eadem data citationis sufficiens inventa est". Et pars adversa dixit: „Ipsi actores succubuerunt penam propter hoc, quia magis proposuit (sic), quam in citatione habuit (sic), et post hoc Judicium decrevit proponere post eandem penam". Et domini receperunt eis ad interrogandum...

Zdaniem Balzera poprawienie pozwu następowało poprzez wystawienie nowego z informacją, czego melioracja dotyczy, ponieważ nie można było w jednej sprawie dwa razy pozywać¹⁸⁹. Przebadane przez nas źródła opinii Balzera nie potwierdzają, choć mieć należy na uwadze, że zbieraliśmy tylko te wzmianki o melioracji, w których występuje woźny. Na ich podstawie możemy stwierdzić, że, przynajmniej niekiedy, melioracja następowała bez wystawiania nowego pozwu – woźny ustnie poprawiał pozew wadliwy.

Według Rafacza przy melioracji konieczna była formułka *qui te citat meliorando primam citationem*, inaczej bowiem uznawano, że pozew nowy nie zgadza się z poprzednim¹⁹⁰. Takiej formułki nie spotkaliśmy, ale taki sens ma występujący w zapiskach zwrot *meliorando citationem*.

Tylko w wyżej cytowanej Helc. II., 4332/1488 pozwany zgłasza zastrzeżenia co do ustnej formy melioracji.

8. Woźny przy postępowaniu mandatowym

Niewiele wiemy o postępowaniu mandatowym, nie zajmowali się nim badacze. Krótką informację o nim podaje Rafacz¹⁹¹.

¹⁸⁹ O. Balzer, *Przewód sądowy...*, s. 69–70.

¹⁹⁰ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 113.

¹⁹¹ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 143 krótko informuje, że mandatem pozywano do grodu. Zdaniem Adamusa, *O wstępnych aktach...*, s. 65 (269), pozew-mandat występuje w Koronie od końca XV wieku, lecz jego cechy charakterystyczne ani geneza nie zostały jeszcze wyjaśnione. Uwaga nadal aktualna, mimo ukazania się rozprawy Vetulaniego o pozwie. O mandacie na Litwie J. Adamus, *O wstępnych aktach...*, s. 65.

Czynności woźnego sądowego

Nieco wzmianek o pozywaniu mandatem spotykamy w krakowskich i wielkopolskich księgach sądowych¹⁹². Zapiski krakowskie i wielkopolskie pochodzą m.in. z końca XIV w., dlatego należy sprostować opinię Adamusa, jakoby mandat w Koronie pojawił się pod koniec wieku XV¹⁹³.

Ul. II, 7170a/1398, Kraków

Pena. M. canonicus Cracoviensis contumax in termino primo contra N. notarium generalem terre Cracoviensis pro falcacione prati. Ad mandatum domine nostre regine literalem.

Leksz. II, 832/1399, Pyzdry

Thomco, subpincerna Cracoviensis et capitaneus Majoris Polonie generalis nobili Vincencio Voliszki mandamus vobis, quatenus compareatis in Pysdri feria tertia proxima... iudicio in regali ad instanciam Nicolai civi (!) de Jaroczino, pro et super eo, quia noluitis coadjuvare justicie complementum cum homine suo de iudicio judicialiter responsuro. Datum...

Znacznie więcej jest ich w AGZ, pamiętać jednak należy, że głównie w AGZ są publikowane późniejsze księgi sądowe i w znacznej ilości¹⁹⁴.

Mandatem są pozywani zarówno posesjonaci jak też nieposesjonaci AGZ XV, 2091/1490, Lwów gr.

Stanislaus ministerialis recognovit, quia in tempore et hora posuit mandatum Regie Mtis ex parte A. ...magnifico domino Sigismundo de P. capitaneo Trebowlensi... terminum sibi assignando¹⁹⁵.

AGZ XVII, 2693/1495, Przemyśl gr.

Nob. Nicolaus de R. actor per suum procuratorem... attentavit terminum secundum super nob. Iacobum Camyenyeczsky iuxta mandatum magnifici... Capitanei Premisliensis, tamquam personam odardam et impossessionatam, qui non paruit. Et Nicolaus eundem condemnavit iuxta secundum mandatum in XIV m. pene regalis...

¹⁹² Ul. II, 7170a/1398, 10887/1400 (w związku z 10881, 10882); Helc. II, 4140 i 4149/1475 (za nieobecność na wyprawie wojennej), 4291/1484 (za udzielenie schronienia banicie). Także KDMK I, 171/1461 (proces Jana Tęczyńskiego z Krakowem, mandat-pozew dotyczy zakładu - *vadium*). Leksz. I, 2748/1400, Leksz. II, 832, 834 i 835/1399.

¹⁹³ Patrz wyżej, ods. 191.

¹⁹⁴ Zob. np. AGZ XI, 3070/1452, Sanok gr., AGZ XIII, 6489/1466, Przemyśl gr. 6589/1467, 6611/1467, Przemyśl z., AGZ XV, 1305/1473, Lwów gr., 2386/1494, 2411/1494, 2628/1498 i szereg innych.

¹⁹⁵ Zob. też AGZ XV, 2267/1492, Lwów gr.: *Stanislaus ministerialis Leopoliensis ex parte nob. M. S. dedit mandatum mfi Spithco palatini Cracoviensis, cimmissarii Rmtis nobili G. (i kilka innych osób). Mamy też przypadek sprzeciwu posesjonata, że nie został pozwany mandatem: AGZ XI, 3023/1451, Sanok gr.: pozwany (uprzednio woźny nie poparł twierdzenia powoda): „Domine iudex et Domini circumsedentes, ex quo non littera mandati S. (powód) me citari procuravit, sed simpliciter sicut unum laicum et ego sum generosus satis bene, requiro, utrum luit michi penam an non”. Tandem nos iudices recepimus cum eodem memoriali ad interrogandum.*

AGZ XVII, 2706/1495, Przemyśl gr.

(powód) *attemptavit terminum iuxta mandatum quartum super nob. J. C. heredem de Nowodwor, citatum vigore regio et ex officio... Capitanei Premislensis emanatum, tamquam super personam o d a r d a m et impossessionatam, qui non paruit... et iudicium decrevit eum proclamare de terris iuxta gradum et formam iuris...*¹⁹⁶

Woźny dany do pozwania na podstawie mandatu starosty mógł pozwanego nieposesjonata ująć i stawić przed starostę

AGZ XVII, 2477/1493, Przemyśl gr.

Nobilis Iacobus Camyenyeczky heres de Nowodwor per suum procuratorem... attentavit terminum super nobilem Derslaum Fridanek iuxta mandatum, quem ministerialis primo, secundo, tercio et superabundandi quarto proclamavit et ipse non comparuit... Mandatum... Insuper procurator affectavit ministerialem Iacobum super eundem D. F. tanquam super personam impossessionatam, ut ubicunque eum invenerit, ille paratus sit eum recipere ad dominum Capitaneum. Ministerialis Iacobus est sibi datus. Memoriale.

Ówczcześni odróżniali pozwanie mandatem i pozwanie zwykłym pozvem. W zapisce przemyskiej pozwany twierdzi, że był pozwany nie mandatem, lecz zwykłym pozvem. Mandat został odczytany, nie było w nim wzmianki o pozwaniu, pozwany zatem miał rację, sąd jednak odesłał strony do starosty.

AGZ XIII, 6668/1467, Przemyśl gr.

*Nobilis Marcisius a Demkone servo de M. procurator postulavit, ut nobilis Masko de T. vigore mandati premissi statueret suos homines M. et M. de D., presente ipso Maskone contradicente, quod non sum citatus mandato sed citacione. Et in instanti ipsum mandatum est datum ad legendum, ubi statim est mandatum non citacio inventum, quod ipse Masko pro lucro et perdicione se submisit. Et cum hoc se peccit terminum dare ad dominum Capitaneum. Cui datus est terminus ad duas septimanas...*¹⁹⁷

¹⁹⁶ Zob. też AGZ XVII, 2610/1494, Przemyśl gr. Jako nieposesjonat zostaje pozwany mandatem syn podsędką przemyskiego z towarzyszami w AGZ XVII, 3544/1505, Przemyśl gr.: *Gsus Petrus Prochnyczki actor condemnavit nob. Nicolaum filium gsi Raphaelis de Prochnyk, subiudicis Premislensis, qui fuit citatus mandato tamquam impossessionatus cum ipsius coadiutoribus...*

¹⁹⁷ Być może z podobną sytuacją spotykamy się w zapiskach z Pызdr z 1399 r. W Leksz. II, 832/1399 starosta generalny wielkopolski mandatem wzywa do stawienia się w sądzie ad instanciam Mikołaja, mieszczanina z Jarocina. W Leksz. II, 834/1399 podnoszą pozwani zarzut, że nie zostali pozwani i na dowód okazują jakieś pismo. Może był to mandat, którego tekst jest w zapisce 832, w nim bowiem jest zwrot *iudicialiter responsurus*, lecz nie ma terminu *citare*. Sąd sprawę odesłał do starosty. Leksz. II, 834/1399: *Tres cives de Jaroczino querulaverunt super Vincencium de Volicza, quia cepit jurare justicie complementum cum hominibus suis pro quinque equis. Quando comparuerunt terminis tedi mieli swe cone poprzisąd, tedi tam rok stali y oto sze taiąli do sążden. Vincenczow percza dixit: „subjudex, opytay gych, pozivalili Vęcencza czy mieszcziczi sczo ot nich nan zaluge”. A percza gych tako: „poziwali”. Tedi rzek Vęcenczow percza: „ne pozivali, owo list”, list mu pomogli, a za tym rzek Vęcenczow percza: „tym ya listem volo lucrare”.*

Podobnie jak pozwy zwykłe, pozwy-mandaty kładziono wielokrotnie.

AGZ XVII, 2415/1491, Przemyśl gr.

*Lucas ministerialis recognovit, quia posuit secundum, tertium, quartum mandatum post primum mandatum, quem posuit Iohannes ministerialis Iaroslaviensis super nobilem N. Sz. ut pareret, qui minime paruit...*¹⁹⁸

9. Od kogo woźny otrzymywał pozew

9.1. Pozew pisemny

Pozew pisemny pojawia się w Polsce w pierwszej połowie XIII wieku, w epoce, z której pochodzi wiele dokumentów¹⁹⁹. Istota dokumentów sprawia, że próżno w nich szukać odpowiedzi na pytanie, od kogo woźny pozwy otrzymywał.

Nie informują też o tym statuty Kazimierza Wielkiego. Pozostają więc nam jako źródło informacji księgi sądowe. Pełno w nich wiadomości o pozwach i pozywaniu, jednak i one w kwestii nas tu interesującej zawodzą. Kancelarie sądowe w Polsce, podobnie jak na Litwie, nie notowały ekspedycji pozwów²⁰⁰. Kwestii tej nie poruszają też autorzy prac o dokumentach i kancelariach sądowych²⁰¹.

Ponieważ pytanie o to, kto pozew woźnemu dawał, może pozostawać w związku z pytaniem, kto pozew pisał, krótko tę kwestię przedstawimy.

¹⁹⁸ O co naprawdę chodziło, zob. AGZ XVII, 2437/1492 – o *diffidacio literaliter facta*. Za każdym razem woźny otrzymywał nowy mandat, z informacją, że to mandat kolejny, zob. AGZ XV 1308/1473, Lwów gr.: *Iudicium decrevit penam Regalem super nobili Clemente B., iuxta mandatum... Mandatum... mandamus, quatenus... compareas... iuxta primum mandatum...*

¹⁹⁹ J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 345.

²⁰⁰ Zob. J. Adamus, *O wstępnych aktach...*, s. 18 (222): „Źródła naszego okresu w ogóle rzadko notują wydanie pozwu, utarł się zatem zwyczaj kancelaryjny utrwalania żaloby niezależnie od tego, czy wydawano równocześnie pozew, czy też nie”. Podobna uwaga dotycząca listów upominalnych na s. 24 (228).

²⁰¹ Na przykład J. Bielecka, *Kancelaria grodzka wielkopolska w XVI–XVIII wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, t. I, 1957. eadem, *Organizacja i działalność kancelarii ziemskich i grodzkich wielkopolskich XIV–XV wieku*, „Archeion”, t. XXII, 1954, s. 129–155. Z wcześniejszych prac zob. P. Dąbkowski, *Urzednicy kancelaryjni sądów ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce*, Lwów 1918. Wbrew tytułowi,

Zdaniem Vetulaniego, na żalującym spoczywała troska o wygotowanie listu pozewnego i o jego ekspedycję²⁰². Jako dowód służy mu zapiska poznańska z 1400 r.

Pozn. I, 339/1400

*Stanislaus modernus ministerialis veniens ad iudicium recognovit, quomodo W. de O. ante castrum sub viridario, quod dicitur Clodnicza, duas litteras citatorias dederat, requirens ipsum, quod Benakonem de S. una littera et Sandiwogium de W. alia citaret...*²⁰³

Do tej zapiski można dorzucić kilka innych, świadczących o aktywności żalującego przy ekspedycji pozwu

AGZ XIV, 1555/1445, Lwów gr.

Nicolaus ministerialis recognovit, quia a nobili W. de K. litteram citacionis recepit super strenuum P. Cz. et citavit eundem ut recognovit, quia solucionem recepit a citacione...

W dwóch zapiskach z Pyzdr są informacje o otrzymaniu pozwu z sądu, ale można je rozumieć w tym sensie, że pozwu otrzymują powodowie.

Leksz. II, 402/1395, Pyzdry

T. S. super P. de G. recepit citacionem literalem feria tertia...

Leksz. II, 492/1396, Pyzdry

Johannes Czirninski recepit litteras citacionis super N. P. et super M. S. pro fidejussoria proteccionis eviccionis Damecz... Datum Pisdri...

Zdaniem Kutrzeby pozwy pisali notariusze (czyli pisarze sądowi, ZR)²⁰⁴. Inną opinię wyraża, aczkolwiek ostrożnie, Rafacz: „Źródła zdają się wskazywać, zwłaszcza późniejsze, że sam powód sporządzał pozew i okazywał go sędziemu lub pisarzowi „do zadekretowania” i wpisania do rejestru”²⁰⁵.

Aczkolwiek bardzo rzadko, pojawiają się informacje o wystawieniu pozwów przez pisarzy sądowych

również tak bliska interesującej nas kwestii praca Z. Morawskiego, *Obsługa interesantów w kancelarii sądu ziemskiego w XV wieku. Ze studiów nad łączyczkimi rejestrami kwerendalnymi z lat 1390–1428*, PH, t. 73, 1982, z. 3–4, s. 299–306 nie dostarcza żadnych informacji. Podobnie praca Z. Perzanowskiego, *Dokumenty i kancelaria sądu ziemskiego krakowskiego do połowy XV wieku*, Kraków 1968.

²⁰² A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 79.

²⁰³ Ibidem, w odsyłaczu 3, Vetulani podaje dalsze przykłady wręczenia woźnemu pozwu przez powoda, nie zawsze trafnie dobrane, np. AGZ XIV, 305, 313, 314. Wszystkie te zapiski dotyczą wprawdzie jednej sprawy, jednak informacja o wręczeniu pozwu woźnemu przez powoda znajduje się tylko w zapisce ostatniej.

²⁰⁴ S. Kutrzeba, *Sądy...*, s. 49. Tak też J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 545.

²⁰⁵ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 115.

Czynności woźnego sądowego

ACIE II, 499/1452, Gniezno

...In causa dni Nicolai notarii terrestris contra dnum Martinum vicarium in Kczina, notarius, oblata citacione debite executata, produxit ministerialem Gothkonem de Kczina, ad cuius recognicionem partes se receperunt, qui ibidem per iuramentum recognovit, quod una dierum cum filio disportavit quadraginta citaciones et de aliis non recordatur; post cuius iuramentum dominus condemnavit ipsum vicarium ad solvendum XL gr. pro eisdem citacionibus, quos persolvat eidem Nicolao...

O wystawianiu pozwów przez pisarzy sądowych świadczą także te zapiski, w których ci zaprzeczają, by dany pozew wystawili:

Helc. II, 3757/1464

(pozwany żąda okazania pozwu) *Ex adverso S. (powód) respondit: „Domini Camerarii! ostendat citacionem qua cittavit”. Actores dixerunt: „Quid habes dicere ad citacionem?” Pars citata dixit: „Hoc dico, quia notabile est per ministerialem proclamatum, quia (esset) data Notarij terrestris, et hic non est data de manu Notarij”. Tandem citacio per actorem est porrecta, per Notarium visa, ad quam citacionem Notarius se non agnovit, videlicet nec ad datam, neque ad sigillum, dicendo, quod nunquam, quamdiu est Notarius, hoc habuit sigillum. Hoc datum est ad interrogandum, quomodo hoc debet decerni?...*

Na Mazowszu, ze statutu Bolesława IV czerskiego z 1453 r. można wnioskować tylko tyle, że pisarz wygotowywał dwa egzemplarze pozwu. Kto ma je otrzymać, nie wiadomo.

(2) *Citaciones due scribende sunt*

*Item statuimus, quod amplius citaciones terrestres scribi et dare debent due, pro quibus notarius terrestris recipiat unum grossum (jeśli pozwany nie staje – przegrywa) per actorem vero alia nova citacione ad ferendam sentenciam alias kuszka zany citari debet in causa inchoata, a qua etiam notarius similiter grossum recipiat.*²⁰⁶

O wystawianiu pozwów, także na Mazowszu, poza kancelarią sądową, piszą A. Wolff i S. Kuraś²⁰⁷.

Według dokumentów praktyki, wystawianie pozwów było domeną pisarzy sądowych, którzy mogli odpłatnie to uprawnienie przekazać innym.

²⁰⁶ Iura Maz. Terr., t. I, nr 100. O woźnym, któremu pozew daje powód, informuje źródło późniejsze, Zwód Goryńskiego, art. De citacione permutata, IP, s. 372: *Cum praeco citacionem aliam, quam ab actore acceperit, parti citatae tradiderit...*

²⁰⁷ S. Kuraś, Wstęp do Zap. warsz., s. XVIII: „Wiemy mianowicie, że pisywanie pozwów było powierzane przez podpisków osobom trzecim”. A. Wolff, *Studia...*, s. 113.

Osoby nieupoważnione za wystawienie pozwu były przez nich pozywane do sądu, przy czym pisarze domagali się należnego odszkodowania²⁰⁸. Takie upoważnienie dane powodowi spotykamy w zapisie warszawskiej z 1462 r., rękopiśmiennej, podanej przez J.K. Kochanowskiego (*Próba ujęcia hermeneutycznego pojęć o „Ziemii” i „Obyczaju”, „Księżcu” i „Przywileju” w świetle praktyki sądowej na Mazowszu u schyłku wieków średnich*, Warszawa 1918, s. 55 n.):

Nicalus (stans contra Stanislaum) dixit: „Ista citacio est falsa”. Et Stanislaus contra ipsum statum (winno być statim, ZR) proposuit: „Domini! Ipse dicit, quod ego falsas litteras scribem, et ego non scribi falsas litteras et (propter) hoc ego paratus sum me recipere ad notarium, quia ipse admisit mihi litteras scribere”. Domini... dederunt ad notarium ad cognoscendum, utrum... Stanislao comisit scribere litteras citatorias aut non?

Przedstawione informacje o tym, kto pozwę pisał, nie wyjaśniły nam, od kogo woźny pozwę otrzymywał. Niezależnie jednak od tego, czy otrzymywał je od osoby pozwę sporządzającej czy od powoda, woźny jako osoba urzędowa pozwę dostarczał.

9.2. Pozew ustny²⁰⁹

Niewiele jest informacji o tym, kto polecał woźnemu przekazać pozwę ustny obżałowanemu. O ustnym pozwaniu obecnego w miejscu sądowym informuje art. VII statutów wielkopolskich:

...Sed curia nostra presente vel iudicio nostro generali existente poterit officialis ad mandatum nostrum vel nostri capitanei seu iudicis sine littera citare in hospicio vel in foro...

Według tego przepisu woźny pozywa ustnie w tych szczególnych okolicznościach z polecenia władzy.

²⁰⁸ Zob. A. Wolff, *Studia...*, s. 113: „Podobnie płaci w r. 1506 karę ksiądz z Kamienicy (zapewne wikary) *quia sibi scripsit citationes absque consensu notarii et absque Cancellaria...*”

²⁰⁹ Zob. np. R. Hube III, s. 346, – pod koniec XIV w. miał się już utrwalić zwyczaj stosowania pozwu pisemnego. Jednakże to ustalenie trwało dość długo, bowiem w zapiskach wydanych przez Ulanowskiego pełno jest protestów przeciwko pozowaniu *sine littera*. Zob. Ul. I, 72/1376 po Ul. II, 11123/1400. W Art. sąd., art. 24 (s. 24) czytamy: „A to jeśli rokiem licowanym pozwat bez listu pozwanego, to jest goło”. Na szerokie rozumienie terminu *citacio verbalis* w czasach późniejszych natrafiamy u A. Lipskiego w jego *Observationes practicae*, Obs. I: „*Dicitur autem citacio verbalis, non solum quae verbis per nuncium seu, bedellum peragitur, sed etiam, quae fit litteris, et quae reo personaliter ad citandum non preventivo, in domum mansionis ejusdem deferre et familiae domus denunciari solet, juxta quod etiam in Curia Regali practicatur...*”. W epoce nas interesującej tego nie zauważyliśmy.

Czynności woźnego sądowego

Nie zajmowali się tą kwestią badacze²¹⁰. W księgach sądowych niekiedy spotykamy informacje o tym, że powód poleca woźnemu dokonać ustnego pozwania. Na przykład, przy naganiu sędziego naganiający zwraca się do woźnego: *des terminum iudici*, co jest równoznaczne z pozwaniem²¹¹.

Przy oględzinach, areszcie, ciężeniu itp. czynnościach woźny dokonywał ustnego pozwania, co zapiski oddają przez zwrot *terminum assignavit...*²¹² W związku z tym, spotykamy w literaturze pogląd, że woźny z własnej inicjatywy pozywał, czyli był inicjatorem procesu²¹³.

Wymowa źródeł jest istotnie bardzo sugestywna i łatwo tu dojść do nieprawdziwych wniosków. Trzeba jednak pamiętać, że w powyższych okolicznościach woźnemu towarzyszył powód i – jak sądzimy – to on podejmował decyzję o pozwaniu, gdy odmawiano jego żądaniom, np. wydania zajętego bydła. Bez jego zgody do pozwania dojść nie mogło. On też dyktował woźnemu treść pozwu ustnego. Przekonywają o tym zapiski, w których woźny dokonuje pozwania na polecenie sądu lub zainteresowanego

AGZ XVII, 2320/1496, Przemyśl gr.

Sąd nakazuje pokrzywdzonemu złożenie przysięgi w ciągu dwóch tygodni, następnie *Iudicium addidit ministerialem ad concitandum* (pozwanego) *ad videndum iuramentum super vulnera*²¹⁴.

Leksz. II, 2156/1398, Kościan

It. Machna uxor Szydovcze astitit terminum super domina... (sic, ZR) de Kopaszewo, uxore Cypkonis, pro kmethonissa sua, quam cum ministeriali invenit, vulg. zastała, in hereditate Kopaszewo. Et ministerialis assignavit ei ad iudicium, que non compareat.

²¹⁰ W literaturze brak informacji na ten temat. Zazwyczaj autorzy piszą, kto i jak skutecznie pozwanie pozwem ustnym, zob. np. S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo...* (I. Prawo karne, 11. Postępek sądowy), s. 110, J. Bardach, *Historia...*, t. 1, s. 345, S. Płaza, *Historia...*, cz. 1, s. 442–443. Dla Mazowsza K. Dunin, op. cit., s. 229.

²¹¹ AGZ XVII, 2842/1496, Przemyśl gr.

²¹² Patrz odnośne punkty niniejszej części pod tymi tytułami. O pozywanie ustne w procesie o zbiegłych kmiaci toczy się w Krakowie w 1487 r. spór, którego sąd nie umie rozstrzygnąć i odsyła *ad interrogandum*. Helc. II, 4316/1487, Kraków gr.: *...Procurator I. dixit: „Dominii! antequam respondebo, decernatis mihi penam, quia nobilem citavit non per literam citacionis, sed verbaliter per ministerialem, quod non debet fieri”. Procurator Nicolai dixit: „Pro hominibus profugis consuetudo iuris est, ut citentur pro kmetonibus simpliciter per ministerialem” – Interrogabitur, si debet pena decerni, vel non... Rozstrzygnięcia nie znamy.*

²¹³ Hube III, s. 346 przytacza na dowód następującą zapiskę kaliską: *Veniens ministerialis coram nobis Gnezne (a. 1397, ZR) sedentibus in iudicio regali Gnezne, cognovit coram nobis, quod Wilczko retinuit novem pecora in bonis Sandivogii..., ministerialis assignavit sibi terminum, quod in Gnezna stare idem W. debuit. Otóż woźny znalazł się w dobrach Sędziwoja wezwany przez zainteresowanego i bez jego wiedzy nie mógłby Wilczkowi wyznaczyć terminu, czyli pozwać.*

²¹⁴ Zob. też Helc. II, 4447/1495, proces toczy się przed sądem miejskim w Proszowicach. Pozwany prosi o odesłanie do króla, ponieważ jest celnikiem (teoloneator). Sąd wyraża zgodę. *Et ipse J. ibi dedit ministeriali grossum, ut ipsum P. G. citaret ad instanciam ipsius. Quem ipse ministerialis citavit, terminum sibi coram Regia Maestate... assignando.* Szereg zapisek powołujemy w rozdziałach, w których przedstawiamy rolę woźnego przy areszcie, ciężeniu itd.

AGZ XIII, 5279/1463, Przemyśl gr.

*Ministerialis est de iure additus ad pignorandum et terminos assignandum et citandum, si necesse fuerit, primo ad primam pignoracionem*²¹⁵.

W AGZ XVII, 2038/1486, Przemyśl gr., mamy skargę o zabranie kobiety na drodze publicznej. Skarżący prosi sąd, by dał woźnego.

...peccit sibi ministerialem addere ad dandum terminum facialem A. Cz. (obżałowanemu) Cui I. (skarżącemu) ministerialem Barthossium de iure addiderunt ad terminum facialem assignare.

Jest sporo zapisek, w których brak wzmianki o obecności żalującego przy pozywaniu, są tylko krótkie informacje, że woźny *terminum assignavit*²¹⁶. Sądzymy, że w takich przypadkach woźny także dokonywał pozwania z inicjatywy sądu lub żalującego, któremu sąd woźnego przydzielił.

Sądząc po ilości sytuacji, w których woźny wykonywał pozew ustny, był on powszechnie stosowaną formą pozwu, mimo że od pewnego czasu właściwym dla szlachty posesjonatów był pozew pisemny. Stąd też niekiedy spotykamy skargi o pozywanie pozwem taktowym, np.

AGZ XI, 3046/1451, Sanok gr.

Gen. Petrus Czeschikowicz de R. Subpincerna Sanocensis luit penam... nobili Pelka Z. pro eo, quia ipsum indebite citavit ipse dominus R., quia tetigit ipsum alias przythknał per ministerialem terrestrem.

W związku z tym należy jednak wziąć pod uwagę, że:

a) nie każde wezwanie jest pozwem. Gdy np. w związku z alienacją dóbr ziemskich wzywa się wszystkich do zgłaszania ewentualnych roszczeń (podobnie przy wytyczaniu granic) nie mamy tu do czynienia ani z pozwem ani z przypozwem, lecz z wezwaniem²¹⁷. W literaturze nie zawsze przeprowadza się to istotne rozróżnienie.

b) dotknięcie nie zawsze oznacza pozwanie, gdy np. dotykając stronę procesową woźny przekazuje jej polecenie sądu, by się nie oddalała²¹⁸.

²¹⁵ Zob. też np. Cod. epist., III, 99/1464, sąd przysądza ziemie rawską i gostyńską królowi polskiemu, pozwani Katarzyna i Konrad książęta Warszawscy, przez sędziów (komisarskich?) *ad respondendum proposicioni et querimonie, personaliter in iudicio taliter auditis, primo, secundo et tercio et quarto ultra formam iuris vocati et citati, atque tacti, nec per se, nec eorum procuratores in iudicio respondere curarunt*. Także Helc. II, 3329/1448, AGZ XVII, 619/1471, Przemyśl gr., XVIII, 737/1475.

²¹⁶ Na przykład AGZ XIV, 564/1442, Lwów gr.

²¹⁷ Patrz Rozdział 15. Woźny przy ogłaszaniu nabycia nieruchomości. O nieodróżnianiu przez Vetulaniego pozwu od wezwania pisze Adamus, *Uwagi...*, s. I (9).

²¹⁸ Patrz Rozdział 5. Areszt.

10. Miejsce uskuteczniania pozwu

10.1. NZ

W NZ spotykamy dwie sytuacje:

- a) gdy obżałowany jest poza sądem,
- b) gdy obżałowany jest w miejscu sądu.

Gdy obżałowany jest poza sądem, sędzia nakazuje komornikowi, by udał się do miejsca zamieszkania obżałowanego i pozwał go do sądu. Gdy obżałowany jest obecny w sądzie, sędzia (sam?) nakazuje odpowiadać na skargę natychmiast²¹⁹.

10.2. Statuty wielkopolskie Kazimierza Wielkiego

Również statuty wielkopolskie przewidują dwie sytuacje

- a) gdy obżałowany jest w miejscu sądu,
- b) gdy obżałowanego nie ma w sądzie.

Gdy obżałowany jest w miejscu sądu, może zostać pozwany pozwem ustnym (*sine littera*) w gospodzie lub na rynku (? *in foro*, może to być miejsce funkcjonowania sądu). Gdy obżałowany jest poza sądem, pozew ma dostarczyć woźny pozwanemu nie w domu rycerza, lecz u jego włodarza lub sołtysa.

art. VII

*...Sed curia nostra presente vel iudicio nostro generali existente, poterit officialis ad mandatum nostrum vel nostri capitanei seu iudicis sine littera citare in hospicio vel in foro. Sed extra curiam nostram vel iudicium nostrum si quis citari debuerit, non in domo militis sed apud wloдарium vel scultetum edictum citatorium proponatur.*²²⁰

²¹⁹ NZ, art. IV.

²²⁰ *Edictum citatorium proponatur* Vetulani tłumaczy przez „doręczać” (op. cit., s. 88–89). Adamus uważa, że lepszy byłby polski termin „położenie pozwu”, J. Adamus, *Z zagadnień prawa litewskiego*, Pam. HP, t. II, z. 3. 1926, s. 96, ods. 4, co niewątpliwie pozostaje w związku z zastosowaniem przezeń do pozwu kategorii winy i odpowiedzi pod wpływem P. Dąbkowskiego, który w pracy o rękojmię przeniósł na grunt polski teorię K. von Amiry. Na związek pozwu z odpowiedzią wskazuje Kal. I, 646/1402: *Item J. de S. astitit terminum contra J. ...et veniens ministerialis recognovit, quia citavit ipsum de hereditate illa, de qua fecit violenciam.*

Ów trochę dziwny zakaz doręczania pozwu rycerzowi w jego dworze, nie występujący gdzie indziej, próbuje wytłumaczyć Adam Vetulani. Zastanawiając się nad tym, czym ten zakaz był podyktowany, widzi ten uczonego dwa uzasadnienia:

- a) był on wydany *in favorem militis*,
- b) był on wydany *in favorem ministerialis*.

Z różnych powodów, między innymi dlatego, że w statutach małopolskich woźny jednak ma z pozwem stawać u bramy pozwanego, odrzuca Vetulani pierwszy wariant i opowiada się za drugim. To względy bezpieczeństwa osoby woźnego dyktowały to postanowienie. Ustawodawca chciał usunąć bezpośredni kontakt pozwanego z woźnym. Vetulani podpira się czeską analogią. W prawie czeskim woźny ma wygłaszać treść pozwu przed domem pozwanego²²¹.

10.3. Statuty małopolskie Kazimierza Wielkiego

Według art. XXIX statutów małopolskich tak pan wsi, jak też jego chłopci, mają być pozywani przez woźnego w miejscu ich zamieszkania, w domu (przed domem?).

Art. XXIX

Quoniam ex modo citationis nonnulla gravamina et oppressiones nostris subditis a iudicibus et officialibus pervenire consueverant, et ideo eisdem... volentes obviare, statuimus, per ministeriales... nostros... in hunc modum formandam... fore citationem. Quod ipse ministerialis... ad portam curie eiusdem domini ville baculo tangendo et clamando, eundem citare teneatur...

Gdy chodzi o chłopów, to zarówno wtedy, gdy wraz z panem są pozywani, jak i wówczas, gdy są za swoje czyny pozywani

Et eodem modo volumus fieri citationem... ubi sine delicto domini ville fuerint villani communiter vel divisim culpabiles et delinquentes, ita quod ad portam tangendo quemlibet ipsorum citare tenetur...

Wzmianka o bramie może sugerować, że woźny wzywał do bramy pozwanego, nie dotykając jego osoby laską. Wszelako według informacji

²²¹ A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 94–96.

Czynności woźnego sądowego

zawartych w księgach sądowych, dotknięcie laską lub ręką było elementem istotnym pozwu taktowego, a z nim mamy tu do czynienia²²².

Pozywanie osób o nieznanym miejscu pobytu jest przedmiotem regulacji w art. XLI statutów małopolskich, dotyczy on jednak określonego rodzaju procesu, mianowicie o dobra ziemskie. Gdy strona nie chce toczyć procesu bez udziału innych osób, a te osoby są daleko (*in partibus remotis*), woźny na polecenie sądu ma je wzywać trzykrotnie w miejscu publicznym lub parafii (w kościele?), by stanęły w określonym miejscu i czasie i dowodziły swych praw.

art. XLI

Item dum aliquis pro hereditate citatur et comparens in iudicio plerumque maliciose opponit, quod quia Petrus vel Iohannes in partibus remotis est constitutus... ideo dicit se non teneri respondere pro eadem hereditate, quapropter statuimus, quod talis Petrus vel Iohannes in iudicio nominatus de mandato iudicis in aliquo loco eminenti vel circa parochiam, de qua est hereditas, pro qua eadem questio movetur, per ministerialem publice tribus vicibus proclamando, ad prosecutionem seu defensionem cause ad certum locum et terminum debeat citari...

Inny artykuł, mianowicie LXXXVI zajmuje się sytuacją, gdy podczas działu majątkowego ktoś jest nieobecny. Wzywać ma go woźny w majątku, o który rzecz idzie, trzykrotnymi pozwami.

Art. LXXXVI

*Si huiusmodi fratres vel frater cum sorore non fuerint in bonis paternis ab invicem divisi et separati... volumus, quod in hereditate, pro qua questio agitur... per ministerialem... trinum citacionis edictum publice proponatur citando...*²²³

10.4. Praktyka sądowa

Szczegółowo o miejscu pozywania w świetle praktyki sądowej pisze Vetulani a nasze badania potwierdzają jego opinie²²⁴.

²²² Patrz niżej, s. 103 i nast. Zajmując się woźnym, pomijamy w zasadzie problematykę formy pozwu, m.in. kwestii, czy w Małopolsce istotnie dominował pozew ustny. O tym obszernie Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 34 i nast. J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 545 w ods. 91 zwraca uwagę, że w zwodach XV-wiecznych, szczególnie późniejszych, opis ustnej procedury pozywania jest uzupełniony wtrętem *litterasque citacionis porrigat*.

²²³ Według Balzera jest to pozew publiczny, Balzer, *Przewód sądowy...*, s. 245, ods. 4. Nie tu miejsce na przeprowadzanie porównań wezwania z pozowaniem, tu jedynie zwracamy uwagę na odmienne konsekwencje wobec osoby, która nie podporządkuje się wezwaniu i skutki nie reagowania na pozew.

²²⁴ A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 86 i nast.

Przede wszystkim należy zwrócić uwagę, że miejsce doręczenia pozwu pojawia się w zapiskach głównie wówczas, gdy jest przedmiotem sporu²²⁵.

Następnie, za Vetulanim, należy stwierdzić, że zakaz pozywania we dworze (*in curia*) szlachcica nie znajduje potwierdzenia w księgach sądowych²²⁶. Spotykamy relacje woźnych, że doręczyli pozew pozwanemu w jego domu

Leksz. II, 2555/1400, Kościan

It. veniens ministerialis recognovit coram iudicio, quod citavit cum littera regali dominam Jaroslawa Tharnowska, nobilem D. et J. D. Ipsam in domo sua presencialiter reperit.

AGZ XIX, 1639/1482, Halicz gr.

Circumspectus Andreas cum procuratorio ex parte mfi Capitanei Haliciensis affectabat apud Iudicem de iure sibi addi ministerialem ad recognitionem, utrum posuit litteram concitatoriam in bonis Pasyeczne in curia ibidem; qui ministerialis Urbanus recognovit eandem ibidem posuisse et susceptam fore per uxorem eiusdem nobilis Bohdan, qui procurator memoriale posuit ad recognitionem ministerialis²²⁷.

Staroście trembowelskiemu woźny kładzie pozew w zamku, *in fortalicio*

AGZ XV, 2091/1490, Lwów gr.

Stanislaus ministerialis recognovit, quia in tempore et hora posuit mandatum Regie Mtis ex parte A. mfo domino Sigismundo de P. capitaneo Trebowlensi ibidem in Trebowla in fortalicio... terminum sibi assignando.

Tu należy też wymienić te zapiski, w których woźny informuje, że doręczył pozew do rąk własnych pozwanego

²²⁵ Szereg przykładów przytacza Vetulani, ibidem, s. 87 i nast.

²²⁶ Ibidem, s. 39. Za Bardachem, *Historia...*, t. I, s. 546 trzeba stwierdzić, że geneza tego zakazu pozostaje nadal nie wyjaśniona. Naszym zdaniem, gdyby decydował wzgląd na bezpieczeństwo, zakaz byłby w praktyce przestrzegany. Być może należałoby zwrócić uwagę na drogę, którą (za Dąbkowskim) szła myśl Adamusa – związanie pozwu z odpowiedzią. Wówczas punkt ciężkości przesunąłby się z osoby, na jej dobra, one odpowiadały. Widać to w szeregu zapisek z tego rodzaju określeniami: *utrum* (woźny, ZR) *posuit litteram concitatoriam in bonis Pasyeczne in curia ibidem*, AGZ, XIX, 1639/1482. Jest to jednak zagadnienie należące do problematyki pozwu a nie funkcji woźnego.

²²⁷ Zob. też AGZ XVIII, 1514/1481 i 4156/1503. W zapisce krakowskiej z 1465 r. przeciwnik procesowy zarzuca, że woźny nie doręczył mu pozwu, lecz zostawił go u służby. Stanowiska sądu nie znamy. Helc. II, 3806/1465: (woźny:) „*Quod ibi citavi in violencia, ubi ipsi procurator et familiares fuerunt, sed dominus Rey ibi personaliter non fuit, sed coram eadem familia citavi ipsum*”. *Extunc procurator domini Rey memoriale ponebat, dicens: „ex hoc volo penam habere, et evasionem, ex quo ibi dominus non fuit”... Sed procurator Abbatisse dixit: „Prius michi statuas arestum alias licze, et dum statues, tunc porro respondebis, et ego eciam agam, quod agere debeo”. Hoc interrogabitur, utrum prius arestatos debet statuere, vel cuius valoris est citacio, ex quo dominus Rey ibi personaliter non fuit...*

Czynności woźnego sądowego

Roty wlkp. III, 1293/1427, Kościan

*It. nobilis Opacz Kocorzinski cum a domino rege revertetur, tunc super secundos terminos proxime celebrandos erga nobilem Henricum N. debet iurare et ipse H. eundem debet citacione avisare, quam citacionem ministerialis debet sibi portare et personaliter dare...*²²⁸

Nie musiało to zresztą nastąpić w jego domu

Łęcz. II, 4659/1393, Łęczycza gr.

*Andreas Goszcz de Ocice stal roki super Jeszcone, citatus fuit presencialiter ante castrum et ipse minime parere curavit ... et ministerialis eundem Jeszconem de P. citasse in curia regis recognovit et hoc coram Miczcone burgrabio Blaszcowski et Stephano subiudice castru Lanciciensis...*²²⁹

Że *presencialiter* oznacza wręczenie pozwu osobie pozwanego, świadczy następująca zapiska:

AGZ XVI, 2476/1498, Sanok gr.

*Item ministerialis recognovit, quod Iohanni T. non dedit terminum presencialem alias presencialiter non est citatus, nisi coram procuratore dedit sibi terminum...*²³⁰

W zapisce przemyskiej z 1465 r. strona oświadcza, że według statutów (nie wiadomo jakich) pozew, ściślej przypozew, winien woźny doręczyć do dworu, w którym mieszka, rezyduje pozwany. Powód argumentuje, że pozwany jest wielkim panem (Jan Odrowąż ze Sprowy), ma wiele dworów i w jednym z nich był pozwany. Sąd nie umiał kwestii rozstrzygnąć i zwrócił się z zapytaniem do władzy wyższej.

AGZ XIII, 6161/1465, Przemyśl z.

Gsus Zebrzid actor de Felstin alias de Dobromyl per suum procuratorem Sigismundum de K. affectabat satisfaccionem a gso Iohanne Odrowansch de Sprowa et de Cupnowicze. Paulus Burzinski dixit: „volo videre ministerialem, qui concitavit. Iohannes Possoka dixit: „ego dabam concitacionem curiole alias dwornikowi, qui noluit recipere” et ipse afflixit in postea concitacionem iuxta consuetudinem terrestrem, super quo ipse K. tamquam procurator Zebrzid memoriale ponebat, quia terminum approbavit concitatum alias przipowyastu. Ex adverso Paulus... dixit:

²²⁸ Tak też w sądownictwie prawa niemieckiego w Polsce, zob. np. Decr. Łysiak II, 438/1492.

²²⁹ Zob. też Leksz. II, 923/1400, Pyzdry i Pozn. I, 1422/1403; Helc. II, 1027/1403.

²³⁰ Wobec tego można tu powołać te zapiski, w których woźny komunikuje, że *personaliter citavit*, lub *personaliter terminum dedit/asignavit*, Inscr. clen. 1127/1478, 1175/1496; Pozn. I, 925, 997/1402, 2872/1407; Leksz. II, 2639/1400.

„domini velitis castigare pena dominum Z. quia non iuxta formam iuris concitacionem dedit, quia non in curia residencie domini I. in Sambor, quia ibi dominus habet curiam habitacionis sue et eciam domina, et volo pro pena tres marcarum ad statutum, quod incipit: Terminus ex modo cittacionis etc., quia citacio debet dari et poni, ubi ille, qui cittatur, residet curia; et ponebat memoriale pro eadem pena, volens ut sibi adiudicaretur iuxta statuta. Sigismundus dixit: „dominus Iohannes est magnus dominus et habet multas curias et habet curiam in Cupnovicze et ibi in curia eadem est citatus”. Sąd odesłał ad interrogandum.

Spotykamy informację, że woźny pozwanego nie zastał w domu²³¹.

Łęcz. II, 864/1402

It. nota, quia citaverat dominus Pasco subagazo Lanciencis dominum Nicolaum de Roguszina pro 4 marcis et tunc idem N. non stetit in termino, sed kmethonem misit disponere terminum sibi. Tunc kmetho veniens ad iudicium, voluit disponere domino suo dicens sic, quod dominum meum non pervenit ministerialis in domo, nec postea fuit in domo, et tunc dominus P. noluit credere kmethoni et ipse kmetho voluit iurare et dixit: „ego volo iurare, quod dominus meus est in convivioys apud amitam”.

O stosowaniu w praktyce przepisu art. LXXXVI statutów świadczy zapiska poznańska z 1406 r.

Pozn. I, 2771/1406

It. Nicolaus Zidowski astitit termino super Bogussium Lubyatowski et super aliis ibidem ius habentibus pro hereditate Lubatowo. Et veniens ministerialis coram iudicio recognovit, quod ipsum B. et alios ibidem ius habentibus citavit tribus litteris citatoriis et vocavit ipsum idem ministerialis tribus vicibus iuxta ius et ultium quarta vice ultra ius...

O pozywaniu „u słupa” wzmiankuje zapiska poznańska z 1394 r.

²³¹ Według Rafacza, *Dawny proces...*, s. 136 była to w średniowieczu przyczyna odroczenia procesu pod warunkiem, że do sądu przybył posłaniec i przekazał prośbę pozwanego o odkład. Także w źródłach mazowieckich woźny informuje, że nie zastał pozwanego w domu: Zakr. I, 2654/1426, Zakr. II, 589/1434. Czasem niełatwo było pozew doręczyć adresatowi, jak o tym świadczy zapiska kaliska z 1412 r.: Kal. II, 273/1412: *Abraham de Psari cum Abraham de Latowicze habent terminum peremptorium... vel die tercia post ingressum domini regis in Kalis ad audiendam voluntatem et sentenciam dominorum pro nota infamate nobilitatis, et propter hoc ipse A. de L. testes produxit de quadruplicibus clenodiis. (Sędzia orzekł, że świadków stawił). A. de P. dixit sic, quod non iuxta vel penes iurisdictionem testes perduxit, quia nec non monuit vlg obeszla iuxta iurisdictionem, sicut domini decreverunt. Tunc Albertus ministerialis recognovit, quod secunda die ante produccionem testium eum monuit et ad eum equitavit, ut veniret et audiret testes, sed cum eum ministerialis in domo non arestavit, tunc eadem die subcamerarius misit ad fratrem eius germanum ut veniret et testes audiret, et frater eciam dixit: „nolo audire, quia ego non infamavi”, et ultra misit ad procuratorem eius: „veni et audi testes, quia ter causa est commissa”, extunc procurator dixit: „in causa ista non est mihi res commissa, nolo audire”.*

Czynności woźnego sądowego

Leksz. I, 1831/1394

...Veniens ministerialis recognovit coram dominis, quod eosdem vocavit circa trabem... sicuti de jure debuit... Qui omnes non comparuerunt...²³²

Generalnie mało jest wzmianek o miejscu pozwania nieposesjonatów. Pozywał ich woźny tam, gdzie zastał.

Helc. II, 3051/1442, Kraków gr.

Madey ministerialis datus est Stephano de Grabowe ad arestandum Andream de Zandow alias Liczowacz, tamquam non bene possessionatum; ac ubicunque posset invenire, quod eum idem de bonis suis statuet Judicio; et apud uxorem...²³³

Zdaniem Rafacza najlepiej było aresztować nieposesjonata u osoby osiadłej, ponieważ wówczas na nią spadał obowiązek dostawienia pozwanego do grodu²³⁴.

Consuetudines terre Cracoviensis zawierają opis pozwania nieosiadłego, gdy nie można było nań położyć aresztu, czyli pozwać pozwym taktowym²³⁵.

De impossessionatis cittandis

...Item si homo impossessionatus non posset arrestari in aliquo loco, tunc in qua parochia aliquando erat possessionatus, in illa contra eum debent poni cittaciones, ibique ministerialis clamabit, quod contra talem A. B. impossessionatum cittaciones ponuntur, quia talium cittacionum posicio in parochiis heredi bonorum illorum, ubi est parochia, nihil nocere debeat.²³⁶

²³² Kilka dalszych przykładów podaje R. Hube III, s. 49, aczkolwiek nie wszędzie w tych zapiskach woźny jest wymieniony, należy go się domyślać.

²³³ Zob. też Helc. II, 2947/1441: *N. de T. in termino concitato condempnavit Iwan de O., quem Andreas ministerialis concitavit presencialiter in hospicio, et tetigit, sicut recognovit idem ministerialis... et concitavit eum tamquam hominem non possessum, mandato domini Vicecapitanei.*

²³⁴ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 92. W dziele idem, *Dawne prawo...*, brak fragmentu, że był to najlepszy sposób.

²³⁵ Zazwyczaj *arrestum*, *arrestare* oznacza pozwanie, choć zwykle z dodatkiem *arrestavit et dedit terminum* (przykłady w Rozdziale 5. Areszt). Należy jednak zachować daleko idącą ostrożność, oto bowiem w Helc. II, 4062/1471, Kraków gr. woźny oświadcza, że nie aresztował, lecz pozwał: *Et ministerialis recognovit, quia non arrestavit, solum citavit*. Nie wiemy jak rozumieć Ul. I, 4833/1388. Żarnowiec: *N. de O. cum S. de D. terminum ad colloquium... quia citatus est per litteram non scriptam*. Czy znaczy to, że pozwu nie było, czy też że był pozew ustny?

²³⁶ Jednakże w tymże zwodzie prawa jest postanowienie, w którym *tangere* nie należy tłumaczyć przez pozywać: *De citandis verbaliter in iudicio alias de tactis. Item dum aliquis tactus recedet a iure, debet condemnari in perlucro, pro quo tactus est, sed si pro pena tactus fuerit et recedet non satisfaciendo pro pena, extunc aliam penam succumbet, videlicet marcas tres iudicio et parti, pro qua statim debet condemnari in perlucro*. Mimo użycia terminu *citandi* to nie jest pozew ani pozwanie. Można co najwyżej sądzić, że ówczesnym czasem myliły się te różne tryby postępowania.

O ogłaszaniu pozwów w sądach kościelnych patrz Kuraś II, 358/1437: *...in ecclesia Cracoviensi infra summam missam, in meique notarii publici et recedet non satisfaciendo pro pena, extunc aliam penam succumbet, videlicet marcas tres iudicio et parti, pro qua statim debet condemnari in perlucro*. Mimo użycia terminu *citandi* to nie jest pozew ani pozwanie. Można co najwyżej sądzić, że ówczesnym czasem myliły się te różne tryby postępowania.

Z istoty procesu o naganę sędziego wynikało, że pozwania dokonywał woźny w sądzie²³⁷.

Gdy idzie o chłopów pozywanych zbiorowo, praktyka sądowa była zgodna ze statutami. Woźny pozywał każdego chłopą z osobna od wrot do wrot, choć, jak się wydaje, jednym pozwem.

AGZ XI, 2540/1448, Sanok z.

*Czyrn ministerialis recognovit, quia citavit scoltetum cum suis filiis et universis kmethonibus de B. od wroth do wroth ad instanciam mfi S. Castellani Sanocensis, quia per granicies perarant et gramina falcant...*²³⁸

Ze szczególną sytuacją spotykamy się w zapisie z lubelskiej księgi podkomorskiej. Toczył się proces graniczny, ale zarzut o niewłaściwą formę pozwania wykracza poza ramy tego procesu. Strona zarzuca, że przeciwnik procesowy siedząc na koniu pozwał ją, również na koniu siedzącą, a powinien pozwać w sądzie.

Lub. I, s. 74, 2 akapit od góry, 1453 r.

Veniens Olexi procurator gse Margarethe de Z. domine Woynicensis, non habens procuratorium neque potestatem eiusdem domine M. aliquam, citavit ex parte dicte domine strenuum N. de G. tunc camerarium granicierum pro eo, quia inequitavit alias wyechal in domine bona hereditaria et hoc Martino Dabyanka, cui tunc Andreas ministerialis addidit potestatem alias moczy, sedens super equo, Alexius et camerarius eciam adhuc sedebat super equo... Et strenuus N. camerarius protestatus est nobilibus personis, qui tunc fuerunt, et eidem M. D., qui habuit vigorem Andree ministerialis, dicens ita, quia iste procurator Alexius domine M. non habens procuratorium dicte domine M., neque aliquam potestatem, citat me... sedens in equo me eciam sedentem in equo, non autem in iudicio, nec affectans me, ut descenderem de equo et sedissem in iudicio...

Rozstrzygnięcia nie znamy.

ne in premissis per quispiam ignoranciam petendi valeat, receptis predictis citacionum litteris, ipsas hostio seu valve minori predictae ecclesie ex superhabundandi affixit et applicavit et per notabile tempus affixas pendere permisit, ad instar publicorum edictorum.

²³⁷ Patrz Rozdział 9. Woźny przy naganie i mocy sędziego.

²³⁸ Zob. też a porta ad portam w Helc. II, 3551/1454. Nie zawsze te zwroty były stosowane, zob. np. AGZ XV, 2591/1498.

11. Czas wykonania pozwania

Zdaniem Hubego i Rafacza pozew należało doręczyć za dnia, początkowo do południa, później do zachodu słońca²³⁹. Niewiele jest informacji na ten temat w źródłach praktyki. Hube powołuje zapiskę z rękopiśmiennych radomskich ksiąg grodzkich:

Hube III, s. 349

...famulus cognovit, quod citavit, dum sol occidebat.

Czasem woźny oświadcza, że położył pozew we właściwym czasie:

AGZ XV, 2091/1490, Lwów gr.

Stanislaus ministerialis recognovit, quia in tempore et hora posuit mandatum RMtis... terminum sibi assignando.

W zapisce przeworskiej woźny informuje, że pozwał po zachodzie słońca, za co pozwany żąda ukarania powoda. Powód jednak oświadcza, że pozwany zobowiązał się nie podnosić żadnych zarzutów. Sąd jednak odesłał *ad interrogandum*.

AGZ XIX, 478/1492, Przeworsk z.

(pozwany): *„Domini Camerarii, antequam introibo in controversiam, volo audire, quomodo et quando ministerialis me citavit a domino I. Cz.”.*

Ministerialis dixit: „Cittavi a domino Cz. dominum A. Sz. die dominica post occasum solis”.

Pars citata dixit post recognitionem ministerialis: „Domini Camerarii, ego ipsum dominum I. condemno in evasione”. (Powód: pozwany zobowiązał się *non evadere nulla re*). Sąd skierował sprawę z zapytaniem do sędziego i podsędka.

Innym razem, gdy pozwany zarzucił, że pozew doręczono mu za późno, woźny usprawiedliwia się, że szedł pieszo i to było przyczyną opóźnienia. I w tym przypadku sąd nie potrafił zająć stanowiska.

AGZ XIV, 314/1441, Lwów gr.

Et allegabat J. de S., quod ad tertiam diem partes sue citari ordinaverunt dominum W. a die data cittacionum ministeriali ad citandum datarum... prout ministerialis recognovit, citaciones huiusmodi sibi fore datas... sed non potuisse ipsas

²³⁹ Hube III, s. 349, Rafacz, Dawny proces..., s. 118.

*eadem die... deportasse ad dominum W., ex quo pedester, non in equo citationes easdem deferebat...*²⁴⁰

12. Jak woźny wykonywał pozwanie

12.1. Uwagi wstępne

Wkraczamy na obszar, którym badacze często się zajmowali, wobec czego nie unikniemy powtórzeń. Z kolei w księgach sądowych brak szczegółowych informacji. Pozew był w praktyce sądowej powszechnie stosowanym instrumentem, wytworzyły się zatem powszechnie stosowane procedury, m.in. dotyczące doręczania pozwu. Z tego względu w księgach sądowych zazwyczaj o nich się nie wspomina, chyba że były jakieś odstępstwa od reguł i te odstępstwa były przedmiotem zarzutów przeciwnika procesowego²⁴¹.

12.2. Czynności przy pozywaniu

O posiłkowaniu się laską przez woźnego pisaliśmy w Tomie I naszych studiów nad woźnym²⁴². W księgach sądowych nie znaleźliśmy zbyt wielu informacji o używaniu laski przez woźnego podczas pozywania. W 1452 r. w sądzie sanockim powód prosi o jakiś znak, by mógł pozwać przeciwnika. O to samo prosi tenże przeciwnik w celu dokonania pozwu wzajemnego. Znak tenże przeciwnik uzyskał i teraz on pozywa o to, że został pozwany nie pozwem pisemnym, jak należy pozywać posesjonatów, lecz znakiem – *more ribaldorum*.

AGZ XI, 3074/1452, Sanok

Gen. Iohannes Omeltho de Schemuschowa a Woyewoda affectavit signum aliquod dari sibi ad citandum Brysch de Dobra. Tandem datus sibi fuit corulus

²⁴⁰ Te same osoby występują w zap. 305 i 313, lecz tylko w cytowanej tu zapisce 314 wypływa sprawa czasu doręczenia pozwu.

²⁴¹ O braku szczegółowych informacji pisze A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 38–39.

²⁴² Patrz Tom I, s. 101.

Czynności woźnego sądowego

parvulus, et incontinenti idem Brysch eciam idem signum affectavit ad citandum prefatum J. O. Tandem ipse I. requisivit in iure dicens: „Domini Iudices, ex quo idem B. non citavit me debito modo sicuti terrigenam possessionatum in ius meum, sed extra ius meum evocavit me more ribaldorum, utrum luit michi in penam. Ideo nos Iudices suspendimus omnes causas, quas ipse partes inter se habent, tertia die post ipsius (nie wiadomo kogo, ZR) in Sanok ingressum...²⁴³

Zdaniem Kutrzeby, *Dawne prawo...*, s. 76, pozew ustny woźny wykonywał dotykając pozwanego ręką. Tak jest w zapisce z 1384 r.

Ul. I, 2344/1384, Proszowice

Sobco officialis est confessus, quod citavit ipsum et ipse cucurrit vias et dixit: „debuisti me tetigere cum manu”, ex parte A. de C. citavit.

Być może, dotykając laską, woźny wypowiadał formułkę, której fragment zanotował pisarz w zapisce poznańskiej z 1409 r., w związku z aresztem położonym na osobie: *ecce ego te aresto...*²⁴⁴ Natomiast treść pozwu ustnego zawiera zapiska halicka z 1488 r.

AGZ XIX, 1744/1488, Halicz gr.

...Cui R. ministerialis terminum facionalem penes faciens alias przy lyczu et citavit eum tali modo: „Domine I. R., citto te et do tibi terminum facionalem super terciam diem ad iudicium castrense, ut statueres, et hoc propter eo, quia ultra consuetudinem et modum dictas scrophas I. receptas tenes ipsas non manifestando in castro regie Mtis”.

Na przywilej pozywania przed księcia przy pomocy sygnetu powołuje się pozwany w 1398 r.

Leksz. II, 2241/1398

Hanka Lodzina de Raszcovo in iudicio coram nobis quandam litteram perpetuaem illustris principis secundi Przemysl, ducis Polonie, quod omnes successores Sulislai et heredes in Raszcovo essent soluti et liberi ab omnibus solucionibus Polonicalibus et a citacione castri, nisi anulo suo ad presenciam suam citarentur.

O pozywaniu przy pomocy innych znaków są informacje przede wszystkim w klauzulach egzempcyjnych przywilejów immunitetowych, na-

²⁴³ Zob. jednak opinię I. Dwornickiej i W. Uruszczaka, *Nieznanzy zbiór wyroków sądów królewskich (Decreta regia) z lat 1517–1550*, CPH, t. XL, 1988, z. 2, s. 192–193: „Z art. 46 wynika, że mimo wejścia w życie *Formula processus*, nadal utrzymywał się w sprawach o krzywdy mniejszej wagi (*iniuriae*) dawny sposób pozywania, kiedy woźny uderzywszy laską we wrota dworu, oznajmiał publicznie o pozwaniu” (z odesłaniem do Vetulaniego, *Pozew sądowy...*, s. 94).

²⁴⁴ Piekos. Wybór, 1326/1409, Poznań.

tomiast w źródłach praktyki są one bardzo skąpe²⁴⁵. W zapisce przemyskiej z 1466 r. woźny przy pomocy pieczęci pozywa koniuchów (?)

AGZ XIII, 6221/1466, Przemysł gr.

Iohannes Possoka ministerialis recognovit, quomodo sigillo concitavit omnes et singulos agazones de V. ad diem hodiernum et ipsi terminum prefixit ad instanciam domini Iacobi Capitanei et ipsi non paruerunt, ideo ipsos Capitaneus condemnavit pro inobediencia et pro praszniczne.

Gdy pozwy wystawiano w dwóch egzemplarzach, prawdopodobnie jeden z nich otrzymywał pozwany

AGZ XVIII, 2968/1502, Przemysł z.

Nobilis Martinus Byernaschowsky tenutarius de Corythnyky per suum procuratorem proposuit super nob. Irzman, heredem de Sływnyicza iuxta citacionem... Nobilis Sływnyczky per suum procuratorem dixit, quod nihil scio de citacione, neque mihi est data, et paratus sum evadere, prout ius decernet. Procurator B. replicans: „quod mei in presenciam Martinus ministerialis dedit citacionem ad prefatum S. deferendam”, ubi ministerialis recognovit, quia dedit citacionem circa kmethonem ipsius S. Iudicium decrevit copias citacionis dicte esse dandas ipsi S., quibus datis partes habebunt terminum ad terminos proximos...²⁴⁶

Wystarczał jeden egzemplarz, gdy pozew przecinano lub znakowano i część jedną wręczano pozwanemu, na co jednak dowodów z praktyki sądowej nie mamy. Były to tzw. chirografy²⁴⁷.

Są częste wzmianki o wielokrotnym pozywaniu, zwykle trzykrotnym i – ponad wymóg prawa – czterokrotnym.

Pozn. I, 2771/1406

...Et veniens ministerialis coram iudicio recognovit, quod ipsum B. ... citavit tribus vicibus iuxta ius et ultima quarta vice ultra ius.

²⁴⁵ Patrz Tom I, s. 102. Są wzmianki o *sigillum citatorium*, np. w KDWP VIII, 782/1416, IX, 1157/1428, 1290/1432, X, 1423/1437, 1516/1440 (s. 181), Roty wlkp. III, 906/1421, AGZ XI, 2418/1447, XIII, 4741/1462. O osobnych pieczęciach pozewnych na Litwie pisze J. Adamus, *O herbie miasta Wilna*, Łódź, 1996, s. 116.

²⁴⁶ Tak na Mazowszu stanowi statut z 1453 r., IP, s. 441. Nie wiemy, czy w związku z tą kwestią pozostają dwie następujące zapiski: Ul. II, 10764/1400, Kraków, L. *kmeto de S. statuere debet Spaconem ministerialem, qui litteram citacionis habuit die presenti... contra J. de Z.* AGZ XIII, 5892/1465, *Iohannes Possoka ministerialis condempnabat iuxta assignacionem termini nobili S. de R. pro repercussione pignororum, pro nonextraditione citacionis Rmtis*. Niekiedy po trzykrotnym pozywaniu woźny jeszcze udawał się do adresata pozwu i upominał, dlaczego nie stawił się w sądzie. Zob. np. Kal. II, 2/1409: *Veniens Stanislaus ministerialis recognovit, quod citaverat tribus litteris Henricum de B. ad instanciam Katherine de C., hoc terminos non curavit, nec curare voluit, eciam idem ministerialis recognovit, quod visitavit eundem H. monens et dicens, quare eosdem terminos super se dedisset astare, ipse istum non curavit*. Zapadł wyrok zaoczny. O upomnieniach patrz Rozdział 1. Obesłanie.

²⁴⁷ Zob. *Constitutiones terre Crac.*, art. 35, Art. sąd., art. 6. J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 545.

Czynności woźnego sądowego

Łęcz. II, 731/1400

*It. nota, quod veniens vos ni Nicolaus ad iudicium recognovit, quod citaverat Krziskonem tribus vicibus a Jacussio de G. ...*²⁴⁸

Nie wiemy, czy woźny, doręczając pozew pisemny, informował pozwanego o jego treści. Zob. ciekawą zapiskę halicką z 1482 r.: woźny oświadcza, że pozwał, lecz treści pozwu nie zna, bo jest niepiśmienny.

AGZ XIX, 1325/1482, Halicz z.

„...Scio, quia una... (sic) citationes ego portavi et dedi domine S., sed ego ipsas non nosco, quia legere ignoro”. Sąd nie wiedział co począć i postanowił wyznaczyć termin do namysłu, *ad interrogandum*.

Z każdorazowego pozwania woźny składał relację

Leksz. II, 320/1394, Pyzdry

*Thomas ministerialis coram iudicio recognovit, quod primis litteris a domina Krzistina citavit dominam de G. et P. generem ejus...*²⁴⁹

Pisząc o relacji woźnego z wykonania pozwania, W.A. Maciejowski, powołując się na Ostroroga twierdzi, że fakt doręczenia pozwu woźny notował na odwrocie pozwu. Takiej opinii nie ma u Ostroroga, co stwierdził W. Dutkiewicz²⁵⁰. Zajmujemy się w tym miejscu tą opinią Maciejowskiego, ponieważ wynika z niej, że woźny pozwu nie zostawiał pozwanemu. Źródła polskie nie potwierdzają tego, tak natomiast było na Litwie²⁵¹.

Zdarzały się niekiedy kłopoty z doręczeniem pozwu. Na przykład, gdy woźny nie zastał pozwanego w domu, powiadomił o tym podkomorze go. Ten posłał woźnego do brata pozwanego, brat nie chciał woźnego wysłuchać, bo sprawa jego nie dotyczyła. Woźny z kolei zostaje wysłany do włodarza, ten też nie chce przyjąć pozwu do wiadomości, ponieważ pan mu tego nie zlecił. Pozwany natomiast staje w sądzie i oświadcza, że nie został pozwany. Zakończenia nie znamy²⁵². Z tekstu zapiski można wnioskować, że

²⁴⁸ Jako coś szczególnego, może nawet nagannego, notują zapiski fakt jednorazowego pozwania: Helc. II, 760/1401: *Johannes Jedlecza de W. contra Johannem de M. Swenchonem Rpansca officialem ad terminos proximos statuere habet, super eo cognoscendum, si dictum J. J. ad instanciam dicti Johannis, ut asserebat idem Jedlecza, citabat semel tantum.*

²⁴⁹ Częściej jednak woźny składa relację o wielokrotnym pozwaniu, patrz niżej pkt 19. *Relacja z pozwania.*

²⁵⁰ O tym patrz niżej pkt 19. *Relacja z pozwania.*

²⁵¹ Zdaniem Adamusa, *O wstępnych aktach...*, s. 68, na Litwie pozew wręczano jedynie po to, by pozwany go przeczytał, następnie miał go zwrócić powodowi lub woźnemu. Gdy chciał pozew zatrzymać, otrzymywał kopię.

²⁵² Kal. II, 273/1412.

woźny starał się pozew oddać do rąk, a nie zostawić na przykład w bramie dworu²⁵³.

O pozywaniu będącego w niewoli wzmiankuje zapiska kościańska z 1400 r., ale bez szczegółów:

Leksz. II, 2542/1400, Kościan

It. Johannes de Jarogewicze habet terminum cum domino Hinczka Wezinborg pro hoc, quod ipsum Hinczkonem citaverat, existentem in captivitate, ad dominos tercia die post ingressum domini regis in Gneznam, utrum existens in captivitate eidem Johanni respondebit.

13. Kto towarzyszył woźnemu przy pozywaniu

Szereg autorów pisze o tym, że powód towarzyszył woźnemu podczas pozywania²⁵⁴. Podstawą tej opinii są przepisy prawa pisanego oraz dokumenty praktyki sądowej.

Art. VII statutów wielkopolskich stanowi, że pozwanie ma być dokonane (domyślnie przez woźnego) *actore presente vel eius nuncio*²⁵⁵. W statutach małopolskich art. XVII zajmuje się udziałem kobiet w postępowaniu sądowym i postanawia, że do miejsca jej pobytu należy wydelegować woźnego w towarzystwie przeciwnika procesowego, by przed nimi oświadczyła, kogo ustanawia swoim pełnomocnikiem w sprawie.

²⁵³ W. Uruszczak stwierdza, że Korektura z 1532 r. przyjęła jako zasadę wręczenie pozwu przez woźnego do rąk pozwanego. Położenie pozwu miało być stosowane tylko wówczas, gdy pierwszy sposób był bezskuteczny, to jest gdy doręczenie do rąk własnych było niemożliwe. W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku. Korektura praw z 1532 r.*, Warszawa 1979, s. 229.

²⁵⁴ Zob. np. K. Kadlec, *O sądownictwie i przewodzie sądowym u Słowian do w. X (Organizacja sądowa, przewód sądowy)*, w: *Encyklopedia polska*, t. IV, cz. 2, dział V, Kraków 1912, s. 137, z powołaniem R. Hube, *Prawo polskie w wieku trzynastym*, Warszawa 1874 (dalej cyt. Hube I); M.F. Władimirskij-Budanow, *Obzor...*, s. 335, 337; M. Feintuch, op. cit., s. 173; S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo...*, s. 75. J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 117, pisze o obowiązku asysty. Można odnieść wrażenie, że ogranicza go czasowo do końca XIII w.

²⁵⁵ Hube III, s. 523, który utożsamiał niekiedy komornika z woźnym, mając na myśli ten art. pisze o pozywaniu przez komornika w asyście powoda lub jego posła.

Czynności woźnego sądowego

Art. XVII²⁵⁶

*Ut dominarum habitacio propter fragilitatem sexus a cetibus virorum omnino sit distincta... sanxit nostra auctoritas de presenti, ut si qua domina sive virgo, citans aut citata venerit ad terminum sibi prefixum, iudex presidens iudicio officialem suum cum eius adversario in hospicium ad illius domum mittere teneatur, coram quibus accionem sive defensionem sue cause advocato vel suo procuratori, cui placebit, in totum delegabit...*²⁵⁷

Consuetudines terre Cracoviensis wymagają udziału osób towarzyszących ale w różnej liczbie:

- a) gdy powód coś oświadcza przed woźnym albo przez woźnego, winien mieć wraz z woźnym dwóch świadków,
- b) gdy woźny jedzie z pozwem, wystarczy, gdy mu towarzyszy jeden szlachcic.

Art. 27 *De nobilibus, quo numero cum ministeriali habendis*

Item dum actor aliquis testificatur aliquid coram ministeriali, seu per eum, tunc actor ipse nobiles duos habiturus est cum ministeriali. Sed cum ministerialis cum cittance equitat, tunc sufficit eum nobilem habere unum.

Gdy idzie o źródła praktyki sądowej, trzeba stwierdzić, że w nich rzadko odnotowuje się wypadki asystowania woźnemu przy pozywaniu. Generalnie o pozywaniu dowiadujemy się głównie z relacji woźnych, a w nich zazwyczaj brak informacji o asyście²⁵⁸. Z tego, co udało się nam wyłowić, wynika, że udział w pozywaniu brał powód.

Ul. I, 2701/1384

Pena. S., S. kmethones de D., quilibet penam XV, quia investigaverunt ministerialem Capustam in citacione et S. actorem.

AGZ XVII, 2038/1486, Przemyśl gr.

*...ipse I. peciit sibi ministerialem addere ad dandum terminum facialem. Qui I. cum ministeriali Barthossio equitavit ad curiam A. Cz. in S.*²⁵⁹

Niekiedy przy pozywaniu towarzyszy woźnemu pełnomocnik powoda

²⁵⁶ W Syntagmatach art. (9) *De dominabus et virginibus, que citant aliquem aut citantur ab aliquo.*

²⁵⁷ J. Bardach, *Historia...* t. I, s. 545, ods. 22, na dowód wykonywania pozwania przy świadkach powołuje art. XX (u Balzera XXXIX) Statutów małopolskich, który jednak o świadkach nie wspomina.

²⁵⁸ Patrz niżej, pkt 19. *Relacja z pozwania.*

²⁵⁹ Zob. też AGZ XVII, 2038/1486, Przemyśl gr.: *...Qui ministerialis recognovit, quod ego equitavi cum nobili I. S. (powód) ad assignandum et dandum terminum facialem.*

AGZ XVIII, 2968/1502, Przemyśl z.

Procurator B. replicans (pozwany zaprzecza pozwaniu): *quod mei in presencia Martinus (ministerialis, ZR) dedit citationem ad prefatum S. (pozwany) deferendam*²⁶⁰.

Poza powodem, lub jego zastępcą, czasem woźnemu towarzyszą jeden lub dwóch szlachciców

AGZ XV, 3162/1463, Lwów z.

*Ministerialis Leopoliensis Mathias Pyeczony recognovit, quia ad presenciam RMTis... in Brzeszcze Cuiavie... nobilem A. de S. ad instanciam nobilis A. de V. in presencia nobilium I. N. de S., S. de K. et I. de M. citavit, post hoc idem nobiles personaliter coram nobis constituti fassi sunt*²⁶¹.

Niektórzy badacze podejmowali próby uzasadnienia wymogu asysty w prawie pisanim. Zdaniem Hubego, w wieku XIII powód towarzyszył komornikowi, by wskazać mu miejsce zamieszkania pozwanego. Według Balzera, towarzyszący woźnemu szlachcic występował w charakterze świadka pozywania, niezbędnego na przykład wówczas, gdyby woźny zmarł przed rozprawą²⁶².

Vetulani, akceptując pogląd Hubego, uważa, że nie była to jedyna przyczyna. Biorąc za podstawę księgi sądowe, ustala, co następuje:

- a) Helc. II, 3203 potwierdza, że zgodnie z art. VII statutów wielkopolskich do obowiązków powoda należy asystowanie przy pozywaniu, dla Małopolski potwierdza to Ul. I, 2701,
- b) gdy chodzi o Łęczyckie, już tej powności nie mamy,
- c) w XV w. jako asysta występują szlachcice,
- d) według Formula processus asystę uzasadnia ewentualna śmierć woźnego przed złożeniem relacji. Ten czynnik może jednak najwyżej ujawniać zapatrywanie ówczesnego społeczeństwa, lecz nie wyjaśniać genezy.

Zdaniem Vetulaniego, geneza wymogu świadków tkwi w pierwotnej formie pozywania, gdy powód przybywał sam (pozasądowy tryb pozywania)

²⁶⁰ W Ul. II, 8894/1399, Proszowice, przy pozywaniu jest obecny wysłannik powódki: Ul. II, 8894/1399: *Nota. Hanca uxor Nicolai de Bolow XX m. dotis sue in Abraham herede de N. fratre suo, iure obtinuit ex eo, quia idem A. in citacione literam citacionis laceravit et nuncium ipsius Hance percussit et Swenchonem Rpansco officialem investigavit...*

²⁶¹ Zob. też Helc. II, 4338/1488, AGZ XI, 918/1437, Sanok.

²⁶² O. Balzer, *Przewód sądowy...*, s. 73. Należałoby tę opinię nieco zmodyfikować. Zamiast „zmarł przed rozprawą” lepiej: „zmarł przed złożeniem relacji”. Ten argument – śmierć woźnego występuje w *Formula processus iudicarii in terris Poloniae Minoris observanda*, wyd. O. Balzer, w: *Corpus Iuris Polonici*, t. IV, cz. 1, s. 53.

i w otoczeniu świadków pozywał przeciwnika (*mannitio*). Utrzymał się ten zwyczaj w czasach późniejszych, ponieważ był korzystny dla obu stron:

- dla powoda zeznanie świadków było dowodem, że nastąpiło pozwanie,
- dla pozwanego, że pozew nie jest fikcją, a ewentualne pretensje mógł kierować do świadków²⁶³.

Oba ostatnie punkty rozumowania budzą wątpliwości. Po pierwsze, gdy idzie o dowód pozwania, wystarczająca okazywała się relacja woźnego²⁶⁴, po drugie, pretensje o złe pozwanie są kierowane nie do świadków, nawet nie do woźnego, lecz do powoda²⁶⁵.

14. Zastępcy woźnego

O zastępcach woźnego pisaliśmy obszernie w Tomie I²⁶⁶. Ponieważ woźni ustanawiali zastępców przede wszystkim, gdy trzeba było kogoś pozwać, stąd większość tam podanych przykładów właśnie tych sytuacji dotyczy. Mimo to dla pełnego obrazu roli woźnego przy pozywaniu zbierzemy tu wszystkie informacje o udzielanych przez woźnych, dla celu pozwania, pełnomocnictwach i delegacjach.

Pamiętać należy o hierarchicznej organizacji woźnych. Jeśli starszy woźny wysyłał do pozwania swego podwładnego – także woźnego, była to delegacja. Jeśli natomiast osobie nie będącej woźnym dawał *potestatem/auctoritatem citandi*, było to upoważnienie do zastępstwa²⁶⁷. W zapiskach sądowych nie zawsze to rozróżnienie występuje jasno.

Kilka przykładów delegacji:

²⁶³ A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 36.

²⁶⁴ Patrz pkt 19. *Relacja z pozwania*.

²⁶⁵ Patrz pkt 15. *Odpowiedzialność za pozwanie*.

²⁶⁶ Tom I, s. 137 i nast. Przypomnijmy, że z zastępcami woźnego spotykamy się przede wszystkim w związku z wykonywaniem czynności pozywania, ibidem, s. 141.

²⁶⁷ W literaturze używa się terminu „zastępca”, „zastępstwo” niezależnie od tego, kto miał dokonać pozwania, „młodszy” woźny czy inna osoba.

Ul. II, 10841/1400, Kraków

*Lampertus ministerialis recognovit, quod Vitus frater suus, alter ministerialis, per ipsum missus, concitavit dominam E. ...*²⁶⁸

Helc. II, 3679/1462

*Sithko ministerialis datus est de iure Anne Czulinsky ad Jus spirituale facere, quod juris fuerit in ipsius causis. Sive solus Sithko fuerit solus (sic), sive alium ministerialem a se dabit, eiusdem erit vigoris*²⁶⁹.

Jako uppełnomocnieni przez woźnych do wykonania pozwania występują w księgach sądowych²⁷⁰:

a) woźni z innych powiatów / sądów²⁷¹

AGZ XV, 34/1457, Lwów z.

Mathias Pyczony ministerialis tonsus recognovit, quia dedit auctoritatem Mikloschowi ministeriali Strigensi pro causis hic supranotatis citare nobiles D. et J. de Dz., et adhuc dedit sibi auctoritatem non tantum hos nobiles de Dz. citare, sed et alios nobiles de districtu Zudaczoviensi ad instanciam domini Tharlo et hominum suorum, quocunqne nomine vocentur.

Zwracamy uwagę na zakres tego pełnomocnictwa, woźny stryjeński będzie mógł pozywać na terenie powiatu żydaczowskiego wszelkich przeciwników procesowych Tarły i jego poddanych.

Jednakże, gdy woźny krakowski upoważnił woźnego sandomierskiego do położenia aresztu i pozwania, wywołało to protest przeciwnika, a sąd nie potrafił sporu rozstrzygnąć i odesłał *ad interrogandum*²⁷².

Helc. II, 3881/1467

Petrus de Branicze Castellanus Byeczensis affectabat arrestum statuere, prout ipsum citavit per ministerialem Terre Sandomiriensis. Procurator Nicolai Sąspowsky dixit: „Iste homo non habet potestatem citandi, quia sicut cognovit ministerialis Cracoviensis, quod est sibi data potestas citandi et arrestandi, et quia

²⁶⁸ W Helc. II, 3223/1445 *Piotr officialis senior omnium officialium* zeznaje, że ani on, ani inni woźni pewnej osoby nie pozywali. Wymienieni w Ul. II, 10841 Lambert i Wit są woźnymi krakowskimi, zob. tabela 6, poz. 44 i 48.

²⁶⁹ Woźni „młodszy”, jako postrzyżeni, mieli *potestatem citandi*, woźny starszy jedynie przydzielał im zadania, czyli delegował.

²⁷⁰ Zdaniem Hubego, Hube III, s. 348, jeśli doręczyciel nie był woźnym, doręczenie było nieważne. Przebadane przez nas źródła tej opinii nie potwierdzają. Okazuje się ona prawdziwa po pewnym uściśleniu: nieważne było pozwanie dokonane przez inną osobę niż woźny, jeśli nie miała upoważnienia woźnego.

²⁷¹ Zob. w związku z tym Tom I, s. 118 i nast., ibidem analiza art. 4 Artykułów sądowych.

²⁷² Zob. Tom I, s. 119.

Czynności woźnego sądowego

proclamatum est in Convencione generali, quod non debet dari potestas, et iste est de Terra Sandomiriensi, et signanter ad arrestandum; ergo non habuit vigorem". Pars respondit: „Ministerialis Cracoviensis dedit potestatem ministeriali de Terra Sandomiriensi tonso, qui citavit et arestavit". Procurator Sanspowsky dixit: „Ministerialis de Terra Sandomiriensi nullum habet auctoritatem citandi et arrestandi in Terra Cracoviensi". Ad interrogandum, utrum habet potestatem, sic datus ministerialis, vel non. Habent terminum ad diem crastinum.

b) członkowie rodziny woźnego, syn, żona²⁷³

Ul. I, 2247/1383, Proszowice

...*Sobko filium misit citare.*

c) słudzy woźnego

Ul. I, 5367/1389, Kraków

M. debet statuere officialem Gregorium contra P. de Cz., et ipse Gregorius alium famulum suum, qui nomine suo citavit.

Helc. II, 2112/1426

...*pro eo, quod cum... predictos ad presenciam nostri citavit... et hoc approbabat per Janusium nuncium Boguthe (ministerialis), tamquam ministerialem*²⁷⁴

d) pisarz sądowy

AGZ XII, 3598/1473, Halicz z.

...*Ego Nicolaus ministerialis Haliciensis recognosco, quia dedi facultatem hon. Iacobo Notario mfi domini Iacobi de Buczacz Castellani Haliciensis ad dandam citationem nobilis Barbare ad instanciam... Et veniens nob. Iacobus notarius... similiter recognovit, quia dedit citationem...*

e) podwójci²⁷⁵, na Rusi Czerwonej *servitores Regales*

²⁷³ Syn: Helc. II, 2620/1435, woźny *Obora filium suum (Jacobum, ZR) cum omnimoda potestate ibidem direxerat citandum*, ACIE II, 499/1452, AGZ XVII, 2655/1494, Przemysł gr.: *...quia tu importasti citationem castrensem Premisliensem per filium Lucassii, cui ministerialis Lucassius potestatem super dictam citationem addidit*. Nasze ustalenia nie potwierdzają opinii Vetulaniego, *Pozew sądowy...* s. 80, że woźni najczęściej wyęczali się dziećmi. Żona: AGZ XIII, 4271/1450, Przeworsk z., tekst w Tomie I, s. 140, ibidem przykład dokonania oględzin ran przez żonę woźnego. Sąd jednak nie był pewny, czy było to zgodne z prawem. Zgodnie z przeprowadzonym wyżej rozróżnieniem między delegowaniem przez starszego woźnego woźnego jemu podległego i udzieleniem *potestas/auctoritas citandi* osobie nie będącej woźnym, syna woźnego w powyższych zapiskach zaliczamy do tej drugiej kategorii. Jeśli jednak w ACIE II, 499/1452 woźny zeznaje, że wraz z synem doręczyli pewnego dnia 40 pozwów, to tu nie jesteśmy w stanie określić, w jakim charakterze syn woźnego występował, jako delegat czy zastępca. ACIE II, 499/1452, tekst na s. 90.

²⁷⁴ Zob. też Sand. 821/1419; Pozn. I, 495/1401; AGZ XI, 25/1424, Sanok z.; Zakr. II, 2106/1436.

²⁷⁵ AGZ XIII, 5149/1463, Przemysł, tekst w Tomie I, s. 139.

AGZ XI, 2404/1447, Sanok gr.

*Ibidem Czerny ministerialis recognovit, quia dedit potestatem Hrin ad citandum dominam S. ...*²⁷⁶

f) mieszkaniec miejscowości, z której ksiądz jest powodem
AGZ XIV, 431/1442, Lwów gr.

Nicolaus ministerialis suum vigorem dedit prudenti Thome civi de Kulikow, procuratori hon. Petri Stanislai inquilino apud Thomam in Kulykow ad citandum nob. Petrum procuratorem in... et ad conspiciendum, que fuerit sibi necesse Plebano in Kulykow.

g) strona powodowa

Łęcz. II, 3410/1419

*Woyslaus subdapifer, potstole, nestane contra Gregorium de S. et Kotma ministerialis recognovit, quia potestatem citare dedit Gregorio...*²⁷⁷

h) słudzy powoda

Łęcz. II, 3390/1419

*...et idem Stephanus (powód) Mathiam familiarem suum debet statuere... cui ministerialis citandi potestatem dedit...*²⁷⁸

i) kmiecie powoda

AGZ XVI, 2009/1491, Sanok z.

*...Ministerialis Nicolaus terrestris de Novosyedlcze recognovit, quia dedit potestatem laborioso Lecz de Olchowcze ponere concitacionem in Zagorze super nob. ... heredes de T*²⁷⁹.

²⁷⁶ Zob. też AGZ XIX, 425/1490, Przeworsk z. Te zapiski powołuje W. Hejnosz, *Ius Ruthenicae. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku*, SHPP, t. XII, 1930, z. 1, s. 15, ods. 1.

²⁷⁷ Zob. też Łęcz. II, 3409/1419, 3446/1419. Zdaniem A. Szymczakowej, *Woźni sądowi...*, s. 88, powodowie prawdopodobnie zabiegali o to u woźnych, by obniżyć koszty procesu. *Ibidem* w ods. 93 przykłady zaczerpnięte z materiałów rękopiśmiennych.

²⁷⁸ Zob. też Łęcz. II, 3036/1418, AGZ XI, 2420/1447, Sanok gr., 3406/1458, Sanok z., AGZ XII, 3948/1462, Halicz komornicy, AGZ XIV, 394/1442, Lwów gr., XV, 283/1466, Lwów gr., 640/1468, Lwów gr., 2731/1498, 3083/1500, 4201/1484, 4421/1493, Lwów z., XVIII, 2090/1491, 3195/1503, 4147/1503. Na szczególnie liczne przypadki zastępstwa w AGZ zwrócił uwagę Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 80. Nie widzielibyśmy w tym jednak specyfiki tych ziem. To ogromna liczba zapisek i szerokie ramy chronologiczne są tego przyczyną.

²⁷⁹ Zob. też AGZ XIX, 425/1490, Przeworsk z.

Czynności woźnego sądowego

Czasem nie wiemy, kim jest zastępca

Płońska 881/1406

Nota, quod coram nobis Nicolaus heres de D. cepit agere de et super Rozdzalum. Micossium et Martinum, tandem actor ipsorum, videlicet Nicolaus iniquit dicens: „domini, queratis preconem, quo iure citavit eos”, et ipse Nicolaus dixit: „nescio” et preco ita fassus est, quod fecit citare gosczinenses non nominando ipsos nominis (s.) ipsorum, extunc nos dedimus ad vos...²⁸⁰

Ze szczególnym pełnomocnictwem ze względu na osobę upoważnioną spotykamy się w zapisce lwowskiej z 1456 r.: woźny lwowski udziela pełnomocnictwa do pozywania obecnych i przyszłych przeciwników procesowych wojewodzie lwowskiemu Andrzejowi Odrowążowi. Tekst zamieściliśmy w Tomie I²⁸¹. Domyślamy się, że zgodnie z zasadą *nemo plus iuris...* woźny upoważnia wojewodę do pozywania przeciwników na swoim (woźnego) terenie.

Niekiedy woźny zaprzecza, że pozywał lub udzielał pełnomocnictwa do pozwania

AGZ XV, 2724/1498, Lwów gr.

Ministerialis Iohannes Zyelonny interrogatus per gsum Paulum P., utrum dedit auctoritatem nobili A. S. citare ex parte nob. Elisabeth Castellane Leopoliensis duabus citacionibus ad querelam, videlicet una ex parte prefate E. et laboriosi Marci kmethonis eiusdem domine, qui Zyelonny recognovit se nunquam dedisse auctoritatem prefato A.

Ul. I, 4418/1387, Proszowice

Swach confessus est, quod non citavit, nec filium misit ad citandum Stanislaum de B²⁸².

Trzeba zauważyć, w związku z wykazem osób upoważnionych do wysyłania w celu pozwania w art. VII statutów wielkopolskich (król, wojewoda i inni)²⁸³, że w księgach sądowych wyłącznie woźni delegują-upoważniają inne osoby do pozwania. Ani król, wojewoda czy inne osoby w tej funkcji się

²⁸⁰ Zob. też AGZ XIII, 1398/1440, Przemysł z.: *Nicolaus Cz. habet iurare... contra I. B., quia ipsum citavit iuxta ius terrestre vigore ministerialis, sub pena pyatyna dczestza*. Także AGZ XIX, 1506/1475, Halicz, komornicy.

²⁸¹ AGZ XIV, 3679/1456, Lwów gr., Tom I, s. 141. Zdaniem Vetulaniego, *Pozew sądowy...*, s. 81, można się domyślać, że woźny został sownie wynagrodzony, ponieważ z takim pełnomocnictwem łączyło się uszczuplenie jego dochodów. Przepaść w hierarchii między wojewodą a woźnym każe ostrożnie do tej opinii podejść.

²⁸² Zob. też AGZ XI, 1666/1443, Sanok z.

²⁸³ Patrz Tom I, s. 137 i nast.

nie pojawiają, odwrotnie – to woźny upoważnia np. wojewodę do pozywania, o czym wyżej.

Rzadko zgłaszane są zarzuty wobec pozywania przez zastępców.

Na przykład w 1426 r. pozwani mają pretensję, że zostali pozwani przez wysłannika woźnego, który (wysłannik) nie jest postrzyżony.

Helc. II, 2112/1426

*...et hoc approbabat per Jacussium nuncium Boguthe (ministerialis), tamquam ministerialem, ad quem prefati... per procuratorem suum dixerunt, quod idem Jacusius non esset verus ministerialis, quia non est tonsus...*²⁸⁴

Ul. II, 7101/1398, Kraków

Idem A. eidem C. trinam XV (et iudicio tantum), quia sibi dicit bis: „non iuste me citasti et per tuum chleboyeczczam ...”

Tu być może strona zarzuca przeciwnikowi, że ów chlebojedźca nie był upoważniony przez woźnego. Tak na przykład brzmi zarzut w innej zapisce:

AGZ XI, 1600/1442, Sanok gr.

*...dominus N. de T. luit penam XV iudicio et totidem L. pro eo, quia ipsum citavit per suum hominem, cui non fuit data potestas a ministeriali...*²⁸⁵

Innym razem powód ma przysiąc, że pozywał z upoważnienia woźnego

AGZ XIII, 1398/1440, Przemyśl z.

*Nicolaus Cz. (powód) debet iurare... contra I. B., quia ipsum citavit iuxta ius terrestre, vigore ministerialis*²⁸⁶.

Należy pamiętać, że źródła przedstawiają stanowiska uczestników procesów. Z pewnością w wielu wypadkach wpływały one nie tyle z przestrzeganych przez społeczeństwo zasad, ile były elementem walki, nieodzownego składnika procesu sądowego. Tym tłumaczymy chwiejność obserwowaną w relacjach²⁸⁷.

W 1467 r. przed sądem krakowskim powód wyjaśnia, że do pozwania wysłał swego sługę (*familiaris*), któremu upoważnienie dał *viceprocurator* z Nowego Sącza, bowiem woźny zmarł. Pozwany jednak twierdzi, że upoważnić

²⁸⁴ Tak też w AGZ XIII, 5101/1463, Przemyśl gr. i 5111/1463.

²⁸⁵ Kara idzie na rzecz sądu!

²⁸⁶ Zob. w związku z tym pkt 14.

²⁸⁷ S. Kutrzeba, *Sądy...*, cz. 1, s. 98. Tę opinię powołujemy w Tomie I, s. 119.

do pozwania może woźny krakowski lub wojewoda, wobec czego upoważnienie przez owego wiceprokuratora jest nieważne. Ponadto – twierdzi pozwany – jest laudum, które nakazuje woźnym krakowskim osobiście dokonywać pozwań. Sąd, mimo powołania się na laudum, odesłał *ad interrogandum*. Zakończenia nie znamy²⁸⁸.

Zdaniem Vetulaniego, to laudum może pozostawać w związku z uchwałami nowokorczyńskimi o niesprawnych, fałszywych pozwach²⁸⁹. Vetulani słusznie zwraca uwagę, że w krakowskich księgach sądowych są wcześniejsze protesty przeciwko pozywaniu dokonywanemu przez osoby nie będące woźnymi²⁹⁰.

Czy pełnomocnik mógł upoważnić innych? Tu trzeba zgodzić się z Vetulanim, że było to coś wyjątkowego. Natrafiliśmy tylko na dwa takie przypadki.

AGZ XI, 3046/1451, Sanok gr.

...Et ipsos equos per ministerialem in bostari liczował... qui ministerialis habuit auctoritatem a Woyewoda et Woyewoda ipsam auctoritatem habuit a Czern ministeriali terrestri.

AGZ XVIII, 3521/1486, Przemyśl z.

*Nob. Iurgi heres de B. per suum procuratorem nobilem Z. protestatus est super prefatam nob. Annam, quia prout idem nob. Iurgi B. cum potestate citandi per ministerialem sibi date ad citandum dictam A., citationem direxit per suum familiarem...*²⁹¹

Zdaniem Vetulaniego, z którym wypada tu się zgodzić, na taką możliwość wskazuje pełnomocnictwo udzielone przez woźnego wojewodzie Andrzejowi Odrowążowi, wszak on z pewnością pozwów osobiście nie doręczał, lecz wysyłał w tym celu inne osoby²⁹².

²⁸⁸ Helc. II, 3880/1467. Obszerniej o tym w Tomie I, s. 120–121. Tam też piszemy o wspomnianym laudum.

²⁸⁹ A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 83. Tekst uchwał w VL I, s. 158.

²⁹⁰ A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 83. Autor powołuje Helc. II, 1392/1415 (cytujemy wyżej, s. 66), Helc. II, 224/3679. Dodać jeszcze można Helc. II, 2112/1426, cytowaną wyżej s. 115.

²⁹¹ Zwracamy uwagę, że owo upoważnienie przez upoważnionych nie budzi sprzeciwu strony przeciwnej.

²⁹² A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 81–82. Zdaniem uczonego przeciwko przelewaniu pełnomocnictwa na inne osoby przemawia możliwość popelniania nadużyć. Te nadużycia mogły spowodować wydanie laudum krakowskiego z 1467 r. Brzmi to przekonująco.

Jak wiadomo, posługiwanie się przez urzędników zastępcami było w średniowieczu zjawiskiem powszechnym, stąd nie powinno dziwić, że czynił to także woźny²⁹³.

Interesującą próbę wytłumaczenia tych działań woźnego podjął A. Vetulani. Jego zdaniem, obecność woźnego przy doręczaniu pozwu była właściwie zbędna, ponieważ wystarczającą legitymacją pozwu był list pozewny. Praktyka jednak nie poszła w tym kierunku, by wykluczyć woźnego, natomiast uchyliła konieczność osobistego jego udziału przy akcie pozywania – mógł swe prawa przelać na inne osoby²⁹⁴.

Wydaje się, że Vetulani zbyt małą wagę przywiązuje do publicznego charakteru pozwu, jest on wszak wezwaniem przed sąd monarszy a niepodporządkowanie się temu wezwaniu rodziło określone negatywne skutki dla pozwanego. Ponadto sam woźny jest, mimo niskiego szczebla w hierarchii, przedstawicielem władzy, przez tą władzę wyposażonym w *potestas/auctoritas citandi*. Wyręczał się zastępcami w ten sposób, że udzielał im owej *auctoritas/potestas*.

Naszym zdaniem, przy poszukiwaniu uzasadnienia dla posługiwania się przez woźnego zastępcami, należy skierować uwagę w inną stronę. Trzeba zastanowić się, na ile było to zjawisko powszechnie występujące, a na ile sporadyczne. Otóż mimo długiej listy osób, które w charakterze zastępców pojawiają się w źródłach, dominują zdecydowanie przypadki osobistego doręczania pozwów przez woźnych. Rzecz jasna, trzeba przy tym pamiętać, że dysponując nader niekompletnymi danymi i nie znając stopnia tej niekompletności, pozostajemy w kręgu zaledwie przypuszczeń.

Jest jeszcze jeden czynnik godny uwagi, mianowicie zapracowanie woźnych. Ilość spraw spornych, z którymi wiązało się pozywanie, jest bardzo znaczna, do tego pozwy były wielokrotne²⁹⁵. Skłonni jesteśmy w tym czynniku upatrywać główne źródło wyręczania się przez woźnych zastępcami przy dokonywaniu pozwania.

Vetulani podnosi jeszcze jeden argument – niebezpieczeństwo towarzyszące pozywaniu mogło woźnych skłaniać do wyręczania się zastępcami²⁹⁶.

²⁹³ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 83, wyręczanie się przez woźnych zastępcą przy doręczaniu pozwów wyprowadza z prawa do korzystania z zastępcy *ad hoc*.

²⁹⁴ A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 83.

²⁹⁵ Na s. 90 podajemy zeznanie woźnego, że pewnego dnia (wraz z synem) doręczył 40 pozwów.

²⁹⁶ A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 86.

Czynności woźnego sądowego

Istotnie zdarzały się, aczkolwiek niezbyt często, groźby lub napaści na doręczających pozwy. Na takie niebezpieczeństwa byli jednak narażeni tak woźni, jak też ich zastępcy²⁹⁷.

Za Vetulanim trzeba stwierdzić, że o sposobie ustanowienia zastępcy nic nie wiemy. Prawdopodobnie wystarczyło ustne upoważnienie, być może wręczenie laski. W razie potrzeby woźny zeznawał, że udzielił pełnomocnictwa²⁹⁸. Istotnie, w wyżej powołanych zapiskach, informujących o zastępstwie przy pozywaniu, woźni potwierdzają fakt zlecenia pozwania. Gdy idzie o laskę, w cytowanej wyżej zapisce ruskiej zainteresowany prosi sąd o jakiś znak, by mógł dokonać pozwania, proszą zresztą o to obie strony. Sąd dał im *corulum parvulum*, czyli jakąś małą laskę. O woźnym jednak w tej zapisce nie ma wzmianki, dlatego to źródło powołujemy na dowód, że pozywania dokonywał sam powód²⁹⁹.

Gdy idzie o charakter prawny zastępstwa przy pozywaniu, źródła nie informują o pozycji prawnej zastępcy. Nie mamy jakichkolwiek wzmianek na przykład o nieporozumieniach między woźnym a zastępcą, między stroną procesową a woźnym, na przykład o zakres przedmiotowy zastępstwa. Brak relacji zastępców z wykonania polecenia. Relacje z pozwania składa woźny tak, jakby zawsze on osobiście pozwy doręczał.

O groźbach lub ich skonkretyzowaniu informują zazwyczaj woźni³⁰⁰, rzadziej powód³⁰¹.

Można odnieść wrażenie, że dla władzy czy uczestników postępowania sądowego, fakt istnienia zastępcy woźnego jest z reguły obojętny. W tym sensie zastępca nie wchodził w miejsce woźnego, był żywym narzędziem wykonywania czynności przez woźnego³⁰².

²⁹⁷ Patrz wyżej.

²⁹⁸ A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 81.

²⁹⁹ Patrz wyżej, s. 68 i nast.

³⁰⁰ Na przykład AGZ XV, 3083/1500, Lwów gr.

³⁰¹ Ul. II, 8894/1399, Proszowice (był także atak na woźnego).

³⁰² W związku z tym nie da się tu zastosować generalnej opinii Kutrzeby o zastępcach: „W prawie polskim jest to zasada wcale długo przestrzegana ściśle, iż ten, kto występuje w imieniu innego i załatwia sprawy, wchodzące do rzędu atrybucji swego mocodawcy, ma wszystkie te prawa, które przysługują jego mocodawcy. Jest to zasada nadzwyczajnej doniosłości, która dopiero w końcu XV stulecia doznaje osłabienia, aż doprowadzi do tego, że działający jako delegat, stanie się niższą instancją wobec delegującego”.

15. Odpowiedzialność za pozywanie

Za niewłaściwe pozwy, np. za zastosowanie pozwu ustnego wobec posesjonata, gdy nie było przesłanek za jego zastosowaniem, odpowiadał nie woźny, lecz powód. Woźny bowiem był tylko doręczycielem. Tak stanowią statuty małopolskie

art. XXIX

...Alias si contra hoc ipsos villanos contigerit citari vel fatigari, decrevimus, quod procurans eandem citationem pena, que dicitur pen t naze puniatur.

Tak też było w praktyce sądowej, to znaczy kara dosięgała powoda.

Łącz. II, 293/1395

*It. Przibislaus de J. tenetur culpam sex marcarum pro citatione in iudicio...*³⁰³

Za położenie pozwu na niewłaściwych dobrach posesor skarży powoda, a nie woźnego

Posp. rusz., 658/1510

Nobilis Nicolaus heres de Vitkow et tenutarius bonorum Jezorovicze protestatus est contra gen. Silvestrum Ozarowski cubicularium RMTis, quia ipse citationem commissorialem in bona Vitkow hereditaria et Jezorovicze obligatoria tenute sue pacifice et possessionis super aliam personam videlicet nobilem olim Leonardum de Vitkow, antea et protunc nihil ibidem habentem, importavit et imposuit et importat et ponit.

Jednakże w dwóch przypadkach, za działania pozostające w związku z wykonaniem pozwania, woźny jest odpowiedzialny

AGZ XIII, 7362/1448, Przemyśl *in coll. gli*

Facta est propositio per ministerialem Symek super P. de P. talis, quod tu me inculpasti. Et P. stans dixit: „iniuste me citavit”, propterea peto penam in eo. „Et nos invenimus, ex quo iniuste citavit, penam incidit”. Unde uni dixerunt, ex quo

³⁰³ Zob. też Helc. II, 4399/1493. Z terenu Mazowsza zob. zapiski z ksiąg rękopiśmiennych, powołane przez J.K. Kochanowskiego, *Próba ujęcia hermeneutycznego pojęć o „Ziemii” i „Obyczaju”, „Księżcu” i „Przywileju” w świetle praktyki sądowej na Mazowszu u schyłku wieków średnich*, Warszawa 1918, s. 29 i s. 44, ods. 117, s. 29: *Laboriosus Johannes Czeslya kmetho gen. Nicolai P. subpincerne Czirnensis... luit penam VI m.(?) quia nobilem S. de M. Z., indebita citatione citavit, quia in citatione in titulo posuit „Dei gracia” Ducem et in copia non posuit. Na s. 44: Nicolaus (indebita citatione proposuit... quia) proponit sine signeto.*

Czynności woźnego sądowego

male citavit et penam incidit, debet, soluta pena, citare. Alii dixerunt: ex quo penam soloit, soluta pena, debet sibi respondere ille, qui penam recepit. Hoc receperunt ad interrogandum ad aliud colloquium generale.

AGZ XIV, 2045/1448, Lwów gr.

Nicolaus ministerialis castri succubuit tres marcas iudicio et alias tres parti gso Frederico gladifero Sanocensi, quia eum indebite citavit

W obu przypadkach nie wiemy, na czym polegało przewinienie woźnego.

16. Odmowa wykonania pozwania

Z nielicznych wzmianek o odmowie doręczenia pozwu można wnioskować, że za taką odmowę pozywano woźnego do sądu.

Helc. II, 1520/1417

Sigismundus de Bobowa actor habet terminum cum Petro ministeriali Beycensi ad presenciam domini Palatini Cracoviensis in colloquio generali sedenti cum dominis, pro eo, quia idem ministerialis noluit citare illum, quem ipse S. citare de jure debuit pro sua violencia... Et in hoc ipsum (powoda) dampnificavit, quia hominem suum in hereditate non habet, in XXX marcis³⁰⁴.

³⁰⁴ Dla Vetulaniego, *Pozew sądowy...*, s. 80, jest to przypadek nagany woźnego i dowód, że nie wolno mu było odmówić wykonania pozwania.

17. Pozywanie

- czynność niebezpieczna

Woźny podczas doręczania pozwu był niekiedy narażony na ataki ze strony pozywanych lub ich służby, wszak był zwiastunem złych wieści. Oto kilka przykładów:

Ul. I, 2701/1384

Pena. S., S. kmethones de D. quilibet penam XV, quia investigaverunt ministerialem Capustam in citacione et S. actorem.

Ul. II, 8894/1399

*Nota. Hanca uxor Nicolai de Bolow XX marcas dotis sue in Abraham herede de N. fratre suo iure obtinuit ex eo, quia idem A. in citacione litteram citacionis laceravit et nuncium ipsius Hance percussit et Swenchonem Rpansca officialem investigavit...*³⁰⁵

W zapisce lwowskiej z 1500 r. woźny skarży o zranienie swego zastępcy

AGZ XV 3083/1500, Lwów, sąd komisarski

Recognicio ministerialis. Fedor alias Fycz de Glynyany ministerialis terrestris recognovit, quia addidit auctoritatem suam Iohanni familiari nobilis Nicolai Vosznyczky ad citandum nobilem Stanislaum Davydowsky de N. ad instanciam nob. Nicolai Vosznyczki, tenutarii de C., qui Stanislaus citacionis portatorem verberavit, eique tredecim vulnera livida intulit equoque caudam et comem abscidit, quod ministerialis Fycz conspexit cum nobilibus. Quam recognicionem dominus Capitaneus ad acta castrensia inscribi mandavit.

W zapisce proszowickiej woźny skarży się, że został siłą zmuszony do wykonania pozwania

Ul. I, 4497/1388, Proszowice

Pro parte P., quod Sobconem officialem pro violenta citacione evasit, quod ipse Sobco dixit: „vi mihi mandavit citare”, et per iuramentum evasit.

³⁰⁵ Zob. też Ul. I, 4497/1399, Ul. II, 8470/1399, Książ, 7772/1398 (groźba zabicia), 8894, 10430. Ul. I, 4951, 5174, 5179. Także powołane przez Vetulaniego, *Pozew sądowy...*, s. 86, ods. 2, Ul. I, 4347, 5141, AGZ XIV, 108, XV, 3865.

Czynności woźnego sądowego

Była to sytuacja odmienna od opisywanej w literaturze groźby – czasem zrealizowanej – zmuszenia woźnego do zjedzenia pozwu. Barwny opis takiego potraktowania woźnego daje Łoziński³⁰⁶, a ostatnio zajęła się nim J. Mrukówna³⁰⁷. Ponieważ nie udało nam się uzupełnić zebranej przez nią bazy źródłowej, odsyłamy do jej pracy³⁰⁸. Tu odnotujemy, że na takie niebezpieczeństwo był narażony każdy doręczyciel pozwu, a ze skargą występował nie poszkodowany, lecz powód, a gdy chodzi o zastępcę – jego mocodawca – woźny.

AGZ XVIII, 1265/1479, Przemyśl z.

Nobilis Ianusius de N. actor attemptavit primum terminum super nob. Iohannem, Stegnyew et Felicem fratres germanos et Katherinam filiastram indivisam ipsorum, quibus nob. Iacobus Ormyanczyk reposuit simplici infirmitate; habent terminum ad terminos proximos iuxta citationem et melioracionem concitacionis. Qui Ianusius protestabatur iuri reposicioni contradicendo huic dicens, quia nuncius in citacione ipsius Ianussi per ipsos est percussus et detentus et in domum ipsorum adductus ibidem in H. et citacionem eandem sibi devorare seu deglutire mandaverunt, ipsum sibi in os ipsius nuncii violenter intrudendo; ipse nuncius idem Iohannes per ministerialem Iohannem Possoka sibi additus coram iure recognovit, quia eundem nuncium Iohannem eidem Ianussio addiderat.

W zapiskach 1360 i 1362 z 1480 r. proces toczy się między tymi samymi osobami. Okazuje się, że pozwani są *nepotes* (wnukowie?) powoda a przedmiotem sporu są dobra, zdaniem pozwanych kupione przez ich ojca. Sprawa połykania pozwu jednak nie wpływa.

Atak na doręczyciela niekoniecznie musiał nastąpić w momencie doręczania pozwu

ACIE II, 470/1449, Gniezno

Citati fuerunt honorabiles domini Grzymislaus prepositus et Iohannes mansionarius in Goslawycze, ad perhibendum testimonium veritati super percussione Iohannis cursoris et laceracione processuum... Interrogatus dnus G. ... de predicta vulneracione et laceracione processus, quid sibi constaret, respondit, quod circa

³⁰⁶ W. Łoziński, *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku*, t. I, *Czasy i ludzie*, Warszawa 1957, s. 40–44.

³⁰⁷ J. Mrukówna, *O zmuszaniu woźnych do połykania pozwu*, CPH, t. XXII, z. 2, 1970, s. 159–168.

³⁰⁸ Dodamy jedynie podaną przez K. Barana, *Z dziejów prawa karnego Anglii między Renesansem a Oświeceniem, XVI–XVIII w.*, Kraków 1996, s. 106, informację o przypadku zmuszenia doręczyciela pozwu w Anglii do zjedzenia nakazu sądowego w 1773 r.

huiusmodi percussione et vulneracione non fuit presens, sed familia sua retulit sibi, quomodo post recessum eiusdem domini G. de domo sua, prefatus cursor mansit in stuba comedens cum familia prefati dni G. et tandem Martinus pelfifex, Iohannes Magistrath, Iohannes Kurek, familiares dni Alexandri intraverunt stubam eandem et vi accipientes processum iusserunt comedere ipsum processum prefato cursori, et ipse Kurek accipiens bacillum ferreum percussit predictum cursorem in ore dicens: tu ribalde debes comedere huiusmodi processum, quia ausus fuisti ipsum portare contra dominos meos, et intrusit eidem cursori in os ipsum processum et postea Martinus pelfifex capillato eodem cursore fortiter percussit eundem baculo... (inni świadkowie dodają:) et intrudentes ei processum in os dabant ei aquam super videre (chyba ma być bibere, ZR)³⁰⁹.

W wyżej przytoczonej zapisce lwowskiej, AGZ XV, 3083/1500, Lwów gr., z napaści na zastępcę woźny składa relację a starosta każe ją wpisać do ksiąg.

Biorąc pod uwagę ogromną liczbę pozwów, trzeba stwierdzić, że doręczanie pozwów odbywało się w miarę spokojnie.

18. Opłaty za pozywanie

Generalnie o opłatach należnych woźnym, w tym także za doręczanie pozwów, pisaliśmy w Tomie I. Przedstawiliśmy tam uregulowania zawarte w prawie pisanim, jak też praktykę sądową³¹⁰. Uzupełniając podane tam przykłady, tu dodatkowo powołamy jedną zapiskę kaliską i dwie mazowieckie.

Kal. I, 620/1402

Tenetur Szwech ministerialis unum grossum pro littera citatoria.

Zakr. II, 2609/1437

Mirzon de S. s. m. (tj. sexagenam marcarum) contra preconem Paulum, quia sibi non solvit grossum citacionis.

³⁰⁹ Do tejże sprawy odnosi się też ACIE II, 468/1449, zapis jest jednak tak zredagowany, jak gdyby atak na doręczyciela pozwu nastąpił podczas jego doręczania.

³¹⁰ Patrz Tom I, s. 153 i nast.

W Zakr. I, 2298 dłużnik zobowiązuje się ponieść wszelkie koszty, związane z nieuiszczeniem długu w terminie, w tym koszty pozwania
Zakr. I, 2298/1426

I. de S. obligavit se solvere sexagenam latorum grossorum... quod si non solverit ad eundem terminum, quodcumque dampnum perceperit in expensis et citatorio, hoc nullius nisi predicti I.

19. Relacja z pozwania

19.1. Uwagi wstępne

Należałoby może odróżniać relację od zeznania, termin relacja rezerwując dla sprawozdania z wykonania czynności, a zeznaniem określać oświadczenie woźnego jako świadka. Istotnych jednak różnic w źródłach nie obserwujemy, waga obu rodzajów oświadczeń woźnego jest taka sama. Z tego względu obu terminów będziemy używali zamiennie, kierując się względami natury stylistycznej.

Wydaje się, że woźni nie składali relacji z doręczenia każdego pozwu, byłoby ich w źródłach znacznie więcej³¹¹. Być może nie każde zeznanie woźnego było wpisywane do ksiąg³¹². Trzeba pamiętać o wielokrotnych pozwach w tej samej sprawie, a relację z dostarczenia woźny składał zazwyczaj po ostatnim doręczeniu i wówczas proporcja relacji do pozwów mogła wynosić 1:3 a nawet 1:4³¹³.

³¹¹ O rzadko pojawiających się w źródłach relacjach woźnych pisze Rafacz, *Dawny proces...*, s. 120. Natomiast jako przekonanie o powszechności relacji woźnego należy traktować wypowiedź W. Dutkiewicza, *Prawa cywilne, jakie w Polsce od roku 1347 do wprowadzenia Kodeksu Napoleona obowiązywały*, Warszawa 1869, s. 283: „Wręczenie pozwu woźny poświadczał zeznaniem w sądzie relacją; ztąd pochodzi, że i teraz poświadczenie woźnego o wręczeniu pozwu nazywają relacją woźnego”. Według S. Płyzy, *Historia...*, cz. I, s. 443, relacja woźnego była wciągana do specjalnego rejestru. Podaje też Płaza treść relacji. W niej woźny miał informować, od kogo otrzymał pozew, kiedy i komu go wręczył i w czyjej obecności. Podawał też inne czynności przy okazji pozwu przezeń podejmowane. Ta praktyka, jego zdaniem, miała występować już w XV w., a w wieku następnym stała się powszechna. W badanych przez nas źródłach nie stwierdziliśmy istnienia tej praktyki. Także A. Szymczakowa, *Woźni sądowi...*, s. 93, ods. 124, nie natrafiła na źródłowe potwierdzenie istnienia rejestru. Praktyka, o której pisze Płaza, występuje natomiast w XVI-wiecznych *Puncta...*, SPPP, t. VII, s. 209, pkt 2.

³¹² Informacje o wpisaniu pozwu do ksiąg są bardzo rzadkie. Kal. II, 603/1414: *Domini fecerunt scribere ad librum pro memoria, quod A. de G. citavit primo L. de B. ... et date sunt littere Vincencio ministeriali...* Na Litwie wpisywanie relacji woźnego do ksiąg stanie się regułą wówczas, gdy pozwanie przez woźnego stanie się zwykłym sposobem wezwania do sądu. J. Adamus, *O wstępnych aktach...*, s. 67.

³¹³ Na przykład Leksz. I, 2587/1398, Poznań: *Item veniens ministerialis recognovit coram iudicio regali, quod ter citavit.*

Z uwagi na to, z czyjej inicjatywy dochodziło do złożenia relacji z pozwania, można wyróżnić relacje składane na polecenie sądu, z inicjatywy woźnego, z inicjatywy powoda i wreszcie z inicjatywy pozwanego. Przeważają relacje składane na wniosek stron procesowych³¹⁴.

19.2. Relacje składane na polecenie sądu

Takich relacji jest niewiele. Gdy na przykład pozwany twierdzi, że nie został pozwany, sąd zwraca się z pytaniem do woźnego, czy pozew został doręczony

AGZ XIV, 582/1443, Lwów gr.

...Nobil. Mitko Lopatyycz fiscavit super Ducem Michaelem Olschansky. Tunc familiaris Ducis Michaelis dixit: domine Iudex, Ducem Michaelem citacio non prevenit in domo. Et dum Ministerialem interrogavimus, an citacio Ducem in domo restavit, ministerialis recognovit, quod Ducem Michaelem in domo citacio prevenit...

O sui generis poleceniu można mówić, gdy sąd wyraża zgodę na relację woźnego

AGZ XIII, 4288/1454, Przemyśl z.

Et ministerialis recognovit ex consensu iudicum predictorum, quia N. L. littera Regali, videlicet mandato in die... assignavit terminum...

W 1467 r. strona prosi sąd komisarski, by zezwolił woźnemu złożyć przed nim zeznanie o pozwaniu. Ponieważ woźny zeznanie złożył, należy wnioskować, że była zgoda sądu.

AGZ XV, 582/1467, Lwów komis.

*Nob. Iohannes Hermanowsky tribunus Trebowlensis ad presenciam dominorum... commissariorum peciit dominos, ut ministerialis coram ipsis faceret recognicionem. Qui ministerialis recognovit...*³¹⁵

19.3. Woźny składa relację z własnej inicjatywy

Jest nieco wzmianek o następującym brzmieniu:

Kal. I, 184/1401

...Item veniens ad nostram presenciam ministerialis coram nobis recognovit...

³¹⁴ Zob. R. Hube III, s. 348.

³¹⁵ Zob. też AGZ XV, 799/1471, Lwów gr. Nie wiemy, czy w związku z pozywaniem woźny ma być stawiony przez stronę w sądzie *ad cognoscendum veritatem* w łącz. II, 4344/1392, Łęczycza gr.: *Item filius M. de G. debet ministerialem statuere ad cognoscendum veritatem contra B. ...*

Kal. I, 657/1402

*It. veniens Jacobus ministerialis cognovit...*³¹⁶

Można sądzić, że za formularzowym zwrotem *veniens ministerialis coram nobis recognovit* kryje się relacja woźnego, składana z własnej inicjatywy, chociaż ta własna inicjatywa mogła być dyktowana normami prawa zwyczajowego, w tym sensie, że ciążył na woźnym obowiązek złożenia relacji. Na przykład w AGZ XVII, 2536/1493, Przemyśl gr., woźny spóźnioną relację tłumaczy chorobą

AGZ XVII, 2536/1493, Przemyśl gr.

Iohannes de Iaroslaw ministerialis terrestris recognovit, quia prout fuerat missus pro primo de brachio regali Beate de Thanczyn Palatinisse terrarum Russie in bona domini A. R. ad intromissionem cum generoso I. S., quia pro illo tempore nullo modo parere potuit ad recognitionem propter infirmitatem validam, qua tunc occupatus fuerat, sed convalescens recognovit, quia intromissio est repercussa, quod etiam dominus I. S. prius coram iure recognovit; propter quam infirmitatem et absenciam ministerialis pena XIV marcarum non fuit scripta super A.

Zwracamy uwagę, że nie wystarczała rekognicja towarzyszącego woźnemu szlachcica.

19.4. Relacja woźnego składana z inicjatywy powoda

O zeznanie woźnego powód zabiega z różnych przyczyn, na przykład, gdy chce dowieść, że pozwanie nastąpiło, lub że on jest powodem w sprawie

Ul. I, 222/1376, Książ

*J. de C. cum J. de C. terminum habet et Stasiczam ministerialem habet ponere (ad) discernendum citationem*³¹⁷

Łęcz. I, 2073/1391

It. dominus plebanus de Panthek docuit, quod sit actor in causa contra S. et omnes fratres eius iuxta recognitionem ministerialis dicti Choranze, et habet terminum.

³¹⁶ Zob. też Leksz. II, 320/1394, Pyzdry: *Thomas ministerialis coram iudicio recognovit, quod primis litteris a domina Krzistina citavit dominum de G. et Paulum generum ejus...* Według Hubego III, s. 348, „Sami też woźni stawali przed sądem i dosiili, że zapozwanie stosownie do prawa dopeńcionem zostało”.

³¹⁷ Tak w szeregu zapissek, np. Ul. I, 725/1381, Książ, Łęcz. I, 5839/1399, 6178/1400, AGZ XI, 1034/1437, Sanok gr., 2568/1448, Sanok z., Zakr. II, 1356/1435 (pierwszy przypadek w tej księdze).

Woźny zeznaje, że pozwał zgodnie z prawem

Leksz. I, 2112/1396, Poznań

It. Borzislau... astitit suo termino... et ministerialis recognovit, quod ipsum citavit, sicuti juris est.

Być może z własnej inicjatywy powód ma stawić woźnego wraz z pozwem

Ul. I, 1842/1382, Wodzisław

*Ministerialem. – L. civis de W. Stasziczam ministerialem et litteram citacionis habet ponere contra A. de P.*³¹⁸

Woźny nie zawsze zeznaje po myśli powoda

Ul. I, 4145/1386, Książ

*Pena. Uxor S. ... penam VI m. contra N. ... quod dixit: citavit et ministerialis est confessus, quod non citavit*³¹⁹.

Niekiedy powód ma stawić woźnego, by zeznał nie tylko fakt pozwania, lecz także treść pozwu

Inscr. clen. 391/1421

*Cz. infra duas ebdomadas debet statuere ministerialem Andream contra Rz. ad recognoscendum citavit pro scisione silve ipsius, sicut 3 m., item pro 20 quercubus, it. pro gallis, quos canes comederunt ipsius Cz.*³²⁰

Warto zaakcentować, że według art. LXII statutów małopolskich nie miało większego znaczenia, gdy woźny nie potwierdzał zarzutów powoda o zadanie ran jego krewnym. Sąd ma dopuścić dowód ze świadków.

Art. LXII

Preterea Petrus contra Iohannem deposuit cum querela, quod sibi quatuor vulnera intulisset; Iohannes vero fatetur se hoc fecisse ex eo, quia manu armata domum ipsius Iohannis invasisset, et in eadem invasione matrem vel sororem vel uxorem vel filios sibi vulnerasset; quod vulnus licet per ministerialem conspectum et visum fuisse obtulisset se probaturum, tamen idem ministerialis, interrogatus per iudicem, negavit se predictum vulnus vidisse et conspexisse. Et quia post negacionem ipsius ministerialis, idem Iohannes mox predictum vulnus matri sue illatum, per alios

³¹⁸ Zob. też Ul. I, CXXXIX, 14/1388, Proszowice, Ul. II, 7247/1398.

³¹⁹ Podobnie Ul. I, 4169/1386, Książ, AGZ XI, 3415/1458, Sanok z. AGZ XI, 3023/1451, 3317/1456, Sanok gr., AGZ XV, 646/1468, Lwów gr. O odmowie potwierdzenia zarzutów przez woźnego na Litwie, patrz J. Adamus, *O wstępnych aktach...*, s. 28 (232).

³²⁰ Zob. też Ul. I, 712/1381, Książ, Ul. II, 7127/1398, Kraków.

idoneos testes, qui dictum vulnus viderunt et conspexerunt, offerebat se probaturum, nos in tali vel in simili casu decrevimus eundem Iohannem ad producendum predictos testes fore admittendum.

Innym razem woźny ma zeznać, kiedy pozywał

Ul. I, 3296/1385, Wodzisław

...et idem officialis recognovit, quod in prima dominica ieiunii citavit.

Woźny zeznaje na wniosek powoda³²¹.

Zeznaje także, gdzie pozew doręczył

Ul. II, 10355/1400, Kraków

Colloquium. N. de Z. camerarius Beczensis statuere debet ministerialem

Nicolaum dictum Mansopust contra G. et uxorem eius de G. ad colloquium proximum in Cracovia celebratum... ad interrogandum, si idem ministerialis eundem G. citavit in Plawna.

19.5. Relacja woźnego składana z inicjatywy pozwanego

Często właśnie pozwany żąda stawienia woźnego, który go pozywał
AGZ XI, 3546/1460, Sanok z.

...pro graniciebus. P. dixit: „volo videre ministerialem, qui me citavit”.

Tunc dixit Sz.: „Hocz”. Et Succamerarius dixit: „remitto me super Hocz et volo habere terminum, si Hocz recognoscet, quia me citavit”. Ius decrevit, quod Sz. debet eundem Hocz in terminis proximioribus statuere.

AGZ XIV, 2068/1448, Lwów gr.

(posłaniec pozwanego): *„domine Iudex, volo videre ministerialem, quis dominum meum citavit”. Et Massko dixit: „domine Iudex, ecce hic ministerialis Nicolaus est, qui citavit eum” ... (woźny zeznał, że pozywał)³²².*

Pozwany chce widzieć woźnego i wiedzieć, o co był pozwany

AGZ XIV, 935/1444, Lwów gr.

(pozwany): *„volo videre ministerialem, ut recognoscet, si me citavit homine pro eodem”. Ministerialis recognovit, quia ipsum citavit pro homine et vacca recepta, quam restavit...*

Pozwany żąda, by woźny zeznał, kiedy i o co pozywał

³²¹ Zob. też. Ul I, 3295/1385, Wodzisław; Ul. II, 9803/1400, Kraków coll.; AGZ XVII, 3371/1502, Przemyśl gr.; Łęcz. II, 1609/1408. W Łęcz. II, 2276/1402, Brzeziny, woźny zeznaje po upływie roku od doręczenia pozwu.

³²² Zob. też AGZ XI, 3362/1457, Sanok gr.

AGZ XIII, 1889/1443, Przemysł z.

Nob. M. de P. ministerialem monuit dicens: „quando me citasti a Karasyo de O. pro fideiussoria pro P. de S.” Qui dixit, quod ante Nativitatem Christi proximum ad festum s. Katherine anno presenti...³²³

Ul. II, 6712/1398

S. de M. cum J. de ibidem terminum habent... ad interrogandum Bogutham, quomodo ipsum J. citaverat, quia S. pro alio citare procuravit et pro alio contumaciam ipsius J. accusavit.

W *Consuetudines terre Cracoviensis* powód na żądanie pozwanego wienien stawić woźnego, by zeznał o pozwaniu

6. *De ministeriali in primo termino ante responsionem dando.*

Item cum aliquis aliquem citaverit pro aliqua re, pars citata dicit: domine iudex, volo videre ministerialem, qui citationes portavit, et cum ministerialem videbo, volo respondere, quod iuris erit, extunc non tenebitur respondere, donec videbit ministerialem, qui citationem portavit, et si actor protunc non habebit ministerialem, potest sibi differre alias accipere ad proximos terminos pro ministeriali statuendo...³²⁴

Podobnie jak przy relacjach składanych z inicjatywy powoda, także nadziei pozwanego woźny czasem nie spełnia

Ul. I, 4169/1386, Proszowice

Pena. M. de P. penam XV contra J., quia dixit: „non citavit me”; et officialis confessus est, quod citavit. Sobko³²⁵.

Zakr. II, 1688/1435

Domina L. in termino assignato non stetit, neque sibi aliquis terminum dilatavit... et procurator domine dixit: „non citata”, et preco recognovit, quia citavit eam.

19.6. Nie wiadomo, z czyjej inicjatywy woźny składa relację

Jest sporo zapisek, w których brak informacji, z czyjej inicjatywy woźny składa zeznanie³²⁶.

³²³ Zob. też AGZ XIX, 478/1492, Przeworsk z.

³²⁴ VL 1, s. 148 (327), w wydaniu Kutrzeba-Vetulani art. 6. Tak było w praktyce także na ziemiach ruskich, zob. np. AGZ XI, 318/1429, Sanok z.; AGZ XIX, 478/1492, Przeworsk z.

³²⁵ Zob. też AGZ XI, 716/1435, Sanok z., AGZ XVIII, 2968/1502, Przemysł z.

³²⁶ Na przykład Ul. I, 1372/1382, 4089/1388, 4263/1387, 4804/1388; Inscr. clen. 1126/1478; Pozn. I. 525/1401; Kal. 1, 570/1402, 647/1402; Łęcz. I, 2106/1391; Łęcz. II, 3098/1418; AGZ XI, 722/1435, 3141/1453; AGZ XII, 1507/1445; AGZ XIII, 2085/1443, 5148/1463.

Czynności woźnego sądowego

W zapisce lwowskiej z 1475 r. być może dokonuje tego z własnej inicjatywy³²⁷

AGZ XV, 1369/1475, Lwów gr.

Recognicio Ministerialis. Ianusius Minister. cittavit feria quinta... nob.

*Iacobum Wlodek de B. ad instanciam...*³²⁸

Gdy zeznaje w sądzie, a strona jest nieobecna, można mniemać, że czyni to na polecenie sądu.

Ul. II, 7372/1398, Kraków

*...actor contumax... Stanislaus, Bogutha dictus, officialis confessus est citationem et terminum...*³²⁹

I w tej grupie zapisek woźny zeznaje fakt, czas i sposób doręczenia pozwu

AGZ XI, 2414/1447, Sanok gr.

Czerny Ministerialis terrestris recognovit, quia dominum F. de I. ... citavit ad diem hodiernam...

AGZ XVIII, 3889/1498, Przemyśl z.

Iohannes ministerialis terrestris Premisliensis de Nyezankovicze recognovit, quia concitaciones alias prypozyw posuit in villa D., in curia et in hostio super F. et B. et K. a nobili H. ...

W zapisce zakroczymskiej na zarzut pozwanego, że pozew jest niezgodny ze skargą, woźny odpowiada: *sic citavit sicut egit*

Zakr. II, 2260/1436

Daczbog de P. s. m. quia dixit: „non sic super me Stanislaus agit, sicut citavit”, et preco recognovit, quia sic citavit sicut egit.

19.7. Miejsce składania relacji

Woźny składał relację w swoim sądzie. Gdy zeznawał na wniosek strony procesowej, wówczas, jak się wydaje, działało się to podczas rozprawy.

W zapisce poznańskiej z 1401 r. jest oświadczenie sądu poznańskiego, w którym sąd potwierdza, że strona powodowa stawiała przed nim woźne-

³²⁷ Według Hubego III, s. 348, woźny składał relację w sądzie na wniosek strony zainteresowanej albo z własnej inicjatywy. Ibidem szereg przykładów źródłowych.

³²⁸ Zob. też Inscr. clen. 623/1431.

³²⁹ Zob. też np. Helc. II, 1119/1406.

go, a ten zeznał, że dokonał pozwania adresata pozwu. Z podania daty można wnosić, że to oświadczenie miało formę pisemnego dokumentu sądu.

Pozn. I, 752/1401

(Sąd poznański) *recognoscimus, quod. A. C. statuit coram nobis in iudicio ministerialem Mathiam Przeporkam, qui recognovit coram nobis, quod idem A. astitit termino... tangendo se istum, qui sibi terminum assignavit seu deputavit, hoc nos suprascripti recognoscimus, quod idem ministerialis recognovit coram nobis in iudicio regali...* (data).

Gdy składał relację z własnej inicjatywy, mogło się to dokonywać niekoniecznie na rozprawie. Zwrot *veniens ministerialis coram iudicio recognovit* wskazuje, że relację składał woźny przed sądem. O obecności stron przy tej relacji źródła nie informują³³⁰.

W konstytucji sejmu krakowskiego z 1543 r. znajduje się następujące postanowienie:

VL I, 281/575

Relatio ministerialis, coram quibuscunque actorum libris, de positione citationis facta, volumus ut tantum valeat, quantum personalis recognitio eiusdem ministerialis, valere debuit, nisi quod recognoscat in eisdem actis, tempus et locum positae citationis, et cui eandem citationem publicavit in bonis, et cum quibus nobilibus, aut nobili hoc fecerit, juxta statutum.

Można je rozumieć tak, że relacja woźnego, zapisana w aktach dowolnego sądu ma tę samą moc, co relacja osobista. W okresie przez nas badanym nie spotkaliśmy się z sytuacją w tej konstytucji normowaną.

19.8. Forma relacji

Woźny zazwyczaj składał relację ustnie w sądzie. Bardzo rzadko zdarzają się relacje na piśmie.

W 1479 r. Grzegorz woźny ziemski i grodu lubelskiego został upoważniony przez Antoniego Grysza woźnego grodu krakowskiego do wysłuchania w sądzie miejskim lubelskim rozprawy z powództwa niejakiego Jana Ordynki i opisanie tejże. Pisemna ta relacja jest obszernym trzystronicowym

³³⁰ Według Balzera, *Przewód sądowy...*, s. 81, woźny składał relację z położenia pozwu w sądzie właściwym dla dóbr, na których pozew został położony. Ze względu na właściwość terytorialną był to sąd, przy którym funkcjonował woźny, inny bowiem sąd nie mógł temuż woźnemu polecić położenie pozwu.

opisem przebiegu rozprawy, przypominającym stenogram. Tekst zdaje się wskazywać, że wyszła ona spod pióra pisarza sądowego³³¹.

XVI-wieczne Puncta zrównują w wartości relację pisemną i ustną³³². Opinię Maciejowskiego jakoby woźny na odwrocie pozwu notował fakt jego doręczenia, przedstawiliśmy wyżej³³³.

19.9. Wpis relacji do ksiąg

Informacje o relacjach woźnych czerpiemy z ksiąg sądowych z czego należy wnioskować, że były one do ksiąg wpisywane. Spotykamy niekiedy instruktywne, choć lakoniczne zwroty umieszczane na końcu zapisek: *Ad relacionem... ministerialis* (np. Łęcz. I, 6044, 6045/1399). Zatem cały tekst zapiski został oparty o relację woźnego.

Rzadkie są przypadki powoływania się strony na opis relacji woźnego w księgach sądowych. W zapisce krakowskiej z 1495 r. jest wzmianka, że wpisu w księgach nie ma

Helc. II, 4440/1495

... „*Ecce doceo citationem capitalem ministerialis actis presentibus, ubi recognicio ministerialis continetur, quia ministerialis recognovit, quod citavit*”.
...*Et ipsum N. (powoda) acta non juverunt, quia in actis non fuit descriptum, quod ministerialis recognovisset, quia citasse...*

Szczególny przypadek spotykamy w innej zapisce krakowskiej. Woźny składa relację w obawie przed śmiercią

Helc. II, 4338/1488

Johannes alias Mązno ministerialis de Lany... timens de morte sua, venit personaliter ad Judicium et recognovit, quia ad instanciam gsi S. de W. ... concitavit gsum dominum N. de T. ...

19.10. Wiarygodność relacji

Zeznanie woźnego było zwykle przyjmowane do wiadomości bez sprzeciwu. Czasem bywa ono potwierdzane przez osoby towarzyszące woźnemu przy pozywaniu

³³¹ Ul., Kilka aktów, s. 19–22 (385–388).

³³² Puncta, SPPP, t. VII, s. 214, art. 24 *De recognitione ministerialis de positione citationis*.

³³³ Patrz s. 106.

AGZ XIX, 1738/1488, Halicz gr.

*Ministerialis Nicolaus tonsus... recognovit, quia duas citaciones Commissariorum... pro persona vel ad instanciam mfe Elizabeth O. super gsos... dedit et posuit in presenciam nob. I. de L., B. de H., quam recognicionem ministerialis prefati terrigene ratificaverunt et probaverunt coram eodem iudicio*³³⁴.

Zazwyczaj jednak w relacjach woźny występuje sam jako wykonujący pozwanie, o istnieniu osób towarzyszących mu nie wzmiankując³³⁵.

Natrafiliśmy tylko na jeden przypadek protestu strony procesowej przeciwko wpisaniu zeznania woźnego do ksiąg. Proces toczył się o sołtysa. Gdy powód prosił sąd o wpisanie zeznania woźnego do ksiąg, pozwany zaoprotestował – sołtys ma pana i przed sądem pana winien odpowiadać. Sąd nie wiedział jak postąpić i skierował *ad interrogandum*. Kontrowersja nie dotyczyła relacji woźnego, lecz właściwości przedmiotowej sądu³³⁶.

Rzadkie są przypadki, by woźny zaprzysięgał swoje zeznania, a lakoniczność zapisek nie pozwala na wytlumaczenie tego.

Ul. I, 4180/1386

B. de C. penam XV, quia dixit „non cum ista littera me citavit”, et ministerialis iuravit.

Ul. I, 4077/1386

D. officialem Beczkam habet ponere contra N. Ch. et idem officialis habet iurare, quod cum littera citavit...

W Ul. I, 4925a/1388, Żarnowiec, woźny prawdopodobnie przysięgą potwierdził swoje zeznanie, że nie pozywał. Strona, która twierdziła co innego, poniosła karę.

...penam contra officialem pro vituperio, quia non credit, quod Z. non citasset.

19.11. Śmierć woźnego

Jak sobie radzono z udowodnieniem pozwania, gdy nie żył woźny, który pozew doręczał, o tym informują dwie zapiski ruskie w tej sprawie.

³³⁴ W Leksz. II, 2382/1399, Kościan, dwaj szlachcice zeznają o pozwaniu, prawdopodobnie asystowali woźnemu przy akcie pozywania. W zapisce płońskiej z 1415 r. powód oświadcza, że woźny pozwał. (Płońska 2395). W Zakr. I, 34/1423 woźny, lub osoba przezeń upoważniona – *villicus* – ma ten fakt potwierdzić przysięgą.

³³⁵ Tak jest też w zeznaniach o wizji, patrz Rozdział 2. Wizja.

³³⁶ AGZ XI, 3365/1457, Sanok gr. W zap. 3367 sąd przyznał rację stronie pozwanej, nakazał powodowi pozwać sołtysa przed sąd dominialny, wymierzył powodowi karę 3 grzywien, panu sołtysa nakazał *ius ministrare*. O odpowiedzialności woźnego za fałszywą relację piszemy w Tomie I, s. 178 i nast.

W zapisce sanockiej powodowie mają zaprzysiąc, że *iuste citaverunt*, czego jednak nie dopełnili

AGZ XI, 3556/1460, Sanok z.

Nob. P. S. ex parte nobilium I., S., I. et P. fratrum de I. voluit audire iuramentum, prout fuit decretum in terminis preteritis, quod dominus N. Episcopus Premisliensis et suum capitulum hodie debuerunt iurare ad instanciam fratrum, quia iuste citaverunt pro graniciebus per illum ministerialem, qui est mortuus et non iuraverunt...

W zapisce przemyskiej z 1460 r. sąd nie wiedział, jak należy udowodnić doręczenie pozwu, gdy woźny, który tego dokonywał, już nie żyje.

AGZ XIII, 4482/1460, Przemyśl z.

Nob. Stanislaus cum procuratorio nob. Anne filie olim Myrochne proposuit iuxta citationem pro porcione in W. super B. de W. ... Et ex parte rei procurator nob. Thomas L. dixit „ista est magna summa centum marce, peto B. dare ad colloquium generale”. Et camerarii cum ceteris dominis adiudicaverunt B. respondere. Et dixit: „domini, volo videre, per quem citavit”. S. dixit: „per ministerialem Nicolaum sed mortuus est”. Super quo memoriale pono, quia B. per suum procuratorem isto vult evadere, et quo vult evadere ipse, isto ego volo lucrari iuxta contenta citationis”. Et camerarii receperunt ad interrogandum, quomodo A. debet probare citationem...

19.12. Waga relacji

Według Rafacza relacja woźnego była dogodnym urządzeniem dla powoda, który w razie potrzeby odwoływał się do zapisanego w aktach zeznania³³⁷. Jednakże sam Rafacz tuż po tej opinii twierdzi, że relacja była w średniowieczu rzadko stosowana, co przemawia przeciwko jego tezie³³⁸.

Dodać do tego można jeszcze trzy inne okoliczności, podważające tezę Rafacza:

- nie zawsze woźny dokonuje relacji z inicjatywy powoda,
- nie zawsze relacja jest zapisywana do ksiąg³³⁹,

³³⁷ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 120.

³³⁸ Opinię J. Bardacha, *Historia...*, t. I, s. 546, że relacja woźnego złożona do ksiąg jest dowodem złożenia pozwu, dla ostrożności należy uzupełnić, że chodzi o zeznanie woźnego, iż pozwania dokonał. Są bowiem relacje woźnego, że pozwania nie dokonał, o czym piszemy wyżej. Tu dla przykładu przytoczmy zapiskę brzesko-kujawską: Bkuj. 2600/1422: *T. de J. habet parere super terminos... contra W. de T. pro violencia, quia (adhuc?, uwaga wydawcy) ministerialis cum citatione ipsum non arrestavit.*

³³⁹ Rzadkie są polecenia sądu, by relacje wpisać do ksiąg, ściślej, rzadkie tego rodzaju polecenia są w księgach notowane. Większość wpisanych relacji tego postanowienia nie zawiera. Oto jeden z rzadkich przypadków polecenia sądu: Pozn. I, 339/1400: *Et domini iudicio presidentes, exaudientes eiusdem ministerialis recognitionem, debent eam inscribere in librum.*

- w wielu przypadkach woźny składa zeznanie dopiero w trakcie sporu i dopiero wówczas staje się ona dowodem dla jednej lub drugiej strony procesowej.

W czym innym należy upatrywać wagę relacji. Przy czynnościach wstępnych np. przy areszcie, oględzinach ran czy zwłok, strat w gospodarstwie itp., relacja woźnego staje się podstawą dla opracowania pozwu. Relację składaną podczas rozprawy sąd bierze pod uwagę przy wyrokowaniu.

Helc. II, 3951/1469, Kraków *in Curia Regis*

Stanislaus Lygąza de Bobrek et Advocatus in Sthol actor, cum fam. Georgio Morsten Salis utriusque et Russie Zuppario et suo Vicezuppario Thoma Boszkarth de Sthol omnes terminos, quos habuerunt peremptorios alias zawyżte, hos omnes terminos Ser. Princeps dominus Rex per se dedit personaliter et posuit tercia die post felicem Sue Serenitatis adventum in Przemyśl, et ibi tales terminos... coram Sua Maiestate Regia aut Suo Iudicio, iuxta eius citaciones et acta, et iuxta ministerialis recognicionem habebunt.

Zakr. II, 2241/1436

Philippus preco coram nobis recognovit, quia pueros domine citavit erga Borzim de M. trina vice, et nos preconem exaudientes sentenciavimus sicut et prius sentenciare debuimus.

Bardziej dobitnie zostało to stwierdzone w zapisce łączycyckiej

Łęcz. II, 2559/1406, Brzeziny

Katherina, Dorothea astiterunt termino et Przibislaus cum Tworcone eciam astiterunt termino contra dominum Nicolaum Slawnicowicz, et quidquid ministerialis Swąch recognoscet, pro isto debent citare in 2 septimanis, et quidquid recognoscet, hoc acquirent jure judiciali³⁴⁰.

a także w zapisce pyzdrowskiej

Leksz. II, 82/1391, Pyzdry

J. Sz. astitit termino juramenti... super J. M. Et hic veniens ministerialis coram nobis fassus est. Tunc nos supparii diximus: coram quo terminum recepisti, fatebimur tibi, quia terminum astisti super eundem.

³⁴⁰ Zob. też np. Inscr. clen. 834/1446, 1004/1457; Helc. II, 2190/1428, 3862/1467.

4.

WOŹNY PRZY PRZYSIĘDZE

1. Źródła

Głównym źródłem do poznania roli woźnego sądowego przy przysiędze są księgi sądowe. Zawarte w nich informacje pozwalają w miarę dokładnie opisać czynności, jakie w związku z przysięgą on wykonywał. Nie znaczy to jednak, że dysponujemy źródłami w wystarczającej ilości.

Małopolskie księgi sądowe prawie nie zawierają rot przysięg, czy też decyzji sądu, kierujących woźnego do uczestniczenia w przysiędze. Nie zawierają one też prawie wcale relacji woźnych z przebiegu postępowania „przysiężnego”. Zawodzą, o dziwo, także AGZ. Wprawdzie pełno jest w nich wzmianek o przysiędze, jednakże bardzo rzadko wspomina się w nich o woźnym. Tak jest we wszystkich tomach z zapiskami sądowymi, od tomu XI po XIX. W każdym z nich na kilkadziesiąt informacji o przysiędze³⁴¹ albo w ogóle nie ma wzmianek o woźnym³⁴², albo są one bardzo rzadkie³⁴³.

³⁴¹ Zob. indeksy rzeczowe w poszczególnych tomach s.v. *iuramentum*.

³⁴² Na przykład w AGZ XVIII.

³⁴³ Na przykład AGZ XIII, 1066/1439, Przemyśl z.; AGZ XIV, 436/1442, Lwów gr.; AGZ XVI, 3108/1505, Sanok gr.; AGZ XVI, 2222/1494, Sanok gr.; AGZ XVII, 1315/1477, Przemyśl gr.; AGZ XIX, 1989/1482, Belz z.

Nawet tam, gdzie woźny z pewnością przysięgę odbierał, pisarz tego nie notuje³⁴⁴. Można odnieść wrażenie, z pewnością mylne, że na ziemiach ruskich przysięgę składano niemal wyłącznie w sądzie i z tego powodu nie ma w AGZ relacji woźnego z jej przebiegu.

Zwrócił już na to uwagę S. Borowski, który jednak pisze, że zdarzało się to rzadko³⁴⁵, podczas gdy z lektury AGZ odnieśliśmy odmienne wrażenie³⁴⁶.

Nieco informacji dostarczają księgi łączyckie i źródła mazowieckie. Natomiast źródła wielkopolskie wyjątkowo obfitują we wzmianki o przysiędze w ogóle i o udziale w niej woźnego.

W rezultacie nasza wiedza o udziale woźnego w postępowaniu „przysiężnym” wspiera się głównie na materiale wielkopolskim. To jednak powoduje następujące negatywne konsekwencje:

a) ponieważ wielkopolskie księgi sądowe pochodzą z lat 1386–1416³⁴⁷, dysponujemy dokumentacją źródłową zaledwie z jednego ćwierćwiecza,

b) dokumentacja źródłowa pochodzi głównie z jednej dzielnicy i rodzi się pytanie, w jakim stopniu odzwierciedlony w niej stan można odnieść do całego terytorium mocy obowiązywania prawa polskiego.

³⁴⁴ Na przykład AGZ XIV, 1374/1445, Lwów gr. actor perduxit vulnera sua iuramento. Tak jest zresztą nie tylko z przysięgą. Zob. np. informację o wzywaniu do sądu, AGZ XIV, 1300/1445, Lwów gr.: ...Et monitus est primo, secundo, tercio et quarto ultre iuris formam.

³⁴⁵ S. Borowski, *Przysięga dowodowa w procesie polskim późnego średniowiecza*, Warszawa 1926, s. 56: „W XV stuleciu zdarzają się niekiedy wypadki naznaczania przysięgi *in facie iudicii*, co szczególnie przejawia się na ziemiach czerwonoruskich”. Z czasem wg autora staje się to regułą.

³⁴⁶ Zob. ods. 342 i 343. Jako wyróżnienie należy potraktować postanowienie sądu, że opat z Mogilna będzie składać przysięgę nie przed woźnym, lecz w sądzie. Roty wlkp. V, 323/1430, Gniezno: *Item rev. dominus Petrus abbas Mogilensis debet iurare coram iudicio, in iudicium sedebit, non coram ministeriali, ad proximos terminos particulares, super evangelium*. Szczegółowy opis przysięgi złożonej w polu przez stronę procesu granicznego zawiera Helc. II, 4435/1494. Na mocy wyroku królewskiego strony miały stanąć w spornym miejscu i przeprowadzić dowód. Jedna ze stron nia stawiała się, druga czekała do wieczora, następnie wyraziła wolę złożenia przysięgi według rot sądownie ustalonej. *Quo decreto atque sententia perlectis, ministerialis posita cruce in loco inter montes... jussit flectere genua ipsi N. G. requirens eum pro primo, secundo, tercio et quarto vicibus: „si vis et audes facere iuramentum... racione horum moncium...” Qui dixit pro primo, secundo, tercio et quarto requisitus: „paratus sum facere”. Que rotha per ministerialem pronuntiata sonat in hec verba, cum impositione duorum digitorum super cruce: ... Post tale autem iuramentum in loco dictorum moncium, adhuc flectens, requisivit ministerialem, si satisfecit iuramento suo corporali... Ministerialis dixit „Satisfecit”. Surgendo a cruce, facto iuramento, protestatus est... Obecny był przy tym m.in. pisarz sądowy, żadnej roli jednak przy przysiędze nie odgrywał.*

³⁴⁷ Patrz Tom I, tabela 1. *Daty graniczne ksiąg sądowych*. W tej tabeli nie zostały uwzględnione wielkopolskie rotę przysięg sądowych, w nich jednak wzmianki o woźnych niewiele mówią o ich roli przy przysiędze, ograniczając się na ogół do stwierdzenia, że woźny coś oglądał. Z tego względu, w tym punkcie rzadko będą powoływane rotę przysięg.

W literaturze, jak się wydaje, nie zwrócono na to uwagi, choć pamiętać należy, że udział woźnego w przeprowadzaniu przysięgi jest jedynie częścią problematyki średniowiecznej polskiej przysięgi.

2. Udział woźnego przy składaniu przysięgi w sądzie

Udział woźnego w składaniu przysięgi w sądzie, jest słabo w źródłach dokumentowany i nie wiadomo w istocie na czym on polegał³⁴⁸.

W 1400 r. sąd poznański odsyła kapelana przed starostę, by tam zaprzysiął fakt przyjęcia komunii przez stronę procesową. Kapelan jednak przed starostą nie stanął, o czym woźny poinformował sąd *a quo*. Na podstawie tej informacji można jedynie wnosić, że woźny był tam, gdzie sądził starosta i że tam go w związku z odesłaniem kapelana oddelegował sąd poznański³⁴⁹.

W Krakowie, gdy podczas składania przysięgi strona jednemu ze świadków zarzuciła, że jest *ignobilis*, jej przeciwnik pozwał ją przez woźnego do króla³⁵⁰. I tu rola woźnego przy samej przysiędze jest nieokreślona.

Nieco więcej światła na tę rolę rzuca zapiska przemyska. Gdy strona złożyła przed sądem przysięgę, o tym, że złożyła ją w sposób należyty, oświadcza w tymże sądzie woźny.

AGZ XVII, 1651/1479, Przemyśl gr.

(Proces w sądzie) *Ex adverso S. animo litem contestandi detulit ipsius D. iuramento corporali (sic). Qui D. statim presente Iohanne Possoka ministeriali, digitis duobus tacto crucis sacramento, genibus flexis, in hunc modum iuravit...*

³⁴⁸ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 173 pisze, że woźny był obecny także wówczas, gdy przysięgę składano w sądzie. Zdaniem S. Kutrzeby, *Dawne polskie prawo...*, s. 97, przysięgę w sądzie składano na osobnym roku, który wyznaczał sąd (*terminus ad audiendos testes*) w obecności drugiej strony i woźnego, który zdawał sądowi relację z przebiegu przysięgi.

³⁴⁹ Pozn. I, 473/1400. Brak wzmianki o woźnym w AGZ XII, 155/1437, Halicz z., 1284/1444, Halicz z., 1834/1447.

³⁵⁰ Inscr. clen. 567/1429, Kraków gr.

(rota, ZR). *Et ipse Iohannes Possoka ea recognoscente sic esse, et rotam iuramenti pertransivisse...*³⁵¹

I przy tej zapisce, zdawałoby się klarownej, powstają wątpliwości: dlaczego sprawozdanie z przysięgi złożonej w sądzie składa woźny, wszak sam sąd był tego świadkiem. Widocznie działało się to poza miejscem zasiadania sądu, ewentualnie także w sądzie należało do woźnego czuwanie nad tym, by przysięga została złożona prawidłowo, jak za tym przemawia następująca zapiska:

AGZ XIV, 1577/1446, Lwów gr.

...Qua produccione et perduccione testium visa et per ministerialem Pyeczoni coram iudicio expressa, nos nobilibus S. et S. bona Cz. perpetuis temporibus adiudicavimus.

3. Udział woźnego przy składaniu przysięgi poza sądem

Przy przysiędze składanej poza sądem woźny był szczególnie aktywny, zwłaszcza tu jego obecność była konieczna³⁵².

Bez woźnego, jeśli to jemu sąd polecił przeprowadzenie postępowania, przysięgi nie można było złożyć, ponadto powstawał problem, która ze stron miała na tym zyskać. W zapisce sandomierskiej sąd w tej sprawie odsyła strony do króla, gdy przybędzie do Jedlni.

Sand. 888/1420, Stobnica

...Quia cum idem Navogius iurare debuerat contra eundem Andream pro alia causa, tandem etiam officialis non fuit, qui rotham pronunciet; tandem idem

³⁵¹ Być może z udziałem woźnego przy przysiędze składanej w sądzie mamy do czynienia w Ul. I, 95/1376 i Helc. II, 3027/1441. Ul. I, 95/1376, Książ: *J. de S. P. de ibidem pro X aucis evasit, iurare noluit, sed equitavit vias. Albertus ministerialis dixit: non vult iurare, sed coram dominis volo. Tunc est condemnatus, quia in iudicio non iuravit.* Helc. II, 3027/1441: *S. plebanus de Ch., actor, cum J. T. de T. terminum habent peremptorium... juxta citationem. Et ministerialis recognitionem cum juramento in hunc modum jurabit solus... Eadem die non concordaverunt.*

³⁵² Według J. Rafacza, *Dawny proces...*, s. 167, zwykle przysięgano poza sądem, zawsze jednak wobec funkcjonariuszy sądowych, przede wszystkim woźnych. O tej aktywności woźnego świadczy to wszystko, co niżej przedstawiamy.

N. memoriale ponebat et Nicolaus Oracz, nuncius Andree, ponebat eciam memoriale, quia non fuit officialis pronunciare rotham. Ideo data est controversia predicta ad presenciam domini Regis ad terciam diem in Jedlna post ingressum domini Regis.

3.1. Z czyjej inicjatywy sąd przydzielał woźnego

Woźnego do przeprowadzenia przysięgi kierował zawsze sąd, a ta decyzja była podejmowana *motu proprio* lub na prośbę stron³⁵³.

AGZ XIII, 1066/1439, Przemyśl. z.

...Qui I. S. iuxta sentenciam domini Regis et dominorum iuravit mettercius... Et hoc veniens N. ministerialis recognovit coram nobis

AGZ XIV, 3505/1456, Lwów gr.

*...Et Iudex sentenciavit sibi S. 12 marcas principalem pecuniam... et...
roszkazał iuramentum (na wniosek powoda, ZR) super damna. ministeriali Ianussio et addidit. Et Ianussius veniens recognovit, quia M. iuravit...³⁵⁴*

3.2. Problem asysty woźnego

Dla porządku przypomnijmy, że sąd zlecał przeprowadzenie przysięgi prócz woźnego także innym osobom³⁵⁵. Ze zrozumiałych względów zajmujemy się wyłącznie woźnym, pozostałe osoby nas nie interesują, chyba że towarzyszą woźnemu.

Zazwyczaj woźny działa sam, rzadko towarzyszą mu inne osoby³⁵⁶. Tak np. w Wielkopolsce występuje podsędek z woźnym

³⁵³ Szczególna sytuacja występuje w Piekos. Wybór, 1257/1408, Kościan. Niejaki Przybysław (nie świadek i nie strona procesowa) poleca woźnemu przeprowadzenie przysięgi i twierdzi, że ma polecenie od starosty, by wysłuchać przysięgę, lecz *decernere non valens*. Nie wiadomo, co to ma oznaczać, w każdym razie sąd odsyła stronę *post primum domini capitanei et iudicis ingressum*.

³⁵⁴ Tę zapiskę pod innym symbolem – Helc. II, 600 powołuje R. Hube, Kilka aktów oryginalnych sądowych z wieku XIV i XV, Warszawa 1873, *Pisma* t. II, s. 12. Jako przykład na to, że sąd dawał woźnego na prośbę strony, może służyć Leksz. II, 2465/1400, Kościan – sąd nie dał roty ani prawidłnika, ponieważ strona o to nie prosiła. Leksz. II, 2465: *...Et non dedimus eis rotham, neque prawidłnego, quia nos pro isto non petiverunt etc.*

³⁵⁵ S. Borowski, op. cit., s. 34. W ods. 4 szereg przykładów występowania innych osób. Na Mazowszu w Zakr. I, 443 i Zakr. II, 1586 zamiast woźnego występuje pisarz sądowy, ibidem. Przypomnijmy, że przy naganie szlachectwa przysięga oczyszczająca odbywa się przy udziale urzędnika zwanego *vicecamerarius*, *vicesubcamerarius*, zob. Rozdział 11, Woźny przy naganie szlachectwa. Wyjątkowo woźny pojawia się w Kal. II, 463/1414: *Circa expurgacionem M., quam fecit per iuramentum testium, qui iuraverunt Spitcone presente, vidente et audiente rotam ipsius vicecamerario presente, Alberto ministeriali exponente et proferente*. Wyjątek to bodaj pozorny, nie wiemy z czego naganiony się oczyszczał. W 1411 r. w Wielkopolsce strona upoważnia pisarza do odebrania przysięgi od świadków, Roty wlkp. VB, 263/1411.

³⁵⁶ W KDWP V, 499/1429 w związku z przysięgą występuje dwóch woźnych. Jeden składa relację z przysięgi, drugi zostaje wysłany do strony z wezwaniem by stanęła (po przysiędze) w sądzie.

Leksz. I, 1874/1394

*Item veniens Jad subjudex Poznaniensis una cum ministeriali...
recognoverunt, quod kmetho faber de N. primo, secundo, tercio et ante crucem cum
suis testibus terminum astitit super N. ...*

W Sieradzu w 1411 r. do wysłuchania przysięgi zostali wydelegowani komornik i woźny

Łaguna, Niezn. zap., 32/1411

*...qui corporalia iuramenta prestiterunt uti modus habetur terrigenarum,
que iuramento Dobegneus de Kamyonacz camerarius recognovit coram dominis, qui ad
eadem iuramenta audienda et videnda fuit missus et Jacobus ministerialis.*

W AGZ woźny dwukrotnie ma do asysty dwóch szlachciców

AGZ XV, 1274/1473, Lwów gr.

*Recognicio ministerialis Iacobi Pyeczony cum auditoribus de iure datis,
nobili F. de C. et E. de L., recognovit, quia P. de B. ad instanciam A. A. de L. cum
testibus paulo ante descriptis iuxta tenorem rothe iuste iuravit.*³⁵⁷

3.3. Zastępcy woźnego

Swe funkcje przy przysiędze woźny mógł wykonywać osobiście lub przez zastępców, np.

Leksz. I, 739/1390

*Item nota, quod veniens ministerialis ad iudicium recognovit, quod
nunciasset famulum suum Grøbinam de Zabicze, ut prestasset juramentum Alberto
de Taczali. Extunc idem A. T. astitit terminum super Albertum Grøbinam pro istis
pecuniis, quas sibi tenetur.*³⁵⁸

W zapisce krakowskiej w związku z przysięgą występuje *Spitco ministerialis a Bogutha*. Ów Boguta był zwierzchnikiem woźnych sądu krakowskiego, wobec czego mamy tu do czynienia nie tyle z zastępstwem, co z przykładem na organizację wewnętrzną woźnych w danym sądzie³⁵⁹.

³⁵⁷ Drugi przypadek w AGZ XVII, 2982/1498, Przemyśl gr. – woźny *cum duobus terrigenis*.

³⁵⁸ Dalsze przykłady u S. Borowskiego, op. cit., s. 34, ods. 3.

³⁵⁹ Helc. II, 2671/1436. O strukturze organizacyjnej woźnych patrz Tom I, Rozdział 5, s. 105 i nast.

3.4. Prawidlnik

Funkcję prawidlnika pełnił woźny, jak o tym w związku z rotą będzie niżej mowa³⁶⁰.

Tylko raz jeden spotykamy rozdzielenie funkcji prawidlnika i woźnego

AGZ XVI, 2222/1494, Sanok gr.

*...Iudex Radwan iuramentum retulit alias rozkazał et dedit ei hominem prelocutorem alias przywoczczą et auditorem ministerialem Hlyecz de J.*³⁶¹

Według J. Rafacza wszyscy przez sąd do przysięgi delegowani byli nazywani prawidlnikami lub prawotnymi³⁶².

4. Wzywanie do przysięgi

4.1. Od kogo wychodziła inicjatywa

Polecenie wezwania do przysięgi otrzymywał woźny z sądu. Gdy sąd orzekał przysięgę z własnej inicjatywy, wówczas to wezwanie przybierało postać przypożwu³⁶³.

AGZ XVII, 2320/1496, Przemyśl gr.

Sąd orzeka, by pokrzywdzony (zraniony) złożył przysięgę w ciągu dwóch tygodni. *Iudicium addidit ministerialem ad concitandum ad videndum iuramentum super vulnera.*

Jeśli przysięga następuje na prośbę strony, ta strona składa w sądzie prośbę o polecenie woźnemu wezwania przeciwnika na przysięgę

Leksz. II, 1883/1396, Kościan

Cotharba de R. ... astitit terminos omnes super Janussium de S. pro 25 marcas grossorum (quas) iudicio acquisivit. Ipse vero K. petivit ministerialem de

³⁶⁰ Patrz pkt 8. Rota.

³⁶¹ Interpretujemy tę zapiskę w tym sensie, że kto inny jest prawidlnikiem, kto inny woźnym, choć można też przyjąć, że ta sama osoba ma te dwie funkcje pełnić. Według S. Borowskiego, op. cit., s. 58, woźny był zwykle prawidlnikiem.

³⁶² J. Rafacz, *Dawne prawo...*, s. 128.

³⁶³ O wzywaniu do przysięgi za pomocą pozwu pisze S. Borowski, op. cit., s. 33.

*judicio, ut nunciaret sibi J. de S. ut attenderet jus et juramentum a K. Veniens ministerialis hoc recognovit coram judicio, quod debuit comprobare et non comparuit, et ipse K. astitit terminos suos juramento.*³⁶⁴

W związku z wezwaniem powstał w 1388 r. spór. Kmieć kasztelana (? – *domini*) gnieźnieńskiego miał złożyć przysięgę przeciwko Januszowi Jarogniewskiemu (nie wiemy o co). Jarogniewski stanął, lecz pyta woźnego: „kto ciebie do mnie wysłał?”. Woźny odpowiada: „pan gnieźnieński kazał mi *vigore iudicii*, bym do ciebie jechał *ut compareas nostris kmethonibus*”. Na to odparł Jarogniewski: „nie chcę wysłuchać (przysięgi) kmieci, ponieważ nie od sądu otrzymałeś polecenie i na tym chcę zyskać, gdyż pan gnieźnieński jest moim przeciwnikiem”. Podsędzkowie na takie *dictum* wyznaczyli stronom termin przed starostą. Sprzeciw Jarogniewskiego wziął się stąd, że polecenie wezwania pochodziło nie od sądu, lecz od jego przeciwnika procesowego³⁶⁵.

Innym razem woźny zeznaje, że wzywał do przysięgi stronę nie osobiście, lecz za pośrednictwem wójta i rajcy poznańskich. Strona wzywana jednak nie stawiała się a sąd przyjął przysąd³⁶⁶.

4.2. Termin

Woźny, wzywając strony, wyznaczał jednocześnie termin, w którym powinny one się stawić. Źródła używają tu zwrotu *terminum assignavit*. Jest pewien problem z właściwym zrozumieniem tego zwrotu, a to z tego względu, że wyznaczenie terminu stawania w sądzie w zasadzie należało do kompetencji sądu. M. Feintuch próbował wyznaczenie przez woźnego terminu przysięgi tłumaczyć w ten sposób, że w istocie nie było to wzywanie do sądu, lecz do złożenia przysięgi poza sądem, przed woźnym, stąd on właśnie ten termin wyznaczał. Z tym fragmentem jego wywodów wypada się zgodzić. Jednakże Feintuch myli się, twierdząc przy okazji, że gdyby woźny wyznaczał termin stawania w sądzie, wchodziłby w jego, sądu, kompetencje. Z tym już zgodzić się nie można, np. przy pozwie taktowym właśnie woźny, pozywając przed sąd, wyznacza termin stawania w nim. Było to odstępstwo od reguły,

³⁶⁴ Zob. R. Hube, *Kilka aktów...*, s. 12.

³⁶⁵ Leksz. I, 442/1388, Poznań.

³⁶⁶ Pozn. I, 1297/1403. Zob. też KDWP, VIII, 959/1423, Międzyrzec: *Item veniens ministerialis fecit proclamacionem, ut veniret ibidem H. W. et iuramentum prestaret cum suis testibus*. Tu jednak raczej woźny wzywa stronę, by przystąpiła do przysięgi.

którą to regułę potwierdza przytoczona przez Feintucha zapiska kaliska. Gdy strona w dniu składania przysięgi prosiła woźnego o odesłanie *ad dominos superiores*, ten odrzekł: „*non habeo potestatem dandi terminum tibi*”, to znaczy nie miał uprawnienia do wyznaczenia terminu na roki sądowe w trakcie postępowania „przysiężnego”³⁶⁷.

Strony mogły umownie ustalać termin przysięgi. Gdy któraś z nich była wcześniej gotowa, winna była powiadomić o tym stronę przeciwną za pośrednictwem woźnego

Leksz. I, 2308/1399

...*Et si cicius potuerit dictus Symon ducere testes, extunc debet per ministerialem Costanensem prevenire ante duas septimanas dictum P., quod veniat ad terminum ad audiendum testes in Poznaniam.*

4.3. Kogo woźny wzywał

Woźny wzywał na przysięgę przede wszystkim stronę, która miała przysięgi wysłuchać³⁶⁸, rzadziej stronę dowodzącą swych racji przysięgą³⁶⁹.

5. Gdzie składano przysięgę

Miejsce składania przysięgi jest w zapiskach określone ogólnikowo – *circa, ante crucem*

³⁶⁷ Kal. II, 590/1414. M. Feintuch, op. cit., s. 177–178. W Kal. II, 455/1414 sąd wyznaczył stronom termin przysięgi (w ciągu dwóch tygodni). Na prośbę jednej strony, by przysięgę złożyć szybciej, mianowicie dnia następnego, strona druga akceptuje ten termin *quem ministerialis assignavit*. Można to interpretować w tym sensie, że termin woźny zaakceptował, wszak musiał być obecny przy przysiędze, zob. M. Feintuch, op. cit., s. 178. Ta zapiska potwierdza tezę S. Borowskiego, op. cit., s. 32–33, że sąd na rozprawie od razu ustalał termin przysięgi. Był to nie tyle konkretny dzień, co okres, w którym przysięgę należało złożyć. Zob. Leksz. II, 2682/1400: *astitio termini, quia etiam sibi debuit ante duas ebdomadas comparere Paulus ad audiendum iuramentum, uti coram ministeriali terminum receperant*.

Z ciekawą sytuacją spotykamy się w Helc. II, 4447/1495. Oskarżony przed rajcami proszowickimi o rozbój prosi o odesłanie do króla, jest bowiem celnikiem (*teoloneator*). Sąd wyraża zgodę, ale nie chce wyznaczyć terminu stawienia się przed królem: *Nos diem dare non possemus, fac tibi juxta formam juris*. Wówczas powód dał woźnemu grosz, by pozwał przeciwnika z jego powództwa (*ad instanciam*). Woźny pozwał, wyznaczając termin stawienia się przed królem.

³⁶⁸ Leksz. I, 54/1387; Kal. I, 2969/1409; Kal. II, 273/1412; Roty wilk. III, 516/1414. Tekst powyższych zapisek w Rozdziale 1. *Obeslanie*.

³⁶⁹ Kal. II, 259/1412. Tekst w Rozdziale 1. *Obeslanie*, s. 28.

Pozn. I, 473/1400

...*quod non statuit sicud debuit ante crucem...*³⁷⁰

W rocie gnieźnieńskiej przysięga została złożona przed kościołem
Roty wlkp. V, 57/1399, Gniezno

...*Item veniens ministerialis Jacobus cognovit, quia D. D. producit testes
ante ecclesiam...*³⁷¹

W AGZ XVII, 527/1471, Przemyśl gr., przysięga jest składana *in loco
solito*.

Woźny asystował również przy składaniu przysięgi przez prawo-
sławnych w cerkwi lub przed nią, przy czym w jednym przypadku sąd nie
był pewny, czy przysięga ma być złożona w cerkwi czy też w sądzie

AGZ XIII, 2097/1443

*Domini receperunt ad interrogandum, utrum kmetho Iwan de W. debet
iurare super dampna..., quia est Ruthenus, circa ecclesiam Rutenicalem vel coram
iudicio, et utrum post ministerialem debet repetere, vel ministeriali perlecto solus*³⁷².

AGZ XIII, 5611/1465

...*Ius decrevit, quod Myn iurare debet in proximis terminis sub hac forma:
tenens per catenam ecclesie dicens: ita me Deus adiuvat, et prout ministerialis sibi
indicet iuramentum*³⁷³.

³⁷⁰ Tak w szeregu zapisek. Zdaniem R. Hubego, *Kilka aktów...*, s. 12, woźny wzywał świadków w celu złożenia przysięgi do właściwego kapłana. Rafacz pisze, że w Wielkopolsce przysięgę składano na cmentarzu, idem, *Dawny proces...*, s. 173. Według J. Bardacha, *Historia I*, 351, przysięgę na krzyż składano w kościele lub przed kościołem na cmentarzu.

³⁷¹ Zob. w związku z tym informację S. Borowskiego, op. cit., s. 54, ods. 2, że w Gnieźnie składano przysięgę *ante ecclesiam maiorem*. Zdaniem Hubego I, s. 233, przysięgę składano tylko w tym kościele, który miał odpowiedni przywilej, co wiązało się z pobieraniem opłat. Tenże uczony w innym dziele (III, 383) uważa, że *ante*, *circa crucem* i *ante ecclesiam* oznaczają to samo miejsce – przed kościołem.

³⁷² Odpowiedzi nie znamy. W AGZ XIII, 2102/1443 Iwan ma przysięć *iuxta priora contenta libri in primis terminis*, co by wskazywało, że będzie przysięgać w sądzie. W następnej jednek zapisce strony mają zawrzeć co do przysięgi ugodę (AGZ XIII, 2103). Jeśli się nie ugodzą *extunc in proximis terminis debet Iwan iurare*, co niczego w kwestii miejsca składania przysięgi nie wyjaśnia.

³⁷³ W Zakr. II, 2526/1437 sąd nakazuje stronie złożyć przysięgę *in campo*, przy czym nie był to proces graniczny, lecz o pobicie kmiecia. O woźnym zapiska nie wspomina. Rafacz pisze o odbieraniu przez woźnego przysięgi od chorego w jego (chorego) domu, powołując przy tym wyrok królewski z 1523 r., a więc spoza terminu *ad quem*, w neszej pracy zakreślonego, J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 173.

6. Czas składania przysięgi

Wiązało się to z kwestią, jak długo należało w danym dniu wyczekiwać na osoby, które miały w akcie przysięgi uczestniczyć. W Małopolsce, gdy strona do wieczora nie stawiała się, przegrywała.

Ul. I, 3437/1385

Pena. Z. de M. contumax et penam XV, quia non dedit intromissionem in rem acquisitam... Albertus officialis ipsum P. fecit istum (błąd, ma być iustum), quia capellanum non posuit et litteram hora vesperorum...

W Wielkopolsce, jak można wnosić z dwóch wzmianek, wyczekiwało aż minie południe.

KDWP VIII, 959/1423, Międzyrzec

...Ibi veniens ministerialis et fecit proclamacionem, ut veniret ibidem H. W. et iuramentum prestaret cum suis testibus. (Świadkowie stanęli i chcieli przysięgać. Pełnomocnik strony stawiającej świadków) direxit unum nobilem cum ministeriali ad dominum plebanum... ut interrogarent utrum iam esset meridies... et dixit, quod iam est meridies. Idcirco venit ministerialis et dedit dicto W., procuratori D. lucrum ipsius termino ita, quod astitit suo termino cum iure et ultra terminum, et assignavit dicto procuratori D. ad dominum Regem vel ad terminos maiores generales.³⁷⁴

³⁷⁴ Zob. też Leksz. II, 2045/1398: S. G. terminum astitit super B. G. ...et hoc ministerialis recognovit coram nobis, quod cum meridie, et super eundem lucratus est, et pro eadem causa ipsum justificavit.

7. Czynności woźnego w dniu składania przysięgi

7.1. Obecność

Zanim doszło do składania przysięgi, woźny musiał uporać się z szeregiem różnych problemów. Przede wszystkim musiał ustalić, czy są wszyscy, których obecność była niezbędna. Jeśli kogoś nie było, wzywał kilkakrotnie do stawienia się.

AGZ XIV, 2274/1450, Lwów gr.

*...et ministerialis Ianussius eum quater proclamavit*³⁷⁵.

Wzywanie często okazywało się nieskuteczne. Jest sporo informacji, że nie stawiała się strona, przeciwko której miano przysięgać. Wówczas zazwyczaj do przysięgi nie dochodziło a woźny w sądzie relacjonował, że druga strona *terminum astitit*.

Leksz. II, 3/1390, Pyzdry

Dominus K. de P. terminum iuramenti super M. de Sz. superstitit, super quo veniens ministerialis ad iudicium recognovit, quod K. paratus fuerit prestare iuramentum... M. absente.

Pozn. I. 807/1402

*...Et veniens ministerialis recognovit coram iudicio regali, quod astitit termino tribus vicibus...*³⁷⁶

Gdy woźny uznał nieobecność jednego ze świadków za usprawiedliwioną (był na Rusi), sąd tę decyzję zaakceptował³⁷⁷.

W Leksz. I, 464/1388 strona stawiała tylko część świadków, reszty nie stawiała z powodu choroby. Wzięto woźnego z sądu i udano się *ad hospycium*, tam jeden świadek leżał. Gdy spytano go, gdzie jest drugi świadek, odrzekł, że w wiosce D. Przeciwnik procesowy uważa, że powód przegrał, ponieważ świadka nie ma. Powód chce, by z krzyżem i z woźnym udano się do wskazanej

³⁷⁵ Zob. też Leksz. II, 346/1394, Pyzdry, Roty wilkp. III, 159/1400.

³⁷⁶ Czasem sąd był w kłopotcie, jak ocenić nieobecność strony i sprawę kierował *ad interrogandum*, zob. AGZ XVII, 527/1471, Przemyśl gr.

³⁷⁷ Piekos. Wybór, 1330/1409, Poznań.

wsi, przeciwnik nie wyraża na to zgody, nie godzi się też na ugodę. W sądzie podsędkowie nie wiedzieli, jak ten spór rozstrzygnąć, wobec czego odesłali strony do starosty. Rozstrzygnięcia nie znamy.

W Leksz. I, 2374/1397, toczy się spór między Sędziwojem wojewodą poznańskim a Domaratem kasztelanem poznańskim. Domarat miał stawić się ze świadkami, jednak zamiast niego stawił się jego pełnomocnik i oświadczył woźnemu, że Domarat leży chory w Kazimierzu koło Krakowa. Sędziwoj (pówód) nie wierzy i gotów wysłać doń swego sługę z woźnym, by sprawdzili. Woźny czterokrotnie pyta pełnomocnika: „chcesz jechać?”, ów odpowiada: „nie chcę”. Woźny składa relację w sądzie, a sąd orzeka, że Sędziwoj terminu (przysięgi) dotrzymał. Następnie sąd każe woźnemu czterokrotnie pytać pełnomocnika, czy ma coś przeciwko orzeczeniu sądu, pełnomocnika jednak już nie było. Wówczas: *Extunc nos (powoda) fecimus justum et fore justum. Et jus assignavit.*

Występująca niekiedy trzykrotna *astitio termini* świadczy, że jednorazowa nieobecność nie oznaczała zwyczajnego przeprowadzenia dowodu z przysięgi. Poza Pozn. I, 807, warto tu przytoczyć inną zapiskę wielkopolską Leksz. I, 1874/1394

*...kmetho... primo, secundo, tercio et ante crucem cum suis testibus terminum astitit...*³⁷⁸

Rzadkie są przypadki składania przysięgi pod nieobecność przeciwnika

AGZ XIV, 2274/1450, Lwów gr.

...qui... non stetit et ministerialis Ianussius eum quater proclamavit.

Naganiony złożył przysięgę samosiódm, sąd ją zaakceptował i wziął pamiętne³⁷⁹.

7.2. Przełożenie terminu

W zapisce pyzdrowskiej, gdy strona nie miała przy sobie świadków, zwróciła się do woźnego z prośbą o odesłanie do sądu. Przeciwnik zaprotestował i uznał, że strona dowodząca upadła w sporze. Sprawa trafiła do sądu, ten był tego samego zdania, lecz na wszelki wypadek odesłał strony do starosty.

³⁷⁸ W Leksz. I, 35/1386, sąd poleca woźnemu wezwać nieobecnego do stawienia się.

³⁷⁹ Podobnie Roty wlkp., III, 159/1400.

Leksz. II, 62/1390, Pyzdry

*J. de G. habuit ducere testes erga S. ex parte sororis sue. Cum venit dies peremptorius producendi testium, J. compareat sine testibus, dixit personaliter ad ministerialem: „postponeres mihi diem testium producendi, et ego cum S. volo ad bonos mittere”. Extunc S. dixit: „cum hoc lucrare volo, et des mihi ad iudicium”, cum venerunt ad iudicium tunc omnibus iudicantibus videbatur, quod S. lucratus esset.*³⁸⁰

7.3. Odmowa składania lub wysłuchania przysięgi

Niekiedy strona stawająca do przysięgi odmawiała jej wykonania.

Sąd z. krak. 23/1382

(Sędzia i podsędek) *Nos vero audita relacione a Staszica nostro ministeriali, quia dictus S. iuramentum facere nequevit, prefato P. pascua libera... adiudicamus*³⁸¹.

Również spotykamy się z odmową złożenia przysięgi przez świadków

Ul. I, 3291/1385

*...Cocel officialis dixit, quod capellanus noluit iurare*³⁸².

Innym razem strona nie chce świadków stawić

Sand. 843/1420, Radom

Anne de B. actori et Milconi kmetoni de M. datus est terminus ad interrogandum... sub forma tali: Cum idem M. kmeto producebat capellatum contra eandem A. tandem circa crucem Nicolaus Coracz de G. ex parte ejusdem kmetonis dixit coram officiali, quia idem kmeto eundem capellatum noluisset producere. Post cuius recognitionem... procurator eiusdem Anne ponebat memoriale coram officiali. Quorum controversiam circa crucem factam officialis recognovit coram iudicio etc.

Gdy strona nie stawiała świadka, ponieważ mu grożono, przeciwnik oświadcza, że chce to mieć za upadek strony dowodzącej. Jego zdaniem miała ona obowiązek świadka stawić a przeciwko autorowi gróźb powinna wystąpić na drogę sądową. Sąd strony odesłał na wielkie roki, a tam zapadł wyrok dla strony przeprowadzającej dowód z przysięgi niekorzystny³⁸³.

³⁸⁰ Zob. też Leksz. II, 2406/1399. W Leksz. I, 360/1394 strona, która nie stawiała świadków, przegrywa.

³⁸¹ Zob. też Pozn. I, 1167/1403.

³⁸² W Leksz. I, 31/1386, świadek nie chce przysięgać, ponieważ przysięgający przed nim pomylił się.

³⁸³ O gróźbach pod adresem świadka czytamy w Leksz. II, 2453 i 2476/1400, Kościan.

Czynności woźnego sądowego

W 1400 r. strona stawiała pięciu świadków, ci przysięgę złożyli, natomiast szósty miał stanąć w innym terminie, w sądzie, co sprzeciwu nie wywołało³⁸⁴.

W zapisce kościańskiej z 1408 r. w sporze o dobra przeciwnik żąda od woźnego, by nie dopuścił do przysięgi, ponieważ dobra są jego bratanków po matce. Strona, której świadkowie mieli przysięgać, oświadcza gotowość jej przeprowadzenia, zgodnie z wyrokiem sądu. Woźny w swej relacji zeznaje, że ta strona *termino astitit*. Sąd odesłał sprawę do starosty i sędziego

Piekos. Wybór, 1258/1408, Kościan

Item ministerialis coram iudicio recognovit, quod domina Dochna stetit circa crucem, volens testes audire a domino Andrea G. pro media hereditate... post hoc veniens Wiszak G. dixit: „ministerialis, hoc meorum filiastrorum sunt materna... non permittas testes iurare, sed mihi da ad dominos maiores”. Tandem domina dixit: „ministerialis! Ego sum parata ius audire, prout ius mihi decrevit”. Et ministerialis recognovit, quod domina termino suo astitit...

W zapisce poznańskiej z 1394 r. strona nie chce wysłuchać przysięgi świadka

Leksz. I, 1762/1394

*Item veniens ministerialis coram iudicio recognovit, quod Janek Dzurka cum suis testibus secundario termino suo astitit ante crucem, quoniam domina L. noluit testes suos audire. Et dixit domina: „et uxor tua hic non est, et ideo nolo audire tuos testes”.*³⁸⁵

7.4. Zarzuty pod adresem świadków

Pod adresem świadków wysuwano różne zarzuty, np. że świadek nie oczyścił się z zarzutu kradzieży

Inscr. clen. 1378/1415, Kraków

Po tym zarzucie strona zwraca się do woźnego: „*et propter hoc da mihi et assigna terminum ad dominos*”. Sąd: „*terminus partibus assignatur ad terminos*”

³⁸⁴ Pozn. I, 124/1400: *Item J. P. duxit quinque testes, qui pertransiverunt ante crucem, et sextum testem debet statuere in secundis terminis Poznanie celebrandis, cum testimonio de Nakel*. Podobnie Pozn. I 203/1400.

³⁸⁵ W Leksz. II, 2572/1400, Kościan, jest informacja, że w sądzie powstał spór, jak było naprawdę ze złożeniem przysięgi przez świadków. Woźny miał wątpliwości, jak rozstrzygnąć: *Nos Thomko capitaneus Majoris Polonie, J. J. subiudex Poznaniensis (i inni) taliter sentenciavimus inter civem de S. dictum G. et Ramszonem de Czacz, ita tamen, si ministerialis Costinensis cognosceret, quod dictus G. statuit suos omnes testes circa crucem, paratusque fuit et voluit iurare, et R. ipsos audire noluit, tunc R. amisit. Si vero recognovit, quod dictus G. non fuit paratus cum suis testibus ante crucem iurare, extunc G. amisit...*

particulares proximos ad audiendam sententiam dominorum, si iste testis se expurgare debet”.

Spotykamy też zarzut, że świadek jest *compater* strony (kum lub chrzestny)

Ul. I, 479/1377, Książ

...et cum unus testis voluit iurare, inclinatus rotam ex toto dixit, prout sibi ministerialis edixit, statim dominus D. (eo) non admittendo ipsum sanctam crucem tangere, ad alium testem dixit: „veni, tu es compater ipsius”, tandem ad iudicium venientes idem D. et J. fassi sunt, quod idem compater est filii mei et non meus. Ad dominos delibamus...”

Przed woźnym oświadczano, że świadek jest przekupiony przez przeciwnika.

Czerska 121/1409

...et testificavit ipsi precone, dicendo, quod meum testem vulg. przemycza, extunc preco stans in iudicio recognovit sicut scriptum est.

Podważała bezstronność świadka okoliczność przebywania w karczmie z przeciwnikiem strony stawiającej świadka, sama rozmowa, czy instruowanie go.

Płońska 1456/1410

...preco recognovit, quod in quodam convivio dictum filium P. in una stuba arestavit conviventem, sed non audivit nec vidit quod cum ipsius teste aliquid diceret etc.

Zakr. II, 2039/1436

Preco in iudicio recognovit, quia Dobek locutus est cum teste qui contra ipsum iurare habuit, et interrogavimus preconem, si aliquis inter eos erat loquendo, et preco dixit: „nullus erat”³⁸⁶.

Nawet zgoda woźnego na pouczenie świadka, by powtarzał słowa przysięgi za recytującym, budziła sprzeciw strony przeciwnej

³⁸⁶ Zob. też Czerska 1670/1424. Por. w związku z tym wypowiedź J. Rafacza, *Dawny proces...*, s. 167: „W tym wypadku dla zapewnienia sobie dowodu ponieważ była uzasadniona obawa, iż świadek nie będzie świadczył – strona prowadząca dowód winna była zaarrestować ich obu w gospodzie przez woźnego. Gdy taki dowód sobie zapewniła, przeciwnik upadał w sprawie.” W KDWP III, 1323/1354 w sporze o wieś arcybiskup gnieźnieński proponuje świadków. Powód jednak z tymi świadkami rozmawiał *in sequestri loco*, a według zwyczaju, kto tak czyni, upada w sprawie. Arcybiskup *impetrato a nobis Wanklczone ministeriali, ipsum pro testimonio ad eosdem confabulantes deduci mandavit; qui visis eisdem in huiusmodi confabulacione ad nosque rediens, hoc ipsum coram nobis et memoratis hominibus est publice protestatus*. Powód przyznał się do tego, ale z sądu uszedł i trzykrotnie wzywany nie stanął.

Leksz. II, 778/1399, Pyzdry

Item S. de C. cum S. de G. transierunt ad testem infirmum. Tunc S. dixit: „ministerialis, si possum ad partem exire ad consilium?” Tunc ministerialis dixit: „potes”. Illa hora accedens C. ad testem infirmum, cepit eum informare: „non dicas prius, nisi post ministerialem”. Tunc videns et audiens S. dixit: „ministerialis, ecce informat circa crucem testem suum, cum hoc volo optine(re) et da nobis ad iudicium”.

Zakr. I, 443/1434

...stans Pelka procurator suus: „dicas post notarium”, et ipse post me notarium dixit rotham ad finem. Strona przeciwna post surrexionem domine dixit: „notarie, ecce ipsum informavit”, et ego dixi: „vultis isto lucrari?”, et ipsi dixerunt: „volumus”.

7.5. Inne przyczyny, dla których do przysięgi nie dochodziło

7.5.1. Ingerencja władzy

W 1408 r. strona, przeciwko której miała być składana przysięga, okazała woźnemu list inhibycyjny króla, w którym król każe wstrzymać wszelkie kroki procesowe do jego przyjazdu do Poznania. Strona dowodząca protestuje, wszelako sąd *volentes obedire mandatis domini Regis*, wyznacza termin do króla³⁸⁷.

W 1401 r., gdy strona ze swymi świadkami była gotowa do przysięgi, przed woźnym stanął wysłannik burgrabiego z żądaniem, by do przysięgi nie dopuścił, lecz odesłał strony do starosty, takie bowiem jest pismo od starosty. Między stronami toczy się spór, czy poddać się woli starościńskiej, który przeniósł się na forum sądowe. Zakończenia nie znamy³⁸⁸.

7.5.2. Złe sformułowanie usprawiedliwienia

W 1400 r. strona, która miała przeprowadzić dowód z przysięgi, następująco usprawiedliwia przez posłańca swą nieobecność: *„ipsum esse infirmum et racione istius solus presens non potuit, in Deo castigatione vulgariter*

³⁸⁷ Piekos. Wybór, 1228/1408, Poznań.

³⁸⁸ Kal. I, 516/1401.

w *bozej kaszni*”, strona przeciwna domaga się dopuszczenia swoich świadków i obecności przy tym wysłańca.

Ciekawa jest reakcja woźnego: „*Non bene dicis, quod ipsum sacramento communicarent, sed dixisti in Deo castigacionem ipsum fieri*”, Woźny wyznaczył stronom termin do starosty³⁸⁹.

7.5.3. Pozostałe okoliczności

Gdy żaden ze świadków nie chciał pierwszy składać przysięgi, woźny kazał im ciągnąć losy

Piekos. Wybór, 693/1404

...*duo testes presserunt se pro ultimitate, nolentes alter utrum in principio iurare. Et sic ministerialis dedit eis sortem vlg. los si, qui iurare in principio inter ipsos deberet.*³⁹⁰

W 1391 r. strony przed przysięgą postanowiły zawrzeć ugodę i w tym celu miały stawić się w sądzie. Stała tylko jedna z nich i wobec niej sąd orzekł, że terminu dotrzymała.

Leksz. I, 955/1391

Item veniens ad iudicium ministerialis recognovit, quod V. de R. concordiam fecit circa juramentum cum D. de B. et sic ambo debuerunt ad iudicium reverti. Et D. reversus fuit ad iudicium, V. autem non. Et sic dictus D. super ipsum terminum astitit coram iudicio.

W 1405 r. strona zasłaniając krucyfiks nie dopuściła do złożenia przysięgi.

Pozn. I, 2443/1405

...*et sic Jarochna tetigit crucem, non dans eis iurare, et super hoc adiudicatum solvit.*

Ublżenie stronie podczas przysięgi powodowało jej wstrzymanie i odesłanie stron do sądu

³⁸⁹ Pozn. I 207/1400. Innym razem podobne sformułowanie usprawiedliwienia nieobecności już nie budzi zastrzeżeń, prawdopodobnie dlatego, że dodano w nim wzmiankę o przyjęciu komunii. Powstał jednak inny szkopuł, ksiądz oświadcza że sam z powodu choroby oczu nie uczestniczył w obrzędzie, lecz prosił o pomoc innego duchownego. Na pytanie, czy może to zaprzysiąc, odrzekł: „*nolo*”. Leksz. II 878/1399, Pyzdry.

³⁹⁰ Tę zapiskę powołuje S. Borowski, op. cit., s. 46, ods. 1. Zob. też Pozn. I, 1904/1404.

Czynności woźnego sądowego

Ul. II, 8645/1399, Proszowice

*D. de P. penam XV Jacussio de Cz. (et iudicio XV) pro eo, quod idem D. eidem J. circa iuramentum dixit: „stas mihi pro stercore”, ut Corzuch ministerialis recognovit. Satisfecit iudicio*³⁹¹.

Spotykamy dwa przypadki uszkodzenia czy zniszczenia kartki z tekstem roty, albo przerwanie recytacji woźnemu.

Łęcz. II, 3274/1419

P. de G. penam luit parvam iudicio, quia ministeriali Johanni rotam destruxit.

Sąd przemyski w podobnej sytuacji nie potrafił zająć stanowiska i skierował pytanie *ad dominos*: sprawca ma upaść w sprawie, czy przysięgać ponownie.

AGZ XIII, 2262/1444

Iohannes de M. debuit iuramentum prestare ad instanciam H. de O., et si iurare incepit, prefatus I. statim prefati ambo inceperunt inter se litigare et destruxerunt pronunciacionem iuramenti ministeriali. Et domini receperunt ad interrogandum ad dominos ad alios terminos, si prefatus I. debet amittere causam, vel secundario iurare debet.

7.6. Zwolnienie z przysięgi

Dość częste są przypadki zwolnienia jednej strony przez drugą z przysięgi

Pozn. I, 1720/1404

Item veniens ministerialis recognovit coram iudicio, quod S. de M. D. libere dimisit B. de M. P. a iuramento, quod sibi inpignebat crimen furticini. Et ministerialis fecit eundem B. iustum...

³⁹¹ Zob. też Helc. II, 1120/1407: *Lambertus ministerialis recognovit, quia dixit circa crucem: „Daysze dyablu cum iuramento”. Ad interrogandum utrum est pena, an non...* Helc. II, 895/1402: *J. de L. penam XV fratri suo ibidem et Iudicio XV pro eo, quod eidem fratri dixit circa iuramentum: „mentiris sicut canis”, ut Stanecz officialis recognovit...* AGZ XIV, 438/1442 Lwów gr.: *ludex recepit ad interrogandum per duas ebdomadas dominos, an nobilis domina Woythka... debet parere iuri hic et respondere, vel si ipsam debet citare de hereditate pro eo, quod ministerialis recognovit, quomodo... nobili P. de L. circa crucem dixit, quod ipsum reduceret alias othwyodla a suspendio, et causa istius inhonestacionis ministerialis Woytche dedit terminum super curialem alias nadworny a nobili P.*

Leksz. II, 368/1394, Pyzdry

P. de G. habuit ducere testes contra Cristinam, volens litteram iustificari.

*Tunc idem C. testes non admisit jurare, sed litteram restituit...*³⁹²

W 1518 r. strona zwolniła świadków z przysięgi w momencie, gdy ci byli gotowi do jej składania, klęcząc i trzymając palce na krzyżu

Decr. Bobrz., 125/1518

Stanislaus Szmyetanka de Xzyanz ministerialis per iudicium requisitus oświadcza, że strona zwolniła z przysięgi, gdy świadkowie flexis genibus et supra crucem digitis expositis.

Czasem przeciwnik zwalniał z przysięgi tylko część świadków, lub tylko stronę.

Pozn. I, 516/1401

Item veniens ministerialis Petrus recognovit coram iudicio, quod debite testes Laurencii Lodzski pertransiverunt, videlicet tres, et tribus pepercerunt.

Pozn. I, 277/1400

Item quod J. L. fecit accionem contra A. C. ... ipsum fecit liberum a iuramento ante crucem... sed qui in testimonium erant, iuraverunt.

Gdy w 1401 r. przysięgę złożyło 11 świadków, świadka dwunastego strona z przysięgi zwolniła (był nieobecny)

Pozn. I, 724/1401

et duodecimo pepercerunt, qui non fuit presens...

Skomplikowana sytuacja występuje w Kal. II, 665/1415: strona jednego świadka naganiła, trzech złożyło przysięgę, dwóch strona zwalnia z przysięgi

Kal. II, 665/1415

(Gdy miała być złożona przysięga, przeciwnik do woźnego:)

„Ministerialis audi, ego volo scire, qui sunt isti testes, quos producit”. Notarius stans dixit: „isti sunt”, notando quemlibet nomine proprio. Respondit N. „audi ministerialis, ego istum testem infamo, quia se non expurgavit... pro furticinio, et propter hoc da mihi et assigna terminum ad dominos”. Stans vero S. (strona dowodząca) dixit: „et isti alii testes debent iurare vel non”, respondit N. „si volunt iurare – iurent, ego ipsis

³⁹² Zob. też Kal. I, 1930/1406; Leksz. I, 468/1388, 579/1389, 2008/1395; Pozn. I, 221, 472, 475/1400, 678/1401, 832/1402, 855/1402, 1262/1403, 1361/1720, 2201, 2113/1405, 2703, 2706/1406.

Czynności woźnego sądowego

non mando"; tunc iuraverunt tres testes, et duos libere a iuramento dimisit. Terminus partibus assignatus... si iste testis se expurgare debet.

Nie znamy powodu, dla którego, gdy strona świadków z przysięgi zwolniła, woźny tych świadków pyta, czy się zgadzają. Tak jest w zapisce wielkopolskiej

Leksz. II. 1004/1394, Gniezno

Item ipso die conthoralis condam Derszicragii de T. statuit testes cum fidejussoribus contra Jarochnam de R. Et cum voluerunt testes jurare ipsis (!) Derszichragowey, tunc Jarochna dixit, quod volo dimittere testes liberos et coram ministeriali in causa premissa... sed volo pro pecuniis iure procedere, super quibus perscivero. Extunc audiens hoc ministerialis ipsam Jarochnam exisse dixit testibus supradictis, et ipsi volunt ea facere. Tunc facientes ipsi consilium, inoicem immediate regraciati sunt dicte Jarochne ex causa hujusmodi.

8. Rota

Rotę przysięgi ustalał sąd i dawał ją woźnemu na kartce.

AGZ XVII, 2982/1498, Przemyśl gr.

...Et iudicium ministeriali per notarium rotham fecit legere extradere, alias vydacz³⁹³.

W AGZ XVII, 2982/1498, Przemyśl gr., pisarz na polecenie sądu wydaje woźnemu dwie kartki z rotą. Być może pozostawało to w związku z tym, że woźnemu w tym przypadku asystowało dwóch ziemian.

AGZ XVII, 2982/1498, Przemyśl gr.

...Qui notarius (z polecenia sądu) bis extradidit rotam ministeriali³⁹⁴.

Rotę należało wpisać do ksiąg, by w razie sporu można było do nich się odwołać.

³⁹³ Tę zapiskę powołuje S. Borowski, op. cit., s. 58–59. Zob. też Łęcz. II, 3274/1419; AGZ XVII, 3401/1502, Przemyśl gr. Czasem nie wiadomo, kto rotę otrzymywał – woźny czy strona, Wyw. szlach., 122/1449: (naganiony świadek domaga się od sądu) *domini, date mihi rotam et ministerialem*.

³⁹⁴ Zdaniem R. Hubego, każda ze stron otrzymywała z sądu wypis roty, R. Hube, *Kilka aktów...*, s. 12.

Pozn. I, 515/1401

(świadkowie złożyli przysięgę) *prout in libro continetur in rotha.*

Pozn. I, 1366/1403

*Item ministerialis recognovit coram iudicio, quod G. debuit iurare... erga N. C. Sed non iurabit iuxta rotam in libro contentam... Et habent terminum coram domino Rege.*³⁹⁵

Gdy jej tam nie było, powstawał problem, z którym sędziowie sobie nie radzili, odsyłając strony na następne roki

Piekos. Wybór, 1226/1408

...sed domini voluerunt (strona procesowa) audire rotham de libro expressam et voluerunt isto lucrari, quod non fuit ista in libro... Et ulterius domini iudicium dederunt eis ad minores terminos...

Przystępującemu do składania przysięgi woźny polecał klęknąć na obydwie kolana, następnie kładł mu palce na krzyżu

AGZ XIV, 2060/1448, Lwów gr.

...et flectit circa crucem inductus per ministerialem.

Łęcz. II, 3378/1419

(przystępujący do przysięgi:) „*ministerialis pone mihi digitos super crucem*” *et ponit*³⁹⁶.

W związku z kładzeniem palców na krzyżu, powstał w Czersku w roku 1417 spór. Po wymianie zdań między stroną a woźnym, strona nie zdecydowała się na postawienie zarzutu woźnemu w sądzie.

Czerska 986/1417

*...tunc adversarius... dixit, quod digitis indebite obumbravit passionem, cum preco dixit... „das sibi culpam vlg. dayesz mu v in q primo, secundo, tercio?“, et preco recognovit, quod non pretinuit pedes ipsius passionis, et tunc preco illud dedit ad iudicium... tunc jus Johannem interrogavit: „habes quid dicere contra preconem primo, secundo, tercio?“ tunc J. dixit: „nihil“*³⁹⁷.

³⁹⁵ Zob. też Pozn. I, 1270/1403: *Item veniens ministerialis coram iudicio recognovit, quod S. L. statuit suos testes erga S., quos noluit audire. dicens, quod non esset rota sic pronunciata per dominos vulg. wydana. Et sic domini iudicio presidentes decreverunt S. L 40 marcas super eandem dominam, prout in rota continetur...*

³⁹⁶ Zob. J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 174.

³⁹⁷ W statucie mazowieckim z 1410 r. jest generalna dyspozycja dla woźnego, by czuwał nad prawidłowym złożeniem przysięgi, *Art. Actor iurabit super summa rerum, quas aquisivit. Gdy dłużnik nie uznaje długu tunc actor de verbo ad verbum super dictam summam pecunie sive rerum post preconem jurare debet, et locum crucifixi, in quem taliter jurans digitos ponat, preco sive ministerialis, ne in iuramento latatur, indicabit etc.*, IP, s. 429. Zob. też statut Bolesława IV czerskiego z 1448 r. art. *De casu in iuramento: Preterea alias pothiczel in iuramentis fieri consuetam, ut amplius non fiat, abolemus, sed tam actor quam reus ad iurandum judicialiter sentenciatus, et eciam testes, quilibet eorum seorsum, post praeconem praestabunt iuramenta*, IP, s. 456.

Czynności woźnego sądowego

Gdy już woźny uporał się z przygotowaniem świadków, zwracał się do przeciwnika ze słowami: „*Audi iuramentum a testibus (ew. a parte)*”³⁹⁸. Następnie wygłaszał rotę, którą powtarzał przysięgający

AGZ XIV, 1026/1444, Lwów gr.

...*Et hec iuramenta faciant circa synagogam (cerkiew) ministeriali vulgarisanti ipsis iuramentum*³⁹⁹.

Niemal zawsze woźny sam rotę przekazuje przysięgającemu, łączy więc funkcje prawidlnika i woźnego⁴⁰⁰. Tylko raz rotę odczytywał pisarz, a w pewnej zapisce sanockiej tekst został tak zredagowany, że można odnieść wrażenie, iż kto inny jest prawidlnikiem, a kto inny woźnym.

AGZ XVI, 2222/1494, Sanok gr.

(przysięga poruczona sądowi) *Iudex Radwan iuramentum retulit alias rozkazał et dedit ei homiem prelocutorem alias przywoczczą et auditorem ministerialem Hlyecz de I.*

Na obecność duchownego przy odbieraniu przysięgi nie natrafiliśmy.

³⁹⁸ Pozn. I, 2439/1405.

³⁹⁹ Zob. też Sand, 888/1420, Płońska 1651/1411, AGZ XIII, 5611/1465. Tak też w akcie inkorporacyjnym ziemi rawskiej Kazimierza Jagiellończyka z 1462: *iuramentumque... formam, ordinem, modum et rotham iurantibus et testibus quibuscunque miisterialis iuxta morem in regno nostro tentum dicet et pronunciabit*, lura Maz. Terr., I, nr 110, s. 205. W AGZ XIII, 2097 (cyt. wyżej) sąd nie wie, czy przysięgający ma rotę powtarzać za woźnym, czy też po przekazaniu rotę przez woźnego ma ją sam w całości powtórzyć.

⁴⁰⁰ Zob. opinię S. Borowskiego, op. cit., s. 35 ołączeniu tych funkcji przez osoby skierowane przez sąd do przeprowadzenia przysięgi. Tak też K. Koranyi, *Prawidlnik-Conseiller-Anweiser (Warner). Przyczynek do dziejów procesu w średniowieczu*, CPH, t. XI, 1959, z. 2, s. 187. O przekazywaniu przysięgającemu rotę przez inne osoby pisze J. Bardach, *Historia...*, I, s. 350. Dla Małopolski miał to być mediator (dowód: KDKK I, 14/1234). Na Mazowszu w księgach sądowych i w prawie stanowionym przy przysiędze występuje woźny, np. Czerska 1594/1423. Zob. art. (2) Statutu Ziemowita IV płockiego (bez daty, 1381-1426): ... *et debet per preconem rota pronunciarí*, lura Maz. Terr., I, nr 25, s. 36. Prawidlnik występuje w Statucie Bolesława IV czerskiego z 1435 r., art. (15): ...*et jurabit per prelocutorem*, lura Maz. Terr., I, nr 100, s. 187. W literaturze niekiedy te funkcje, które, naszym zdaniem, pełnił woźny, są przypisywane prawidlnikowi. Zob. J. Bardach, *Historia...*, I, s. 550. Spotykamy też pogląd, że prawidlnika z czasem zastąpił woźny, S. Płaza, *Historia...*, cz. I, s. 449. Zdaniem S. Estreichera, *Prawidlnik, przyczynek do historii formalizmu w prawie polskim*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. VIII, nr 6, 1903, s. 9, w Małopolsce nastąpiło to w XIV w. Ponieważ w źródłach wielkopolskich, tak obfitych w informacje o przysiędze, w postępowaniu „przysiężnym” występuje wyłącznie woźny, spostrzeżenie Estreichera można odnieść także do Wielkopolski (jak też do innych terytoriów).

9. Błąd przy przysiędze

Gdy po raz wtóry przysięgający nie położył palców na krzyżu, sąd nie wiedział jak to zinterpretować i odesłał *ad interrogandum*⁴⁰¹.

Helc. II, 2671/1436

Veniens Spithko ministerialis a Bogutha, recognovit, quia nobilis N. de T. jurando contra... J. Cz. ... primo juravit ponens digitos, secundo vero non posuit. An habet amittere aut non? Cras ad interrogandum.

Gdy przysięgający zająknął się, obie strony położyły pamiętne, które sąd przyjął. Następnie sąd (grodzki) odesłał strony do starosty i sędziego ziemskiego. Tam orzeczono, że strona dowodząca przysięgi nie przeprowadziła.

AGZ XVII, 2982/1498, Przemyśl gr.

...ministerialis cum duobus terrigenis recognovit, quia iuramentum prestitit, sed verbis bene non expressit alias zayakalaszye...

AGZ XVII, 2997/1498, Przemyśl gr.

Nobilis I. C. condempnavit nobilem Hedwigim... actricem in evasione ob malam iuramenti prolicionem...

Gdy świadek pomylił się przy przysiędze, powstał między stronami spór o to, czy dopuścić go do powtórzenia przysięgi. Ponieważ do porozumienia nie doszło, obie strony odwołały się do starosty⁴⁰².

Niekiedy dowiadujemy się, na czym błąd polegał, np. świadek zamiast wymienić kwotę *alterum dimidium centum* powiedział *tria centa*⁴⁰³. Innym razem świadek zamiast *ot mich penandzy* powiedział *od tych penandzi*. Konsekwencji tych błędów nie znamy⁴⁰⁴.

⁴⁰¹ O wielokrotnym przysięganiu patrz niżej.

⁴⁰² Leksz. I, 2415/1397. Zakończenia sporu nie znamy. O pomyłce przy powtarzaniu roty zob. też Leksz. I, 86/1386.

⁴⁰³ Leksz. I, 31/1386. Sąd odesłał sprawę na wielkie roki. Inny świadek odmówił złożenia przysięgi i to też przekazano na wielkie roki.

⁴⁰⁴ Leksz. I, 198/1387.

10. Wielokrotna przysięga

Prawdopodobnie za zgodą przeciwnika świadkowi, który się pomylił w wygłaszaniu roty, zezwalano na kolejne składanie przysięgi.

Łącz. II, 3378/1419

*...et dum S. juravit super dicta vulnera et rotam binam dixit*⁴⁰⁵

Na Mazowszu Statut Ziemowita IV płockiego z lat 1381-1426 zawiera następujące postanowienie:

*It. dominus dux Semovitus admisit, quod quilibet... debet pro qualibet causa parva et magna ter iurare... et debet sibi per preconem rota ter pronunciari, seu narrari...*⁴⁰⁶

Istotnie w zapisce, co prawda czerskiej, jest mowa o tym, że świadek dopiero za czwartym razem złożył przysięgę bez pomyłki.

Czerska 1594/1423

...sed quintus (testis, ZR) Pachura, quando eum prece post notarium rotavit (pomylił się, dopiero za czwartym razem powtórzył rotę prawidłowo) et solus sząpierz eum wsparł, et hoc dedimus ad judicem...

W literaturze istnieją różne oceny tej wielokrotności. Według K. Dunina, jej ostrze było skierowane przeciwko przysięgającemu – kilkakrotne powtarzanie roty zwiększało możliwość popełnienia błędu⁴⁰⁷. Zdaniem J. Bardacha służyło ono przysięgającemu, mógł bowiem, pomyliwszy się, przy kolejnym powtórzeniu roty błędu uniknąć⁴⁰⁸.

Zróżdła tu przedstawione przemawiają za słusznością koncepcji Bardacha, choć może nie należałoby tego generalizować⁴⁰⁹.

⁴⁰⁵ Zob. też Łącz. II, 3378/1419: *et binam rotham dixit*, także Helc. II, 2983. W AGZ XVII, 2858/1496 dziesięciokrotna przysięga. Zob. S. Borowski, op. cit., s. 15, ods. I.

⁴⁰⁶ Iura Maz. Terr., I, nr 25.

⁴⁰⁷ K. Dunin, op. cit., s. 255.

⁴⁰⁸ J. Bardach, *Historia...*, I, s. 550.

⁴⁰⁹ Zob. choćby Leksz. I, 31/1386.

11. Relacja woźnego z przebiegu postępowania „przysiężnego”

Niemal wszystkie przedstawione tu informacje o przysiędze pochodzą z zanotowanych przez pisarzy w sądzie relacji woźnego. W samym toku postępowania „przysiężnego” pisarz nie uczestniczył.

Na niektóre elementy tych relacji warto zwrócić uwagę.

Przede wszystkim, podczas składania przez woźnego sprawozdania winny być w sądzie obie strony, by wysłuchać orzeczenia, które sąd wyda na jego podstawie⁴¹⁰.

Jeśli przysięga nie została złożona z powodu nieobecności przeciwnika, woźny oświadczał, że strona dowodząca terminu dotrzymała – *terminum astitit*, a sąd to potwierdzał.

Kal. II, 300/1412

*Veniens Paulus ministerialis recognovit, quod N. de T. astitit terminum iuramentalem contra I. de G. ... extunc nos, audita recognicione dicti ministerialis, adiudicavimus dicto N. astanciam termini contra I. ...*⁴¹¹

Jeśli przysięgę wykonano, woźny, relacjonując przebieg, dodawał, że stronę zwycięską *fecit iustum*.

Pozn. I, 554/1401

*Item veniens ministerialis recognovit coram iudicio regali, quod D. Q. debite suos testes ante crucem perduxit... Et quod ministerialis fecit ipsum iustum.*⁴¹²

Relacja woźnego winna być wpisana do ksiąg

Leksz. II, 2468/1400, Kościan

...Veniens ministerialis recognovit coram iudicio, quod J. P. astitit terminum suum iuramenti circa crucem... et hoc debet scribi in librum Posnaniensem...

⁴¹⁰ Piekos. Wybór, 1331/1409: ...et ex quo eadem B. non venit ad iudicium audire recognicionem per ministerialem, domini decreverunt, quod eadem domina debet venire ad minores terminos sub penis magnis regalibus... Łęcz. I, 658/1388: S. de B. debuit testes producere contra G. ib. ... tandem ipse producere non poterit nec ad iudicium venire voluit ad audiendam sententiam diffinitivam, juxta recognicionem Johannis ministerialis.

⁴¹¹ Częste zjawisko w źródłach wielkopolskich.

⁴¹² Niekiedy sąd stronę zwycięską *fecit iustum*, np. w AGZ XIV, 436/1442, Lwów gr. W Helc. II, 3773/1464, strona przysięga oczyszcza się z zarzutu kradzieży zbroi (*lorica*). Po relacji woźnego sąd pyta naganającego, czy naganionego ma teraz za dobrego człowieka: ... *Requisitus ibidem S. predictus, utrum jam haberet pro bono homine dictum N., S. respondit oraculo vive vocis: „Ego N. habeo pro homine bono, neque de eo aliquid mali scio”.*

Czynności woźnego sądowego

Relację woźnego często kończy informacja *et adiudicatum/memoriale solvit*⁴¹³. W istocie tę opłatę sądowi uiszczala strona zwycięska, wobec tego ów zwrot źródłowy należy rozumieć w tym sensie, że woźny był pośrednikiem w przekazaniu opłaty⁴¹⁴.

Obserwujemy przy tym w księgach sądowych dwa sposoby przedstawienia postępowania „przysiężnego”. Najczęściej występuje formułka następująca: woźny składa relację, potem następuje orzeczenie sądu.

Leksz. I, 94/1387

Item nota: veniens ministerialis ad regale iudicium... fassus est et recognovit, dalej następuje opis przebiegu przysięgi, potem orzeczenie sądu.

W drugiej formułce kolejność jest inna: opis przebiegu postępowania przysiężnego, wyrok sądu, informacja, że tak zeznał woźny.

Kal. II, 308/1412

*Elizabeth de G. per astanciam termini circa iuramenta lucrata est super M. de M. 30 m. gr. lat. pro capite mariti sui, per M. interfecti. Relacio Pauli ministerialis*⁴¹⁵.

Woźny w swych relacjach nie ogranicza się do stwierdzenia, że przysięga została złożona lub niezłożona, lecz podaje, co miało być przysięgą dowiedzione

Kal. II, 138/1411

Paulus ministerialis cognovit, quod A. O. iuravit et evasit... I. ... et M. S. pro argento, auro, pecuniis et aliis rebus, quod nihil habet uxoris sue mortue...

Na złożeniu relacji z postępowania „przysiężnego” kończyła się rola woźnego. Warto przypomnieć, że te relacje były dla sądu podstawą do podejmowania dalszych decyzji w sprawie⁴¹⁶.

⁴¹³ Na przykład Pozn. I, 968/1402, 1876/1404 i szereg innych.

⁴¹⁴ Zob. np. AGZ XVII, 1315/1477, Przemyśl gr.: *Quod iuramentum per Zankonem sic prestitum Andreas ministerialis Drohobiciensis recognovit coram iure, quia iuravit et pertransivit rotham iuramenti. Memoriale Zankonis iudicium recepit et ipsum innocentem fecit.*

⁴¹⁵ Zob. też Pozn. I, 131/1400. Czasem zamiast opisu spotykamy lakoniczną wzmiankę *prestitit iuramentum sicut ius terre*. Piekos. Wybór, 1254/1408, Poznań.

⁴¹⁶ Zob. np. AGZ XIV, 2447/1451, Lwów gr., Leksz. II, 2583/1400, Kościan.

12. Odpowiedzialność woźnego

Kara, jaka spotykała woźnego za popełnienie przestępstwa przy przeprowadzaniu przysięgi była adekwatna do roli, jaką ona odgrywała w procesie sądowym. Art. 2 Statutów wielkopolskich Kazimierza Wielkiego postanawiał, że za zmianę tekstu roty woźny traci urząd⁴¹⁷. Nie znaleźliśmy w źródłach przykładów realizacji tego postanowienia⁴¹⁸.

⁴¹⁷ *Et si idem officialis, qui dicitur vozni, aliter formam iuramenti diceret testibus, quam est mandatum, et de hoc fuerit victus iudicio, alter loco sui substituat et ipse a suo officio perpetuo deponatur.* Statuty Wielkopolskie, wyd. L. Łysiak, s. 6, kol. lewa, *in fine*.

⁴¹⁸ O odpowiedzialności woźnego patrz Tom I, Rozdział 7, s. 174 i nast.

5.

ARESZT

1. Czym był średniowieczny areszt

Przypomnijmy, co rzekł Mefistofeles Panu Twardowskiemu: „Ta karczma Rzym się nazywa, kładę areszt na Waszeci”.

Średniowieczne, a właściwie staropolskie, bo przekraczające granice średniowiecza aresztowanie według trafnego określenia Łozińskiego było urzędowym stwierdzeniem znajdowania się rzeczy w danym miejscu i czasie i położeniem na przedmiocie aresztu dłoni prawa⁴¹⁹. Nie było to więc zatrzymanie ani uwięzienie.

⁴¹⁹ W. Łoziński, *Prawem i lewem...*, s. 49. W literaturze czasem pojęcie aresztu ujmuje się wąsko, jako pozbawienie wolności. Tak np. u R. Hubego III, s. 319 areszt = zatrzymanie dłużnika, pozbawienie wolności – M. Feintuch, op. cit., s. 179. U J. Rafacza, *Dawne prawo...*, s. 433, mowa o areszcie domowym, ale na s. 145 tenże autor pisze o aresztowaniu przez stronę wyroku, by go nie wydawać z akt. W pracy idem, *Dawny proces...*, s. 92, wzmianka o aresztowaniu nieosiadłego.

Nie wchodzimy w skomplikowaną problematykę relacji areszt – pozew, pozywanie. Areszt mógł być niekiedy formą pozwu ustnego, ale to nie wyczerpuje jego treści, areszt np. kładziono na pozwanym, by nie uchodził z sądu. W naszej pracy poświęconej woźnemu, akcentujemy głównie jego rolę przy aresztowaniu, nie wnikamy szczegółowo w istotę samego aresztu. Jak skomplikowana to problematyka świadczy jej zarys dokonany przez J. Adamusa, *Uwagi...*, s. 21 i nast. Cenne spostrzeżenia tego uczonego zostały zbyt milczeniem przez A. Vetulaniego, autora monografii o polskim pozwie, jak też przez krytyka tej pracy R. Taubenschläga. Nasze ustalenia dotyczące roli woźnego przy areszcie mogą najwyżej pomóc w studiach nad instytucją aresztu, ale ich nie zastąpią.

1.1. Rodzaje aresztu

Ta „dłoń prawa” miała różne oblicza, różne znaczenia. Ze względu na cele, tryb postępowania można wyróżniać areszt dokonywany w sądzie przy rozprawie sądowej, areszt w związku ze zbiegostwem poddanych i areszt w innych sytuacjach, np. w związku ze szkodami w gospodarstwie, przy roszczeniach majątkowych.

Szereg zagadnień, jak źródła, terminologia, jest wspólnych dla wszystkich rodzajów aresztu, w związku z tym omawiamy je na wstępie.

2. Źródła

Podobnie jak przy wizji, wiadomości o udziale woźnego przy areszcie pochodzą niemal wyłącznie z ksiąg sądowych. Spośród spisów prawa *Cautelae*... w art. I nakazują żądać za pośrednictwem woźnego, by właściciel dóbr dopuścił do aresztowania⁴²⁰, a *Consuetudines terrae Cracoviensis* wymagają obecności woźnego przy aresztowaniu nieposesjonata u posesjonata⁴²¹.

W księgach sądowych informacje o udziale woźnego przy aresztowaniu są zawarte przede wszystkim w relacjach woźnego oraz w pozwach-żałobach⁴²².

Niekiedy sąd nakłada na stronę obowiązek stawienia woźnego, by zeznał o dokonany przez siebie areszcie bądź o tym, że do aresztu nie doszło. Można to dwojako interpretować:

⁴²⁰ *Cautelae*, art. 1.: *Imprimis dum fit arestatio aliquarum rerum, debet petitio et interrogatio praecedi, si arrestationem admittit, et in citatione exprimi: dum te postulavit pro arestatione, libere sibi admisisti, prout hoc in tempore ministeriali et N. etc.* O przestrzeganiu tej reguły patrz niżej, s. 170 i nast. Zob. też *Cautelae*..., art. 12.

⁴²¹ Art. *De impossessionatis citandis: Item si aliquis culpabilem in aliqua sua re impossessionatum hominem arrestaverit apud possessionatum, quam arrestationem facere debet cum ministeriali veniens.* Zob. też art. 22, 26, 31. O woźnym nie wspominają: NZ art. 8, 10 (ściganie z krzykiem), 11 (licowanie rzeczy), 26,2 i nast., 28 (zbiegostwo poddanych); Statuty Kazimierza Wielkiego art. LXXXVIII (wyd. Balzera, Król. 45); Constit. Lancic. art. LVIII (zajęcie ludzi w lesie), art. XXXIX (jadący przez obsiane pole, *arestatus per dominum prati*), *Laudum halickie* sprzed 1435 r. o pościgu złodziejów (AGZ XII, 4204, druk także w: M. Karpiński, *Ustawodawstwo partykularne ruskie w XV wieku*, Pam. HP, t. XII, 1935, z. 7, nr III, s. 32); *Laudum czestyłowsko-ivanowskie* z 1462 r. (druk w: M. Karpiński, op. cit., nr XV, s. 37).

⁴²² Na przykład Helc. II, 2954/1441; AGZ XVII, 619/1471, Przemysł gr.

Czynności woźnego sądowego

- a) woźny relacji nie złożył,
- b) woźny relację złożył, ale sądowi potrzebne są jakieś dodatkowe wyjaśnienia.

AGZ XVI, 2472/1498, Sanok gr.

*Ex decreto iudicii nobilis Katherina Kolianowska debet per duas septimanas docere per ministerialem Andream de Brzozow, quomodo voluit per eundem ministerialem arestare pecora ipsius apud nobilem Johannem Thargowiczsky in villa Thargowiska impulsa. Et ministerialis similiter debet recognoscere, quomodo ipsum T. pro die hodierna cittavit pro statuicione eorundem pecorum*⁴²³.

3. Terminologia

Łacińskie terminy stosowane dla oznaczenia aresztowania to przede wszystkim *arestare*⁴²⁴ i *tangere*⁴²⁵. Rzadziej występują *faciare*, *facionare*⁴²⁶, *faciliare*⁴²⁷. Polskie terminy to *licowanie*⁴²⁸, *tknięcie*⁴²⁹, *przytknięcie*⁴³⁰. Przedmiot obłożony aresztem zwał się *facies*⁴³¹, po polsku *lice*, *lico*⁴³². Wieloznaczność terminologiczna typowa dla źródeł średniowiecznych w ogóle, także i tu daje o sobie znać. Zmusza to do ostrożności, ponieważ nie zawsze *arestare*, *tangere* oznacza areszt. *Arestare* oznacza m.in. zajęcie rzeczy lub zwierzęcia

⁴²³ Zob. też Ul. I, 4321/1387, Książ: *Ministerialem... V. de M. Spitakonem officialem habet ponere contra uxorem M., quod iumenta arestavit*. Helc. II, 3211/1444: *Mathias de Myechow statuit Sitconem Petrum... erga S. de Z. ad recognoscendum, quia arrestavit cisticulam, gladium...*

⁴²⁴ Na przykład Ul. I, 3269/1385: *...et ministerialis confessus est, quod arestavit...*

⁴²⁵ Na przykład AGZ XIX, 2111/1489, Belz z.: *Ministerialis iacobus de O. recognovit, quod nobilem M. de G. tetigit, vulg. przythknął coram iudicio.*

⁴²⁶ Na przykład AGZ XVII, 3531/1504, Przemyśl gr.: *...dum venit ministerialis in curiam ipsorum, affectavit illos, ut admitterent faciare*. Zob. Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce, t. IV, s. 10, s.v. *Faciacio*.

⁴²⁷ AGZ XVI, 163/1464, Sanok gr.

⁴²⁸ AGZ XVI, 163/1464, Sanok gr.: *Nicolaus ministerialis Sanocensis recognovit, quia hec omnia in faciliacione alias na lyczowanyu vidit.*

⁴²⁹ Helc. II, 2698/1437: *Datus est... ministerialis ad tangendum alias abythknął M. relictam... ut proponat contra predictum H.*

⁴³⁰ Helc. II, 3329/1448: *...ministerialis arestavit alias przythknął.*

⁴³¹ AGZ XVI, 1003/1474, Sanok gr.: *Nobilis S. Sz. ... postulavit a Nicolao ministeriali faciem a duobus kmethonibus.*

⁴³² AGZ XVI, 2216/1496, Sanok gr.: *...signum furticinii alias lyczne*. Helc. II, 2462/1432.

w szkodzie przez właściciela posiadłości bądź jego służbę⁴³³, także zatrzymanie człowieka⁴³⁴.

Arestare hereditatem znaczy zapowiedzieć dobra, w sensie wyłączenia innych od czerpania z nich pożytków bez zgody zapowiadającego⁴³⁵. *Non arestare* pozwanego przez wykonującego pozwanie woźnego oznacza, że woźny pozwu nie doręczył do rąk pozwanego, zwykle z powodu nieobecności w domu⁴³⁶.

Wieloznaczny jest również termin *tangere*, zob. np. Pozn. I, 1400/1403: *tetigit se, vulgariter tgnął... ponere litteras... tetigit se vulg. tgnął są in intercessorem*. Tu *tangere* oznacza odwołać się do... W Bkuj. 2753/1424: *tangere cum baculo* znaczy chwycić za laskę (w celu pobicia). Por. też Ul. II, 11110/1400, Czchów: *A. de L. cum C. de D. terminum peremptorium habent... pro eo, quod alium docuit in iudicio dicens: tange ad caput*. Podobna rada w Ul. II, 11113/1400, choć bez terminu *tangere*: *Elena de D. penas Andriczce XV et Iudicio XV pro eo, quod... informans alium dixit: percutte in caput. Iudicium presidens indulisit*.

4. Kto dokonywał aresztu

Jako dokonujący aresztu występował przede wszystkim woźny sądowy.

Ul. I, 4321/1387, Książ

*Ministerialem... V. de M. Spitakonem officialem habet ponere contra uxorem M., quod iumenta arestavit...*⁴³⁷

⁴³³ Kal. II, 643/1415: *Veniens Swach ministerialis recognovit, quod S. de C. productis testibus suis, qui iuraverunt, aquisivit super N. de O. arestacionem vulg. zayancze equorum... in virgultis...* Zob. też Piekos. Wybór, 1224/1408. O wieloznaczności terminów areszt, aresztowanie, aresztować patrz *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. I, kol. 761–793, s.v. *Arresto*; *Słownik polszczyzny XVI w.*, t. I, s. 211–213.

⁴³⁴ Na przykład Ul. II, 7278/1398, Proszowice: *Swanszek officialis confessus est, quod eundem procuratorem in domo domini N. ... per predictos arestatum vidit*.

⁴³⁵ Na przykład Helc. II, 4529/1501, zob. punkt *Woźny przy zapowiedzi dóbr*.

⁴³⁶ Na przykład Bkuj. 2600/1422, Czarska 229/1412 i szereg innych. Zob. też *Słownik łaciny...*, t. I, kol. 769–775, s.v. *Arresto*.

⁴³⁷ Patrz liczne przykłady w dalszej części tego punktu.

Czynności woźnego sądowego

Jednakże w art. XXXIX Constit. Lancic. właściciel obsianego pola aresztuje przejeżdżającego przez to pole i o woźnym przepis nie wspomina. Brak także wzmianki o woźnym w art. LVIII, traktującym o zajęciu ludzi, wyrządzających szkody w lesie. Także w niektórych zapiskach z informacją o areście woźny nie jest wymieniany:

AGZ XVII, 1026/1473, Przemyśl gr.

Climex servitor regius de N. arestavit equum suum proprium apud A. ..., quem inculpavit pro eodem, quod sibi furtive est ablatum per ipsum...

AGZ XVIII, 3965/1501, Przemyśl z.

...ego arestavi cum nobili suum vultrem (charta, ZR) in curia circa Petrum Phal in domo ipsius⁴³⁸.

W zapisce lwowskiej z 1471 r. właściciel wraz ze szlachtą aresztuje swego poddanego, uwięzionego przez pozwanego:

AGZ XV, 929/1471, Lwów gr.

...detinuit hominem ac servum ipsius... et ipsum incarceravit in domo tua in G. alias wszadził w kasnu, quem hominem in eadem detencione alias w tey kasny ipse P. per nobiles arestavit⁴³⁹.

W zapisce halickiej z 1482 r. właściciel skradzionego konia idzie śladem za złodziejem w towarzystwie szlachcica, bez woźnego. Woźnego przydziela mu sąd, by wezwał pana złodzieja do osądzenia go w sądzie dominiálním

AGZ XIX, 1635/1482, Halicz gr.

...equitaverat cum terrigena post furem suum... et Vicecapitaneus addidit ministerialem... ad administracionem iuris, ut eidem ius administravit ibidem in C., ius administrare noluit.

Informacje o areście w księgach sądowych, niewspominające o woźnym są sporadyczne. Wprawdzie wnioskowanie *ex silentio* jest zawsze obarczone pewnym ryzykiem, jednakże biorąc pod uwagę urzędowy charakter areztu i kary za wzięcie woźnego bez zgody sądu⁴⁴⁰, skłaniamy się ku tezie, że obecność woźnego przy areście była obowiązkowa.

⁴³⁸ Zob. także Łęcz. I, 2801/1393.

⁴³⁹ Ten sam zwrot – *arestavit per nobiles* – w Helc. II, 4379/1491.

⁴⁴⁰ Patrz niżej, s. 177.

5. Z czyjej inicjatywy woźny dokonywał aresztu

Sąd mógł zlecić woźnemu dokonanie aresztu z własnej inicjatywy lub na prośbę zainteresowanego.

5.1. Woźny dany do aresztu z inicjatywy własnej sądu

Poza przypadkami aresztu w sądzie w trakcie rozprawy sądowej, o czym niżej, niewiele mamy przykładów tego rodzaju aresztu, przy czym niektóre z nich są niepewne.

AGZ XVI, 2155/1493, Sanok gr.

Stanislaus Pyenyqszek... capitaneus Sanocensis tibi nobili Iohanni Czeschyk, heredi de Bukowe mandamus, quatenus die tertia in castro personaliter compareas, quia tu in via libera mulierem de Brzozow violasti, violando iam sibi tres florenos in medientibus recepisti, que secundum faciacionem ministerialis super te protestata est, post te ad curiam tuam in recenti cucurrit, ad condemnabilem terminum iudicialiter responsurus.

AGZ XVII, 3531/1504, Przemyśl gr.

Prout dominus Capitaneus miserat ministerialem Wanyko ad faciandum scrofas apud nobiles Iohannem et Stanislaum fratres... dum venit ministerialis in curiam ipsorum, affectavit illos, ut admitterent faciare. Ipsi respondendo non admiserunt faciare scrofas... nec ad aliquam fideiussoriam voluerunt dimittere, et ipse ministerialis Wanyko dedit ipsis facialem terminum...

Pewności tu nie mamy, czy starosta *ex officio* poleca woźnemu położenie aresztu.

Być może na podstawie wyroku sądowego wierzyciel może aresztować męża-dłużnika w posiadłości żony

Kal. I, 707/1402

...si L. de G. arestaverit Martinum apud uxorem in Curovo cum ministeriali vel dominicello (sic), tunc domina debet solvere, quid aquisiuit dictus L. super viro eius⁴⁴¹.

⁴⁴¹ Zob. też Pozn. I, 2011/1404: *Et domini iudicio presidentes decreverunt, quod quando J. Cz. arestavit Janusium filium domine Dobroszcze, herede (s) in L., tunc debet jus juvare eadem domina cum suo filio pro decem marcis predicto J. Cz.*

Czynności woźnego sądowego

Na Mazowszu w Statucie Bolesława V z 1472 r., szlachta stawająca w sądzie (na targu?, *in foro*) lub w kościele z bronią ma być na polecenie starosty aresztowana przez woźnego, lub kogokolwiek ze służby starościńskiej, następnie przez starostę pozywana i karana

Nobiles cum fereticis et lanceis incedentes puniri debent per capitaneum.

*Statuimus, quod exnunc et amodo nostri terrigene et nobiles nec ad fora, neque ad ecclesias cum fereticis et lanceis incedere debent, et si, tali nostro statuto minime attento, eum talibus armis incederent et per preconem aut aliquem ex ministerialibus sive officialibus nostris arestati fuerint, tales per capitaneum, aut cui interest, citari debent et puniri, qui si negaverit, plenis testibus innocentiam suam purgabunt.*⁴⁴²

Statut Konrada czerskiego z 1496 r. w art. *De invasione domus* poleca staroście wysłać z urzędu woźnego z dwoma szlachty w celu obejrzenia szkód i przeprowadzenia dochodzenia. O areszcie wprowadzie przepis wprost nie wspomina, należy jednak go się domyślać na podstawie całego kontekstu⁴⁴³.

5.2. Woźny dany przez sąd na prośbę zainteresowanego

Głównie z tym rodzajem aresztu spotykamy się w materiale źródłowym

AGZ XVII, 619/1471, Przemyśl gr.

Mathias Maczuda ministerialis recognovit, additus de jure, quia faciavit et terminum facialem dedit ad instanciam nobilis M. heredi de C. ...

Nie zawsze fakt przydzielenia woźnego na prośbę zainteresowanego jest odnotowywany:

Helc. II, 2954/1441

...Propono contra dominum A. ex parte P. pro eo, quia recepit sibi violenter quinque vaccas et hircum, et duos equos et bovem in valore... Et ministerialis arestavit dictos equos in labore in hereditate Midlnik.

Zwrot *ministerialis additus ad arestandum nobili* rozumiemy jako przydzielenie woźnego na prośbę zainteresowanego.

⁴⁴² IP, s. 454.

⁴⁴³ Ibidem, s. 449. Wspomina o tym przepisie K. Dunin, op. cit., s. 259. W ods. 4 tegoż dzieła błędnie podana strona IP – 448, winno być 449.

AGZ XVI, 1911/1488, Sanok gr.

*Coram nobis N. B. iudice, Nicolaus ministerialis per nos additus ad arestandum venerabili (Bal) Custodi Premisliensi et ad terminum facialem dandi, recognovit...*⁴⁴⁴

Aresztu, który ma być przeprowadzony przez woźnego danego przez sąd na prośbę zainteresowanego, należy dopatrywać się tam, gdzie tenże zainteresowany skarży w sądzie o odmowę zgody na dokonanie aresztu:

Inscr. clen. 964/1452, Kraków gr.

...cum voluit... arestare ministeriali eadem pecora alias liczowacz, repulit eum a pecoribus suis...

a także tam, gdzie woźnym dowodzi się aresztu:

Helc. II, 3211/1444

*Mathias de Myechow statuit Sitconem Petrum ad duas septimanas erga Stanislaum de Zarogow, ad recognoscendum, quia arestavit cisticulam, gladium alias charschan, tympanum alias bamben Turcorum*⁴⁴⁵.

Pośrednio na położenie aresztu wskazują te zapiski, w których pisarz notuje, że woźny w związku z jakimś naruszeniem prawa wyznaczył termin obliczny (*facialis*) stawienia się w sądzie:

Leksz. II, 1330/1399, Gniezno

...ministerialis adiit et cognovit publice, quod W. subpincerna novem peccorum recepit in bonis S... Deinde ministerialis assignavit dicto W. terminum ad Gnesnam pro eisdem causis et factis (był najazd całą bandą).

AGZ XIV, 2898/1453, Lwów gr.

*Providus... Nicolaus, civis Leopoliensis... alloquutus est super nobilem I. Z. in termino faciali*⁴⁴⁶.

W szeregu zapisek informacje są na tyle lakoniczne, że poza stwierdzeniem faktu aresztowania, nic więcej z nich nie można wydobyć, np.:

Ul. I, 1799/1382, Proszowice

P. de V. cum kmethonibus de C. (jedenastu) terminum secundum habent, et arestavit eos fenum recipientes cum ministeriali.

⁴⁴⁴ Tak też w AGZ XVI, 163/1464, Sanok gr.: *Super quam faciliacionem a Voyevoda castrī Sanoc. fuit (Nicolaus ministerialis Sanocensis) superadditus.*

⁴⁴⁵ Piotr Sitko jest woźnym krakowskim, patrz Helc. II, 3013/1444.

⁴⁴⁶ Zob. też Leksz. II, 1330/1399, Gniezno; AGZ XIV, 2898/1453 i 3273/1455, Lwów gr.; Helc. II, 2462/1432.

Pozn. 1, 2777/1406

*Item veniens ministerialis coram iudicio regali recognovit, quod Mroczkonem arestavit in Zayanczkowo*⁴⁴⁷.

5.3. Nie wiadomo, z czyjej inicjatywy woźny jest wysyłany do aresztowania

Tak jest w szeregu zapisek, np.:

Kuraś III, 706/1444

*Clemens de Byelany citaverat ven. dominum Nicolaum de Drzewicza, custodem et canonicum Sand. per ministerialem Swyanch cum triginta kmethonibus cum securibus et sagera et Chochly arestatum, et per ipsum ministerialem Swach mandavit, ut coram iudicio predictus dominus custos cum triginta kmethonibus et sagera et Chochly pareret sub penis, prout ipsos arestavit super lacu in S.*⁴⁴⁸

AGZ XIII, 1418/1440, Przeworsk z.

Ministerialis Symek Iaroslaviensis arestavit in silva post Lopusca 70 homines cum 70 securibus, et ipsi robora excidebant et quatuor homines cum quatuor securibus sub monte...

5.4. Czy można było brać woźnego z pominięciem sądu

Korzystanie z woźnego w sądzie bez zgody sędziego było karane⁴⁴⁹. W pozostałych sytuacjach wobec braku informacji można jedynie przypuszczać, że było podobnie.

W księgach łączyckich znajdujemy następującą zapiskę:

Łęcz. I, 2373/1392

Nicolaus Szubski agebat iudicialiter, quod ipsius hominem minus iuste, violenter veniendo recepit et domum deduxit, et ipsum cum ministeriali reperit in domo, iusticiam non affectans. Responsio Andree: „nego, quod violenter ipsum recipere”, sed villicus ipsius dixit, quod non haberet in mandatis iusticiam facere,

⁴⁴⁷ Zob. też np.: Ul. II, CCXXXIV, 55/1397; AGZ XIV, 1288/1445, Lwów gr.; Roty wlkp. II, 475/1416.

⁴⁴⁸ Pozwany nie stawiał się, woźny *secunda vice sibi preceperat parere alia die*. W drugim terminie nie stanął powód, wobec czego sąd pozwanego i kmieci uwolnił od zarzutów, *ibidem*. Termin *chochly*, *chochly* nie figuruje w *Słowniku staropolskim*. Jest termin *chocholaty* – czubaty, skrzynie *chocholate vel czubate, ciste elevate*, t. I, s. 239 (źródło: Ort. Zab.). W Maz. herb., 700/1491 Wyszogród jeden ze świadków nie chce przysięgać, gdy inny został zwolniony z przysięgi: *noluit iurare sine socio... et eundem testem et prece in iure tangebatur, et noluit iurare sine socio*.

⁴⁴⁹ Patrz niżej. s. 177.

nec observaculum habeo dare, sed si ipse recipere poteris, recipias, quousque dominus meus veniet et cum presbitero, qui presens fuit, volo aprobare. Circa quod Nicolaus interrogavit, si ex iudicio datus est, ipse recognovit, quod non ex iudicio. Terminus die Dominica.

Wprawdzie brak wzmianki o woźnym w odpowiedzi Andrzeja, jednak pytanie czy był dany przez sąd, tylko do woźnego może się odnosić.

Mielibyśmy więc jedyny dowód aresztu dokonanego przez woźnego, wziętego z pominięciem sądu, przy czym nie wiemy, jakie były tego konsekwencje. Zdecydowanie przeważają przypadki aresztu dokonanego przez woźnego delegowanego przez sąd i bodaj należy przyjąć, że tylko tak dokonany areszt rodził skutki prawne.

5.5. Asysta

W sądzie aresztu dokonywał woźny sam⁴⁵⁰, w pozostałych sytuacjach, aczkolwiek również najczęściej występuje sam, zdarza się niekiedy, że czyni to w asyście innych osób.

Według *Consuetudines terre Cracoviensis*, aresztu zwierząt nie oddanych do obory królewskiej dokonuje woźny w towarzystwie dwóch szlachciców⁴⁵¹. We wcześniejszym artykule tego spisu prawa liczba towarzyszących woźnemu szlachciców jest ogólnikowo określona: *cum nobilibus*⁴⁵².

Woźny ma asystę przede wszystkim wówczas, gdy ma dokonać aresztu w obcej posiadłości⁴⁵³.

AGZ XIV, 2351/1450, Lwów gr.

*...et ibi ministerialis Ianusius lyczowal fenum cum duobus nobilibus in strata communi et in curia ipsius...*⁴⁵⁴

W zapisie krakowskiej z 1478 r. woźny dokonuje aresztu z nieokreśloną liczbą szlachty. Obecny jest też właściciel zabranych zwierząt:

⁴⁵⁰ Patrz niżej, s. 176 i nast.

⁴⁵¹ VL I, 151, kol. lewa (332), art. *De non dato pecore ad forestam Regiam* (w wydaniu Kutrzeby i Vetulaniego art. 31, s. 44). O asyście szlachty w prawie mazowieckim patrz niżej, s. 189.

⁴⁵² Ibidem, s. 150, kol. pr. (331), art. *De iudicio pro pecore in damno abacto* (w wydaniu Kutrzeby i Vetulaniego art. 29, s. 42).

⁴⁵³ W prawie litewskim idący śladem nie mogli bez woźnego wejść do obcej posiadłości. W. Namysłowski, *Pozasądowe organy...*, s. 24, J. Adamus, *O wstępnych aktach...*, s. 219 (15).

⁴⁵⁴ Tak też w AGZ XVII, 3637/1474, Sanok gr.

Czynności woźnego sądowego

Helc. II, 4203/1478

...per ministerialem sibi de Jure datum et cum nobilibus, bonis hominibus..., equitavi a loco usurpacionis usque in domum suam et tenutam suam in L.

W zapiskach ruskich woźny działa czasem w asyście jednego szlachcica:

AGZ XVII, 3863/1502, Lwów gr.

*Ministerialis Iohannes Zyelonka terrestris Leopoliensis recognovit, quia... recenti vestigio alias szweyzezem kopythem cum nobili transivit in villam D...*⁴⁵⁵

Asystę woźnemu przydzielał sąd:

AGZ XVII, 3637/1474, Lwów gr.

Ministerialis Ianusius tonsus de iure additus nobili M. G. de Z. ut arestaret... recognovit, una cum terrigenis, eciam de iure additis...

W dwóch zapiskach wielkopolskich zamiast woźnego lub wraz z woźnym występuje sługa powoda:

Kal. I, 707/1402

...Si L. de G. arestaverit M. apud uxorem in C. ministeriali vel dominicello (s.)...

Pozn. I, 2042/1404

*...Mathias familiaris Janusii (powoda) habebit potestatem arestandi dominum Mroczconem cum ministeriali, sicut ipse Janusius*⁴⁵⁶.

Udział strony, która otrzymała woźnego z sądu, jest oczywisty. Wszak to ona wskazywała woźnemu szkody, przedmioty zajęte itp. Czasem tylko ta osoba występuje z asystą szlachty, o woźnym brak wzmianki, np.

AGZ XIX, 1635/1482, Halicz gr.

...equitaverat cum terrigena post furem suum...

jednakże dla dalszych czynności ta osoba otrzymuje woźnego⁴⁵⁷.

Obecność zainteresowanego przy aresztowaniu bywa w zapiskach oddawana m.in. przy pomocy zwrotu *arestavit cum ministeriali*⁴⁵⁸.

⁴⁵⁵ Tak też w AGZ XI, 1296/1440, Sanok gr.; AGZ XVII, 3637/1474, Lwów gr.

⁴⁵⁶ W Pozn. I, 2041, sąd zakazuje przechowywać tegoż Mroczka a w Pozn. I, 2777/1406 sam woźny zeznaje o położeniu aresztu na Mroczku.

⁴⁵⁷ Ibidem.

⁴⁵⁸ Patrz wyżej cytowaną Pozn. I, 2044/1404. Zob. też AGZ XI, 1407/1441, 3015/1451, Sanok gr.; Zakr. I, 1464/1425.

5.6. Areszt dokonywany przez zastępcę woźnego

Woźny zazwyczaj dokonywał aresztu *persona propria*, bardzo rzadko wyręczał się zastępcą:

AGZ XI, 2663/1448, Sanok gr.

*...prout vidit et przi thknął serwilis Hricz, cui dedit ministerialis potestatem. Et Czern ministerialis recognovit, quia dedit potestatem Hriczoni servili*⁴⁵⁹.

6. Spory o miejsce dokonania aresztu

Nie było problemu, gdy areszt następował w sądzie albo – w przypadku zbiegostwa poddanego – w dobrach tego szlachcica, do którego poddany zbiegł. W pozostałych sytuacjach czasem strony spierają się o to, gdzie aresztowanie nastąpiło.

Helc. II, 2954/1441

Datus est terminus ad interrogandum... inter Petrum de Cleparz et Andream Sborczonsky. Propositio talis: „Propono contra dominum Andream ex parte Petri pro eo, quia recepit sibi violenter quinque vaccas et hircum, et duos equos, et bovem in valore... Et ministerialis arestavit dictos equos in labore in hereditate Midlnik. Procurator Andree dixit: „volo videre ubi recepit?” Ille dixit: „in thaberna ibidem”. Et responsio talis est: „quidquam recepit idem Andreas, recepit homini suo pro censu suo et pro laboribus, et pro non sepcione curie, et pro inobediencia”. Ille a Petro dixit, quod est taberna Petri, quam emit apud Nicolaum Probolowsky et hoc vult probare... Procurator Andree dixit „volo videre litteram si eam emisti”. Ideo interrogatur... si debet litteram ponere, vel testibus empcionem probare?

Domyślamy się, że spór dotyczył tego, czy napastnicy byli na obcym terenie.

W Ul. I, 4159/1386 strony spierają się, u kogo woźny człowieka aresztował:

⁴⁵⁹ Tę zapiskę przytacza W. Hejnosz, *Ius Ruthenicae...*, s. 15, ods. 1, przy ustalaniu funkcji ruskich *serviles*.

Czynności woźnego sądowego

Ul. I, 4159/1386, Wodzisław

A. de K. causam ipsius disposuerunt ad dominos contra G., quia ministerialis arestavit non apud ipsum et ipse non comparuit, nec posuit eum.

W Helc. II, 3008/1441 spór dotyczy miejsca aresztowania – w obejściu czy w polu:

Helc. II, 3008/1441

Andreas de Popowicze habet terminum... cum Zegotha, pro eo, quia dixit, quod Andreas ipsum Zegotham przythknął sluzebnykem w gumnye in predio apud dominum Paulum. Paulus autem dixit, quia non w gumnye seu in predio, sed in campo. Et pro isto ceperunt et tetigerunt corulum pro sex scotis ad recognicionem ministerialis.

W zapisce lwowskiej z 1456 r. woźny wyjaśnia, gdzie i dlaczego aresztował woły.

AGZ XIV, 3673/1456, Lwów gr.

Nobilis Roman Lopathicz de Czeperow actor attemptabat terminum super nob. Martinum Kalenyk dicens: „domini, ecce hic Iacobus ministerialis M. K. dedit terminum facialem ad hodiernam diem, sicut lyczowal quinque boves discolors alias p s t r e in bonis eius Zaluka, affecto, ut faciem hic coram iure statueret, et hic tu ministerialis recognoscas coram iure terminum facialem, quem dedisti sibi”. Et iudicium fecit ministeriali recognoscere, quomodo terminum dedit facialem et quomodo lyczowal. Et ministerialis Iacobus recognovit, quia eosdem boves lyczowal in iugo et dedit terminum facialem. K. petiuit sibi dari hoc ad dominum Palatinum et Iudex dedit eis ... Et fideiussores pecora statuere debent ad orthofovale alias wobora in curia Martini Kalenyk.

7. Areszt dokonywany w sądzie

Jest szereg zapisek, w których woźny w sądzie kogoś dotyka, po łacinie *tangit*, rzadziej *arestavit*, po polsku *przytknął*, *tknął*, np.

AGZ XIX, 2111/1489, Bełż z.

*Ministerialis Iacobus de C. recognovit, quod nobilem M. de G. tetigit vulg. przythknął coram iudicio*⁴⁶⁰.

⁴⁶⁰ O wieloznaczności terminu *tangere* patrz wyżej, s. 166 i nast.

Tę czynność woźny mógł wykonywać tylko na polecenie sądu:

Zakr. ziemiska, 1461

*...quia ipsum preco tangit ex decreto et mandato domini Judicis*⁴⁶¹.

AGZ XVI, 1746/1486, Sanok z.

...tactus per ministerialem de iure datum...

Dlatego strona zainteresowana nie mogła wprost polecić woźnemu, by kogoś aresztował, lecz musiała prosić sąd o woźnego

Ul. I, 5318/1389, Proszowice

(powód do sądu:) *Date mihi officialem, volo ipsum hic arestare...*

AGZ XVI, 745/1470, Sanok gr.

(powód:) *et ulterius ministerialem Nicolaum terrestrem postulavit, ut*

(przeciwnik procesowy) *a iure non recederet.*

Strona, która z pominięciem sądu polecała kogoś tknąć woźnemu, podlegała karze. Kary trzech grzywien domagał się przeciwnik procesowy w 1492 r., lecz sędzący komornicy nie wiedzieli, co czynić i zwrócili się z pytaniem do sędziego, a ten wyznaczył karę niższą:

AGZ XIX, 479/1492, Przeworsk z. (komornicy)

Nob. I. Cz. mandavit ministeriali, ut dominus A. S. non recederet de iure, non recepto ministeriali de iure. Dominus A. S. dixit: „Domini Camerarii, adiudicate mihi penam trium marcarum, ex quo ipse I. Cz. tetigit me ministeriali, non accepto ipso de iure”. Iudicium recepti ad interrogandum ad dominum Iudicem.

W zapisce nr 480 (o trzy tygodnie późniejszej) sąd skazuje tegoż I. Cz. na zapłacenie A. S. *mediam secundam marcam* w ciągu czterech tygodni.

Aresztu woźny dokonywał z inicjatywy sądu, jak w wyżej cytowanej zapisce zakroczymskiej, lub na prośbę strony, skierowaną do sądu, jak w Ul. I, 5318.

Sąd *ex officio* poleca woźnemu tknąć pozwanego, by nie uchodził z sądu, póki nie stawi swego sługi

Inscr. clen. 1030/1457, Kraków gr.

...qui I. V. stans personaliter coram iure et querelam audiens, a iure recessit, et per ministerialem Grisz fuit personaliter tactus, ne a iure discederet, et hoc non curato discessit a iure, familiarem prefatum non statuendo.

⁴⁶¹ Rękopiśmienna księga ziemiska zakroczymska, Relac. wiecz., V, fol. 164v, r. 1461, tekst podajemy za J.K. Kochanowskim, *Próba ujęcia...*, s. 35.

Czynności woźnego sądowego

Także z własnej inicjatywy sąd poleca woźnemu aresztować pozwanego, by z sądu nie uchodził, póki nie złoży przysięgi

Posp. rusz., 467/1498

*Domini commissarii supradicti de mandato RMTis remisserunt in presenciam RMTis nobilem Lucam Zebrzydowski actorem... et Imbram alias Salomon de Cracovia... una cum iuramento, quod ratione dilacionis termini vera infirmitate die hodierna facere debuit, et cum tactu ministerialis Stanislai Sluszkza de Cazimiria, prout ipsum tetigit, quod a iure non recederet, donec iuramento pro dilacione termini vera infirmitate satisfaceret.*⁴⁶²

Nie wiemy, w jakim celu woźny aresztował stronę *ex decreto et mandato domini Judicis* w zapisce zakroczymskiej:

Ks. Zakrocz. Ziemska Rel. Wiecz. V, fol. 164v, 1461 r.

*Nobilis Jacobus demansit penam L. contra dominam Dorotheam de P. pro eo, quia ipsum prece tangit ex decreto et mandato domini Judicis. Et prefatus noluit venire ad Iudicium, et eciam ad mandatum domini Judicis. Et cum isto ad dominum Ser. Conradum et omnes dignitarios ad terminos ducales suspenderunt cum litteris falsis*⁴⁶³.

Na prośbę pozwanego sąd daje woźnego, by tknął powódkę w tym celu, by przystąpiła do żaloby, zgodnie z wniesionym pozwem

Helc. II, 2698/1437

*Datus est domino Hyncze de Rogow ministerialis ad tangendum alias a by thknql Margaretham relictam olim Wilhelmi Comitiss de Farraria, ut proponet contra predictum Hinczam, pro quibus citaverat*⁴⁶⁴.

Z inicjatywy powoda sąd daje woźnego, by aresztował pozwanego, by wdał się w spór i odpowiedział na zarzuty przedstawione w pozwie

AGZ XIX, 2111/1489, Bełz z.

Ministerialis Iacobus de Cyeblow recognovit, quia nob. Marcum de Grodek tetigit vulg. przy thknql coram iudicio ad instanciam nob. Iohannis de eadem

⁴⁶² Wydaje się, że również z własnej inicjatywy sąd poleca woźnemu tknąć świadka, by przysięgał: Maz. herb., 700/1491, Wyszogród (sprawa o kradzież 7 wołów), tekst wyżej w ods. 448.

⁴⁶³ Patrz ods. 461. Na końcu uwaga wydawcy: „Oczywiście przegrał”.

⁴⁶⁴ Zob. J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 151. W AGZ XV, 1157/1473, Lwów gr., powód prosi sąd o woźnego, by ten aresztował pozwanego, by z sądu nie uchodził, póki nie oczyści się z zarzutów, jakie mu powód postawił. Wydaje się, że o zmuszenie pozwanego, by stawiał się w sądzie chodzi w Ul. I, 5318/1389, Proszowice: *Nota. Dispositio ad dominos ex parte H. super L. de C.: „ego cum L. terminum nunc habeo”, stans nuncius L. dixit, quia L. esset in termino, sed negociis regalibus est occupatus”, deinde dixit H.: „Date mihi officialem, volo ipsum hic arestare”, post hoc nuncius L. dixit: „si est necesse, ipse fiet hic”, et postea H. cum officiali ipsum L. arestavit et ambo ad iudicium venerunt...*

*Grodek, ut non recederet de iure, donec omnes controversias cum eodem faceret, iuxta citationes et concitationes, quibus ipsum citavit, qui rebelliter de iure recessit*⁴⁶⁵.

Prawdopodobnie na prośbę powoda woźny aresztował pozwanego, który przełożywszy termin *vera infirmitate* przebywał przed sądem

Helc. II, 2061/1426

Andreas kmetho de S. G. ... super A. J. de K. jure adquisiuit, quia idem terminum disponens vera infirmitate, coram iudicio hoc eodem die fuit arestatus per ministerialem et tactus.

Leksz. II, 1223/1399, Gniezno

... Tandem (cum) testes producere habuit et ipsi audire voluerunt, tunc misit ad ministerialem et prorogavit terminum testibus producendis ad proximos terminos infirmitate. Tandem post horam idem J. ad Judicem venit, quem videns Cz. cum ministeriali arestavit et per nos publicavit. Tunc consilio prehabito dictus Cz. etc. horam adjudicavimus, predicto J. silentium perpetuum imponentes.

Bkuj. 2668/1423

Quemadmodum Andreas de Bonewo stetit tercio contra Johannem Gelen et matrem eius, extunc Nicolaus, camerarius subjudicis, Johanni terminum prorogavit, et statim Andreas Johannem in iudicio per ministerialem et camerarios arestavit. Hoc Andreas voluit habere pro lucrato.

Najczęściej areszt ma miejsce wówczas, gdy chodzi o to, by strona przegrywająca nie opuściła sądu przed zadośćuczynieniem. Sądzimy, że inicjatywa wychodziła w takich sytuacjach od strony zwycięskiej.

Inscr. clen. 1097/1468, Żarnowiec

*I. Cz. de B. nobilem J. de C. in pena XV sibi et iudicio Regali quatuordecim marcarum condemnavit pro eo, quia post tactum ministerialis, ut sibi satisfaceret pro pena XV, quam sibi propter inculpacionem nobilitatis facta expurgacione incubuit, satis non faciens, a iure violenter recessit*⁴⁶⁶.

⁴⁶⁵ Zob. też AGZ XIX, 1970/1476, Bełz z., także AGZ XIV, 2023/1448, Lwów gr.; AGZ XVIII, 1918/1490, Przemysł z. Zdaniem J. Rafacza, *Dawny proces...*, s. 92, stronę stawającą w sądzie woźny dotykał laską i odtąd bez zgody sądu nie wolno jej było wyjść z sądu. Zob. w związku z tym *Cautelae...*, art. 12: *Citatus et tactus coram iudicio per ministerialem, ut a iudicio prius non recedat, donec cum parte actorea iure experietur, ille non poterit recedere sub ammissione suae causae.*

⁴⁶⁶ Za tym, że inicjatywa pochodziła od strony procesowej, przemawia zwrot *ministerialis additus*, np. AGZ XVII, 2203/1488, Przemysł gr.: *Nicolaus ministerialis, prout erat additus ad tangendum*, także 2310/1480 i szereg innych. Tu chyba też należy przywołać Helc. II, 932/1402: *S. Judeus... debitum suum et usuram in P. de Cz. obtinuit, quia idem P. circa Iudicium per ministerialem Stanczonem arestatus ad fideiubendum, de Iudicio discessit.*

Czynności woźnego sądowego

Pewne wątpliwości co do tego, z czyjej inicjatywy woźny aresztuje powstają tam, gdzie zakaz opuszczenia sądu jest połączony z żądaniem uiszczenia kar zarówno na rzecz strony zwycięskiej, jak i sądu.

AGZ XVII, 2312/1490, Przemyśl gr.

Idem Nicolaus, prout erat additus de iure... ad tangendum Demetrium B., recognovit, quia tetigit eundem Demetrium ut non recederet a iure, donec solveret penam trium marcarum parti et iudicio.

Ze szczególną sytuacją mamy do czynienia w zapisie halickiej z 1491 r. Gdy strona procesowa zakwestionowała pełnomocnictwo pełnomocnika strony przeciwnej, a sąd zastrzeżenia podzielił, woźny na polecenie sądu dotknął pełnomocnika i zakazał mu wykonywania funkcji do czasu rozstrzygnięcia sprawy o fałszerstwo.

AGZ XIX, 1460/1491, Halicz z.

... Petrus Słoma eciam procuratorium obmanifestavit coram iudicio insufficiens, sine aliqua relacione domini Cancellarii aut vicecancellarii. Ad quod procurator domini M. dixit: „domine Iudex, peto evasionem... propter hoc iudicium invenit esse insufficiens propter defectum relacionis. Et eidem procuratori infixit falsitatem et affectavit dominum Capitaneum... ut ipsum obligaret fideiussoria et terminum sibi per ministerialem assignare coram Regia Mte ad proximam convencionem generalem, ut se expurgaret de falsitate. Quem ministerialis tetigit, ut causas non foveret magis erga dominum M. donec expurgaretur.

Woźny dokonywał aresztu podczas sesji sądu w miejscu gdzie sąd się odbywał

AGZ XVIII, 1918/1490, Przemyśl z.

...et per ministerialem Nicolaum tactus, quod non recederet a iudicio...

Gdy strona osobiście w sądzie nie stanęła, lecz posłużyła się posłańcem, a była w gospodzie, tam ją aresztował woźny

Ul. II, 6992/1398, Proszowice

Nota. J. de S. causam pro... marcis in W. molendinatore in B. iure obtinuit, quia idem molendinator per nuncium continuavit terminum, et tandem in hospicio per ipsum J. cum officiali Cossuch est arrestatus.

Jak szereg innych czynności również dotknięcie woźny wykonywał kilkakrotnie

AGZ XII, 4408/1463, Halicz gr.

...*Quem ministerialis* (na wniosek powoda) *tetigit primo, secundo, tercio et quarto ultra ius, ut responderet, qui respondere noluit. Et ipsum A. ... condempnavit...*⁴⁶⁷

Nie wiemy, jak wyglądało owo przytknięcie. Rafacz pisze, że woźny laską dotykał pozwanego, niesłusznie dotknięcie ograniczając do pozywania⁴⁶⁸. Nie udało nam się znaleźć źródłowego potwierdzenia tej opinii. Być może woźny wypowiadał te słowa, które notuje zapiska poznańska w związku z położeniem aresztu na zbiegłym poddanym: *ecce ego te aresto*⁴⁶⁹.

Łącznie wzmianek o aresztowaniu przez woźnego uczestnika procesu w sądzie jest niewiele⁴⁷⁰. Pisarz sądowy niemal wyłącznie notował fakty „przytknięcia” wówczas, gdy były one nieskuteczne⁴⁷¹.

Rzadko też o dotknięciu przez woźnego wzmiankują zapiski dotyczące nagany sędziego⁴⁷².

8. Woźny w postępowaniu o wydanie chłopca

Proces o zbiegów, jak się przyjmuje w nauce, został unormowany około połowy XIII w.⁴⁷³, ulegając następnie na przestrzeni stuleci różnym zmianom⁴⁷⁴. W aktach normatywnych dotyczących zbiegostwa poddanych

⁴⁶⁷ Także Helc. II, 2698/1437. W Helc. II, 3631/1459 woźny nie tylko tknął, lecz jeszcze czterokrotnie wzywał stronę do sądu bezskutecznie, strona *frivoliter discessit*. Zob. też AGZ XIV, 2025/1448: *ministerialis quater ad ius proclamavit*. Zob. w związku z tym J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 152 i nast.

⁴⁶⁸ Zob. ods. 465.

⁴⁶⁹ Piekos. Wybór, 1326/1409, Poznań, tekst na s. 151.

⁴⁷⁰ Zdaniem Rafacza, *Dawny proces...*, s. 152 i nast., w Łęczyckiem dotykaniu wychodzi z użycia. Naszym zdaniem brak podstaw do takiego stwierdzenia, chyba że autor penetrował księgi rękopiśmienne. Te bowiem, które zostały opublikowane, pochodzą z lat 1385–1419, patrz tabela 1, *Daty graniczne ksiąg sądowych*.

⁴⁷¹ Wiązało się z tym wymierzanie kary, zob. J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 148.

⁴⁷² Patrz s. 254 i nast.

⁴⁷³ J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 359.

⁴⁷⁴ *Ibidem*, s. 333, 359, 394, 525, 559, 560.

Czynności woźnego sądowego

często brak jednak wzmianek o woźnym⁴⁷⁵, a w źródłach praktyki woźny w tym postępowaniu pojawia się w wieku XV.

W nauce wyróżnia się dwa stadia postępowania przy staraniach o odzyskanie zbiega, mianowicie rekwizycję zbiega i areszt. Rekwizycja było to oficjalne wezwanie pana, u którego zbieg przebywał, do wydania go, dokonane przez pana zbiega lub w jego imieniu⁴⁷⁶. Według S. Śreniowskiego, poza panem rekwizycja była też dokonywana przez woźnego sądowego. Źródeł jednak w tym miejscu autor nie podaje, a cała praca dotyczy okresu późniejszego, epoki gospodarki folwarcznej, zaostrego poddaństwa, przy czym podstawę źródłową stanowią głównie źródła z ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Rekwizycja w badanym przez nas okresie występuje bardzo rzadko, przy czym nie ogranicza się do konfliktów na tle zbiegostwa poddanych. Jawi się ona jako pewna czynność faktyczna, występująca równocześnie z informacją o areszcie. Być może jest to skutek tego, że wertowaliśmy źródła pod kątem występowania w nich woźnego sądowego, w każdym razie na udział woźnego tylko przy rekwizycji, bez aresztu, nie natrafiliśmy.

Inscr. clen. 964/1452, Kraków gr.

(pozwany ma się oczyścić, oskarżony o to, że) *dum insequeretur* (powód) *peccora sibi furata, et venit in villam suam et ibidem invenit eedem pecora, et postulavit ab eo ius cum homine eodem, et ipse adiuvando illum hominem furem, cum voluit idem P. arrestare ministeriali eadem pecora, alias liczowa cz, repulit eum a pecoribus suis sicut sex marcis et pro totidem dampni.*

W zapisce przemyskiej z 1486 r. powód idąc z woźnym śladem zabranego zboża trafia do obcej posiadłości, tam zboże znajduje a towarzyszący woźny prosi właściciela majątku o zgodę na aresztowanie tego zboża, którą zresztą dostaje⁴⁷⁷.

W nauce przyjmuje się, że rekwizycji dokonuje pan zbiega⁴⁷⁸, natomiast w zapisce poznańskiej z 1409 r. to sąd wzywa pana, u którego zbieg przebywa, by go wydał poprzedniemu panu.

⁴⁷⁵ O woźnych brak wzmianki w postanowieniach prawa pisanego, dotyczących zbiegostwa chłopów, zob. np. art. XXXIV Statutów Kazimierza Wielkiego – wielkopolskich, art. 133 Statutów małopolskich, *Syntagma*, s. 111, art. 23 Statutu warkiego.

⁴⁷⁶ S. Śreniowski, *Zbiegostwo chłopów w dawnej Polsce, jako zagadnienie ustroju społecznego*, Warszawa 1948, s. 157, Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, *Od połowy XV wieku do r. 1795*, pod red. J. Bardacha, wyd. 2, popr. i uzup., Warszawa 1966, s. 410.

⁴⁷⁷ Tekst niżej, pkt 15. *Problem forum*.

⁴⁷⁸ Patrz ods. 476.

Piekos. Wybór, 1326/1409, Poznań

Et sic ministerialis venit ad Stanislaum dicens: domine Stanislave, misit me iudicium regale ad te, ut istum hominem restituas sine lite vulgariter przez kłopotu.

Jest to jedyna zapiska o takiej treści, w pozostałych o tym stadium postępowania nie ma wzmianki, woźny jest dawany *ad arestandum*. Zresztą i w powyższej zapisce *ministerialis venit arestare hominem*.

Statut warcki nakazywał czterokrotne wzywanie przez pana w sądzie, by zbieg doń powrócił⁴⁷⁹. O woźnym jednak statut przy tej okazji nie wspomina, według wszelkiego prawdopodobieństwa owo wzywanie było wykonywane właśnie przez woźnego. W księgach sądowych spotykamy inną sytuację – pan zbiega/zatrzymanego poddanego domaga się przez woźnego jego wydania za poręką:

Helc. II, 1747/1420

*Catherina virgo de Cleparz cum Advocato de ibidem habent terminum... et Bogutha ministerialis recognovit, quia ipsam puellam arrestavit in cippo et compede vincitam, et ipsam noluit dare ad fideiussoriam, nec voluit accedere dominum. Constituit procuratorem*⁴⁸⁰.

W księgach sądowych postępowanie rozpoczynało się zazwyczaj od poszukiwania zbiega, jeśli nie było wiadomo, dokąd się udał. Niekiedy zapiski brzmią tak, jakby woźny w tym poszukiwaniu uczestniczył:

AGZ XII, 2147/1448, Halicz z.

Ministerialis de iure datus est domino O. de M. ad arestandum homines.

AGZ XII, 2525/1451, Halicz z.

Dominus Cola M. affectavit ministerialem ad arestandum homines fugitivos et ad alias abstractas, et domini... addiderunt sibi ministerialem ad arestandum huiusmodi homines et ad alias res ubicunque poterit homines et alias res arestare infra decursum decem septimanarum.

Zwykle jednak poszukujący wiedział, gdzie się zbieg znajduje, dlatego sąd, dając woźnego, poleca mu, by udał się do określonego miejsca i położył areszt na zbiegu⁴⁸¹.

⁴⁷⁹ Art. 23 *De sculteto vel kmethone a domino fugiente*, *Syntagmata*, s. 126.

⁴⁸⁰ Zob. też AGZ, XVI, 1505/1481, Sanok gr.

⁴⁸¹ Według Z. Kaczmarczyka była to czynność obowiązkowa, Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, op. cit., s. 410.

Czynności woźnego sądowego

Leksz. II, 600/1397, Pyzdry

Item dedimus ministerialem... Janussio de Sz. ... quod debet arestare duos homines, qui de tenuta sua minus juste ad Sabaszewo exiverunt.

Bez zgody nowego pana położenie aresztu na zbiegu było raczej niedopuszczalne. Zdarzały się przy tym różne sytuacje, np. woźny zastał w domu zbiega jego żonę, chciał ją aresztować, ta jednak odesłała go do nowego pana

Piekos. Wybór, 1326/1409, Poznań

Item veniens ministerialis coram iudicio recognovit, quod cum venit in hereditatem Minorem Dambrowam arestare hominem domini I. Sz., et sic venit in domum eiusdem kmethonis, et ibi pervenit mulierem eiusdem domus, dicens sibi: „ecce ego te aresto”, et sic ille mulier respondit: „nihil scio de isto, ecce habes meum dominum, si habes aliquot secum operare, operare”. Et sic ministerialis venit ad Stanislaum dicens... (lecz nic nie wskórał)⁴⁸².

Innym razem woźny aresztował zbiega, lecz nie we wsi a w polu. Gdy ten przyznał się, że zbiegł, woźny udał się do nowego pana, ściślej do nowych panów, ci zaś odrzekli, że mają wielu ludzi o tym imieniu. Rozpoczął się proces w grodzie przemyskim. Pozwani podnosili tę właśnie okoliczność, że zbieg został aresztowany w polu. Sąd nie wiedział, jak sprawę rozstrzygnąć i odesłał *ad interrogandum*. Wyniku nie znamy. Opisywany stan rzeczy jest przedstawiony w AGZ XVII, 936/1473, Przemyśl gr.

W 1430 r. sąd miał rozstrzygnąć, czy człowiek, o którego toczy się proces, jest zbiegłym chłopem. Zdaniem świadków jest to żebrak, wędrujący z miejsca na miejsce w poszukiwaniu pożywienia. Wyroku sądu nie znamy⁴⁸³.

Reakcje na wezwanie woźnego były różne. Spotykamy się z polubownym uregulowaniem kwestii zwrotu zbiegów. Na przykład w Wielkopolsce w 1397 r. nowy pan zobowiązał się w sądzie, że gdy woźny aresztuje u niego zbiega, wyda go dobrowolnie poprzedniemu panu:

Leksz. II, 600/1397, Pyzdry

...Et si eos arestabit, extunc predictus dominus Jandrzych Symnowoczsky debet eos restituere predicto domino Janussio, quia sic se coram iudicio obligavit⁴⁸⁴.

⁴⁸² Czasem zapiski informują krótko, że nowy pan nie chce zbiega oddać, zob. np. AGZ XII, 4010/1465, Halicz z. – pozwany nie chce oddać zbiega, którego u niego aresztował powód z woźnym.

⁴⁸³ AGZ XI, 399/1430, Sanok z. W zapisce czerskiej woźny nie zastał osoby, którą mu sąd nakazał aresztować, aresztował natomiast konia, na którym ta osoba przyjechała do gospody. Rezultatu nie znamy, nie wiemy też, czy chodzi tu o zbiegłego kmiecia, zwie się on bowiem z szlachecka Johannes de Laski, Czerska 1651/1424.

⁴⁸⁴ Tak też AGZ XIX, 2087/1489, Belz z.; AGZ XVI, 3084/1505, Sanok gr.

O podobnej umowie informuje zapiska sanocka. Umowa jednak nie została dotrzymana

AGZ XVI, 3083/1505, Sanok gr.

Andreas ministerialis de Brzozow recognovit, quia apud nobilem Ioannem Thargowyczsky... in Iaszonow nobilis Martinus tenutarius de N. postulavit faciacionem iumentorum hominis profugi una cum eodem homine profugo a Martino prefato Kruszyna, quem sibi promiserat extradere; homine taliter quesito, non reperto, iumenta... sunt reperta... Que iumenta Kruszyna postulavit per ministerialem faciari... T. admittere noluit, tamen ministerialis dixit: „considera bene qualia sunt, sed ego ea faciare hic non admittam in mea curia”. Idem ministerialis recognovit, quia audivit, quod idem Georgius de eadem Iaszonow dicebat, quod homo profugus prefati Martini est sub prefato...

Niezbyt jasną informację zawiera następująca zapiska krakowska:

Helc. II, 4414/1493

Postquam nobilis Lucas Zebrzydowsky cum sufficienti procuratorio a Ven. domino Friderico Electo confirmato Episcopo Cracoviensi proposuisset contra nobilem Janussium de Koszmyrow pro eo: quomodo ipse noluisset admittere arestum laboriose Hedwigis, consortis laboriosi M. H. de L. ita bona, sicut decem marce ad unum annum, quod probare voluit et testificare ministeriali. Pars citata respondit per procuratorem: „Dominus Janusius admisit arestum, et vult hoc probare ministeriali”. Ministerialis autem per Judicem interrogatus, si predictum arestum per ipsum Janussium esset admissum, recognovit esse admissum predictum arestum. Ideo dominus Judex, ex quo arestum est admissum et non repercussum, et ipse non pro alio proposuit, solummodo pro non admissione aresti, quod est admissum, prout ministerialis recognovit, adiudicavit et decrevit evasionem predicto Janussio pro prefata repercussione aresti predictae Hedwigis...

Zapiska jest niejasna, ponieważ trudno zrozumieć pretensje powoda o niedopuszczenie do aresztu. Pozwany przecież do aresztu dopuścił, jak zeznał w sądzie woźny. Czyżby istotnie powód-inicjator aresztu o tym nie wiedział?⁴⁸⁵

O przebiegu aresztowania woźny składał relację w sądzie

Pozn. I, 2777/1406

Item veniens ministerialis coram iudicio regali recognovit, quod Mroczconem arestavit in Z.

⁴⁸⁵ Zwracamy uwagę, że sąd nie wyszedł poza *petitum* pozwu.

Czynności woźnego sądowego

W zapisce poznańskiej z 1399 r. jest informacja o ogłoszeniu przez sąd dokonania aresztowania

Leksz. II, 1223/1399

C. (strona procesowa) *cum ministeriali arestavit et per nos (judicium, ZR) publicavit.*

Trudno orzec, czemu ta publikacja miała służyć, czyżby pozostawała w związku z tym, co później wprowadzał Statut warcki, mianowicie czterokrotne wzywianie zbiega do powrotu⁴⁸⁶? Dodać należy, że więcej zapisek o takiej treści nie spotykamy.

Jak można wnosić z niektórych zapisek, położenie aresztu było czynnością, która poprzedzała dalsze starania o zwrot zbiega. Miało ono to znaczenie, że woźny zbiega zastał i odtąd nowy pan brał za niego odpowiedzialność a także za jego rodzinę i mienie⁴⁸⁷. Areszt polegał prawdopodobnie na dotknięciu zbiega

Wil. XIX, 51/1493-1494, Chełm

...quam mulierem... apud vos in hereditate seu oppido vestro (biskupa)

Stawyn per ministerialem terrestrem S. et nobilem S. ... przythknął...

Czym woźny dotykał, ręką czy laską, o tym źródła milczą. Odmowa zgody na aresztowanie czy na dobrowolne oddanie zbiega, była czasem pełna ekspresji

Piekos. Wybór, 1326/1409, Poznań

...Qui dixit: „Quis te hic misit?” Ministerialis recognovit „iudicium regale, precipue domini iudex et burgrabius”. Et sic ille respondit, dicens: „restituam tibi magnum stercus”, et ibidem gladio comminavit, vulgariter zamertil super ministerialem, et ibi clericus domini I. dixit: „debes ipsum restituere”, et sic S. immediate dixit hec verba: „statim equos, equos duplicando, uti debebat aliquis hanc arestacionem, filius meretricis”.

Jeśli te pozaprocesowe zabiegi nie dawały rezultatu, dawnemu panu pozostawała droga sądowa. Mógł domagać się rozpatrzenia sprawy w sądzie dominialnym nowego pana⁴⁸⁸, albo pozwać go do sądu szlacheckiego ziemskiego lub grodzkiego⁴⁸⁹.

⁴⁸⁶ Patrz wyżej, s. 183.

⁴⁸⁷ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, op. cit., s. 410.

⁴⁸⁸ J. Bardach, *Historia...*, I, s. 559 i nast.

⁴⁸⁹ Statut nowokorczyński oddaje sprawę o zbiegostwo chłopów sądom grodzkim, vide art. (10) *De iudicio kmethonis fugitivi*,

W zapiskach z województwa ruskiego znajdujemy dwa przykłady skargi do sądu dominialnego

AGZ XII, 1348/1444, Halicz z.

(spór o *mulierem illiberam*). *Et domini decreverunt, quod mulierem habet statuere in hereditate ad ius... et habet probare, quia mulier ista est illibera iudicio, pro qua iudicium erat.*

W drugim przypadku pan aresztował swego zbiegłego chłopca i od nowego pana domagał się oddania zbiega lub uruchomienia sądu dominialnego. Wobec odmowy, nowy pan został pozwany przed sąd ziemski przemyski, a ten nakazał rozpatrzenie sporu w sądzie dominialnym.

AGZ XVIII, 2536/1496, Przemyśl z.

*...quem hominem suum arestavit alias za stahl cum nobili, ad quem hominem suum profugum coram nobili affectavit ius, et ipse nec hominem extradere voluit, nec ius administrare, et tenuit hominem violenter ita bonum, sicut decem marcas... Pozwany: „affecto videre nobilem”. Ten stanął i potwierdził relację powoda. Wówczas sąd nakazał pozwanemu *ius administrare*.*

Zakończenia sporu nie znamy⁴⁹⁰.

Część procesy toczą się przed sądami szlacheckimi.

Leksz. I, 1896/1394, Poznań

Item cancellarius astitit suo termino peremptorio super pincernam, prout ministerialis kmethonem apud ipsum arestavit.

Leksz. II, 868/1399, Pyzdry

*A. de V. super S. M. astitit terminum... Et hoc ministerialis cognovit, et adjudicatum dedit. Et pro eo, quod Jacobum molendinatore arestavit cum ministeriali apud eum, qui fugavit nocte, et dimisit A. molendinum vacuum.*⁴⁹¹

Gdy sąd przysądził zbiega poprzedniemu panu, dawał mu woźnego w celu odebrania kmiecia. Na określenie tej czynności źródła używają takich terminów, jak *eicere, restituere, wymiotanie*⁴⁹².

Syntagma, s. 140. Według Z. Kaczmarczyka, od końca XV w. właściwym był sąd ziemski, Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, op. cit., s. 410.

⁴⁹⁰ Prawdopodobnie przez *ius sibi dare super kmethonem* w AGZ XIII, 3582/1448 należy rozumieć sąd dominialny: *I. de D. actor contra nobilem I. de B. iure lucratus est super ipso, quod debet ius sibi dare super kmethones ipsius profugos... infra duabus septimanis... quos ministerialis arestavit alias lyczował.*

⁴⁹¹ Zob. też R. Hube III, s. 53, Kal. 1411, także AGZ XV, 171/1457.

⁴⁹² Termin polski w AGZ XIV, 950/1444, Lwów gr.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XVII, 201/1459, Przemyśl gr.

*Iudicium decrevit hominem nomine Vaszil de Ch. de integra curia magnifico S. de Ch. Palatino Russie, et ministerialem addidit ad eiciendum ipsum hominem ad Oleczko*⁴⁹³.

Spotykamy informacje o kilkakrotnym posyłaniu woźnego do owej *eiuccio*.

AGZ XVIII, 1633/1482, Przemyśl z.

Nicolaus ministerialis Premisliensis recognovit, quia prout fuit additus de iure ad eiciendum secundario kmethonem ad Volya Cruszynyna, profugum de H. nobili Felici actori de H., et non admiserunt eicere dictum hominem profugum, et ad terciam eiieccionem est additus dictus ministerialis.

W zapisce 1646 woźny zeznaje, że *tercia eiuccio* nie została dopuszczona. Sąd daje go do czwartej – *superhabundandi*.

Za opór sąd wymierzał karę

AGZ XII, 1232/1443, Halicz z.

*...Iudex Haliciensis lucratus est hominem Iwan super dominam S. ... cum pena trium marcarum et actoris et iudicio totidem, et dederunt ministerialem ut eundem Iwan eiceret*⁴⁹⁴.

Wbrew wyrażanej niekiedy opinii, w badanym przez nas okresie pan, od którego poddany zbiegł, zmierza do jego odzyskania, a nie uzyskania satysfakcji pieniężnej⁴⁹⁵.

Gdy, mimo nakazu sądu, wysłanemu przezeń woźnemu odmówiono wydania zbiega, pan zbiegłego ponownie występuje na drogę sądową.

AGZ XVIII, 773/1475, Przemyśl

Ministerialis Premisliensis Iohannes Possoka recognovit, quia de iure additus equitavit in viilam V., tenutam gsi P. S., ex parte nobilis A. H. ad eiciendum alias na wymyo than ye hominem A. D. profugum nomine G., per ipsum A. iure aquisitum (sed si)bi in C. eadem eiuccio dicti hominis repercussa est, pro qua repercussione... terminum idem A. super P. attemptavit, qui non paruit.

⁴⁹³ Zob. też AGZ XII, 791/1440; AGZ XII, 1178/1443.

⁴⁹⁴ Zob. też AGZ XVI, 3084, 3085/1505, Sanok gr. Patrz też J. Rafacz, *Postępowanie egzekucyjne w województwie ruskiem w wieku XV*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. I, Referaty, Sekcja IV, Lwów 1925, s. 8.

⁴⁹⁵ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, op. cit., s. 409.

Nie spotkaliśmy się z szukaniem wsparcia u starosty, jak to miało miejsce przy ciążeniu i wwiązaniu⁴⁹⁶.

Woźnemu czasem towarzyszą pan zbiega, jeden lub dwóch szlachty
AGZ XII, 4010/1465, Halicz z. (komornicy)

Gen. dominus I. de Ch. proposuit super gen. A. S. de S. pro eo, quia ipse A. ipsius hominem dictum Iac de W. ... profugum mittere noluit, quem apud ipsum cum ministeriali arestavit (dalszy ciąg urwany).

Wil. XIX, 51/1493-1494, Chełm

...quem mulierem apud vos in hereditate... per ministerialem et nobilem S. heredem de I. przythknął.

W Helc. II, 3437/1450 powód dokonał aresztu *auctoritate ministerialatus duobus nobilibus iuxta statuta Kazimiri*⁴⁹⁷. Zdecydowanie jednak przeważają zapiski, w których woźny dokonuje aresztu sam.

Na Mazowszu w statucie o bartnikach Janusza I czerskiego z 1401 r. bartnika, który odchodzi nie uściwszy tego, co powinien, mają ująć urzędnik książećy wraz z woźnym⁴⁹⁸.

Są zapiski, w których aresztu dokonuje pan zbiega w towarzystwie szlachty, przy czym o woźnym nie ma wzmianki. Woźny pojawia się w tychże zapiskach na końcu, gdy sąd go daje *ad eiciendum*.

AGZ XII, 3870/1460, Halicz z. (komornicy)

Nobilis B. de P. sentenciavit laboriosum W., officialem de S., prout citacio canit, quia tu hominem ipsius profugum de P. dictum Matphiey extradere non vis cum bonis ipsius in valore decem marcarum, neque ius cum eodem sibi ministrare voluisti, quem hominem arestavit cum terrigena... Et iam ministerialis datus est ad eiciendum dictum hominem.

Punkt niniejszy celowo w tytule nie akcentuje, że chodzi o zbiegłego chłopą. Spotykamy bowiem roszczenia o chłopą, którego mimo uiszczenia wychodnego, odkłonu, pan nie chce wypuścić ze swej posiadłości⁴⁹⁹.

⁴⁹⁶ O odsyłaniu do starosty w celu egzekucji wyroku pisze J. Rafacz, *Postępowanie egzekucyjne...*, s. 8.

⁴⁹⁷ Trzeba zgodzić się z Łysiakiem, że Statuty Kazimierza Wielkiego nie zawierają przepisu, który by dokładnie odpowiadał treści zapiski, L. Łysiak, *Statuty Kazimierza Wielkiego w Małopolsce w praktyce sądowej XV wieku*, „Studia Historyczne”, t. XIX, 1976, z 1., s. 32.

⁴⁹⁸ Iura Maz. Terr., I, 55. *Impignorare* tu naszym zdaniem oznacza położenie aresztu. Art. (I) *Diffugium rectoris mellificiorum non resignantis*.

⁴⁹⁹ Zdaniem Bardacha, *Historia...*, I, s. 394, panowie traktowali niekiedy odejście legalne chłopą jak zbiegostwo. Chłop musiał wówczas udowodnić przed sądem, że uścił panu to, co należało. W Helc. II, 3480/1451, pan puścił kmiecia wolno, ale jego rzeczy zatrzymał.

Czynności woźnego sądowego

Z roszczeniem występuje ten szlachcic, do którego chłop miał przyjść. I w tych przypadkach mamy do czynienia z aresztem i wydobyciem, dokonywanymi przy udziale woźnego.

Helc. II, 2157/1427

Johannes de B. actor cum Johanne M. de C. terminum primum ad inscriptionem pro eo, quia Stanislaum kmethonem noluit dimittere, qui fecit sibi omnia iuridice... et tenet tam eundem kmethonem, quam predicta bona, nec permisit ministeriali ipsum et ipsius bona arestare. Wyrok sądu: kmiecia i jego dobytek ma wydać za poręką.

Helc. II, 3437/1450

Strenuus dominus Nemsta de Xans actor, cum hon. Alberto Capitaneo in P. et procuratore in M. terminum habent ad cras presencialem et cum isto homine, quem debet statuere, statuat... qui sibi juste fecit, ponendo in termino hospitale, et ipse sibi (s.) tenet violenter, quem arestavit apud eum auctoritate ministerialatus duobus nobilibus... et dum iterum (kmeto, ZR) interrogatus fuerit per A., si collocatus fuisset apud ipsum, dixit: „quod collocatus fui ossadlem, sed illibere”, et iterum posuit memoriale, et ex post iterum dixit: „libere”. Et N. dixit: „sicut vinculatum eum non tenuisti, et illibere eum non collocasti, jura”⁵⁰⁰.

AGZ XIV, 950/1444, Lwów gr.

Nobilis Nicolaus... proposuit super nobilem I., quia sibi repercussit pastorem de P. et de C. de R. in tempore reclinatos et jure aquisitos, dum eosdem ministerialis proiecit alias vymo t a l. Racione cuius repercussionis ministerialis sibi dedit terminum ocularem.

Panu nie wolno było odmówić przyjęcia odkłonu. Sąd mu nakazuje go przyjąć, a powodowi przydziela woźnego *ad eiciendum* kmiecia.

AGZ XIV, 3653/1456, Lwów gr.

Et iudicium sentenciavit sibi Clusz Staczkonem mittere recipiendo recessionales, et ministerialem Mathiam Pyeczony addidit ad eiciendum et adiudicatum recepit.

W 1440 r. toczy się proces o wydanie kmiecia. Jest on przez byłego pana (panią) trzymany w kłodzie, mimo że zapłacił wychodne. Kmiecia, na którym woźny położył areszt, sąd nakazuje uwolnić

⁵⁰⁰ W Helc. II, 3438 jest dalszy ciąg tej sprawy. Albertus de R. zobowiązuje się wypuścić kmiecia pod karą XV dla strony oraz dla sądu.

Helc. II, 2891/1440

Johannes Zasada, procurator domini Castellani Crac. condempnavit dominam Hedwigim, relictam Jure de B., pro eo, quia kmethonem A. de D. debuit statuere hic in Judicio et non statuit. Quem arestavit ministerialis apud eandem in detencione; Andreas ministerialis liczował, et iste homo fecit sibi juste, ponendo hospitale. Et idem Zasada stat circa hominem suum pro pena sua...

Źródła nie informują jak wygląda *eiuccio*, wymiotanie chłopca i przekazywanie go panu. O stosowaniu przy tym siły brak wzmianek.

9. Areszt w innych sprawach

Ze względu na miejsce, w którym woźny dokonywał aresztu w pozostałych sytuacjach, możemy wyróżnić trzy okoliczności:

- a) woźny kładzie areszt w posiadłości osoby, której sąd go przydzielił,
- b) woźny kładzie areszt w posiadłości obcej, w której znajdują się rzeczy lub osoby należące do tego, komu sąd woźnego przydzielił,
- c) woźny kładzie areszt w innych miejscach.

Pewne czynności, jak symboliczne gesty, wypowiedane słowa były chyba wspólne dla wszystkich typów aresztu, niewiele jednak o nich wiemy. Dysponujemy skąpymi informacjami o dotknięciu przez woźnego przedmiotu aresztu, lub o zaniedbaniu tego

Ul. I, 2344/1384

Sobco officialis est confessus, quod citavit et ipse cucurrit vias et dixit: „debuisti me tangere cum manu...”.

Helc. II, 3008/1441

Andreas de P. habet terminum... cum Zegotha pro eo, quia dixit, quod Andreas ipsum Zegotham przythknął sluzebnykem w gumnye in predio apud dominum Paulum.

9.1. Areszt w posiadłości osoby, której sąd woźnego przydzielił

Przy tym rodzaju aresztu można wyróżnić dwie sytuacje:

a) właściciel posesji zajmuje rzeczy, zwierzęta lub osoby wyrządzające szkodę w jego dobrach, następnie otrzymuje woźnego, który kładzie na nich areszt⁵⁰¹.

b) woźny jest obecny w dobrach podczas *violencia* i kładzie areszt.

Ul. I, 5010/1388, Proszowice

Pena. S. familiaris relicte F. de S. penam XV contra P. de ibidem pro violenta kmethonis sui impignoracione, et idem est arestatus circa violenciam per officialem Smach.

AGZ XIV, 794/1443, Lwów gr.

*Vincencius Lanka de H. actor contumaces pronunciauit in nonparicione primi termini Iwaschkonem... et ipsius coadiutores (siedmiu) reos de V., quemlibet eorum, prout ipsi ministerialis dedit terminum ocularem, restando ipsos in campo super violencia...*⁵⁰²

Leksz. II, 1273/1399, Gniezno

...ministerialis debet conspicere, ubi gregem idem T. sibi arestavit in campo.

Gdy był świadkiem wyrządzanej szkody, kładł areszt na tych rzeczach i osobach, które przy wyrządzaniu szkody zastał.

AGZ XVII, 72/1469, Przemyśl gr.

Iohannes Possoka ministerialis Premisliensis recognovit, quia vbi Ione Wladice Premisl. ad diem hodiernum terminum facialem dedit ad instanciam Consulum et communitatis Prem., quem prevenit in lanibus civitatis pisces prandendem et piscantem, cui Ione in recenti violente piscium piscacione terminum dedit Wladicze metquindecimo... cum balista, cum tribus arcubus et cum sagera et cum piscibus... (Władyka stanął, jednak nie chciał odpowiadać i prosił o odesłanie do starosty, co też sąd uczynił)⁵⁰³.

Zwracamy uwagę na tę sytuację, gdy woźny jest świadkiem wyrządzania szkody. Tego rodzaju przypadki mogły przemawiać za tym, że poszko-

⁵⁰¹ Zob. Helc. II, 4203/1478.

⁵⁰² Tak też w szeregu innych zapisek tu powoływanych.

⁵⁰³ Z nietypową sytuacją mamy do czynienia w AGZ XVI, 2216/1494, Sanok gr. Woźny pytany w sądzie przez stronę, czy widział ślady kradzieży, odrzekł, że nie widział.

dowany brał woźnego z pominięciem sądu, by aresztu dokonać *in flagranti*, bez mitręgi. Mamy wszelako dowody na to, że aresztu *in flagranti* dokonuje woźny dany przez sąd, wszak gród funkcjonował codziennie⁵⁰⁴.

AGZ XV, 455/1457, Lwów

*Recognicio ministerialis Leopoliensis Mathie Pyeczony, quia de iure additus gso I. H. in villam Vyaczen arrestavit in eadem villa septem familiares dominarum de G. ... (sic, ZR) horum erant cum arcubus quinque, cum balistis... (sic, ZR) nis in vehiculo, quibus (terminum faci)alem dedit cum omnibus armis eorum...*⁵⁰⁵

Aresztu w tym przypadku dokonuje woźny sam, bez asysty. Jest to areszt w dobrach poszkodowanego.

9.2. Areszt w cudzej posiadłości

Ten rodzaj aresztu występuje najczęściej, przy czym i tu można wyodrębnić dwie sytuacje:

- a) poszkodowany wie, gdzie się znajdują rzeczy, zwierzęta, ludzie, na których woźny ma położyć areszt i tam udaje się on z woźnym,
- b) woźny odnajduje miejsce, w którym znajduje się to, na czym ma położyć areszt, idąc śladem, *gorącym kopytem*⁵⁰⁶.

AGZ XV, 279/1466, Lwów gr.

...Et idem ministerialis cucurrit post faciem publicam, alias za yawnym lyczem, et arrestavit ipsum triticum in alodio domini W.

Źródła nie zawsze informują, skąd woźny wiedział, gdzie znajduje się przedmiot aresztu.

Różnica jest dość istotna, bowiem w tym drugim przypadku woźny podejmował czynności śledcze, wykraczające poza stwierdzenie stanu faktycznego⁵⁰⁷. Zwrócono już na to uwagę w literaturze⁵⁰⁸.

W obu przypadkach woźny udaje się do obcej posiadłości wraz z poszkodowanym

⁵⁰⁴ Zob. S. Kutrzeba, *Sądy...*, t. I, s. 74.

⁵⁰⁵ Dalszy ciąg sprawy w następnej zapisce nr 456. Pani Gologórska oświadcza, że sług swoich nie wysłała do Więzienia, ani nic o tym nie wie. Powód żąda, by to zaprzysięgła, sąd nakazuje przysięgę.

⁵⁰⁶ O tym niżej, s. 144 i nast.

⁵⁰⁷ Zob. np. AGZ XVII, 2815/1496, Przemyśl gr.

⁵⁰⁸ A. Wolff, *Studia...*, s. 126 daje trzy przykłady występowania woźnych mazowieckich w funkcji oprawcy.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XVI, 1911/1488, Sanok gr.

*Coram nobis N. B. Iudice Nicolaus ministerialis per nos additus ad arestandum v̄bli (Bal) Custodi Premisliensi, et ad terminum facialem dandi recognovit, quia venit sub (Są) bien clamavit, pulsavit in portam (quod venit) arestare bar a n y quindecim sibi (Custodi in) bonis eius receptos, quod ad fideiussoriam dare noluerunt; unus ex castro inspiciens et nescio quis dixit, quod non dabimus arestare neque agnos aliquos (habemus), neque de eis quidquam scimus. Ministerialis clamavit tribus vicibus et noluerunt apperire...*⁵⁰⁹

Helc. II, 4203/1478

(powód) *tunc, quando ego et familia mea peccora, equos et equas 84 in numero iuxta vim arestacionis per ministerialem Kavyersky factam, et ad forestam... Regiam... pepulit de dampnis suis inuiata, alias z a g y ą t e, pro quibus equis... uxor sua... in citacione secum stetit, noctis tempore eadem peccora, equos et equas pro se usurpavit... et ad domum suam... unde exivit, pepulit. Quequidem peccora, equi et eque taliter per ipsum usurpata et usurpati, ubi nota usurpacionis fuit via strata et publica, per ministerialem sibi de Jure datum et cum nobilibus bonis hominibus, recepto ardenti vestigio alias gorączem k o p i t h e m, equitavi a loco usurpacionis usque in domum suam et tenutam suam in L., ibique prefata peccora, equos et equas arestavi...*

AGZ XIII, 5224/1463, Przemyśl gr.

skarga o wysłanie ludzi z 50 wozami po siano i jego zabranie *de quo feno tu usum habes et ministerialis in tempore post receptionem feni vestigiis alias coleyam i et per dispersionem per viam feni noviter recepti insecutus est et conspexit usque in bona tua Rokithnicza...* (Między stronami był ustanowiony zakład i jego też dochodzi powód)⁵¹⁰.

Przybywszy do posiadłości, woźny informował posesjonata o celu wizyty i prosił o zezwolenie na położenie aresztu

Helc. II, 4414/1493

Powód skarży pozwanego, że nie dopuścił do aresztu, co chce dowieść woźnym. Pozwany oświadcza, że na areszt zgodę wyraził. Woźny to potwierdza. Ponieważ tylko to było przedmiotem rozpoznania, sąd orzekł, że pozwany pokonał powoda⁵¹¹.

⁵⁰⁹ Zob. też np. AGZ XIV, 3697/1456, Lwów gr.; AGZ XVI, 163/1464, Sanok gr.

⁵¹⁰ Zob. też Inscr. clen. 1131/1481; AGZ XI, 3182/1453, Sanok gr.; AGZ XIV, 2351/1450; AGZ XV, 279/1466, Lwów gr.

⁵¹¹ W Pozn. I, 653/1401 powód skarży pozwanego, że bez jego zgody wszedł z woźnym do jego posiadłości i coś ustalał: *et ipsam (curiam) computavit, vulg. obliczał.*

AGZ XVII, 2043/1486, Przemyśl gr.

...Qui Dersznyak arduis vestigiis cum eodem ministeriali Barthosio ibidem ad horreum tuum venit, ubi frumenta eadem ipsius per te fuerint inducta, arestavit, et ministerialis vidit noviter deposita, et te idem ministerialis affectavit, ut admitteres eadem frumenta faciare et tu admisisti.

Nie zawsze zapiski informują o zgodzie na areszt. Można go się domyślać, jak sądzimy, tam, gdzie do aresztu doszło⁵¹².

Zwróćmy jednak uwagę, że w zapisce lwowskiej z 1502 r. woźny idzie świeżym śladem, znajduje siano w obcej posiadłości a włodarz informuje, że siano zostało zabrane na polecenie właściciela tej posiadłości. Tu, jak się wydaje, woźny o zgodę na wejście i areszt nie pytał

AGZ XVII, 3863/1502, Lwów gr.

Ministerialis Iohannes Zyelonka terrestris Leopoliensis recognovit, quia conspexit, ubi acceptum est fenum nob. Andree et Luce... in prato super hereditate ville Grzęda... sedecim artonios, qui ministerialis recenti vestigio alias szwyerzem kopythem cum nobili transiit in villam D. gsi Petri Odnowszky... in curiam, in qua eundem fenum respexit, et factor ibidem in D. recognovit, quia hoc fenum recepit ex mandato domini sui.

Nie zawsze zgody mu udzielano

AGZ XVI, 2510/1499, Sanok gr.

*Ministerialis... dum ex parte eiusdem C. postulavit arestum, extunc sibi ipsum non admisit, pro quo ipsum ad diem terciam citavit...*⁵¹³

AGZ XVI, 1911/1488, Sanok gr.

*...Nicolaus ministerialis per nos additus ad arestandum... recognovit, quod venit sub (So)bien, clamavit, pulsavit, in portam... unus ex castro inspiciens, et nescio quis dixit, quod non dabimus arestare. Ministerialis dedit domino Sobienszky castellano Sanocensi ad diem terciam...*⁵¹⁴

Czasem woźny spotykał się z groźbami

AGZ XIX, 2592/1499, Busk

...et ibi kmethones vestigium extradere noluerunt et ipsosmet vix non interimerunt... quam protestacionem ministeriali Buscensi Stanislao obduxit

⁵¹² Tak np. w Helc. II, 4271/1482; AGZ XVI, 251/1465, Sanok gr.

⁵¹³ Podobnie w AGZ XVI, 3027/1504, Sanok gr.

⁵¹⁴ Podobnie w AGZ XVI, 2476/1498, Sanok gr., włodarz nie wyraża zgody na aresztowanie bydła, zaslaniając się wolą pana.

Czynności woźnego sądowego

*et secundum ipsius recognitionem in librum castrense Buscense est inducta et inscripta*⁵¹⁵.

Skomplikowana sytuacja występuje w zapisce przemyskiej z 1503 r. Woźny w obcej posiadłości arestował konia, następnie udał się do włodarza, by ten wyraził zgodę na ozechowanie tegoż konia, włodarz odesłał go do podwójciego, jego nie zastał i konia nie ozechował⁵¹⁶. Potraktował to jako niedopuszczenie do arestowania i właścicielowi posiadłości wyznaczył trzydniowy termin stawienia się w sądzie z koniem.

Innym razem woźny nie mógł położyć aresttu, ponieważ przedmiot – świnie znajdował się w lesie. Woźny potraktował to jako odmowę zgody, i wyznaczył właścicielowi posiadłości termin stawienia się w sądzie. Za zgodą obu stron termin został wpisany do ksiąg pod warunkiem – jeśli pozwany nie zadośćuczyni żądaniom powoda⁵¹⁷.

Arestt czasem wiązał się z przeszukaniem, nieraz bardzo drobiazgowym, jak o tym świadczy następująca zapiska:

AGZ XV, 278/1466, Lwów gr.

...Ianuschek (ministerialis recognovit), quomodo arestavit nobilem Nicolaum Wnuczek in bonis hereditariis ville P. S. et dedit ei terminum facialem cum suis complicibus... Eciam recognovit, quomodo ductus est per dom. Michaellem de S. in alodium alias gumna ad loca trium arborum et ostendit ei stramina nova protestando, quod exinde frumenta sunt recepta, qui ministerialis... scrutum sub straminibus manu recepit et ibi invenit tr...cies (s., ZR), quas ad iudicium attulit. Et ductus est per dom. Michaellem in sex domos kmethonum, in una monstravit ei pullulas alias cadluby, in quibus mel erat et idem ministerialis mel linovit alias muszkal et comedit, et in aliis domibus... fassus est se vidisse scrophas, ordeum et farinam comende et cistam ibidem vacuam et in signum huius attulit ollam cum cervolo alias sz vazą et melle. Et homines clamaverunt, quod dominus Nicolaus Wnuczek non dedit vehiculum conspiceri alias lyczowacz. Sed ministerialis non est fassus aliquem vidisse circa premissa talia facere.

W zapisce sanockiej z 1493 r. zgwałcona kobieta wskazuje woźnemu przestępcę, woźny udaje się do jego domu i wyznacza mu termin.

⁵¹⁵ W AGZ XIX, 1635/1482, Halicz gr., właściciel koni zostaje zraniony przez złodzieja. W Inscr. clen. 964/1452 właściciel zostaje przepędzony.

⁵¹⁶ AGZ XVII, 3443/1503, Przemyśl gr.

⁵¹⁷ AGZ XI, 2291/1446, Sanok gr.: *Ideo de voluntate partis utriusque terminus ad duas septimanas ascribitur, quod si idem Pankoni non fuerit satisfactum pro scrophis, tunc ambabus partibus erit idem terminus, qui hodie fieri debuit.*

AGZ XVI, 2153/1493, Sanok gr.

...virumque ipsius repulit ab ea percuciendo eum... Et dum vir eius recessit, fecit cum ea violenter, quid sibi placuit... Et dum sibi dabat terminum, eadem mulier proclamavit super eum pro predicta violencia et recepcione pecuniarum ante portam ipsius stando.

9.3. Areszt w innym miejscu

W zapisce lwowskiej z 1491 r. woźny z polecenia sądu kładzie podczas rozprawy areszt na szubce kobiety-strony procesowej.

AGZ XV, 2262/1492, Lwów gr.

...Ex alia parte nob. Raphael de Syenawa conquestus est super eundem Wlodek, quod ipse invadendo violenter domum nob. Anne Czebrowska de Z. socris ipsius alias thescza, recepit prefatam Agnetem uxorem suam, cum qua recepit perafernalia domestica alias sthatek... super qua Agneta uxore Raphael arestavit subellam de rubeo kithyka, per ipsum comparatam, quam sibi dederat tamquam uxori et quam subellam per Stanislaum ministerialem per nos de iure additum in nostri presencia faciavit...⁵¹⁸

W Zakr. I, 1335/1425 powód mający roszczenie do splawianego Wisłą drewna próbuje pozwanego i ładunek aresztować, gdy tratwa przybija do brzegu: *a gdim czą vgonil i wsczągnął in Warszowya per preconem ad iudicium...*

9.4. Miejsce aresztu nieznanne

W zapisce krakowskiej z 1388 r. woźny aresztuje dziesięćcinę nie wiadomo gdzie

Ul. I, 4571/1388 Proszowice

Pena. Sex kmethones plebani P. de K. et duo famuli sui, quilibet penam XV, quia violenciam fecerunt plebano de R. in decima sua in J., et circa eandem violenciam per officialem Berezam sunt preventi et arestati.

W innej zapisce krakowskiej woźny aresztuje zrabowane bydło, też nie wiadomo gdzie

⁵¹⁸ O innych sytuacjach patrz niżej pkt 10. Przedmiot aresztu.

Czynności woźnego sądowego

Ul. I, 4431/1387, Proszowice

*Pena. V. capellanus, P. S. D. seruitores sui, per penam VI m. contra relictam N. de S., quod homines pignoraverunt et vulneraverunt. Cothus officialis et spoliun seu recepta pecora arestavit*⁵¹⁹.

Także w zapiskach w AGZ jest sporo informacji o areszcie, w których miejsce aresztowania nie zostało odnotowane.

AGZ XIV, 3697/1456, Lwów gr.

*Stanislaus Calvus ministerialis a Camyonka recognovit (że aresztował kmiecia z wołami i dał mu termin obliczny, by stanął w sądzie z wołami)*⁵²⁰.

Czasem miejsca aresztowania można się domyślić, jak np. w następującej zapisce

AGZ XVI, 163/1464, Sanok gr.

Hon. Iohannes Grzymala de M. condempnavit gsum Iohannem Cobilansky... quia ipse cum suis coadiutoribus... eidem G. violenter recepit XVIII currus feni... prout Nicolaus ministerialis Sanocensis recognovit, quia hec omnia in faciliacione alias na lyczowanju vidit, super quam faciliacionem a Voyevoda castru Sanocensi fuit superadditus.

Sądzimy, że owo siano zostało zaaresztowane w posiadłości zaborcy.

10. Przedmiot aresztu

Woźny kładł areszt na tym, co mu wskazywała osoba, której sąd na jej prośbę woźnego przydzielał⁵²¹.

Zazwyczaj były to zwierzęta i ludzie wyrządzający szkodę, a także przedmioty szkodzie towarzyszące. Przedmiotem aresztu było też to wszystko, co poszkodowanemu zostało zabrane⁵²².

⁵¹⁹ Zob. też Helc. II, 2986/1441; Kal. II, 214/1412.

⁵²⁰ Zob. też AGZ XVI, 543/1468, Sanok gr.; 1594/1483, Sanok gr.; AGZ XVII, 619/1471, Przemyśl gr.

⁵²¹ Używamy tego ogólnikowego określenia, ponieważ występujący z inicjatywą aresztowania nie jest powodem, nie ma jeszcze procesu. Do procesu może w ogóle nie dojść, jeśli między przeciwnikami dojdzie do porozumienia.

⁵²² Pozn. I, 1340/1403; AGZ XVI, 979/1474, 2510/1499, Sanok gr.; AGZ XIV, 2665/1452, Lwów gr.

AGZ XI, 1296/1440, Sanok gr.

...quemadmodum secures ipse P. dare debuit ad fideiussoriam cautionem...

AGZ XIV, 2191/1449, Lwów gr.

...suus officialis alias urzadnik sibi A. recepit violenter triginta currus lignorum siccorum... que ibi Pyeczoni ministerialis arestavit alias lyczowal...

Czasem nie wiemy, dlaczego zwierzęta znajdują się w cudzej posiadłości

Pozn. I, 2100/1404

*Item wozni recognovit, quod boves Mathie kmethonis Petri de N. arestavit apud dominam Broszka ibidem in N., sicut fuit receptus de iudicio...*⁵²³

Woźny kładzie areszt na uwięzionych kmieciach

AGZ XVI, 251/1465, Sanok gr,

*Gsus Iohannes Tharnawsky postulavit sibi ministerialem ad recognoscendum super homines et kmethones ipsius T. per dominum Iohannem Szobyjensky et suum Voyevodam... detentos...*⁵²⁴

Poza typowymi aresztami, spotykamy kilka ciekawych przypadków aresztu, nie związanego z gospodarstwem rolnym, np. areszt żony w domu jej brata

AGZ XVII, 3637/1474, Lwów gr.

Ministerialis Ianussius tonsus de iure additus nobili Mathie Goldacz de Z. ut arestaret consortem ipsius G. legittimam nobilem Milochnam circa nobilem A. R. ... tanquam sororem...

W zapisce sanockiej z 1441 r. woźny aresztuje teścia w domu zięcia z inicjatywy tegoż zięcia (AGZ XI, 1407/1441, Sanok gr.)

W AGZ XIV, 1650/1446, Lwów gr., jest spór, czyim człowiekiem jest aresztowany. Sąd poleca oddać kmiecia powodowi za kaucją.

W źródłach mazowieckich spotykamy przypadek położenia aresztu na świadkach, biesiadujących w karczmie z przeciwnikiem procesowym⁵²⁵.

⁵²³ Zob. też Ul. I, 3269/1385; AGZ XVII, 3982/1503, Lwów gr.

⁵²⁴ W Helc. II, 3320/1447 woźny kładzie areszt na poddanym powoda, uwięzionym przez pozwanego pod zarzutem podpalenia. Woźny jednak oświadcza, że podczas aresztowania nie znalazł przy podejrzanym niczego, co wskazywałoby na zamiar podpalenia. Podejrzany przyznaje się jednak do gróźb.

⁵²⁵ Płońska 1456/1410. Tekst w Rozdziale 4. Woźny przy przysiędze, s. 151.

Czynności woźnego sądowego

Przy odkładzie terminu z powodu choroby, wysyłano woźnego, by sprawdził, czy chory leży⁵²⁶. Jeżeli nie zastał go w domu leżącego, składał relację w sądzie

AGZ XIV, 2867/1453, Lwów gr.

...extunc, dum venerunt ad locum assignatum in Z., extunc ministerialis ipsum non invenit iacentem. Et hodie ministerialis recognovit, quia non restavit Iacobum in loco infirmum...

Czerska 305/1415

...tandem preco ipsam dominam (pozwana) in domo non arestavit
(z powodu nieobecności, rzekomo chora).

Jak o tym informowaliśmy wyżej, *Consuetudines terre Cracoviensis* wymagały obecności woźnego przy aresztowaniu nieposesjonata u posesjonata⁵²⁷. Wymóg ten spotykamy znacznie wcześniej⁵²⁸.

Ul. I, 4798/1388, Proszowice

Pena. M. de W. contumax... contra B. de ibidem pro marca... et maritus suus circa ipsam est per mnisterialem preventus...

Pozn. I, 2041/1404

...et domini decreverunt, quod P. de U. non debet servare dominum M. de G. in Z., in L. et in G. post duas septimanas. Et cum si post duas septimanas ipsum dominum M. idem J. quomodocunque ibi cum ministeriali arrestaverit, tunc P. de U. debet sibi solvere XV m. ...

Piekos. Wybór, 1387/1410

Item domini iudicio presidentes (decreverunt), quod Stronislawa de D. (cum) Iacobo suo viro ius iuvare (debet) circa iudicium erga N. B. pro viginti marcis, et si non iuvisset, quod non iuovit, tunc ipsum debuisset arestare in domo cum ministeriali⁵²⁹.

Ze źródeł mazowieckich wynotowaliśmy następującą zapiskę:

Zakr. I, 1464/1425

Adam heres de C. non debet ab hodierna die note istius filium suum in domo sua favere et servare, si autem ipsum servaverit et P. de B. vel ipsius procurator ipsum

⁵²⁶ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 123 i nast.

⁵²⁷ Patrz wyżej, s. 165.

⁵²⁸ Por. uwagę J. Rafacza, *Dawny proces...*, s. 92: „Już w średniowieczu najlepszym sposobem doręczenia pozwu osobie nieosiadłej było zastanie jej u osiadłego. W tym wypadku woźny z towarzyszem aresztował nieosiadłego.”

⁵²⁹ W Leksz. II, 2304/1399 woźny sprawdza, czy żona nie przetrzymuje u siebie swego męża, chyba nieposesjonata (ew. przestępcę).

cum preconone apud patrem arestaverit, tunc ipsi P. idem A. debet cum filio suo ius facere, vel pro ipso in iure terrestri respondere.

11. Lico, lice

Areszt nie był celem samym w sobie – był środkiem do osiągnięcia tego, co zamierzano osiągnąć, uruchamiając procedurę aresztową. Przedmiot objęty aresztem zwał się *facies*, po polsku *lice*, *lico*⁵³⁰. Winien on być oddany za poręczeniem albo stawiony w sądzie

Roty wlkp. II, 475/1416

...jakośmy posły byli od Andrzeja do Piotrasza, aby... dobytką dał na rękojemstwo, cso zajął na jego dziedzinie, a on nie dał i wojźnym zastał.

Sand. 47/1396, Stobnica

Iohannes advocatus de S. penam XV contra dominum M. de S. propter hominem arestatum et non ad iudicium positum.

W tym drugim przypadku woźny pozywał posiadacza lica przed sąd, co najczęściej w źródłach było określane jako wyznaczenie terminu (stawienia się w sądzie).

AGZ XIV, 455/1442, Lwów gr.

Laboriosus Mathias P. de Z. astitit primum terminum super Iohannem... de H., quem dedit sibi ministerialis restando ipsum in captivitate alias w thwerdzy.

Zazwyczaj areszt i pozwanie odbywały się jednocześnie

AGZ XIV, 1288/1445, Lwów gr.

Ch. de S. servitor Regalis actor deputavit in nonparicione primi termini M. Thyoun de M. cum vicinis eius (trzech) pro feno recepto, circa quod ministerialis ipsius terminum dedit personalem alias oblyczny post lycze...⁵³¹

Woźny przedmioty aresztowane znaczył, np. ucinając ucho koniowi

⁵³⁰ Patrz wyżej, s. 166 i nast.

⁵³¹ Tak też w AGZ XVII, 619/1471; Przemyśl gr., AGZ XVI, 2269/1495, Sanok gr. i w szeregu innych.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XVII, 2306/1490, Przemyśl gr.

*Barthosius ministerialis, prout erat missus cum procuratore domini S. de C. ... recognovit, quia faciavit duas equas in forestario in curia domini O. S., ubi eque abscidit aurem, et alteri non potuit, quia iuvenis fuit, et dedit terminum S. ad tertiam diem cum eodem facie*⁵³².

W przypadku aresztu zboża, woźny na dowód brał np. dwa snopy aresztowanej pszenicy

AGZ XV, 279/1466, Lwów gr.

...et huius facie in signum atulit duos manipulos tritici alias dwa sznopy pszenycze.

Za odmowę zgody na ocechowanie groziła kara XV dla strony i sądu Ul. II, 6316/1398, Książ

S. ... iudicio XV et W. de D. XV remansit, quia noluit dare signare equos violenter receptos et repercussos, prout ministerialis Nedzalak confessus est...

Z licem pozwany winien stawić się w sądzie

AGZ XVI, 543/1468, Sanok gr.

*Nicolaus ministerialis recognovit, quia citavit nob. O. ... et cum facie, videlicet cum homine Maxim...*⁵³³

Gdy licem był uwięziony człowiek, winien być stawiony w sądzie wraz z więzami

AGZ XVI, 934/1473, Sanok gr.

*...et cum facie, videlicet cum Stanislao et trunco, in quo fuit intruncatus...*⁵³⁴

Lico było niekiedy wcale pokaźne. W dokumencie z 1444 r. pozwany ma stawić się w sądzie z licem w postaci 30 kmieci z siekierami

Kuraś III, 706/1444

C. de B. (powód) citaverat vblem dominum Nicolaum de Drzewicza... per ministerialem Swyanch cum triginta kmethonibus cum securibus et sagena et Chochly arestatum, et per ipsum ministerialem mandavit, ut coram iudicio predictus

⁵³² W AGZ XVI, 1995/1490, Sanok gr., woźny informuje, że koni nie ocechował, choć taki jest zwyczaj: *sed non cidens secundum consuetudinem*. Być może o koniu ocechowanym jest mowa w Pozn. I, 24/1400: *Item ubi Martinus, kmetho palatini de G. arestavit equam sive iumentum proprium cum ministeriali in C. apud dominum M., extunc ministerialis dedit sibi terminum predicto M. penes signum, videlicet iste eque vulg. liczu...*

⁵³³ P. Dąbkowski, *Litkup*, Lwów 1906, s. 53. Zob. też AGZ XVI, 2269/1495, Sanok gr.; AGZ XVI, 2461/1498, Sanok gr.

⁵³⁴ Zwracamy uwagę na AGZ XVI, 1101/1475, Sanok gr. W procesie o kradzież powód pyta woźnego, czy pozwany jest z licem. Nic dziwnego, woźny o tym wiedział najlepiej. Zob. też AGZ XVII, 2775/1495, Przemyśl gr.

*dominus... cum triginta kmethonibus et sagena et Cho chly pareret sub penis, prout ipsos arestavit super lacu in S.*⁵³⁵

Z licem stawał niekiedy woźny, jak o tym świadczą wyżej powołane źródła – AGZ XV, 278/1466, AGZ XVII, 2306/1490. Mamy dalsze tego dowody

AGZ XVI, 1003/1474, Sanok gr.

Nob. S. Sz. ex parte Nicolai Episcopi et Capituli Premisliensis postulavit a Nicolao ministeriali faciem a duobus kmethonibus prefati Episcopi et Capituli.

W innej zapisce sanockiej woźny aresztował cztery woły i je stawiał w grodzie

AGZ XVI, 1594/1483, Sanok gr.

Ministerialis arestavit quatuor boves, quos in castro stabilioit, pro quibus dedit terminum domino Iohanni et familiaribus ipsius a Paulo S. ...

Areszt niekoniecznie musiał doprowadzić do procesu, strony mogły ugodzić się

AGZ XIV, 2557/1451, Lwów gr.

...recognoverunt, quia sunt concordati sicut ministerialis arestaverat ligna apud eam et dederat sibi terminum facialem.

11.1. Skutki licowania

W kilku przypadkach spotykamy zakaz korzystania z przedmiotu aresztu

Leksz. II, 116/1391, Pызdry

Johannes Tharnowski civis veniens querulavit super Martinum Tharnowski, quod vi in suum alodium frumenta induxerat. Tum Johannes cum ministeriali arestavit frumenta et tribus vicibus interdixit. Tunc Martinus ultra interdiccionem illam frumenta metsextus extritulavit. Martinus respondit, quod pro ista re esset per arbitros concordatus.

Łęcz. I, 5985/1399

*Jurat Johannes Pniewski contra S. subvenatorem: sicut ego fenum istum, quod ministerialis interdixit usque ad rosprawi non recepi S. nec . (sic, ZR)*⁵³⁶.

⁵³⁵ Zob. też Sand. 353/1405, Stobnica: Cussz molendinator... quia arestavit apud eum triticum, quam visimus (s.) et novem choros wieczey, sex vero siliginis choros, et non adduxit ad iudicium. Patrz też Helc. II, 3727/1463; AGZ XIV, 3192/1454, Lwów gr.; AGZ XVI, 343/1466, Sanok gr.

⁵³⁶ Zob. też Roty wlkp. II, 812/1426.

Tego rodzaju wzmianki znajdujemy też w zapiskach mazowieckich
Czerska 181/1410

*Stanislava propositus contra dominam relictam Z., quia vendidisti
duo pecora prohibita per preconem seu contra prohibitionem, tandem et prece
in
iudicio recognovit, quia prohibuit ex parte predictae S., pro quibus duobus pecoribus
concordaverunt, quia domina penas debet solvere omnes*⁵³⁷.

12. Woźny przestrzegał prawa

Mimo licznych informacji o woźnym dokonującym aresztu, nie natrafiliśmy na skargi pod jego adresem. W zapisce krakowskiej z 1434 r. spotykamy zarzut, że podczas aresztowania został zabrany raróg, jednak podejrzenie pada na osobą towarzyszącą woźnemu

Helc. II, 2594/1434

*Terminus inter Johannem Galka et nobilem Jacussium de Wolya, pro eo, quia
idem J. G. veniens cum ministeriali ad domum ipsius Jacussii, ibidem recepit falconem,
alias rarog. Datur ad unam septimanam ad dominos ad interrogandum, an ibi facta
est violencia vel non, quia idem ministerialis dixit, quod recepit ad interloquendum*⁵³⁸.

13. Problem forum

Zazwyczaj przy areszcie woźny pozywał przed sąd grodzki. Funkcjonujący tu mechanizm był prosty: gród był czynny codziennie, wobec tego do niego w razie potrzeby zainteresowani zwracali się z prośbą woźnego, by położył areszt (woźnego ziemskiego!). Delegowany przez sąd grodzki woźny

⁵³⁷ Zob. też Zap. warsz., 1207/1478: „Jakom ya Nyepomloczył dwu brogu, jenedgo pszenycze a drugyego zytha po zapowedyzy vosznego”. Tu może jednak wchodzić w rachubę zapowiedź sensu stricto – zakaz czerpania pożytków.

⁵³⁸ W uwadze wydawcy: „63. W najbliższej zaraz zapisce czterech ręcycieli poręczyło za Jana Gałkę Jakuszowi Wolskiemu 30 grzywien za owego raroga, mającego być zwróconym za tydzień”.

przy aresztowaniu równocześnie pozywał przed ten sąd, który go delegował, to jest sąd grodzki. Przed sądem grodzkim składał woźny relację z przebiegu aresztowania, w tym więc sędzie była „dokumentacja” sprawy.

W kilku przypadkach pozwani kwestionują właściwość sądów grodzkich i proszą o odesłanie sprawy do sądu ziemskiego

AGZ XVI, 1003/1474, Sanok gr.

Nobilis S. Sz. ... postulavit a Nicolao ministeriali faciem a duobus kmethonibus... Pozwany: „*istud membrum non tangit iudicium castrense*”. *Iudex cepit ad interrogandum...*

AGZ XVII, 2043/1486, Przemyśl gr.

Pozwany wywiózł z posiadłości powoda trzy wozy pszenicy, woźny ją u niego aresztował i pozwał do sądu grodzkiego. *Et Cunradus (pozwany) per suum procuratorem dixit: „dominus Cunradus in aliquam controversiam non intrando alias wodeprze nyewstąpująncz postulat et petivit se ad ius terrestre remitti cum pena pro eo, quia citatus est non pro articulo iuris castrensis, quia insolita et inconsueta citacione non pro aliqua cruentacione aut seccacione...”*⁵³⁹

Warto podkreślić, że w przypadkach sporów o forum w związku z aresztem, sąd zwykle odsyłał *ad interrogandum*⁵⁴⁰.

⁵³⁹ Zob. też AGZ XIV, 2351/1450, Lwów gr.: *Ex adverso Iari per dominum Nicolaum Balynsky Capitaneum Sczircensem dixit: „domine Iudex, hoc vadit pro bonis domini Ducis et Regalibus, quia dominus Dux habet bona a domino Rege et cum hoc dominus Dux habet sedem Regalem et suam sedem in Grodek iudicare pro violenciis et aliis causis, que ad castrum pertinent. Et dominus Iudex recepit hoc ad interrogandum.*

⁵⁴⁰ Inaczej w AGZ XIV, 3673/1456, cytowanej na s. 176. Strona prosi o odesłanie do wojewody, sąd na to przystaje.

6.

CIAŻENIE

1. Charakterystyka źródeł. Rodzaje ciążenia

Informacje o ciążeniu są zawarte w przepisach prawnych, głównie jednak w księgach sądowych, w których pełno jest wzmianek o ciążeniu i udziale w nim woźnego⁵⁴¹. To bogactwo materiału jest jednak dość iluzoryczne, ponieważ przeważają jednozdaniowe zazwyczaj przekazy o odbiciu ciąży, np.

Ul. II, 7288/1398, Książ

...N. de K. penam XV C. de P. et iudicio tantum pro repercussione pignorum. Coczel officialis confessus est repercussionem.

Łęcz. II, 1737/1400, Orłowo

B. de W. penam LXX, quia pignus repercussit contra dominum iudicem Lanciensem, et hoc ministerialis recognovit.

⁵⁴¹ J. Rafacz znalazł w zapiskach krakowskich kilka wzmianek o urzędnikach wykonujących czynności egzekucyjne, zwanych *pignoratores* lub *executores penarum*. J. Rafacz, *Egzekucja w Małopolsce od statutu wiślickiego do końca średniowiecza*, Warszawa 1927, s. 13 i ods. 33 na s. 30.

Ze względu na podstawę prawną ciężenia należy wyróżnić ciężenie umowne, wynikające z umowy, oraz ciężenie urzędowe, *ex officio*, na mocy wyroku sądowego lub polecenia władzy.

Nie zawsze da się ustalić, z którym rodzajem ciężenia mamy do czynienia w konkretnym przypadku. Takim wyróżnikiem nie może być np. wzmianka, że ciężenia dokonuje woźny dany przez sąd, ponieważ przy obu rodzajach ciężenia uczestniczy woźny przez sąd dany, a i opór przeciwko ciężeniu pojawia się tak przy ciężeniu umownym jak i *ex officio*⁵⁴². Najpewniejszym dowodem będzie umowa stron przy jednym rodzaju a wyrok sądu lub polecenie władzy przy rodzaju drugim.

2. Ciężenie wynikające z umowy

Generalnie ciężenie odbywało się z udziałem woźnego, jednakże strony mogły w umowie dowolnie kształtować warunki ciężenia, w tym również wykluczyć udział w nim woźnego.

Ul. II, 8001/1398

*...et alias eum impignorare habebit sine ministeriali*⁵⁴³.

Zdarza się to rzadko, na ogół strony ustalają, że woźny wzięty z sądu dokona ciężenia.

⁵⁴² Helc. II, 3013/1441; AGZ XI, 368/1430. W Kal. I, 2065/1407 sąd skazał pozwanego na zapłacenie kary 8 sskojów sądowi i powodowi *pro receptione ministerialis minus iuste*. Nie wiemy w związku z jaką instytucją prawną, ciężeniem, wwiązaniem lub inną, pozwany skorzystał z pomocy woźnego. Prawdopodobnie *minus iuste* oznacza wzięcie woźnego bez zgody sądu. Dodajmy też, że także przy wwiązaniu sądowym sąd przyznaje stronie zwycięskiej prawo wyboru woźnego. Być może działo się tak wówczas, gdy w umowie zawartej między stronami przed sporem taka klauzula się znajdowała. Zob. J. Rafacz, *Postępowanie egzekucyjne...*, s. 2. Kilka przykładów: AGZ XVIII, 1932/1490, Przemyśl z.: (powód pokonał pozwanego *condemnavit in termino concitatorio*). *Et ius iam addidit ad primam pignorationem ministerialem, quem sibi eligerit ad pignorum in bona ipsius*; AGZ XIX, 538/1495, Przeworsk z.: sąd nakazuje wwiązanie w wieś *per ministerialem terrestrem, quem sibi duxerit eligendum*; AGZ XIX, 1424/1487, Halicz z.: *ludicium ministerialem, quem sibi Katherina elegerit, ad primam pignorationem addidit*.

⁵⁴³ Także Ul. II, 9262/1399, Kraków, Inscr. clen. 102/1400. Szereg przykładów podaje J. Rafacz, *Egzekucja...*, ods. 31 na s. 30. W ods. 28 na s. 30 Rafacz daje następujący fragment z Helc. II, 2108/1426; *Et datur eidem ministerialis, quem habuere voluerit, ad pignorum*. W tekście zapiski podkreślonego fragmentu nie ma. W ods. 29 na s. 30 Rafacz powołuje Helc. II, 4549/1504, jako przykład na umowne przyznanie stronie możliwości wyboru woźnego. Przykład nietrafny, jest to umowa majątkowa między członkami rodu Tęczyńskich i nie ma w niej mowy o wybieraniu woźnego. Inaczej rozumiany odnośny fragment: *potuerunt inequitare in eandem quartam partem omnium bonorum horum descriptorum, accepto quocunque ministeriali*. Chodzi tu o czynność, która ma nastąpić w przyszłości, wobec czego nie można było wyznaczyć konkretnego woźnego.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XI, 1326/1440, Sanok gr.

(uznanie długu i terminu spłaty) *Si non solverit, tunc W. recepto ministeriali terrestri ipsum impignorare faciet et impignorabit iuxta modum terrestrem*⁵⁴⁴.

Niekiedy przewiduje się, że woźny nie będzie chciał jechać do ciężenia, wówczas przeprowadzi je wierzyciel.

AGZ XV, 10/1457, Lwów gr.

(zeznanie długu) *Si non solverit, extunc iam addidit sibi Paulo (wierzycielowi) potenciam et Ministeriali ad pignorandum in sua villa H. pro suis pecuniis (6½ grzywny) undecim boves valentes. Et si ministerialis secum equitare noluerit, tunc solus potens est recipere.*

3. Ciężenie urzędowe

Przepisy prawne i źródła praktyki traktują przede wszystkim o tym rodzaju ciężenia i zazwyczaj jest to egzekucja wyroku sądowego.

KDMP IV, 1246/1427

(wyrok sądu ziemskiego sądeckiego) *pro repercussione pignorum de iure iudicii nostri S. recipi cum ministeriali ad hoc deputato decretorum.*

KDMK I, 172/1463

(wyrok sądu królewskiego w sprawie Tęczyńscy v. miasto Kraków) *Quam concitacionem coram iure Bernardus Sithco ministerialis fieri recognovit... Bernardus vero Sithco ministerialis datus est ad pignorandum.*

Ul. II, 6689/1398

(pozwany *contumax in termino concitato* o 8 grzywien i tyleż szkody) *Jacobus officialis datus est ad impignorandum. Satisfactum pro pena iudicii. Dominus Iwan indulsit.*

⁵⁴⁴ Zob. też AGZ XI, 444/1430, Sanok z.; AGZ XII, 536/1439, Halicz z.; AGZ XVIII, 366/1472, Przemyśl z. Spotykamy niekiedy zapiski o treści niejasnej, np. w Ul. II, 7311/1398 nie wiemy, jaką rolę spełniał tam woźny

Ul. II, 7311/1398, Kraków

Veniens Petrus officialis vidisse se confessus est, quod P. scoltetus de D. pingnus ibidem pro C. marcis: in abbate et conventu de W. per ipsum P. aquisitis, non invenit, et iudicium extunc intromissionem ville D. per P. recipendam... decrevit.

Być może, woźny nie znalazł nic godnego ciężenia, wobec czego sąd nakazuje wwiązanie.

Łęcz. II, 2873/1417.

*Pelca de K. ... penam LXX mansit, quia Jacobo et Laurencio solvere non fecit, et Mathiam ministerialem ad impignorandum ipsum dedimus...*⁵⁴⁵.

Poza ciężeniem, jako formą egzekucji wyroku spotykamy czasem ciężenie dokonane przez starostę, jako wykonawcę mandatu królewskiego. I w tym przypadku sędzia ziemski przydziela starości woźnego.

AGZ XII, 4297/1458, Halicz gr.

Gsi P. de R. vexilifer, (I.) de C. iudex terre Haliciensis, mfo domino Stanislao de Chotecz, Capitaneo Haliciensi, secundum mandatum Regie Mtis ministerialem Nicolaum addiderunt ad pignorandum villas...

Ciężenie z polecenia władz występuje głównie w związku z egzekwowaniem obowiązków względem państwa, co przedstawiamy w Rozdziale 18.

4. Przebieg ciężenia

Sąd daje woźnego stronie zwycięskiej, co jest skrupulatnie przez pisarza odnotowywane, np.

Helc. II, 2423/1432, Kraków gr.

Johannes ministerialis a Bogutha recognovit, quia tercio equitavit ad pignorandum W. de T. a domino N.

Czasem toczy się spór o to, komu woźny był przydany:

AGZ XIV, 2814/1453, Lwów gr.

Nob. Nicolaus Stradomski, procurator domini (Mathie Orphin)owski... et Iohannis tabernatoris... Ministerialem ad recognoscendum dicens: „volo pro amissione (cause), quia non est datus de iure ad pignorandum ipsi”..., isto Petrus voluit evadere.

⁵⁴⁵ Tak w szeregu zapisek, z których część przytaczamy na dalszych miejscach tego punktu. Zob. też np. AGZ XIV, 23/1440, Lwów gr. wyrok sądu: *Et in istis pecuniis ministerialis potest dzeczkwacz*. Łęcz. II, 6747/1400, Łęczycza gr., wyrok sądu ... *in quibus pecuniis debet J. se ligare in Laurencii, ubicunque inveniet aliquod ipsius, et ad hoc dedimus ministerialem*. Gdy w sądzie obozowym w 1497 r. powodowie nie stanęli na rozprawę, sąd uwolnił pozwanego od zarzutów i nakazał powodom zapłacić sądowi i pozwanemu po 3 grzywny kary, Exped. bell. 1/1497. Gdy w terminie wyznaczonym do zapłaty powodowie nie zjawili się, sąd kaze woźnemu ciężać *de ipsius reposito alias szta nu*, *et hoc recipiendo equum in marca et alia bona in tanto valore*. W zapisce krakowskiej z 1383 r. ciężenie bez woźnego jest przez stronę traktowane jako *violenta receptio*: Ul. I, 1966/1383, Wodzisław: S. de B. *ducit testes contra J. ... pro vacca violenter recepta sine officiali*.

Czynności woźnego sądowego

Et Nicolaus solum... (sic) pro pena repercussionis iudiciali modo... (sic). Ministerialis requisitus est in presencia ambarum (parcium) per Iudicem recognovit, quia non sum (datus) Verine ad pignorandum nec alicui ab ipso dedi (potestatem), sed Mathie Orphinowski sum datus ad pignorandum. Dedimus ad mfm dominum Palatinum ad decernendum...

Dając woźnemu polecenie ciążenia, sąd w 1444 r. wyznaczył mu termin czterotygodniowy na wykonanie polecenia.

AGZ XI, 1961/1444, Sanok gr.

...ab hodie usque ad quatuor septimanas debet impignorare.

W związku z nadużyciami, do których dochodziło podczas ciążenia, Statuty Kazimierza Wielkiego ustalały, że woźnemu może towarzyszyć tylko dwóch ze służby starosty⁵⁴⁶. Bodaj ten przepis prawa stanowionego stał się podstawą powszechnie w literaturze wyrażanego poglądu, że tak w istocie było⁵⁴⁷.

Odmiennego zdania jest Rafacz: w praktyce średniowiecznej woźny występował w towarzystwie jednej osoby, zwykle szlachcica. Ten stan rzeczy uległ później zmianie – *Processus iuris* Łaskiego i *Formuła processus* wymagały obecności dwóch szlachciców⁵⁴⁸. Uszło uwadze Rafacza, że już Feintuch w polemice z Hubem stwierdził na podstawie źródeł praktyki wielkopolskiej, że woźny działał zazwyczaj sam, z rzadka towarzyszył mu drugi woźny. Tylko gdy chodziło o ustalenie szkód rolnych, woźnemu pomagali dwaj szlachcice, jako lepiej znający się na gospodarce rolnej⁵⁴⁹. Ostatnio W. Urban ustalił, że wprawdzie woźnym towarzyszyło zazwyczaj dwóch szlachciców, to jednak często występują sami⁵⁵⁰. Nasze badania potwierdzają wnioski Feintucha i Urbana także w odniesieniu do ziem ruskich.

Sąd zazwyczaj daje stronie samego woźnego, przypadki ciążenia w asyście innych osób są rzadkie

⁵⁴⁶ Art. III w wydaniu Balzera, s. 15: *statuimus, quod deinceps iudex et subiudex ad pignoracionem faciendam non plures, quam duos famulos cum ministeriali transmittat*. Udział woźnego w ciążeniu *ex officio* był tak oczywisty, że w prawie pisanim można było o nim nie wspominać, patrz np.: art. XLIII *Consuetudines Lancic*. i art. 36. Artykułów sądowych, art. 9. *Constitut. terre Crac.*

⁵⁴⁷ Hube III, s. 396, W. Łoziński, *Prawem i lewem...*, s. 49, P. Dąbkowski, *Zasada jawności w dawnym prawie polskim*, Lwów 1937, s. 48., J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 556. J.W. Bandtkie-Stężyński, *Historia prawa polskiego*, Warszawa 1850, s. 467 pisze o przybieraniu przez woźnego jednego lub dwóch szlachty.

⁵⁴⁸ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 205.

⁵⁴⁹ M. Feintuch, op. cit., s. 184–185. Nie tylko Rafacz pominął ustalenia Feintucha, patrz wyżej, ods. 547.

⁵⁵⁰ W. Urban, *Woźni sądowi województwa krakowskiego w latach 1535–1548 i ich szlacheccy pomocnicy*, CPH, t. XXXIX, z. 1, 1987, s. 172.

AGZ XIX, 2549/1499, Busko gr.

...direxi... ministerialem Buscensem cum familiaribus castris ad pignorum.

AGZ XVII, 3377/1502, Przemyśl gr.

*Vanko ministerialis terrestris, prout fuit de iure datus nobili S. K. ad primam pignorationem ad dominum M. in bona ipsius, recognovit per nobilem K. Z. qui secum fuit in predicta pignoratione, quia est repercussa...*⁵⁵¹

AGZ XII, 3979/1464 (komornicy)

*Et iam in crastino N. potens erit inequitare in bona P. ubicunque habuerit in districtu Haliciensis cum ministeriali et recipere quindecim boves secundum consuetudinem terrestrem, bovem pro media marca*⁵⁵².

Na Mazowszu przywilej Bolesława V z 1472 r. nakazuje woźnemu dokonywać cięży w asyście dwóch szlachciców⁵⁵³. W praktyce zdarzało się to już wcześniej

Czerska 889/1416

Item si hoc ipsum non adimpleverit et pecunias predicto non persolverit, tunc dominus capitaneus debet dare duos familiares cum precone et isti debent dare vadia sive impignorare quantum staret pro 12 sexagenis (dług wynosił 8 kop groszy, jeśli dłużnik nie zapłaci w terminie – wzrośnie do 12 kop).

W zapisce płońskiej z 1411 r. woźny ma działać sam

Płońska 1602/1411

*Nota, quod dominus subiudex suis cum assessoribus decrevit pro tribunali residens, quod de S. ex parte domini M. notarii plonensis cum precone dominum P. impignoraret, et si tamen pignus non inveniret, extunc eidem preconi commissum est in partem hereditatis intronizare iuxta consuetudinem terrestrem*⁵⁵⁴.

Ciążenie na polecenie sądu woźny wykonuje zazwyczaj osobiście, rzadkie są przypadki wyręczenia się zastępcą

⁵⁵¹ Zob. też AGZ XI, 3309/1456, Sanok gr.; Sand. 383/1405, Wiślica.

⁵⁵² Z reguły tam, gdzie sąd daje stronie woźnego do ciężenia, nie ma wzmianki o asyście. AGZ XI, 1933/1444, Sanok gr. *...prefato domino P. ministerialem ad impignorationem adtribuimus pridiawamy.*

⁵⁵³ IP, s. 454, art. *De praecone ad videndum recepto. Statuimus, quod si praeco ad visionem aliquam faciendam aut ad pignorum requisitus, aut de iure datus fuerit, cum duobus nobilibus transire debet...*

⁵⁵⁴ Według A. Wolffa woźny działał w asyście dwóch szlachty w czasach późniejszych, idem, *Studia...*, s. 181. Prawdopodobnie, pisząc o czasach późniejszych, miał na myśli przywilej Bolesława V z 1472 r.

Czynności woźnego sądowego

Helc. II, 2423/1432, Kraków gr.

*Johannes ministerialis a Bogutha recognovit, quia tercio equitavit ad pignorum*⁵⁵⁵.

Zdaniem Rafacza, w średniowieczu nie było ustalonych w szczególach form fantowania. *Processus iuris* Łaskiego zawierał prawne regulacje, ale odnosiły się one do ciążenia z polecenia starosty⁵⁵⁶. W świetle ksiąg sądowych samo ciążenie przebiegało w ogólnym zarysie następująco:

Otrzymawszy polecenie od sądu, woźny udawał się do strony zwyciężonej i od niej domagał się zgody na ciążenie.

AGZ III, nr CXXX, 1488, Lwów, s. 256

Anno domini MCCCCLXXXVIII veniens personaliter Mathias ministerialis de Camyonka tonsus Leopoliensis, de iure additus ad primam pignorationem in P. ... coram iure recognovit, quia ex parte ipsius S. affectavit primam pignorationem in P. apud nobilem Ph. P. Que prima pignoracio ibidem est reperienda...

Najczęściej brak informacji, co było przedmiotem ciążenia, wzmianki o tym są rzadkie

Inscr. clen. 1586/1421

...Et sibi ministerialem Ganskam super hoc contulimus impignorum, in quocumque ipsum potuerit impignorare, impignorabit in quatuor marcis et tribus pro expurgacione (nagana szlachectwa i oczyszczenie się z niej).

Dominują następujące, nic nie mówiące wzmianki:

Ul. II, 7999/1398, Książ

*J. de M. (iudicium) Lambertum officialem decrevit et dedit ad impignorum P. J. pro acquisitis*⁵⁵⁷.

Również w relacjach woźnego o odbiciu ciąży o tym, co miało być zajęte, brak informacji

Łęcz. I, 2781/1393

P. de N. ruit septuaginta, quia pignora defendit fratri J. iuxta recognitionem Swanconis ministerialis.

⁵⁵⁵ O hierarchii wśród woźnych patrz Tom I, Rozdział 5, pkt 6 *Hierarchia*.

⁵⁵⁶ J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 15.

⁵⁵⁷ Zob. też np. Helc. II, 2975/1441, AGZ XIV, 3631/1456, Lwów gr. Zwracamy uwagę na ostrożną opinię Rafacza odnośnie praktyki sądów województwa ruskiego: „Zdaje się, że odpowiednią ilość sztuk bydła wydawała sama strona podlegająca egzekucji, a nie woźny wraz z przeciwnikiem, skoro mamy osobne umowy, uprawniające powoda z postępowania egzekucyjnego do wyboru najlepszych sztuk, J. Rafacz, *Postępowanie egzekucyjne...*, s. 3.

AGZ XII, 4333/1459, Halicz gr.

*Nob. V. de C. luit 14 marcas pene, quia re percussit pignus pro fure O., quia re percussionem Nicolaus ministerialis recognovit*⁵⁵⁸.

Według Rafacza, gdy była zgoda na ciężenie, woźny obchodził stajnie i wybierał nadające się do fantowania sztuki bydła, instruowany przy tym przez powoda lub jego zastępcę⁵⁵⁹. Że tak było, można domniemywać na podstawie ułamkowych informacji. Jako przedmiot ciężenia jest wymieniane bydło⁵⁶⁰, czasem konie.

Nieco światła na przebieg ciężenia rzuca zapiska krakowska
Helc. II, 3009/1441

Veniens Andreas ministerialis recognovit, quia ipse veniens ad Johannem kmethonem in M., voluit pignorare a Margaretha uxore Martini muratoris de Cracovia. Et primo interrogavit Johannem kmethonem, cujus essent oves apud ipsum, quarum numerus erat centum? J. autem respondit: „quod sunt Nicolai Duda opidani de Skala, sed dedit mihi ad conservandum easdem”. Hoc negocium coram Judicio ministerialis recognovit, et pro isto scilicet, quod noluit admittere pignorationem idem J. (kmięć jeszcze dwukrotnie odmówił ciężenia owiec. Sąd odesłał ad interrogandum).

Nie zawsze oferowane zwierzęta przedstawiały właściwą wartość. I tak np. oferowano zdychającego konia

Helc. II, 1953 (błąd drukarski, winno być 2953)/1441⁵⁶¹

J. Cz. de S. condemnavit A. K. de G. ... quia noluit dare valencia pignora in penis, sed equum, qui tunc voluit mori... et hoc ministerialis recognovit.

lub mało wartościowe sztuki bydła:

AGZ XVII, 2356/1491, Przemysł gr.

...dabat pignus indecens, quod non valuit pelli, et noluit dare, quod fuit valens.

innym razem oferuje się zbyt małą ilość sztuk

Helc. II, 2262/1429

Bogutha ministerialis recognovit, quia... et pro quarto pignore XV peccora recepit, et plus sibi dare noluerunt.

⁵⁵⁸ Zob. też np. AGZ XVII, 1/1469, Przemysł gr.; Zakr. I, 2557/1426, Zakr. I, 2729/1427.

⁵⁵⁹ J. Rafacz, *Egzekucja...* s. 14. W ods. 38 na s. 31 autor informuje, że Dąbkowski nazwał bydło *pecus iudiciarium*, P. Dąbkowski, *Rękojemstwo...* s. 71. Tak jest istotnie, z tym wszakże, że Dąbkowski ów termin zaczerpnął ze źródła (Helc. II, 781, ibidem, ods. 3).

⁵⁶⁰ Tak też przy ciężeniu umownym, zob. Ul. II, 9262/1399, ...et in easdem duas marcas census ipse W. ipsum Z. in IIII-or bobus sine ministeriali impignorere habebit.

⁵⁶¹ W tekście błędnie nr 1953, poprzedzająca zapiska ma nr 2952, następująca – nr 2954, oczywisty błąd drukarski, którego Rafacz nie dostrzegł. J. Rafacz, *Egzekucja...* ods. 76 na s. 33.

Czynności woźnego sądowego

Raz jeden przedmiotem ciężenia jest nierogacizna

AGZ XVI, 2876/1502, Sanok gr.

...ministerialis recognovit, quod in tercia pignoracione porcum ipse I. in pignore dabat. Iudex recepit ad interrogandum ad dominum Capitaneum. Et additus est ministerialis ad intromittendum pro primo.

Nie wiemy, jakie wątpliwości nurtowały tu sędziego i o co pytał starostę. Chyba nie czekając na odpowiedź, nakazał woźnemu wwiązanie. Innych przypadków ciężenia nierogacizny nie znamy. Rafacz przytacza powyższą zapiskę z ciężeniem świni, jako ruską specyfikę, nieznaną Małopolsce⁵⁶².

W zapisce łączyckiej z 1389 przedmiotem ciężenia stały się miarki mąki

Łęcz. II, 10/1389

Nota, quod subiudex Franco dedit generibus F. de S. preconem agravare Ph. de S. in sex mensuris de farena.

Według Dunina na Mazowszu podczas pierwszego ciężenia z tytułu kar woźny zabierał tylko bydło i woły i to jedynie z domu i stajni. Takie postanowienie jednak znajduje się w Zwodzie Goryńskiego, a więc w źródle późnym⁵⁶³.

Zgoda na ciężenie nie oznaczała bynajmniej, że ciężenie nastąpi. W szeregu przypadków woźny stwierdza, że nie znalazł niczego co nadawałoby się do fantowania.

Ul. II, 6507/1398

*...Petrus ministerialis confessus est, quod pignora ter quesita... non sunt inventa, et iudicium decrevit sibi intromisionem partis hereditatis predictae pro penis quibusdam*⁵⁶⁴.

Niezbyt jasną sytuację spotykamy w Łęcz. II, 916/1403. Wierzyciel upomina dłużnika, by mu zapłacił dług, do czego się uprzednio zobowiązał *sub pena magna regis*. Sąd daje woźnego do ciężenia. Woźny wraz z wierzycielem niczego do zajęcia u dłużnika nie znaleźli, ale znaleźli u jego brata. Przybył tam jednak dłużnik i nie pozwolił ciężać. Otóż nie wiemy, dlaczego postępowanie egzekucyjne objęło majątek brata dłużnika, być może był

⁵⁶² J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 14, oraz ods. 39 na s. 31.

⁵⁶³ K. Dunin, op. cit., s. 246.

⁵⁶⁴ Zob. Ul. II, 8012/1398, 8082/1399; Helc. II, 1584b/1418, 2261/1429, 2423/1432; Łęcz. I, 4519/1399.

to niedział braterski. Reakcji brata nie znamy, nie wiemy też jakie stanowisko zajął sąd⁵⁶⁵. Nie jest to jedyny przypadek nieporozumień w związku z ciężą, których tłem są stosunki własnościowe. W 1473 r., gdy woźny przybył do majątku pewnej kobiety i chciał ciężić, ta nie wyraziła zgody, tłumacząc, że nie jest to jej własność, lecz wojewody. Prawdopodobnie tego nie udowodniła, bowiem sąd nakazał woźnemu wwiązać stronę zwycięską⁵⁶⁶. W 1418 r. woźny zeznaje w sądzie, że gdy przybył do majątku w celu ciężenia, ojciec i matka dłużnika oświadczyli, że ten nie ma nic w ich dobrach. Sąd nakazał ująć dłużnika woźnemu jako nieosiadłego⁵⁶⁷.

Bardziej przebiegle postąpiła pewna niewiasta w 1442 r. Gdy przybył do niej woźny z zamiarem ciężenia za długi syna, rzekła woźnemu, że te dobra nie są syna, lecz jej dobra wienne. Jeśli woźny chce, niech cięży, ona oporu nie będzie stawiała, lecz niech wie, że jest w jej dobrach wiennych. Sąd nie wiedział, jak ocenić stanowisko pani wiennej, czy było to niedopuszczenie do ciężenia, czy też nie i zwrócił się z zapytaniem (chyba do starosty). Rozstrzygnięcia niestety nie znamy⁵⁶⁸.

Gdy w 1473 r. woźny przybył celem wwiązania do majątku pozwanego i stanął u bramy jego zamku, wrotny zapytał, kim on jest i po co przybywa. Gdy woźny wyjaśnił kim jest i w jakim celu tu się zjawia, wrotny poszedł zapytać pana a ten zakazał mu wpuszczać woźnego i dopuścić do ciężenia (sic, ZR). Gdy po relacji woźnego sąd dał go wierzycielowi do czwartego ciężenia *ex brachio Regali*, wówczas pozwany oświadcza, że nie widział woźnego u siebie ani też woźny przez wrotnego nie wyznaczył mu terminu taktowego. Zakończenia sporu nie znamy⁵⁶⁹.

Z lektury ksiąg sądowych odnosi się wrażenie, że regułą było odmawianie zgody na ciężenie. Termin łaciński w tym przypadku stosowany był dosadny – *repercussio pignororis*, polski – *odbicie cięży*. Nie należy ich jednak dosłownie. Kryła się pod nimi odmowa zgody na ciężenie, a także danie fantu o niewystarczającej wartości.

⁵⁶⁵ Łęcz. II, 916/1403.

⁵⁶⁶ AGZ XV, 1282/1473, Lwów gr.

⁵⁶⁷ Helc. II, 1557/1418.

⁵⁶⁸ AGZ XI, 1592/1442, Sanok gr. Może warto zaznaczyć, że działo się to w kilka lat po wprowadzeniu prawa polskiego.

⁵⁶⁹ AGZ XV, 1280 i 1281/1473, Lwów gr.

Czynności woźnego sądowego

Helc. II, 3461/1451

Petrus Thabor ministerialis a Sitcone, recognovit, quia cum equitavit a Strenuo domino Johanne Rey de Schumsko Venatore Cracoviensi ad pignorum dominum (Nicolaum Seraphin) Zupparium, tandem venit ad equos suos et voluit recipere equum alias sz i w i in pignore; et fecit sibi vocari, qui esset senior post dominum Zupparium in zuppis. Et ibi venit Petrus Italicus et interrogavit eum dominus Rey, si vellet sibi dare pignora? Et ille dixit: „Non recuso, neque do”. Et dum illi dominus Rey dixit: „Facias mihi aperire zuppas”, ille dixit: „Non faciam, quia ego non sum portulanus”... Johannes Rey... condemnavit Petrum Italicum de Zuppis pro repercussione pignorum, in penam XV sibi et Judicio.

Zwracamy uwagę na bierne zachowanie się woźnego w tej zapisce, działa przede wszystkim osoba, w której interesie ciąża ma być dokonana.

AGZ XVII, 2356/1491, Przemyśl gr.

Lucas ministerialis terrestris prout fuit datus ad pignorum pro fumalibus, recognovit, quia veniendo in Branczycze domine Baranyeczka, affectavit pignus, ut daretur propter non exsolucionem fumalium, que dabat pignus indecens, quod non valuit pelli, et noluit dare, quod fuit valens. Ideo ipsam propter repercussionem pignoris condemnavit in pena regali 14 m. ...

Szczegółowo przedstawia kolejne etapy postępowania egzekucyjnego zwłaszcza Rafacz⁵⁷⁰. Tu jedynie krótko przypomnimy, że gdy pierwsze ciążenie było bezskuteczne, sąd wysyłał woźnego po raz drugi i trzeci. Po trzykrotnej nieudanej próbie, sąd nakazywał wwiązanie w nieruchomości strony zwyciężonej.

Helc. II, 2826/1440 (akta starościńskie)

Jaxon de Z. fuit in pignore alias n a c z ą z y super dominum S. de G. tribus vicibus, et hoc idem solus dominus S. de G. recognovit. ...Quare ibidem eidem domino Jaxon damus intromissionem... iuxta ipsius inscriptionem et secundum jus terrestre. Eidem domino Jaxon Jus addidit Sithko ministerialem alias s t u ż e b n i k a ad intromittendum...⁵⁷¹

⁵⁷⁰ J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 23 i nast., dla Mazowsza patrz K. Dunin, op. cit., s. 245. Przy egzekucji podatków woźny po trzeciej odmowie ciążenia pozywał opornego pozewm taktowym, patrz niżej, s. 357. Strony umownie mogły uregulować także termin stawienia się w sądzie: AGZ XVII, 779/1472, Przemyśl gr. *Termini quicunque, sive sint faciales sive dati termini pro repercussionibus pignorum in lucris et prelucris inter mfm (Palatinum Podolie) et nobilem Petrum Derschnyak... istos partes libera voluntate inscripserunt... ad duas septimanas.*

⁵⁷¹ Zob. też Ul. Kilka aktów, s. 377–378, 1481 r. Po trzykrotnej próbie ciążenia bez skutku, sąd nakazuje woźnemu dokonać wwiązania. Gdy i ono się nie udało, starosta sam przeprowadza intromisję. Zob. też Inscr. clen. 748/1439; AGZ XV, 452/1467, Lwów gr.; CDPol. III, 215/1459, Kraków.

Spotykamy przypadki czwartej próby ciążenia, tym razem *ex bracchio Regali*

AGZ XV, 1280/1473, Lwów gr.

Iudicium Ministerialem ad quartam pignorationem addidit, videlicet bracchii

Regalis

Z każdorazowej akcji woźny składał sądowi relację, co widać w przytoczonych wyżej zapiskach⁵⁷².

W źródłach mazowieckich znajdujemy dwa przypadki podważania prawdziwości relacji woźnego o odbiciu ciąży w drodze przysięgi

Zakr. II, 1978/1436

Przeszdomina de G. ducit testes contra dominis (s.) iudicii: Iakom ia voloph vosznemu nye otbila ani w samce zampknanlan.

Zakr. II, 2688/1437

Pavel Stari cum Dominico filio suo de B. in duas septimanas debent stabilire Andream de Z. ad prandium iuramentum, quod preconi pignorationem non repercusserunt.

Z odmową zgody na ciążenie niekiedy łączyły się groźby i ataki na woźnego i towarzyszące mu osoby.

Helc. II, 2086/1426, Kraków gr.

Kmethones de G. domini Nicolai de C. penam sedmadzescza regalem et penam XV Judicio pro eo, quia prefatus Nicolaus, dominus ipsorum, dum dicti kmethones per ministerialem et familiares domini Capitanei, racione non solucionis pecuniarum exaccionalium ipsius domini Regis pignorabantur, repercussit pignora, et pedes dicto ministeriali et familiaribus voluit abscidere.

W sprzeczności z wymową cytowanych tu źródeł, dowodzących kilkakrotnych prób ciążenia, pozostaje opinia Rafacza, że w Krakowskim woźny przy każdorazowym oporze pozywał opornego do sądu (w Sandomierskim sąd jedynie nakładał karę). J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 27, ods. 15 do s. 8. Pouczająca jest treść pisma sędziego i podsędką lwowskich do starosty z prośbą o wwiązanie mocą władzy starościńskiej, AGZ III, nr CXXX z 1488 r.:

- 1 – pozwany nie staje w sądzie, chociaż był wzywany przez woźnego czterokrotnie,
- 2 – przypowiaost, pozwany jak wyżej,
- 3 – trzykrotna bezskuteczna próba ciążenia przez woźnego,
- 4 – trzykrotna bezskuteczna próba wwiązania przez woźnego,
- 5 – sąd odsyła powoda do starosty, by go wwiązał *bracchio Regali*.

Zob. w związku z tym J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 202.

⁵⁷² Należy pamiętać, że przy ciążeniu, podobnie jak przy wwiązaniu, woźny nie stosował przymusu. Dopiero wkroczenie starosty jako *bracchium regale* było połączone z użyciem siły. Zob. J. Rafacz, *Postępowanie egzekucyjne...*, s. 1 i nast.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XII, 1239/1443, Halicz

*...Lucratus est I. de O. comodam alias cletcam in U. de B. in concitato termino, et ius dedit ministerialem, et ipse repercutit ministerialem...*⁵⁷³

W 1455 r. we Lwowie woźny, któremu przy pierwszym ciążeniu grożono zabiciem, nie chce więcej w to samo miejsce jechać.

AGZ XIV, 3415/1455, Lwów gr.

...Et Ianussius ministerialis recognovit, sicut eum Iudex secundario addidit pignorare, dicens: „domine Iudex, non presumo secundario equitare, quia sibi I. heres de R. minatus est dicens: „non equita peramplius, quia si equitabis, interficiam te”, et si restassem domini Nicolai Nos, seqissem eam, quod hoc foret notorium”

Ul. II, 5878/1397, Kraków

...Septem familiares domini Z. vexiliferi de P. contumaces contra J. de G. pro repercussione pignorum et vulneracione servitorum. Bogutha officialis, quilibet penam XV...

Helc. II, 1299/1412, Kraków Coll. gle

P. de Ch. metquartus penas IIII contra dominos Judicem et Subjudicem, quia pignoroatores percussit et intulit duo vulnera livida Jacussio de M.

Prawie nie spotyka się skarg na woźnego w związku z ciążeniem. W 1397 r. właściciel dóbr skarży przeciwnika procesowego o zbrojny najazd, a ten broni się, tłumacząc, że nie był to zbrojny najazd, lecz ciążenie. O woźnym jednak zapiska nie wspomina.

Ul. II, 6161/1397, Proszowice

*Nota. Proponente A. J. de P. procuratore S. de P. contra J. de G, quod ipse J. ipsam S. nullo iure aquisito in duobus bobus in hereditate D. impignoravit et pepulit per quatuor granicies. J. dixit se de iure impignorasse, procurator recepit per corrigellum ad libros, quod nullo iure in ipsa S. adquisivit, qui J. primo etc. et quinto ultra ius requisitus, noluit ad libros ire; ad dandam voluntatem et ad interrogandum, quid sit super eo faciendum. Zakończenie nieznane*⁵⁷⁴.

W 1506 r. strona zagrożona ciążeniem prosi sąd, by nie wysyłał woźnego, dopóki nie zostanie zakończony jakiś proces.

⁵⁷³ Zob. też Helc. II, 1884/1423: *Omnes cives in platea incipiendo ab Advocato usque ad finem Visle... (sic, ZR) penam quilibet XV Judicio et XIV regalem, pro repercussione pignorum et pro malis verbis dictis pignoroatoribus et ministeriali, incurrerunt. Stanislaw a Boguta recognovit. Patrz też np. AGZ XVII, 564/1471, Przemyśl gr.*

⁵⁷⁴ Co do zarzutu prowadzenia wołów przez cztery granice patrz Z. Rymaszewski, *Granicierum perequitatio w polskim prawie ziemskim*, CPH, t. XXX, z. 1, 1978, s. 41–64.

AGZ XVI, 3152/1506, Sanok gr.

Nobilis V. de I. procurator nob. (czterech osób) affectavit Iudicem, ut non daret Ministerialem ad pignorandum gso P. P. in bona... quousque cittaciones, quibus ipsum cittaverunt... iure pertransirent. Quam causam Iudex recepit ad interrogandum ad Capitaneum.

Pisarze sądowi zazwyczaj nie opisują, w jakiej formie woźny składał relację z ciężenia. Krótki, fragmentaryczny zapis znajduje się w AGZ XVI, 820/1471, Sanok gr.:

Nobilis Stanislaus Szykorszky cum procuratorio ex parte gsi H. C. attentavit terminos super dominum Iohannem Cobylencki, sicut sibi ius dederat ad pignorandum ipsum Cobylencki. Iudex interrogavit ministerialem Nicolaum: „equitasti ad pignorandum?” Et ipse dixit: „equitavi”, „Postulasti pignus...?”, „Postulavi, et ipse pignus repercussit”.

Gdy idzie o konsekwencje odmowy ciężenia w postaci kar, zostały one szczegółowo przedstawione przez Rafacza⁵⁷⁵.

Źródła nie informują, co się działo z fantowanymi przez woźnego zwierzętami. Zdaniem Rafacza, na Mazowszu sprzedawał je woźny, powołuje jednak przy tym Zwód Goryńskiego, a więc źródło późne⁵⁷⁶.

⁵⁷⁵ J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 18 i nast.

⁵⁷⁶ J. Rafacz, *ibidem*, s. 17 i ods. 87 na s. 35. IP, s. 379, art. *De pignoribus distrahendis*.

7.

WWIĄZANIE

1. Rodzaje wwiązań

Udział woźnego przy wwiązaniu jest w literaturze powszechnie uznawany. R. Hube wprowadzie komornikom i posłańcom (*nuntii*) przypisuje dokonywanie wwiązania w wieku XIII (Hube I, s. 109), jednak z tegoż stulecia pochodzą wzmianki o wykonywaniu tej czynności przez woźnych – *ministeriales*.

Jak wiadomo, wwiązanie, czyli wprowadzenie w posiadanie, mogło być dokonywane na podstawie umowy lub *ex officio*, z polecenia sądu lub innej władzy. Należy wobec tego wyróżniać wwiązanie umowne i *ex officio*, bowiem rola woźnego mogła być w nich różna. Strony mogły w umowie według swej woli tę rolę określać, przy wwiązaniu *ex officio* decydowała władza. W literaturze opinie o roli woźnego w wwiązaniu zazwyczaj odnoszą się do wwiązania umownego, o czym autorzy milczą i wówczas można błędnie te opinie traktować jako dotyczące wwiązania w ogóle. Prawne regulacje wwiązania (*Processus iuris* Łaskiego z 1505 r.) dotyczą tylko intromisji w postępowaniu egzekucyjnym i już choćby z tego powodu zastosowany przez nas podział jest zasadny.

2. Woźny przy wwiązaniu umownym

Wwiązanie umowne mogło być dokonywane z udziałem woźnego lub bez niego, np.

AGZ XIII, 5355/1464, Przemyśl z.

*Generosus Johannes de J. fecit pro se fideiubere nobili A. de Z. D. 250 marcas nobilibus J. et S. ... tali modo... Et in prefatis lucris... tam cum ministeriali, quam sine ministeriali potens erit... in bona ipsius se intromittere*⁵⁷⁷.

W szeregu zapisek informujących o wwiązaniu umownym w ogóle nie ma wzmianki o woźnym

AGZ XI, 447/1430, Sanok z.

...Et si non solverit, extunc in duabus marcis in sorte sua eciam debet dare intromissionem in hominibus bene possessis.

Szereg zapisek krótko informuje, że woźny dokonał wwiązania i trudno orzec z jakim rodzajem wwiązania mamy do czynienia. Zwrot *datus de iudicio* o niczym nie przesądza, ponieważ przy obu rodzajach wwiązania woźny jest dawany przez sąd.

Pozn. I, 2328/1405

Item Petrus decanus... egit super Nicolaum T. pro violencia. Qui N. tetigit se ad subiudicem H. O. ad recognoscendum vlg. o wstecz, quod ipsum ministerialis... iuxta ius in possessionem intromisit.

AGZ XIV, 2578/1452, Lwów gr.

*Pyczony Mathias, ministerialis terrestris recognovit, quia domino Iohanni Rz. dominus Capitaneus terre Russie generalis dedit ad intromittendum in bona O. de iure...*⁵⁷⁸

⁵⁷⁷ Zob. też AGZ XII, 3527/1471. W Lub. III, 166/1409 strona sama się wwiązuje: *Ad quam advocaciam dictus dominus M. in absentia ministerialis per se investituram eiusdem advocacie accipiet*. Podobnie w Ul. I, 4960/1388, 5201/1389, 5278/1389; Helc. II, 2624/1435. Zdaniem Russockiego, w źródłach mazowieckich „intromisje dokonywane przez woźnych sprawiają wrażenie dokonywanych na podstawie wyroku sądowego lub polecenia władz. Intromisje dokonywane w innych wypadkach zdają się mieć początkowo charakter jedynie sporadyczny”. S. Russocki, *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza (koniec XIV – poł. XVI wieku)*, Warszawa 1961, s. 224–225. Źródła koronne tej opinii nie potwierdzają.

⁵⁷⁸ Zob. też np. Roty wlkp. IV, 935/1426, Kalisz; Pozn. I, 2127/1405; Helc. II, 3644/1459; AGZ XII, 3506/1470; Popowice I, 11/1485, Kraków.

Czynności woźnego sądowego

Tam, gdzie umawiające się strony przewidują obecność woźnego przy wwiązaniu, zazwyczaj jego imienia nie podają

AGZ XIII, 979/1439, Przemysł z.

...*Quando non solveret, W. habebit potestatem recipiens ministerialem, dare intromissionem C. (wierzyciel) in bona omnia, ubi ipse T. (dłużnik) habebit*⁵⁷⁹.

Bywają takie umowy, w których dane personalne woźnego są podawane i wraz z zeznaniem umowy wpisywane do ksiąg.

Sang. I, nr CIX/1496 (s. 105)

(sprzedaż wsi Denów przez Mikołaja i Piotra, braci Rzeszowskich Janowi Amorowi z Tarnowa, kasztelanowi krakowskiemu) *vendiderunt... resignaverunt et iam... realem et effectualem in predicta bona coram iure per ministerialem Andream de Brzozow de iure datum dederunt intromissionem*⁵⁸⁰.

W związku z tym, mógł powstać problem, gdy inny woźny, a nie wymieniony w umowie, przybywał do wwiązania. Kwestię tę uregulowało laudum krakowskie sprzed 13.10.1469 r.

Helc. II, 3992/13.10.1469

*Dominus Ossolinsky per procuratorem dixit: „Volo videre, per quem ministerialem affectaverunt intromissionem?” Pars dixit: „Ecce ministerialis Grisz stat, interrogetur!” Qui ministerialis dixit, quod Sitko ministerialis misit suum familiarem, tonsum ministerialem ad eandem intromissionem. Procurator domini Ossolinsky dixit, quod est laudum, quod ministerialis, qui datus et inscriptus est in actis, debeat affectare intromissionem. Et petebat hanc causam dari ad felicem domini Capitanei adventum. Et habent terminum ad diem crastinum ad interrogandum*⁵⁸¹.

Więcej podobnych sytuacji nie spotykamy, w materiale źródłowym nie podnosi się zarzutów co do osoby woźnego⁵⁸². Z przyczyn oczywistych,

⁵⁷⁹ Zob. także AGZ XIII, 3202/1447; Helc. II, 3956/1469; Mog. 141/1463, 146/1476; Płońska 1584/1411. Z wiadomych powodów woźnego się nie wymienia w umowach zawieranych w obozie, np. Exped. bell. 66/1497.

⁵⁸⁰ Zob. też AGZ VII, nr XCVI/1491; MK IV, 3157/1511; Helc. II, 3573/1455; AGZ XI, 3446/1458, Sanok z.; AGZ XIV, 3232/1454, 3410/1455, Lwów gr.; AGZ XIX, 785/1505, Przeworsk z. i szereg innych.

⁵⁸¹ Powołuje tę zapiskę S. Kutrzeba, *Sądy...*, t. I, s. 71 i nast.

⁵⁸² Zdaniem Rafacza w województwie ruskim była bezwzględnie przestrzegana zasada, że wwiązywać może tylko ten woźny, który został w księdze zapisany, na dowód jednak podaje przykład nie ilustrujący tej tezy. Mianowicie strona prosi sąd o innego woźnego, ponieważ woźny wyznaczony zmarł. J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 13 i ods. 22 na s. 30. Naszym zdaniem to źródło potwierdza jedynie, że zainteresowany prosi sąd o woźnego, by ten dokonał wwiązania (skoro poprzednio wyznaczony zmarł). Z ziemi krakowskiej Rafacz ma tylko jeden przykład, cytowany wyżej Helc. II, 3992. wnioskując przy tym, że skoro są to przykłady z drugiej połowy XV w., wobec tego wcześniej tego wymogu nie było i może dlatego brak personaliów woźnych, ibidem, s. 13 i ods. 24 na s. 30.

skoro woźnego dawał sąd, automatycznie był to woźny terytorialnie właściwy, a tę przynależność terytorialną źródła często odnotowują⁵⁸³.

Czasem, gdy strony zeznając umowę w sądzie, regulowały też kwestię wwiązania, sąd wyrażał zgodę na wysłanie woźnego

AGZ XI, 2827/1450, Sanok z.

...Eciam iudex castrensis et Woyewoda consensit ministerialem terrestrem ad introligandum.

Niekiedy strona zostaje przez drugą stronę upoważniona do wyboru woźnego:

Wil. XIX, 125/1542, Chełm

*...debet dare realem intromissionem et actualem possessionem in bona sortis sue S. per ministerialem terrestrem, quemcunque sibi de iure elegerit ad intromittendum additum*⁵⁸⁴.

W tej zapisce (i innych) spotykamy zwrot, na który trzeba zwrócić uwagę: strony mogły umówić się, że wwiązanie nastąpi bez udziału woźnego, gdy jednak zdecydowały, że będzie on obecny, o tego woźnego musiały prosić sąd. Tylko woźny dany przez sąd mógł w wwiązaniu uczestniczyć. Stąd w umowie odnośny passus:

Wil. XIX, 125/1542

...per ministerialem terrestrem, quemcunque sibi de iure elegerit.

Sang. I, nr CIX/1496, s. 105

...coram iure per ministerialem Andream de Brzozow de iure datum dederunt intromissionem.

Helc. II, 4556/1505, in Curia Regis Polonie

*...et intromissionem coram Jure per ministerialem terrestrem Stanislaum Sluska de Kazimiria, de Jure additum, dedit etc. etc.*⁵⁸⁵

⁵⁸³ Zob. np. Mat. archiw., 213/1494, Lwów, s. 147: *ministerialis terrestris Leopoliensis...*; ibidem nr 212/1494: *ministerialis terrestris Chelmensis*. Tak też należy interpretować zapis, że został wzięty *ministerialis terrestris* z danego sądu, np. AGZ XI, 1446/1442, Sanok z.: *recipiens ministerialem terrestrem...* Strony mogły i tę kwestię w umowie dowolnie regulować. Tak np. w AGZ XI, 2105/1446, Sanok z. dłużnik: *reverendus dominus Andreas, archiepiscopus Leopoliensis cum predicto Nicolao fratre suo germano addiderunt et iam sibi realiter cum effectu persolverunt, et iam eis mutuo dederunt realem intromissionem in prefata bona... per ministerialem Okranzek in districtu Vislicyensi, et nobilis Iohannes Klyschowsky... per Petrum Chmyel in districtu Chanczynensi de iure additos...*

Przy zamianie dóbr leżących w różnych powiatach sądowych każda ze stron bierze do wwiązania woźnego z sądu terytorialnie właściwego. Mog. 2/1499 (dodatek): *reverendus dominus Andreas, archiepiscopus Leopoliensis cum predicto Nicolao fratre suo germano addiderunt et iam sibi realiter cum effectu persolverunt, et iam eis mutuo dederunt realem intromissionem in prefata bona... per ministerialem Okranzek in districtu Vislicyensi, et nobilis Iohannes Klyschowsky... per Petrum Chmyel in districtu Chanczynensi de iure additos...*

⁵⁸⁴ Tak też w Wil. XIX, 143/1545; AGZ XVIII, 4023/1502.

⁵⁸⁵ Zob. też Helc. II, 3732/1464; AGZ XVI, 837/1471, Sanok gr.

Czynności woźnego sądowego

Żądanie strony, by był to woźny postrzyżony, spotykamy tylko raz, aczkolwiek przymiotnik *tonsus* przy imieniu woźnego dokonującego wwiązania często występuje

AGZ XIII, 5117/1463, Przemyśl gr.

Nobilis Alexander de Drohoyow consensit in ministerialem Iohannem Possoka ita, quod nobili Nicolao Zawanza de Lasky intromissionem dare debet ipse Possoka, tamquam verus, tonsus ministerialis in obligationem debiti certi.

Z prośbą o woźnego zainteresowany zwracał się do sądu, niekiedy nie informując, do czego jest on mu potrzebny. Dopiero, gdy go dostał, kazał mu jechać do wsi ustępującego *ad intromittendum*. Przyznać musimy, że ten tryb postępowania, występujący w różnych sytuacjach (np. przy. mocy sędziego) w odniesieniu do wwiązania jest potwierdzony tylko przez jedną zapiskę ruską, którą ze względu na długość tekstu, podajemy w streszczeniu⁵⁸⁶.

Sąd prośbę o woźnego uwzględnił, na odmowę jego przydzielenia nie natrafiliśmy

Ul. I, 5407/1389, Kraków

Petro de S. datus est Swach officialis ad intromittendum (in) villam S. contra J. de S.

Sąd z. krak. 214/1449

*...Petrus Szitko officialis datus est iudicialiter dicto N. (nabywca) ad intromittendum in easdem partes hereditatis*⁵⁸⁷.

W kilku zapiskach spotykamy sformułowanie, które można zrozumieć tak, że tylko sędzia, a nie jego substytut czy komornik, może dać woźnego, np.

AGZ XVI, 3088/1505, Lwów gr.

Nob. Nicolaus I. postulavit Iudicem pro addicione Andree ministerialis super intromissionem a domino I. Sz. in villam ipsius Sz., quem Iudex addidit ex officio suo, tamquam constitutus et relictus per dominum Capitaneum Sanocensem. Et. A. equitavit ad intromissionem.

Zwykle jednak woźnego przydzielają lub polecają mu wwiązać (przy wwiązaniu z urzędu) sędzia i podsędek

⁵⁸⁶ AGZ XIX, 1639 i 1640/1482, Halicz z. Powód-starosta halicki wygrywa sprawę o zakład i przezyski, gdy woźny zeznał, że pozew położył we wsi pozwanego i że odebrała go jego żona. Pełnomocnik powoda prosi sąd o woźnego, a gdy mu go dano, każe woźnemu jechać do wsi pozwanego *ad intromittendum*.

⁵⁸⁷ Zob. też np. AGZ XVII, 1764/1480, Przemyśl gr.; AGZ XI, 3292/1456, Sanok z.; Pozn. I, 465/1400.

KDMP IV, 1380/1440

pismo (według wydawcy wyrok, *decretum*, ZR) sądu ziemi sandomierskiej o daniu woźnego do wwiązania: *Nos P. de. Wiudex et N. de P. subiudex terre Sandomiriensis generales significamus, quia dedimus de iudicio Drobotham ministerialem ad intromittendum ven. dominum M., abbatem... in villam P. ...*

AGZ II, nr XCII/1460, Lwów, s. 164–165

(sędzia i podsędek lwowscy poświadczają zastaw nieruchomości) *iamque Mathiam Pyeczoni, ministerialem terrestrem de iure additum ad intromissionem addidit.*

Zwrócić należy uwagę, że w dokumentach alienacyjnych informacje o wwiązaniu są rzadkie. Nie ma ich prawie wcale np. w pismach sądu ziemskiego krakowskiego, zaświadczających dokonanie przed sądem alienacji nieruchomości, tym samym brak wzmianek o woźnym uczestniczącym w wwiązaniu⁵⁸⁸. Z drugiej strony, księgi sądowe są pełne informacji i o wwiązaniu i o uczestnictwie w nim woźnego.

Pewien problem stanowi klauzula o wwiązaniu przez woźnego przy zastawie bez dzierżenia, przy którym nie następuje zmiana posiadacza a mimo to zastawca *iam sibi* (zastawnikowi) *intromissionem dedit*. jak można dać wwiązanie, gdy nie ma posiadania?

Autor monografii o zastawie w średniowiecznym prawie polskim widzi dwie możliwości wytłumaczenie tego stanu rzeczy

- a) funkcjonowało u nas wwiązanie symboliczne, na wzór germańskiej *ideelle Gewere*,
- b) była to zgoda na wwiązanie, mające się dokonać w przyszłości, gdyby zastawca nie dopełnił przyjętych na siebie obowiązków.

I właśnie istnienie owego warunku *ex tunc* skłania Jacka Matuszewskiego do opowiedzenia się za drugą możliwością. Podzielamy jego stanowisko. Klauzula o wwiązaniu przy zastawie bez dzierżenia nie zmienia istoty polskiego wwiązania, jest ono wprowadzeniem w posiadanie faktyczne. Tym

⁵⁸⁸ Z. Perzanowski, *Dokumenty sądu ziemskiego krakowskiego 1302–1453*, Wrocław 1971. Informacja o woźnym w dok. 214/1449. Nie ma też woźnych wśród świadków. Z innych dokumentów patrz Mog. 141/1463, 146/1476, 2/1499 (w dodatkach). Z. Kaczmarczyk wzmiankując o woźnych jako egzekutorach wyroków sądowych, *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, t. I, *Organizacja państwa*, Poznań 1939, s. 236, powołuje w ods. 5. trzy dokumenty: KDWP II, 1191/1339; KDMP III, 667/1341, 698/1352. W pierwszym dokumencie woźny w ogóle nie figuruje, w drugim jest krótka wzmianka na końcu: *Petro officiali post causam* i nie wiadomo, jak to zinterpretować. Tylko w trzecim dokumencie na końcu czytamy: *Nicolaus ministerialis huius rei executor*, a ponieważ jest to wyrok przysądający dobra jednej ze stron procesu, można sądzić, że woźny dostał polecenie wwiązania zwycięzcy.

samym może w nim brać udział woźny⁵⁸⁹. Podzielamy też opinię tego badacza, że umowne regulacje nie powinny nam przysłańać faktu silnego wpływu władzy publicznej także na wwiązanie umowne⁵⁹⁰.

3. Woźny przy wwiązaniu *ex officio*⁵⁹¹

Zapiski nie zawsze wspominają o woźnym przy tym rodzaju wwiązania. Na przykład w KDWP X, 1528/1440 starosta krakowski zaświadcza, że Paweł Zborzeński dał wwiązanie w wieś Zborów Janowi Lubartowi, mieszczaninowi krakowskiemu

coram iudicio castrensi comparendo personaliter recognovit, quia dedit intromissionem in villam suam.

W AGZ II, nr CXXVII/1482 starosta generalny ruski Spytek z Jarosława wprowadza arcybiskupa lwowskiego w posiadanie dóbr Wycina

Et incorporavimus in possessionem in bona hereditaria V.

Leksz. I, 2204/1396

sąd: *et sibi intromissionem eisdem (!) hereditatis... dedimus et assignavimus...*⁵⁹²

Przeważają jednak źródła, w których woźny uczestniczy w tym typie wwiązania. Przede wszystkim, to właśnie sąd daje mu polecenie dokonania wwiązania

Ul. II, 8483/1399, Kraków

Helena uxor C. de L. non comparuit contra dominum Episcopum

Cracoviensem, et datus est Jacobus officialis ad intromittendum (in) partem hereditatis in G. eidem domino Episcopo.

⁵⁸⁹ J.S. Matuszewski, *Zastaw nieruchomości w polskim prawie ziemskim do końca XV stulecia*, Łódź 1979, s. 92 i nast.

⁵⁹⁰ *Ibidem*.

⁵⁹¹ Wiele kwestii szczegółowych, dotyczących udziału woźnego w postępowaniu egzekucyjnym, a więc także przy wwiązaniu, przedstawia J. Rafacz w pracy o egzekucji w Małopolsce. Wbrew tytułowi często jednak sięga do źródeł ruskich (AGZ), z czego mu nie stawiamy zarzutu, bowiem sumiennie o tym informuje czytelnika.

⁵⁹² Zob. też Ul. II, 10126 i 10177 z 1450 r.

Helc. II, 4180/1477, Kraków z.

Ex Judicij decreto... Et datur Szytko ministerialis ad intromittendum.

Pozn. I, 220/1400

Item nos, prescripti domini iudicio presidentes, fecimus et demandavimus ministeriali dominam D. R. illigare in P. ...

Łęcz. I, 4424/1399

...super quo addidimus... officialem Barzy ad intromissionem...

AGZ XV, 2513/1496, Lwów gr.

Fyedka olim uxor Lopathka Michael questa est, quod eam vir suus proiecit alias porzu czyli nullam habens ad eam culpam. Quem M. L. ius interrogavit: vis cum ipsa F. uxore tua manere. Qui respondit: nolo, ius autem M. decrevit, quod eidem F. uxori sue per eum proiecte daret primo pro crinali 30 m. et pro infamia alias za sromothe 30 m. et Regie Mti pro divorcio alias za rozvod 30 m. in quibus... ius decrevit ipsi F. ... dare intromissionem... per Ministerialem sub vadio...⁵⁹³

Czasem zapiska jest tak lakoniczna, że nie sposób odgadnąć, co sąd nakazuje czynić woźnemu

Helc. II, 2625/1436

Stanislaus filius Johannis de Geboltow obtulebat (sic!) et presentabat duas marcas, volens easdem Nicolao de ib. filio Stanislai dare et assignare pro parte hereditatis, quam sibi ibidem in Geboltow in predictis duabus marcis obligaverat; qui vero Nicolaus differebat terminum legitima infirmitate per Dobconem familiarem domini Castellani Cracoviensis. Hoc non obstante, iudicium decrevit dare intromissionem Stanislao... in parte hereditatis supradicta. Quam partem... idem Johannes in duabus septimanis debebit rescribere et exdelere, sub pena XV parti et Judicio. Iudicium decrevit et dedit officialem ad discernendum inter partes predictas pro parte hereditatis supradicta.

Czy woźny ma wwiązać w wydzieloną część nieruchomości, czy też dopilnować owego wydzielenia? Dalszego ciągu nie znamy.

⁵⁹³ Zob. też KDWP III, 1342/1356, Helc. II, 1112/1465. Gdy woźny dany stronie do wwiązania nie mógł go dokonać, ponieważ był chory, sąd odłożył termin wwiązania do czasu wyzdrowienia: AGZ XVIII 1778/1483, Przemyśl z.: *Eadem Anastasia cum eodem Iohanne Cz. terminum, quem hodie habuit pro 12 marcis cum iure acquisitis, in quibus ministerialis Nicolaus iuxta decretum iuris de iure additus in Cz. in duos laneos bene possessionatos... (sic, ZR). Sed quia ministerialis, qui fuit additus ad dandam intromissionem ad terminos modernos nequaquam interesse potuit propter infirmitatem, qui debuit recognoscere, si intromissionem dabat iuxta decretum vel terminum assignaverat pro repercussione intromissionis, et nos Iudex et Subiudex causam ipsius dedimus ad terminos ad convalescenciam predicti ministerialis. Czasem sąd daje woźnemu polecenie w trybie warunkowym, gdy strona dłużna nie uіści, np. Inscr. clen. 931/1449, Kraków gr.: *Ex sententia iudicii nobilis L. de B. lugendo penam XV iudicio et nobili R. de M. compleat sibi ad duas septimanas iuxta inscriptionem pecunias vel intromissionem. Sitco ministerialis est sibi datus ad intromittendum.**

Czynności woźnego sądowego

Z terenu Wielkopolski pochodzi informacja, że sąd kościański poleca burgrabiemu kościańskiemu, by przez woźnego dokonał wwiązania

Leksz. II, 2349/1399, Kościan

Venientes nobiles domine J. et Z. sorores uterine, cum consensu zupariorum obtinuerunt mediam partem hereditatis C., demandando informaverunt Jarotham burgrabium Costinensem, quod eisdem... daret intromissionem per ministerialem, ut juris est, ipsas sublevare.

Także sąd komisarski korzysta z woźnego przy wwiązaniu
Helc. II, 4496/1498

*Domini Commissarii a RMte deputati prefata bona... iuxta litteram donacionis ipsius RMTis ipsi J. datam adiudicaverunt, et sibi in eadem intromissionem per ministerialem dederunt*⁵⁹⁴.

Gdy decyzję o wwiązaniu podejmował starosta, mogły o tym decydować różne przyczyny, jak postępowanie mandatowe, wybicie z posiadania itp. Polecenie wwiązania wykonywał woźny.

AGZ XVI, 2467/1498, Sanok gr

*Postquam nob. Petrus Pelka heres de Superiori Piellia, per litteram datam ex officio Capitaneatus ad querelam nobilem Paulum Pelka de G. fratrem suum germanum in presenciam Capitanei atraxisset, proposuissetque, quomodo ipse se violenter in bona ipsius paternalia... iniecisset et ea possedisset... extunc Capitaneus... attento quod Petrus Pelka in tenuta dictorum bonorum semper fuit, decrevit, quod ipse Petrus Pelka in possessione bonorum... debet permanere, et ad intromittendum ministerialem Andream de Brzozow sibi addidit. Si vero Paulus Pelka aliquam se pati iniuriam ab ipso Petro pretendit, iure super eum et non violencia, conveniat*⁵⁹⁵.

W zapisce ruskiej z 1440 r. wwiązanie nakazuje starosta, choć jest określony jako *concordator*.

AGZ XIV, 128/1440, Lwów gr.

...Iterum Petrus... interrogatus est, quomodo intromissionem reciperet in tabernam... an per ministerialem, vel per quem alium modum. Qui respondit: non per ministerialem, sed per dominum Vincencium, tamquam protunc Capitaneum et concordatorem, qui precepit mihi intromissionem recipere in tabernam. Nos itaque auditis, quod P. dixit: nullibi habeo istam concordiam in libro inscriptam et etiam

⁵⁹⁴ Zob. też MK IV, 457/1508, 601/1509.

⁵⁹⁵ Podobnie w AGZ XVI, 2481/1498, Sanok gr.: *Capitaneus easdem litteras in suo robore remansit et Ministerialem Andream de Brzozow ad intromittendum addidit.*

*audito quod dixit, quod dominus V. intromissionem recipere ipsum perciperit in tabernam... ad ministerialis recognitionem, decrevimus penam supradictam Petro predicto, nobili vero B. circa predictam tabernam remansimus tamdiu, quousque ius, si aliquod predictus P. habuerit, ...ostendat.*⁵⁹⁶

W Wielkopolsce polecenie wwiązania woźnemu dawał starosta, jak się wydaje, z tytułu funkcji sędziego

Leksz. I, 2205/1396

Item Krczon G. astitit suo termino super suo patre J. in iudicio Costinensi... Venientes subjudices ad presenciam domini capitanei hoc sic recognoverunt, et mandavit dominus capitaneus dare eidem intromissionem in hereditatem G. ... per ministerialem.

Być może z podobną sytuacją mamy do czynienia w zapisce krakowskiej

Inscr. clen. 949/1450, Kraków gr.

Nobilis N. de Cz. condemnavit nobilem L. de ib. termino primo in contumacia iuxta citationem pro eo, quia noluit sibi exdividere agros, in quos data ipsi N. intromissio per ministerialem cum potestate domini Castellani et Capitanei Crac.

Najczęściej jednak starosta nakazuje woźnemu wwiązanie wówczas, gdy dotychczasowe próby wprowadzenie w posiadanie lub ciążenia były bezskuteczne.

Helc. II, 3229/1445

*Secundum quod Camerarij de Iudicio Terrestri suam litteram testimoniale dederunt, quomodo dederunt quater ministerialem nobili P. C. ad intromittendum in bona hereditaria P. G. ... et intromissio eadem non est data, prout hoc Sitko ministerialis recognovit... ideo hys visis dominus (Capitaneus, ZR) dedit Sitkonem ministerialem ad intromittendum ipsi P. C. auctoritate sua propria et potestatem suam*⁵⁹⁷.

Czasem woźnego do wwiązania daje starosta, wykonując mandat królewski

Ul. Kilka aktów, s. 379–380

Nos... capitaneus Lublinensis recognoscimus per presentes, quia ex mandato ser. domini Regis sagaci I. O. civi de Lublyn in duos ortos... per Paulum ministerialem

⁵⁹⁶ Nie wiemy, jak rozumieć wypowiedź woźnego, że starosta mu *specialiter mandavit* dokonać wwiązania. AGZ XVII, 3864/1502, Lwów gr.

⁵⁹⁷ Zob. też Helc. II, 3898/1468. Tu także należy uwzględnić przypadki, gdy sąd grodzki nakazuje woźnemu wwiązać *ex/cum brachio regali*, np. AGZ XVI, 2550/1499, Sanok gr., 3180/1506, Sanok gr.

Czynności woźnego sądowego

terrestrem sub castro Lublin residentem... dedimus intromissionem (ogrody, w które miało nastąpić wwiązanie leżały *sub castro Lublinensi*)⁵⁹⁸.

W zapisie poznańskiej woźny działa *iuxta mandatum domini regis et etiam iudicio regali et consuetudine terre*⁵⁹⁹.

Z monarchą, jako polecającym woźnemu dokonać wwiązania, spotykamy się czasem w aktach nadawczych

SUB V, 448/1290, Wrocław

Ks. Henryk IV śląski, krakowski i sandomierski przekazuje wrocławskiemu klasztorowi na Piasku 15 łąnów w Choszcznie... *mandantes viva voce fidei nostro, ministeriali, Woyslao Stobrawa, ut dicto abbati ipsorum mansorum corporalem traderet possessionem nostra auctoritate*.

Pewne wątpliwości budzi następujący zapis w Metryce Koronnej:

MK I, 2080/1491

Petrus de Porzinczewo ministerialis iuxta decretum regium Jacobum Pyorunowsky de Strykow in oppidum Strykow et villam Czessszarka intromisit...

Można go rozumieć dwojako:

- a) król poleca woźnemu dokonać wwiązania,
- b) sąd wykonując wyrok królewski poleca woźnemu wwiązać.

4. Czynności woźnego przy wwiązaniu

O przebiegu wwiązania z udziałem woźnego czerpiemy informacje ze skąpych z reguły relacji woźnego. Na ich podstawie nie da się szczegółowo odtworzyć całego postępowania.

Zdaniem Dąbkowskiego, kłopoty z dostateczną podstawą źródłową dotyczą epoki sprzed połowy XIV w. Naszym zdaniem te kłopoty towarzyszą

⁵⁹⁸ Zob. też AGZ XVII, 2505/1493, Przemyśl gr.

⁵⁹⁹ Pozn. I 1435/1403. Mimo tylu zlecających, strona nie dopuściła do wwiązania. W Leksz. I, 2076/1395 woźny wwiązuje *de mandato regio et iudicii*. Przypominamy, że terminem *iudicium regale* określano w Wielkopolsce sąd ziemski.

naszym badaniom przez cały okres, to jest do końca XV w.⁶⁰⁰ W szczególności w relacjach woźnego nie znajdują pełnego odbicia zachowania stron – ustępującej i wchodzącej w posiadanie. Nie ma ponadto żadnych informacji o ewentualnej symbolice w którą przecież prawo średniowieczne obfitowało.

Formułka, której tylko fragment został zanotowany, „owa tobie rola” jest związana ze wzdaniem a nie wwiązaniem i może być ruskiej proveniencji⁶⁰¹. Natomiast woźny często informował, że wwiązanie nastąpiło *iuxta iuris formam*.

W świetle zebranego materiału udział woźnego w wwiązaniu rysuje się następująco⁶⁰². Dany przez sąd woźny udawał się na miejsce, gdzie miało nastąpić wwiązanie i domagał się dopuszczenia intrumisji u dotychczasowego posiadacza (*postulavit intrumissionem*)⁶⁰³. Woźny mógł wyręczać się zastępcą, innym woźnym, którego potem, jak w AGZ XVII, 3864 kontrolował⁶⁰⁴.

Wbrew wyrażanej w literaturze opinii, woźnemu rzadko towarzyszyli przy wwiązaniu dwaj szlachcice⁶⁰⁵. Wwiązanie następowało w obecności ustępującego i nowego posiadacza⁶⁰⁶. Woźny często informuje, że ustępujący

⁶⁰⁰ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, t. II, s. 193. Według Rafacza, do 1506 r. nie było ustalonych szczegółowo form wwiązania a i regulacja z 1506 r. odnosiła się wyłącznie do wwiązania z urzędu i regulowała tylko kwestie najistotniejsze. J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 15.

⁶⁰¹ AGZ XI, 102/1424, Sanok. P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, t. II, s. 197. Zwracamy uwagę na datę zapiski – rok 1424, a więc sprzed nadania prawa polskiego.

⁶⁰² O relacjach woźnego, na podstawie których dokonujemy tej ogólnej charakterystyki, patrz niżej. Tu warto podkreślić, że na ogół tych relacji się nie kwestionuje.

⁶⁰³ AGZ XVI, 3088/1505, Sanok gr.: *Et A. ministerialis equitavit ad intrumissionem et postulavit intrumissionem a N. I. apud heredem de Sz., quam intrumissionem Sz. non admisit.*

⁶⁰⁴ AGZ XVII, 3864/1502, Lwów gr.: *...Qui ministerialis, preventus solus infirmitate, protunc equitare non potuit, sed misit alium loco sui ministerialem Iohannem Vodoleya, eciam de Leopoli. Et eciam Z. recognovit, quod post aliquot dies post missionem ad intrumittendum dicti V., fuit in villa P. cum nobili A. S. et cum ceteris nobilibus... quia ipse A. B. convocando totam communitatem hominum ville P. alias groma dą (pytał ich, co czynił woźny).*

⁶⁰⁵ J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 362; S. Plaza, *Historia...*, t. I, s. 454–455. Wzmianki źródłowe: Pozn. I 465/1400; AGZ XIV 2546/1456; AGZ XV, 2783/1499; AGZ XVII, 2857/1496, 3206/1499, 3864/1502. W *Processus iuris* Łaskiego woźny ma wwiązywać w towarzystwie dwóch szlachty, VL I, 157, kol. lewa. Patrz też J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 12. Jego zdaniem ci dwaj szlachcice byli reprezentantami starosty. Według Statutów Kazimierza Wielkiego miało ich być dwóch, w praktyce, zdaniem Rafacza, wystarczał jeden, powołuje przy tym dwie zapiski: Helc. II, 3466 i 3935. Pierwsza istotnie informuje o jednym słudze starosty, występującym obok woźnego, druga jednak została powołana błędnie, nie odnosi się jej treść do postępowania egzekucyjnego – wwiązania, czy też ciężenia, J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 13 i ods. 35 na s. 30. Cel asysty został określony w AGZ XVII, 522/1471, Przemysł gr.: *...cum nobilibus... maiori testimonio sibi adhibitis* (zapiskę cytujemy w Tomie I, s. 108). Zdaniem A. Wolffa, *Studia...*, s. 181, na Mazowszu woźnemu m.in. przy wwiązaniu towarzyszył prawidlnik (był zastępcą podkomorzego). Nie kwestionując tej opinii – Wolff często sięgał do materiału rękopiśmiennego – stwierdzić musimy, że w opublikowanych mazowieckich księgach sądowych, tam gdzie woźny dokonuje wwiązania, zawsze działa sam, zob. Czerska 1003/1418, 1258/1420; Płońska 527/1405, 1584/1411, 1711/1411; Zakr. I, 587/1424.

⁶⁰⁶ Helc. II, 4323/1487: *ipso domino Petro supradicto ibidem presente et acceptante atque consenciente supradictam possessionem...* Według *Processus iuris* Łaskiego woźny mógł dokonać wwiązania *ex brachio Regali* pod nieobecność dotychczasowego posiadacza, gdy był obecny jego *officialis* lub wódarz, VL I, s. 157, kol. pr.

Czynności woźnego sądowego

wyraził zgodę na wwiązanie⁶⁰⁷. I na tym właściwie kończą się wzmianki o udziale stron w wwiązaniu, gdy dokonano się ono bez protestu⁶⁰⁸. Nieruchomości, w które wwiązywano, są zazwyczaj szczegółowo opisane

Helc. II, 4323/1487

...videlicet in domum magnum cum duobus caminatis, stuba et duobus cameris, turrim et tercium domum cum duabus stubis, et stabulum equorum cum tribus partibus orrei et foreste... et in quinque piscinas... et generaliter in totam sortem ipsius domini... cum omnibus juribus et toto dominio, censibus et singulis proventibus, nullo contradicente⁶⁰⁹.

Gdy wwiązanie miało nastąpić w osiadłych kmieci, woźny pytał ich, ile płacą panu rocznego czynszu⁶¹⁰. Czasem inicjatywę przejawiał nabywca, przy czym mogło dochodzić na tym tle do ostrych sporów z ustępującym

Helc. II, 3680/1462

...Et ministerialis Thabor recognovit, quia dum dabat Swantochna intromissionem, extunc Vilczek dixit: „ego suscipio intromissionem (super) istis hominibus in censum (talem, qualem) solvunt, et quantum est. ... (tak w zapisie, ZR) de censu consueto, et interrogavit idem Vilczek kmethones, per quantum solvunt, et recognoverunt, quia solvunt per duas marcas qu(inque) kmethones. Et ad hoc Vilczek dixit: „isti kmethones illo tempore fuerunt in potestate Swantochne, ideo oportebit eos recognoscere taliter, sicut ipsis Swantochna precipiebat; sed nunc interrogate eosdem homines coram Jure, quantum solvunt, et stabo contentus in ipsorum recognitione”. (Ex adverso) iterum Swantochna noluit ad(mittere), dicens: „tu ad illud tempus (intromi)ssionem suscepisti sufficientem in decem marcas coram ministeriali”, et super ipsius recognitionem, (alia) recognicio admitti non (potest). Po dalszej wymianie zdań sąd sprawę odesłał ad interrogandum.

Woźny niekiedy otrzymywał szczegółowe instrukcje, jak ma określić wysokość rocznego czynszu

AGZ XIV, 2788/1453, Lwów gr.

...ministerialis debet computare sic censum, quod sibi fuerit una marca census, ibi debet dare intromissionem, respectu 10 m. in unam marcam, usque ad

⁶⁰⁷ Na przykład AGZ XIII, 5823/1465: *...qui dum ibi postulavit intromissionem ab ipsi l., extunc l. intromissionem admisit.*

⁶⁰⁸ Processus iuris Łaskiego poleca woźnemu: *inhibendo jure convicto, quod non audeat victorem de cetero in possessionem et intromissionem isto modo sibi dato, impetere et invadere quovismodo sub vadio.* VL I, s. 157, kol. pr.

⁶⁰⁹ Zob. też Bkuj. 4016/1424. W AGZ XVI, 2425/1497 strona instruuje woźnego, w co ma wwiązać.

⁶¹⁰ Helc. II, 2830/1440, Kraków gr.; Bkuj. 118/1418. J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 16.

300 sexagenas. Et quidquid desup(er esset), hoc A. (dłużnik) debet tenere, et si quid de(esset), debet adimplere⁶¹¹.

Jeśli wwiązanie miało nastąpić w część majątku, woźnemu tę część wskazywano

Płońska 527/1405

Recognicio. Nota. preco rocovnovit, quomodo de mandato iudicii contoralem laschonis in partem sui mariti in C. intromisit et non alterius, tandem eadem uxor laschonis demonstravit preconii aream et ortum et partem agri, prati et silve, quam habuit cum vel penes Ratiborium.

Według zapiski krakowskiej woźny dokonywał oględzin dóbr, w które miał wwiązać, a między nim i ustępującym dochodziło do jakichś uzgodnień

Ul. II, 6278/1398, Kraków

P. de P. heres confessus est intromissionem partis hereditatis in J. quam officialis conspexit, videlicet a via... usque ad granicies... domino M... dedisse... et per officialem assignatam sibi fuisse.

W trakcie wwiązania zwoływano poddanych kmieci i woźny nakazywał im posłuszeństwo (*oboedienciam*) względem nowego pana.

Helc. II, 4362/1490

...Johannes de Cazimiria, ministerialis terrestris de Jure additus, prefatum dominum P. ad eandem villam intromisit, obeienciam prefatorum kmethonum eidem domino P. realiter et cum effectu dedit⁶¹².

O zwoływaniu sąsiadów źródła praktyki nie wspominają⁶¹³.

Gdy wwiązanie doszło do skutku, woźny relację kończył stwierdzeniem, że nikt się nie sprzeciwiał, a niekiedy także, że dotychczasowy posiadacz dobra opuścił, lub niczego sobie w nich nie zastrzegł

Pozn. I, 569/1401

...et nullus ipsorum S. in possessione impedivit...

Bkuj. 4016/1424

...nil penitus juris et dominii pro se in eisdem (bonis, ZR) reservando

⁶¹¹ O takiej proporcji pisze też Rafacz, *ibidem*, s. 31, ods. 46.

⁶¹² Tak też *Processus iuris* Łaskiego, VL I, s. 157, kol. pr.

⁶¹³ Taki wymóg zawiera statut warcki w art. *De venditore hereditatis*, VL I, 34 (76). Nabywca z woźnym winni wezwać wszystkich sąsiadów nabywanych dóbr, by byli obecni przy ich oględzinach (wwiązaniu). Uwzględnia ten przepis P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, t. II, s. 194. Nie ma tego wymogu w *Processus iuris* Łaskiego.

Czynności woźnego sądowego

Leksz. I, 2076/1395

...ut hereditatem... facerent proshnø de mandato regis et iudicii⁶¹⁴.

Sąd po wysłuchaniu relacji woźnego przysądzał nowemu posiadaczowi to, co było przedmiotem wwiązania

Kal. II, 439/1413

...et nos, audita recognicione dicti ministerialis, adiudicavimus dicto

L. possessionem perpetuam dicte sortis in B. et prefato I. perpetuum silencium imponentes pro eadem...

Nie wiemy, jak dokonywano wwiązania w prawa⁶¹⁵.

Wwiązanie czasem rodziło sprzeciw osób trzecich

Pozn. I, 220/1400

...sed ipse N. P. non dedit ministeriali ipsam dominam illigare dicens, quod „nolo illigare super dotaliticium mee matris, quia eciam mea mater habet hic dotaliticium”, et hoc idem ministerialis reddidit coram iudicio⁶¹⁶.

Częściej sprzeciwia się, nie dopuszczając do wwiązania dotychczasowy posiadacz. Wówczas woźny wracał do sądu i informował o odmowie. Sąd ponownie go wysyłał, nieraz przeszło trzykrotnie⁶¹⁷. Gdy, mimo to, do

⁶¹⁴ Kal. II, 314/1412: *nullo contradicente*; Leksz. I, 2076/1395: *et nullus sibi nocuit*. Sprzeczne zeznania o wwiązaniu składają sługa i woźny w Helc. II, 3466/1451, Kraków gr.: *Schwach ministerialis recognovit, quia dum equitavit ad intromittendum nobilem P. C. ad bona hereditaria in P. nobillis Pauli P. cum potestate domini Castellani et Capitanei Crac. ... tandem ibidem dixit sibi idem Paulus in P., ut sibi daretur tempus ad conducendum se de ibidem. Et ministerialis dixit: „Domine, ego non sedeo in Iudicio, tempus dare non possum”* (wówczas Paweł nie dopuścił wwiązania). *Et hoc fecit coram ministeriali et familiari domini Capitanei, prout ipsum eciam idem familiaris primo requisivit. Sed idem familiaris domini Capitanei Crac. recognovit, quia dedit intromissionem ipsi Petro C. Według Processus iuris Łaskiego, przy wwiązaniu ex brachio Regali relację składają woźni i towarzyszący mu dwaj szlachcice, VL I, s. 157, kol. pr.*

⁶¹⁵ J. Adamus stwierdza jedynie, że prawo polskie zna wwiązanie w prawa, co jego zdaniem może przemawiać za przejściem instytucji wwiązania z prawa niemieckiego, w którym występuje *ideelle Gewere*. J. Adamus, *Z badań nad dzierżeniem w polskim prawie średniowiecznym*, Pam. HP, t. XII, z. 3, 1933, s. 85. Zob. AGZ XVI, 51/1463, Sanok gr.: *Nobilis P. Cz. dedit intromissionem per ministerialem... in solucionem dimidii tercie marce in kmethonibus possessionatis in R. AGZ X, 2231/1583*, Lwów: *Wacław Droziński, komornik królewski wwiązuje Białkowskiego w dzierżawę czopowego i czwartego grosza w woj. bełzkim. Helc. II, 944/1403: Gregorius Maly ministerialis Cracoviensis de Iudicio datus, recognovit, se intromissionem metretarum in duobus molendinis prope et circa Bochna... assignasse.*

⁶¹⁶ W AGZ XV, 382/1466, gdy woźny po raz trzeci przybył by dokonać wwiązania, sprzeciwiła się temu matka, ponieważ na tych dobrach ma *dotaliticium*. Sąd odesłał ad *brachium Regale* (chyba do starosty).

⁶¹⁷ AGZ XVII, 2308/1490, Przemysł gr.: *ad primam intromissionem* (po dopuszczeniu trzeciego ciążenia); AGZ XV – bardzo częste wzmianki, np. 2010/1489, Lwów gr.: *ad secundam intromissionem* i 242/1465, Lwów gr.: woźny pozywa (*terminum dedit, terminum facialem dedit*) do sądu stronę, która sprzeciwiła się wwiązaniu. Brak informacji, która to była próba wwiązania. Nie zawsze niedopuszczenie wwiązania wywoływało taką reakcję sądu. Gdy np. w 1400 r. dotychczasowy posiadacz odmowę ustąpienia z dóbr tłumaczył swymi prawami, na które miał dokument, sąd obie strony odesłał do starosty poznańskiego: Leksz. II, 2713/1400, Kościan: *Item veniens ministerialis... recognovit, quia de summis terminis de Poznania domini de Iudicio regali domine O. ... in tercia parte hereditatis K. intromissionem dare fecerunt. Que domina cum ministeriali, volens se in tercia parte hereditatis K. intromittere, ibi equitavit. Banwa vero hoc videns, se in curia ibidem clausit et intromissionem... dare noluit, dicens se ibidem super eadem tercia parte... 40 marcas habere. Videns prefata domina, quod intromissionem ibidem habere non potuit, ad iudicium regale in Costin revenit et coram nobis proposuit... ministerialisque eedem coram nobis taliter recognovit. Literam vero dicte domine domini iudicis et Banwa domini capitanei in iudicio coram nobis monstraverunt. Nos vero suprascripti, exaudientes litteras utriusque partis, ipsis terminum ad dominum Capitaneum Poznania... dedimus. Pena magna.*

wwiązania nie dochodziło, sąd przekazywał sprawę staroście, albo, gdy to był sąd grodzki, nakazywał wwiązanie *ex bracchio Regali*. I tego rodzaju próby wwiązania były często nieskuteczne, pozostawało użycie siły.

Helc. II, 60/1397, Proszowice

*M. de J. penam XV contra P. de P. pro eo, quod non dedit intromissionem in partem hereditatis in J. Lambertus officialis recognovit*⁶¹⁸.

AGZ XVII, 2278/1496, Przemyśl gr.

*Nobilis Iohannes Vexilifer Premisl. interrogavit per suum procuratorem Barthossium ministerialem, dicens: „equitasti ad dominum V. ut daret intromissionem in bona sua M. M. secundum bracchium Regale”, prout de iure additum est ad bracchium Regale. Ministerialis dixit, quia denegata est ei intromissio*⁶¹⁹.

Lecz nawet wówczas, gdy po trzech bezskutecznych próbach wwiązania *ex bracchio Regali*, starosta sam lub osoba przezeń upoważniona dokonała wwiązania, bez woźnego nie można się było obyć. Oto starosta woźnemu oświadcza, że dokonał wwiązania

Proc. iur., VL I, s. 158, kol. pr., art. *Realis instructio ad possessionis assignationem circa executionem rei iudicatae*

*...audi ea, attende ministerialis, ego Capitaneus juxta officium de bracchio Regali nobili P. de G. in suis perlucris et vadijs trado intromissionem in istam villam B., et interpono vadium... et istud vadium C. marc. in his literis scriptum, tibi ministeriali do...*⁶²⁰

Starosta daje woźnemu list wadialny i poleca go doręczyć pozwanemu

*et tu tandem juxta officium tuum istud vadium convicto notifices et sibi iuxta consuetudinem juris illud des vel in domo hic sua reliques*⁶²¹.

W 1467 r. woźny na mocy wyroku sądu komisarskiego zostaje wysłany przez starostę wraz ze służbą starościńską w celu wwiązania strony zwycięskiej

⁶¹⁸ Niekiedy wódarz nie dopuszcza wwiązania, zastaniając się brakiem polecenia ze strony pana, Helc. II, 3318/1447, Kraków gr.: *Et Andreas Grisch ministerialis recognovit, quod dum equitavit ad intromittendum in R. tercio, tunc wladarius dixit: Nolo dare intromissionem, quia mihi dominus non commisit.*

⁶¹⁹ Zob. też AGZ XVII, 2355/1491, 3483/1504, Sanok gr. Nie zawsze są wzmianki, że wwiązanie bezskuteczne było trzykrotnie dokonywane, Decr. Bobrz. 131/1518: *...prout hoc Stanislaus Ozok de Jodlowka ministerialis per iudicium regium requisitus recognovit, quia intromissio in bonis G. et O. in eius perlucris est sibi repercussa. Et datur de iure ad auctoritatem capitanealem premissa exequendum Cracoviensem etc.*

⁶²⁰ *Processus iuris Łaskiego*, VL I, s. 158.

⁶²¹ *Ibidem.*

Czynności woźnego sądowego

AGZ XV, 602/1467, Lwów, komis.

...et ibi ipsum ministerialis et familia domini Capitanei incorporaverunt alias wczylely, et per triduum ibi permanserunt iuxta consuetudinem terrestrem...

Tekst można interpretować tak, że woźny ze służbą wraz ze stroną wprowadzoną w posiadanie przebywali na gruncie przez trzy dni. Że było inaczej, to znaczy że przebywał nowy posiadacz wraz ze służbą starosty, ale bez woźnego, przekonywuje nas art. 31 Artykułów sądowych:

A po czwartym odbiciu mocy starości, pan starosta ma postać na ono dziedzicstwo, na które była dana moc starości, a tamo ona czeladź starości z powodem mają mieszkać trzy dni⁶²².

Czasem woźny spotykał się ze zbrojnym oporem i użyciem wobec niego siły:

Kal. II, 55/1411

Cum burgrabius et iudicium regale destinaverunt Paulum ministerialem ad Plessow ad intromittendum M. de G. ad possessionem realem... tunc M. cum ministeriali sunt expulsi vi de civitate, propter quam expulsionem et non intromissionem incurrerunt penas regales iudicio et parti⁶²³.

Spotykamy też sytuacje odmienne. Mianowicie woźny dokonuje wwiązania w sposób tak zdecydowany, że dotychczasowy posiadacz bierze to za zbrojny najazd

ACIE II, 1644/1510, Poznań

In causa hon. Iohanni de Lowicz... contra Martinum Flesnar. Iohannes, procurator domini Iohannis... proposuit, quod anni presentis... dictus M. F. cum Mathia familiari ministerialis Poznaniensis et aliis certis complicitibus in domum et vineam dicti domini I. prezbiteri propriam... intrando, violenter seras repercussit et hostium infregit, et intrando per domum in vineam poma excussit, et his non contentus, ipsum dominum T. in tres digitos, videlicet pollicem... utriusque manus... vulneravit... Ex adverso comparens M. F. exconveniando proposuit. quod... dum ipse M. cum ministeriali et duobus domicellis per dominum capitaneum ex iure datis

⁶²² Tenże woźny trzykrotnie bezskutecznie usiłował dokonać wwiązania, zob. AGZ XV, 599 z 7.8, 600 z 28.8., 601 z 11.9. (tu: *Et iam ad brachium Regale est ei datum, ut brachium Regale, id est Capitaneus defendat eandem violenciam iuris eiusdem actoris*). O tzw. *mansio triduana in fundo* patrz P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, t. II, s. 195. Jego zdaniem ten zwyczaj wyszedł z użycia w XV w. Dowodów na wcześniejsze jego stosowanie (poza AGZ XV, 602) ten uczony nie przytacza. Nie porusza tej kwestii J. Rafacz, *Egzekucja...*

⁶²³ W AGZ XV, 2392/1494, Lwów gr. dotychczasowy posiadacz każe swym poddanym na czas wwiązania ująć ze wsi i grozi woźnemu, że go rozsieka.

*et deputatis ad introligandum in domum et vineam propriam venit et possessionem apprehendere voluit, ipse ministerialis iuxta consuetudinem terrestrem clamabat tribus vicibus dominum I. et quarta vice ultra ius, ad dandam possessionem et introligacionem ipsi M. in domum et vineam suam iuxta decretum domini capitanei, et dominus I. obstrictus et latitando infra sepes venire noluit neque contradixit, et tunc ipse ministerialis removit seraculum et aperuit domum, in quam ingrediens sibi possessionem bonorum suorum assignavit, tandem ipse dominus I. nescitur quo spiritu ductus, manu armata veniens cum multis hominibus proclamabat contra violenciam, dicens ipsum Martinum et ministerialem... esse fures et spoliatores sue domus, et ipsum ministerialem cum gladio insecutus est...*⁶²⁴

Spotykamy też interwencję władzy wyższej przeciwko wwiązaniu, np. wojewody

AGZ XIII, 3160/1447

*Quomodo ius decereverat nobili P. M. ministerialem ad intromittendum in villam O. ... tunc ministerialis recognovit, quia dominus Palatinus Leopoliensis intromissionem facere prohibuit ad eadem bona*⁶²⁵.

Dąbkowski pisze, że woźny, nawet gdy nie było sprzeciwu, dokonywał trzykrotnego wwiązania, dodając, że w czasach późniejszych tego zaniechano. Istotnie jest kilka wzmianek o trzykrotnym wwiązaniu na terenie Wielkopolski

Kal. I, 1661/1405

*It. nos, burgravius Stanislaus, subvenerator Lanciencis, unacum suppariis superius nominatis publice profitemur, quia dominus Bogussius, castellanus Crzivoinsis coram nobis in iudicio posuit pecuniam pro hereditate Tursko, volens eam eximere secundum quod aquisivit, et veniens ministerialis coram nobis recognovit, quia eandem pecuniam in hereditate locavit et tribus vicibus ipsum investivit*⁶²⁶.

Przyznajemy, że nie potrafimy sobie wyobrazić, by woźny istotnie trzy razy wwiązywał i trzy razy wzywał chłopów do posłuszeństwa względem nowego pana. Takie wwiązanie musiało przebiegać inaczej, niestety wobec milczenia źródeł jesteśmy bezsilni.

⁶²⁴ Podobnie Leksz. I, 1419/1393.

⁶²⁵ Zob. też AGZ XII, 3511/1470, Halicz z.: *Nicolaus ministerialis Halic. recognovit, quia dum domini iudex et Subiudex Halicienses terrestres addiderunt ipsum nobili M. K. ad intromittendum ipsum in villam T., recipit ab ipso ius suum, sed dominus Vicecapitaneus ministeriali eidem non dedit equitare ad intromittendum ipsum M. in T.*

⁶²⁶ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, t. II., s. 195–196.

Czynności woźnego sądowego

Przedstawione wyżej źródła praktyki sądowej dowodzą, że wwiązanie i udział w nim woźnego było powszechnie stosowane.

Wwiązanie *ex brachio Regali*, jako środek egzekucyjny, zostało szczegółowo unormowane w *Processus iuris* Łaskiego z 1505 r.

Wwiązanie umowne było przedmiotem prawnych regulacji na Mazowszu od 1531 r.⁶²⁷ W Koronie jeszcze Przyłuski pisał o wwiązaniu umownym:

*Quae quidem intromissio licet ab antiquo non observabatur communiter, de consensu tamen communi approbata est et instituta, initiumque vigorem et necessitatem, praesertim in omnibus perpetuitatibus, iam ab anno 1543 accepit et habebit in perpetuum...*⁶²⁸

Wyniki naszej kwerendy źródłowej, przeprowadzonej dla dość wąsko zakreślonych potrzeb, mianowicie udziału woźnego w ciężeniu i wwiązaniu, nie potwierdzają wyrażanej w literaturze opinii o zmianach, jakie miały zachodzić w postępowaniu egzekucyjnym w XV w. Miały one przejawiać się w zmniejszaniu ilości ciężań i wwiązań⁶²⁹.

Trzeba pamiętać, że praktyka sądowa z lat mniej więcej 1430–1500 jest słabo dokumentowana w wydawnictwach źródłowych. Publikacja Helcla (Helc. II) to bardzo selektywny wybór, pozostają zatem jedynie tomy AGZ. W nich zmian nie widać.

⁶²⁷ S. Roman, *Geneza Statutów Kazimierza Wielkiego. Studium źródłoznawcze*, Kraków 1961, s. 154, ods. 40. S. Russocki, *Formy władania...*, s. 225–226.

⁶²⁸ Niesłusznie przypisuje się tę wypowiedź Herbutowi. H. Grajewski udowodnił, że Herbut, jak wiele innych, przejął tę informację od Przyłuskiego, H. Grajewski, *Prawo zwyczajowe w Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia Jakuba Przyłuskiego*, ZNUŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, nr 52, Łódź 1967, s. 136, ods. 7.

⁶²⁹ J. Rafacz, *Egzekucja...*, s. 22 i nast.; idem, *Dawne prawo...*, s. 155 i nast.; J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 556 i nast. Zwracamy uwagę, że Rafacz dokumentując przemiany, jakie miały zachodzić w XV w., powołuje dwie zapiski krakowskie z początku tego stulecia (Ul. II, 6529, 6535) i jedną z początku XVI w. (Helc. II, 4446); idem, *Egzekucja...*, ods. 5 na s. 37. *Constitutiones terre Cracoviensis* ani *Processus iuris* Łaskiego nie mogą stanowić dowodu dla przeobrażeń datowanych na lata 1445–1469, J. Rafacz, *Dawne prawo...*, s. 155 i nast.

8.

WOŹNY PRZY WSTECZY

1. Rodzaje wsteczy

Rola woźnego przy wsteczy była dwojaka, był on wysyłany do sędziego lub podsędka z zapytaniem o decyzję, którą podjął, mógł też być adresem zapytania, z którym doń się zgłaszał inny woźny.

Istniała zatem wstecz do sędziego czy podsędka i wstecz do woźnego. W nauce to rozróżnienie nie zawsze jest brane pod uwagę. Przeprowadza je na przykład R. Hube, S. Kutrzeba⁶³⁰, natomiast o wsteczy do woźnego nie wspomina S. Płaza⁶³¹. Część autorów pisze wprawdzie o pytaniach kierowanych pod adresem woźnego, lecz nie stosuje terminu wstecz⁶³².

⁶³⁰ R. Hube III, s. 388; S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo...*, s. 98; *Słownik staropolski*, t. X, z. 5, s. 364–366.

⁶³¹ S. Płaza, *Historia...*, t. I, s. 449.

⁶³² J. Rafacz, *Dawne prawo...*, s. 319–320, J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 551.

2. Podstawa źródłowa

Udział woźnego przy wsteczy jest notowany w księgach sądowych, a więc w źródłach z XIV i XV w. R. Hube przytacza wprawdzie źródła potwierdzające istnienie wsteczy także w wieku XIII, woźny w nich jednak nie występuje⁶³³. Pozostają zatem źródła późniejsze, aczkolwiek także w nich niewiele jest informacji o udziale woźnego przy wsteczy. W literaturze panuje przekonanie, że wstecz z czasem przestaje funkcjonować, a wyparło ją upowszechnienie się ksiąg sądowych. Miejsce wyroków ustnych zajęły wyroki zapisywane w księgach, w miejsce odwołania się do pamięci sędziego – odwołanie się do ksiąg sądowych⁶³⁴.

Brzmi to przekonująco, jednakże ta argumentacja tłumaczy dlaczego zanikowi ulega wstecz do sędziego, natomiast nie można jej zastosować do wsteczy adresowanej do woźnego. Tu w miarę upowszechniania się zapisów czynności w księgi, należałoby spodziewać się obfitego powoływania się na woźnego, tymczasem dzieje się inaczej. Tym zajmujemy się niżej. Wracając do źródeł trzeba stwierdzić, że wzmianki o wsteczy pochodzą przede wszystkim z terenu Wielkopolski. Informacje, aczkolwiek mniej liczne, występują też w księgach małopolskich i AGZ, zatem nie można wsteczy traktować jako instytucji o partykularnym, wielkopolskim charakterze. Ogólnie niewielka ilość wzmianek źródłowych nie pozwala wskazać na przyczynę przewagi informacji z Wielkopolski, tym bardziej, że na przykład księgi ziemskie kaliskie o wsteczy niemal zupełnie nie wspominają⁶³⁵.

⁶³³ R. Hube I, s. 226 i nast. Pierwszy dowód z 1253 r. w Księdze henrykowskiej – wstecz do sędziego, wysłannik – *nuncius*, drugi przykład z 1257 r., wysłannik podkomorzy, adresat wojewoda, który sprawę sądził (źródło u Nakielskiego, *Miechovia...*).

⁶³⁴ R. Hube III, s. 388; S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo...*, s. 98.

⁶³⁵ Stąd M. Feintuch, op. cit., s. 186, który korzystał przede wszystkim z zapisek kaliskich, wydanych przez Ulanowskiego w 1886 r. (Kal. II) o wsteczy zaledwie wspomina. Wydania Lekszyckiego, w którym jest gros informacji o wsteczy w Wielkopolsce, jeszcze nie było (Leksz. I i II, wyd. 1887, 1888). Niemal zupełnie o udziale woźnego przy wsteczy nie wzmiankują źródła mazowieckie, choć wstecz jest Mazowszu znana, zob. K. Dunin, op. cit., s. 262–263. Na s. 262 w ods. 8 powołana zapiska czerska (nr 1201), w której strony odwołują się do woźnego, by potwierdził fakt pozwania.

Rozstrzygnąć problem mogłoby dopiero całościowe opracowanie wsteczy w Polsce, my badamy zaledwie wycinek tego problemu – udział woźnego przy wsteczy. Wiele kwestii nawet istotnych będziemy w stanie ledwie zarysować⁶³⁶.

3. Z czyjej inicjatywy sięgano po wstecz

Z inicjatywą uruchomienia wsteczy występowała jedna lub obie strony procesowe

Leksz. II, 1693/1394, Kościan

*Ministerialis recognovit coram iudicio, quod sicut debuit ipse ministerialis ire pro recognitione vulg. ofs tecz ad antiquum ministerialem ex parte L. L. et K., eciam ipse voluit ire, sed K. noluerunt*⁶³⁷.

Niezależnie od tego, która ze stron występowała z inicjatywą, konieczna była zgoda obu stron procesowych. Zdaje się to sugerować użycie *Pluralis receperunt se ad corulum*⁶³⁸, a także oświadczenie woźnego, że do wsteczy nie doszło, ponieważ jedna strona odmówiła udziału⁶³⁹.

Do wsteczy mogło też dochodzić z inicjatywy sądu. Gdy strony spierały się, czy wyrok sędziego był prawomocny z tego względu, że wydał go sędzia naganiony, sąd kieruje do tamtego sądu woźnego, który ma uzyskać pisemne potwierdzenie prawomocności orzeczenia.

⁶³⁶ Na opracowanie generalne czekają same księgi sądowe, np. kwestia formularzy w nich stosowanych, nierówna wartość przekazywanych w nich zapisów itp. Gdy chodzi o krakowskie księgi sądowe, być może udział woźnego we wsteczy kryje się w licznych lakonicznych wzmiankach kończących zapiskę, np. *Bogutha officialis*, patrz Rozdział 12 Woźny w sądzie.

⁶³⁷ Obie strony występują w AGZ XIII, 712/1437, Przemysł z.: *Sub pena... receperunt se (obie strony) ad corulum*. w AGZ XIV, 1730/1446, Lwów gr., sąd daje łaskę obu stronom i te ją wzięły. Zob. też Helc. II, 3007/1441: *Stans Andreas coram facie Iudicii dixit, quod non citavit Paulum de Wyliczka ponderatorem. ...P. autem dixit: „quod sum paratus ad ministerialem, qui me citavit ad hodiernam diem”. Et pro isto ceperunt corulum ad recognitionem ministerialis, utrum ipsum citavit an non, pro pena sex scotorum*. Zob. też Helc. II, 3278/1446.

⁶³⁸ AGZ XIII, 712/1437, Przemysł z.

⁶³⁹ Leksz. II, 1693/1394, Kościan, tekst podajemy wyżej.

Helc. II, 4202/1478, Kraków gr.

Elizabeth relicta olim Nicolai de M. actrix, cum Andrea de M. terminum habent... iuxta concitaciones in hunc modum, iuxta decretum Iudicii et propositionem et responsionem ipsorum. Pars rea dixit: „Injuste condemnasti et fecisti tibi lucrum, quia protunc Judex citatus fuit in iudicio, qui potestatem non habuit sedendi in Iudicio”... Pars agens dixit: „Quod juste condemnavit, quia in actis et ex actis reposuit minutas, quod si injuste condemnaret, non fuisset admissum. Ex decreto Iudicii datus est ministerialis partibus ad acta Curie Sandecensis, coram quo ministeriali de actis debent extradi minute sub sigillo mfi domini Jacobi de Dambno, Palatini et Capitanei Cracoviensis vel Iudicis, si juste sunt extradite. Si juste, tunc robur habebant equitatis, si injuste, tunc robur amittent.

4. Kto delegował woźnego. Laska

Delegowanie woźnego do wsteczcy było prerogatywą sądu.

Leksz. II, 1246/1399, Gniezno

...Item adjudicavimus T. de W. erga S. pro eo, quod ministerialis debet equitare ad alium ministerialem infirmum ofstecz⁶⁴⁰.

Zewnętrzny wyraz decyzji sądu było udzielenie laski stronom proszącym o wstecz, o czym zazwyczaj źródła i badacze informują⁶⁴¹. Czasem sformułowania badaczy są niejasne, na przykład taki oto fragment wypowiedzi J. Rafacza: „Z szeregu osób pełniących funkcje urzędowe i zeznających o nich, wyróżniają się zwłaszcza w średniowieczu sędziowie, którzy normalnie zaświadcniają na życzenie innego sędziego o wyroku niegdyś przez nich

⁶⁴⁰ Niejasna jest zapiska kaliska z 1401 r.: Kal. I, 196/1401: *Item veniens ad nostram presenciam ministerialis coram nobis publice recognovit, quia Cechna de W. cum Swąchna de ibidem receperunt napoznane ad Mathiam de Scudla pro quadam re.* Można ją rozumieć tak, że wymienione w niej kobiety skorzystały ze wsteczcy z pominięciem sądu, a wysłany przez nie woźny informuje sąd o wykonaniu polecenia. Być może jakieś szczególne okoliczności, w zapisce nie ujawnione, skłoniły kobiety do tego kroku. Nie wiemy kim jest Maciej Szczudła. W indeksie do Kal. I figuruje s.v. *Szkodła* (s. 314), lecz bez informacji, by był związany z wymiarem sprawiedliwości.

⁶⁴¹ Na przykład J. Przyborowski, *Znaczenie wsteczcy w sądownictwie polskim za panowania Władysława Jagiełły*, „Biblioteka Warszawska” 1860, t. II, Nowa Seria t. XI, s. 67–88; R. Hube III, s. 387; S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo...*, s. 98; S. Plaza, *Historia...* t. I, s. 449. O lasce piszemy w Tomie I, s. 100–101. Wyrażamy tam przypuszczenie, że woźny miał własną laskę – symbol publicznego charakteru jego funkcji.

wydanym. Była to tak zwana wstecz do sędziego, kiedy to strony powoływały się w sądzie na świadectwo innego sędziego, będącego w innym miejscu przez dotykanie laski sędziowskiej i danie jej woźnemu, który z nią szedł do sędziego mającego zeznać. Legitymowanie się woźnego laską, uprzednie jej dotyknięcie i wręczenie woźnemu, wywołało też nazwę takiego postępowania, jako postępowania za laską...⁶⁴². Można ją rozumieć w tym sensie, że sędzia daje swą laskę stronie procesowej, która ją dotyka i przekazuje woźnemu. Ten szedł z nią do adresata wsteczcy a laska go przed nim legitymowała. Dla czego jednak strona wnioskująca ma laskę dotykać, czy można wziąć laskę nie dotykając jej?

Według dotychczasowej wiedzy laską dotyka woźny osobę lub rzecz, co miało symbolizować, że ta osoba/rzecz staje się przedmiotem zainteresowania władzy sądowej, spoczęła na niej „dłoń prawa”. Zatem nie ubiegający się o wstecz miał laskę dotykać, lecz woźny ewentualnie dotykał nią osobę, którą miał zapytać. Wydaje się wszakże, że wówczas, gdy adresem wsteczcy był sędzia, wystarczało okazanie mu laski. Powaga sędziego, dystans dzielący go od woźnego, chyba nie pozwalały na fizyczne dotyknięcie sędziego laską. Są to jednak tylko nasze przypuszczenia, których źródłowo podbudować nie możemy. W źródłach odnoszących się do wsteczcy nie znajdujemy informacji o tym, jakie czynności przy pomocy laski woźny wykonywał, do czego ona mu służyła⁶⁴³.

5. Kogo sąd wysyłał ze wsteczą

R. Hube dla XIII wieku stwierdza wysyłanie ze wsteczą w jednym przypadku kogoś określonego jako *nuncius*, w drugim – podkomorzego⁶⁴⁴.

⁶⁴² J. Rafacz, *Dawne prawo...*, s. 119 i nast.

⁶⁴³ Samo udzielenie laski przez sędziego zainteresowanym nie zawsze jest w zapiskach notowane, zob. np. Leksz. I, 1826/1394: *Item veluti dominus Martinus gladifer Kalisiensis cum Petrassio Czepursky receperunt se pro recognicione ad ministerialem.*

⁶⁴⁴ R. Hube I, s. 226–228, patrz wyżej, ods. 641.

W księgach sądowych na ogół nie ma wzmianki o tym, kto udawał się ze wsteczą⁶⁴⁵. Tam, gdzie takie informacje się znajdują, wysłannikiem jest woźny⁶⁴⁶.

6. Adresat wsteczy

6.1. Sędzia lub podsędek

Jest bardzo niewiele wzmianek o kierowaniu woźnego do sędziego lub podsędka, czy generalnie do sądu z wsteczą.

Leksz. II, 1186/1399, Gniezno

*In causa Johannis Jaromirski cum Laurencio Lodski. Item ita debet littera dari ad ministerialem Poznaniensem, qui debet equitare ad subiudicem dictum Jad et inquirere...*⁶⁴⁷

Z sądem jako adresatem spotykamy się w zapisce poznańskiej
Pozn. I, 742/1401

Item pendet terminus inter P. P. et J. P. ad duas ebdomadas ad ferendam sententiam, quomodo ministerialis debuit equitare ad iudicium Pysdrense et inquirere rei veritatem inter prefatos dominos...

6.2. Podsędek i woźny

Nie znamy okoliczności, które skłoniły strony do wsteczy tak do podsędka, jak woźnego.

⁶⁴⁵ Na przykład w Leksz. II brak informacji, kto został do wsteczy wydelegowany w następujących zapiskach: 193, 813, 848, 1001, 1214, 1222, 1308, 1323, 1476, 1916, 1938, 2056, 2253, 2405, 2426, 2442, 2465, 2484, 2496, 2556, 2573, 2633, razem 23 zapiski. O woźnym wysłanym ze wsteczą informują zapiski nr 1078, 1246, 1314, 1693, 2418, łącznie 5 zapisek, proporcja 5:23.

⁶⁴⁶ Zob. np.: Leksz. II, 1246/1399, Gniezno, 1693/1394, Kościan. Nie wiemy, na jakiej podstawie Plaża, *Historia...*, t. I, s. 449 pisze, że wysyłano komornika. W zapisce łączycykiej woźny ma pytać sąd miejski w obecności pisarza (nie wiadomo którego sądu): Łęcz. I, 1315/1389, Łęczycza z.: *Item questio, debet interrogare Stanislaus ministerialis in presencia Grzimconis notarii advocatum Lanciensem cum scabinis in iudicio, ut moris est, locatis, si iudicaverunt dominum I. B. cum fratribus ipsius cum advocatissa de Clodava pro 200 marcis gr. et si formaliter diiudicaverunt, odsandzili, hoc nobis remittatur.*

⁶⁴⁷ Jest to jedyna informacja o tym, że woźny otrzymywał pismo. O wsteczy do sędziego patrz też Leksz. I, 2135/1396: *Nota, quod ministerialis debet equitare ad subjudicem dictum Jad, et dicere debet: „domine subjudex recognosce, utrum dedisti terminum dominis, videlicet... ad capitaneum Poznanie... pro skaszane vulg. pro pokup, sicut in iudicio sibi dicto Stanislao tunc presidenti vulg. naganily, vel utrum adhuc apud te vestecz habes, recognosce, sicut de jure habes”.*

Leksz. II, 2598/1400, Kościan

...Nicolaus ter se recepit per corulum et quarto ultra jus ad subjudicem et ministerialem.

Ta zapiska jest ciekawa również ze względu na wzmiankę o wielokrotnej wsteczy, dlatego do niej jeszcze wrócimy.

6.3. Woźny

W wyżej przytoczonych zapiskach woźny występuje w charakterze wysłannika ze wsteczą. Poza tym, bywa on też tym, do którego pytanie jest kierowane.

Leksz. II, 1246/1399, Gniezno

Item... ministerialis debet equitare ad alium ministerialem infirmum... ofstecz⁶⁴⁸.

Wstecz do woźnego rodzi szereg pytań, ponieważ występował on nader często w charakterze zwykłego świadka, powstaje więc problem, jak w źródłach odróżnić te dwie jego role. Do tego zagadnienia przejdziemy po przedstawieniu kręgu adresatów wsteczy.

6.4. Kilku adresatów i kilka pytań, czyli wstecz skumulowana

Spotykamy przypadki, w których występującą wstecz można zinterpretować jako wstecz skumulowaną – w jednej wsteczy kilku adresatów i kilka pytań różnych od każdej strony procesowej. Na przykład w sporze o to, czy było urzędowe wwiązanie czy samowolne zajęcie nieruchomości, jedna strona kieruje wstecz do woźnego, sądu i orzekającego w danej sprawie sędziego, druga strona chce od sądu *ad quem* potwierdzenia, że „dostała” terminu.

Leksz. I, 3069/1399

...Et dominus Naklensis respondit: quod illigavi me secundum jus et de judicio mihi dederunt illigacionem. Et Wolframus recepit se ad ministerialem, ad judicium et ad judicem istum, qui dominum Nakelsky indicavit. Dominus autem Nakelsky recepit se ad librum terrestrem Costensem, quod astitit terminis,

⁶⁴⁸ Także Leksz. I, 1541/1393; Ul. II, 11130/1400; Helc. II, 3007/1441; AGZ XV, 4388/1490, Lwów z.

*et Wolframus recepit se ad iudicem, pro quo me iudicavit, et pro quam multis pecuniis. Et quilibet ipsorum ex utraque parte pro se respondeat, prout melius potest*⁶⁴⁹.

6.5. Adresat wsteczny niepodany

Czasem zapiska nie informuje, do kogo posłano ze wsteczą.

Leksz. I, 2643/1388

Item pendet terminus inter commendorem et inter Nicolaum Splawski pro duplici wstecz ad dominum capitaneum, quando dominus capitaneus venit in Poznaniam...

6.6. Kłopoty z woźnym-adresatem wsteczny

Pewne wątpliwości przy poszukiwaniu w źródłach wzmianek o wsteczny do woźnego biorą się stąd, że woźny występował też jako świadek i nie zawsze da się w źródłach precyzyjnie oddzielić obie te jego role. Gdy woźny staje przed sądem i zeznaje, należy przyjąć, że w tym przypadku występuje w charakterze świadka. Gdy do woźnego wysyła się z zapytaniem innego woźnego – mamy do czynienia ze wsteczą. Oto klasyczny przykład wsteczny do woźnego

Leksz. II, 1693/1394, Kościan

*Ministerialis recognovit coram iudicio, quod sicut debuit ipse ministerialis ire pro recognitione vulg. ofstecz ad antiquum ministerialem ex parte L. L. et K., etiam ipse voluit ire, sed K. noluerunt*⁶⁵⁰.

Helc. II, 3007/1441

Stans Andreas coram facie Iudicii dixit, quod non citavit Paulum de Wyliczka ponderatorem... P. autem dixit: „quod sum paratus ad ministerialem, qui me citavit ad hodiernam diem”. Et pro isto ceperunt corulum ad recognitionem ministerialis, utrum ipsum citavit, an non, pro pena sex scotorum.

⁶⁴⁹ Także Pozn. I, 2328/1405. Tu mamy dziwną sytuację, do podsędką kieruje się pytanie, czy woźny dokonał wwiązania. W zap. 2413 podsędek potwierdza dokonanie wwiązania. Powstaje pytanie, czemu pytania nie skierowano wprost do woźnego. O wsteczny do woźnego w związku ze sporem o wwiązanie informuje AGZ XIV, 2595/1452, Lwów gr. Gdy strona odwołuje się pro corulo do woźnego, przeciwnik twierdzi, że woźnego strona wysłała na Węgry i wokół tej ekspedycji na Węgry toczy się dalej spór.

⁶⁵⁰ Zob. też Helc. II, 2928/1441, 3007/1441; AGZ XV, 4388/1490, Lwów z.; AGZ XII, 119/1436, Halicz z.: *In presencja dominorum Czeszkowsky procurator ven. I. de P. expedivit alias o d b i l H. de P. in causa hac, quo (sic) sit in forma citatorii (H. de P. nie stanął w terenie, gdy miano rozstrzygać o drodze, a powód i inni wraz z woźnym byli obecni). Et pro ista visione recepti sunt ad librum inscriptionis istum et ad ministerialem. W Ul. I, 1908/1382, Wodzisław, przypadek wysłania ze wsteczą do woźnego z innego powiatu: P. de Z. cum S. de S. terminum tertium. Ad dominum Imramum receperunt, quia ministerialem Albertum Cochel miserunt ad alium ministerialem Vislicienssem ad districtum.*

Na wstecz może też wskazywać użyta terminologia:

Leksz. I, 2097/1396

*Item Nicolaus Splawski justo vero iudicio suo termino astitit super kmethones domini poczesze pro lup vulg. et vulneribus, pro fste cz, sicut ministerialis recognoscere debuit, et jus assignavit*⁶⁵¹.

Ul. II, 11130/1400, Czychów

... *pro recepcione ad corulum.*

Z pewnością woźny w charakterze świadka występuje tam, gdzie strony mają stawić go w sądzie, by złożył zeznanie

Leksz. II, 2569/1400, Kościan

*Item terminus pendet inter dominum Vincencium Nakelensem et Wolwramum de Boczdze... ad statuendum et cognoscendum per ministerialem Costinensem, utrum dominus Nakelensis secundum formam juris inhibuit vulg. zapowiedzal suam hereditatem Szemino...*⁶⁵²

Jak jednak zinterpretować następujące zapisy?

Pozn. I, 2364/1405

Item Hedwigis de Bnino habet terminum... cum Boguslava de C. ad statuendum ministerialem, racione recognicionis vulg. o wstecz.

AGZ XIV, 1730/1446, Lwów gr.

Franczko de Dz. actor cum incipiebat proponere super nobilem Nicolaum de Sz. reum pro eo, quia sibi homines profugos restituere noluit. Et Nicolaus dixit: „nunquam sum citatus pro eisdem ad ius castrense”. F. dixit: „paratus sum ad librum, quia te citavi et ad ministerialem pro tres marcis”. Et iudex eis corulum dedit et partes corulum receperunt. Et in instanti ministerialis recognovit, quia ipsum Nicolaum citaverat. Et nos iudex, audita recognicione ministerialis et libri perleccione, Franczkoni homines adiudicavimus et ipsos ad duas septimanas restituere debet.

Czyżby ówczesnym myliła się wstecz ze zwykłym stawaniem w sądzie w charakterze świadka? Na to zdają się wskazywać inne zapiski

⁶⁵¹ Zob. też Leksz. II, 1078/1398, Gniezno: *Pendet terminus... ad recognoscendum, vulg. ofstecz...* Wstecz można dopatrywać się tam, gdzie strony spierają się czy było pozwanie i proszą o łaskę, choć w zapisce termin wstecz nie występuje: Ul. II, 11130/1400, Czychów: *N. de R. penam VI scotorum A. plebano de... et iudicio VI scotorum pro recepcione ad corulum racione citacionis et termini.* Zob. też AGZ XIV, 2190/1449, Lwów gr.

⁶⁵² Więcej o woźnym-świadku patrz Rozdział 12, Woźny w sądzie. O częstym występowaniu woźnego patrz J. Rafacz, *Dawne prawo...*, s. 120, nie używa jednak autor w tym przypadku terminu wstecz.

Czynności woźnego sądowego

Pozn. I, 2594/1406

Item Petrassius et Mikossius de Vitcovice astitit termino super Msczigneum de Moscisko pro recognicione vulg. o wstecz, quia Vitcowski receperit pro isto, quod quidquid ministerialis recognovit coram iudicio, pro isto idem Msczigneus ipsis fecit accionem, vulg. obzalował. Sed Msczigneus recepit, quod fecisset accionem pro viginti marcis vadii. Et veniens ministerialis... recognovit, quod idem Msczigneus recipiens se pro recognicione noluit ipsum audire, et idem ministerialis recognovit. Et super hoc predicti P. et Mikosius adiudicatum solvit (s.).

Leksz. I, 1826/1394

Item veluti dominus Martinus gladifer Kal. cum Petrassio Czepurssky receperunt se pro recognicione ad ministerialem, utrum dominus episcopus Dobrogostius Poznaniensis contulit suam causam, quam habuit cum predicto P., vel non. Et sic veniens ministerialis recognovit coram dominis iudicio in regali presidentibus et reversit recognicionem dicens sic: „domini, sic se factum habuit inter predictos, quod cum dominus episcopus testes ducere debuit apud monachos, extunc pro rota certabant invicem, swadzili sze. Et tunc idem ministerialis recognovit... (sąd odesłał strony do starosty).

Mamy tu do czynienia ze wsteczą i z osobistym zeznaniem złożonym przez tegoż woźnego, do którego wstecz była skierowana. Wstecz do woźnego mogła zdarzać się rzadko choćby z tego względu, że był on obecny w sądzie w czasie rozpraw. Do wsteczy mogło dochodzić, gdy woźny był chory lub w podeszłym wieku⁶⁵³.

Trzeba też mieć na uwadze, że woźny był zwykle „podłego” stanu, do niego posłów nie posyłano, jego do sądu wzywano, by świadczył. Stąd tak wiele w źródłach wystąpień woźnego w charakterze świadka⁶⁵⁴.

⁶⁵³ Z powodu choroby – Leksz. I, 1246/1399, Gniezno, z powodu podeszłego wieku – Leksz. II, 1693/1394, Kościan. W zapisce lwowskiej z 1490 r. gdy woźny z powodu choroby nie mógł złożyć relacji w sądzie, zeznanie odebrała (domyślnie: w domu chorego) strona procesowa: AGZ XV, 4388/1490, Lwów gr.: *Nobilis Nicolaus Lanka heres de Sroky recognovit (quia) olim Iohannes ministerialis tonsus Scircensis coram predicto N. L. in lecto egritudinis iacens recognovit, (quia) ius affectabat apud nobilem H... super hominem ipsius... ministerialis (ei) citationem dederat.*

⁶⁵⁴ Patrz Rozdział 12. Woźny w sądzie.

7. Wielokrotność wsteczcy

Nie wiemy, jak rozumieć następujące zapiski

Leksz. II, 2598/1400, Kościan

Nicolaus ter se recepit per corulum et quarto ultra jus ad subjudicem et ministerialem

Leksz. I, 2643/1398, Poznań

Item pendet terminus inter commendorem et inter Nicolaum Splatwsky pro duplici wstecz ad dominum capitaneum, quando dominus capitaneus veniet in Poznaniam.

Czyżby wzorem pozywania i innych czynności woźny powtarzał wstecz kilkakrotnie? Zbyt szczupła ilość informacji nie pozwala wyjść poza znaki zapytania. Na wielokrotność wsteczcy wskazuje zwrot *et quarto ultra jus*.

8. Treść zapytania

Zazwyczaj zapiski informują, o co woźny ma pytać, np.

Leksz. II, 1246/1399, Gniezno

...si citaverint predictae tres sorores... aliam sororem ipsarum...

przy czym informacje uzyskane w wyniku wsteczcy są niekiedy wcale obfite⁶⁵⁵.

Czasem występuje zwrot formularzowy *pro inquirenda rei veritate*⁶⁵⁶.

Są też zapiski nie informujące, o co adresat ma być pytany

AGZ XIV, 3665/1456, Lwów gr.

Nobilis P. Cz. remansit tres marcas pene nobili P. C. ... prout recepti sunt sub corulo ad recognicionem Mathie ministerialis.

⁶⁵⁵ Zob. np. Piekos. Wybór, 1325/1409, Poznań; Leksz. II, 1186/1399, Gniezno; 1246/1399, Gniezno.

⁶⁵⁶ Pozn. I, 2474/1405.

9. Kto towarzyszył woźnemu przy wsteczy

Woźny sam ze wsteczą nie jechał, towarzyszyły mu obie strony procesowe, np.

Leksz. I, 2056/1395

...*ministerialis... recognovit, quod cum domina B. cum sororibus et cum sestrzenicze ipsius, heredibus de K., recipiunt pro recognicione po vescze et equitare cum L. L., extunc predicte de K. po vescze equitare noluerunt nec ius dare ministeriali voluerunt* (proszą natomiast sąd o odesłanie sprawy przed króla, na co sąd się nie godzi).

10. Opłata za wstecz

Za udanie się ze wsteczą należała się woźnemu opłata, źródła jednak o tym rzadko wspominają. Jedną taką wzmiankę zawiera wyżej cytowana Leksz. I, 2056 – opłata kryje się pod określeniem *jus dare ministeriali*. Jej wysokości nie znamy, a informację w Leksz. I, 2056 należy rozumieć w tym sensie, że opłata była konieczna, bez jej uzyskania woźny wsteczy nie wykonywał, ponadto winny ją uiścić obie strony procesowe.

W zapisce poznańskiej z 1395 r., gdy jedna ze stron, mimo uprzedniej zgody na wstecz, nie chciała uiścić opłaty woźnemu, ten ze wsteczą nie pojechał, a strona upadła w sprawie

Leksz. I, 1969/1395

Item veniens ministerialis in iudicium regale et recognovit, manifeste, quod equitare debuit ad subjudicem Poznaniensem ex parte domini S. L. et E. et A. et A., ut recognosceret uti de jure habet pro zawat vulgo dictis pro 50 gr. puszczini. pro quo dominus S. L. ius ministeriali assignavit et dicti kmethones non dederunt, et sic domini predicto S. adjudicaverunt, quod eosdem kmethones evasit. Et jus iudicium assignavit.

Nie należy tej opłaty utożsamiać z karą umowną, o której traktuje art. 28 *Constitutiones terre Cracoviensis*, ta bowiem nie przypadała woźnemu, lecz uiszczala ją strona pokonana wsteczą na rzecz strony zwycięskiej⁶⁵⁷.

11. Kara

Według art. 28 *Constitutiones terre Cracoviensis*, gdy strona występuje z propozycją wsteczcy i proponuje karę w wysokości 3 grzywien lub 6 skojców, do przeciwnika należy wybór wysokości kary.

art. 28. *De corilo*

Item si aliquis aliquem provocaverit in lite pro corilo alias za laska pro perditione ac pro lucro, sive tres marcas sive sex scotos proponet ad corilum, tunc provocatus ad corilum arbitrium habebit eligendi, ut sumat corilum pro tribus marcis sive pro sex scotis.

Karę 3 grzywien spotykamy we lwowskich księgach grodzkich AGZ XIV, 3665/1456, Lwów gr.

*Nobilis P. Cz. remansit tres marcas pene nobili P. C. ... prout recepti sunt sub corulo ad recognicionem Mathie ministerialis*⁶⁵⁸.

O karze 6 skojców wzmiankują zapiski krakowskie, tu jednak karę tę otrzymuje strona zwycięska, a także sąd

Ul. II, 11130/1400, Czchów

*N. de R. penam VI scotorum A. plebano de... et iudicio VI scotorum pro recepcione ad corulum racione citacionis et termini*⁶⁵⁹.

Była to zazwyczaj kara umowna, którą płaciła strona, dla której wynik wsteczcy był niekorzystny, na rzecz strony zwycięskiej

AGZ XIII, 712/1437, Przemyśl z.

Sub pena sex scotorum receperunt se ad corulum...

⁶⁵⁷ Tekst przepisu w pkt 11 Kara.

⁶⁵⁸ Także AGZ XIV, 2595/1452, Lwów gr., lecz w AGZ XIII, 712/1437, Przemyśl z., strony ustalają karę w wysokości 6 skojców.

⁶⁵⁹ Zob. też Helc. II, 2527/1434: *J. de W. binam penam sex scotorum Petro de ib. et iudicio binam sex scotorum, unam racione dicti ordei et aliam pro recepcione coruli ad ministerialem*. Helc. II, 3007/1441: *Et pro isto ceperunt corulum ad recognicionem ministerialis pro pena sex scotorum*. Nie wiadomo, czy tylko na rzecz strony.

Czynności woźnego sądowego

Skoro wysokość kary była pozostawiona woli stron, mogły ją one dowolnie regulować. W zapisce krakowskiej z 1441 r. strona odwołuje się do woźnego pod rygorem upadku w sprawie i kary XV (dla sądu).

Helc. II, 2928/1441

Datus est terminus ad interrogandum ad tres septimanas inter Jacobum kmethonem de J. et Nicolaum de M., quia idem Nicolaus obmittendo testes, quos nominare debuit, recepit se pro lucro et perdicione, et pro pena XV ad recognicionem ministerialis secundum librum.

12. Relacja ze wsteczy

Jak przy wykonaniu innych czynności, woźny po wykonaniu wsteczy składał sądowi sprawozdanie⁶⁶⁰.

AGZ XIV, 2580/1452, Lwów gr.

...Mathias Pyeczony ministerialis terrestris Leopoliensis sicut fuit directus de concordia ad dominum Zawissium Zakrzewski inter Georgium tenutarium in Z. ex una et Maczek poponem de Z. ad interrogandum, quomodo iudicavit tamquam iudex dominum Georgium cum Maczek popone eius, qui Zawissius dixit et dedit pro responso, quia sedebat super iure usque ad vesperem et Georgius ipsum condempnavit in lucro suo et pop M. non stetit, et super eo Zawissius iudex memoriale positum per G. recepit. super quo Georgius iudex castri Leopoliensis super ista recognicione positum memoriale recepit et sentenciavit sibi Georgio pro lucro viginti sexagenas, sicut proposuit⁶⁶¹.

Czasem zamiast ustnej relacji, albo obok niej woźny doręczał pismo sędziego, do którego został wysłany

Kal. I, 658/1402

Item in causa... in presencia supradictorum (stron procesowych) veniens Andreas ministerialis Gneznensis litteram ex parte Nicolay advocati Pyszdrensis

⁶⁶⁰ R. Hube, III, s. 387, S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo...*, s. 98.

⁶⁶¹ W Leksz. I, 1186/1399, Gniezno, woźny tak relacjonuje swe wystąpienie przed sędzią, do którego udał się ze wsteczą: *Domine Jacussie, misit me ad te iudicium regale Gneznense, si tu iudicasti Johannem Jaromirski cum Laurencio Lodski in Poznania denuo pro 30 marcis pecunie Judeorum, quam pecuniam idem Lodski acquisivit in dicto Johanne Jaromirski prius in Costen.* Zob też tekst cytowany wyżej w ods. 647 (Leksz. I, 2135/1396).

patentem, eius sigillo sigillatam, ad quem se (strony procesowe) alterutrum remiserant, vulg. po wsteczcy, in quaquidem littera inventum est (że przed wójtem jakiś spór się toczył). Ze względu na obszerność zapiski nie przytaczamy jej w całości, kwestii istotnych dla wsteczcy w niej nie ma.

Woźny zatem składał zeznanie w sądzie także wówczas, gdy wsteczcy nie doszła do skutku

Leksz. II. 1693/1394, Kościan

Ministerialis recognovit coram iudicio, quod sicut debuit ipse ministerialis ire pro recognitione vulg. ofstecz ad antiquum ministerialem ex parte L. L. et K., et etiam ipse voluit ire, sed K. noluerunt.

Czasem sąd *a priori* postanawia, jakie będą konsekwencje uzyskanych od adresatów wyjaśnień

Leksz. II, 2569/1400, Kościan

Item terminus pendet inter dominum Vincencium Nakelensem et Wolwramum de Boczdze... ad statuendum et cognoscendum per ministerialem Costinensem, utrum dominus Nakelensis secundum formam juris inhibuit vulg. zapowiedział suam hereditatem Szemino, in qua recepit duos equos Wolwramo. Si cognosceret, quod inhibita fuit hereditas secundum formam juris extunc V. lucratus est, si vero non cognosceret, extunc Wolwramus obtinuit suam causam.

Przedstawiając rolę woźnego przy wsteczcy odczuwamy pewien niedosyt, mianowicie zbyt szczupła suma informacji spowodowała, że wiele nasuwających się pytań pozostało bez odpowiedzi, prawdopodobnie wiele niejasności dałoby się wyświecić w monograficznym studium poświęconym wsteczcy.

9.

WOŹNY PRZY NAGANIE I MOCJI SĘDZIEGO

Odmienne, niż to miało miejsce przy naganie szlachectwa, udział woźnego sądowego w sytuacjach, w których dochodziło do nagany sędziego, jest w źródłach często notowany, ponieważ bez niego nagany nie można było skutecznie. Strona zamierzająca naganąć sędziego, winna była zwrócić się z prośbą o przydzielenie woźnego⁶⁶².

AGZ XVII, 3606/1473, Lwów gr.

...*Post iudicis decretum Gregorius dixit: „domine Iudex, addite mihi ministerialem”*.

Było to żądanie ujęte w formę prośby, której sąd zazwyczaj nie odmawiał. Z terenu Mazowsza A. Wolff przytacza ze źródeł rękopiśmiennych wzmiankę o odmowie przydzielenia woźnego, ponieważ zaszła już *res iudicata a in executione rei iudicate motiones remitti non debent*⁶⁶³.

⁶⁶² J. Rafacz, *Nagana sędziego w dawnym procesie polskim*, Lublin 1921; A. Vetulani, *Nagana sądowa w dawnym prawie polskim. Uwagi z powodu pracy Dra Józefa Rafacza pt. Nagana sędziego w dawnym procesie polskim*, CPIE, R. XXI, 1923, nr 7–9, s. 203–221. Vetulani tylko incydentalnie porusza udział woźnego w naganie sędziego. Przypomina natomiast, że *Consuetudines terrae Cracoviensis* znają nagane woźnego, ibidem, ods. 3 na s. 206–207. W prawie stanowiącym w przepisach dotyczących nagany sędziego, brak wzmianek o woźnym, zob. *Syntagmata* art. (51), LII, *De illo, qui se asserit iniuste condemnatum* (Ł. 51, Król. 47, SPPP 50), art. (117) *De illo, qui sententiam iudicis redarguit* (Król. 142, 145, Ł. 120, SPPP 119). Wyjątek stanowi statut nowokorczyński z 1465 r., art. II, IP, s. 308. O naganie sędziego w prawie sasko-magdeburskim i udziale w tym woźnego zob. M. Jaskier, *Ius municipale...*, s. 578–580, art. 18, *De querelis extra iudicem, iustitiam facere denegantem*. Glosa rozszerza przedmiotowo nagane za wyrok, z którego strona jest niezadowolona (*protestetur scabinis et preconem*, ibidem, s. 579 kol. pr. i s. 580, kol. lewa).

⁶⁶³ A. Wolff, *Studia...*, s. 210.

W AGZ XIV, 2445/1451, Lwów gr. naganieni sędzia i pisarz podnoszą zarzut, że nagana nastąpiła po wyroku i przyjęciu przez nich pamiętnego

Gsus doms. I. H. iudex prefatus et A. Baccalarius de Schamothuli, Notarius cause huius, protestati sunt, quia nobil. Katherina cum A. B. per procuratorem ipsorum dabant eis terminos verbales per Ministerialem Ianussium post sentenciam et memorialis receptionem ad dominum Regem.

Przy naganie sędziego woźny swe czynności wykonuje zawsze sam, bez asysty, prawdopodobnie dlatego, że działo się to w sądzie podczas rozprawy. Również z tego względu nie on relacjonuje przebieg nagany.

Gdy woźny został przydzielony, wówczas naganający polecał mu pozwać ustnie sędziego, co zwykle w źródłach jest odnotowane jako wyznaczenie terminu do stawienia się przed sądem wyższym.

AGZ XVI, 3099/1505, Sanok gr.

...ministerialis, da terminum domini Iudici in presenciam mfi Capitanei...

AGZ XIX, 2892/1473, Lwów z.

...Et post hoc ministerialis Ianussius dixit: „domine Iudex, habeatis terminum coram domino Capitaneo”⁶⁶⁴.

Ponieważ był to pozew ustny, zgodnie z rządzącymi nim regułami woźny dotykał sędziego, prawdopodobnie przy pomocy ręki lub laski.

AGZ XV, 1868/1486, Lwów gr.

...Et tetigit ministerialis dominum Iudicem, dando sibi terminum ad dominum Capitaneum in una septimana post ingressum in Leopolim Sue Mfcie⁶⁶⁵.

Zapiski o ustnym pozwaniu sędziego, zawierają też przyczynę nagany, np.

AGZ XVII, 2842/1496, Przemyśl gr.

...Et Waynko ministerialis assignavit terminum Iudici pro eo, quia recepit causam ad interrogandum.

⁶⁶⁴ Zob. też AGZ XVII, 3606/1473, 2782/1495; AGZ XVI, 3099/1505; Pozn. I, 1823/1404.

⁶⁶⁵ Zob. też AGZ XV, 1875/1487. Por. S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo...*, s. 76: „Przy pozwie ustnym musiał woźny dotknąć się ręką pozwanego (*tactio, arestatio*)”. Według Wolffa, na Mazowszu tangit znaczy dotyka, obraża kogo i przypomina koronne motio, ruszenie, A. Wolff, *Studia...*, s. 206. Gotowi jesteśmy zgodzić się z Wolffem, z tym jednak zastrzeżeniem, że jest to jedno z wielu znaczeń, patrz Rozdział 5. Z AGZ XVI, 2091/1492, Lwów gr., można wnioskować, że ruszenie sędziego zwalnia naganającego z poddania się woli sądu. *Dominus Zawyscha succubuit penam Regalem 14 m. pro eo, quia iudicium non movendo, per ministerialem tactus alias przytknyony, ius noluit audire...* W AGZ XV, 2967/1500, Lwów gr., podkreśla się, że sędzia przydzielił komuś woźnego zanim został (sędzia) naganiony. Można sądzić, że taka decyzja podjęta przez sędziego naganionego przed oczyszczeniem się z zarzutu mogła budzić sprzeciw, AGZ XV, 2967/1500, Lwów gr.: *Recognicio ministerialis Johannis Zyelonka de iure additi fam. Alberto civi Leop. ante tactionem et mocionem iudicis Iacobi H. ex parte Anne M. ad quid sit necessarie Alberto, quod nob. Annam teti(git ut non recederet) a iure quousque satisfecerat pro istis omnibus Alberto, que sibi super ipsa iudicium decrevit. (w zap. 2968 Albertus affectavit condemnationem Anne, que tacta de iure recessit. Sąd jednak wziął ad deliberandum, ponieważ nie wiedział, czy Annę skazać).*

Czynności woźnego sądowego

Zwykle informacja o naganie znajduje się w zapisce, relacjonującej przebieg rozprawy, na której doszło do nagany. Czasem wszelako o dokonaniu nagany woźny informuje na innej rozprawie.

Helc. II, 4321/1487, Kraków gr.

...Sed ille respondere noluit, redarguens Judicem de male lata sententia, et dedit sibi terminum atque cittavit per ministerialem Nicolaum de iure datum, ad presenciam mfi domini Jacobi Castellani et Capitanei Cracoviensi hic presentis domini ipsius Judicis.

Wil. XIX, 119/1539, Chełm

...Et hicidem stans providus S. Z. ministerialis terrestris Chelmensis recognovit, quia judicem terrestrem Chelmensem movit ad affectacionem nobilis S. U.

W sądzie obok sędziego zasiadał z reguły też podsędek i inne osoby, wyroki sądów ziemskich są wydawane zazwyczaj przez sędziego i podsędkę, jednak naganiano zwykle tylko sędziego, np.

AGZ XVII, 2842/1496, Przemyśl gr.

(naganiający do woźnego) *des terminum Iudici ad presenciam mfi domini Capitanei*⁶⁶⁶.

Znacznie rzadziej nagana obejmowała szersze grono osób, np. w AGZ XIX, 785/1505 komorników-zastępców sędziego i podsędkę oraz pisarza, w AGZ XIV, 2442/1491 sędziego i pisarza⁶⁶⁷.

O to, kogo ze składu sądzącego można naganąć, toczył się ciekawy spór w sądzie kaliskim:

⁶⁶⁶ Tak w większości tu powoływanych zapisek, inaczej w Helc. II, 4001/1470, nietylko ze względu na tryb postępowania. Sędzia i podsędek oświadczają wszem wobec, że sprawę rozpatrzyli i wyrok wydali. Strona procesowa niezadowolona z wyroku każe wpisać do księgi, że sędzia i podsędek odmówili remisji na wiec w związku z niesprawiedliwym jego zdaniem wyrokiem: Helc. II, 4001/1470: *Dominus Johannes Judex et Johannes Subiudex Terre Cracoviensis generales protestati sunt coram omnibus hominibus circumstantibus, et Szytko ministeriali, quia ipsi erga Sbigneum Smyl de M. protulerunt sententiam in termino concitato ad satisfaciendum pro vulneribus. Sbigneus Szmil de M. dedit sibi inscribere, quod domini Judex et Subiudex noluerunt ipsum remittere ad Colloquium, pro iniusto decreto et iuxta citationem.*

⁶⁶⁷ AGZ XIV, 2442/1451, Lwów gr.: *Item Georgius Iudex protestatus est, quia K. cum A. ... dabant sibi per... ministerialem terminos verbales ad dominum Regem. ... Et similiter... Notarius huius cause... Z dziwnym przypadkiem mocji niejako na wszelki przypadek lub groźbą spotykamy się w zapisce ruskiej z 1473 r.: AGZ XIX, 2513/1473, Belz gr.: *Nblis Andreas Maggero heres de Zuzel tamquam procurator laboriosorum Mal, Ostach, Stepan, suorom kmethonum de Ruda alloquebatur super nbles Andream et Iacobum Maldrzyky heredes de Rogozno in tercio termino, iuxta suam citationem, qua ipsos cittaverat pro non statuicione furis videlicet Iohannis filii advocati Petri de Rogosno iuxta laudum tocium terre Belzensis, ut ipsum sibi statueret. Et ibidem stans nblis Andreas Maldrzyk nomine fratris sui Iacobi et suo dixit: domine Iudex, des mihi hoc ad dnum Capitaneum ad tercium diem post ipsius hic in Belz ingressum et tu ministerialis des terminum dno Iudici, ut me non condemnet alias nyes d a v a l et Notario des terminum ut mihi in librum scriberet ad tercium diem post ingressum dni Capitanei in Belz. Ministerialis Latosek dedit terminum Iudici et Notario. Ibidem Notarius dixit: Ministerialis et domini astantes, vobis testor, quia nihil actis scribo, nisi quod mihi dnu Iudex mandat. Et his ita dictis dni Andreas et Iacobus Maldrzyky a iure reverterunt, nihil ultra facientes. Andreas de Magyero actor condemnnavit nbles Maldrzyky in perdicione cause iuxta citationem et concitacionem et laudum terre. Cittacio... (tekst pozwu). Polecenie pozwania sędziego przed starostę otrzymuje woźny od strony procesowej zanim sędzia zajął stanowisko w rozpatrywanej sprawie.**

Kal. II, 587/1414

Andreas de Gora infamauit Marcisium M. iudicem dicens: „iniuriose me iudicasti”, et obtinuit sibi statim tres fertones pecunie regni. M. M. egit contra A. quod iniuriose infamasset eum dicens: „quod iudicavi, iudicavi de mandato assessorum meorum et decreto superiorum dominorum nostrorum, hoc est capitanei et tocius iudicii, et tu infamasti me minus iuste”. A. respondit repetendo: „et adhuc dico, quod iniuste me iudicasti”: M. respondit: „domini, ecce ago contra eum, quod infamat me secundo”. Respondit A.: „hoc, quod dixi, dixi pro eadem re”. Ceteri domini iudicio presidentes indixerunt purgacionem MM per sex testes, qui iudicio presiderunt, et ceteris ad testimonium. Terminus... Rotha: „Iaco cso skazal M. iaco szandza, to szkaszal naszą kaszną, naszą wolą, naszym wedzenim”

Kal. II, 590/1414

Relacja woźnego: świadkowie stanęli, przybył też Andrzej z Góry i zwrócił się z pytaniem do woźnego, kim jest ów sędzia, który tę decyzję (o przysiędze) wydał. Woźny: „nescio iudicem nominare, sed iudicium mandavit”. *Demum mandaverunt librum legere et inventum est, (quod) domini iudicio presidentes indixerunt purgacionem M. A. dixit: „notarie, quis mandavit tibi registrare et ad librum scribere”. Respondit notarius: „iudicium”. A. dixit: „tu debes mihi dicere unum”. Notarius dixit: „si deo tibi dicere de mandato dominorum, dicerem subiudicem”. Subiudex dixit: „omnes tunc iudicio presidentes, non ego solus”, sicque A. dixit: „ministerialis, assignes mihi terminum ad dominos superiores in hoc facto”. Ministerialis respondit: „non habeo potestatem dandi terminum tibi”. Hoc audito A. recessit protestacione facta, testes vero M. iuraverunt iuxta rotham superius scriptam, referenti vero ministeriali nulla parcium contradixit, sed ambe partes consenserunt in relacionem ministerialis, et adiudicatum domini receperunt, sed per nos dominos, iudicem et subiudicem petunt informari, an M. sit ab infamia purgatus.*

Są w tej sprawie jakieś podteksty, których nie możemy w tym miejscu, jako do tematu nie należących, odczytywać. W innej zapisce, tego samego dnia, Kal. II, 597 jest informacja, że sędzia Marcisius oczyścił się *ab infamia iuste et vere*, a w Kal. II, 599 Andrzej z Góry ma zapłacić karę za drugą infamię.

Czasem powstawały spory o to, czy nastąpiło pozwanie, to znaczy, czy termin został sędziemu dany

AGZ XVI, 1532/1481, Sanok gr.

Paulus dictus Szarna, procurator nob. A. S. de B., asseruit, quod Iudicem castrensem nostrum castris Sanok ob indebitam iuris sentenciam in causa inter... citare

Czynności woźnego sądowego

procuraverit et coram officio nostri capitaneatus sibi terminum assignaret. Przed sądem obie strony stanęły, rzekomo pozwany sędzia oświadcza: „*magnifici domini, P. dictus Sz. asserit me esse per eum citatum et ad huc diem terminum assignare, volo videre, quomodo me citavit, utrum ministeriali aut terminum habuerit mecum inscriptum et acticatum*”. *Qui Sz. neque ministeriali, neque inscriptione acticata libri castrensi, neque recognitione Notarii ipsum terminum inserendi causa, docere potuit.*

Sąd nakazał wieczyste milczenie, wymierzył karę XV na rzecz sądu i 3 grzywien na rzecz strony.

Innym razem sąd nie zajął stanowiska wobec nagany sędziego, co zostało skrupulatnie odnotowane w aktach

AGZ VIII, nr CXXV z 1552 r. Przemyśl z. Maciej Boguski sędzia i Adam Siemuszowski podsędek ziemscy przemyscy ogłaszają przebieg i wynik procesu Alberta, kanonika przemyskiego z Małgorzatą Bolestraszycką o zatopienie łąk i niszczenie siana.

Quod decretum pars concitata pro iure non suscepit, sed ab eodem et cum eodem gsum M. B. iudicem Premisl. ad colloquia generalia Premisliensia et in defectu colloquiorum ad convencionem generalem regni ubicunque locorum... per ministerialem terrestrem providum Iaczo de Przemisl movit, terminumque sibi comparendi cum eodem decreto... prefixit, et assignavit. Cui motioni iudicium non detulit nec eam suscepit. Actum et datum...

Czasem trudno orzec, czy prośba strony o odesłanie do sądu innego jest związana z naganą sędziego, np. w AGZ XIV, 2068/1448, Lwów gr., pełnomocnik pozwanego najpierw chce widzieć woźnego, który go miał pozywać, a gdy ten zeznał, że pozywał, wnosi o odesłanie sprawy do sądu ziemskiego. Sąd pyta wojewodę, ten każe sprawę osądzić, ponieważ już nastąpiła litispendencja i mają przecz sye. Pełnomocnik zwraca się do sędziego, by nie rozpatrywał tej sprawy, lecz odesłał do sądu ziemskiego lub przed króla. Na końcu czytamy *et testificatus est Ministeriali.* W tym ostatnim zwrocie można widzieć naganę sędziego. Dalszego ciągu nie znamy, pozostajemy więc w sferze domysłów.

Przed kim ma stanąć naganiony sędzia, o tym informuje wykonujący pozwanie woźny.

AGZ XVII, 2842/1496, Przemyśl gr.

Naganiający do woźnego: „*des terminum Iudici ad presenciam mfi domini Capitanei sexta die post sue Mfie hic in Premisliam adventum. Et Vaynko assignavit terminum Iudici pro eo, quod...*

W księgach sądów grodzkich, woźny naganionego sędziego pozywał zwykle przed starostę⁶⁶⁸. W Helc. II, 3283/1447, Kraków z., naganiony komornik pozywa pozwem wzajemnym przed swego mocodawcę – podsędką⁶⁶⁹.

Pozywano na wiec lub na sejm, jak o tym świadczy wyżej powołane źródło AGZ VIII, nr CXXV. Pozywano też przed króla

Pozn. I, 1823/1404

*...et sic accedens ministerialis assignavit terminum dicto... ad presenciam domini Regis*⁶⁷⁰.

a także przed króla w sejmie⁶⁷¹.

Warto tu odnotować sprzeciw naganionego komornika, pozwanego przed króla. Zdaniem naganionego, należy go pozwać przed wojewodę

AGZ XIX, 785/1505, Przeworsk z.

...quia Palatinus Russie e(s)t rector omnium iurium et officialium iudiciorum terrarum Russie et ante ipsum Notarius terrestris et omnes alii debent respondere pro omnibus excessibus iuris.

Zazwyczaj pozywając, woźny określał termin, w którym naganiony sędzia winien się stawić. Termin wyznaczał sędzia wchodzący na miejsce naganionego, lub naganiający:

AGZ XIV, 2951/1453, Lwów gr.

...et movit iudicem et cocz posuit. Vicecapitaneus cum dominis sedentibus post mocionem iudicis, partibus dedit terminum...

AGZ XVII, 2842/1496, Przemyśl gr.

*...Et tandem nob. Anna stans ministeriali dixit: „des terminum Iudici ad presenciam mfi domini Cepitanei sexta die post... adventum...”*⁶⁷²

Przy pozywaniu na wiec lub na sejm, termin stawienia się określano na 12 dzień od zwołania gremium, nie wliczając w to dnia inauguracji⁶⁷³.

Aczkolwiek tryb postępowania przy naganie sędziego był ustalony i przestrzegany, czasem spotykamy sytuacje, które temu przeczą. Oto np.

⁶⁶⁸ Na przykład AGZ XVI, 2740/1501, Sanok gr.; AGZ XVII, 2099/1486, Przemyśl gr. W AGZ XIV, 2951/1453, Lwów gr. naganiony sędzia zostaje pozwany przed wojewodę, lecz tenże wojewoda, Andrzej Odrowąż ze Sprowy, jest jednocześnie starostą lwowskim.

⁶⁶⁹ Tekst niżej, s. 260. Zob. też AGZ XVI, 2740/1501, Sanok gr. O pozywaniu wzajemnym patrz S. Kutrzeba, *Sądy...*, t. I, s. 35.

⁶⁷⁰ Zob. też AGZ XVI, 2971/1504 (w związku z 2970); Decr. Bobrz. 70/1512; Sand. 835/1419, Radom wiec.

⁶⁷¹ Wil. XIX, 119/1539, Chełm: *...ministerialis terrestris Chelmensis ... iudicem... movit... et terminum eidem coram sacra maiestate Regia assignavit...* Patrz też wyżej cytowaną AGZ VIII, nr CXXV.

⁶⁷² Zob. też AGZ XVII, 2782/1495, Przemyśl gr.

⁶⁷³ AGZ VIII, nr CXXV/1550.

Czynności woźnego sądowego

w sądzie poznańskim strona wnosi o odesłanie sprawy do króla, gdy sąd odmawia – poleca woźnemu, by wyznaczył sądowi termin przed królem, czyli nagania sędziego. Sędzia na to: „*sibi da mihi ius meum*”, co rozumiemy jako żądanie kocza. Naganiony kocza nie dał i uszedł z sądu. Mimo to woźny pozywa sędziego przed króla. Sędzia pyta go w jakim terminie ma się tam stawić, woźny jednak terminu ani miejsca nie podał. Sędzia oświadcza woźnemu, że stanie przed królem w Żninie⁶⁷⁴.

Raz jeden naganiony miał się oczyścić natychmiast (*incontinenti*), była to jednak sytuacja szczególna – starosta, przed którym, jak wiemy, naganiony zwykle miał stawać, tym razem był w sądzie

AGZ XVII, 1109/1475, Przemyśl gr.

Mfs Iohannes de Conyeczpole Capitaneus Premisliensis in iudicio residens, nobili Raphaeli de Ostrow ministerialem Iohannem Possoka addidit super se eidem dno R.

AGZ XVII, 1110

*Iipse... Capitaneus domino Nicolao Rosza addidit ministerialem ad citandum dominum Raphaellem de Ostrow ad videndum expurgacionem, prout ipsum in iudicio movit, quem in continenti ministerialis citavit ad hanc horam presenti iudicii, quem statim expurgavit dominus Capitaneus, quod iuste iudicavit*⁶⁷⁵.

Naganiony sędzia na tej samej rozprawie pozywał naganiającego, powołując się przy tym w zapisce krakowskiej na *mos terrestris*, przy czym wyznaczał krótszy termin.

Helc. II, 3283/1447, Kraków z.

S. de R. 20 marcarum pecunie... super A. de L. jure et judicialiter acquisivit, et circa hoc Andream Creszam de Z., qui protunc ex mandato domini Petri de Cz. subiudicis in iudicio pro camerario ipsius domini subjudicis presidebat, ipse A. citavit pro indebita sententia cause huius ad Colloquium generale. Idem vero Cresza, nolens in ipsa citacione tamdiu iacere, e converso citavit eundem A. de L. ad presenciam domini sui, videlicet Petri subiudicis, prout mos terrestris tenet, volens se iustificare in eadem causa.

W zapisce ruskiej z 1486 r., gdy woźny na polecenie naganiającego tknął sędziego

⁶⁷⁴ Pozn. I, 1823/1404. W AGZ XIV, 2442/1451, Lwów gr., termin jest podany, w AGZ XVI, 2971/1504, Sanok z., termin stawienia się przed królem nie wiadomo kto wyznacza, woźny czy naganiający (na 10 dzień po przybyciu króla do Krakowa).

⁶⁷⁵ Dalszy ciąg w AGZ XVII, 1110/1475.

AGZ XV, 1868/1486, Lwów gr.

...Et iterum Iudex per eundem ministerialem tetigit et dedit terminum Iacobo (naganiającemu), ut audiret iustificacionem alis sprawi, quarta die post ingressum domini Capitanei.

Naganionemu sędziemu wyznaczono tygodniowy termin po przybyciu starosty do Lwowa⁶⁷⁶. Sędzia chce się wcześniej oczyścić.

Na ogół – takie wrażenie odnosi się z lektury zapisek – naganiony sędzia temu woźnemu, którego przydzielił naganiającemu, poleca dokonać pozwu wzajemnego. Bywa jednak, że naganiony sędzia zwraca się do swego następcy o przydzielenie woźnego w tym właśnie celu.

AGZ XVI, 3037/1504, Sanok gr.

Nob. Nicolaus Hinczka, Iudex castris Sanocensis, ponens loco sui gsum Michaelem Vicecapitaneum castris Sanoc., tunc surgens dominus Iudex optavit a domino Iudice, quem in loco sui locavit, pro ministeriale, ut sibi daretur. Ipse H. ex iure sibi datum per ministerialem dedit Nicolao I. terminum, sub vadio XIII m., quod antequam discederet a iure sibi foret verus (sic, ZR) pro tribus m. (ostatni fragment niejasny).

Jak widać, w pozwie wzajemnym naganiony sędzia poleca pozwać naganianego w krótszym terminie niż mu wyznaczono, *ad expurgandum suam innocenciam*⁶⁷⁷.

Rafacz widzi dwa cele pozwu wzajemnego przy naganie sędziego

a) poprawienie pozwu strony naganianej, która zwykle pozywała do instancji wyższej niż należało, lub nie oznaczała dokładnie terminu stawienia się,

b) zapewnienie naganionemu możliwości oczyszczenia się, gdyby naganiancy nie stanął w terminie a nie było pozwu wzajemnego. Należało dać naganionemu sędziemu możliwość oczyszczenia się, nawet wbrew woli naganianego⁶⁷⁸.

⁶⁷⁶ W AGZ XVI, 2854/1502, Sanok gr.: naganionemu sędziemu polecono stanąć przed starostą szóstego dnia po jego przybyciu, nie licząc dnia przybycia. Sędzia w pozwie wzajemnym wyznacza dzień piąty z tym samym wykluczeniem. Podobnie w AGZ XVII, 2842/1496, Przemyśl gr. – termin dla sędziego – szósty dzień po przyjeździe starosty, sędzia w pozwie wzajemnym wyznacza dzień trzeci. Być może z pozwem wzajemnym mamy do czynienia w AGZ XIV, 2042/1448, Lwów gr.: *Gsus dominus Iohannes Golambek de Z. iudex terrestris Leopoliensis actor cum nob. Andrea P. de Cz. terminum habent ad duas septimanas coram domino Palatino vel suo iudice pro eo, sicut sibi dedit terminum facialem pro eo, sicut infamavit iudicem terrestrem, quod male et false littere exirent de iudicio terrestri, prout nobiles super eum fababant, ut esset iustus istius negocii infamie.*

⁶⁷⁷ AGZ XVII, 2842/1496.

⁶⁷⁸ J. Rafacz, *Nagana sędziego...*, s. 78–79.

Czynności woźnego sądowego

Nie kwestionując tego poglądu, zwracamy uwagę, że w zapiskach nie zawsze naganie towarzyszy pozew wzajemny.

Zazwyczaj naganiającemu nie odmawiano woźnego, czasem wszelako sędziowie stawiają różne przeszkody, by do nagany nie dopuścić, jak np. w zapisce przemyskiej z 1482 r., zbyt obszernej, by ją tu przytoczyć⁶⁷⁹.

Niewiele jest informacji o przebiegu procesu oczyszczającego sędziego, o udziale w nim woźnych. Udział ten był właściwie tam zbędny⁶⁸⁰.

Oczyszczenie z zarzutu sprawiało, że sędzia odzyskiwał zdolność sądownia, nawet gdy zapadł wyrok zaoczny

AGZ XVII, 2099/1486, Przemysł gr.

Ministerialis Barthossius Premisliensis recognovit, quia ad instanciam nobilis Iacobi S. ... generosum B. de O. iudiciorum castris Iudicem moveat et terminum sibi assignaverat ad presenciam mfi Predborii Cepitanei Premisliensis post ingressum ipsius in P. ... ad videndum ipsum iustificari. Qua die adveniente dominus Capiteneus cum Iudice protunc deputato B. de B. et cum aliis dominis prefatum Iacobum (czterokrotnie wzywał przez woźnego, lecz naganiający nie stanął, wobec czego sąd) ab iniqua et iniusta mocione Iudicem B. mundavit et ubi ad actus ulteriores fecit.

Prawdopodobnie publikacja 8 tomów AGZ o tym decyduje, że większość informacji o naganie sędziego pochodzi z województwa ruskiego i w znacznej mierze z drugiej połowy XV w. Może stąd powstać fałszywe mniemanie, że w innych ziemiach ten środek prawny był rzadziej stosowany, aczkolwiek partykularyzm prawny i tu mógł dawać o sobie znać. K. Tymieniecki jest zdania, że nagana sądowa nie była na Mazowszu zjawiskiem typowym⁶⁸¹. Według A. Wolffa mocja na Mazowszu pojawia się pod wpływem prawa polskiego/koronnego w związku z inkorporacją do Korony, ściśle w związku z wprowadzeniem jej z powrotem na sejmie piotrkowskim z 1538 r. Pierwsze wzmianki źródłowe na Mazowszu pochodzą z końca czwartego dziesięciolecia XVI w.⁶⁸²

⁶⁷⁹ Zag. ks., 1/1482.

⁶⁸⁰ Z tego względu w tych zapiskach, które informują o oczyszczeniu się sędziego z nagany, brak wzmianki o woźnym, zob. np. Ul. II, 7138; Helc. II, 1388, 1678, 2748, 2907; Łęcz. II, 772, 903, 904; AGZ XI, 3350; AGZ XIII, 5326, AGZ XIV, 2951.

⁶⁸¹ K. Tymieniecki, *Sądownictwo...*, s. 48.

⁶⁸² A. Wolff, *Studia...*, s. 210, O stosunkowo wczesnym pojawieniu się apelacji, zob. J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 553. O wczesnym zniesieniu mocji na Mazowszu pisze S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo...* (1921), s. 99.

W znacznym stopniu decyduje o naszej wiedzy to, co pisarze notowali w protokołach oraz to, czym się kierował wydawca, dokonując wyboru zapisek. W Małopolsce np. (Helc. II) o naganie sędziego dowiadujemy się nie z relacji z tej rozprawy, podczas której doszło do nagany – tych brak – lecz z relacji rozprawy, podczas której sędzia się oczyszczał. W zapiskach o takiej treści woźny nie występuje, co jest zrozumiałe⁶⁸³.

Na zakończenie, ku przestrodze, zwracamy uwagę, że nie zawsze tam, gdzie jako strona procesowa występuje sędzia, mamy do czynienia z naganą. Wszak sędzia poza pełnieniem funkcji sędziowskiej uczestniczył, jak każdy członek społeczeństwa, w obrocie prawnym, o czym się zapomina⁶⁸⁴.

⁶⁸³ Zob. np. Helc. II, 2221, 2729, 2936, 3469, 3605. Nawet uchwała wiecu postanawiająca, że na rozprawie w sądzie wiecowym nie wolno naganić pojedynczego sędziego, o woźnym nie wspomina, bowiem wzmianka o nim jest w tym kontekście zbędna, Helc. II, 3349/1448. Znaleźliśmy tylko jedną relację woźnego z przebiegu rozprawy, na której sędzia oczyszczał się z nagany: Ul. Mat., 105/1412: *Item veniens Troyanus ministerialis ius reddit recognoscens, quod nob. B. de S. se expurgavit de infamia per P. sibi obiecta et derogacione sui honoris, quod esset iudex iniustus et perperam iniquus, super quibus idem B. iudicatum solvit.*

⁶⁸⁴ Zob. Z. Rymaszewski, *Wokół problematyki...*, s. 106–107.

10.

WOŹNY PRZY NAGANIE PISARZA SĄDOWEGO

Nagana pisarza sądowego rzadko jest notowana w księgach sądowych. J. Rafacz przytacza tylko dwie informacje⁶⁸⁵, nam się udało znaleźć kilka dodatkowych, przy czym niemal każda jest specyficzna, co utrudnia dokonanie generalnej oceny udziału woźnego.

W zapisce wiślickiej z 1405 r. pisarz został pozwany przez podsędka sandomierskiego za złe zapisanie świadków, którzy mieli być stawieni przeciw temuż podsędkowi. O co dokładnie w tym zarzucie chodziło, tego nie wiemy. Gdy nadszedł termin rozprawy, podsędek zarzut cofnął. Tu rola woźnego, jak można sądzić, sprowadzała się do zwykłego pozwania pisarza.

Sand, 408/1405, Wiślica

Pro parte D. de M., notarii iudicialis, quia prout ipsum dominus N. Cz. subiudex Sandomiriensis citaverat, quod notam testium Nicolai de G. modo alio ad librum inposuit contra ipsum productorum, tandem in termino peremptorio idem dominus subiudex de huiusmodi termino liberum dimisit.

W roku 1433 pisarz sądu krakowskiego oświadcza na wiecu, że panowie w nim uczestniczący wysuwają przeciwko niemu jakieś zarzuty. Prosi więc sąd wiecowy, by polecił woźnemu ogłosić publicznie wezwanie do

⁶⁸⁵ J. Rafacz, *Nagana sędziego...*, s. 19. W ods. 4 autor powołuje Sand. 409, winno być Sand. 408, na co zwrócił uwagę A. Vetulani w obszernej recenzji tej pracy, A. Vetulani, *Nagana sądowa...*, s. 206. Ibidem zarzut błędnego podawania źródeł. Poza Sand. 408, Rafacz powołuje jeszcze jedną zapiskę rękopiśmienną – Castr. Crac. XIX, p. 249, J. Rafacz, op. cit., s. 20, ods. 6.

zgłaszania pretensji pod adresem pisarza, związanych z pełnioną przezeń funkcją. Woźny zadanie wykonał, z pretensjami nikt się nie zgłosił, sąd więc uznał niewinność pisarza. Sprawa musiała być poważna, skoro w charakterze świadków wystąpiło dwóch wojewodów, marszałek koronny i podkomorzy królowej⁶⁸⁶.

Helc. II, 1897/1433, Kraków, Coll. gle

Michael de Clonow Notarius domini Pauli Judicis Cracoviensis ad quosdam sermones et verba dominorum in Colloquio presenti presidencium, specialiter domini Cristini Castellani Cracoviensis, se iustificando, eosdem dominos petivit, ut ministeriali mandarent proclamare de ipso Michaele in hunc modum si idem Michael molestiam, injuriam, aut destructionem per suam scripturam in officio suo alicui faceret, quod accederet ad presenciam eorum dominorum, et contra ipsum Michaellem pro injuria sua proponeret. Bogutha autem ministeriali proclamante, nullus ymmo et minimus contra ipsum Michaellem exivit atque proposuit. Super quo dictus Michael coram dictis dominis solempniter justus remansit et est protestatus. Presentibus hijs dominis: Johanne de Tharnow Cracoviensi, Nicolao de Michalow Sandomiriensi Palatinis, Sbigneo Marsalco Regni Polonie, Cristino Castellano Sandecensi, Nemerza Canonico Cracoviensi et Petro de Pisary Subcamerario Reginali.

Trzeci przypadek spotykamy w lwowskich księgach grodzkich, przy czym zapis może budzić wątpliwości, czy istotnie mamy tu do czynienia z naganą pisarza. W 1451 r. woźny wyznaczył termin sędziemu przed królem, potem następuje lakoniczna wzmianka: *Et similiter Notarius huius cause*⁶⁸⁷.

Czwarta nagana jest odnotowana w bełzkiej księdze grodzkiej. W 1473 r. przed sądem grodzkim bełzkim toczył się proces o zbiegłego chłopca. Po żalobie powoda pozwany na zarzuty nie odpowiada, lecz nagania sędziego, przez woźnego wyznaczając mu termin przed starostą. Gdy idzie o pisarza, pozwany poleca woźnemu *et Notario des terminum ut mihi in librum scriberet ad tercium diem post ingressum domini Capitanei in Belz*. Woźny to polecenie zrozumiał jako naganę pisarza i jemu również wyznaczył termin przed starostą.

Pisarz jednak broni się: *„Ministerialis et domini astantes, vobis testor, quia nihil actis scribo, nisi quod dominus Judex mandat”*. Sprawa dziwnie się kończy,

⁶⁸⁶ Wydaje się, że oczyszczenie pisarza z zarzutów nastąpiło na tym samym wiecu, na którym owe zarzuty padły.

⁶⁸⁷ AGZ XIV, 2442/1451, Lwów gr.

po oświadczeniu pisarza pozwani uchodzą z sądu, sąd wydaje wyrok zaoczny, przysądżający powodowi to, czego żądał w pozwie⁶⁸⁸.

Z podobną sytuacją, to jest z naganą pisarza przy okazji nagany sędziego, spotykamy się w zapisce przemyskiej. W 1505 r. w sądzie ziemskim, złożonym z komorników, z których jeden był zastępcą sędziego a drugi zastępcą podsędka, podczas tzw. leżenia ksiąg, stanął Andrzej Rzeszowski i prosił, by mu przydzielono woźnego ziemskiego: *petioitque eundem ministerialem apud eosdem officiales sibi addi et ad acta presencia inscribi ad illa facienda, que circa acta presencia disponi sibi necessaria fuerint*.

Ponieważ nie była to zwykła sesja sądowa – *termini condempnabiles*, komornicy woźnego nie przydzielili, lecz zwrócili się o wskazówki do sędziego. Gdy idzie o pisarza, mamy następujący tekst: *Et Notarius prefatus terrestris referebat se ad suum officium ex eo, quod nihil aliud spectat suo officio nisi illa, quod iuridicum fieret sibi ad acta introduci fieret debere*. Wygląda ta wypowiedź na obronę przed jakimś zarzutem.

Do nagany komorników i pisarza jednak dochodzi, Rzeszowski pozywa ich przed króla. Pisarz pozwu nie przyjmuje, a jego argumentacja zasługuje na przytoczenie:

Iohannes Rozborsky Notarius terr. Premisl., notificabat se coram bonis hominibus in presencia actuum et in presencia ministerialis Iohannis Myedzwyyedz de Przybyschowka terr. Prem. glis, quia ipse Andreas Rzeschowsky assignavit sibi terminum Iohanni prefato coram regia maiestate... cui prefato Notario debuit dare terminum ad dominum Palatinum terrarum Russie glem, quia magnificus dms Pallatinus Russie e(s)t rector omnium iurium ac officialium iudiciorum terrarum Russie, et ante ipsum Notarius terr. et omnes alii debent respondere pro omnibus excessibus iuris et ipse non attendens officium magnificencie domini Pallatini dedit mihi terminum ad regiam maiestatem⁶⁸⁹.

Zakończenia sporu nie znamy. W ostatniej jego fazie, to jest w pozwaniu Rzeszowskiego pozwem wzajemnym (*ad iudicium terrestre Regie Maiestatis coram Iudice terrestri et Subiudice*) pisarz już nie występuje.

Mamy zatem do czynienia z naganą pisarza sądowego w trzech różnych okolicznościach i różnymi formami udziału w tym woźnego. W Sand.

⁶⁸⁸ AGZ XIX, 2513/1473, Belz gr.

⁶⁸⁹ AGZ XIX, 785/1505, Przemysł z. Komornicy z kolei argumentowali, że to nie król zlecił im funkcje sądenia, lecz sędzia i podsędek ziemscy, wobec czego przed nimi powinny się oczyszczać z nagany.

408 rola woźnego sprowadza się do zwykłego, jak się wydaje, pozywania pisarza. W Helc. II, 1897 właściwie nie ma formalnej nagany pisarza, są jakieś niepoehlebne opinie. Woźny wzywa wszystkich do zgłaszania pretensji wobec pisarza, pozostających w związku z pełnioną przezeń funkcją. W AGZ XIV, 2442 oraz w AGZ XIX, 785 i 2513 pisarz jest naganiony, ponieważ naganieni są sędziowie i tylko w tych trzech przypadkach woźny wykonuje czynności typowe dla nagany sędziego. Źródła nie informują, czy naganionego pisarza zawieszano w czynnościach i z jakim skutkiem kończył się proces oczyszczający.

11.

WOŹNY PRZY NAGANIE SZLACHECTWA

Gdyby udział woźnego w przysiędze oczyszczającej był bezsporny, można by jego rolę przy naganie szlachectwa omówić w punkcie poświęconym czynnościom łączącym się z przysięgą, w istocie bowiem do tego jego rola tu się sprowadza. Jednakże woźny nie zawsze uczestniczy przy składaniu przysięgi oczyszczającej.

W odniesieniu do Wielkopolski zwrócił na to uwagę M. Feintuch. Zaobserwował on w poznańskich zapiskach herbowych z początku XV w. występowanie w sprawach o naganę szlachectwa, jak to ujął „w roli woźnego” innych osób: „*subcamerarius, vicecamerarius lub eius locum tenens*”. Jego zdaniem wszelako jest zbyt mało informacji, by na ich podstawie orzec, że w tych sprawach woźny był niekompetentny⁶⁹⁰.

W. Semkowicz omawiając stosowaną w Wielkopolsce procedurę oczyszczania, która w tej dzielnicy miała miejsce poza sądem, główną rolę w jej przeprowadzeniu przypisuje podkomorzemu. Podkomorzy o wyniku jej powiadamiał sąd przez swego zastępcę. Gdy podkomorzy nie mógł uczestniczyć w przewodzie, wyręczał go oprawca lub komornik, a nawet zwykły szlachcic, nie piastujący żadnego urzędu. Nie jest jasne, czy według Semkowi-

⁶⁹⁰ M. Feintuch, op. cit., s. 185. Zapiski poznańskie o których ten autor wspomina, to zapiski kaliskie, wydane przez Ulanowskiego, które w naszej pracy oznaczamy jako Kal. II. Podobnie jak Feintuch sądzi A. Gąsiorowski, *Urzędnicy wielkopolscy 1385-1500. Spisy*, Poznań 1968, s. 10-11.

cza ci inni, występujący zamiast podkomorzego, przeprowadzali procedurę oczyszczenia się z nagany szlachectwa, czy jedynie zawiadamiali sąd o przebiegu przewodu⁶⁹¹. Dla nas jest istotne, że o woźnym ten uczyony w tym miejscu nie wspomina.

Gdy idzie o bliską Wielkopolsce ziemię łączycką, ostatnio A. Szymczakowa za szczególny atrybut woźnych łączyckich uznała asystowanie wraz z komornikiem podkomorzego przy odbieraniu przysięg w sprawach o naganę szlachectwa⁶⁹².

Co do Wielkopolski, istotnie w szeregu zapisek to *succamerarius* składa w sądzie relację z przebiegu przysięgi oczyszczającej.

Pozn. I, 1453/1403. Oczyszczenie się z nagany szlachectwa przez stawienie do przysięgi świadków. Naganił kmieć.

... *Et veniens Borislaus vicecamerarius coram iudicio regali fecit ipsum iustum et adiudicatum solvit.*

Ul. Mat., 142/1418, Pyzdry

*Nota, veniens personaliter nob. I. de C. subcamerarius et recognovit, quomodo nob. M. de R. produxit suos testes circa ymaginem Crucifixi... secundum ius et consuetudinem regni Polonie contra nob. B. de magna Cosmin pro infamia nobilitatis, qui iuramentum prestiterunt corporale*⁶⁹³.

W 1427 r. woźny powiadamia stronę o terminie wyvodu szlachectwa, a gdy ta nie stanęła, informuje o tym sąd.

Ul. Mat., 182/1427, Poznań

*Item veniens ministerialis coram iudicio recognovit, quia avizavit nob. P. de W. ex parte nob. P. de S., ut veniret, quare super se astare terminum permisit pro eo, quia sibi turpi infamia contradixit nobilitatem suam depravando et honorem, et ipse non venit, nec contradixit. Ideo domini... conseroaverunt eundem P. circa suam nobilitatem et honorem ipsius erga eundem P. de W.*⁶⁹⁴

Aczkolwiek rzadko, księgi sądowe wielkopolskie odnotowują obecność woźnego przy wywodzie szlachectwa:

⁶⁹¹ W. Semkowicz, *Nagana i oczyszczenie szlachectwa w Polsce XIV i XV wieku*, SHPP, t. I, z. I, 1900, s. 23.

⁶⁹² A. Szymczakowa, *Woźni sądowi...*, s. 90.

⁶⁹³ Zob. też Pozn. I, 1630/1403; Piekos. Wybór, 1293/1408 (powtórzenie w 1299), 1367/1409, 1368/1409. Bardzo często brak wzmianki o woźnym w Ul. Mat., i Inscr. clen.

⁶⁹⁴ Zob. też Ul. Mat., 183/1427, Poznań: *Et dum idem O. testes habebit, tunc debet avisare dominum D. de B. per litteram et ministerialem, ut pareret peremptorie testes audire etc.*

Czynności woźnego sądowego

UI. Mat., 169/1422, Kościan

... et veniens ministerialis recognovit, quod S., procuratorem ipsorum viva voce personaliter apprehensum ad eandem purgacionem vocavit et ipse dixit: „non vadam illac, nihil ibi habeo facere quid ad me”; et nos audito tali sufficienti testimonio, remansimus ipsum penes suam nobilitatem perpetue...

Inscr. clen. 1378/1415, Kalisz

Veniens Vincencius ministerialis recognovit, quod cum S. de S. testes suos pro infamia producere debuit in loco consueto erga N. R., facta prius recognicione vulg. pravo tha testibus suis, et cum testes iurare voluissent, dixit N. R.: „ministerialis, audi, ego volo scire, qui sunt isti testes...” (dalej sprawa toczy się wokół jednego naganionego świadka).

Roty wlkp., III, 1052/1424, s. 467–468, petit

Item veniens Stanislaus ministerialis recognovit, quod cum domina M. S. duxit testes, quos duxit pro domino N. O., quem intercessit, contra dominum G. D., extunc ipsis statutis circa crucem dominus D. dixit: „Nolo testibus dare iurare, quia J. G. est rusticus ex patre et matre”. Extunc cum ministerialis ius restituit, tunc procurator eiusdem G. egit super dominum D., quod sue nobilitati denegaret⁶⁹⁵.

Z pozostałych ziem dysponujemy zaledwie kilkoma wzmiankami o woźnym

MK 10, 165/1452, Kraków (s. 138)

...Circa cuius expurgacionem ministerialis proclamavit nobilem Otham de Plechow ad exaudiendos eosdem testes.

Inscr. clen. 1089/1468

(naganiony w obecności podskarbiego koronnego i starosty krakowskiego) *...tandem ipse B. (naganiony) predictum J. K. (naganiającego) ad iudicium castrense domini capitanei ad expurgandum nobilitatem suam citavit, quam citationem idem Andreas Grisz recognovit, sicut ministerialis.*

W zap. 1084 tenże Andrzej Grysz zeznaje, że pozwał.

Inscr. clen. 1623/1457, Warka

Iohannes preco Varcensis coram iudicio palam rocnovit (że jednego z przysięgających strona odrzuciła, ponieważ jest homo motus in honore)⁶⁹⁶.

⁶⁹⁵ Zob. też Wyw. szlach., 54/1418, Kalisz, 128 (bez daty, z 1. poł. XV w.), Kalisz. O szczególnej roli, jaką odgrywało naganianie świadka w wywodzie szlachectwa, zob. Jacek S. Matuszewski, *Nagana szlachectwa w Polsce w XV i XVI wieku*, ZN UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Ser. I, zes. 77, 1971, s. 142, pkt b.

⁶⁹⁶ Por. wyżej powołane zapiski wielkopolskie podobnej treści. Jako prawidłownicy przy przysięgach oczyszczających z nagany szlachectwa woźni w źródłach mazowieckich raczej nie występują. W dodatku (*Additamentum*) do Inscr. clen. jest materiał z księgi

W Helc. II, 3607/1458, Kraków gr. woźny wzywa do wysłuchania przysięgi oczyszczającej.

Koz., 6/1482, Chełm

...*Et ministerialis clamavit eundem N. (naganiającego) ad videndum probare (Stanislaum, naganiony) suam nobilitatem.*

Decr. Bobrz., 11/1508

(Naganiony, w celu oczyszczenia się, pozwał naganiającego pozwem pisemnym do sądu nadwornego, a gdy nadszedł termin rozprawy) *predictum Nicolaum (naganiającego) ministeriali Stanislao Sluska de Kazimiria, ut iuri compareret, clamare iuridice fecit, ut audiat documenta et probationem nobilitatis suae.* Pozwany stanął w sądzie, powód wywód szlachectwa przeprowadził.

Maz. herb., 1064/1540, Łomża

Nobilis Jacobus, dictus Choromansky, heres in Panza, civis Lomzensis, lękając się, by go za plebeja nie miano, prosi podstarościego, by zezwolił na przeprowadzenie wywodu szlachectwa. Podstarości *nobilem Mathiam Zaraba, preconem capitalem Lomzensem, ad suscipienda iuramenta a testibus infrascriptis consueta, deputavit. In cuius preconis manibus hucidem in curia omnes testes recognoverunt (potwierdzają genealogię)*⁶⁹⁷.

Zebrane informacje każą stwierdzić, że woźni uczestniczyli w wywodach szlachectwa. Ich obecność znajduje jednak słabe odzwierciedlenie w źródłach, być może z tego względu, że w księgach sądowych zapisywano przede wszystkim sam wynik postępowania dowodowego, pomijając milczeniem, jako nieistotny, udział w nim woźnego⁶⁹⁸.

trzeciej Metryki koronnej, mianowicie odpisy z dawnych mazowieckich ksiąg sądowych z lat 1416–1446, niedbale sporządzone. W szeregu zapisek, zawierających relacje z oczyszczania z nagany szlachectwa, na końcu figurują: *Nadborius fuit prawidlnik* (nr 1574/1414), *Silam prawidlnik* (nr 1580/1419?), *Subiudex Zacrocziemiensis fuit prawidlnik* (nr 1583/1421), *ludex Llompsensis fuit prawidlnik* (nr 1591/1422), *Silamus...* (nr 1603/1425).

⁶⁹⁷ Zwracamy uwagę na szlacheckie pochodzenie tego woźnego. Tu mamy do czynienia nie z naganą i oczyszczeniem, lecz atestacją szlachectwa, o której patrz Jacek S. Matuszewski, *Nagana...*, s. 136, pkt 15.

⁶⁹⁸ Jako przykład podajemy zapiskę wpisaną w księgę płońską, jako formularz: Łąguna, Nieznane zap., 41/1400-1417, dotyczący tego, że N. N. oczyścili się przysięgą z nagany szlachectwa. Brak informacji, kto był obecny przy przysiędze.

12.

WOŹNY W SĄDZIE

1. Uwagi wstępne

Woźny był urzędnikiem przypisanym do konkretnego sądu. Aczkolwiek szereg czynności wykonywał poza sądem, wiele funkcji spełniał także w nim. Jest to rzecz powszechnie znana, w literaturze bodaj wszelkie jego działania zostały zasygnalizowane⁶⁹⁹. Nam pozostaje przedstawić czynności woźnego w sądzie bardziej szczegółowo.

Nie ma w źródłach informacji o wykonywaniu przez woźnego czynności porządkowych, o usługiwaniu sędziom, o relacjach woźny-pisarz sądowy⁷⁰⁰.

Jego obecność w sądzie była niezbędna, gdy go nie było, sąd zawiesział działalność⁷⁰¹.

⁶⁹⁹ Patrz wyżej rozdziały poprzednie.

⁷⁰⁰ O wykonywaniu czynności porządkowych przez woźnego miejskiego w Toruniu pisze K. Kamińska, *Sądownictwo miasta Torunia do połowy XVII wieku na tle ustroju sądów niektórych miast Niemiec i Polski*, Toruń 1980, s. 153. Woźny np. sprzątał izby ław sądowych, sprzątał ławy w kościele, w których zasiadali ławnicy. Szereg funkcji pisarza w sądzie wymienia Hube III, s. 318. Niektóre z nich, jak np. wyznaczanie terminu stawienia się w sądzie, w badanych przez nas źródłach wykonuje woźny. O relacjach woźny-notariusz Hube nie wspomina.

⁷⁰¹ Wbrew opinii S. Kutrzeby, *Sądy...*, s. 78, nie było to zjawisko rzadkie. Zob. Tom I naszego studium o woźnym, s. 142 i nast. Gwoli przypomnienia powołujemy w tym miejscu zapiskę przemyską z 1469 r.: AGZ XVII, 177/1469 Przemysł gr.: *Termini alii omnes*

Podstawę źródłową dla przedstawienia jego roli w sądzie stanowią przede wszystkim zapiski sądowe, materiał bardzo niewdzięczny do obróbki naukowej, ale niemal jedyny. Przechodzimy do przedstawienia skutków naszej penetracji ksiąg sądowych.

2. Czynności niezwiązane z toczącą się rozprawą

Czynności woźnego w sądzie można podzielić na dwie grupy:

- a) czynności nie pozostające w związku z toczącą się w danym momencie rozprawą sądową,
- b) czynności pozostające w związku z toczącą się w danym momencie rozprawą sądową.

Generalnie woźny otrzymywał polecenia od sądu i przed sądem składał sprawozdania z ich wykonania. Tak interpretujemy zwrot: *veniens ministerialis coram iudicio recognovit*⁷⁰².

Relacje woźnego z pozywania są tak ściśle związane z problematyką pozwu, że omawiamy je w partii poświęconej udziałowi woźnego w pozywaniu. Czy mógł złożyć relację przed pisarzem sądowym tego nie wiemy. W większości przypadków zapiski informują, że złożył je przed sądem. Na przykład:

Pozn. I, 752/1401

...*Hoc nos suprascripti (sąd) recognoscimus, quod idem ministerialis recognovit coram nobis in iudicio regali.*

ob absenciam ministerialis sunt positi ad feriam quartam proximam. Tu jeszcze dodajmy, że obecność woźnego w sądzie była konieczna także w czasach późniejszych. Oto opinia Dreznera: *Ministeriales ita pertinere ad negotia forensia, ut vix sine illis ulla accio aut iudicium posset institui.* T. Drezner, *Institutionum iuris Regni Poloniae libri IIII...* Zamoscii, AD MDCXIII, s. 276. W dokumentach z XIII i XIV wieku woźny figuruje wśród świadków wymienianych na końcu dokumentu, jako ostatni z imiennie wliczonych. Na przykład KDMP I, 25/1241-1243, 40/1254 (s. 45); KDMP III, 689/1349; KDKK I, 206/1356. Czasem przy imieniu woźnego spotykamy informację *huius cause exactor* (CDPol. III, 134/1362), lub *officialis... post causam* (KDMP III, 684/1347). Niewiele z tych lakonicznych wzmianek można uzyskać, dokumenty XIII-wieczne mogą służyć jedynie za dowód na istnienie woźnych w tym wieku.

⁷⁰² Na przykład Leksz. II, 320/1394, Pyzdry: *Thomas ministerialis coram iudicio recognovit.*

Czynności woźnego sądowego

Napotkaliśmy jeden przypadek składania relacji w sądzie poza sesją sądową

Leksz. II, 2333/1399, Kościan

Venit ministerialis Costanensis extra terminos, videlicet terminis non celebratis, coram nobis Johanne iudice Poznaniensi. Nicolao de Pawłowicz Poznaniensi et Pacossio de Ptasczowo Costanensi subburgrabiis nec non ceteris nobilibus... sedentibus Costan in hospicio civis dicti Claws, ibidem recognovit, quod pro causis cives et consules Poznanienses venerunt et dixerunt... quod astiterunt terminum contra... Meridie signante per horologium, juxta jus...

Jak o tym informowaliśmy w Tomie I, s. 93, Z. Perzanowski zauważył, że w księgach sądowych trafiają się wpisy dokonane niewprawną ręką i przypuszcza, że mógł ich dokonywać woźny. Czy czyni to na polecenie sądu, nie wiadomo.

Poza relacjami z wykonania poleceń sądu, woźny relacjonował to wszystko, co mu oświadczano jako przedstawicielowi władzy i to chyba nie zawsze w tym dniu, w którym relacjonował.

Były to niekiedy oświadczenia innych woźnych

AGZ XV, 1132/1472, Lwów gr.

Ministerialis Leopoliensis Iacobus Pyeczony recognovit, quia ministerialis eciam Leopoliensis tonsus Mathias Camyonka coram ipso Iacobo fassus est, quia gsus G. S. nunquam fuit in possessione medietatis ville Gay, sed fuit in possessione tocius ville Gay pro villa Clodno tocius ville Gay per commutationem⁷⁰³.

W innej zapisce ktoś dwa razy o to samo pozwany informuje o tym woźnego

Inscr. clen. 972/1452

...et hic recognovit coram ministeriali et litteram ostendit coram ministeriali...

⁷⁰³ Szczegółów nie znamy. Zob. też AGZ XIII, 5848/1465 Przemyśl gr.: *Symek Iaroslaviensis coram me recognovit dicens: „dedi terminum facialem domino Iacobo”, sed ego Possoka nescio pro quo. L. (pozwany) ponebat memoriale et dixit: „isto volo evadere”. Iudex memoriale recipere noluit, sed hanc causam dedit ad dominum Capitaneum. W AGZ XII, 3102/1464, Halicz gr., woźny przyjmuje oświadczenie sługi strony procesowej, że pozwany nie uruchomił sądu dominialnego. Tu należy wspomnieć o przypadkach wykonywania czynności przez woźnego terytorialnie właściwego na prośbę woźnego z innego powiatu. Kwestię tę reguluje art. 34 zwyczajów ziemi krakowskiej *si alicui necesse fuerit ministerialem producere ex alia terra in aliam terram et non poterit ministerialem educere, tunc illum debet ducere ad iudicium castrense illius districtus, ubi est ministerialis, ibique idem ministerialis debet facere recognitionem, et ille, cui debet recognicio esse, litteras accipiat a iudice illo, ubi fit recognicio, ad aliud iudicium, ad quod ducendus erat ministerialis. Quae litterae sint sub sigillo iudicii illius vel capitanei, ubi recognovit, et tandem talibus litteris credendum erit, uti ministerialis personaliter stetisset et recognovisset.**

W Leksz. II, 1198/1399, Gniezno, strona ma stawić dwóch woźnych, którzy pod przysięgą mają zeznać, że minęły trzy lata od dokonania sprzedaży wsi

Leksz. II, 1198/1399, Gniezno

Item Sandzivogius M. debet statuere Thomam ministerialem et alium, Grol dictum, erga B. N. et J. olim de J. ita, si illi ministeriales cognoverint in iudicio Pysdrensi, si tres anni sunt elapsi post vendicionem, tunc predictus B. cum N. et J. non debent prefato S. ad objecta judicialiter respondere, quia tenuit pecifice hereditatem per tres annos.

W zapisce lwowskiej z 1487 r. woźny i dwaj towarzyszący mu szlachcice oświadczają w sądzie, że władze miejskie Lwowa odmówiły wpisania do akt miejskich jakiegoś wyroku sądu miejskiego⁷⁰⁴.

Woźnemu składa oświadczenie cała wieś, informując że siedzi na prawie ruskim, o czym woźny informuje sąd.

AGZ XVIII, 3005/1502, Przemyśl z.

Ioannes ministerialis terrestris tonsus Stryensis recognovit, quomodo tota communitas kmethonum alias gromada invicem congregata coram bonis hominibus in Stankow villa districtus Striensis gsi Georgii alias Iuchno, recognovit una voce, quia omnes, quitquit sunt, in iure ruthenico sedent. Super quo Iuchno memoriale posuit.

W zapisce czerskiej z 1416 r. zachodźca informuje woźnego, że wstępuje w proces

Czerska 859/1416

...et tunc idem Jaka coram precone intercessit terminum pro Johanne erga D. (Jaka był poręczycielem).

Tego rodzaju relacji woźnego ze składanych mu oświadczeń różnej treści jest bardzo wiele i nie ma potrzeby, by przykłady mnożyć. Istotne jest to, że dla ówczesnych był on przedstawicielem władzy, któremu można było, zamiast sądowi, składać oświadczenia.

Niekiedy zapiski są na tyle niejasne, że trudno odgadnąć, co woźny ma zeznać lub czynić w sądzie.

Pozn. I, 1182/1403

*Item M. kmetho de R. cum P. ... ad minores terminos in proximum celebrandos pro eo, quod ministerialis recognoscere debebit*⁷⁰⁵.

⁷⁰⁴ AGZ XV, 1912/1487, Lwów gr.

⁷⁰⁵ Tak też Pozn. I, 1862/1404, 2165/1405.

Czynności woźnego sądowego

Leksz. II, 1078/1398, Gniezno

Pendet terminus Andree C. cum Stachna pro 14 marcis ad primos terminos particulares et pro aliis querelis variis ad recognoscendum vulg. ofstecz. Et ministerialis debet in iudicio coram zuppariis singula acta recitare et p... (sic, ZR) adjudicare diffinitive causam ipsorum.

Zazwyczaj zeznania woźnych nie budzą sprzeciwu uczestników procesu. Bardzo rzadko pisarz informuje, że strony zeznanie zaakceptowały
AGZ XVI, 2424/1497, Sanok gr.

Prout Capitaneus Andream de B. domino Raphaeli cum domino Pelka ex controversiis ipsorum die hodierna statuere decrevit, hunc (był woźnym) statuerunt et recognitioni ministerialis consenserunt.

Być może, nieobecność strony podczas relacji spowodowała jej powtórzenie

Leksz. II, 930/1400, Pyzdry

P. de Ch. habet terminum in Kalis... cum domina P. ... super eo, si debet ministerialis Kostrinensis secundario cognoscere pro diminucione hereditatis... quia iam primo recognovit...

Na zakończenie tego punktu warto poinformować, że nie widać, by woźny przy składaniu zeznań w sądzie korzystał z jakichś preferencji. Jego zeznania nie rozpoczynały sesji sądu, są one wplecione w zapisy poszczególnych rozpraw, rozproszone po całym materiale z danej sesji, być może zgodnie z wokandą.

3. Czynności związane z toczącą się rozprawą

3.1. Statuty małopolskie Kazimierza Wielkiego

Przed obliczem sądu mogli stanąć tylko ci, których sąd wezwał. Kto wchodził bez wezwania, na tego statuty małopolskie nakładały karę piętnadziesta⁷⁰⁶.

Kto i jak winien dokonywać wezwania przed sąd, o tym także informują statuty.

Art. XXV statutów małopolskich

Prona consuetudine noscitur esse observatum, quod sine temporum sive horarum differentia et distincione per iudices iudicia exercebantur... Statuimus, quod ad locum audiencie, in quo iudices presidebunt, non secundum merita personarum, nec secundum maioritatem vel minoritatem causarum, sed secundum ordinem litigantium, tantummodo actor et reus vocati accedentes, per iudices audiantur et expeditantur. Ordinem autem vocandi litigantes ad presenciam ipsorum iudicum taliter duximus adscribendum, quod scriptor causarum, sub pena privacionis sui officii, non aliter, quam secundum ordinem citacionum litigantes per ministerialem vocandos nominabit... tribus vicibus... Et nihilominus pars, que fuerat absens et tribus vicibus evocata, si circa extremam horam meridiei, iudice quasi surgere volente, secundo tribus vicibus evocata, non curaverit parere, extunc condempnetur. Si quis autem eo tempore, quo iudices president, ad locum in quo presidebunt... quavis presumptione et temeritate intrare presumpserit, absque aliqua remissione pena, que dicitur pentnaze, per iudices puniatur.

Według tegoż artykułu:

- a) kolejność rozpoznania spraw wynika z kolejności wpisu pozwu dokonanego (wpisu) przez pisarza sądowego, który ma wzywać za pośrednictwem woźnego,
- b) gdy któraś ze stron jest nieobecna, sprawa spada z wokandy, a sąd do rozpatrzenia bierze następną sprawę z wokandy,
- c) wezwania dokonuje się trzykrotnie,

⁷⁰⁶ Art. XXV Statutów małopolskich, niżej przytoczony.

d) strona nieobecna winna być przed końcem sesji po raz drugi wzywana, jeśli nie stanie – ponosi konsekwencje,

e) kto stanie przed sądem nie wzywany, temu sąd wymierzy karę piętnadziestą⁷⁰⁷.

Nie wszystkie postanowienia tego artykułu były w praktyce stosowane lub, ujmując ostrożniej, były notowane w księgach sądowych.

Nie znajdujemy dowodów na udział pisarza w wywoływaniu spraw, nie notują księgi wzywania obu stron procesu na początku rozprawy. Woźni zazwyczaj (w księgach) wzywają, gdy ktoś z uczestników postępowania sądowego jest przed sędzią nieobecny. Niejasno rysują się dwie fazy wzywania. Odnosi się wrażenie, że dominuje wzywanie na początku rozprawy⁷⁰⁸.

Przechodzimy do szczegółów, które udało się wyłuskać z ksiąg sądowych.

3.2. Woźny odkłada termin

W szeregu zapisek woźny staje przed sądem i odkłada termin rozprawy w imieniu strony procesowej.

AGZ XII, 102/1436, Halicz z.

In presencia dominorum etc. ministerialis nobili Z. reposuit primum terminum eiusdem Z. necessitate contra S. ...

AGZ XVII, 2066/1486, Przemyśl gr.

*...a quo G. Nicolaus ministerialis reposuit simplici infirmitate (terminum, ZR)...*⁷⁰⁹

Nielatwo jest ustalić z prawnego punktu widzenia rolę woźnego przy odkładzie. Nie mamy dowodów, by działał na polecenie sądu⁷¹⁰. Jeśli działał prywatnie, jako wysłannik zainteresowanego, taki odkład należałoby omówić w części poświęconej czynnościom „usługowym” woźnego. Na taki

⁷⁰⁷ Inne postanowienia prawa pisanego, dotyczące kwestii szczegółowych powołujemy w dalszych partiach pracy.

⁷⁰⁸ Wieloznaczność zapisek sądowych daje tu o sobie znać.

⁷⁰⁹ Zob. też np. AGZ XIII, 4386/1454; AGZ XVII 2249/1489, 3211/1499, 3315/1501, AGZ XVIII, 3057/1502.

⁷¹⁰ Nie zajmuje się tym bliżej Z. Wachlowski w pracy pt. *Dylacje procesowe w sądownictwie ziemi ruskiej XV i XVI wieku*, Pam. HP, t. III, z. 3, Lwów 1926. Wydaje się, że ten badacz nie uwzględnił możliwości funkcjonowania woźnego przy dylacjach w charakterze posłańca. Wskazuje na to następujący fragment jego rozprawy: „Inny charakter nosiły czynności spełniane przez woźnego (*ministerialis*), oczywiście w zakresie procedury dylatoryjnej. Polegają one na sprawdzeniu dowodu, przedstawionego przez strony np. przy *dilatatio ob infirmitatem*; np. zeznaniu jako świadek w tych kwestiach, które mogą mieć wpływ na uzyskanie przez strony dylacji, np. czy pozew został wręczony stronie osobiście...”, ibidem, s. 16. Podobnie u S. Kutrzeby, *Dawne polskie prawo...*, s. 81 i J. Rafacza, *Dawny proces...*, s. 129.

charakter usługowy czynności woźnego przy odkładzie zdaje się wskazywać następująca zapiska brzesko-kujawska z 1423 r.

Bkuj. 2712/1423

Quando Michael de Koszanki egit contra Nicolaum de Koscyol, extunc veniens Stanislaus ministerialis prorogavit sibi terminum; extunc procurator Michaelis ipsum interrogavit: „Quomodo sibi terminum prorogas?”. Et ministerialis dixit: „Simplici infirmitate”. Et procurator Michaelis dixit: „Ubi iacet? Volo ipsum arestare”. Extunc ipse respondit: „Nescio ubi iacet, sed fuit hic ante hostium (s.) et dedit mihi terminum, quod sibi terminum prorogarem”. Extunc domini dixerunt: „Vade adhuc et clama ipsum”. Extunc veniens respondit: „Jam equitavit vias, sed mandavit mihi terminum prorogare.” Zakończenia nie znamy.

Z pewnością jako przedstawiciel władzy występuje woźny, gdy przed nim i członkami sądu posłaniec strony procesowej *prorogavit terminum*

Kal. I, 2640/1408

...veniens ministerialis Paulus Czadora recognovit, quia veniens famulus G. prorogavit terminum coram eo et coram aliis dominis erga B. de S.

Przeciwno umownemu przekładaniu terminu przez strony, przy udziale wprawdzie woźnego, ale z pominięciem sądu, jest wymierzony art. 14 Artykułów sądowych

14. O odkładaniu i zapisowaniu roków niestusznem.

Gdy kto kogo pozowie jakim pozvem a potem zapiszą rok między sobą w księgi, a po onem zapisaniu nie bacząc ani wtóre zapisując roku drugiego, ale telko sobie odłożą inszy czas przed słuźebnikiem telko, to jest rozejmą rok, tedy on rok tak odłożony przed słuźebnikiem żadnej nie jest wagi ani mocy, ale jest rok przepetzły. A na takim roce niemasz zdawać, ale pozwać ku przepetzłemu rokowi lepiej, niż onego winnego zdawać.

Nie natrafiliśmy na taki tryb postępowania, natomiast są przypadki informowania sądu przez woźnego, że widział kogoś, kto kapelanem odkładał termin

Helc. II, 1137/1408

Helias cum fratribus Judeis Crac. octo marcas debiti... in H. de Ch. jure acquisiuit ex eo, quia capellano terminum reposuit, et ipsum ministerialis circa Judicium vidit vulg. na thknał, videlicet Bogutha.

3.3. Woźny wzywa przed oblicze sądu

3.3.1. Obligatoryjność wezwania

Jak o tym wyżej, tylko wezwanie przez woźnego upoważniało do stawiania przed obliczem sądu⁷¹¹, i to pod rygorem surowej kary. Niewiele jest natomiast wzmianek o stosowaniu tego przepisu w praktyce sądowej⁷¹².

3.3.2. Kto dawał woźnemu polecenie wezwania

3.3.2.1. Woźny wzywa z polecenia sądu Woźny dokonywał wezwania przed sąd na polecenie tegoż sądu. Oto kilka przykładów:

Helc. II, 3304/1447

*...Nos vero... Petro officiali Sythco fecimus et mandavimus ipsum N. Ch. proclamare, quod suas litteras, quas habet super Advocaciam, ut reponeret...*⁷¹³

Roty wlkp. VB, 210/1406

...et idem dominus debnit facere procastacionem, quem nos fecimus per ministerialem nostrum proclamare tribus vicibus sicut iuris est, cum non venerunt, extunc eidem domine Vichne una cum filia sua lucrum adiudicavimus.

AGZ XVI, 819/1471, Sanok gr.

Prout Rex mandavit domino Capitaneo dare ius in duas septimanis, intrando ieiunium, ipse Capitaneus Nicolaus Pyenąsek ius locavit et in eodem solus resedit cum gso Petro de R. succamerario Sanocensi, et ibi per ministerialem est proclamatum, ut si nobilis B. haberet quid agere pro vulneribus nobilebus cum famato N. C. cive de Croszna... (brak orzeczenia).

Wszelako zazwyczaj zapiski milczą o tym, na czyje polecenie woźny wzywa przed sąd. Sądzymy, że i w tych zapiskach woźny wykonuje polecenie sądu⁷¹⁴.

3.3.2.2. Woźny wzywa z inicjatywy powoda Niekiedy spotykamy wzmianki, że wezwanie nastąpiło *ad instanciam* powoda

⁷¹¹ Zdaniem Rafacza, *Dawny proces...*, s. 157, idem, *Dawne prawo...*, s. 115, wezwanie dokonane przez woźnego uprawnia stronę do stawienia się przed obliczem sądu. Dowodów praktyki sądowej autor ten nie przytacza.

⁷¹² Zob. np. Łęcz. II, 6483/1400. Sąd wymierza karę 6 grzywnien plebanowi z Brdowa *quia intravit violenter stubam ad iudicium*. Zob. też Z. Rymaszcwski, *Powaga sądu w świetle łączących ksiąg sądowych (1385–1420)*, w: *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane Profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, Warszawa 2000, s. 291–301.

⁷¹³ Zob. też Sąd z. krak., 52/1391: *...tandem cum omnes reddebantur contumaces... primo, secundo, tercio per nostrum ministerialem clamorose fuissent vocati...*

⁷¹⁴ Zob. np. Ul. I, 5337/1389, Proszowice; Ul. II, 5574/1394, Żarnowiec, 10708a/1400; Helc. II, 3323/1447.

KDMP IV, 1114/1409

...primo, secundo, tercio et quarto ex superabundandi per ministerialem terrestrem, quod (forma iuris) exigit... ad instanciam eiusdem domini A. ... clamatus et vocatus... non curavit.

Rola powoda przy wzywaniu przejawiała się też w innej postaci, mianowicie powód prosił sąd o woźnego, a gdy mu go przydzielono, polecał woźnemu wezwać pozwanego:

AGZ VIII, nr CXXV z 1552 r., Przemyśl z., s. 221

...actor... affectavit sibi addi ministerialem terrestrem Premislensem per iudicium, prout sibi est additus providus Iaczko de Premislia. Quiquidem Iaczko iuxta addicionem ipsam Margaretham... citatam clamatum... quatuor vicibus ad instanciam ipsius A. (powoda, ZR), que nec per se, nec per suum procuratorem iuri paruit, nec quidcunque fecit, prout hoc ipse ministerialis coram iudicio recognovit.

lub położyć areszt na pozwie i pozwanym

AGZ XII, 4077/1472, Halicz, komornicy

Gen. Iohannes Vicecapitaneus Halicensis per suum procuratorem przypowye dalszya super nob. Vassyl de Czechovicze. Nob. Mychno de Knyehyny manifestavit alias obyawył citationem coram iudicio. Et procurator Iohannis affectavit alias ządal ministerialem apud Camerarios, et ipsi sibi addiderunt. Et idem procurator arestavit alias za stal citationem cum ministeriali et tetigit ipsum per ministerialem, ut non recedet a iure, donec responderet iuxta manifestationem citationis...

3.3.3. Kogo woźny wzywał

3.3.3.1. Wzywanie powoda Art. XXV statutów małopolskich wzmiankuje o wzywaniu stron procesowych na rozprawę, nie czyniąc różnicy między powodem a pozwanym. Natomiast w AGZ znajdujemy dwie zapiski, w których wzywanie nieobecnego powoda jest traktowane jako prawnie niewymagane

AGZ XII, 957/1441, Halicz z.

(powód nieobecny) *et est clamatus per ministerialem ultra iuris formam.*

AGZ XIV, 443/1442, Lwów gr.

...qui F. non paruit actor, quem F. licet non fuit opus iuris, ministerialis clamavit et non paruit.

W dokumencie wielkopolskim z 1409 r. opis wzywania powoda niczym nie różni się od opisu wzywania pozwanego

Czynności woźnego sądowego

KDWP VII, 634/1409

(gdy powód nie zjawił się) *tunc prefatum Sz. per ministerialem fecimus vocare et proclamare iuxta ius et consuetudinem terre. Post quam vocacionem et clamacionem veniens Jacobus ministerialis dictus Neprowicz recognovit coram nobis, quod vocavit et clamavit eundem Sz. tribus et quarta vicibus superflue ex parte eiusdem domini (pozwanego, ZR), ut veniret ad iudicium et iuri pareret, quo non veniente et comparente...*

3.3.3.2. Wzywianie pozwanego Tę stronę procesową woźny głównie wzywa do stawienia się przed sądem, o czym świadczą przytaczane w dalszej części wywodów zapiski⁷¹⁵. Trzeba przy okazji stwierdzić, że kontumacja pozwanego była zjawiskiem nagminnym.

W szczególnej sytuacji, gdy pozwany nie staje w sądzie na pierwszy pozew, powód nie ma obowiązku wzywać go na rozprawę. Jest to wszelako reguła prawna późnej proveniencji, znajduje się bowiem w *Forma processus* z 1553 r.⁷¹⁶

3.3.3.3. Wzywianie świadków Woźny sprawdzał, czy są świadkowie, wzywał stronę do ich stawienia

Leksz. II, 2376/1399, Kościan

...Tunc N. vocavit ministerialem et dixit: „respice, si K. habet suos testes omnes”. Et tunc veniens ministerialis coram iudicio et recognovit, quod K. non habuit omnes testes suos...

AGZ XIV, 2992/1457, Lwów gr.

...Et Mathias Pyeczony ministerialis proclamavit ipsum Iohannem, ut duceret testes, et ibi nec testes sunt statuti, nec visi coram iure...

3.3.4. Prawne podstawy wzywania

W szeregu zapisek podkreśla się, że wezwanie nastąpiło *iuxta iuris formam, ut iuris est, prout iuris est consuetum*⁷¹⁷, *secundum ius terre Cracoviensis*

⁷¹⁵ Tu jedynie dla przykładu zacytujemy jedną zapiskę, Leksz. II, 578/1397, Pyzdry: (Gdy sąd nakazał stronie stawić rękojemców, ta uszła z sądu nie wykonawszy polecenia.) *Extunc nos mandavimus ministeriali ipsum vocare et clamare ter, prout moris est consuetum, in circulo. Et ipse coram iudicio non comparuit.*

⁷¹⁶ *Forma processus*, nr 2. *Item cum actor reum citacione prima in iudicium citat, reo in termino citacionis primo non comparente, iudicium decernet super reum penam contumaciae iudicio luisse, nichilominus iudicium actori decernet citacione secunda reum pro rebus citatis citare, ad quem terminum citacionis primae actor non tenetur per proclamacionem ministerialis reum vocare ad iudicium, ut pareat in termino citacionis, sed simpliciter accedens patet sibi decerni poenam contumaciae a iudicio contra citatum.*

⁷¹⁷ Na przykład KDKK II, 334/1386; Sąd z. krak., 52/1391; Leksz. II, 578/1397; AGZ III, nr CXXX/1488, s. 255.

*postulat et requirit*⁷¹⁸, Pozywanie ponad trzykrotne jest dokonywane *ultra ius et consuetudinem terrestrem*⁷¹⁹.

3.3.5. Wielokrotne wzywanie

Według art. XXV statutów małopolskich woźny winien dwa razy po trzykroć wzywać uczestników postępowania sądowego przed sąd: pierwszy raz na początku rozprawy, drugi raz, gdy mimo to nie stają, na końcu przed odejściem sędziego.

Wzywianie trzykrotne zapiski notują, przy czym zazwyczaj dodają, że woźny wzywał więcej niż trzykroć, *ultra ius*. Na przykład:

Łęcz. I, 5381/1398

*Nota. M. de I. stetit comparuit terminum contra P. de ib. pro IIII vulneribus cruentatis et II lividis, quam P. per ministerialem primo, secundo, tercio clamare mandavimus, que omnino iuri parere non curavit...*⁷²⁰

Kal. I, 2178/1407

*Veniens Paulus ministerialis cognovit, quod vocavit et clamavit primo, secundo, tercio, quarto Petrum vlodarium et Mathiam kmethonem de S., ut ad iudicium venirent et proponerent contra J. de L. ...*⁷²¹

Pozn. I, 1024/1402

*Item Myroslaus dictus Odoj de W. astitit termino super Bawor de Opporowo... Et ministerialis veniens recognovit coram iudicio, quod ipsum B. vocasset seu clamavit ad ius quinque vicibus ultra ius...*⁷²²

W zapisce kościańskiej z 1400 r. woźny wzywa pozwanego przez trzy dni

Leksz. II, 2573/1400, Kościan

...Ministerialis vero clamans tribus diebus vocavit dictum B. ad iudicium...

Nie ma natomiast w zapiskach bezpośrednich informacji, czy było to wezwanie dokonane na początku rozprawy, czy pod koniec sesji, zgodnie

⁷¹⁸ KDMP I, 327/1375.

⁷¹⁹ KDWP V, 282/1413; AGZ XIV, 3244/1454, Lwów gr.

⁷²⁰ Zob. też Inscr. clen. 1084/1468; Leksz. II, 578/1397, Pyzdry; Pozn. I, 1537/1403.

⁷²¹ Zob. też Kal. II, 52/1411; Pozn. I, 1866/1404, 1869/1404; Piekos. Wybór, 1224/1408, 1308/1409; Bkuj. 1924/1420, Ul. II, 7818/1398; AGZ XIV, 13/1440, Lwów gr.; XVII, 1245/1476, Przemyśl gr.

⁷²² Prawdopodobnie na podstawie tej zapiski (źródła nie podaje) pisze Rafacz, *Dawny proces...* s. 149, że w Poznańskim woźny pięciokrotnie wzywał przed sąd. Pięciokrotne wzywianie spotykamy też w KDWP X, 1423/1437: *...et domini ipsis stantibus primo, secundo, tercio et quarto ultra ius quinta vicibus ipsis respondere mandaverunt*. Tu jednak pięciokrotnie sąd wzywa obecną już stronę do odpowiedzi.

Czynności woźnego sądowego

z art. XXV statutów małopolskich. Domyślamy się, że z pierwszym wezwaniem mamy do czynienia na przykład w zapisce sanockiej, w której powód prosi, by sąd dał mu woźnego. Ten woźny ma wezwać pozwanego, by stanął przed sądem i wdał się w spór. Ma to być pierwsze wezwanie

AGZ XVI, 1306/1478, Sanok gr.

Andreas Episcopus Varmiensis et perpetuus administrator ecclesie

*Premisliensis sicut pro hodierno die citavit nob. I. de G. pro violenta super domum superequitacione, peccit sibi dari ministerialem ex iure, ut clamaret ad iudicium dominum I. intencione et animo litem et terminum contestandi. Qui ministerialis clamavit prima vice.*⁷²³

Tam, gdzie sąd orzeka, że strona dotrzymała terminu, można wnioskować, że wezwanie nastąpiło pod koniec rozprawy czy sesji i że było to właśnie statutowe drugie wezwanie.

Pozn. I, 1866/1404

*Item J. B. astitit termino super Dorotheam... quam citaverat de Minori Bucovecz, de ipsius dotalicio pro violencia (ścięcie drzew)... Et ministerialis recognovit coram iudicio, quod ipsam clamavit ter et quarta vice ultra ius, et ideo propter ipsius absenciam idem J. astitit termino...*⁷²⁴

Wydaje się, że ponowne wezwanie można przyjąć tam, gdzie woźny oświadcza, że stronę procesową znalazł (domyślnie: koło sądu)

Leksz. II, 2360/1399, Kościan

*S. K. cum B. ... evasit B. pro eo, quod fuit inventus per ministerialem*⁷²⁵

3.3.6. Miejsce wzywania

Źródła rzadko kiedy informują o miejscu, w którym woźny dokonuje wezwania. Domyślać się można, że działo się to w pobliżu sądu. W zapisce pyzdrowskiej z 1397 r. to miejsce jest określone jako *circulus* lub *circulum*

Leksz. II, 578/1397, Pyzdry

(Gdy pozwany opuścił sąd, nie wykonawszy polecenia) *Extunc nos mandavimus ministeriali ipsum vocare et clamare ter, prout moris est consuetum, in circulo.*

⁷²³ W AGZ XVI, 1312 z tegoż samego dnia 20.7. informacja, że woźny tę samą osobę wzywał czterokrotnie.

⁷²⁴ O *astitio termini* patrz niżej, s. 288, pkt 4.3. *Astitio termini*.

⁷²⁵ Zob. też AGZ XI, 1135/1438, Sanok gr.: *Veniens ministerialis recognovit, quia vidit hominem filium Cz. et equam stare coram iudicio similiter et semel. W zap. 1136 siedem osób ręczy, że tegoż syna stawia przed starostą na jego żądanie.*

Z pewnością przed sądem kłębił się tłum zainteresowanych czy ciekawskich i wrzawa musiała panować znaczna. W 1466 r. strona procesowa tłumaczy się, że z tego powodu nie dosłysziała wezwania woźnego

Helc. II, 3822/1466

*Petrus Scharley de Dupp protestatus est, quia prout heri per nobilem Nicolaum Lysek de ibidem, in pena XV sibi et Judicio XV, occasione non solucionis pecuniarum est condempnatus, sed ut heri, cum fuit proclamatus, propter nimiam pressuram hominum, ad presenciam Judici nequaquam pervenire potuit, nec non eciam proclamacionem ministerialis, pre rumoribus audivit...*⁷²⁶

3.3.7. Czas wzywania

Zapiski zazwyczaj nie wspominają o czasie wzywania. Pewne ramy tworzył tu czas ustalony przez ustawodawcę dla prowadzenia rozpraw. Według art. XXV statutów małopolskich była to pora dnia od rana do południa⁷²⁷. W zapisce sanockiej z 1468 r. woźny oświadcza, że wzywał, gdy podsędek kładł pamiętne⁷²⁸.

Z zapiski proszowickiej dowiadujemy się, że posłano (nie wiadomo kto) do plebana z pytaniem, czy jest już południe, ten odpowiedział, że jest już po południu, ktoś położył pamiętne. Co było dalej, nie wiadomo.

Ul. I, 2684/1384, Proszowice

Imramum de Rogow Thomko de Z. cittavit ad colloquium, et ideo T. capellanum huit ponere, tunc per ministerialem clamorose quater vicibus fuit vocatus, insuper ad plebanum misserunt: „est iam meridies?“, plebanus respondit, quia iam post meridiem est. Dominus Z. memoriale dedit.

3.3.8. Czy tylko woźny wzywał

Nie spotkaliśmy w źródłach przypadku, by ktoś prócz woźnego wzywał do sądu. Są zapiski, w których nie wymienia się osoby wzywającej, sądzimy, że należy przyjąć, że i tam wezwanie zostało dokonane przez

⁷²⁶ Tę zapiskę powołuje S. Kutrzeba, *Sądy...*, cz. I, s. 13.

⁷²⁷ Art. XXV: *a mane usque ad horam nonam sive ad meridiem*, nieco dalej w tym art.: *circa extramam (s, ZR) horam meridiei*. Południe było terminem ostatecznym, jak można wnosić z niektórych zapisek, Ul. I, 2084/1384: *Y. de R. Tomko de Z. citavit ad colloquium, et idem T. capellanum habuit ponere, tunc per ministerialem clamorose quater vicibus fuit vocatus, insuper ad plebanum misserunt: est iam meridies? – plebanus respondit, quia iam post meridiem est*. W Pozn. I, 101/1400 woźny zeznaje, że strona „dostała” terminu przed południem: *astitit termino meridie*.

⁷²⁸ AGZ XVI, 457/1468, Sanok z.: *Et ministerialis terrestris Nicolaus recognovit, quia vocavit quater tunc, quando subiudex ponebat memoriale*. Nie wiemy w jakiej roli występuje tu podsędek.

woźnego⁷²⁹. Sądzimy, że tak samo należy interpretować oświadczenie woźnego, że nie wzywał, to znaczy, że wzywianie należało do jego obowiązków AGZ XIV, 1337/1445, Lwów gr.

...*Et ministerialis non clamavit...*

3.3.9. Skuteczność wzywania

Sądząc po dość licznych orzeczeniach astycji, wzywania woźnego do stawienia się przed sądem często nie przynosiły rezultatu. Prawdopodobnie strona procesowa w ogóle nie pojawiała się w sądzie. Mamy jednak wzmianki, że strona procesowa była, lecz z sądu uszła przed czasem

Łącz. I, 734/1388

*Item domina Strzechna stetit termino, stal roki, super Petrasium de N. et voluit super dampnum iurare et ipse P. recessit et fuit per officium clamando vocatus*⁷³⁰.

Z nietypową sytuacją mamy do czynienia w zapisce lwowskiej z 1466 r. Pozwany pyta sąd, kto go pozywał, sędzia odsyła go do woźnego, a ten informuje, z czyjego powództwa dał mu rok obliczny i dlaczego wzywał do sądu. Po tej odpowiedzi pozwany wyszedł z sądu. Sąd wydał wyrok zaoczny, przysądżając powodowi wszystko, o co wnosił. Następnie pozwany wrócił do sądu w towarzystwie sędziego ziemskiego, jako swego pełnomocnika procesowego. Pełnomocnik prosi sąd, by pamiętnego nie przyjmował i nie wpisywał pozwu do ksiąg, bowiem pozwany chce wdać się w spór i zarzuty odeprzeć, lecz przed starostą i prosi sąd o odesłanie sprawy do tegoż starosty⁷³¹.

⁷²⁹ Zob. np. Pozn. I, 1694/1404: *Et sic domini iudicio presidentes fecerunt ipsam clamare bis, ter et quarto preter ius superhabundandi*. Podobnie w Summariuszu marginesowym Łaskiego, *Syntagmata*, s. 145: *Quis modus et ordo sit servandus in personis vocandis ad iudicium. In judicijs non catervatim audiendi citati, sed per notarium pronuntiati, audientiam habituri*.

⁷³⁰ *Per officium* może być skutkiem błędnego odczytania tekstu rękopiśmiennego. Poprawnie winno być *per officialem*. Zob. też Ul. II, 5961/1397, Kraków in coll. Tu była specyficzna sytuacja – ktoś występuje z tytułu prawa bliższości, chce dobra sprzedane odkupić, jednak gdy woźny wzywa go do sądu, z sądu uchodzi.

⁷³¹ AGZ XV, 280/1466, Lwów gr.

4. Woźny na rozprawie

4.1. Woźny odbiera broń

Przed sądem nie można było stawać z bronią. W łęczyckich księgach sądowych mamy sporo przypadków przybywania szlachty nawet w zbroi⁷³². Za odmowę oddania broni woźnemu sąd wymierza karę, z czego wnosimy, że doń należało jej odbieranie.

Łęcz. II, 1295/1402

*N. idem aliam penam, quod noluit dare gladium ministeriali, cum fecerunt recipere iudices*⁷³³.

4.2. Relacja z wezwania na rozprawę

Woźny składał sądowi relację z wezwania na rozprawę, czasem informując też o wyniku wezwania

AGZ XIV, 749/1443, Lwów gr

*F. D. actor contumacem pronunciauit in quarto termino R. de Cz. In quo termino quarto ministerialis ipsum clamavit et cum non comparuit, extunc nos recognicionem ministerialis audientes... ipsum sentenciavimus in perditione...*⁷³⁴

Czasem w relacji woźny potwierdzał też fakt pozwania, co jest zrozumiałe, wszak pozew nakładał na pozwanego obowiązek stawienia się w w sądzie, a oświadczenie woźnego o doręczeniu pozwu wytrącało pozwanemu argument, że nie został pozwany.

AGZ XIV, 3547/1456, Lwów gr.

(pozwany nieobecny)... *quem ministerialis Mathias Pyeczony clamavit ad ius et recognovit, quia debite citavit*⁷³⁵.

⁷³² Zob. Z. Rymaszewski, *Powaga sądu...*, s. 293. Ibidem informacja o różnicach w regulacji tej kwestii między Statutami wielkopolskimi i małopolskimi Kazimierza Wielkiego, ibidem, ods. 10.

⁷³³ Patrz ods. 732.

⁷³⁴ Zob. też Leksz. II, 1202/1399, Gniezno; AGZ XIV, 750/1443, Lwów gr.; AGZ XVIII 980/1477, Przemyśl z. Nie wiadomo z czego wynikały wątpliwości sądu w Ul. II, 9805/1400: ...*Wanch et Petrus ministeriales, ut asseritur, clamaverunt.*

⁷³⁵ Zob. też AGZ XIV, 3546/1456, Lwów gr.; AGZ XVI, 1991/1490, 2040/1491, Sanok gr. Warto tu przytoczyć Leksz. I, 2651/1398, Poznań. Gdy pozwany nie stanął zastaniając się chorobą: *Tunc ministerialem requisivimus, si eidem S. dedit ad iudicium vel non. Qui dixit: „dedi”. Ulterius interrogavimus ministerialem facere ipsum justum. Dixit: „facio etc.”*

Czynności woźnego sądowego

Tylko raz jeden spotykamy żądanie woźnego, by mu przed złożeniem relacji zapłacić za to

AGZ XIX, 1642/1482, Halicz gr.

Quemadmodum fuit additus ministerialis tonsus Urbanus in prelucris in tercio termino nobili Paulo P. ad intromissionem in bona Martinow... et ministerialis prefatus cum familiari nobilis P.P., nobili Jacobo T. veniens in bona M. affectabat intromissionem, et ibi intromissionem non admiserunt... (Ponadto pozwany pobił tegoż Jakuba i kazał bić swym sługom. Były rany na twarzy i rękach. Powód – P.P. – pyta w sądzie woźnego czy tak było. Woźny odrzekł:) „da mihi ius meum, tunc primo recognoscam, quod vidi”. Nobilis P.P. dedit ministeriali ius suum. Et tunc ministerialis dixit: „fui presens...”

Czasem woźny informuje, że strona trzykrotnie była obecna. Domyślamy się, że była obecna, podczas gdy jej przeciwnik trzykrotnie wzywany był bezskutecznie

Łęcz. II, 6622/1400, Łęczycza gr.

Nota, quod veniens Mathias officialis recognovit, qui a Gozdz Andreas tripliciter coram iudicio comparuit super Michaellem dictum Lumpowicz pro violenti combustione sepi et unius acervi siliginis et cum non comparuit, ideo G. memoriale dedit⁷³⁶.

4.3. Astitio termini

Na podstawie relacji woźnego o bezskutecznym wzywaniu na rozprawę sąd orzekł dotrzymanie terminu przez stronę obecną – *astitio termini*. Sąd widzi, że strona obecna stoi przed nim, lecz orzeka astycję na podstawie relacji woźnego o nieobecności przeciwnika.

Właśnie to oświadczenie woźnego o dokonaniu wezwania i nieobecności wzywanego jest dla sądu podstawą do orzeczenia astycji.

Leksz. II, 1195/1399, Gniezno

...domina A. ... astitit termino super dominam S. de W. et per ministerialem fuit clamata predicta S., comparere non (curavit)⁷³⁷.

⁷³⁶ Dalszy ciąg sprawy w Łęcz. II, 6630 z 15.6.1400. Pierwsza informacja, Łęcz. II, 6622 ma datę 8.6.1400.

⁷³⁷ Zob. też AGZ XII, 2477/1452; AGZ XVII, 981/1473 (*attemptavit terminum iuxta recognitionem ministerialis*). Procesy zazwyczaj długo trwały i na różnych terminach mogło dochodzić do astycji raz jednej raz drugiej strony. Z taką sytuacją mamy do czynienia w Leksz. II, 2134/1398, Kościan: *Item Miczko de G. astitit terminum cum suis testibus ante crucem meridie contra Albertum G. et suum fratrem A. pro media hereditate, dicta Pecžno. Et dictus M. dedit adjudicacionem vulg. przyszand. Hoc ministerialis recognovit ante iudicium et fecit eum justum, attingendo illos, qui dederunt eis terminum. In contrarium respondit*

Zapis relacji woźnego jest czasem tak zredagowany, jakby to on decydował o orzeczeniu astycji. W istocie woźny stwierdzał stan faktyczny – bezskuteczne wzywanie a decyzję o skutkach nieobecności, czyli astycji podejmował sąd.

Pozn. I, 2723/1406

*Item Adam proconsul de Costen astitit termino cum consulibus de ibidem ante cruce... super Vassilonem protoconsulem Poznaniensem. Et hoc idem... ministerialis... recognovit. Et iuxta eandem recognitionem domini dederunt predicto protoconsuli a stanciam termini*⁷³⁸.

4.4. Woźny w roli świadka

Według *Consuetudines terre Cracoviensis* pozwany może żądać stawienia woźnego, by potwierdził dokonanie pozwania.

6. *De ministeriali in primo termino ante responsionem dando.*

Item cum aliquis aliquem citaverit pro aliqua re, pars citata dicet: „domine iudex, volo videre ministerialem, qui citationes portavit, et cum ministerialem videbo, volo respondere, quod iuris erit”; extunc non tenebitur respondere, donec videbit ministerialem, qui citationes portavit, et si actor protunc non habebit ministerialem, potest sibi differre alias accipere ad proximos terminos pro ministeriali statuendo.

Również sąd *ex officio* mógł nakazać stronom stawienie woźnego przed sobą, i to pod karą królewską 14 grzywien lub pod groźbą upadku w sprawie

AGZ XVI, 2423/1497, Sanok gr.

Capitaneus ad recognoscendi rei veritatem ministerialem Andream de Brzozow pro feria quarta proxima hic in castro partibus sub pena regali 14 marcarum statuere decrevit.

AGZ XIV, 3012/1454, Lwów gr.

Gsa domina Helena Friduszowa cum domino Iohanne W. habent terminum per duas septimanas, ad quem terminum Ianussius Ministerialis debet statui in iudicio

et dixit A. G. cum fratre: „Ego prius in prioribus terminis immediate precedentibus astiti terminum contra M. de G. pro dicta media hereditate dicte P., hoc volo ad ministerialem. Vestra vero gracia premissam causam diffiniat sentenciando aut nos de sententia pronunciando informat.” W niektórych zapiskach informujących o *astitio termini* nie ma wzmianki o woźnym, np. w Pozn. I, 2118/1405, 2126/1406.

⁷³⁸ Zob. też Pozn. I, 2750/1406.

Czynności woźnego sądowego

ad recognoscendum per dominam F. Ianussius debet interesse, excepto quod ipsum preveniret domini Pallatini negocium, tunc non impediret huiusmodi causam. Et si domina non statuerit Ministerialem, extunc amittat causam suam. Et iam in isto termino habent habere decisionem iuris.

Strony często proszą sąd o woźnego i dopiero takiemu danemu przez sąd woźnemu stawiają pytania.

AGZ XIII, 5805/1465, Przemyśl gr.

*Nobilis P. de L. notarius et nuncius nobilis Iohannis K. sibi petendo ministerialem addi de iure, cui dominus Iudex ministerialem Iohannem Czwicla addidit. Qui P. protestatus est coram iudicio, quod indebita hora pro iuramentis dominus Budzywoy nobilem Iohannem O. condempnavit, videlicet, quia post vespervas et post completorium, ministeriali similiter protestando Czwicla.*⁷³⁹

Dodać wszakże należy, że nie zawsze fakt przydzielenia woźnego przez sąd jest notowany, np.

AGZ XIV, 3604/1456, Lwów gr.

*Nobilis R. de S. actor attemptabat terminum super nobilem J. et Mathie Pyeczoni ministeriali fecit eum ad ius proclamare*⁷⁴⁰.

Gdy na rozprawie pozwany zarzuca, że przy pozywaniu nie został wymieniony sąd, przed którym ma stanąć, powód odrzekł: *Ministerialem habeo post me alias zapleczem mam ad recognicionem, ubi terminum dedit et in quem locum et diem assignavit*⁷⁴¹.

Niekiedy z takiego zeznania sąd sporządzał odrębny dokument, np.
Pozn. I, 752/1401

...recognoscimus, quod A. C. statuit coram nobis in iudicio ministerialem M. P., qui recognovit... quod idem A. astitit termino 2 ebdomadas... tangendo se istum, qui sibi terminum assignavit... Hoc nos supradicti recognoscimus, quod idem ministerialis recognovit coram nobis...

Woźny czasem zeznaje, na jakim terminie strona była obecna

⁷³⁹ Tak też w AGZ XIII, 6222/1466, Przemyśl gr.

⁷⁴⁰ Zob. też np. Leksz. II, 2376/1399, Kościan, AGZ XVII, 769/1472, Przemyśl gr. XVI, 1181/1476, Sanok gr. W zapisce czerkskiej z 1408 r. nie wiemy, czy mamy do czynienia z zeznaniem woźnego jako świadka, czy ze wsteczą doń. Za wsteczą przemawia zwrot *recipere se ad corulum*, za zwykłym zeznaniem – zeznanie na tej samej rozprawie, na której strony odwołują się do woźnego. Czerna 119/1408: *Petrus K...* (sic, ZR) *Mathiam, quia servasti furem...* (sic, ZR) *et in suo domo et in illa idem fur michi dampnum fecit pro 80 gr. et tu utilitatem habes, tandem stantes coram subiudice litigaverunt, quia tu me non citasti pro eadem re, et ipse K. dixit: pro isto, extunc receperunt se ad corulum preonis, tandem preo stans coram subiudice dixit, quia idem M. est citatus pro debitis pecuniarum.*

⁷⁴¹ AGZ XV, 1563/1477, Lwów gr.

Leksz. II, 1118/1398, Gniezno

*...veniens ministerialis ad totam zuppam Gnezne cognovit, quod E. astitit termino peremptorio erga N. de P...*⁷⁴²

Woźny potwierdza, że stronie procesowej jej przeciwnik groził.

Pozn. I, 821/1402

Item veniens D. de V. recognovit coram iudicio regali, quod „Meum defendi et dipercussi vulg. otbil”, et tunc veniens ministerialis recognovit, quod ita dixit: „Molestor, quod omnino non percussi”. Et pro eodem B. W. fideiussit.

Zakr. II, 1505/1435

...B. de S. egit super P. P. de K.: „ago super P., quia michi dixit: «darem ipsas pro tuo collo»” et ipse negavit, et diximus interrogantes, quis audivit in iudicio sedencium, et preco dixit: „ego audivi, quia sic dixit, sicut super eum egit”.

Udział woźnego w rozprawie w charakterze świadka był niekiedy dość aktywny, nieograniczony do odpowiedzi na jedno pytanie

AGZ XIX, 1641/1482, Halicz gr.

(Miało być wwiązanie w dobra Martynów, w których jest 12 grzywien czynszu rocznego, a oficjalista pozwanego wskazuje inne dobra, z trzema kmieciami. Sługa powoda:) *„ego a domino meo non suscipio hanc intromissionem, quia hic non sunt 12 marcas census, neque hoc stat pro domino meo.”* Sędzia pyta woźnego: *„Ministerialis, sic est?”* Ministerialis dixit: *„Sic.”* Sędzia pyta czterokrotnie: *„Ministerialis, non suscepit serous nobilis Pauli P. Jacobus intromissionem in M.”* qui (ministerialis, ZR) dixit: *„non suscepit.”*

Inscr. clen. 972/1452, Kraków gr.

Strona procesowa zarzuca swemu przeciwnikowi, że będąc z nią w sporze i mając wpis do księgi grodzkiej, wytoczył jej proces w tej samej sprawie przed sądem miejskim

- a) *et hoc recognovit coram ministeriali,*
- b) *et litteram ostendit coram ministeriali,*
- c) *et hoc voluit probare ministeriali, qui ipsum arestavit captivum...*

Swego zeznania woźny zazwyczaj nie zaprzysięgał, zaprzysiężenie zeznania zdarzało się bardzo rzadko i nie wiemy, czym było dyktowane, być może wagą zeznania, jak np. w Leksz. II, 1198/1398, Gniezno – dwaj

⁷⁴² Zob. też Leksz. I, 470/1388 (*comparuit termino peremptorio*); Łęcz. I, 466/1387, 770/1388 (*duos terminos stetit*).

woźni mają pod przysięgą zeznać, że sprzedaż nieruchomości miała miejsce 3 lata temu⁷⁴³.

4.5. Przed woźnym w sądzie składa się oświadczenia

AGZ XIV, 3522/1456, Lwów gr.

...*Et surgens Dymythr dixit: „nosco ego, quia fideiussi, sed non ad istum librum castri Leopoliensis, sed ad librum terrestrem Leopoliensem”. Et similiter M. dixit. Et Ianussio ministeriali testificati sunt dicti fratres*⁷⁴⁴.

Częściej jednak oświadczenia są składane *iudicio et ministeriali*
AGZ XVII, 2040/1486, Przemyśl gr.

*Nobilis I. S. heres de K. pars rea protestatus est iudicio et ministeriali, quia paratus est sententiam iuris audire die certo sibi dato, et ut decerneret ius et diei satisfecit*⁷⁴⁵.

Poza przyjmowaniem oświadczeń, woźny niekiedy czegoś od stron żąda. Na przykład w zapisce halickiej z 1453 r. żąda przyjęcia pieniędzy od retrahenta

AGZ XII, 2600/1453, Halicz z.

Nobilis N. de B. alloquebatur super nobilem T. O. pro propinquitate pro bonis H. et Z. et pecunias ponebat, volens in iudicio ipsum exemere de bonis. Et Thomas ministerialis clamavit, quod caperet pecunias pro eisdem bonis, si iura aliqua teneret super eadem bona...

AGZ XIV, 2963/1453, Lwów gr.

*Snathin Mathis civis Leopoliensis asp(exit) solutionem a nobili O. de Cz. prout liber canit sub vadio. Quem O. et fideiussores... ministerialis ad solutionem clamavit.*⁷⁴⁶

⁷⁴³ O pełnej mocy dowodowej zeznań woźnego pisze A. Vetulani, *Pozew sądowy...*, s. 84, wywodząc ją z przysięgi, którą woźny składał na należyte wykonywanie obowiązków. Podobnie było z rajcami i ławnikami w prawie niemieckim, zob. Ul. Wyj., 18/1473, wyrok sądu komisarskiego: *et quod eorum testimonium iuxta ius scriptum Theutonice erat sufficiens absque iuramento, cum sint consules Posnanienses iurati*. O przysiędze woźnego ziemskiego w sądzie kościelnym na okoliczność zapowiedzi pastwisk patrz ACIE II, 7/1400, Gniezno: *...Et ibidem dictus Viglosius oblata citacione induxit unum testem Iacobum ministerialem pro secunda dilacione, qui iuravit dicere veritatem...*

⁷⁴⁴ Zob. też Helc. II, 3022/1441; AGZ XI, 2140/1446, 3346/1457, Sanok z.; AGZ XII, 4239/1456 Halicz gr.; AGZ XIV, 2523/1451, 2833/1453, 3143/1454, Lwów gr.; Zag. ks., Strzyżskie, 4/1516.

⁷⁴⁵ Zob. np. AGZ XII, 3394/1469, AGZ XIV, 2738/1452, 2895/1453, 3210/1454, 3529/1456, 3654/1456. W AGZ XVIII, 3347/1501, Przemyśl z. Gen. *Iacobus iudex terrestris Premisliensis generalis cum toto iudicio in iure sedentibus, protestatus est omnibus bonis hominibus et ministeriali terrestri, quia nihil inter istas partes iudicavit nec decrevit...* W AGZ XIV, 2768/1453, Lwów gr., strona składa oświadczenie przed woźnym i pisarzem, lecz nie było w tym czasie sędziego w sądzie. Z terenu Mazowsza zob. np. Zakr. II, 1856/1436: *Coram precone et vicenotario...*, 2558/1437: *...notarie et prece et terrigene circumstantes, iste est malus homo, in terra ducis male vixit, Czarska 1251/1420: ... et peto notarie et prece, da mihi ad principem...*

⁷⁴⁶ Także np. AGZ XIX, 1316/1482, Halicz z.

4.6. Za pośrednictwem woźnego sąd zwraca się do stron

Wyżej przytoczyliśmy przykłady kontaktowania się stron w sądzie za pośrednictwem woźnego. Okazuje się, że również sąd zwraca się do stron za pośrednictwem woźnego.

AGZ XIV, 2715/1452, Lwów gr.

Et iudex P. Cz. (pozwanemu) dixit, quod non recederet a iure. Et ministerialis Pyeczony post eum clamavit dicens, quod non recederet a iure.

AGZ XIV, 2946/1453, Lwów gr.

...Modo dum littere sunt perlecte, nos Duszkaam primo, secundo, tercio et quarto personaliter in iure per ministerialem requisivimus, utrum aliquid haberet dicere aut agere ad huiusmodi litteras... Que H. dixit, quia nihil habeo ad istas litteras et abrenunciavit se ab ipsis et a propinquitate earundem.

4.7. Wyrok

4.7.1. Woźny wzywa strony, by wysłuchały wyroku

Po wysłuchaniu stron sąd nakazywał im opuścić miejsce sądenia i naradzał się nad wyrokiem. Czy także woźny musiał to uczynić, tego nie wiemy. Gdy wyrok został ustalony, na polecenie sądu wzywał strony i sąd wyrok im ogłaszał. Taka jest opinia badaczy⁷⁴⁷, natomiast w księgach sądowych ta faza procesu nie jest notowana⁷⁴⁸.

4.7.2. Woźny wzywa przegrywającego, by nie opuszczał sądu, póki nie za- dośćuczyni.

Piszemy o tym obszerniej w partii traktującej o kładzeniu aresztu (*tangere*)⁷⁴⁹. Tu dodajmy, że odpowiednią regulację zawierają *Consuetudines terre Cracoviensis*.

13. *De citandis verbaliter in iudicio alias de tactis.*

Item dum aliquis tactus recedet a iure, debet condemnari in perlucro, pro quo tactus est, sed si pro pena tactus fuerit et recedet non satisfaciendo pro poena, extunc

⁷⁴⁷ J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 134.

⁷⁴⁸ W. Piękos, *Wybór, 1297/1408*, Kościan: strona jest wzywana do wysłuchania wyroku, było to jednak postępowanie polubowne *...et ministerialis recognovit, quod ipsum l. (nieobeenego) iuxta ius proclamavit et ultra ius dominicello est preventus, quod non venit audire decretum per arbitros vulg. wirzeczena, et hoc facere minime curavit, et pro hoc S. termino suo... astitit.*

⁷⁴⁹ Patrz Rozdział 5. Areszt.

aliam poenam succumbet, videlicet marcas tres iudicio et parti, pro qua statim debet condemnari in perlucro.

5. Ogłaszanie decyzji dotyczących funkcjonowania sądu

5.1. Woźny ogłasza „leżenie” ksiąg

Tylko ze statutu warckiego czerpiemy informację o udziale woźnego w procedurze „leżenia” ksiąg. Na dowody wykonywania przezeń obowiązków z tym związanych nie natrafiliśmy.

Art. *De clausura et reservatione actorum iudicialium seu libri terrestris* (Przepis w pierwszej części dotyczy ksiąg wiecowych, w części drugiej:) *Et quia ex actis predictis, seu in libro nonnulli literas habere et extradere tempore debito cupiunt, quapropter providendum est, quod iudex debeat per ministerialem publice, quando opus viderit, facere proclamare, quod in tali districtu, loco et die tali, liber seu acta ad extrahendum literas aperientur, atque eas habere volentibus seu affectantibus pateant*⁷⁵⁰.

5.2. Woźny ogłasza limitację

Woźny na polecenie sądu ogłaszał przełożenie roków sądowych (limitację) z różnych powodów.

5.2.1. Ze względu na późną porę

AGZ XIII, 4367/1453, Przeworsk z. (8.11.)

Omnes termini, qui hodie debuerunt fieri, transpositi sunt a crastina die in quatuor septimanis, nihil alicuius iuri nocendo, et iam sunt per ministerialem proclamati et erunt in eodem vigore, ut hodie fieri debuerunt, et debent celebrari condempnabiles, et sunt transpositi propter brevitatem temporis.

⁷⁵⁰ VL I, 34 (76–77).

5.2.2. Do przybycia starosty (sąd grodzki)

AGZ XV, 255/1465, Lwów gr.

Posicio terminorum per ministerialem Grodeczensem Mathiam recognitorum mandato Capitanei Leopoliensis per iudicem et burgrabium castrum Leopoliensis, ad diem tertiam post Capitanei adventum in Leopolim.

5.2.3. Z „ważnych powodów”

AGZ XVII, 1838/1483, Przemyśl gr. (30.6.)

Omnes termini ex certis causis rationabilibus et diluviis aquarum sunt positi et per Barthossium ministerialem proclamati ad duas septimanas.

5.2.4. Z powodu wojny

AGZ XVI, 760/1470, Sanok gr. (23.2.)

...domine Iudex, pro illo tempore, quo dominus Vexilifer debuit statuere prefatos homines ad ius castrense in duabus septimanis, termini castrum non fuerunt celebrati ratione belli, quod et ministerialis Nicolaus recognovit, quia omnes terminos castrum proclamavit in quatuor septimanis, postquam terrigenae venerint de bello.

5.2.5. Z powodu bezkrólewia

AGZ XVI, 3186/1506, Sanok gr. (30.11.)

Omnes termini et cause vertentes coram iudicio castrensi et actis presentibus transferuntur et transponuntur et suspenduntur usque ad electionem futuri Regis, iuxta morem et consuetudinem terrestrem antiquam, diucius in talibus observatam, vigore domini Capitanei et mandato, in eodem omni iure et progressu, prout sunt et se habeant inter omnes partes, coram eodem iudicio actionem iuris habentes, nulli partium iuri lesio, exceptis violenciis novis.

5.2.6. Przyczyna nieodnotowana

AGZ XVI, 1050/1475, Sanok z. (10.10.)

Per me Iudicem Cristinum de Vara, Iudicem Sanocensem et Nicolaum Szyemuschowsky Subiudicem terre eiusdem, per ministerialem proclamare fecimus terminos celebraturos a data ferie tertia ante Calixti in quatuor septimanas cum consilio aliorum terrigenarum (podobnie nr 1051)⁷⁵¹.

⁷⁵¹ Zob. też Helc. II, 3116/1442; AGZ XIII, nr CCLXXVII (ante 4341/1453), 5638/1465; AGZ XIV, 1110/1444, 1918/1447; AGZ XV, 3993/1479; AGZ XVII, 1867/1483, 2374/1491, 2465/1493, 3323/1501; AGZ XVIII, 249/1471.

5.2.7. Protest przeciw limitacji

Limitacje były niewątpliwie uciążliwe dla procesujących się, odkładały rozstrzygnięcie sporu. Jeśli wszakże dochodziło do przełożenia spraw z tak obiektywnych powodów jak np. bezkrólewie, nie powinno to być wywoływać sprzeciwu procesujących się. Na taki protest jednak natrafiamy w 1506 r. Gdy po śmierci Aleksandra Jagiellończyka ogłoszono zawieszenie działalności sądów, pewien szlachcic wniósł protest wobec woźnego i innych osób.

AGZ XVI, 3187/1506, Sanok gr.

Nobilis G. heres de J. protestatus est, quia paratus fuit attentare terminum suum cum nobili I. herede de T. et I. Et Vicecapitaneus castris noluit admittere ius, ex quo ex mandatu et commisso omnes termini iuris pendent. Quam non admissionem progressus iuris G. protestatus est Andree de Brzozow ministeriali et nobilibus.

Podobnie gdy w 1486 r. w przemyskim sądzie grodzkim nastąpiła limitacja (AGZ XVII, 2039/1486, Przemyśl gr. – 27.2.) w następnej zapisce jest zanotowany protest strony procesowej

AGZ, XVII, 2040/1486, Przemyśl gr,

Nobilis Iacobus Syennowsky heres de Kalyenykow pars rea protestatus est Iudici et ministeriali, quia paratus fuit sentenciam iuris audire die certo sibi dato, et ut decerneret ius et diei satisfecit.

5.2.8. Woźny zapowiada roczki po limitacji

S. Kutrzeba przypuszczał, dowodów na to nie znalazłszy, że po ustaniu przyczyn limitacji, woźni, być może, ogłaszali termin uruchomienia roczków. Zaobserwował ponadto, że na pierwszych roczkach po przerwie niewiele spraw sądy rozpatrywały, z czego wnosił, że owe zapowiedzi mogły nie być częste⁷⁵². Przypuszczenie Kutrzeby o zapowiedziach roczków po przerwie było słuszne, Perzanowski bowiem znalazł tekst mandatu, zlecającego (wprawdzie władzom miejskim) ogłaszanie *voce preconia* rozpoczęcie funkcjonowania sądów ziemskich⁷⁵³. W księgach sądowych zapowiedzi roczków po przerwie nie znajdujemy.

⁷⁵² S. Kutrzeba, *Sądy...*, t. I, s. 14.

⁷⁵³ Z. Perzanowski, *Dokumenty i kancelaria...*, s. 21.

13.

EGZEKUCJA WYROKU

O ciężeniu i wwiązaniu piszemy w innym miejscu, poświęcając udziałowi woźnego przy tych postępowaniach oddzielne fragmenty pracy⁷⁵⁴. Tu przedstawiamy inne przejawy aktywności woźnego podczas egzekucji wyroków sądowych.

Na przykład w zapisce halickiej z 1439 r. przegrywający ma w obecności woźnego wydać przedmioty przysądzone stronie zwycięskiej
AGZ XII, 583/1439, Halicz z.

*Kromydzowsky circa ministerialem et iuxta recognitionem frumentum cuiuslibet grani quatuor acervorum ad duas septimanas... restituere (debet)*⁷⁵⁵.

W 1487 r. wykonując mandat królewski strona zwycięska udała się z woźnym do majątku strony pokonanej i tam odebrała swą krewniaczkę. Składa też oświadczenie woźnemu i towarzyszącym mu ziemianom.

AGZ XV, 1893/1487, Lwów gr.

Mathias ministerialis, prout fuit per dominum Vicecapitaneum Leopoliensem nobilibus Iohanni, Iacobo et Nicolao de Humyencze heredibus et de Prossyątko et Pakow tenutariis, fratribus germanis indivisis additus et habuit secum

⁷⁵⁴ Ciężenie – Rozdział 6, wwiązanie – Rozdział 7.

⁷⁵⁵ Zob. też AGZ XII, 1218/1443: *In quarto termino M. de D. concitato pro quatuor bobus, quos in I. Archiepiscopo Leopoliensi, et idem Archiepiscopus non comparuit et idem M. sdawa Archiepiscopum in quatuor bobus, quos prius iure aquisivit et ius dedit ministerialem iuxta decretum dominorum, quod restituere debet Archiepiscopus quatuor boves.*

Czynności woźnego sądowego

*tres terrigenas recognovit, quia dum cum ipsis equitavit in bona Pyetrcze ad curiam ipsius Iohannis, que curia non fuit clausa, et ibi de eadem curie de stuba receperunt nobilem Zophiam virginem, sororem suam patruelem germanam, filiam vero olim nobilis Michaelis Bapschinski, vexiliferis Kamenec. Quam Zophiam ipsis I., I. et N. Pukomskim ipse Pyaseczski ad mandata Regia et sui capitanei extradere noluit, qui Pakowsczy recipiendo Zophiam sororem suam protestati sunt sibi ministeriali et eisdem terrigenis, quod de eadem curia nihil aliud receperunt, nec aliquem percusserunt, nec interfecerunt, nec secaverunt, nec sagittaverunt*⁷⁵⁶.

Według wyroku sądu sanockiego, przegrywająca strona-kobieta ma przebywać w utraconych dobrach do pewnego czasu, lecz nie wyrządzać żadnych szkód, a dopilnować tego ma woźny.

AGZ XI, 3167/1453, Sanok gr. (4 stycznia)

...Hedvoigis debet residere in W. ad Purificacionem Marie, sed nullum facere ibidem dampnum, et ministerialis debet ibidem conspicere et videre.

Na Mazowszu sąd poleca woźnemu poszukiwać rzeczy przegrywającego proces, sprzedać je, a uzyskane pieniądze przekazać stronie zwycięskiej. Gdy pieniędzy będzie za mało, woźny ma powiadomić sąd.

Zakr. II, 931/1435

*Domini sentenciaverunt, quia preco querat bona (mobilia) Laurencii de Meschki, et quidquid invenerit, vendat et solvat Dobeslao de ibidem tres sexagenas, et quidquid non invenerit, nos in duabus septimanis informet*⁷⁵⁷.

Natomiast o ściąganiu przez woźnego kar należnych sądowi brak informacji, aczkolwiek literatura te działania odnotowuje⁷⁵⁸.

Egzekucja wyroku nie zawsze dochodziła do skutku, o czym woźny informował sąd

AGZ XVI, 3109/1505, Sanok gr.

*Andreas ministerialis de Brzozow recognovit, quia nobilis Mathias G. noluit satisfacere pro digito, mutilato homini generosi P. P. coram bonis hominibus in G.*⁷⁵⁹

⁷⁵⁶ Zwracamy uwagę na szczegółowość opisu.

⁷⁵⁷ Zob. też Zakr. II, 1393/1435: S. de M. l L. contra Paulum conversum monasterii czirnensis ob non solutionem pecunie, et sibi Paulo debet dare quatuor sexagenas mobilibus, que preco in domo invenerit, et si mobilia non starent pro debito, extunc (immobilibus seu in terram debet ipsum investire). Prawdopodobnie wydawca uzupełnił zapis na podstawie innych wzmianek.

⁷⁵⁸ O karach na rzecz woźnego piszemy w Tomie I, s. 153 i nast. Do powołanej tam literatury należy dodać R. Hube, *Kilka aktów...*, s. 70. Ibidem informacja o wąskim skrawku papieru z wykazem nazwisk stron procesowych, skazanych na kary sądowe. Zdaniem Hubego, ten wykaz był przeznaczony dla „służebników sądowych” w celu ściągnięcia kar.

⁷⁵⁹ Zob. też AGZ XVI, 2692/1500, Sanok gr.: *Andreas ministerialis de Brzozow recognovit, quia quando equitavit in villam Gorki ex parte nob. Clementis de Pakoschowka, ludicis Sanocensis, ad nobilem Anna Goreczka, ut equitaret in Sanok et susciperet*

Gdy wierzyciel i woźny oświadczyli w sądzie, że ciężenie dłużnika nie dało efektu, sąd zezwala na schwytanie dłużnika, gdziekolwiek go się zastanie, jako osobę nieosiadłą.

Helc. II, 2968/1441

Petrus de Brodi exposuit, quoniam quarta vice voluit pignorarare Franciscum Juntham, et nihil invenit, neque equos sellatos, neque aliquid. Et hoc eciam Sitco ministerialis recognovit. Ideo dedit sibi iudicium ad capiendum ipsum videlicet nalapanye, pro eo, quia non est possessus, ubicunqua inveniretur.

Podobnie postanawia sąd poznański

Leksz. I, 1740/1394

Item domini adjudicaverunt domino Vincencio Rasinsky, quod deberet detinere Johannem Henkovicz pro debitis, quas tenetur in Judeys, cum ministeriali. Et debet ipsum ducere ad castrum regis et uxorem ipsius, mater ejus non debet eam tenere penes ipsam. Et si mater tenebit eam, tunc mater sola debet solvere⁷⁶⁰.

ab eo inscriptionem super 15 m. cum media fideiussorie, facta pro nobili Iacobo filio eiusdem Anne, iuxta invencionem domini Capitanei... extunc ipsa dixit: „non equitabo nec suscipiam inscriptionem aliquam”.

⁷⁶⁰ W wielkopolskich księgach sądowych, zwłaszcza w wydanych przez Lekszyckiego, jest wiele wzmianek o kredycie udzielanym szlachcie przez Żydów poznańskich. Sądzimy, że jest to materiał wystarczający do przedstawienia stosunków kredytowych w Wielkopolsce średniowiecznej, na wzór pracy Mariana Ungeheuera, poświęconej stosunkom kredytowym w ziemi przemyskiej, M. Ungeheuer, *Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku*, Lwów 1929, s. 298.

14.

WOŹNY PRZY ZAPOWIEDZI DÓBR

1. Rodzaje zapowiedzi

Zanim przejdziemy do zrelacjonowania roli woźnego przy zapowiedzi dóbr, musimy poruszyć kwestię odróżniania w źródłach zapowiedzi dóbr od zapowiedzi alienacji. Są to dwie różne instytucje. Zapowiedź dóbr ma na celu wyłączenie innych od korzystania z majątku właściciela bez jego zgody⁷⁶¹, natomiast zapowiedź alienacji jest sprzeciwem zgłaszanym przez osoby roszczące jakieś prawa do alienowanej nieruchomości. Różnica między nimi jest oczywista, problem polega na tym, że w źródłach stosuje się wobec nich tę samą terminologię – *arestavit, inhibuit, intercedit, prohibuit* itp.⁷⁶² Zazwyczaj do tych określeń są dodawane dalsze informacje, które ułatwiają właściwą interpretację. Jeśli jest mowa o *inhibitio venditionis, inhibitio littere resignacionis*, mamy wówczas do czynienia z zapowiedzią – zaskarżeniem alienacji, a jeśli czytamy, że ktoś *inhibuit suam hereditatem, sua gaya* itp., jest to bez wątpienia

⁷⁶¹ B. Lesiński, Ze studiów nad prawem bliźszości w XIV i XV wieku, CPH, t. VII, 1955, z. 1, s. 105, ods. 57. Zob. np. Leksz. II, 759/1398: *dedimus administrialem J. cum P. fratri ipsius de Sz., proclamare... in hereditatibus ipsorum, quod nemo debet venare, pascere et omnes utilitates*. Także Leksz. I, 2730/1398. Szereg zapisek przytaczamy w dalszej części wywodów.

⁷⁶² Zob. B. Lesiński, op. cit., s. 104 i nast.

zapowiedź dóbr⁷⁶³. Jest wszelako wiele zapisek zredagowanych na tyle lakonicznie, że nie sposób odgadnąć, z jaką zapowiedzią mamy do czynienia i takie zapiski musimy zostawiać na boku. Na szczęście jest też sporo zapisów, niebudzących wątpliwości, co do charakteru zapowiedzi.

2. Udział sądu

Zapowiedzi dóbr należało dokonać przy udziale sądu. Ów udział przejawia się w źródłach różnie, w formie polecenia zapowiedzi danego woźnemu

Leksz. II, 2246/1398

N. de L. per ministerialem ex mandato nostro suas omnes granicies in suis hereditatibus inhiuit proclamando et hoc scribi fecit.

w postaci zgody

Leksz. I, 2730/1398

...prohibuit cum consensu iudicum regalium

czy też w postaci przydzielenia woźnego

Leksz. II, 2452/1400, Kościan

Opole. Iudicium regale de Costan dedit ministerialem domine A. O., quod interdixit granicias in hereditate D. et omnes utilitates.

Rozumiemy powyższe zapiski w ten sposób, że zainteresowani zwracają się do sądu z prośbą o woźnego, a ten woźny im przydzielony dokonuje zapowiedzi. Jednakże spotykamy taką sytuację: właściciele swe dobra zapowiedzieli, a następnie sąd daje woźnego, by zapowiedzi dokonał.

Leksz. II, 1447/1391, Kościan

J. et B. fratres germani, heredes de W. interdixerunt hereditatem suam, dictam W., hominibus omnibus... et dedimus ministerialem ad interdicendum ad omnia predicta.

⁷⁶³ Na przykład Leksz. II, 2159/1399. Por też, cytowaną w ods. 761, Leksz. II, 759.

Wydaje się, że taki zapis należy interpretować następująco: właściciele wyrażają wolę dokonania zapowiedzi, a samej zapowiedzi dokonuje przydzielony im przez sąd woźny⁷⁶⁴.

Nie natrafiliśmy na dowodzenie swych praw do majątku osoby prosiącej sąd o woźnego do zapowiedzi. Należy przypuszczać, że na ogół wiedziano, do kogo dobra należą.

3. Rola woźnego

Nie ulega wątpliwości, że to posesjonat podejmował decyzję o zapowiedzi, o tym, co będzie jej przedmiotem i przeciwko komu ma być skierowana. Woźny, podobnie jak przy pozywaniu, poza ramy polecenia nie wykraczał. On jednak nadawał wypowiedzi charakter publiczno-prawny, dlatego jego udział był konieczny. Tylko raz natrafiamy na zapowiedź dokonaną przez sołtysa, tu jednak feudał zakazuje czegoś swym chłopom⁷⁶⁵. Zgoda sądu ani udział woźnego były tu niepotrzebne.

Niemal nic nie wiemy, jak owe zapowiedzi wyglądały. W szeregu zapisek relacje woźnego z wykonania czynności są bardzo lakoniczne.

Pozn. I, 758/1401

Item A. C. arestavit suam hereditatem nomine S. M. secundum ius et consuetudinem terre. Et veniens ministerialis recognovit coram iudicio, quod iuxta ius eandem hereditatem interdixit.

Jakiś rytuał musiał być przy tym stosowany. Zapiski informują, że zapowiedź została dokonana *iuxta ius et consuetudinem terre, iuxta ius terre, iuxta iuris formam*⁷⁶⁶.

Nie wiemy przy tym dokładnie, co czynił posesjonat, a co wykonywał woźny.

⁷⁶⁴ Przypomina to sytuację, z którą mamy do czynienia przy wwiązaniu. Zobowiązany zgodę na przyszłe wwiązanie wyraża następująco: *etiam dedit intromissionem*, patrz Rozdział 7.

⁷⁶⁵ Roty wlkp. I, 463/1400: *Scultetus sic iurabit: „Tako jako jeŝm zapowiedział pana Mikoszową mocą Wociechowi Węzewi, by jego rolej nie orał, ani je żął, cso na niej żyto pobrał”.*

⁷⁶⁶ Pozn. I, 758/1401 – *secundum ius et consuetudinem terre, iuxta ius*; Pozn. I, 2379/1401 – *iuxta ius terre*; Pozn. I, 788/1401 – *iuxta consuetudinem terre*; Leksz. II, 2605/1400 – *secundum formam iuris*.

Pozn. I, 780/1401

Item W. iuxta consuetudinem cum ministeriali (a)restavit seu interdixit in sua hereditate, predicta W., omnes utilitates...

Czyżby rola właściciela ograniczała się do oświadczenia przed sądem woli dokonania zapowiedzi?⁷⁶⁷ Wydaje się to mało prawdopodobne, jakąś aktywność musieli właściciele na miejscu przy woźnym przejawiać, o czym jednak źródła nie informują.

Woźny dokonywał zapowiedzi sam, nie natrafiliśmy na wzmiankę, by sąd mu przydzielał asystę. W Leksz. II, 2452/1400 pisarz przed tekstem dodał „Opole” i na tej podstawie B. Waldo wyraziła opinię, że opole uczestniczyło przy zapowiedzi, jednak żadnymi dalszymi informacjami źródłowymi tej opinii nie da się potwierdzić⁷⁶⁸. Trzeba tu mieć na uwadze, że przy zapowiedzi granic nie wytyczano.

4. Przedmiot zapowiedzi

Ze względu na zakres przedmiotowy możemy podzielić zapowiedzi na dwa rodzaje:

- a) zapowiedź całości dóbr, można ją nazwać zapowiedzią ogólną,
- b) zapowiedź dóbr ściśle określonych, którą można nazwać zapowiedzią szczególną.

Ze względu na zakres ograniczeń można wyróżnić także dwa rodzaje zapowiedzi:

- a) zapowiedź – zakaz czerpania jakichkolwiek pożytków,
- b) zapowiedź – zakaz czerpania określonych pożytków.

Tak na przykład w Leksz. II, 1231/1399, Gniezno

J. de P. interdixit per ministerialem Oco, ipsum a iudicio regali recipiens, omnes ipsius hereditates

⁷⁶⁷ Por. cytowaną wyżej Leksz. II, 1447 i Pozn. I, 758/1401.

⁷⁶⁸ B. Waldo, *Jeszcze o opolu w Wielkopolsce*, ZN UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Ser. I, zesz. 9, 1958, s. 225–230. Zob. też J.S. Matuszewski, *Vicinia id est...? Poszukiwania alternatywnej koncepcji staropolskiego opola*, Łódź 1991.

Czynności woźnego sądowego

Leksz. II, 2605/1400

właściciel zapowiada przez woźnego *omnes suas hereditates, quascunque dinoscitur in terra Polonie possidare*⁷⁶⁹.

Innym razem właściciel zapowiada trzy wsie:

Leksz. II, 2212/1398

*Item ex iudicio assignavimus ministerialem, qui intercederet domino N. de L. tres hereditates suas, videlicet L., K. et G.*⁷⁷⁰

Na Mazowszu w 1520 r. woźny zakroczymski

*omnia bona illustrium dominorum ducum notariatus Zakroczymsis, et presertim Zacroczim oppidi et ville Suchodol circumequitavit... inhibuit*⁷⁷¹.

Pod ogólnikowym określeniem *inhibuit hereditatem* kryje się prawdopodobnie zakaz wszelkich pożytków, zakaz wstępu. Niekiedy spotykamy przykładowe wyliczenia tych pożytków:

Leksz. II, 2605/1400, Kościan

Item veniens A. G. per ministerialem Costinensem inhibuit et interdixit omnes suas hereditates, quascunque dinoscitur in terra Polonie possidere, omnibus suis graniciariis et aliis omnibus in graniciis, pascuis, borris et omnibus fructibus, secundum formam juris.

Okolicznością, skłaniającą do zapowiedzi, mogły być szkody wyrządzone przez sąsiadów

Pozn. I, 230/1400

Item N. C. interdixit suam hereditatem in C. super eo, quod novas vias sibi faciunt per frumentas, et interdixit mericas et denseta vlg. zapust.

Niekiedy zapowiadano tylko konkretne pożytki, jak lasy, pastwiska, drogi

⁷⁶⁹ Woźny zatem mógł zapowiadanych dóbr w ogóle nie ogłaszać, wbrew opinii P. Dąbkowskiego, *Prawo prywatne...*, II, s. 162, zapowiedź nie pozostaje w związku z rozgraniczeniem. Woźny przy zapowiedzi granic nie wytycza, ani ich nie potwierdza. Jeśli o granicach mówi się przy zapowiedzi, jak np. Łęcz. I, 3424/1394: *ministerialis recognovit, quod quinque granicias indicavit inter ipsorum hereditates*, Bkuj. 2422/1421: *D. de J. prohibuit per ministerialem hereditatem suam J. et gazos omnibus in graniciis secum iacentibus*, to, co najwyżej w takim znaczeniu, że one istnieją. W Leksz. II, 2605, zakazuje się wstępu *omnibus suis graniciariis*, czyli sąsiadom zza miedzy. Jednakże na Mazowszu, w zapisce z 1520 r. woźny przy zapowiedzi *circumequitavit* zapowiadane dobra książęce.

⁷⁷⁰ W Leksz. I, 2730/1398 zostaje zapowiedziana jedna wieś.

⁷⁷¹ Na Mazowszu o udziale woźnego przy zapowiedzi mówi statut z 1540 r., IP, s. 389, art. *De inhibitione bonorum: Quando aliquis nobilis apprehenditur in bonis alterius per preconem terrestrem prohibitis...*

Pozn. I, 2645/1406

*...ministerialis... recognovit, quod inhibuit pascua, prata et vias omnibus suis vicinis in Gora... iuxta consuetudinem terre*⁷⁷².

Kal. I, 49/1400

... ministerialis... recognovit, quod bina vice interdixisset borres... quod nullus de cetero debet secare, neque eciam in ipsis domino B. impedire.

ACIE II, 1773/1523, Poznań

Jedna ze stron procesowych oświadcza *quod iuxta regni iura et statuta mandavit proclamacionem fieri in Krzywyn et aliis locis vicinioribus, ne quispiam audeat alia via, quam publica, ire per bona eiusdem nobilis, quas vias bene patenter declaravit per proclamacionem ministerialis...*⁷⁷³

Zapowiedź obejmowała pożytki wodne

Pozn. I, 2379/1401

...et rivulos vlg. strugi.

W źródłach lubelskich napotyamy na zakaz wkraczania w dobra podczas polowania

Lub. III, 278/140

...ego ministeriali feci proclamare, ut per granicias meas scussas secundum ius terrestre pergendo, aliquas venaciones non deberes exercere.

Oczywista, we wszystkich tych przypadkach chodzi o wkraczanie w zapowiedziane dobra bez zgody właściciela⁷⁷⁴.

Zapowiadano dobra świeżo, jak się wydaje, uzyskane

Leksz. II, 2584/1400, Kościan

Inhibicio castris Pars. Veniens ministerialis coram iudicio recognovit, quod Jasschek Scholdra inhibuit castrum in Pars et omnia pertinencia ad castrum idem et hereditatem Ocale, acquisitam super domino M. de O. ... servando formam iuris, ut nullus ipsas invadere auderet et non facere vias non justas, et medietatem hereditatis Slesz, prati lonky.

⁷⁷² W Pozn. I, 1296/1403 zapowiedziano lasy w kilku miejscowościach, także w Pozn. I, 1508.

⁷⁷³ Zob. też Leksz. II, 2238/1398. O vias iniustas patrz Pozn. I, 139/1400. O niedopuszczalności zakazu niektórych dróg, np. do kościoła, na rynek, do młyna w prawie mazowieckim, vide statut z 1540 r., IP, s. 389.

⁷⁷⁴ Leksz. I, 2730/1398: *prohibuit, quod nemo presumat sine voluntate predicti domini N. aliquod uti in dicta ipsius hereditate; Bkuj. 565/1418: Petrus, Jasschek, Swenthoslaus, Jacussius et Bogussius de S. fecerunt inhibitionem per ministerialem sue hereditatis... prout ipsa hereditas est limitata in suis metis et graniiciis ita, quod nullus debet pecora et pecudes pascere in eadem hereditate absque voluntate ipsorum.*

Zapowiadano też dobra dzierżone w zastawie

Kal. I, 1018/1403

It. veniens ministerialis ad nostram presenciam recognovit, quia medietatem Sirpovicze, et in alia parte obligacionis ibidem interdixit, videlicet heredibus in Choyno.

5. Adresaci zapowiedzi

Gdy idzie o adresatów zapowiedzi, niektóre odnoszą się generalnie do wszystkich, inne natomiast do węższego kręgu osób.

Z zapowiedzią skuteczną *erga omnes* spotykamy się np. pod rokiem 1391

Leksz. II, 1447/1391, Kościan

*J. et B. fratres germani, heredes de X W. interdixerunt hereditatem suam, dictam W. hominibus omnibus*⁷⁷⁵.

Zazwyczaj jednak, skoro zapowiadano czerpanie pożytków, zapowiedź za adresatów miała sąsiadów

Pozn. I, 2645/1406

*...ministerialis recognovit, quod inhibuit pascua, prata et vias omnibus suis vicinis in G.*⁷⁷⁶

Spotykamy także zapowiedź wymierzoną przeciwko imiennie określonym osobom i ich poddanym

Leksz. I, 3030/1399, Poznań

Nota. Paulus et Symon de Bilina heredes, cum consensu iudicibus prohibuerunt... domino subpincerne Poznaniensi et ejus omnibus hominibus de N. et de C., et preconem sibi predicti iudices ad proclamandum assignaverunt.

⁷⁷⁵ Tak też np. w Leksz. II, 2212/1398.

⁷⁷⁶ Zob. np. Pozn. I 139/1400: *interdixit villam suam... suis omnibus convicinis*; Kal. I, 406/1401: *suis vicinis*.

6. Miejsce zapowiedzi

Dysponujemy zaledwie kilkoma informacjami o tym, gdzie dokonywano zapowiedzi. W każdym razie nie było to w sądzie, lecz w terenie. I tak w 1523 r. strona procesowa oświadcza:

ACIE II, 1773, Poznań

Quod iuxta regni iura et statuta mandavit proclamacionem fieri in Krzywyn et aliis locis vicinioribus.

Kanonik poznański zapowiada na rynku poznańskim oraz przed kościołem św. Wojciecha⁷⁷⁷. W Leksz. II, 759/1398, Pyzdry, woźny dokonuje zapowiedzi *in foro in hereditatibus ipsorum* (właścicieli zapowiadanej dziedziny).

Zob. też Kal. I, 2076/1407:

...ministerialis cognovit, quod edixit publice proclamando, bis in Kalis et tercio in parochia prohybendo hereditatem S. in limitibus, in pascuis, vias ac aliis usibus, ne sine licencia domini G. ... transire vel uti debeant.

7. Wielokrotność zapowiedzi

Woźny trzykrotnie dokonywał zapowiedzi, niekiedy, jak przy innych czynnościach – *ultra ius* – czterokrotnie

Leksz. II, 1231/1399 Gniezno

...idem ministerialis recognovit... quod tercia vice clamavit.

Pozn. I, 204/1400

...intercedit suam hereditatem trina vice et quarta vice sine iure...⁷⁷⁸.

Spotykamy także dwukrotne zapowiedzi

Kal. I, 49/1400

It. venien ministerialis... et recognovit publice, quod bina vice interdixisset borras.

⁷⁷⁷ Wprawdzie o woźnym zapiska milczy, należy go się jednak domyślać.

⁷⁷⁸ *Sine iure* tłumaczymy jako *ultra ius*.

Czynności woźnego sądowego

Z roty wielkopolskiej można wnioskować, że już pierwsza zapowiedź rodziła skutki prawne

Roty wlkp. VB, 387/1422

...jako com zajął, tom zajął na swej dziedzinie po woźnego zapowiedzi pirwy zajem.

Zazwyczaj po dokonaniu zapowiedzi po raz ostatni woźny składa relację w sądzie, który go delegował

Leksz. II, 1231/1399, Gniezno

*...idem ministerialis recognovit, quod tercia vice clamavit*⁷⁷⁹.

Relacja woźnego z dokonanej zapowiedzi, składana w sądzie, była rzecz jasna wpisywana do ksiąg, stąd informacje, które tu przedstawiamy. Nie wiemy, czemu miało służyć polecenie stawającego w sądzie właściciela, by jego oświadczenie zostało wpisane do ksiąg (patrz wyżej Leksz. II, 2246).

Natrafiliśmy na jedną wzmiankę o odnowieniu zapowiedzi:

Leksz. II, 2386/1399, Kościan

Inhibicio. N. S. interdixit, scilicet zapowiedzal, suam hereditatem in Sz., quam za gayal suas silvas et quercinium per tres annos, et super hoc ministerialis in Costan cognovit, quod renovavit, scilicet za gayal secundum jus.

8. Sankcje

Dobra zapowiedziane przez woźnego podlegały szczególnej ochronie w tym sensie, że naruszający nie mógł zasłaniać się niewiedzą.

Roty sier., 107/1411

*...esse yesth pany Wodzwasska ssilø moczø possecla lanka lesszenska na ge na prawem mymo zapowecz wossnego*⁷⁸⁰.

⁷⁷⁹ Woźny przeważnie nie informował, ile razy zapowiadał, w każdym razie tej informacji nie ma w zapiskach, poza nielicznymi wyjątkami.

⁷⁸⁰ Roty wlkp. II, 552, 557, 891, 927, 929, 1202, 1259; VB 486; Łęcz. I, 278, II 3494.

Zap. warsz., 203/1427

*...quia preses zapowecz pomloczyl pszenicza w gumne*⁷⁸¹.

Aczkolwiek nie pozostaje w związku z woźnym, ze względu na ciekawą regulację przytoczymy zapiskę z 1398 r., według której, zajmujący przedmioty osobom wkraczającym na teren, zapowiedziany musi dzielić się nimi z grodem poznańskim

Leksz. I, 2730/1398

Nota, quod dominus Nicolaus, cancellarius Poznaniensis prohibuit cum consensu iudicum regalium hereditatem suam S. omnibus... Et si quis fuerit arastatus dampnum faciens, tunc debet omnibus privari, queque protunc circa se habuerit. Medium dictus dominus N. debbit pro se recipere et medium ad castrum Poznaniensem assignare.

Z kolei dopiero zapowiedź usprawiedliwiała zajem rzeczy osobom wkraczającym na zapowiedziane dobra. Gdy zapowiedzi nie było, strona areszt zaskarżała

Pozn. I, 2397/1405

...pendet terminus...inter N. G. et S. S. ... super recepcione bovum seu pecudum in sua hereditate minus iuste, sine dampno, non faciens proclamacionem vlg. ne wywola wshi predictam hereditatem secundum ius et consuetudinem terre.

9. Funkcje społeczno-gospodarcze

Wykraczamy tu poza ścisłą problematykę roli woźnego. Należy jednak zwrócić uwagę, że aczkolwiek zapowiedź była ważnym instrumentem w wyzwaniu własności z więzów wspólnotowych⁷⁸², tej jej roli nie należy

⁷⁸¹ K. Dunin, op. cit., s. 166, ods. 4, przytacza zapiskę warecką, nr 693 z 1408 r.: *ego nunquam tibi permisi (pascere) post interdicionem, et si vlg sza iątho, hoc post interdicionem*. W obu zapiskach mazowieckich brak wzmianki o woźnym, co łatwo wytłumaczyć, zapiski bowiem informują o już dokonanej zapowiedzi.

⁷⁸² J. Bardach, *Historia...*, I, s. 500, przy kwestii ograniczania m.in. prawa bliźszości zdanie: „Umacnianiu praw właściciela służyła również zapowiedź”.

przeceniać, skoro również członkowie niedziału rodzinnego dokonywali zapowiedzi.

Leksz. II, 1447/1391

*J. et B. fratres germani, heredes de W., interdixerunt hereditatem suam dictam W. omnibus hominibus... et dedimus ministerialem ad interdicendum omnia predicta*⁷⁸³.

10. Zasięg terytorialny

Udział woźnego w zapowiedzi notują głównie zapiski wielkopolskie, z rzadka łęczyckie, mazowieckie, lubelskie. Z pozostałych terytoriów informacji nie znaleźliśmy.

⁷⁸³ Zob. też Bkuj. 565/1418.

15.

WOŹNY PRZY OGŁASZANIU NABYCIA NIERUCHOMOŚCI

Jak już wzmiankowaliśmy, tymi samymi terminami są w źródłach określane trzy procedury: zapowiedź dóbr przez właściciela w celu wykluczenia korzystania z nich osób obcych, zapowiedź – ogłoszenie nabycia dóbr i zapowiedź-sprzeciw wobec alienacji⁷⁸⁴. Dla drugiej kategorii zapowiedzi będziemy posługiwali się określeniem ogłoszenie, publikacja nabycia.

J. Rafacz w pracy o dawnym polskim prawie sądowym pisze, że w średniowiecznej Wielkopolsce woźny trzykrotnie obwoływał pozbycie, aby krewni mogli akt zaczepić, źródeł jednak nie podaje⁷⁸⁵. Więcej uwagi rozwiązaniu wielkopolskiemu poświęcił B. Lesiński w artykule o prawie bliźszości krewnych⁷⁸⁶. Znalazł ten badacz w wielkopolskich księgach sądowych kilka zapisek, z których wynika, że w tej dzielnicy, najpóźniej w 1409 r. ukazała się uchwała ziemska, nakazująca trzykrotnie ogłaszać na roczkach partykularnych nabycie nieruchomości, by z pretensjami mogli się zgłaszać wszyscy mający roszczenia do pozbywanej nieruchomości⁷⁸⁷.

⁷⁸⁴ Patrz Rozdział 14. *Woźny przy zapowiedzi dóbr*, oraz Rozdział 16.

⁷⁸⁵ J. Rafacz, *Dawne prawo...*, s. 303.

⁷⁸⁶ B. Lesiński, op. cit.

⁷⁸⁷ Ibidem, s. 104–105. Genezy wielkopolskiego laudum, być może, należałoby upatrywać w dwóch artykułach Statutów

O uchwale zapiska informuje następująco

Piekos. Wybór, 1355/1409

Item ministerialis coram iudicio recognovit, quod dominus Nicolaus, cancellarius ecclesie Poznaniensis, iuxta statuta dominorum interdixit hereditates O. et S. in triplicibus terminis particularibus, qui ad ipsas ius propinquius habet, et nullus contra hoc respondit.

Wprawdzie w tej zapisce nie ma wzmianki o nabyciu dóbr, ale z innych przez Lesińskiego w artykule wykorzystanych wynika, że chodzi tu o ogłaszania nabycia nieruchomości i że bierze w tym udział woźny.

Nie będziemy w tym miejscu rozważali, jaki cel miała ta uchwała, interesuje nas wyłącznie rola woźnego przy ogłaszaniu nabycia⁷⁸⁸.

Nie udało nam się wzbogacić podstawy źródłowej, którą dysponował Lesiński. Dlaczego tak jest, odpowiedź znajduje się w tabeli 1, podającej daty graniczne opublikowanych ksiąg sądowych. Otóż zdecydowana większość zapisek wielkopolskich pochodzi sprzed 1409 r., daty pierwszej wzmianki o wspomnianej uchwale ziemskiej.

W brzesko-kujawskich zapiskach sądowych wzmianki o publikacji nabycia są bardzo lakoniczne i nie informują one o uczestnictwie woźnego przy publikacji, np.

Bkuj. 511/1418

D. de M. fecit privilegium suum proclamare in iudicio super partem hereditatis in M., et nullus ei contradixit...

Bkuj. 512/1418

T. de M. privilegium est proclamatum super partem hereditatis in C. et nullus ei contradixit.

Szczególną formę ogłaszania alienacji spotykamy w Bkuj. 692/1418. Pozbywca (jak można sądzić) sołectwa zobowiązany został przez sąd do poręki za krewnych. Nie był w stanie dać poręczycieli, wobec czego sąd mu nakazuje, by przez woźnego wezwał po trzykroć w sądzie wszystkich, którzy mają jakieś prawa do sołectwa, by je w sądzie zgłosili.

małopolskich Kazimierza Wielkiego, nakazujących trzykrotne wzywianie-przypozywanie osób trzecich w procesach o nieruchomości, mianowicie w art. XLI i LXXXVI (według Balzera). Bliżej o tych postanowieniach w punkcie poświęconym roli woźnego przy pozywaniu. O wzywaniu przez woźnego do zgłaszania pretensji w związku z wytyczaniem granic, patrz Rozdział 17. *Kwestie graniczne*.

⁷⁸⁸ Lesiński widzi w niej krok, zmierzający do ograniczenia prawa bliźszości krewnych. Swego czasu zwracałem uwagę, że brak podstaw do takiego zawężającego rozumienia uchwały. Przy ogłaszaniu nabycia wzywa się wszystkich roszczących sobie prawa do będącej przedmiotem transakcji nieruchomości. Z. Rymaszewski, *Prawo bliźszości krewnych w polskim prawie ziemskim do końca XV wieku*, Łódź 1970, s. 147.

Bkuj. 692/1418

Quemadmodum domini... mandaverunt Nicolao Clich ponere fideiussorem contra... racione scultecie in Opatowicze pro omnibus fratribus et sorore, quod dominum C. in posterum impedire non deberent pro eadem (scultetia, ZR), istam fideiussoriam habere non potuit. Et ita domini decreverunt, quod predictus N. C. debuit proclamare per ministerialem terna vice in iudicio, si aliquis esset, qui ad hoc haberet ius aliquod, quod veniret ad iudicium, et diceret, si habet aliquid ius.

Kilka wzmianek można znaleźć w zapiskach kaliskich po roku 1409
Kal. II, 446/1413

Veniens ministerialis recognovit, quod D. de Q. exhibuit per triplices terminos particulares litteram perpetue resignacionis... facte super villam ac hereditatem G., quam domini ex decreto consuetudinis terre in suo robore reservaverunt (podobnie nr 447).

Kal. II, 629/1414

Vincencius ministerialis recognovit et retulit, quod clamavit et publicavit plus quam ter more terrestri litteram seu privilegium perpetue vendicionis et resignacionis coram domino Sandivogio palatino Poznaniensi et capitaneo maioris Polonie facte, ville seu hereditatis K.

Nieco szczegółów o przebiegu takiego ogłaszania dostarcza inna zapiska kaliska

Kal. II, 734/1416

Veniens (Vanczko) ministerialis, portans litteras in manibus, et littere iste sunt strenui domini P. de P., et iste (Vanczko) Albertus ministerialis iam in duplicibus terminis particularibus proclamaverat, tunc ad tercios terminos portans volens proclamare, surgens nobilis Milan de M. heres dixit: „ego sum propinquior post sororem meam, quia iste hereditates vadunt ex divisione patris mei, ideo inhihero easdem litteras ulterius proclamare, et paratus sum iuxta ius terrestre agere”.

W dokumencie wielkopolskim z 1417 r. woźny zeznaje, że ogłosił alienację nieruchomości na trzech kolejnych rokach sądowych. Ponieważ nikt się nie zgłosił ze sprzeciwem, sąd przysądził nieruchomość nabywcy.

KDWP V, 271/1417

Albertus suo nec non... fratrum germanorum nominibus... tenens et habens suis in manibus litteram resignacionis super totam partem hereditatis G., per Woyslaum ipsis temporibus perpetuis venditam, eandem insinuavit, ratificavit et publicavit in tribus terminis particularibus continue se sequentibus, si quis

Czynności woźnego sądowego

propinquior ad eandem partem hereditatis G. Et... ministerialis confessus est se clamasse in eisdem tribus terminis..., si quis sit propinquior... Nos itaque iudex... visa huiusmodi litere resignationis triplici publicatione et ministerialis recognitione, adiudicavimus... partem G. ... dictis A. et... fratribus germanis... iuxta laudum et statutum terrestre...

Z innych terytoriów znaleźliśmy tylko jeden przypadek zapowiedzi alienacji nieruchomości z terenu Małopolski. Jest to zapiska krakowska z 1475 r., w swej treści podobna do Bkuj. 692:

Helc. II, 4132/1475

Nob. Nicolaus Zarogowsky, Consul Cracoviensis, protestatus est coram iure et per ministerialem Grisz de Jure datum in portam proclamavit, quia emit bona hereditaria Volya Chelmszka et Przegorzali apud gsos Jacobum et Przedborium, fratres de Conyeczpolye, filios olim domini Cancellarii R. P., et super eadem bona reformationem in presencia RMTis accepit. Ideo presenti protestacione et exclamacione ministerialis amicos eorum premunit et avisavit super jure propinquitatis, ut agant, si quid velint etc.

Z nielicznych w sumie informacji wyłania się następujący obraz:

Nabycie nieruchomości należało ogłaszać trzykrotnie na rokach sądowych⁷⁸⁹, a według Helc. II, 4132 przed bramą prawdopodobnie zamku na Wawelu, siedziby sądu. Proklamacji dokonywał woźny sądowy, tak np. w Piekos. Wybór 1425: *ministerialis recognovit, quod ex parte N. de B. hereditatem I. interdicens proclamavit*⁷⁹⁰, podobnie w zapisce krakowskiej. Występujące w Piekos. Wybór, 1355 określenie *...ministerialis... recognovit, quod dominus N. ... interdixit hereditates* należy interpretować w tym sensie, że woźny proklamował nabycie na polecenie nabywcy⁷⁹¹. Woźnego, jak wynika z Helc. II, 4132, przydzielał sąd, przed sądem woźny składał relację z proklamacji i informo-

⁷⁸⁹ Zob. wyżej przytoczoną zapiskę 1355. Tak też w Piekos. Wybór, 1356/1409 Kościan: *Item ministerialis coram iudicio publice recognovit, quod Henricus Zira de Cleszczewo, iuxta statuta et decreta dominorum, hereditatem Cleszczewo in triplicibus terminis particularibus interdixit et proclamavit, qui propinquior esset ad eandem, et ibi nullus respondere curavit.* Zob. także Piekos. Wybór, 1425 i 1426. Ogłaszano przy tym nabycie, a nie pozbycie, jak twierdzi J. Rafacz, *Dawne prawo...*, s. 303. To z inicjatywy nabywcy, a nie pozbywcy dochodziło do ogłoszenia alienacji.

⁷⁹⁰ Tak też w zap. 1426/1410 (ten sam formularz). W zap. 1314 nabywca okazuje w sądzie *litteram resignatoriam*, opiewającą na 5 grzywien czynszu w pewnej wsi, następnie: *ministerialis coram dominis recognovit, quod clamavit, si aliquis esset propinquior ad contradicendum.* W Roty wlkp. III, 1021/1424 *...ministerialis recognovit, quod litteram resignatoriam dominorum B., A., W. et J. fratrum de G. super hereditatem... vice tercia exclamavit.* Podobnie w KDWP V, 271/1417: *...Et ministerialis confessus est se clamasse in eisdem tribus terminis particularibus, si quis esset propinquior ad dictam partem hereditatis.* To zdanie poprzedza informacja, że nabywca okazał w sądzie list wzdawny.

⁷⁹¹ Lesiński ostrożnie stwierdza, że nabycie ogłaszał woźny lub nabywca, lecz w obecności woźnego, B. Lesiński, op. cit., s. 105.

wał, że nikt nie zgłosił się z roszczeniem do alienowanej nieruchomości. Zapiska krakowska wskazuje, że przynajmniej od roku 1475 zapowiedź alienacji nieruchomości nie jest specyfiką wielkopolską.

Fakt nabycia podlegał publikacji po otrzymaniu z sądu listu wzdawnego (*littera resignatoria*), ogłaszano zatem dokonaną już transakcję⁷⁹².

Ponadto jednak, od czasu do czasu, spotykamy wzywianie do zgłaszania pretensji do określonych dóbr nie związane z alienacją, a pozostające w związku raczej ze sporami o nieruchomości. Informację o takim postępowaniu podał już R. Hube, przytaczając zapiskę poznańską z 1394 r.

Leksz. I, 1734/1394

*Item ministerialis judicialis clamavit in foro byna vice, si quis haberet jus ad Konino, ad istam hereditatem, quod veniret. Et si non veniret, tunc amitteret*⁷⁹³.

W księgach brzesko-kujawskich są dwie wzmianki o takiej proklamacji. W Bkuj. 692/1418 toczy się spór o sołectwo w Opatowcu między klasztorem w Mogilnie a Mikołajem Klichem. Treści sporu nie znamy. Sąd nakazuje Klichowi stawić poręczycieli za jego braci i siostry, że nie będą niepokoili klasztoru o to sołectwo. Klich nie był w stanie dać poręczycieli, wobec czego sąd postanawia:

Bkuj. 692/1418

*...Et ita domini decreverunt, quod predictus N. C. debet proclamare per ministerialem terna vice in iudicio, si aliquis esset, qui ad hoc haberet ius aliquid...*⁷⁹⁴

Jest dalszy ciąg tej sprawy. W trzy tygodnie później Mikołaj Klich poleca woźnemu wezwać wszystkich, którzy mają pretensje do niego o sołectwo

Bkuj. 715/1418

Nicolaus Clich fecit proclamare Nicolao ministeriali, si aliquis esset, qui habeat aliquid dicere ad ipsum pro scultecia, et nullus se revocavit.

Szczególna sytuacja występuje w AGZ XIV, 662/1443, Lwów gr. W związku z procesem o wieś Pohorce staje przed sądem osoba trzecia, która w spornej wsi ma dwór – *curia Bastiow* po ojcu, a do którego dworu procesujące się strony nie wysuwały roszczeń. I tu sąd nakazuje wezwanie do zgłaszania roszczeń.

⁷⁹² Lesiński używa określenia „dokument dotyczący sprzedaży”, ibidem, s. 105.

⁷⁹³ R. Hube III, s. 350. U Hubego zapiska oznaczona skrótem Pozn., bowiem wydania drukiem J. Lekszyckiego jeszcze nie było.

⁷⁹⁴ Zob. też Pozn. I, 2432/1405, powołaną w Rozdziale 1. *Obestanie*, s. 28.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XIV, 662/1443, Lwów gr.

Et ibidem O. (osoba trzecia) proclamare fecit per Nicolaum ministerialem castrensem in presenciam dictorum N. et M. (strony procesujące się), si quis haberet dicere quidpiam ad huiusmodi ipsius curiam Bastyow. Et cum nullus contradixit proclamacioni et impugnacioni Oleschkonis, nos Palatinus cum dominis, prout forma iuris persuasit, remansimus O. circa Bastyow in P. eviterne. Datum...

Z tych nielicznych wzmianek można wnosić, że ów tryb postępowania był rzadko stosowany, w każdym razie w księgach sądowych znajduje on słabe odbicie. Inicjatywa wzywania mogła pochodzić od sądu, jak w Bkuj. 692 a także od osoby zainteresowanej, jak w Bkuj. 715, AGZ XIV, 662. Wezwania dokonywał woźny. Terminu, w którym należało zgłaszać roszczenia, nie znamy. Z Bkuj. 715 i AGZ XIV, 662 można sądzić, że był on krótki, skoro w zapisce informującej o wzywaniu jest jednocześnie decyzja sądu.

16.

WOŹNY PRZY ZAPOWIEDZIACH - OSTRZEŻENIACH, SPRZECIWACH

1. Domniemana obecność woźnego

Wszelkiego rodzaju ostrzeżenia, zastrzeżenia, sprzeciwy wobec dyspozycji majątkowych, były dokonywane przy udziale woźnych sądowych. Sądzymy, że można ten udział traktować jako *conditio sine qua non* nawet tam, gdzie źródła wprost o woźnym nie wspominają, jak np. przepis statutów Kazimierza Wielkiego, nakazujący coroczne ogłaszanie trwania zastawu⁷⁹⁵.

W zapisce ruskiej z 1443 r. strona zarzuca, że zapowiedzi pisma dokonano bez udziału woźnego danego przez wojewodę (jednocześnie starostę lwowskiego)

⁷⁹⁵ W wydaniu Balzera art. (LXXV), s. 206. Zob. np. Bkuj. 3658/1424: *Quemadmodum P. de S. mandavit proclamare litteram resignacionis super bona hereditaria in. S., tunc nobilis A. stans, prohibuit eandem litteram propinquitate. Ad Regem aut ad terminos generales, si prius fuerint.* O roli zapowiedzi przy prawie bliższości patrz Z. Rymaszewski, *Prawo bliższości...*, s. 149.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XIV, 659/1443, Lwów z.

Nob. Petrus Prochnyczski, procurator nob. Dimitri B. citavit curiali termino per ministerialem gsam Annam Cz. de D. alias de Z. circa procuratorium, quod tenuit in manu nob. Wnuczko de C., procurator Anne, pro eo, quod sibi litteras arrestavit alias zapowye dzal tamquam procurator Anne in iudicio, non recepto ministeriali a domino palatino, aestimando dampnum ad mille marcas et triginta...

W dalszej części sprawy ten zarzut pozostał bez echa. Dla nas istotne jest, że z braku woźnego przy zapowiedzi uczyniono zarzut⁷⁹⁶.

2. Kto dawał woźnego

Woźnego przydzielał sąd na prośbę zainteresowanych. Uzasadnienie swych racji na tym etapie postępowania było, jak się wydaje, niepotrzebne.

AGZ XIII, 6888/1468, Przemyśl z.

Nob. I. et C. fratres germani indivisi heredes de M. postulaverunt a domino iudice et subiudice ministerialem ipsis addi de iure ad interdicendum super nob. Iohannem generem ipsorum de O., quibus est additus ministerialis Iohannes Possoka.

Nie spotkaliśmy się z odmową przydzielenia woźnego. Ten, dany do dyspozycji strony, wykonywał jej polecenia, jako osoba urzędowa.

To wzięcie woźnego z sądu, danie go przez sąd, jest w źródłach bardzo często notowane.

Helc. II, 3784/1465

Generosus A. W. per Grisz ministerialem de Jure datum ratione proximitatis cum ministeriali litteram arrestavit.

⁷⁹⁶ W AGZ XIV, 660/1469, Sanok gr.: *Petrus procurator nobilis D. B. actoris succubuit tres m. iudicio et parti alias tres, videlicet Wnuczkonii procuratori Anne Cz.* W zap. 664 zostaje wyznaczony dwutygodniowy termin rozprawy, a strony w międzyczasie mają próbować ugodzić się.

AGZ XI, 2551/1448, Sanok z.

*Czerny ministerialis terrestris recognovit, quia ex mandato domini M. Capitanei Sanocensis, ad voluntatem domini I. N. ... interdixit census, preventus, et redditus, qui sunt in I., ita, quod eosdem dominus M. non debet recipere*⁷⁹⁷.

3. W którym imieniu woźny zapowiada

Woźny dokonywał zapowiedzi nie w imieniu sądu, jakby na to mogła wskazywać wyżej przytoczona AGZ XI, 2551, lecz w imieniu tej osoby, która o niego w sądzie prosiła.

AGZ XVI, 472/1468, Sanok z.

Nicolaus ministerialis interdixit alias zapowedydzał ex parte P. ... ut non extraderetur littera ex libro terrestri mfo G. de H. Castellano Sanocensi, super empcione villarum I. et C.

Helc. II, 2732/1438

*Katherina, consors S. de M. ipsam resignacionem... et litteram interdixit... per ministerialem de Iudicio datum*⁷⁹⁸.

⁷⁹⁷ Zob. też AGZ XI, 775/1436, Sanok coll. gle: Mfs Smolinski... ex iure postulavit ministerialem, et per ipsum inhiuit et arestavit inscripcionem. AGZ XII, 2337/1449, Halicz z.: Nob. S. de Z. Nicolao ministeriali per iudicem dato interdixit resignacionem bonorum. Podobnie jak przy mocji proszący o woźnego czasem nie informuje sądu, do czego jest mu woźny potrzebny, AGZ XVI, 813/1471, Sanok gr.: ...domine iudex, adde mihi ministerialem, ad quod mihi erit necessarius. Zob. też AGZ XVII, 296/1470, Przemyśl gr.: Nobilis iacobus iudex castris Premisliensis providum lohannem Possoka, ministerialem, addidit ad actus iudicarios nobili I. et R. heredibus de R.

⁷⁹⁸ W Helc. II, 2742/1438 jest następujące sformułowanie: P. filius J. de L. arrestavit et interdixit litteram... Per M. Cz. Officialem est arrestata et interdicta. Zdanie pierwsze wskazuje, kto poleca dokonać zapowiedzi. Tak też w Helc. II, 2732/1438. Także w Leksz. II, 2214/1398: ...Et fecit de voluntate iudicii datus ministerialis ad interdicendum; AGZ XVI, 2125/1493, Sanok z.: ...fecit ministeriali ex additione ludicis interdicere alias zapowedydzyecz lysth zapissu vycznoszczy et solus interdicit...

4. Czy sąd polecał zapowiedzieć

Być może na polecenie sądu, a nie zainteresowanego, została dokonana następująca zapowiedź:

Kal. II, 6/1410

Swansko ministerialis cognovit, quod de mandato iudicis inhibuit Nicolao de V., quod non potuit vendere vel obligare hereditaria sua ibidem alicui, donec solvat Nicolao de Cz. omnia debita 40 marcarum et dampna.

5. Kto towarzyszył woźnemu

Woźny dokonywał zapowiedzi sam, sąd mu asysty nie przydzielał, być może dlatego, że zapowiedź była wykonywana zazwyczaj w sądzie. Z niektórych zapisek odnosi się wrażenie, że był przy nim zainteresowany⁷⁹⁹.

Gdy w 1493 r. w sądzie grodzkim przemyskim woźny ziemski zapowiadał w imieniu określonej osoby zapis zamiany dóbr, strona procesowa zażądała odeń okazania upoważnienia od tego, w którym imieniu woźny zapowiadał. Woźny pełnomocnictwa nie miał, a co więcej, nie potrafił podać imienia mocodawcy. Zakończenia sprawy jednak nie znamy.

AGZ XVII, 2521/1493, Przemysł gr.

Lucas ministerialis terrestris inhibuit inscriptionem mfo Stanislaio Kmytha de Vysnycze et domino Prandotha pro bonis hereditariis sortis ipsius (jest zamiana w zap. 2520)... dicens: „domine Iudex, ego inhihero prefatam inscriptionem commutationis... nomine advocate de S. heredis de ibidem Ch.” Ex adverso nobilis B. procurator mfi S. K. interrogabat ministerialem prefatum, si haberet procuracionem a prefata advocata, qui respondit se non habere; postmodum

⁷⁹⁹ AGZ XVI, 2125/1493: Nobilis S. C. cum procuratorio ab uxore sua... affectavit a iudice ministerialem, quem sibi dedit Nicolaum de Novoszyedlce. C. fecit ministeriali ex additione iudicis interdicere alias zapowedyecz lysth zapissu vye cznoszczy et solus interdicet tamquam procurator ab uxore sua, quod non darent usque ad quartos terminos eidem F. litteras eternas, quam perpetuitatem vendidit Severinus eidem F. Zob. też Helc. II, 3548/1454: N. de L. arrestavit litteram, ut de libris non exiret... Andreas officialis retulit.

interrogatus de nomine, quod haberet prefata advocatissa de Ch., ministerialis dixit se ignorare nomen prefate domine.

6. Adresat zapowiedzi

Najczęściej adresatem zapowiedzi jest sąd, czasem pisarz sądowy. Tak jest wówczas, gdy ktoś zapowiada, by nie wydać z sądu jakiegoś pisma. Zwykle jest to sprzeciw wobec dyspozycji majątkowych ubrany w formę żądania skierowanego do sądu, by nie wydawał dokumentu, np. listu wzdawnego:

AGZ XIII, 692/1437, Przeworsk z.

...quod ista resignacio (ew. przyszła) nullo modo per Iudicem, Subiudicem et te Notarium terrestrem admittatur... Nicolao de P. et aliis, superius descriptis testibus.

AGZ XIX, 877/1476, Halicz z.

Gsa Katherina Coczarowska, Milochna consors nobilis Mathie Goldacz de Z. affectavit a domino Iudice, ut sibi adderetur ministerialis, cui additus ministerialis Urbanus. Stans ipse K. et M. dixit: „Ministerialis, aresta circa Notarium litteram super medietatem bonorum I. et M., ut nulli ipsam de libro tradet”. Ministerialis stans ipsam litteram arestavit, ut non traderetur⁸⁰⁰.

Sądu lub pisarza, jako adresata tego rodzaju zapowiedzi należy upatrywać tam, gdzie źródła o tym milczą:

AGZ XIII, 1053/1439, Przemyśl z.

M. de S. per Nicolaum ministerialem arestavit et interdixit litteram, quod non exiret de libro Hriczconi C. super bona S. ... que bona sibi resignavit C. et C.⁸⁰¹

⁸⁰⁰ Tak też AGZ XIII, 6084/1466, 6888/1468; AGZ XVI, 1682/1485; AGZ XVIII, 29/1469; Kal. II, 49/141. Zwracamy uwagę, że zainteresowany, który przecież jest obecny w tym momencie w sądzie, nie zwraca się sam do sądu z żądaniem, lecz za pośrednictwem woźnego, o którego przydzielenie prosi, nie informując zresztą do czego go wykorzysta. W AGZ XIII, 2749/1446 za pośrednictwem woźnego żąda, by sędzia i podsędek *non faciant notare in librum* zaczepiony akt woli strony. Tak też w AGZ XVIII, 831/1475; AGZ XVI, 2368/1497.

⁸⁰¹ Także AGZ XII, 2596/1453, Halicz z.; Helc. II, 3647/1460, 3784/1465.

7. Miejsce zapowiedzi

Gdy adresatem zapowiedzi jest sąd lub pisarz sądowy, miejscem jej zgłaszania jest sąd. Także w innych sytuacjach zapiski informują że zapowiedzi dokonano *circa iudicium*.

Pozn. I, 895/1402

It. domini dederunt ministerialem domino Moscicio, castellano Poznaniensi.

Qui ministerialis arestavit LXXX m. gr. circa iudicium.

Leksz. II, 1988/1397

*Nicolaus B. veniens coram nobis... petivit a nobis ministerialem vulg vosznego, quo concesso, veniens cum eodem ministeriali prohibuit juxta consuetudinem terrestrem...*⁸⁰²

Niekiedy wszakże zapiski mogą sugerować, że zapowiedzi dokonano u osób, przeciw którym zapowiedź jest skierowana:

Leksz. II, 2214/1398

Item ministerialis recognovit coram nobis, quod ad instanciam domini

Nicolai de B. interdixit apud Ottonem Dony de Z. 80 m., quod non deberet dare Pacossio cum fratribus tam diu, quod fierit justicia pro incendio dicto Nicolao. Et fecit de voluntate iudicii datus ministerialis ad interdicendum.

Pamiętając o tym, że jedną z istotnych cech zapowiedzi było jej publiczne ogłaszanie, *interdixit apud* rozumiemy nie w sensie miejsca ogłoszenia zapowiedzi, lecz jako wskazówkę, do kogo zapowiedź się odnosi, do kogo jest skierowana.

Czasem źródła w ogóle nie informują, gdzie zapowiedzi dokonano:

Łęcz. II, 2773/1416

Stephanus de Skoszewi interdixit per ministerialem pecunias Pauli apud Johannem de B. et apud Borzim eciam pecunias uxoris Pauli.

⁸⁰² Także AGZ XVIII, 2192/1492, Przemysł z.: *Nobilis Anna heres de Z., consors N. civis de N. coram iure terrestri, recepto ministerialis de iure, interdixit alias za powoyedza la pecunias in patrimonio sortis sue in villa Z.*

8. Zapowiedzi konkurencyjne

Nie spotkaliśmy się z zapowiedziami konkurencyjnymi. Czasem w zapiskach znajduje się wzmianka, że ktoś wziął woźnego do zapowiedzi przed innymi:

Piekos. Wybór, 1334/1409, Kościan

...Prius recepit ministerialem, quam aliquis, pecuniam interdicere.

W Kal. II, 610/1414 mamy, jak się wydaje, zbieg roszczeń. Tekst jest niejasny:

...P. de P. adquisiuit principium vlg. przo dek harum pecuniarum, que sunt circa dominum M. D. olim M. de Y. quas seroabit dominus M. (D.) ad festum Nat. Christi, et medio tempore citare debet idem P. nobilem N. filum M. de Y., et si in eo aquirat, tunc soluat sibi dominus M. (D.), si non aquirat, tunc non soluat, quas pecunias eciam arestavit vlg. zapow edza l dominus I. R., super quo eciam pro dictis pecuniis idem P. adquisiuit principium et originem.

Spotykamy też zapowiedzi dokonane w imieniu kilku osób, np.

AGZ XI, 775/1436, Sanok, coll. gle

...arestavit ac inhibuit a se et ex parte proximorum inscripciones...

9. Termin zgłaszania zapowiedzi

W informacjach o zapowiedziach brak wzmianek o terminie, w którym należało je wykonać. Można mniemać, że miały tu zastosowanie ogólne terminy dawności, przedawnienia roszczeń⁸⁰³.

Niekiedy zapowiedź zostaje dokonana następnego dnia po alienacji. Na przykład w AGZ XVI, 8/1463, Sanok z., jest informacja o sprzedaży dóbr a w zapisce następnego dnia, nr 9:

⁸⁰³ W AGZ XV, 3350/1466, Lwów z., którą przytaczamy niżej, są jakieś niejasne sformułowania. Nie wiemy dlaczego *protestacio de libro non est descripta*. W AGZ XV, 3349/1466 pisarz oświadcza, że gdy dokonywano zapisu na czyjeś dobra, zlecającej zapowiedź przy tym nie widział. Zob. też Z. Rymaszewski, *Prawo bliższości...*, s. 149.

Czynności woźnego sądowego

Gsus I. S. arestavit inscriptionem racione villarum... ne ex libro traderetur. Et hoc fecit per ministerialem terrestrem Hoc, ex iure receptum.

W kilku przypadkach zapowiedź okazała się nieskuteczna z powodu późnego jej zgłoszenia

Helc. II, 2543/1434

Petrus familiaris P. de M. ex parte ipsius P. interdixit et arestavit litteram Honorabili domino Petro Preposito et Conventui eius Corporis Christi de Cazimiria, prout Pyechna uxor Ade de Thur Judicis Lanciciensis tres marcas census in parte... sua, pure propter Deum dedit... perpetualiter. Camerarij fecerunt, ut littera exiret, quia idem Petrus non debito tempore citavit.

Roty wlkp. II, 1033/1430

...Tak mi... jakom ja wdał ośmdziesiąt grzywien temu, komu list obmawia, pirzwiej niżli je Jan woźnym zapowiedział.

10. Przedmiot zapowiedzi

Cechą charakterystyczną zapowiedzi jest ich różnorodność przedmiotowa.

W trybie zapowiedzi, by sąd nie wydawał listu wzdawnego, protestowano przeciwko dyspozycjom majątkowym

AGZ XIII, 1573/1441, Przemyśl z.

Iohannes heres de L. interdixit per ministerialem, ut non debent sibi dari Nicolao de B. litteram ex libro terrestri, quia inscribit sibi terciam partem silvarum, que silve cesserunt super Iohannem heredem de L. divisione perpetua, et ipse nullum ius habens divisit silvas pro se, et ob hoc interdicta est littera...

AGZ XII, 2337/1449, Halicz z.

Nobilis S. de Z. Nicolao ministeriali per iudicem dato interdixit resignacionem bonorum M. nobili V. de L, dicens, quia ego sum propinquior ad dicta bona, quam ipse.

AGZ XVI, 796/1471, Sanok z.

*Ministerialis terrestris ex parte domini S. ... interdixit literam, ne extraderetur ex libro terrestri domino P. ... prout sibi vendidit nob. Iurek filiaster suus porcionem molendini et piscine in L.*⁸⁰⁴

Sprzeciw wobec dokonanej alienacji mógł być połączony z zakazem alienacji w przeszłości

AGZ XI, 775/1436, Sanok, coll. gle

*Actum in eodem colloquio generali. Mfs Petrus Smoliczki, Castellanus Sanocensis per ministerialem Regium arrestavit ac inhiuit a se et ex parte proximorum inscripciones, quas fecit (Paulus Schaffroth, vide zap. 776, ZR) ipsi Radwan et uxori eiusdem super Czresznova, ac alias quascunque inscripciones et resignaciones. Item et ex parte Domini Regis tamquam Tutor Sanocensis terre et ex parte omnium proximorum inhiuit per ministerialem, ut eandem villam Cz. nulli resignare aut vendere seu obligare debet*⁸⁰⁵.

Woźny zapowiada-ostrzega, by nie dokonywano alienacji bez obecności osoby zapowiadającej

AGZ XIII, 692/1437, Przeworsk z.

*Stren. Iohannes de S. interdixit per Nicolaum ministerialem terrestrem, quod si aliquis vellet patrimonium ipsius resignare absque persona strenui Iohannis, quod ista resignacio nullo modo per Iudicem, Subiudicem et te Notarium terrestrem admittatur...*⁸⁰⁶

AGZ XIII, 1258/1440, Przemyśl z.

*Nobilis Phedco et Andreas fratres duo germani interdixerunt per ministerialem vendicionem perpetuam sortis patrimonii ipsorum propinquitate in R. nulli preter ipsos emere et alias sortes in S., W.*⁸⁰⁷

Z zakazem wykupienia dóbr (prawdopodobnie z zastawu) bez zgody właścicieli spotykamy się w zapisce halickiej z 1486 r.

⁸⁰⁴ Zob. też Helc. II, 3647/1460 i 3784/1465; AGZ XIII, 1775/1442; Bkuj. 1281/1419 (bez wzmianki o woźnym).

⁸⁰⁵ Król tu występuje, ponieważ pozbywca był *homo sterilis alias p u s t i et non potest de bonis alienare, nisi terciam partem*. Zob. też AGZ XI, 776/1436, Sanok coll. gle.; AGZ XIII, 397/1437, Przemyśl z. *Vigore Regis* woźny zapowiada list zastawny w Helc. II, 2542/1434. O tzw. trzeciźnie w prawie polskim patrz Z. Rymaszewski, *Trzecizna w świetle źródeł polskich z XIV i XV wieku*, ZN UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Ser. I, zes. 47, Łódź 1966, s. 123–138.

⁸⁰⁶ Tak też w AGZ XIII, 383/1437, Przeworsk z. W Helc. II, 3648/1460 woźny *ex parte* Andrzeja Fredro z Pleszowic zakazuje dwu kobietom jako osobom bezdzietnym alienować dobra bez zgody żony tegoż Fredry i syna.

⁸⁰⁷ Zob. też Helc. II, 2485/1436, 2732/1438, 2742/1438; Bkuj. 3658/1424 (brak wzmianki o woźnym).

Czynności woźnego sądowego

AGZ XIX, 1363/1486, Halicz z.

Nob. Zophia, consors nob. B. et Petronela... filia olim nob. S. B., ad presenciam iudicii inhibuerunt, ut bona ipsarum hereditaria W. nullus eximeret de manibus domini Nicolai K. absque ipsarum voluntate et consensu.

O woźnym zapiska nie wspomina, sądzimy że można go się bez większego ryzyka domyślać.

Innym razem sprzeciw jest czasowo ograniczony, mianowicie do rozstrzygnięcia sporu lub dokonania podziału.

AGZ XI, 2698/1449, Sanok z.

Nob. M. I. interdixit per ministerialem terrestrem, quod dominus B. non debet alicui vendere aut obligare bona in I. tamdiu, donec pro eisdem bonis componet se et iustus erit alias praw bandze eidem M., suo filiastro.

AGZ XVIII, 44/1469, Przemyśl z.

Nob. Crsczon... heres de Solcza postulavit sibi de iure addi ministerialem ad interdicendum et hoc tali modo, quod per ministerialem ipsum Iohannem Possoka arrestavit et interdixit, ut non venderentur bona in Solcza et alia, quousque divisionem faceret cum suo fratre seniore Martino... et hoc interdixit dominis Iudici, Subiudici, Camerariis et Notario⁸⁰⁸.

Woźny dokonuje zapowiedzi na polecenie kobiet. Celem tych zapowiedzi było prawdopodobnie zabezpieczenie praw do dóbr posażnych/wiennych lub innych praw.

Kal. II, 498/1414

Dobrochna, olim M. de G. exhibita littera dotalicii sui, arrestavit citationem, contradicens illis omnibus cittantibus pueris et amicis suis de dicta villa G. et B.⁸⁰⁹

AGZ XVI, 340/1466, Sanok gr.

Nicolaus ministerialis terre Sanocensis arrestavit omnes inscripciones ex parte gse Anne, relicte domini Ph. D. super bona B.

Gdy mężatka oświadcza, że z tytułu *dotis et dotalicii* została zaspokojona i nie będzie w przyszłości rościć pretensji do bliskich męża, to oświadczenie zostaje oprotestowane przez woźnego na polecenie jej siostry, a to dlatego, że składająca oświadczenie jest bezdzielna.

⁸⁰⁸ Podobnie Helc. II, 3460/1451: *...usque ad decisionem inter easdem, quam decisionem debent facere lure mediante.* Także AGZ XIX, 602/1468, Przeworsk z. AGZ XIV, 2410/1451, Lwów gr. W Helc. II, 4457/1496 zapowiedź dokonywania jakichkolwiek czynności do czasu odpowiedzi króla na pytanie sądu.

⁸⁰⁹ Brak wzmianki o woźnym, jego udziału w zapowiedzi można jednak domniemywać.

Helc. II, 3268/1446

...Katherina de R. soror germana dicte Helene arestavit litteram suprascriptam dicens, quod eadem Helena prolem non habens, dotem et dotalicium predictum ab ipsa Katherina removit. Petrus Sythco Officialis retulit.

Jako osoby inicjujące zapowiedź występują opiekunowie

Helc. II, 3792/1425

Andreas Grysz ministerialis de Jure datus recognovit, quod apud Mfum dominum E. de S. ... arestavit alias zapowye dzal a... tamquam tutoribus predictae N. constitutis, ut predictus dominus E. margaritas, aurum, schubas... et alias res ipsam N. post patrem ipsius concernentes, nemini extradat⁸¹⁰.

Woźny zakazywał czerpania dochodów z określonych dóbr, lub uprawy roli, prawdopodobnie z powodu litispendencji

AGZ XI, 2551/1448, Sanok z.

Czerny ministerialis terrestris recognovit, quia ex mandato domini M. Capitanei Sanoc. ad voluntatem domini I. D. interdixit census, preventus et redditus, qui sunt in I. ita, quod eosdem dominus M. non debet recipere.

Łęcz. II, 3860/1319, Łęczycza gr.

It. veniens Johannes officialis coram nobis recognovit, quod auctoritate domini capitanei Lanciciensis in hereditate R. domino Conarski arare interdixit, cum dominus Romanam viam equitavit, quem post interdictum arando seminare fecit.

Woźny zapowiadał sumy pieniężne wpisane do ksiąg i sumy depozytowe

Pozn. I, 895/1402

Item domini dederunt ministerialem domino M. ... Qui arestavit LXXX marcas gr. circa iudicium... apud J. G. fideiussorem M. de G., qui sibi easdem pecunias fideiussit pro domina Margaretha de G.

AGZ XIII, 1312/1440, Przemyśl z.

Elizabeth libere emisit nobilem J. de S. pro pecunia, pro qua fuit arestata per ministerialem in libro terrestri, quod nulli daretur, quousque sibi dotalicium inscriberetur.

AGZ XVIII, 2192/1492, Przemyśl z.

Nob. Anna heres de Z. consors Nicolai civis de N., coram iure terrestri, recepto ministeriali de iure, interdixit alias zapowye dzala pecunias sui patrimonii

⁸¹⁰ Zob. też AGZ XIII, 4314 i 4315/1451, Przemyśl z.

Czynności woźnego sądowego

sortis sue in villa Z., quas pecunias nobiles Z. et P., heredes de Z. reponabant et solvebant, videlicet 15 m. pro sorte sua ad ipsam A. concernente.

Zakr. I, 291/1424

*...et duas sexagenas... minus sex grossis per preconem notarius zacrocziemiensis arestavit*⁸¹¹.

Zapowiedź pieniędzy jest czasem związana z uzyskaniem pierwszeństwa w zaspokojeniu roszczeń

Kal. II, 610/1414

...P. de P. adquisiuit principium vlg prodek harum pecuniarum, que sunt circa dominum M. D., olim M. de Y. quas servabit dominus M. (D.)... quas pecunias eciam arestavit vlg zapowedzal.

I tu też zapowiedź czasem ma być skuteczna do chwili rozstrzygnięcia sądowego

AGZ XVIII, 282/1472, Przemyśl z.

Mfs Paulus Odrowansch de Sprowa... interdixit centum marcas apud nobiles N. et P. de M., quas solvere debuerunt nobili M. P. olim advocato de V. ... Tandiu interdixit, donec decisio iuris inter ipsos determinetur.

Woźny na polecenie poręczycieli zapowiada, by nie kasować zapisu w księdze, ponieważ dłużnik nie uwolnił ich z poręki.

AGZ XIII, 4384/1454, Przemyśl z.

*Gsus I. M. ... et N. frater ipsius... per ministerialem arestaverunt de iure recipientes, quod non debent describere pecunias et inscriptionem Pauli... quas pecunias haberet inscriptas super bona Cz. et W. et suburbio sub civitate Iaroslav, et hoc ideo, quia non vult eliberare fideiussores suos I. et N. de M. (ci sami, co wyżej, ZR) de reformatione dotalicii, prout pro ipso fideiusserunt adversus uxorem ipsius Pauli*⁸¹².

Woźny dany wierzycielowi zapowiada wszelkie zapisy obciążające dobra, na które wierzyciel ma wcześniejsze zapisy

AGZ XVII, 4134/1505, Lwów gr.

Providus Salomon inhibuit per ministerialem inscriptionem, factam super bona reformationis ipsius Anne M. sibi Nicolao Creza, dicens, quod ipse habet priorem inscriptionem in certa summa pecuniarum.

⁸¹¹ Zob. też AGZ XVII, 2951/1497, Przemyśl gr.; AGZ XVI, 3157/1506, Sanok gr.

⁸¹² Zob. też AGZ XIII, 1399/1440, Przemyśl z.

Przy pomocy zapowiedzi protestowano przeciwko zmianie treści inskrypcji

AGZ XVI, 2368/1497, Sanok z.

Andreas ministerialis de iure additus interdixit litteras mfo Iohanni Amor Castellano Cracoviensi super bona D. ... que emit... ut non extraderentur ex actis, seu libro terrestri. Eciam ministerialis interdixit, ne inscriptiones inter predictos meliorarentur.

Przy pomocy zapowiedzi kierowano zarzut przeciwko pełnomocnictwu

AGZ XVI, 813/1471, Sanok gr.

Gsus Henricus Camyenyeczski attentavit terminum concitatorium contra dominum Iohannem Cobylensky. Nobilis Iohannes Zagorsky manifestavit procuratorium a gso I. C. et Camyenyeczski dixit: „domine Iudex, adde mihi ministerialem, ad quod mihi erit necessarius”. Iudex addidit et Camyenyeczski arrestavit alias przythknał ipsum procuratorium Nicolao ministeriali apud prefatum Z.⁸¹³

W zapisce lwowskiej z 1493 r. starosta przez woźnego zakazuje sprzedaży zboża kupcowi, który ominął komorę celną, dopóki cła nie uiści

AGZ XV, 2302/1493, Lwów gr.

...interdixit sibi frumenta sua per ministerialem, ut non venderet (póki cła nie uiści).

Sprzeciw wobec decyzji sądu też przybierał postać zapowiedzi
Helc. II, 3713/1463

V. de B. per ministerialem Thabor Petrum a Sithcone arrestavit litteram in actis, ne extradatur super condemnationem hesternam, prout ipsum N. S. heri condempnavit, juxta quod lacijs acta ostendunt, usque ad juris decisionem.

Wil. XIX, 91/1532

...quam condemnationem in lucro prefatus wladica ... arestavit per ministerialem terrestrem in actis chelmensibus terrestribus contentam et inscriptam.

Wil. XIX, 94/1532

...arrestavit in actis terrestribus Chelm. condemnationem in lucro... quam condemnationem arestavit, ne de libro... nisi cum pena, ut iuris est, deleretur et describeretur.

⁸¹³ Podobnie AGZ XIV, 752/1443, Lwów gr.

Strona także przez woźnego zapowiada, by sąd żadnego wyroku nie wydawał⁸¹⁴.

11. Forma zapowiedzi

Zapowiedzi miały formę ustną. Niektóre są wszakże na tyle obszerne i drobiazgowo, że można mniemać, iż woźni posługiwali się w relacjach notatkami, lub ich treść dyktował obecny przy tym zleceńodawca.

Helc. II, 3792/1465

Andreas Grysz ministerialis de Jure datus recognovit, quod apud magnificum dominum Eustachium (de Sprowa) Castellatum Radomyensem et Capitaneum Oppoczenensem arestavit alias zapowye dzał a Generosa Nawoyka filia olim Generosi Nicolai de Conyeczpolye Capitanei Przemyszlensis, et Dorothea matre sua, et a Reverendissimo domino Johanne Episcopo Cracoviensi nec non et Magnificis Jacobo de Dambno Thezaurario Regni Polonie et Capitaneo Cracoviensi, et Johanne de Calynowa Castellano Szyradiensi, Stanislao Capitaneo Halicziensi, et Stanislao Mlodyzowszky, tamquam tutoribus predictae Nawoycze constitutis, ut predictus dominus Eustachius margaritas, aurum, schubas, monilia et alias res ipsam Nawoykam, post patrem ipsius concernentes, nemini extradat⁸¹⁵.

12. Wpis zapowiedzi do ksiąg

Zapowiedzi wpisywano do ksiąg sądowych, choć o tym mamy bardzo niewiele informacji i to raczej pośrednich, jak np. dokonywanie zapowiedzi w sądzie w obecności pisarza sądowego i członków sądu lub tylko w obecności samego pisarza sądowego⁸¹⁶.

⁸¹⁴ Helc. II, 4457/1496. Początek sprawy w zap. 4498, komisarze królewscy nie mogąc sporu rozstrzygnąć, odsyłają strony do króla.

⁸¹⁵ Zob. też AGZ XI, 2131/1446, Sanok z.

⁸¹⁶ Patrz wyżej, s. 321. Niekiedy sprzeciw, choć nastąpił w dwa miesiące po pozbyciu dóbr, jest notowany pod zapisem alienacji, patrz MKM II, 277/1431.

A contrario o wpisie może świadczyć następująca zapiska
AGZ XV, 3350/1466, Lwów z.

(woźny w zapowiedzi żąda, by nie wydawano listu wiennego bez zgody zapowiadającej mężatki) *prout hoc ipsum Notarius... recognovit, quia predictae littere dotis et dotalicii insunt. Protestacio de libro non est descripta.*

13. Wykreślenie zapisu zapowiedzi

Z wyżej przytoczonej zapiski AGZ XV, 3350 wynika, że zapis zapowiedzi, gdy stawał się nieaktualny, był wykreślany z ksiąg sądowych. Informacji o tym jednak nie ma.

14. Sprzeciw wobec zapowiedzi

Nie spotkaliśmy się ze zgłaszanym poprzez woźnego sprzeciwem wobec zapowiedzi. W niezbyt jasnej zapisce sanockiej z 1465 r. dwaj woźni zeznają, że trzykrotnie kogoś wzywali do sądu, by wykreślił z ksiąg sądowych zastrzeżenie i oddał jakieś pismo, ale, jak się wydaje, nie pozostawało to w związku z zapowiedzią

AGZ XVI, 196/1465, Sanok z.

*Hoc et Nicolaus ministeriales terrestres recognoverunt, quia Stanislaum scultetum de B. vocaverunt tribus vicibus, ut conscriberet inscriptionem et redderet litteram domino Nicolao Cz., qui non exscripsit*⁸¹⁷.

⁸¹⁷ Tenże Stanisław sołtys ma *mortificare* jakiś zapis także w AGZ XVI, 250/1465, Sanok gr. O wykreśleniu wpisu do ksiąg, ale w innym kontekście, informuje zapiska krakowska Ul. I, 5015/1388, Proszowice: *A. de M. A. capellanum de P. habet ponere contra uxorem A. de Z., die terminorum confessus est. Swasko officialis iussit delere.*

17.

KWESTIE GRANICZNE

1. Rodzaje uczestnictwa woźnego

Obecność woźnego przy kwestiach granicznych nie ograniczała się do procesu granicznego, z tego względu niniejszy rozdział nie może być zatytułowany „woźny w procesie granicznym”.

Należy wyróżnić następujące rodzaje obecności woźnego, gdy granice stawały się przedmiotem zainteresowania władzy lub posesjonatów:

- a) woźny dokonuje wizji granic,
- b) udział woźnego w procesie granicznym,
- c) woźny przy ustalaniu granic w związku z działaniami majątkowymi lub alienacją nieruchomości,
- d) woźny przy likwidacji („rozruszaniu”) znaków granicznych.

2. Wizja granic

Woźny dokonywał wizji granic. Jego rola polegała tu na stwierdzeniu stanu faktycznego – istnienia znaków granicznych lub ich braku. Poza nielicznymi przypadkami zazwyczaj nie znamy okoliczności, w których do wizji dochodziło

Ul. I, 4777/1388, Książ

N. de Ch. cum P. de Z. terminum ad colloquium generale pro graniciebus post visionem Capuste officialis.

Zakr. I, 2901/1427

...Iacom ya thich granicz nyeczinił myedzi mną a lanem, czso ge vosni oglandał⁸¹⁸.

Woźnego przydział zainteresowanym sąd

AGZ XII, 497/1439

Per decretum iudicis et dominorum Nicolaus ministerialis datus est ad videndum inter partes... pro graniciis inter villas...

W trakcie wizji woźny stwierdzał istnienie znaków granicznych, okazywanych przez stronę

AGZ XIV, 2500/1451, Lwów gr.

Mathias Pyeczoni ministerialis conspexit 12 scopulos novos sipatos et 11 cruces et aratrum sectum prope scopulum finalem ibi, ubi adduxit eum dominus Stiborius⁸¹⁹.

Okazanie granic woźnemu mogło służyć jako podstawa dla skargi o naruszenie dóbr lub dla ustalenia przynależności określonych ich części.

AGZ XIX, 115/1474, Przeworsk z.

... Super quibus visionibus ministerialis Iohannes Possoka fuit, prout coram iudicio est fassus eandem visionem, quia per actores fuit ductus ad eandem visionem

⁸¹⁸ Także Łęcz. I, 3424/1394: *Terminus Petro Simconi cum Szucone ad Colloquium generale, et ministerialis recognovit, quod quinque indicavit granicias inter ipsorum hereditates; Kal. I, 2946/1409: ...et medio tempore debet venire ministerialis ad videndum dictos scopulos et debet facere recognitionem ad secundos terminos particulares in Kalis.* Strona ma wysłać jedną osobę *ad audiendam dictam recognitionem ministerialis.* Z terenu Mazowsza patrz Płońska 954/1407: (sąd) *misimus preconem et iusticiarium videre metas vel signa, vulg. sznaki...*

⁸¹⁹ Zob. też Kal. I, 1174/1404; Roty wilk. VB, 473/1427, Pozn. I, 1343/1403. Prawdopodobnie wizji granic dokonał woźny w KDKK I, 237/1365, Wiślica: Sąd ziemski sandomierski poświadcza, że strony przed nim stanęły i zeznały o dokonaniu rozgraniczenia. Wśród świadków: *Iacobo officiali, qui fuisset missus videre post causam.*

et ibi idem actores sibi ministeriali obduxerunt, ubi eis iniuria est facta per ipsum Slawsky.

KDMP I, 289/1366, Kraków

Nos vero audita... iuxta statuta terre predictam partem hereditatis inter S. et inter P. eidem hereditati P. per granicies adiunctam, prout nos Florianus ministerialis cognomine Grzymala edocuit, quomodo vidit et conspexit, eidem domino abbati et conventui adiudicavimus et adiudicamus⁸²⁰.

Prawdopodobnie okazano woźnemu naruszone znaki graniczne w zapisce z 1421 r.

Roty wlkp. II, 695/1421

Tako nam etc., jakosmy byli między dzielcami J. a B. i rozdzieliliśmy je wi(e)kujim działem, a ty trzy dęby porąbione a czwarty porąbany były w dzielnicy B., cso woźny oglądawał.

W Koronie woźny dokonywał wizji sam, bez asysty. Na Mazowszu dokonywał tego sam lub wspólnie z oprawcą⁸²¹.

Po przeprowadzeniu wizji woźny składał relację w sądzie.

AGZ XII, 497/1439

...et quas visus est, in proximioribus terminis debet declarare ministerialis.

3. Woźny w procesie granicznym

3.1. Uwagi wstępne

W nauce o roli woźnego przy kwestiach granicznych wspomina się głównie w związku z procesem granicznym. Istnieje opinia, że udział woźnego w nim jest zjawiskiem późnym, pierwotnie zamiast woźnego występował komornik, a woźny dopiero z czasem zajął jego miejsce⁸²².

W Tomie I staraliśmy się z tym poglądem polemizować, zwracając uwagę, że woźny pojawia się w źródłach niemal u początków epoki doku-

⁸²⁰ Zob. też KDMP I, 335/1376; KDMP III, 753/1362.

⁸²¹ Woźny sam – Zakr. I, 2901/1427, woźny w towarzystwie oprawcy – Płońska 954/1407.

⁸²² Zob. np. J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 298.

mentowej, razem z komornikiem⁸²³. W procesie granicznym komornicy występują w charakterze zastępców podkomorzego, przewodnicząc sądowi granicznemu. Woźni, pełniąc inne funkcje, bynajmniej ich nie rugują.

W rozprawie o procesie granicznym, S. Łąguna wyróżnia trzy okresy: najstarszy – do Władysława Łokietka, włącznie z okresem jego panowania, drugi – do *Formula processus* i trzeci – do końca Rzeczypospolitej⁸²⁴. Zebrany przez nas materiał źródłowy pochodzi przede wszystkim z wieków XIV–XV i nie widzimy podstaw do wydzielenia w tym przedziale czasowym dwóch okresów.

Gdy idzie o zasób informacji, stwierdzić trzeba, że stosunkowo najmniej informacji zawierają dokumenty, zarówno wczesne jak i późniejsze⁸²⁵. Czasem brak wzmianki o woźnym da się wytłumaczyć charakterem zapisu, gdy np. strony w ugodzie referują przed sądem przebieg granicy, lub sąd w wyroku orzeka przeprowadzenie granicy w przyszłości⁸²⁶.

Wbrew oczekiwaniom mało wymowne są księgi podkomorskie. Zwyczaj wzmiankują jedynie, że woźny kilkakrotnie przy kopcach wzywał do zgłaszania roszczeń.

Prawo stanowione zajmuje się jedynie rozgraniczeniem dóbr królewskich od prywatnych i nie ma w nim wzmianek o woźnym⁸²⁷. Także w zapisach sądowych nie zawsze wspomina się o woźnym⁸²⁸. Tu ów brak można

⁸²³ Patrz Tom I, Rozdział 3. Geneza.

⁸²⁴ S. Łąguna, O prawie granicznym polskim, w: idem, *Pisma*, Warszawa 1915, s. 53–128.

⁸²⁵ W następujących dokumentach, informujących o graniczeniu, woźny nie występuje: wiek XII: KDWP I, 27/1186; wiek XIII: CDPol. I, 27/1237; KDMP I, 82/1272; wiek XIV: KDWP IV, 2069/1377; KDMP I, 344/1379, 353/1381; KDMK I, 71/1389; KDKK II, 414/1396(?); wiek XV: Kuraś I, 237/1400; KDWP SN 145/1413; KDWP X, 1440/1437; KDMP IV, 1424/1442; Kuraś III, 615/1442; AGZ V, 101/1444; KDMP IV, 1482/1446; Kuraś III, 738/1446, 770/1447, 786/1448, 829/1449; Płock I, 167/1450; KDMK I, 175/1464; CDPol. II, 431/1487. W KDMP I, 82/1272 wśród świadków *Bruno miles, qui ad distinguendum terminos eiusdem hereditatis ex parte nostri cum vicinia missus fuit...* O zwodniczości argumentu *ex silentio* niech świadczą następujące dokumenty: KDMP I, 344/1379 – brak wzmianki o woźnym, a jednak w opisywanym w nim działaniu woźny uczestniczył, patrz KDMP I, 335.

⁸²⁶ Zob. np. Decr. Bobrz. 83/1515: (król wyrokuje: pozwany) *debet educere ad campum succamerarium granicalem illius terre, in qua bona predicta consistunt, ad innovandas antiquas granicies*. Jednak w CDPol. II, 280/1348, s. 276 sędzia ma granice wyznaczyć *una cum ministeriali Barczuch*.

⁸²⁷ Wykaz tych aktów prawnych u M. Podgórskiej, Postępowanie w sprawie granic między dobrami królewskimi a szlacheckimi w świetle prawa stanowionego do r. 1523, SDzPPP, t. X, 2007, s. 36. Ponadto o woźnym nie wspomina mandat Władysława Jagiełły, potraktowany jako formularz w Liber form., nr 16 *Commissio super distinctione, limitacione granicierum*, AKP I, s. 211. W konstytucji sejmu piotrkowskiego z 1523 r., w artykule poświęconym rozgraniczaniu dóbr królewskich i prywatnych, rola woźnego sprowadza się do powiadomienia starosty lub komisarza o terminie procesu. Przy czym powiadomić ma woźny wraz z dwoma szlachty, VL I, 202 (402), art. *De faciendis limitibus inter bona nostra Regalia et subditorum nostrorum, tam spiritualium et saecularium*, zob. M. Podgórska, op. cit. Warto odnotować, że *Cautelae*, dość szczegółowo normujące w art. 15–17 proces graniczny między prywatnymi posesorami, nie wspominają o woźnym.

⁸²⁸ Na przykład Helc. II, 4238/1480; AGZ XV, 4621/1484, Lwów podkom., 4623/1487; Bkuj. 282/1418. Jak trzeba być jednak ostrożnym przy penetracji ksiąg sądowych niech świadczy następujący przypadek

czasem tłumaczyć lakoniczną formą zapisu, informującego np. o wyznaczeniu *terminu pro limitatione*⁸²⁹.

3.2. Kto dawał woźnego

Na prośbę zainteresowanych, woźnego przydzielał sąd
Pozn. I, 1255/1403

Item iudicium regale dedit ministerialem Thome P. et Petro W. de L. ad sipandum copcze inter L. et P.

Leksz. II, 1790/1395, Kościan

*Veniens nuncius Johannis Czirninski nomine Kurofsky, et J. Henichus Tworzyski ex parte sui et aliorum Tworsianskich pecierunt ministerialem ad discutiendum, vlg kopce antiquos et novos in limitatione hereditatum D. et T., et sic ipsis dedimus de consensu omnium in iudicio residencium*⁸³⁰.

Tym samym, sąd wyrażał zgodę na proces graniczny⁸³¹.

Wydaje się, że także tam, gdzie granice przeprowadzali komisarze królewscy, woźnych przydzielał sąd.

MRPS IV₂, 14950/1526

Iacobus de G. succamerarius et Michael praeco terrae Czirnensis recognoscunt Andream Lelewski cum nepote Stanislao produxisse granicies factas per commissarios inter bona hereditaria G. et regia V.

Z natury rzeczy wynikało, że był to woźny (i sąd) terytorialnie właściwy. Gdy granice przekraczały terytoria dwóch powiatów sądowych, w procesie uczestniczyli woźni obu sądów

AGZ XV, 4624/1488, Lwów podkom.

Szlachcic prosi podkomorzego, by ustalił granice między dobrami jego i podkomorzego: *Nos Paulus de Olessko succamerarius Leopoliensis significamus, quomodo nob. I. heres de B. desideravit nos, ut cum eo granicies sipparemus inter bona nostra hereditaria Z. et bona... ipsius L. Nos sipavimus. Memoriale succamerarius recepit.*

Można sądzić, że podkomorzy granice wyznaczył. Natomiast według późniejszej o 3 tygodnie innej zapiski dowiadujemy się, że dokonał tego komornik. AGZ XV, 4626/1488: *Et camerarius noster I. de O. existens iudex loco nostrī, ex mandato nostro fecit ministeriali proclamare, ibi nullus contradixit et camerarius statim incepit limitare...*

⁸²⁹ Na przykład Bkuj. 2395/1421. Czasem jednak nie wspomina się o woźnym przy typowych dlań czynnościach, np. Pozn. I, 1538/1403.

⁸³⁰ Zob. też Leksz. II, 2483/1400, Kościan; Pozn. I, 1575/1403.

⁸³¹ Zob. np. Leksz. II, 1371/1399, Gniezno: *Item eodem die Abraham cum Andrea de J. iure acquisiverunt limitationem hereditatum in J. et S., ita tamen, quod post diem s. Martini... ministerialis prima dominica habet clamare opole de Kczina et in Lekna...* Patrz też Leksz. II, 2629/1400, Kościan; AGZ XV, 4628/1488, Lwów podkom.: *In eodem iudicio granicierum nob. Anna de V. per suum procuratorem... actrix... attentavit terminum granicierum... prout remissi sunt de iure terrestri Leopoliensi in ius succamerarii; Kal. II, 13/1410: ...iaco Szczepan szedł gwałtem na larosławą dziedziną samosodm yswoznim ypomyerzał gą nedobiw nanem prawem. Tu prawdopodobnie woźny działał bez polecenia sądu, przynajmniej w mniemaniu przysięgającego.*

AGZ VIII, nr XCIV/1465

Dobra rozdziela m.in. rzeka Zakobyła, będąca granicą między ziemiami sandomierską a sanocką. *Recognoverunt eciam* (biskup i kapituła), *quia consenserunt, ut fluvius Zakobila... sic maneat et fluat ut fluit semper* (za drugą stroną są poręczyciele)... *et ante predictorum scopulorum erectionem et sippacionem ministerialis Nicolaus Gavronek de terra Sandomiriensi et Nicolaus ministerialis de terra Sanociensi primo, secundo, tercio et quarto fecerunt proclamacionem in primo et ultimo scopulis secundum ius granicierum*⁸³².

W dwóch jeszcze przypadkach, aczkolwiek z innych powodów, występują dwaj woźni:

W zapisce gnieźnieńskiej podział czynności między nimi polega na tym, że jeden wskazuje bieg granicy, a drugi idąc za nim sypie kopce

Leksz. II, 1147/1398 Gniezno

...et duos ministeriales adducere... super approbacione gadum inter hereditates... quia dicere habuit in iudicio dictus H. (powód), quod unus ministerialis monstravit granicies et alter post ipsum equitans gades cumulabat. Sin autem unus ministerialis ex hiis duobus mortuus esset, tunc per hoc dictus H. causam suam non amittit.

Wzmianka o ewentualnej śmierci może wskazywać, że byli w wieku podeszłym⁸³³.

W dokumencie lwowskim dwaj lwowscy woźni mają wzywać do zgłaszania roszczeń

AGZ VI, nr XLVII/1462, s. 72

Był spór między miastem Lwowem a szlachcicem Janem Gołąbkim, który rozstrzygnęli komisarze królewscy, *...et circa primum, secundum, tertium et quartum scopulis aciales Mathias Pyeczony et Janussius ministeriales tonsi Leopolienses circa quemlibet scopulum seorsum proclamabant prima, secunda, tertia et quarta vicibus, si quis contradicere deberet, contradicat, et nemo contradixit.*

Z niektórych zapisów wynika, że sąd dawał stronom nie tylko woźnego lecz także podkomorzego

⁸³² Wymóg właściwości terytorialnej obejmował także podkomorzych zob. Decr. Bobrz. 83/1515, tekst wyżej, w ods. 826. Zob. w związku z tym Leksz. II, 2442/1399: każda ze stron ma innego woźnego, jedna kościańskiego, druga pyzdrowskiego.

⁸³³ Lękiem przed śmiercią woźnego tłumaczy sąd tymczasowy wpis do ksiąg, pod nieobecność jednej strony: Pozn. I, 889/1402: *Ista recognicio facta est de mandato dominorum iudicio presidencium et libro inscripta propter mortem ministerialis. Sed si ministerialis vixerit, tunc causam de novo, cum opportunum fuerit, coram utraque parte recognoscere debet, quia hanc recognicionem fecit (woźny, ZR) P. de Cz. (jedna ze stron, ZR) absente.*

Czynności woźnego sądowego

KDWP III, 1366/1357, Kruszwica

Sędzia ziemski kujawski, rozpatrując spór *succemerarium Wladislaviensem, cuius officio interfuit limitationibus interesse, et Vitum ministerialem ad limitationes deputatum... dedimus...*⁸³⁴

Podobnie było na Mazowszu

NKDMaz. III, 148/1374

Sąd ziemski zaświadcza o ustanowieniu pełnomocnika. Po sądowym uzyskaniu nieruchomości wygrywający *recepit Junoskam, succamerarium Zacrocziemiensem et preconem Zacrocziemiensem et eam metis manifeste, seu graniciis firmiter sepierunt ex partibus utrisque.*

Zap. warsz., 756/1444

...kandy... mya dzelcze rozdzelili, tądym ya granicze sypał, wzqaw woźnego y potcomorzezo ssządu...

Gdy w trakcie procesu o *iniuria* zachodziła konieczność ustalenia, czy owa *iniuria* miała miejsce w dobrach powoda, sąd ziemski polecał podkomorzemu, by wraz z woźnym ustalił granice, przy czym w tymże ustalaniu podkomorzy orzeka w kwestii miarek młyńskich

KDWP IV, 2069/1377

Roki wielkie, podkomorzy dostaje od sądu polecenie *quatenus ibidem ad dictas hereditates descenderemus et granicies earundem fine debito limitaremus*. Podkomorzy zjechał *nobis aliis nobilibus adiunctis perpetua pace limitavimus*. Miarki młyńskie przysądza po połowie obu stronom.

Przytoczone źródła pozwalają stwierdzić, że woźny brał udział w procesie granicznym. Obecnie przechodzimy do ustalenia, jakie czynności w tym procesie wykonywał.

Tu jeszcze dodajmy, że woźny zazwyczaj we własnej osobie uczestniczył w tym procesie, przypadki wyręczania się zastępcą są sporadyczne .

Lub. II, s. 75, 1453 r.

...dictus M. D. (wyżej, na s. 74: cui tunc Andreas ministerialis addidit potestatem alias m o c z y) propria manu fecit signum ad instar crucis in multicordicze excissum

Na Mazowszu graniczenie dokonane przez zastępcę woźnego wywołało sprzeciw jednej ze stron, lecz, jak sądzimy, nie w trakcie graniczenia

⁸³⁴ Zob. też KDMP IV, 1133/1412.

Płońska 1368/1409

(Zastępca woźnego staje w sądzie i zeznaje) *ego non fui tunc temporis preco, sed fui ex parte preconis missus... et granicies... presignavi...*

Zakończenia sporu nie znamy (Zob. Tom I, s. 140).

3.3. Czynności woźnego w procesie granicznym

3.3.1. Kłopoty ze źródłami

Nie jest łatwo przedstawić czynności woźnego w procesie granicznym, ponieważ obok niego występują podkomorzy lub jego zastępca komornik, okoliczni mieszkańcy, czasem jeszcze jednacze. Często są też niewiele mówiące lakoniczne zapisy, np. *camerarius cum ministeriali ad limites recepti faciendos* (Łęcz. I, 3225/1399).

W Bkuj. 2408/1421, gdy świadkowie, nie wiedząc jak granica biegnie, nie chcieli iść dalej *Extunc camerarius et ministerialis mandaverunt ipsis jurare pro eo, quod nescirent, et omnes sex juraverunt*.

W zapisce łęczyckiej z 1398 r. komornik z woźnym zeznają, że jedna ze stron nie zjawiała się w terminie, by wysłuchać przysięgi świadków⁸³⁵.

Trudno w tych wzmiankach oddzielić czynności komornika od czynności woźnego⁸³⁶. Granice ustanawiają np. komornik z woźnym⁸³⁷, strony w obecności komornika i woźnego⁸³⁸, *militēs*⁸³⁹, sędzia z woźnym⁸⁴⁰. Jest wszakże nieco źródeł bardziej wymownych, na podstawie których pewnych ustaleń można dokonać.

⁸³⁵ Łęcz. I, 5609/1398.

⁸³⁶ Na wspólne działanie komornika z woźnym w Łęczyckiem zwraca uwagę A. Szymczakowa, *Woźni sądowi...*, s. 89. Nie we wszystkich powołanych w związku z tym zapiskach (ibidem ods. 99) ta współpraca występuje. W Łęcz. I, 3084, 5549, 5592, 5610, 6107 woźny działa sam. Niekiedy granice wyznacza sam podkomorzy, a woźny wzywa do zgłaszania roszczeń, jak np. w AGZ XV, 4622/1485, Lwów podkom.: *Facta est concordia inter generosos N. et M. fratribus germanis heredibus de Sz. et inter A., T. et W. heredibus de O. pro graniciebus. Nos Paulum succamerarium Leopoliensem affectaverunt ad sippandum granicies, nos vero equitavimus (fa)ciendo scopulos et signa... (opis, ZR)... et fecimus ministerialis clamare circa eundem scopulum (acialem, ZR)...*

⁸³⁷ Łęcz. I, 6039. Zob. też KDMP IV, 1197/1421: *quod limitavit cum nostro... camerario... et cum ministeriali dicto Stras, circumspicientes prefatas granicies*.

⁸³⁸ Ul. II, 9311/1399, Kraków: *debent soli equitare medio iuramento in presencia partis capituli et unius camerarii ac ministerialis...*

⁸³⁹ KDMP I, 82/1272, wśród świadków na końcu *Bruno miles, qui ad distinguendum terminos eiusdem hereditatis ex parte nostri cum vicinia missus fuit*. KDWP III, 1896/1390: sędzia kaliski poświadcza, że *veniens ministerialis, dictus w o z n y vlg. recognovit limitacionem factam per milites inter villas...*

⁸⁴⁰ CDPol. II, 280/1348 (wg Łaguny CDPol. II, s. 277): gdzie archidiakon (strona) pojedzie konno, tam będą granice *per nos (sędziego) una cum ministeriali assignari*.

3.3.2. Wzywianie na sąd graniczny

Woźny w pierwszej kolejności wzywał strony i inne osoby na sąd graniczny

CDPol. II,² 433/1488, s. 576

*(in loco campestri graniciali) ...presente ministeriali terrestri Petro dicto Zielonka, per quem et vocem eius proclamare mandavimus... Jus locatum acciri partes, quarum interest, ut agerent jure et experirentur inter se prima, secunda, tertia, quarta vicibus.*⁸⁴¹

W zapisce kaliskiej z 1411 r. woźny zeznaje, że trzykrotnie obsyłał monitować stronę, by wytłumaczyła, dlaczego nie stanęła ze świadkami na sąd graniczny. W sądzie ziemskim zapadł wyrok zaoczny na niekorzyść nieobecnego.

Kal. II, 174/1411

*Veniens Albertus ministerialis cognovit, quod equitaverat et monuit ter Ubislaum de G., quare non eduxit testes productos contra J. W. pro graniciis et scopulis exaratis et fixura palorum, qui U. monicionem non curavit neque curat; et propter hoc idem U. tenetur dicto J. W. penam pocup pro qualibet monicione tres marcas et iudicio tantum, et lucratus est idem J. super dictum U. easdem granicies et dictos palos cum penis iudicialibus pro huiusmodi facto consuetis.*⁸⁴²

3.3.3. Woźny przy wytyczaniu granic

Zapiski niekiedy informują, że sąd dał woźnego *ad limitandum hereditatis, ad renovationem*

Pozn. I, 2752/1406

Item dominus D. D. debet recipere ministerialem Poznaniensem ad limitandum hereditates.

⁸⁴¹ Ibidem: *Extunc dominus S. petiit sibi dari ministerialem de jure, quod factum est, ad computandam familiam et complices... Pozn. I, 241/1400: ...S. misit ministerialem ad dominum M. dicens: „Veni cum tuo opole, quia meum opole transit ad campum”.* Według konstytucji piotrkowskiej z 1523 r. przy rozgraniczaniu dóbr królewskich i prywatnych strony winien zawiadomić woźny w towarzystwie dwóch szlachty, VL I, 202 (402), zob. M. Podgórska, op. cit. s. 38.

⁸⁴² Zob. też KDMP I, 344/1379, Kraków, wyrok zaoczny sądu ziemskiego krakowskiego w sporze między klasztorem jędrzejowskim a Stanisławem z Górzna, *pro repercussione violenti a granicijs, quas camerarius domini Msczuii subcamerarii debuit construere et cumulare inter hereditates* (następuje opis granic). Na rozprawę Stanisław nie przybył, wobec czego zapadł wyrok zaoczny, a w nim sąd poleca podkomorzemu, by granice ustanowił.

Leksz. II, 1372/1399, Gniezno

...dominus abbas de Wangrowecz cum domino Thomislao de L. receperunt amicabiliter de bona voluntate gades renovare inter hereditates L. et K. et ministerialem coram nobis in iudicio receperunt⁸⁴³.

Nie należy jednak tych zapisów brać dosłownie, że to woźny granice wyznaczał, skąd miałby wiedzieć jak przebiegają? Sąd udzielał woźnego stro-nom, by jako osoba urzędowa towarzyszyła przy wytyczaniu granic. Ilustruje to zapiska kaliska:

Kal. I, 1397/1405

...et habent ministerialem, qui fuit in limitatione.

W teŹże zapisce wcześnieŹj czytamy: *habent gades limitare iuxta quod opole fecit limitationem*⁸⁴⁴.

Granice wytyczyały, okazywały rŹżne osoby

a) strony procesu, ugody

Leksz. II, 1219/1399, Gniezno

*Insuper idem J. de K. debet equitare in suo equo et ubique equitaverit, ibidem gades cum ministeriali erigere habebit*⁸⁴⁵.

b) jednacze

Pozn. I, 2640/1406

jednacze wyznacza granice *et iuxta iuramentum debet ministerialis sippare cumulos vulg. copcze*.

c) okoliczna ludnoŹć, okreŹlana mianem *opole*⁸⁴⁶, *confinium, confinium ac kmethones, parochia alias osada, starcy*.

⁸⁴³ Tak teŹ Bkuj. 2515/1422: *Dominus M. palatinus de Labischin, demandavit dare ministerialem domino D. super M. de K. pro limitatione*. Łęcz. II, 4644/1393, Łęczycza gr.: *Terminus Alberti de O. cum Przedborio Licowski... et Cezcionem ministerialem debent ad demonstrationem hereditatis ibidem in M... statuere*. KDWP SN, 312/1476: *coram iudicio recognovit... quia receptus fuit a burgrabio terrestri Costensi ad graniciem faciendam inter partes*.

⁸⁴⁴ Zob. teŹ Ul. I, 5371/1389, Kraków: *Pro parte domini Episcopi Crac. et capituli sui, quia V. de P. confessus est esse gayum suum in B. ... prout kmethones limitaverunt coram ministeriali Petro Warmusz dicto...*

⁸⁴⁵ Zob. teŹ Leksz. II, 292/1393: *Swanthoslaus de M. juxta adjudicatum ivit per granicies inter binum Orzechowo et fecit iuramentum, ubique transivit, quod sua hereditas esset vera. Et hic veniens ministerialis Thoma coram nobis in iudicio recognovit. Qui quidem S. adjudicatum dedit*. CDPol. II₁, 280/1348, BrzeŹć Kuj., jednoŹny fragment tego dokumentu wyŹej, w ods. 840.

⁸⁴⁶ Zdaniem J. Bardacha, *Historia...*, t. I, s. 359, udział opola w procesie granicznym to swoista cecha najstarszego procesu granicznego. Ostatnia wzmianka o udziale opola w procesie granicznym pochodzi z 1432 r. (Roty wlkp. II, 1036). Wszystkie wzmianki pochodzą z Wielkopolski, zob. ods. 847.

Czynności woźnego sądowego

Kal. I, 1397/1405

*Item... J. de S. parte ex una. M. de C. ex altera, habent gades limitare, iuxta quod opole fecit limitacionem... et habent ministerialem, qui fuit in limitacione*⁸⁴⁷.

KDWP III, 1366/1357, Kruszwica

sędzia ziemski kujawski *ordinat limitacionem... quibus (stronom) succamerarium Wladislaviensem... et Vitum ministerialem ad limitaciones deputatum, ad convocandum confinium dictarum hereditatum dedimus de iudicio, et mandavimus confinium ac kmethones, ad hanc limitacionem spectantes, convocare (udział wziął też sędzia)*⁸⁴⁸.

Lub. II, s. 113, 1488 r.

*Testes parochia alias o s a d a, quos A. S. ... ducere debet aduersus nob. B. heredem de L. et Katherinam O. et K. Cz. heredissas de L., et quos predictae partes superius elegerunt pro parrochia alias o s s a d a*⁸⁴⁹.

Kuraś I, 237/1400, Sanok

Klemens podkanclerzy i starosta sanocki rozgranicza lasy królewskie od wsi sędziego sanockiego, otrzymawszy mandat królewski: *equitaremus ad circumspiciendum et limitandum dictas granicies, tunc adduxerunt viros antiquos (obie strony), qui duxerunt nos, incipiendo ab...*⁸⁵⁰

Na Mazowszu występowali przy graniczeniu wraz z woźnym prawidłnik, oprawca

Zakr. II, 1246/1435

...non debent se impedire... pro graniciebus... quas sipaverunt cum precone et prawidłniko...

Płońska 729/1406

Nota in causa... tandem iusticiarius cum precone coram nobis fassi sunt dicentes: „communitas vulg. starcze venerunt in finem granicialem...”

Udział woźnego w wytyczaniu granicy był na ogół bierny, podążał tropem biegu granicy wskazanym przez innych. W tej fazie procesu granicznego uaktywniał się wówczas, gdy pojawiały się kwestie sporne. Na przykład

⁸⁴⁷ Zob. też Pozn. I, 241/1400 (tekst w ods 841), 799/1401, Roty wlkp. II, 1036/1432; Leksz. II, 1371/1399, Gniezno; Leksz. I, 2629/1400.

⁸⁴⁸ Zwracamy uwagę, że to sąd ziemski, dając woźnego, poleca mu wezwać okoliczną ludność.

⁸⁴⁹ Zob. też Bkuj. 2408/1421: *camerarius recepit duos nobiles ad parrochianos... interrogaverunt parrochianos...*

⁸⁵⁰ Zob. też np. Roty wlkp. II, 1172/1432: *ubi seniores alias starczy coram subcamerario recognoverunt... Konstytucja piotrkowska z 1523 r.: sive Capitaneus seu Tenutarius noster exiverit, sive non, suo(s) eduxerit senes, sive non... VL I, 202 (401), kol. lewa. W źródłach mazowieckich: *communitas vulg. starcze*, Płońska 729/1406. K. Tymieniecki, *Sądownictwo...*, s. 61 – osada czyli starcy.*

w 1400 r. opolnicy powoda stanęli przy kopcu, co do którego wiarygodności starcy złożyli przysięgę. Wezwani opolnicy strony przeciwnej nie chęli tu przybyć i oświadczają, że stoją przy właściwym kopcu. Powód do nich: „przybądźcie lub rzucajcie losy, kto do kogo ma przyjść, ewentualnie zbierzmy się w połowie odcinka”. Opoła nie doszły do porozumienia, wobec czego woźny wyznaczył termin stawienia się w sądzie ziemskim, za co obie strony wyraziły mu swoją wdzięczność⁸⁵¹.

W jakiś czas później te same strony znów prowadzą spór o granicę. Jedna strona zwraca się do woźnego: „patrz, człowiek mego przeciwnika przybył do mego opola i namawia do świadczenia na moją niekorzyść”. Woźny zeznał w sądzie, że tego nie widział i nie słyszał. Obie strony dostały termin na wielkie roki⁸⁵².

W 1403 r. strona doprowadziła woźnego do strumyka i oświadczyła: „to jest moja łąka”. Przeciwnik protestuje – granicę stanowi inny, większy strumyk. Woźny wyznaczył im termin przed starostę⁸⁵³.

Z terenu Mazowsza pochodzą informacje o ucieczce starców. Gdy strony spierały się o to, jak ma biec granica, starcy ze strachu uciekli. Woźny wyznaczył im 6-tygodniowy termin stawienia się w sądzie.

Płońska 729/1406

...tandem filius Cunradi dixit: „nolo mittere vos ultra, quia hic habeo”, et Lascarius iniquit: „preco et iusticiarie, ego habeo ultra”, extunc communitas vero audientes hoc, non pertransientes ad finem graniciarum, fugierunt vias. Terminus pendet in sex septimanis.

Generalnie, w razie sporów co do przebiegu granic, woźny kończył postępowanie wyznaczając jego uczestnikom termin stawienia się w sądzie ziemskim, by tam dochodziły swych racji. Wówczas sąd polecał pozywać strony o granicę, jeśli sobie tego będą życzyły.

AGZ XIII, 3496/1447

Causa pro parte nobilium... ex utraque parte ambabus partibus dederunt ad producendum granicies per citationes, cui parti placuerit, citabit pro graniciebus..., quia ipsas ministerialis diffinire non potuit.

⁸⁵¹ Pozn. I, 241/1400.

⁸⁵² Pozn. I, 799/1401. Daty: Pozn. I, 241-1.7.1400, Pozn. I, 799 – 21.12/1400. Zdaniem Łaguny, op. cit., s. 78, w razie sprzeciwu podkomorzy wstrzymywał postępowanie i wyznaczał stronom 4-tygodniowy termin do sądu.

⁸⁵³ Pozn. I, 1572/1403, relacja woźnego. Zob. też Pozn. I 241/1400.

Jak o tym świadczy zapiska poznańska, woźnego mogły spotykać podczas procesu granicznego różne przygody. W 1400 r. strona jadąc konno, wytyczyła granice, za nią również konno podążał woźny. Strona przepłynęła wodę, koń woźnego odmówił posłuszeństwa, wobec czego woźny pieszo pokonał przeszkodę wodną, brnąc po pas i kontynuował trop do kopca (Pozn. I, 209/1400).

Na ogół woźny chyba spokojnie wykonywał to, co do niego należało, ataków ma jego osobę w procesie granicznym źródła nie notują.

Tylko jedna zapiska wielkopolska wzmiankuje o groźbach, kierowanych pod adresem woźnego w trakcie wytyczania granic. W Leksz. I, 3108/1399 (tekst w Tomie I, s. 194) jedna strona nie pozwala dalej woźnemu jechać, druga każe mu jechać *ministerialis, veni za opoliem abo badzesz zabith*.

3.3.4. Zaprzysiężenie uczestników

O tym, że granice są wytyczone właściwie, miała świadczyć przysięga. Spotykamy przy tym różne sytuacje. W KDMP IV, 1482/1446 komisarze orzekają, że granice ma wskazać i je zaprzysiąc jadący konno biskup krakowski – strona procesowa⁸⁵⁴.

W 1398 r., gdy w sporze o granice jeden ze świadków pomylił rolę przysięgi, sąd odesłał sprawę na wiec⁸⁵⁵.

Sąd kościański orzeka, że gdy strona przysięgą potwierdzi swe prawa, woźny usypie kopce.

Roty wlkp. III, 1080/1424, Kościan

...Si iurabit, tunc ministerialis debet cumulos erigere et ius ad proximos terminos particulares restituere.

O zaprzysiężeniu starców stanowi konstytucja Jana Olbrachta z 1496 r.⁸⁵⁶

Przysięgę, jak się wydaje, składano *post factum*

⁸⁵⁴ Przysięga strony także w Roty wlkp. II 1036/1432, 1172/1438. Helc. II, 4435/1494, Kraków gr.

⁸⁵⁵ W.A. Maciejowski, *Historia prawodawstw słowiańskich*, t. VI, Warszawa 1865, s. 10, zapiska sieradzka, przytacza ją Łaguna, op. cit., s. 69. W AGZ XV, 4628/1488, Lwów podkom., na sąd graniczny nie stawiła się strona pozwana wraz z 18 świadkami. Powód prosi komornika, by sypał kopce bez przysięgi świadków, komornik jednak tego nie uczynił i odesłał strony do podkomorze go. Rozstrzygnięcia nie znamy.

⁸⁵⁶ VL I, s. 202. O przysiędze starców na Mazowszu, składanej po rozgraniczeniu i zwanej „czynienie urzędu” pisze K. Tymieniecki, *Sądownictwo...*, s. 61, powołując zapiskę warecką z księgi rękopiśmiennej.

Pozn. I, 2640/1406

Item pendet terminus ad tres septimanas... quod ubicunque Staszco et Nicolaus de Zelantcowo equitaverint inter Scorzewo et Dambrowam Magnam, ab ista equitatura vulg. ot zayasa da, ubi arbitri cesserunt equitare, M. et N. predicti ulterius debent equitare et debent juris et iuxta iuramentum debet ministerialis sippare cumulos vulg. copcze inter...

Roty wlkp. II, 685/1420

„Taco mi etc. jako csom jał, tom jał prawą granicą”. Et iurare debent in ulterius scupulo.

AGZ XIX, 2946/1466, Lwów podkom.

Item ministerialis Mathias Grodeczensis recognovit, quia domini S. et Y. (powodowie, ZR), a primo scupulo iuraverunt iuxta formam communem...

Tak też było na Mazowszu⁸⁵⁷.

3.3.5. Znakowanie granic

Punktem kulminacyjnym było znakowanie granic⁸⁵⁸. Czasem zapisy brzmią tak, jak gdyby tylko tego dokonywał woźny.

Roty wlkp. II, 301/1410

*...Tako mi... jako kędym jachał a woźny za mną znamionał, tędym jachał po prawej prawdzie...*⁸⁵⁹

Znakowania granicy woźny dokonywał zwykle wówczas, gdy wytyczony bieg granicy został przez obecnych zaakceptowany.

CDPol. II1, 280/1348, Brześć Kujawski

Gdziekolwiek strona swoim koniem pojedzie, tam będą granice które oznaczą sędzia z woźnym.

Gdy w 1475 r. komornik sypał kopce, nie czekając na stronę procesową, zeznanie o tym woźny złożył w sądzie grodzkim

⁸⁵⁷ Zob. K. Tymieniecki, *Sądownictwo...*, s. 61. Gdy na pytanie woźnego, czy chcą przysięgać, starcy odpowiedzieli „tak”, wówczas *ipsis prece posuit signum Crucifixi*.

⁸⁵⁸ S. Łaguna, op. cit., s. 69.

⁸⁵⁹ Zob. też Pozn. I, 1255/1403; Leksz. II, 2483/1400, Kościan, W Leksz. II, 2442/1399, Kościan, strona twierdzi, że woźny nie jest potrzebny przy wytyczeniu granic, lecz przy znaczeniu. Z odpowiedzi jednaczy wynika, że woźny był potrzebny, gdy strona zaprzysięgała znaki graniczne. Leksz. II, 2465/1399, Kościan: *...Tunc nos concordatores diximus, quod K. wstecz przipa dla et P. otpa tla pro ministeriali, quia non debuit K. habere ministerialem, cum jurare debuit cum patre suo pro graniciis, sed tunc jurare debuit, cum debuit fodere copcze. Et non dedimus eis rotam neque pravidlnego, quia nos pro isto non petiverunt etc. Terminum vero habent ad summos terminos Poznanie.*

AGZ XVII, 1162/1475, Przemyśl gr.

Nicolaus ministerialis tonsus Premisliensis recognovit in presencia domini Capitanei et nuncio (s) domini Regis, videlicet hon. Iohanne Crolykowsky, Notario Sue Mtis et aliorum dominorum protunc residencium in hec verba, quid fuit et quomodo fuit in graniciebus inter partes... quia idem duces (strona) venerunt ad locum granicierum, nescio si fuit meridies vel non, sed aiunt fuit mane", et Camerarius alias Comornyk domini Succamerarii videns duces equitando dixit: „ter tempus est, faciatis, quod debetis facere". Et proiciens rubetum seu ponens super scopulum, sedit super eum. Et ulterius statim non expectans dictos principes seu ducos, ut venirent, cepit scopulos sippare, et equitavit sippando usque ad finem, non spectando partem adversam.

Znakowania granic, to jest sypania kopców, stawiania słupów, znaczenia drzew itp., woźny dokonywał osobiście, lub działał się to z jego udziałem.

KDWP SN, 244/1464

...Et ibidem veniens Petrus ministerialis Costinensis, coram iudicio recognovit et ius restituit. Quia duodecim scopulos inter dictas hereditates sypavit et confirmavit et palos duos... imposuit et infixit...⁸⁶⁰

Roty włkp. VB, 355/1415

żałoba o ujazd, zeznanie świadków: „to są rozjechali s jego otcem a kopce sypali. A przy tem woźny był”.

Z trudnym problemem mieli do czynienia w 1418 r. starosta generalny wielkopolski i żupnicy kaliscy. Dotyczył on, generalnie rzecz biorąc tego, czy kopce już przez woźnego wyznaczone można było sypać pod jego nieobecność. Sprawę odesłano do króla, rozstrzygnięcia nie znamy⁸⁶¹.

Znacząc granice woźny wzywał wszystkich do zgłaszania pretensji. Takie polecenie otrzymywał od sądu⁸⁶². Obserwujemy przy tym różne tryby postępowania. Otóż niekiedy woźny wzywa do zgłaszania pretensji przy każdym ustanawianym znaku granicznym

⁸⁶⁰ Zob. też Piekos. Wybór, 1404/1410, Pyzdry: *iako tądım iachal a woyszny za mną znamonal...*

⁸⁶¹ KDWP VIII, 818/1418(?): „Ego super te propono, quia sipasti triginta quinque gadones wlg. pocpze, cum suo fratre germano Johanne et cum duodecim kmethonibus, et tu non debuisti ipsos sipare, quia dederunt nobis de iudicio, quod non debuisti sipare sine me et ministeriali et tu sipasti sine me, non expectando ministerialem nec meum adiutorium". Tunc adversa pars, videlicet Boguslaus, respondit: „Quidquid sipavi seu fodi, hoc feci cum consensu ministeriali, quia et ministerialis penes hoc erat". Nicolaus iterum dixit: „Quia tu noluisti eodem tempore fodere et sipare, quando ministerialis dedit tibi voluntatem fodere et sipare, et ego eciam, sed postulasti dari ad iudicium propter hoc, utrum deberent tibi dare adiutorium, an non, tunc iudicium decrevit dare adiutorium et ministeriali penes gadones esse, tunc tu, non expectando terminum, quando ministerialis nobis dedit, et fodisti gadones, absque ministeriali". Et ministerialis penes gadones non erat...

⁸⁶² KDMK I, 175/1464: „Mandavimusque ibidem ministeriali Siczko publica voce prima, secunda, tertia quartaque vicibus proclamare iuxta morem et consuetudinem circa talia fieri consueta...

AGZ II, nr XCVII/1463

*...nostro ministeriali Ianussio voce preconia circa quamlibet scopulum proclamante...*⁸⁶³

Niekiedy wzywa przy pierwszym i ostatnim znaku granicznym KDMP IV, 1519/1450

...et per ministerialem circa primum et finalem monticulos sive scopulos facta est proclamatio primo, secundo, tercio et quarto...

Bywało, że woźny wzywał przy ostatnim znaku granicznym AGZ VIII, nr XC/1462

*Quequidem granicie incipient, et transeunt... circa quem magnum scopulum Stanislaus ministerialis de Radymna primo, secundo, tercio et quarto vicibus iuxta iuris formam... proclamavit*⁸⁶⁴.

Z czasem brak informacji o wzywaniu. Ponieważ był to *mos terrestre* z pewnością i tam, gdzie źródła o tym milczą, było ono przestrzegane⁸⁶⁵.

Treść wezwania znajdujemy obszerniej zrelacjonowaną w dokumencie z 1450 r.

KDMP IV, 1519/1450

*...et ibi finalis monticulus est constitutus et per ministerialem circa primum et finalem monticulos sive scopulos facta est proclamatio primo, secundo, tercio et quarto... in hec verba: „Quis nunc vult loqui et contradicere pro istis graniciebus, nunc loquatur et contradicat, alias exposit silencium habeat exiternum”. Et nullus contradixit*⁸⁶⁶.

Gdy nikt sprzeciwu nie zgłaszał, podkomorzy stwierdzał, że nastąpiło ustanowienie granic

Kuraś V, 1428/1437

Sic tunc finitis istis graniciebus, Paulus ministerialis proclamavit primo, secundo, tercio et quarto dicens, si quis habe(re)t contradicere dicte sipacioni et limitacioni dictarum granicierum, secundum ius terrestre dicat aut contradicat hodie. Sic tunc idem ministerialis proclamavit in prima granicie singulari usque ad ultimam,

⁸⁶³ Tak też w AGZ XV, 4625 i 4627/1488, Lwów podkom. W AGZ V, nr CLVII/1464 woźny ponadto każdy kopiec usypuje za zgodą stron.

⁸⁶⁴ Zob. też AGZ V, nr LXXIII/1437, s. 90.

⁸⁶⁵ Brak informacji o wzywaniu w KDWP SN, 312/1476.

⁸⁶⁶ Zob. też AGZ V, nr LXXIII/1437: *...Circa quem stupulum (sic), primo, secundo, tercio et quarto ministerialis... proclamavit, si quis haberet contradicere vel aliqua accione iudiciali contra huiusmodi limitacionem agere, ut contradiceret, nullo vero contradicente, iterum ministerialis oraculo vocis vive proclamavit perpetuum silencium imponendo non contradicentibus.*

Czynności woźnego sądowego

*eciam graniciem singularem, et nullus contradixit. Dopiero wtedy podkomorzy approbavimus, ratificavimus et confirmavimus, quod debet stare perpetualiter et eviterne nostra sententia diffinitiva mediante...*⁸⁶⁷

W niektórych źródłach woźny zwraca się wprost do stron z pytaniem, czy nie zgłaszają pretensji do wyznaczonych granic

KDMP III, 939/1384

Po wyznaczeniu granic, strony wyraziły zgodę, mimo to: *Eciam post trinam interrogationem ministerialis Stanislai, scilicet Roghna, partibus ipsis factam, utrum aliqua parcium vellet dissentire, apponere vel deponere seu reclamare in aliquo, a neutra parte fuit contradictum, qui nymmo pro rato et grato omnem accionem, ordinationem et dispositionem suprascriptam se dixerunt firmiter habituros. Nos vero (podkomorzy, ZR) dictam limitationem (dokonaną przez komornika, wysłanego w teren przez podkomorzego, ZR)... roborantes cofirmamus*⁸⁶⁸.

O akceptacji granic przez strony woźny powiadamiał sąd ziemski
Pozn. I, 2653/1406

Item veniens ministerialis coram iudicio recognovit, quod limites vulg. vyazd inter B. et K. hereditates debito fine et istam limitationem benevole domina V. cum suo viro T. de B. et P. et G. de K. ex utraque acceptaverunt.

W zapisce kaliskiej strony akceptują działania woźnego, ponadto poręczają za wszystkich, mających ewentualne roszczenia i to poręczenie mają zeznać przed królem.

Kal. I, 1370/1405

Item veniens ministerialis... recognovit, quia J. de S. ex una M. de C. parte ex altera, habuerunt limitationem inter dictas hereditates et promiserunt ex utraque parte pro istis, qui habuerunt ad eandem limitationem ius, neminem denominando, et habent terminum tercia die Gnezne... post ingressum domini Regis.

Z ciekawą sytuacją, dobrze oddającą rolę woźnego w sporach granicznych, mamy do czynienia w zapisce czerskiej z 1416 r. Przedmiotem sporu był wolny przejazd przez teren sąsiada. Jedna ze stron, gdy już miało dojść do przysięgi świadków, proponuje polubowne załatwienie. Zgodzi się na wolny prze-

⁸⁶⁷ Zob. też AGZ XV, 4622/1485 i 4625/1488, Lwów podkom. Według J. Rafacza, *Postępowanie egzekucyjne...*, s. 9, gdy nie było zarzutów lub świadek się oczyścił, podkomorzy albo jego zastępca polecał woźnemu, by obwieścił, że granice są trwałe i pod karą nie wolno ich samowolnie zmieniać.

⁸⁶⁸ Z nieco odmienną sytuacją spotykamy się w Ul. II, 10857/1400 Kraków: *...granicies ibidem iuxta signa officialis... exsippare habet. Gdy jedna strona nie będzie chciała sypać tunc verbum, quod (ta strona) dixit in iudicio: „exsippa, ubi vis”, dictum D. adiuvabit.*

jazd pod warunkiem, że sąsiedzi zezwolą jej na przejazd przez ich terytorium. Przeciwnik nie godzi się. Proponujący ugodę zwraca się do pisarza i woźnego, uczestniczących w charakterze przedstawicieli władzy (o wytyczenie drogi), ci oświadczają, że to przekracza ich kompetencje i kierują strony do sądu.

Czerska 800/1416

...et cum ante crucem stetit cum testibus, voluit et quesivit concordiam cum heredibus de G. et predicti... concordiam habere noluerunt. Tandem predictus H. dixit: „notarie et preco audiatis, recordatus sum et licet transitum feci, dimittendo meum proprium, tamen ne lederem conscienciam, detis mihi aliud transitum, et volo proprium meum aduc dimittere”, tandem nos sibi diximus: „nos notarius et preco non habemus potestatem tibi transitum dare et damus tibi ad iudicium, tunc si iudicium tibi concedet, habeas.”

3.3.6. Stadium końcowe

Orzeczenie podkomorzego lub arbitrów było ostatnią czynnością w procesie granicznym i ten proces zamykało, lecz sprawy o granice nie kończyło.

Na podstawie relacji woźnego sąd ziemski zatwierdzał skutki postępowania granicznego.

KDWP SN, 244/1464

...Et domini iudicio presidentes, exaudita ministerialis recognitione et iuris restitutione, ac etiam exaudita dominorum arbitrorum recognitione, decreverunt ipsam graniciem et scopulorum sippacionem et palorum infixionem robur perpetue firmitatis obtinere.

Podobnie było na Mazowszu. Tam relację z przebiegu rozgraniczenia składał woźny z prawidlnikiem, jak o tym świadczy powołana przez K. Tymienieckiego rękopiśmienna zapiska warecka z 1447 r.⁸⁶⁹

O opłatach pobieranych przez woźnego za udział w procesie granicznym źródła nie informują, natrafiliśmy na jedną wzmiankę o opłacie należnej mierniczemu.

Piek. Wybór, 1419/1410, Kościan

Item ministerialis coram iudicio recognovit, quod quando I. Cz. debuit elicere et emensurare mediam hereditatem G. Andree C., et exiverunt ad campum, extunc A.

⁸⁶⁹ K. Tymieniecki, *Sądownictwo...*, s. 64.

medietatem precii mensuratori dedit iuxta decretum dominorum iudicii, et ipse I. dare noluit neque mensuratori pro pace treugarum promittere noluit, dicens: „volo prius equitare et interrogare heredem”; et isto mensuracio ad finem non est deducta.

O nagannym zachowaniu woźnego podczas graniczenia wspomina tylko jedna zapiska – AGZ XIV, 2638/1452 (tekst w Tomie I, s. 183). Pozwano woźnego o to, że nie zwrócił właścicielowi osiodłanego konia, użyzonego mu podczas przeprowadzania granic. Woźny zaprzecza, powód chce przysięgać, woźny zwalnia go z przysięgi, przyznaje, że konia nie zwrócił i zobowiązuje się odpracować zań przez trzy lata.

4. Woźny przy ustalaniu granic w związku z podziałem majątku lub alienacją

W kilku zaledwie przekazach źródłowych jest mowa o uczestnictwie woźnego przy ustalaniu granic w związku z wyżej wymienionymi okolicznościami.

4.1. Podział majątku

Działy majątkowe, z natury rzeczy nie naruszając granic sąsiedzkich, były poza sferą działania sądów granicznych. Z tego względu obecność woźnego była zazwyczaj zbędna. Być może niekiedy zmianie ulegały granice posad chłopskich, ponieważ jednak działo się to w obrębie dominium feudałów, nic do tego nie miały sądy państwowe⁸⁷⁰.

W tym stanie rzeczy spotykamy zaledwie kilka przypadków udziału woźnego przy działach majątkowych. S. Łaguna (op. cit., s. 69 w odsyłaczu 5) powołuje zapiskę krakowską, w której stryj z synowcem dokonują podziału wsi, woźnemu natomiast polecają przeprowadzenie tego podziału na gruncie

⁸⁷⁰ Zob. Z. Rymaszewski, *Granicierum perequitatio...*

Helc. I, 85/1380, Kraków in coll.

*Pro parte Jacussii de Riczow, quia patruus suus de ibidem Andreas recognovit sibi medietatem dicte ville Riczow et pro ipsomet alteram reseravovit medietatem, et de eadem sua medietate eciam partem hereditatis predictae sibi resignavit. Capusta datus est ad dividendum predium...*⁸⁷¹

Ze swej strony znaleźliśmy jeszcze jedną informację

Ul. I, 526/1377, Książ

Pro parte Borconis de Stcenecz, quod super Ninotam, Spiconem, Zemam heredibus de Stcenecz divisionem aquisioit ibidem, videlicet duos laneos versus domum ipsius Ninote mensurare tantos, ut dictus B, ultra domum suum habet, et residuitatem agrorum et rubeta per medium, quod erat et est paternitas, mediantibus hiiis testibus: M. de R., D. de D., presente Vacencio ministeriali dividente.

Natomiast lakoniczność innego źródła nie pozwala ustalić roli woźnego podczas działu majątkowego w zapisce sieradzkiej z 1402 r.

Roty sier., 45/1402

...yako wedzan y sswatczą ysze Bogusz de Tandow pocł dzelicz Sulczynczye części y ne widzel(il) czo wossni wissnal przed sądem.

O udziale czynnika publicznego przy podziałach majątkowych wspomina P. Dąbkowski⁸⁷². Wprawdzie owym czynnikiem publicznym nie jest woźny, niemniej źródło to jest również dla nas cenne.

W Decr. Bobrz. 380/1527 jest wyrok królewski w sporze o podział majątku. Strony doszły między sobą już do porozumienia i proszą o wydelegowanie osoby urzędowej, by była obecna przy przeprowadzeniu podziału. Król wyznaczył do tego starostę przemyskiego (*tamquam intendent*).

O bliżej nieokreślonej sytuacji, w której woźny informował o wielkości(?) dziedziny wspomina zapiska poznańska z 1395 r.

Leksz. I, 2049/1395

Item Andreas Szimnowloski justo et vero regali iudicio acquisiuit seu obtinuit hereditatem dictam Thobolowo sedslisko tam late, sicut coram ministeriali,

⁸⁷¹ Według oznaczenia Łaguny – Helc. 85. Nie należy tego mylić z Helc. II. Zapiska znajduje się w I tomie Starodawnych Prawa Polskiego Pomników. Jest tam niewielki zbiór 435 zapisek krakowskich, zatytułowany *Wyimki z najdawniejszych ksiąg sądowych ziemi krakowskiej*, mianowicie z lat 1388, 1389 i 1390 (s. 229–262). Przez omyłkę nie umieściliśmy tego zbioru w *Wykazie źródeł*, zamieszczonym w Tomie I naszych studiów nad woźnym sądowym. Kapusta był woźnym sądowym w latach 1382–1389, patrz Tabela 6, poz. 23 w Tomie I.

⁸⁷² P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, t. II, s. 55, ods. 2.

videlicet w osni monstraverat. Eciam astitit suo termino pro granicies ejusdem hereditatis super Kristino super patre, fratre et sorores, heredes de Geszwo.

Sądzimy, że ten punkt możemy zakończyć stwierdzeniem, iż udział woźnego w podziałach majątkowych nie był konieczny. Nie wspomina o tej jego roli także autorka monografii o niedziale rodzinnym⁸⁷³.

4.2. Woźny przy graniczeniu przeprowadzanym w związku z alienacją

Tylko jedno źródło taki udział potwierdza
AGZ XIII, 4012/1449

Sprzedaż wsi ...Et eciam... granicias dicte ville P. debent deducere cum nobilibus terrigenis et cum ministeriali more terrestri.

Z terenu Mazowsza również dysponujemy tylko jednym źródłem, mianowicie zapiską czerską z 1418 r.,

Czerska 997/1418:

Item Mathias de Gosznewicze veniens ad iudicium recognovit se obligasse suam sortem hereditatis G. domino palatino in sex sexagenis... videlicet tres divisiones vulg. trzi dzaly et pratum et breviter illud totum, quod preco circumspexit vel vulgariter dicendo obja chal, per spacium sex annorum...

5. Woźny „rozrusza” kopce graniczne

Woźny nie tylko stawiał znaki graniczne, lecz także je niszczył. Informacje o tym znajdują się wyłącznie w źródłach wielkopolskich, w niewielkiej zresztą ilości.

W zapisce poznańskiej z 1405 r. woźny składa w sądzie relację ze zniszczenia kopców granicznych, usypanych *minus iuste*.

⁸⁷³ B. Waldo, *Niedział rodzinny w polskim prawie ziemskim do końca XV stulecia*, Wrocław 1967.

Pozn. I, 2361/1405

Item veniens Petrus ministerialis coram iudicio recognovit, quod destruxerunt vlg rosipano viginti octo cumulos vlg. copcze, qui fuerunt inter L. hereditatem minus iuste sipati vlg. sypani, et qui ipsos locavit seu sipavit, Petrassius Wilk de L. debet secum iure procedere.

Tu dokładnie nie określono, kto wykonał czynność „rozruszenia” kopców, skoro jednak woźny składa z „rozruszenia” relację, rozsypanie kopców zostało prawdopodobnie nakazane przez sąd. Woźny co najmniej przy tym uczestniczył.

Roty wlkp. II, 65/1398

Tako mi... jakośm przy tem był, jako woźny s panicy kazał kopce ro(z)suć.

I tu naszym zdaniem należy domniemywać działania woźnego z polecenia sądu.

Na Mazowszu, źródło wprowadzie późne, bo Zwód Goryńskiego w art. *De graniciebus et signis absque parte* przewiduje likwidację znaków granicznych. Ma ją jednak przeprowadzić nie woźny, lecz pozwany o bezprawne ich ustanowienie⁸⁷⁴.

⁸⁷⁴ IP, s. 385.

18.

WOŹNY PRZY EGZEKUCJI OBOWIĄZKÓW WZGLĘDEM PAŃSTWA

Ludwik Węgierski, nadając wolności klasztorowi szczyrzyckiemu, postanawia

KDMP I, 358/1381

... Volumus etiam et ex nostra clemencia decrevimus, pretextu recolligende pecunie nullus notariorum seu etiam ministerialium quicquam exigat seu requirat de qualibet villa, nisi unum grossum.

Sądzymy, że wymienieni po pisarzach ministeriales to woźni sądowi, zatem od dawna uczestniczą oni w ściąganiu świadczeń publicznych.

Z lat 1426, 1462 i 1464 mamy potwierdzenie tego stanu rzeczy w źródłach małopolskich⁸⁷⁵, a z 2. poł. XV w. w źródłach ziem ruskich⁸⁷⁶.

⁸⁷⁵ Helc. II, 2084/1426, 3665/1462, 3774/1494. J. Rafacz nie zajmuje się egzekucją obowiązków na rzecz państwa.

⁸⁷⁶ Wyłowił je sumiennie T. Szulc, *Uchwały podatkowe ze szlacheckich dóbr ziemskich za pierwszych Jagiellonów (1386–1501)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica”, nr 48, 1991, powołując przy poszczególnych datach rocznych XV w. zapiski sądowe z AGZ. Szukając potwierdzenia uchwalenia podatków, ze zrozumiałych względów nie zajmował się autor egzekucją i udziałem w niej woźnego sądowego. Na liczne przykłady występowania woźnego przy kwestiach fiskalnych w swojej recenzji z tomu XVII AGZ zwrócił uwagę A. Winiarz, KH, 16, 1902, s. 325: „Przed ten sąd (grodzki, ZR) pozywano wszystkich, którzy nie uiścili opłat publicznych, uchylali się od prestacji publicznych, od opłat celnych lub mytnicznych, lub też w inny sposób skarb publiczny krzywdzili”. O woźnych w tym kontekście Winiarz nie wspomina.

Na podstawie kilku zaledwie wzmianek trudno odtworzyć tryb postępowania w Małopolsce.

Ze skargą występowała władza państwowa, król, wojewoda (być może w funkcji starosty).

Helc. II, 3665/1462

Serenissimus dominus noster Rex villas infrascriptas domini Johannis Melstynsky (dziesięć) in termino concitato ad satisfaciendum pro pena XIV m., prout in eadem quelibet earum in actis castrensibus fuerunt condemnate, pro nonsolucionem exactionis fertonalis et duorum grossorum, jure condemnavit. Sithco ministerialis datus est de Jure sibi domino Regi ad pignorandum pro primo in eisdem penis...

Helc. II, 3774/1464

Magnificus dominus Johannes de Pilcza Pallatinus Cracoviensis, Honorabilem dominum Clementem Prepositum de Imbramovicze cum suo Conventu condemnavit in pena XV sibi et Judicio XV, ob non solucionem alias myodowe, prout coram ministeriali per dominum Pallatinum ad ipsum missum, subdiderat se alias poddalsya byl ad pignorandum, si non daret eandem dacionem myodowe. Quam pignoracionem repressit, dum per ministerialem pignorabatur, quam repressit Andreas Grisz ministerialis recognovit. Datur idem ministerialis ipsi domino Pallatino ad pignorandum pro secundo.⁸⁷⁷

Dalszego ciągu nie znamy.

Więszą ilość wzmianek zawierają AGZ, są one jednak lakoniczne, dość jednorodne, ubogie w szczegóły. Zazwyczaj nie wiemy, kto woźnego do ciężenia wysyła. Tylko w jednej zapisce otrzymujemy o tym informację

AGZ XV, 1988/1488, Lwów gr.

Termini propter absenciam ministerialis per dominos vicecapitaneum et dominum iudicem castris Leopoliensis per duas septimanas sunt repositi ex eo, quod ministerialis missus est in pignoracionibus fumalium Regalium.

Można domyślać się, że woźnego wysłał starosta lub podstarości⁸⁷⁸.

⁸⁷⁷ Zob. też Helc. II, 3751/1464: *Serenissimus Princeps et D. D. Kazimirus dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithvanie etc. Nicolaum Myechowsky in pena XIV condemnavit ex eo, quia ad mandatum Sue Serenitatis contumaciter parere non curavit; qui Nicolaum ministerialem pignorantem in non dacione et non extradicione fertonum exactionis regalis, acriter vulneravit. Nie wiemy, kto pozywał w Helc. II, 2084/1426: *Kmethones de... (z 9 wsi, ZR) penam XV Judicio de qualibet villa... et penam regalem sedmanadzessza succubuerunt pro eo, quia procurator de W. qui eciam est ipsorum procurator, repressit pignora, cum ministerialis pignorabat ipsos racione nonsolucionis pecuniarum exactionum domini Regis...**

⁸⁷⁸ Zob. też AGZ XV, 2630/1498, Lwów gr.: *Prout gen. P. de S. vicecapitaneus Leopoliensis dedit terminum coram ministeriali... civi... pro nonsolucionem thelonei. O należącym do starosty ściąganiu podatków i o wyręczaniu się przezeń podstarościami lub burgrabią, patrz Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, op. cit., s. 133. O praktyce w województwie ruskim, zob. wypowiedź Winiarza, cytowaną w ods. 876.*

Czynności woźnego sądowego

Pozostałe zapiski brzmią zazwyczaj następująco:

AGZ XVII, 1984/1485, Przemyśl gr.

*Iohannes ministerialis Iaroslaviensis super villas hic descriptas penas regales scribere mandavit pro fumalibus non solutis et pro repercussione pignorum violenta*⁸⁷⁹.

Pamiętać należy, że zapiski w AGZ nie są publikowane w pełnym brzmieniu, lecz w streszczeniu, które niekiedy przypomina *regest*⁸⁸⁰.

W wielu zapiskach nie ma wzmianki o ciężeniu, informują one jedynie, że woźny *condemnavit in pena*.

AGZ XVII, 2/1469, Przemyśl gr.

*Item nobilis Ichnath de T. condemnabatur per ministerialem pro exaccionibus regalibus in XIII m. Et nuncius ab ipso I. terminum vera infirmitate ad duas septimanas prorogavit.*⁸⁸¹

AGZ XVII, 18/1469, Przemyśl gr.

*Cholovicze villa condemnatur in XIII m. pene regalis pro non extradicione stationis regalis per Johannem Possocam ministerialem*⁸⁸².

Woźny egzekwuje obowiązki względem zamku

AGZ XVII, 2485/1493, Przemyśl gr.

*Condemnacio fumalium. Lucas ministerialis condemnavit civitatem Drohobycz in XIII m. pene regalis pro non reformatione stubellarum castris*⁸⁸³.

AGZ XVII, 641/1471, Przemyśl gr.

*Iohannes Possoka ministerialis gsum Dobeslaum de Z. castellanum Premisliensem pro non duccione roborum ad castrum de villis V. et Cz., de qualibet seorsum in XIII m. pene regalis condemnavit*⁸⁸⁴.

W 1471 r. woźny relacjonuje, że poborca podatkowy odmówił przyjęcia wiardunkowego z kilku wsi. Przyczyny odmowy nie znamy.

⁸⁷⁹ Podobnie w AGZ XIV, 1875, 1876, 1877/1447; AGZ XIII, 5079/1463 i szeregu innych. W AGZ XVII, 2695/1495 woźny *condemnavit* sędziego przemyskiego. Zob. też AGZ XVII, 2924, 2931, 2936/1497.

⁸⁸⁰ Zob. np. AGZ XV, 1145-1162/1473, Lwów gr.:

nr 1145 – *Recognicione Ianusii Ministerialis tonsi*.

nr 1146 – *Domina Vnuczkowa penam Regalem quatuordecim marcar. luit in repercussione pignorin in fumalibus de villa Sz.*

nr 1147 – *Cuncza luit penam jak wyżej de laneis B.*

nr 1148 – 1162 podobnie.

⁸⁸¹ AGZ XVII, 3/1469: *pro non extradicione fumalium*; 2834/1496 – trzyletnia zaległość podymnego.

⁸⁸² Podobnie AGZ XVII, 567/1471.

⁸⁸³ Zob. też AGZ XVII, 2836/1496.

⁸⁸⁴ Zob. też AGZ XVII, 643 i szereg innych. W AGZ XVII, 657: *pro non duccione roborum pro restauracione castris Premisliensis*.

AGZ XVII, 528/1471, Przemyśl gr.

Iohannes Possoka ministerialis Premisliensis recognovit, quia nobilis Nicolaus Rosza de Gorky solvit exactionem fertonum anni presentis gso Swanthopolk exactori, videlicet de M., P., C., M. et de Ch. dabatur, sed ipse exactor noluit recipere. Que sunt protestata ipsi ministeriali et terrigenis.

W 1489 r. *Consilarii Regni Polonie* podejmują uchwałę, by skontrolować realizację świadczeń na rzecz państwa, w szczególności podatku łanowego, a w skład komisji mają wejść m.in. dwaj ziemianie i woźny

AGZ XV, 2000/1489, Lwów gr.

Edictum per dominos R. P. Consiliarios. Tractantibus consilarii Regni de erroribus, qui rem publicam plerumque perturbant et de hiis, qui vergebant in proventium Regalium et presertim duorum grossorum exactionis Regalis detraccionem, omnes unanimiter contra se et omnes regnicolas tale edictum instituerunt, quod a modo notarii Regni ibunt per omnes terras, qui cum burgrabio vel vicecapitano loci, receptis duobus terrigenis fidedignis et ministeriali, omnes villas... visitabunt.

Woźny jest angażowany w przestrzeganie monopolu solnego. Z polecenia króla i starosty jeździ i kontroluje, czy mieszkańcy nie stosują zakazanej soli drohobyckiej.

AGZ XVII, 2377/1491, Przemyśl gr.

Lucas ministerialis, prout fuit missus de castro Premislensi vigore regio et officio capitaneatus ad querendum sal zuppe Drohobiciensis in districtum Premisl., recognovit, quod invenit apud tres kmethones in S. et apud duos in K. in bonis Andree Czurilo, cui dedit terminum facialem ad hodiernum diem. Qui Cz. minime paruit et nobilis I. Sz. procurator domini Zupparii eundem condempnavit in pena regali XIII m. Memoriale.⁸⁸⁵

Czasem woźnemu nie pozwalano na przeszukanie

AGZ XVII, 1792/1482, Przemyśl gr.

Ven. dominus B. G. Canonicus et Zupparius Premisliensis nobilem P. W. de B. V. iuxta recognicionem ministerialis quod non admisit sal Drohobiciense et aliud

⁸⁸⁵ Podobnie w AGZ XVII, 1791, 1794-1799, 1922, 2173-2192. Ciekawy tekst w AGZ XVII, 1936/1484, Przemyśl gr.: *Nicolaus ministerialis terrestris Premisl. recognovit, prout erat additus nobili Nicolao Gromaczky, Canonico et Zuppario Premisl. pro exquirendo sale indebito et in districtum Premisliensem inducto, qui dum venit ad villam M. nobilis Iacobi Sz., obduxit alias obwyodl ipso ministeriali, recognicione ab ipso ministeriali recepto, quia nobilis H. F. suos misit familiares ibidem in M., qui sal inconsuetum et insolitum ipsi Zupparii repercusserunt, pro qua violencia Nicolaus ministerialis nobilem F. in 14 m. pene regalis condempnavit. Pod nr 1937 informacja, że woźny sól niedozwoloną znalazł, lecz właściciel jej nie wydał.*

Czynności woźnego sądowego

insolitum querere in suis bonis, in XIII m. pene regalis condemnavit, et ministerialis datus est ad pignorandum.

Spraw o sól drohobycką (jak się wydaje, także o inną) jest sporo. W 1482 r., najpierw z powodu nieobecności woźnego, następnie z powodu wyprawy wojennej, zostały one odłożone⁸⁸⁶.

Na Mazowszu w przywileju Bolesława IV czerskiego i warszawskiego, wydanym w 1448 r. dla szeregu ziem, książę zakazuje woźnym ciążyć całych wsi ze nieuiszczenie *censum nostrum ducalem* przez jednego lub dwóch kmieci.

*Preterea conferimus ipsis nostris fidelibus, quod propter unum aut duos kmethones censum nostrum ducalem s. Martini solvere non curantes, tota villa per inpignoracionem non debet (a precone) dampnificari*⁸⁸⁷.

⁸⁸⁶ AGZ XVII, 1802 i 1803.

⁸⁸⁷ Iura Maz. Terr. I, nr 95, s. 175. Termin a *precone* został przez wydawcę ujęty w nawias, ponieważ nie występuje we wszystkich kopiach tego statutu, znajduje się w trzech z czterech kopii. W dalszych partiach tegoż statutu woźny-*preco* nie figuruje, jest *notarius exactor noster*. Trzeba wszakże dodać, że ciężenia na Mazowszu dokonywał woźny, zob. np. Zakr. II, 1978/1436 i Zakr. II, 2688/1437.

19.

OGŁOSZENIA PUBLICZNE

Edykt wieluński Władysława Jagiełły z 1424 r. przeciwko husytom winien być ogłoszony publicznie przez woźnych

*Quocirca vobis... mandamus quatenus presens edictum nostrum custodire fideliter et firmiter debeatis et ubilibet in civitatibus, villis et aliis quibuslibet locis publicis et privatis... palam vocibus preconum faciatis proclamare, ut nullus valeat praetendere ignorantiam premissorum...*⁸⁸⁸

Zwracamy uwagę, że edykt ma być publikowany także w dobrach prywatnych. Rzecz jasna, o technicznej stronie publikacji edykt nie wspomina.

Nieco wzmianek o ogłaszaniu przez woźnego różnego rodzaju zarządzeń, decyzji czy uchwał władz znajdujemy w księgach sądowych. I tak, woźny ogłasza mandaty królewskie

Helc. II, 3874/1461

*Serenissimus dominus Rex Kazimirus... nobilem Jacobum Trzeczszky condemnavit pro eo, quia Ser. dominus Rex proclamare mandavit ministeriali non alia via ire in Hungariam, nisi per Sandecz vel Byecz, et ipse Jacobus contra mandatum Sue Serenitatis ministeriali precepit, hoc idem iterum reclamare alias; iuxta citationem ministerialis prout idem recognovit*⁸⁸⁹.

⁸⁸⁸ VL I, 38 (kol. pr.), (86).

⁸⁸⁹ Tu warto zwrócić uwagę na dwie kwestie, mianowicie lekceważący stosunek szlachcica do króla, następnie korzystanie przez króla z drogi sądowej względem nieposłusznego i pozywanie go zwykłym trybem przez woźnego.

Czynności woźnego sądowego

W tym miejscu warto odnotować ogłoszenie przez woźnego protestu wobec inibicji królewskiej

Libri form., Wstęp, list 3, s. XVI

(Autor listu informuje, że jego przeciwnik procesowy, wprowadziwszy króla w błąd, uzyskał list inibicyjny, zakazujący sądowi spór rozstrzygnąć, ma on być przedmiotem rozpoznania sądu komisarskiego) „*ego videns, quod nichil proficerem, adhibito palam ministeriali, omnes que necessarie erant, solennes feci protestaciones*”.

Przez woźnego zostaje ogłoszona uchwała wiecu wiślickiego z 1423 r., dotycząca odkładu

Sand. 1019/1423, Wiślica in Coll. gen.

Domini in colloquio residentes mandaverunt proclamare ministeriali, quod quicumque contra astantem terrigenam tempore contumaciarum differre voluerit, quod ad eandem dispositionem non esset admittendus, quia noluerunt persone accedere ad presenciam dominorum, cum residebant pro dispositione terminorum, expectantes ut domini se moverent de loco.

Także on ogłasza uchwałę sejmiku Mościska-Wisznia w 1475 r. w sprawie zbiegłych chłopów

AGZ XVIII, 725/1475, Przemyśl z.

Generosi domini Marcisius de Morawsko Judex et Nicolaus Hleb de S. Subjudex terrestres Premislienses generales, de mandato ac informacione magnificorum dominorum... ceterorumque dignitariorum et dominorum terrigenarum ad convencionem... congregatorum, iuxta statutum et laudum eorundem dominorum dederunt per ministeriales proclamare et ad acta presenciam inscribere, quia...

Woźny ogłasza decyzję starosty o darowaniu zasądzonych na jego rzecz kar pieniężnych. Decyzję taką podjął ustępujący z urzędu Mikołaj Pieniążek podkomorzy i starosta krakowski. Ogłoszenie tej decyzji nakazał woźnemu podstarości

Helc. II, 3729/1463

Magnificus dominus Nicolaus Pyenyąsek de Vitovicze Succamerarius et Capitaneus Cracoviensis, circa resignacionem Capitaneatus... omnes penas suas in actis presentibus castrensibus inscriptas et acticatas, quecumque parcium lugerant et succubuerant, ex speciali favore indulisit, cassavit et mortificavit... Et gen.

*Johannes Byalkowsky, Vicecapitaneus Cracoviensis, Andree Grisz ministeriali alta voce proclamare fecit...*⁸⁹⁰

Ponadto z tego „organu promulgacyjnego” korzystano w szeregu innych okoliczności. Na przykład woźny ogłasza banicję, o czym informuje literatura⁸⁹¹. W aktach sądów kościelnych poznańskich znajduje się ciekawa informacja o ogłoszeniu banicji plebana z Lewicz. Ogłoszenia dokonał wprawdzie woźny miejski, lecz z polecenia burgrabiego. Tę zapiskę przytaczamy ze względu na bogactwo szczegółów.

ACIE II, 1615/1507, Poznań in consistorio

*In causa hon. Pauli plebani in Levicze contra nob. Thomam burgrabium in Lwow, Paulus plebanus... proposuit, quod licet ipse fuerit et sit homo bone vite et conversacionis honeste actuque presbiter et nulli obnoxius, tamen nuper anni presenti... die forensi in dicto oppido Lwow in presencia multorum hominum de diversis locis ad forum convenientium prefatus Thomas burgrabius, ut presumitur quod spiritu diabolico instigatus, ipsum plebanum in sacris constitutum animo iniuriandi infamavit et Iohanni bedello seu preconi predicti oppidi per modum et viam libelli famosi proclamare mandando, ad cuius mandatum ipse preco in circulo dicti oppidi Lwow cum eodem burgrabio stando, proclamavit alta voce in hec verba...*⁸⁹²

Woźny ogłasza zagubienie pieczęci prywatnej i przestrzega przed jej używaniem

Pozn. I, 323/1400

Item Albertus Gorski proposuit in iudicio... quod suum sigillum amisit et hoc ministerialis proclamavit, quod si aliquis invenerit, non debet aliquas litteras fraudulentas per hoc sigillum scribere super eundem, quia predictus Albertus nulli in aliquo est obligatus.

Woźny zapowiada, by ubezwłasnowolnionemu niemowie niczego nie pożyczać i nie brać go w charakterze rękojemcy

Kal. II, 124/1411

Domini iudicio presidentes mandaverunt ministeriali de iudicio dato equitare inhibere et clamare, ne aliquis nobili I. de S.; patri puerorum mutuo, aliquid concedat

⁸⁹⁰ Także Helc. II, 3595/1457, 4305/1490. Zapiski powyższe powołuje B. Waldo, *Urząd starosty sądowego w Małopolsce w XV i XVI wieku*, Łódź 1985, s. 174–175.

⁸⁹¹ Na przykład J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 87 (banicja mniejsza, procesowa), idem, *Dawne prawo...*, s. 421.

⁸⁹² Także w przypadku sporu między parafianami a plebanem protest parafian ma ogłaszać woźny miejski, Łaski, *Liber ben. I.*, 239, ods. ze strony 238.

Czynności woźnego sądowego

sub spe restitutionis, vel ipsum ad cautionem fideiussoriam amodo et ex post recipiat, nec aliquae alienationes bonorum, que I. facere sine consensu puerorum potest; debet autem ipse I. et eius pueri tenere et complere, quicquid ante predictam proclamacionem et mandatum prefatus I. fecit.

Woźny także ogłasza, że we wsi jest obcy koń

Exped. bell., 13/1497

Szlachcic przed sądem oświadcza, że w jego wsi jest obcy koń. Sąd nakazuje mu, by polecił woźnemu *clamare circa parochiam nec non in oppidis, ubi ad forum eadem villa S. pertinet*. Jeśli ktoś się znajdzie i udowodni świadkami, że jest właścicielem, należy mu konia wydać. Jeśli nikt się nie zgłosi, należy konia stawić przed sądem za dwa tygodnie.

20.

WOŹNY ZIEMSKI – WYSŁANNIK DO INNYCH SĄDÓW

Od czasu do czasu sądy prawa polskiego, zwłaszcza ziemskie i grodzkie nawiązywały kontakty z innymi sądami w Polsce funkcjonującymi. Te kontakty odbywały się poprzez woźnych do tamtych sądów wysyłanych, przy czym nie mamy tu na myśli procedury wstecznej, którą w innym miejscu się zajmujemy.

1. Woźny wysyłany do sądu dominialnego

Gdy chłop lub jego pan prosił w sądzie ziemskim lub grodzkim, by go nie sądzić, lecz odesłać do sądu dominialnego, sąd zwykle na to się godził, lecz w celu kontroli wysyłał woźnego, który miał sprawdzić, czy istotnie sąd dominialny został uruchomiony, a sprawa ekscypowana rozpatrzona.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XIV, 2540/1451, Lwów gr.

*Dominus iudex decrevit, quod ministerialis debet dirigi a die hodierna per septimanam ad villam Zydatycze domine Iachne Malechowskey et ibi debet ius contestari alias za g a g y c z, et ministerialis tunc debet interrogare iuratos sub eorum iuramentis prestitis, si Demko homo de Z., qui est reclinatus sub Regem, suscepit agrum et tenuit ipsum, tunc homo debet manere super agro aut ipsum agrum locare. Si recognoscant iurati, quod suscepit agrum et tenuit ipsum in villa Z., et tunc homo debet ire, quo voluerit. Si autem iurati recognoscant, quod non suscepit agrum, nec tenuit ipsum, extunc D. debet transire sub Regem. Et ministerialis a proxima feria sexta per septimanam debet venire et recognoscere iuratorum recognicionem et iam iuxta recognicionem sentenciare debent et partes habent terminum eodem die*⁸⁹³.

Nie zawsze sąd dominialny był przez pana uruchamiany, o czym woźny informował swą władzę

Ul. I, 1264/1382, Proszowice

Jan kmetho de Z. cum M. et T. de W. terminum tertium. Tomas Chila dixit: „iusticia non fuit eis facta” (Tomasz Chila był woźnym, patrz zap. 691, 1194, 1205)⁸⁹⁴.

Woźnemu towarzyszyli, jak się wydaje, szlachcice, w każdym razie niekiedy spotykamy w zapiskach ich świadectwo

AGZ XVIII, 3951/1501, Przemyśl z.

(pozwany): *„Domine Iudex, probo per nobiles terrigenas et per ministerialem, quod ego administrabam ius theutonicum secundum ordinem theutonicum domini Iohanni Fredro”* (powód). Powód zarzucał, że nie był to sąd w komplecie, ponieważ nie było w nim pisarza i ławników.

W zapisce krakowskiej z 1436 r. mamy podobną sytuację i to z udziałem woźnego, którego powód powołuje, by zeznał, że sąd był złożony z niewłaściwych osób. Zatem i na to winien był woźny zwracać uwagę

Helc. II, 2675/1436

Datur ad interrogandum inter Jaxon procuratorem domini Episcopi Cracoviensis et Barthossium civem de Czichow, et dominum Spithconem de Melstin, stantem circa hominem suum pro pena sua, quia idem dominus Episcopus, iuxta

⁸⁹³ Zob. też Helc. II, 2865/1440, 2879/1440. W pierwszej zapisce krótko podany cel delegowania woźnego: *Et ministerialis datus est predicto J. de P. ad conspiciendum, ut sibi iusticia fieret.*

⁸⁹⁴ Zob. też Inscr. clen. 423/1423: *C. de Ch. actor... cum I. ... pro eo, quia obligavit se iusticiam facere, et non fecit, prout nobili decet, et circa hoc fuit ministerialis.*

quod datum fuit de Judicio, locavit Jus ibidem in Wawa eidem Barthossio; et idem Barthossius dixit, quod Judices fuerunt locati non secundum jus, ita quod Judices de districtibus alienis fuerunt locati, et non de districtu Cracoviensi. Ideo idem B. noluit proponere coram proiudicibus. ... Idem B. offerebat se probaturum per ministerialem, quod dominus Episcopus indebite jus locaverat, quia predictos Judices non de districtu Cracoviensi locaverat, sed de districtibus alienis.

Rozstrzygnięcia sporu nie znamy.

Poza przypadkami delegowania woźnego przez sąd z urzędu, spotkać można też sytuację wskazującą, że woźny w sądzie dominialnym pojawia się z inicjatywy strony.

Helc. II, 1765/1420

Stanislaus ministerialis Banthska recognovit, quia cum domina Anna relicta de P. adduxisset ipsum ad villam ad attemptandum Judicium in Bosczin, pro prato, quod sibi per Adam violenter falcatum et gramina deducta fuerunt in domum ipsius; tunc procurator ipsius domine Anne proponebat super eundem Adam pro dictis graminibus, que Scabini apud eundem Adam kmethonem viderunt eadem. Et postea idem Adam recognovit et dixit: „Quod nolo in aliquam litem cum domina, sed volo ipsam perrogare”. Tunc Scabini dixerunt, „quod si ipse vult perrogare, roget, sed nos sibi rogare non facimus”. Tunc petitum per procuratorem, quod causa per dictos Scabinos diffinita fuisset, qui nolebant. Et pro isto sunt citati...

Gdy pan kmieci ekspcyował ich z sądu ziemskiego/grodzkiego do swego sądu dominialnego, zazwyczaj nie udowadniał swej władzy nad nimi. Gdy wszelako chodziło o sołtysa, spotykamy przypadek dokumentowania jego podległości panu przy pomocy przywileju.

Helc. II, 3388/1449

Paulus Oppallacz de Rzeplin privilegio suo hereditario Jarossium Scultetum suum excepit de judicio terrestri contra A. de F. ... Idem Judicium decrevit, quod idem P. cum eodem Jarossio Sculteto suo debet jus facere suo jure hereditario dicto A., et si non fecerit, tunc vice versa in Judicium terrestre debent reverti. Petrus Sythco officialis datus est ad hanc causam.

Na sankcję za nieuruchomienie sądu dominialnego nie natrafiliśmy, strony po prostu wracały do sądu *a quo*.

Woźny był delegowany do sądu dominialnego nie tylko wówczas, gdy sąd prawa polskiego odsyłał chłopą przed sąd jego pana. W zapisce z sądu

in Curia Regis z 1472 r. woźny zeznaje, że prepozyt zwierzyniecki odmówił zwołania sądu wyższego (prawa niemieckiego) pewnej szlachciance.

Helc. II, 4083/1472, in Curia Domini Regis

Andreas Grisz ministerialis de Jure datus recognovit, quia feria... venerabilis W. prepositus de Sworzinecz cum suo conventu noluit locare jus theutonicum supremum claustris Sworzinecensis nobili Hedwigi, consorti gen. Nicolai Grzimala de T., Judicis Curie domini Regis, cum nobili Georgio, filio olim nobili Nicolai de Sworzinecz, occasione bonorum in Sworzinecz post matrem ipsius H. ad ipsam devolutorum. Qui Prepositus incipiens jus locare, et locavit bis, tertia vero diei... locare noluit.

2. Woźny ziemski wysyłany do sądu miejskiego

Podobnie jak to miało miejsce z ekscypcją do sądu dominialnego, także w przypadku ekscypcji do sądu miejskiego, sąd, odsyłając sprawę do sądu miejskiego, delegował woźnego, by sprawdził, czy w sprawie ekscypowanej sąd miejski podjął czynności.

Helc. II, 2879/1440

Terminus pendet ad feriam quartam proximam inter Apoloniam consortem Petri Advocati de Kazimierz, ad concordandum, et dominos Consules Cracovienses ab alia parte, in hac causa: quia ipsi Consules, dum eorum Scabini per eandem Apoloniam fuerunt hic citati ad Jus castrense, extunc ipsi in primo termino exceperunt ipsos Scabinos, et obligati sunt ipsi A. justiciam facere die data, ad quem terminum ad conspiciendam justiciam ministerialis fuit datus. Et termino adveniente... ipsi Consules... justiciam non fecerunt, et ministerialem datum ad videndum repulerunt.

Nie wiemy, czy była to wstecz, czy innego rodzaju przekazanie informacji sądowi brzezińskiemu, że ławnicy strykowsy orzekli wygnanie z miasta trzykrotnego złodzieja

Łęcz. II, 2922/1417, Brzeziny

Michael de Stricow aprobavit iudicio, videlicet scabinis de ibidem super Jacobum dictum Gurczol, quod propter triplex furtum est expulsus de civitate Stricow,

et idem ministerialis veniens a iudicio recognovit, qui ob istam causam ad iudicium erat missus.

Nie wiemy, na czyje polecenie woźny ziemski krakowski jest obecny w proszowickim sądzie miejskim, przysłuchuje się toczącemu się procesowi o rozbój na drodze publicznej, a potem składa w swym sądzie obszerną relację.

Helc. II, 4447/1495

Veniens Albertus Smach ministerialis de Polukarcicze recognovit, quia feria secunda... causa gen. Jacobi Bosthowsky coram presencia tocius Consulatus in Proschowicze, quam ipse dominus Jacobus contra circumspectum Petrum Golenyecz... proponebat affectans a dicto Consulatu cum ipso G. tamquam subdito ipsorum, sibi justiciam fieri. Sic facta est: (następuje obszerny opis zaskarżonych faktów i przebieg sporu obu stron, biorących woźnego na świadka, tego co się dzieje w sądzie). Et hoc ministerialis omnia, prout sunt descripta, fieri ibidem in Proschowicze recognovit benivole et sponte⁸⁹⁵.

3. Woźny ziemski wysyłany do sądu kościelnego

Gdy w 1471 r. w sporze z osobą duchowną w sądzie ziemskim strona uzyskała pewne sumy i w związku z tym miała być wwiązana w domy miejskie, woźny został wydelegowany by sprawdził, czy do wwiązania doszło, a następnie składa relację we własnym sądzie.

Helc. II, 4032/1471

Szythco ministerialis coram Jure recognovit, quia dum Cordula de Nowawyész ad dominum Officialem Cracoviensem, juxta remissionem dominorum Judicis et Subjudicis Cracoviensibus de Jure terrestri, cum lucris ipsius ad Jus spirituale cum Honorabili Johanne Progar Plebano de S. Anna judicanda remissa fuisset... qui, ut recognovit idem ministerialis, judicare omnino noluit. Tandem idem

⁸⁹⁵ Zwrot *Et hoc ministerialis omnia prout sunt descripta, fieri ibidem in P. recognovit...* można rozumieć w tym sensie, że woźny złożył pisemną relację. Można też interpretować tak, że woźny oświadczył *benivole et sponte* to wszystko, co zostało zapisane.

*ministerialis prefato domino Johanni Plebano ibidem dixit: „Quia prefata domina C. in lucris ipsius in jure terrestri, super eo acquisitis, se intromittebat in decimas tuas, in domibus Cracovie, in castrensi platea...”*⁸⁹⁶

Nie wiemy, w jakim celu sąd daje woźnego stronie do sądu kościelnego w następującej zapisce

Helc. II, 3679/1462

*Sithco ministerialis datus est de Jure Anne Cz. ad Jus spirituale, facere, quod juris fuerit in ipsius causis. Sive solus Sithco fuerit solus (sic), sive alium ministerialem a se dabit, eiusdem erit vigoris*⁸⁹⁷.

4. Woźny delegowany do sądu Rektora Uniwersytetu krakowskiego

Uznając podległość oskarżonego kleryka jurysdykcji Rektora, na tegoż wniosek sąd grodzki krakowski sprawę przekazuje Rektorowi, delegując jednocześnie woźnego, by sprawdził, czy sąd się odbył.

Helc. II, 3162/1443, Kraków gr.

Remissus est Benedictus clericus ad postulacionem Rectoris Universitatis ad Jus eiusdem Rectoris, cum Barbara puella, morante quondam apud Beczsky, ad feriam secundam proximam coram eodem Rectore Universitatis, apud Phiolowa, ut justice complementum sibi exhibeatur pro suis vulneribus. Si non fuerit sibi jus ministratum, extunc hic in duabus septimanis. – Sitco ministerialis datus est ad videndum Jus.

Reasumując, wypada stwierdzić, że dominują ekscypcje do sądów dominialnych. Warto też zwrócić uwagę na ciągle występującą kontrolę, sprawowaną przez woźnych, czy sądy, do których sprawy przekazywano, spełniały swą powinność.

⁸⁹⁶ Jest szereg zapisek dotyczących tego procesu: Helc. II, 3804, 3937, 3938, 3939, 4021, 4032, 4053, 4089.

⁸⁹⁷ Z ciekawą sprawą ze sfery stosunków między sądami ziemskimi i kościelnymi spotykamy się w aktach kościelnych pod 1462 r. Sąd ziemski włocławski informuje, że na usilne żądania sądu kościelnego gnieźnieńskiego, przekazuje wyciąg z ksiąg dotyczący pewnej sprawy z 1427 r. Sąd ziemski przy okazji oświadcza: *nosque, licet ius spirituale non intret in forum seculare, tamen mandatis eiusdem predictis et monicionibus obedire volentes* czyni zadość żądaniom strony kościelnej, ACIE II, 585/1462, Gniezno.

21.

SPORADYCZNIE NOTOWANE CZYNNOŚCI URZĘDOWE WOŹNEGO

1. Woźny przy ugodzie

Udział woźnego w postępowaniu polubownym jest źródłowo poświadczony, aczkolwiek wzmianek o tym udziale jest niewiele⁸⁹⁸. Deleguje go w tym celu sąd.

Leksz. I, 1922/1394, Poznań

...prout ministerialis fuit missus de iudicio regali ad concordantiam inter dominum N. et dominam Andree, pie memorie, Pyszkofszka et filios ipsius. Extunc duo concordantes interfuerunt et tercius non fuit. Et similiter in unum convenerunt, quod ministerialis iterum veniens in eundem iudicium et recognovit, quod dominus N. S. fste cz lucratus est, et domina amisit, et pro skaszane vlg dictum habent terminum ad capitaneum... Et pro sexaginta m. iudicibus przisąd dedit.

Innym razem sąd wysła do sądu polubownego dwóch woźnych

⁸⁹⁸ Nie wspomina o nim autor pracy o sądownictwie polubownym W. Domino, *Sądownictwo polubowne na Rusi w późniejszym średniowieczu*, Warszawa 1938, s. 61 i nast. J. Rafacz wiąże woźnego z postępowaniem polubownym w sposób szczególny, mianowicie pisze o wstęcy do arbitrów, dokonywanej przez woźnego „za łaską”, J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 158, idem, *Dawne prawo...*, s. 120.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XIV, 2515/1451, Lwów gr.

Nob. B. P. de D. actor, et nob. P. P. et alios duos generosos, qui eis placuerunt et ambo ministeriales debent deequitare alias wyychacz a crastina die per duas septimanas, et isti prefati domini, quos arbitri eligerint ambabus partibus, quod ipsi conspiciant et inveniant, hoc debent tenere sub vadio 10 m. ...

W źródłach brzesko-kujawskich znajdujemy informację, że za pośrednictwem woźnego ustalono termin polubownego załatwienia sprawy:

Bkuj. 270/1418

...Tako mi... Jakom ya medzi panem M. a medzi panem G. umawial rok woznim Wloczslawym naprzyjaczelske skazane podescem grziwen.

Zapiska poznańska z 1394 r. informuje, że ktoś (chyba sędzia polubowny) wysłał woźnego do dwóch szlachty (chyba stron sporu), by stawili się w celu zawarcia ugody.

Leksz. I, 1842/1394

Item Rzeszotarzefsky misit ministerialem ad Castkonem Lubiczsky et Petrum Kikofszky ut venirent cum eodem Rz. ad amicos przet prziaczele. Extunc ipsi venire noluerunt cum antedicto.

W 1434 r. powód oświadcza, że pozwany zawarł ugodę w obecności *boni homines* i woźnego. Sąd nakazuje pozwanemu przysięgą zaprzeczyć

AGZ XVIII, 4219/1504, Przemyśl z.

Nob. Stephanus alias Stheczko R., tenutarius in V. actor proposuit contra nob. Nicolaum M., heredem de sorte villa S., et tenutarium sortis sue D., pro eo, quia tu fecisti contractum alias szmową coram bonis hominibus et ministeriali terrestri tonso Petro de M., quia debuisti eliberare alias wyszwolycz tres laneos in sorte tua protunc existente.

Gdy w 1504 r. strony zawarły ugodę w sądzie, obok podstarościego i sędziego został wymieniony woźny jako świadek.

AGZ XVI, 3039/1504, Sanok gr.

Factum est coram gso Michaele Vicecapitaneo castri Sanocensis et nob. Hinczka, Iudice castri Sanoc. et Andrea ministeriali de Brzozov. Nob. Nicolaus Iasinsky cum S. S. fecerunt concordiam inter se.

Woźny relacjonuje sądowi, że jedna ze stron zobowiązała się zawrzeć ugodę

Leksz. II, 2544/1400, Kościan

Item veniens ministerialis coram iudicio recognovit, quod P. U. debuit metsecundus juramento suam pecuniam ante crucem approbare super T. B. Qui idem

B. concordiam secum niens... spondit pecuniam... confirmare aut sibi tenutam aliquam in istis pecuniis prefatis (dare, ZR) et hoc die hodierna indilate.

Innym razem informuje, że strony ugodziły się tylko częściowo
AGZ XVI, 3145/1506, Sanok gr.

*A. de B. ministerialis recognovit, quia dum exequitaverunt arbitri inter...
Z. et M. dictos Zawischa et P. P. de eodem G. Succamerarium Sanocensem et hoc pro
silvis, pro quibus inter se controversiam habent. P. nullam concordiam pro silvis voluit
et hoc pro hiis inter G. et N. situatis.*

Woźny składał też relację z zawarcia ugody

Kal. I, 3139/1409

*Veniens Swanthoslaus ministerialis recognovit, quod H. de Z. inivit
concordiam cum N. ...⁸⁹⁹*

Leksz. II, 247/1392, Pyzdry

*H. de Z. et C. de J. venientes de iudicio ambo ex utraque parte ex consensu
receperunt ad amicos... et quidquid ipsi amici inter eos facerent et facient, hoc ipsi
debent firme teneri. Et hoc ministerialis recognovit.*

Tu ugoda dochodzi do skutku poza sądem, jej zawarcie woźny referuje, zatem był przy jej zawieraniu obecny.

Woźny wreszcie sprawdza, czy ugoda została wykonana

AGZ XIV, 1919/1447, Lwów gr.

*Mfs dominus Petrus Odrowansch de Sprowa Palatinus et Capitaneus
terre Russie generalis nob. Nastasiam de Cz. actricem cum nob. I, privigno suo
concordavit taliter, quia I. debet sibi N. reformare piscinam et stabilire in Cz., et
molendinum facere... Quam reformationem tam piscine, quam molendini nobilis S. de
S. Vicecapitaneus Leopoliensis cum ministeriali debebit conspicere, si talis informacio
valebit.*

⁸⁹⁹ Podobnie Pozn. I 232/1400, Leksz. II 2544/1400, przytoczona wyżej.

2. Woźny przy zakładzie (wadium)

Rola woźnego przy zakładzie sprowadzała się do przekazania listu wadialnego osobom, na które zakład został nałożony i złożenia relacji w sądzie. Niewiele jest informacji o tych czynnościach woźnego i z tego bodaj względu o udziale woźnego literatura milczy⁹⁰⁰. Nieco informacji udało się w księgach sądowych znaleźć.

AGZ XVII, 3501/1504, Przemyśl gr.

(Król Aleksander Jagiellończyk, pismo do starosty o ustanowieniu zakładu. Należy je wpisać do księgi grodzkiej) *illud per ministerialem in domos parcium more consueto (starosta) dirigit, ne aliquam de eo ignoranciam se habere pretendent.*

Także nr 3520: *et in domus eorum per ministerialem misit.*

AGZ XVII, 3519/1504, Przemyśl gr.

...*Capitaneus Premisl. ex speciali commissione RMTis vallavit vadium 200 m. inter... quod vadium est transmissum ad curiam ipsius A. per ministerialem terrestrem.*

AGZ XVII, 3518/1504, Przemyśl gr.

...*Capitaneus Premisl. ex officio sui capitaneatus vallavit vadium 200 m. inter... quod vadium per ministerialem terrestrem et nobilem in curiam B. ... est missum.*

Zakład wpisywano do ksiąg a wypis woźny dostarczał obciążonemu zakładem, by nie zasłaniał się niewiedzą o nałożeniu zakładu.

ACap. I, 2083/1521

Dnus (capitaneus) mandavit scribere vadium CCC m. ... et sibi dno B. in domum suam vadium literare deferri per ministerialem mandavit, ne de eadem aliquam ignorantiam se habere pretenderet.

AGZ XVII, 2364/1491, Przemyśl gr.

Mathias de Bnyn Palatinus Poznaniensis et Capitaneus Premisliensis vallamus vadium 300 m. inter... quod vadium fecimus inscribi in acta castrensia et ex

⁹⁰⁰ O udziale woźnego przy zakładzie nie wspomina J. Rafacz, *Dawne prawo...*, s. 391.

*actis eisdem missimus describere et in domos vestras ambarum parcium ministerialem fecimus mittere*⁹⁰¹.

AGZ XVII, 4098a/1504, Lwów gr.

Alexander Dei gratia Rex Poloniae (ustanawia zakład 1000 florenów).

Quam ob rem Tue Serenitati (staroście lwowskiemu) *committimus mandantes, quatenus hoc nostrum vadium primum in librum castrense inscribere mandet, deinde in domos parcium, ut moris est, ne de eo se ignoranciam habere presument, per ministerialem denunciaret et significet.*

To polecenie dane woźnemu znajduje się w piśmie skierowanym do obciążonego zakładem:

AGZ XVII, 2450/1492, Przemyśl gr.

...Et hoc vadium (przez starostę ustanowione) *per ministerialem Lucassium in domum tuam mittimus* (tak też nr 2451).

Tam, gdzie nie jest to *expressis verbis* stwierdzone, należy się tego domyślać ze względu na formę zapisu

Inscr. clen. 1174/1496, Biecz gr.

Mfs N. de S. capitaneus Byeczensis senciens et intelligens controversias et rixas inter partes... imposuit inter ipsas vadium 50 m. ut pacifice viverent et iuridice inter se procederent, et ministerialis personaliter ipsis partibus vadium notificavit, quod est iam inductum in librum castrensem.

Doręczenie listu wadialnego jest w zapiskach skrótowo notowane: *importavit vadium, vadium est missum.*

AGZ XV, 2785/1499, Lwów gr.

Ministerialis Fycz recognovit, quia importavit vadium in domum nobilis Anne in L. in curiam ipsius, quod Nicolaus Creza capitaneus Leopold. ... vallavit.

AGZ XVII, 2744/1495, Przemyśl gr.

Iohannes de Pylcza Palatinus terrarum Russiae generalis et Capitaneus Premisl. ... vadium... vallamus et in curiam tuam per ministerialem Iacobum iussimus deportari et in acta castris actuari et reponi.

AGZ XVII, 3353/1502, Przemyśl gr.

...Quod vadium (ustanowione przez starostę) *per ministerialem in domo ipsius... est missum.*

⁹⁰¹ Zob. też Wil. XIX, 81/1526, Chelm: *Et ne vobis aliqua ignorantia de prefato vadio esset, hunc prefatum vadium in domum tuam per ministerialem terrestrem Chelmensem... mittimus, et hoc ipsum vadium ad acta castrensia Chelmensia inscribi mandavimus.* Zob. też AGZ XVII, 1801/1482, 2280/1490, Przemyśl gr., niemal identyczna treść, wskazuje na posługiwanie się formularzem.

Czynności woźnego sądowego

Nieco inaczej w innej zapisce ruskiej

AGZ XVII, 2480/1493, Przemyśl gr.

...*Quod vadium ipse ministerialis litterale... coram eodem Officiali in curia ibidem in P. reliquit et remansit.*

Jeśli zakładem obłożono obie strony konfliktu, list wadialny dostarczano obu stronom

AGZ XVII, 3466/1504, Przemyśl gr.

...*quod vadium hic inscriptum dominus Capitaneus in domum parcium transmisit, ne de ipso ignorantis violencias faciatis aliquales*⁹⁰².

W jednej zapisce odnotowano, której ze stron woźny najpierw wiadomość o zakładzie przekazał

AGZ XIII, 6678/1467, Przemyśl gr.

Vadium 300 m. dominus Capitaneus vallavit... Quod vadium sibi Iohanni (jedna ze stron) per ministerialem principaliter est manifestatum.

Niezależnie od tego, kto zakład ustanawiał, król czy starosta, list wadialny doręczał *ministerialis*, to znaczy brak wzmianki, by decyzję królewską doręczał woźny generalny

AGZ XVII, 2935/1497, Przemyśl gr.

I. W. vicecapitaneus Premisl. ... vadium 200 m. vigore regis et de speciali Sue Serenitatis commissione vallamus et prefatum vadium in scripto in curiam tuam per ministerialem terrestrem iussimus deportari, et in acta castrensia Premisl. inscribi.

Z wykonanej czynności woźny składał relację w sądzie

AGZ XVII, 2280/1490, Przemyśl gr.

...*Qui eciam ministerialis recognovit, quia vadium 300 m. super eosdem fratres de P. in curiam eorundem deportavit et in eadem iuxta consuetudinem terre posuit.*

Niekiedy dowiadujemy się, że list wadialny nie został przez adresata przyjęty

AGZ XVII, 2349/1491, Przemyśl gr.

Lucas ministerialis recognovit, quia dum missus est a mfo Capitaneo Premisl. ad dominum Iohannem C. cum littera regali alias z lysthem zakładem,

⁹⁰² Zob. też AGZ XVII, 2151/1487, Przemyśl gr. W AGZ XVI, 1527/1481, Sanok gr., starosta sanocki ustanawia zakład w imieniu króla a list wadialny obu stronom ma doręczyć woźny w towarzystwie dwóch ziemian: *et cuilibet ipsorum* (Andrzej z Wiśnicz a i Jan z Denowa) *mandatum litterale sigillo nostro sigillatum per ministerialem et duobus terrigenis possessionatis in faciem dominum ipsorum missimus*. W Exped. bell., 62: *Pro quo vadio dominus palatinus ipsos P. et M. heredes in magna Cosmyń per ministerialem avisavit et notificavit, quod vadium sua magnificencia in librum praesentem inscribi mandavit, ipsi quoque ex notificatione praefata idem vadium super se sponte et libere assumpserunt.*

et dum sibi dabat litteram, in quo (sic, ZR) vadium continebatur 200 m., ipse C. noluit suscipere literas dicens: „ego non suscipio hoc vadium sed prestolor illud tempus, ad quod michi dominus Capitaneus dedit”.

AGZ XVI, 2418/1497, Sanok gr.

*Andreas ministerialis de Brzozow recognovit, quia prout Capitaneus vadium inter S. N. et N. M. ... imposuit, hunc vadium N. per ministerialem requisitus, suscipere noluit*⁹⁰³.

Nie wiemy, jak zinterpretować odmowę przyjęcia listu wadialnego a przyjęcie jego kopii

AGZ XVII, 3481/1504, Przemyśl gr.

*Idem ministerialis (Iohannes Nyedzwyedz de Przybyszowka, terrestris tonsus, vide zap. 3480) recognovit, quia importavit vadium... Capitanei Prem. vigore regio et officio Capitaneatus vallatum inter dominos N. R. et P. P. 300 m. in domum et curiam, in qua moratur dictus P., quod vadium P. suscipere noluit, solum copias eiusdem recepit dicens: „terge michi eo vadio culum, quia non est decens vadium, nec ipse dominus Capitaneus paruit vallare tantum vadium, solum 60 m.” Quod vadium nihilominus dictus ministerialis in curia dicta reliquit*⁹⁰⁴.

Woźny także odbierał skargi o niedotrzymanie warunków zakładu
AGZ XVI, 1243/1477, Sanok gr.

Ministerialis Nicolaus recognovit, quia nob. Raphael Tharnawsky super vadium CCCC m. vallatum inter eundem R. et gsum Iohannem Subpincernam, illud vadium... Capitanei Sanoc. non advertens, eundem Iohannem trusit. Quod idem ministerialis cognovit, quia coram ipso solus R. recognovit et coram aliis bonis hominibus, quod Iohannem Subpincernam trusit.

Z terenu Mazowsza pochodzą zapiski o dość intrygującej treści, mianowicie woźny ustanawia zakład *vigore domini ducis*

Zakr. II, 2774/1437

Nob. Iohannes de B. alias Cozel recognovit, quia obligavit se solvere sexagenam cum quinque grossis... nobili Iohanni de P. sub damno equali... (dalej w tej samej zapisce inna treść, dotycząca innych osób:) Vadium centum sexagenarum inter... vigore domini ducis et etiam dominorum super iure sedencium preco interposuit et vallavit rati et firmi eo, quod pace utifrui debeant et non lite.

⁹⁰³ Zob. też AGZ XVI, 2493/1499, Sanok gr. i nr 2494.

⁹⁰⁴ W kwestie merytoryczne zakładu nie wchodzimy, ograniczając się jedynie do przedstawienia w nim roli woźnego.

Czynności woźnego sądowego

Zakr. II, 1757/1435

*Ego Paulus preco in districtu czechonoviensi vigore domini ducis inter... vadii 50 sexagenarum vallo et interpono et utrisque eundem vadium personaliter revelavi*⁹⁰⁵.

W *Processus iuris* Łaskiego z 1505 r., regulującym m.in. szczegółowo postępowanie egzekucyjne, starosta ma polecić woźnemu, by powiadomił pozwanego (*notificare*) o nałożeniu zakładu i pozostawił list wadialny w jego domu⁹⁰⁶.

Na koniec winniśmy zająć stanowisko wobec tezy R. Hubego o pobieraniu przez woźnego (?) zakładu od pozwanego. Hube w pracy o prawie polskim w XIII wieku pisze m.in.: „...aby mieć zapewnienie, że wezwany stawi się, brał służebnik od niego zakład, który w razie wyroku potępiającego na służebnika przechodził”⁹⁰⁷. Jako dowód ten uczony powołuje dokument śląski, którego odnośny fragment brzmi:

SUB II, 375/1249⁹⁰⁸

...Set (s. ZR) si fuerit ducis actor, qui hominem ecclesie debeat convenire, ipsum per nuncium castellani ecclesie citabit et eum idem castellanus iudicabit et de eo, quod ex eodem iudicio proveniret, duas partes idem ecclesie castellanus, terciam vero ducis castellanus recipiet, pignora tamen in huiusmodi casu per nuncium ecclesie capientur.

Z tego fragmentu Hube przytacza część podkreśloną.

Sam dokument, dość obszerny, zawiera tekst ugody zawartej przez Bolesława Śląskiego z kościołem wrocławskim. Podstawą zawartych w nim rozstrzygnięć jest więc umowa, w trybie więc umowy rozstrzygnięto podział zasądzonych kwot między kasztelanami kościelnym i książęcym oraz losy zakładu. O zakładzie informuje zdanie ostatnie: należy się on posłańcowi kościoła, zdaniem Hubego wówczas, gdy pozwany sprawę przegra.

Skłonni jesteśmy zaakceptować taką interpretację, zajmując się wszelako woźnym sądowym musimy odpowiedzieć na pytanie, czy istotnie pod określeniem *nuncius ecclesie*, *nuncius castellani ecclesie* kryje się nasz woźny sądowy. Co do Hubego, pewności nie mamy, użyty tu przezeń termin służebnik

⁹⁰⁵ W Zakr. II, 2789/1437 zakład ustanawia podsedek. Postanowienia o zakładzie znajdują się w statutach mazowieckich z 1544 r. Dotyczą one zakładu nałożonego na osobę, która proces przegrała i nie chce poddać się wyrokowi. Na polecenie księcia ma ją wezwać starosta i poinformować o ustanowieniu zakładu. O woźnym przepis nie wspomina. IP, s. 371–372, art. *Qui non curat vadium iudicis*, oraz art. *Modus procedendi in talibus vadiis*.

⁹⁰⁶ VL I, s. 158, art. *Realis instructio ad possessionis assignationem circa executionem rei iudicatae*.

⁹⁰⁷ Hube I, s. 244.

⁹⁰⁸ Oznaczenie u Hubego, ibidem, ods. 3: 1249... Stenzel.

ma w jego pracach różne znaczenia, mianowicie sługę, posłańca w ogóle, komornika i wreszcie woźnego. Naszym zdaniem, dodany do *nuncius* określnik *ecclesie* wskazuje, że nie jest to woźny, funkcjonariusz sądowy, sądu państwowego, lecz posłaniec Kościoła.

Rzecz jasna, w umowach nie wszystko musiało odbiegać od norm prawnych będących w obiegu powszechnym, zatem mógł ów posłaniec Kościoła otrzymywać owo wadium zgodnie ze zwyczajem. Wówczas *per analogiam* można by przyjąć, że podobnie jak ów *nuncius ecclesie*, wadium od pozwanych pobierali woźni sądowi i ono im było przez sąd przyznawane, według Hube, gdy pozwany sprawę przegrywał, naszym zdaniem, gdy nie stawiał się w sądzie i nie usprawiedliwił nieobecności.

Jednakże żadne źródła tego nie potwierdzają. Zresztą sam Hube o takim zakładzie w następnych pracach nie wspomina. O wadium pobieranym przez woźnego przy pozywaniu nie wspomina Adam Vetulani, autor monografii o polskim pozwie średniowiecznym⁹⁰⁹, ani surowy jej krytyk R. Taubenschlag⁹¹⁰. Obaj zresztą ze źródeł śląskich nie korzystali⁹¹¹.

3. Woźny przy ustanawianiu pełnomocnika procesowego

Art. XVII statutów małopolskich stanowi, że sędzia powinien wysłać swego woźnego do kobiety-strony procesowej, by przed tymże woźnym i przeciwnikiem procesowym ustanowiła pełnomocnika

Art. XVII statutów małopolskich

Ut dominarum habitacio propter fragilitatem sexus a cetibus virorum omnino sit distincta, et ne in causis vocate premant se in turmis masculorum, sanxit nostra auctoritas de presenti, ut si qua domina sive virgo, citans aut citata,

⁹⁰⁹ A. Vetulani, *Pozew sądowy...*

⁹¹⁰ Z. Rymaszeński, *Wokół problematyki...*

⁹¹¹ *Ibidem*, s. 105.

Czynności woźnego sądowego

*venerit ad terminum sibi prefixum, iudex presidens iudicio officialem suum cum eius adversario in hospicium ad illius domum mittere teneatur, coram quibus accionem sive defensionem sue cause advocato vel suo procuratori, cui placebit, in totum delegabit.*⁹¹²

O przestrzeganiu tego przepisu przez praktykę świadczą zapiski sądowe i to z całej Polski, choć cytowany przepis jest zawarty w statutach małopolskich. Także w Łęczyckiem, mimo że tam statuty Kazimierza Wielkiego nie obowiązywały.

Bkuj. 2326/1421

*Jus decrevit, quod Elisabeth de L. potest resignare causam suam coram ministeriali Nemerze in omnibus causis contra patrem suum de B.*⁹¹³

Łęcz. I, 959/1388

*Item Johannes ministerialis recognovit, quod domine ipsarum maritis comiserunt causas ad omnia facienda, dantes omnimodam potestatem*⁹¹⁴.

Podobną informację znajdujemy w źródłach mazowieckich
Płońska 32/1400

Nota, quod nos Johannes iudex et Albertus subjudex notum facimus, (quod) dum fecimus statuere (Swanthoslao) Msczislawam heredissam (de Crzyszkowo) in sex septimanis, tandem previsa domina inter termino legavit accionem Swanthoslao, rivali suo... coram precone, et preconem de iudicio non miserunt.

Czyżby to był zarzut, że woźny nie został przez sąd delegowany? Brak dodatkowych informacji każe poprzestać na postawieniu pytania.

Nie tylko kobiety ustanawiały pełnomocnika przed woźnym⁹¹⁵. W 1405 r. osoba duchowna – dziekan ustanawia pełnomocnikiem swego brata
Pozn. I, 2413/1405

...Et eciam ministerialis recognovit, quod dominus decanus commisit suam causam suo fratri ad allegandum.

Gdy chory ustanowił w obecności woźnego żonę swym zastępcą procesowym, sąd zwrócił się do starosty z dwoma pytaniami

⁹¹² Nie wiadomo dlaczego Rafacz, *Dawny proces...*, s. 98 i *Dawne prawo...*, s. 82, prócz woźnego wymienia jeszcze komornika.

⁹¹³ Zwracamy jednak uwagę, że w zapisce brzesko-kujawskiej jest to decyzja sądu. W Bkuj. 2372 kobieta ustanawia pełnomocnika, o obecności woźnego brak informacji.

⁹¹⁴ Zob. też Ul. II, 10323/1400: *...Stachna olim N. G. de Ch., nunc uxor N. ... causam suam eidem N. marito suo commisit contra P. de Ch. Lampertus ministerialis recognovit cause commissionem.*

⁹¹⁵ Zdaniem S. Kutrzeby, *Dawne polskie prawo...*, s. 70, najczęściej ustanawiano ich wobec sądu. Zbierając informacje jedynie o pełnomocnictwie ustanawianym wobec woźnego, nie możemy ustosunkować się do tej opinii.

- a) czy mąż może w ten sposób ustanowić swym pełnomocnikiem żonę?
- b) czy żona-pełnomocnik może to pełnomocnictwo przekazać innej osobie?

Odpowiedzi nie znamy.

Helc. II, 2289/1429

Prout Bernhardus de Rosscow kmetho, ipsum Clementem nobilem de Rosscow concitaverat ad librum, extunc conthoralis legitima predicti Clementis Elizabeth dixit, quod dominus Capitaneus daret sibi ministerialem Panskam, quia Panska ulterius deberet esse coram eodem Clemente R., qui est et iacet infirmus, et faceret suum procuratorem predictam Elizabeth legitimum. Datur igitur ad duas septimanas ad dominum Capitaneum ad interrogandum, utrum idem Clemens de R. potuit sic suam uxorem constituere procuratorem coram predicto ministeriali Panska; et ipsa utrum habeat alterius potestatem a se procuratorem constituere in eadem causa⁹¹⁶.

Przed woźnym kmieć ustanawia pełnomocnikiem swego pana.

AGZ XIII, 1033/1439, Przemyśl z.

Ministerialis Nicolaus de iudicio datus ad kmethonem Syska in Milatin missus et interrogavit, cui daret causam suam agere pro causis coram iudicio. Qui kmetho coram predicto ministeriali domino suo causam agendi, defendendi dedit plenam potestatem.

O ustanawianiu przez opole swego pełnomocnika przed woźnym pisze J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 190. W przebadanym materiale źródłowym nie znajdujemy potwierdzenia tej opinii.

W przytoczonych wyżej przykładach pełnomocnictwo było udzielone ustnie⁹¹⁷.

Łącznie jednak jest mało informacji o udzieleniu pełnomocnictwa procesowego przed woźnym, w tym celu przez sąd wydelegowanym. Przemawiałoby to za trafnością wyżej przytoczonej opinii S. Kutrzeby, że pełnomocnictwo było zazwyczaj udzielane przed sądem.

⁹¹⁶ Zob. też Helc. II, 1549/1417, posłaniec pozwanego oświadcza, że jest on chory. Gdy sąd (komorniczy) chce wysłać z nim woźnego, by chory sprawę komuś zlecił, wysłannik odpowiada, że chory jest *in Polonia* (czyli w Wielkopolsce). Pozwany przegrywa *ob non justam terminorum dispositionem*. W Helc. II, 1569/1418 sytuacja podobna. Wysłannik informuje, że pozwany jest chory. Powód otrzymuje z sądu woźnego, mają jechać do pozwanego, by przed nimi ustanowił pełnomocnika. Wysłannik nie chce jechać, zapada wyrok zaoczny, przysądżający powodowi zgodnie z pozwem.

⁹¹⁷ S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo...*, s. 70, ibidem uwaga, że rzadziej było dawane na piśmie.

4. Woźny w procedurze oczyszczania się z zarzutu

Prócz nagany szlachectwa i zarzutu naruszenia prawa, od czasu do czasu spotykamy przypadki, gdy ktoś *volens suam innocenciam emendare*, poleca woźnemu wzywać każdego, kto go ewentualnie chce oskarżyć, by to uczynił.

AGZ XII, 2024/1448, Halicz z.

Nobilis W. constitutus coram iudicio, volens suam innocenciam emendare et humanitatem expurgare, iussit clamare ministeriali palam in conspectu plurimorum bonorum primo, secundo, tercio et quarto ultra iuris formam, volens iustificari contra quemlibet ipsum inculpate volentem, et super eo facto posuit memoriale Iudicibus.

AGZ XII, 525/1439, Halicz z.

Z. de D. Nicolaum de S. quemadmodum a Burgrabio exfideiussit, quem in Meducha Burgrabius detinuerat, eundem iuri statuit. Et de decreto dominorum idem Nicolaus voluit iustificari, si per quempiam impediretur pro crimine aliquo depredatorii, et per ministerialem primo, secundo, tercio et quarto extitit proclamatum eodem Nicolao coram iudicio stante, sed nullus ipsum inculpavit, unde nos ipsum iudicio residentes Nicolaum iustum facimus. Et dedit Nicolaus memoriale⁹¹⁸.

W szeregu zapisek dotyczących tej instytucji brak wzmianki o woźnym, skoro jednak mowa w nich o *proclamatio*, jego udziału należy się domyślać⁹¹⁹.

W związku z ostatnią zapiską można sądzić, że z tego środka korzystały osoby, na których ciążyło jakieś podejrzenie. W AGZ XI, 3193/1453, Sanok gr., chce poprawić swą reputację oskarżony/pomawiany o zabójstwo łaziebnika

⁹¹⁸ Podobnie AGZ XII, 2131/1448, Halicz z.: *I. C. voluit iustificari, pro quo aliquis ipsum inculpavit, coram presenti iudicio stetit, et ministerialis clamavit, utrum aliquis contra ipsum haberet aliquid agere, et nullus ipsum in aliquo crimine inculpavit, qui posuit super hoc memoriale, quod iudex recepit.*

⁹¹⁹ AGZ XVI, 775/1470, Sanok gr.: *Petrus de B. kmetho generosi Petri Vexiliferi Sanocensis... prout fuit detentus a domino Capitaneo Sanocensi, idem iuxta iuris decretum fecit proclamare voce alta coram populi multitudine quater, si ipsum aliquis inculpavit et nullus inculpavit. Zob. też np. AGZ XII, 1, 5, 62, 65/1435, 285/1438, 505, 588/1439 i szereg innych.*

AGZ XI, 3193/1453, Sanok gr.

*Iacobus de C. astitit termino, qui fuit inculpatus, quod balneatorem occideret in R., et nullus contra ipsum egit aliquid in iudicio, et prece clamavit (czterokrotnie), si quis debuisset erga I. agere, et nullus interfuit*⁹²⁰.

Także w Helc. II, 2831/1440, z tej procedury korzysta podejrzany o kradzież

Helc. II, 2831/1440, Kraków gr.

J. G. de Ch. clamavit per ministerialem, quis sibi culpam daret pro furticio alias naszłodzeystwo poczwycori roki et super circulo, Et nullus sibi culpam dedit. Et ideo ipse suo Juri satisfacit et justificatus est sicut bonus homo juramento. (To samo stało się z Mikołajem Woyciechowiczem z tegoż Ch., wobec czego) Ideo dominus Capitaneus mittit solutos ipsorum fideiussores ideo, quia isti homines se justificaverunt.

Niejasna jest zapiska sandomierska z 1419 r., w której ktoś chce się oczyścić z zarzutu poręczenia.

Sand. 819/1419, Radom

Pro parte Pusch de Chomantho, quia sicut sibi fuit inpicta culpa coram Dobrogostio capitaneo Radomiensi, quod ipse fideiuberet Andream, et tunc dominus capitaneus dedit ei ad Jedlna, et sic precones clamaverunt, si quis esset, qui deberet dicere aliquid contra ipsum, et nullus dixit, et sic evasit iure et domini ipsum iustificaverunt.

Brak dodatkowych informacji, np. kim był ów Andrzej, utrudnia zrozumienie treści tego zapisu.

5. Woźny przy odpowiedzi

Odpowiedź w dawnym prawie była formalną zapowiedzią podjęcia kroków odwetowych. Odpowiedź nadawała odwetowi prawny charakter. W Koronie, jak się wydaje, jest zjawiskiem późnym, źródłowo potwierdzonym dopiero od XVI w.

Na pewne ślady, być może świadczące o jej stopniowym kształtowaniu się w epoce objętej naszymi badaniami, natrafiamy w AGZ.

⁹²⁰ Ten tryb postępowania był także stosowany w prawie miejskim, zob. Decr. Łysiak II, 84, 92/1483, 564/1495.

Czynności woźnego sądowego

AGZ XII, 2232/1449, Halicz z.

(Skarga o zabójstwo brata stryjecznego. Pozwany:) „*Domini, in terra ista in districtu sunt domini Capitanei officiales et ministerialis. Si dictis domini Capitanei officialibus aut ministeriali est protestacio facta, quia idem ipsius frater habuit vulnera, aut quia est interfectus, extunc ego paratus sum evadere alias odbicz cum testibus secundum sentencionem vestri iuris et nullum ius excipiendum.*” Sąd odesłał *ad interrogandum* do wojewody lwowskiego.

Pozwany twierdzi, że zabójstwo winno być ogłoszone (domyślnie ze wskazaniem zabójcy) przez kogoś ze służby starościńskiej lub woźnego a wówczas on, oskarżony o zabójstwo, podejmie stosowne kroki, by się z zarzutu oczyścić.

W zapisce przemyskiej z 1475 r. woźny zeznaje, że widział zabitego. Reszta zapiski niejasna, można domyślać się, że to właśnie ten woźny ogłasza zabójstwo i zabójcę na czterech rogach (ryнку?) w Drohobyczu.

AGZ XVII, 1090/1475, Przemyśl gr.

Andreas ministerialis Drohobiciensis recognovit, quia vidit nobilem olim N. de V., procuratorem nobilis W. de I. interfectum vita privatum et cum hoc proclamatum causam interfeccionis, inferendo nobili I. de R. in quatuor angulis in civitate Drohobiciensi proclamare interfeccionem ipsius N. per ipsum R. vita privatum.

W odróżnieniu od klasycznej odpowiedzi brak tu działania rodziny czy rodu zabitego, w tym zapowiedzi kroków odwetowych.

Na Mazowszu statut zakroczymski z 1453 r. normując procedurę odpowiedzi postanawia, że krewny zabitego winien podczas pogrzebu wskazać publicznie zabójcę i go oskarżyć (*proclamare*). Jeśli nie chce tego uczynić podczas pogrzebu, może w ciągu 6 tygodni od daty zabójstwa wnieść skargę przed sąd książęcy lub inny. Ta skarga winna być wciągnięta do ksiąg, a sąd ma polecić woźnemu, by trzykrotnie w ciągu 6 tygodni ogłosił ją na rokach sądowych. Zemsta wykonana z zaniechaniem tych postanowień ma podlegać karze prawem przepisanej⁹²¹.

W mazowieckich księgach sądowych natrafiliśmy na jedną tylko informację o udziale woźnego w procedurze odpowiedzi:

⁹²¹ IP, s. 443, art. *Frater occisi inculpat homicidam circa sepulturam, et alias in iudicio infra sex septimanas*. Zob. K. Dunin, op. cit., s. 250–251. S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo...*, s. 10, J. Bardach, *Historia...*, t. I, s. 527. S. Plaza, *Historia...*, t. I, s. 396 pisze o statucie piotrkowskim z 1453 r.

Maz. herb., 763/1496, Łomża

*...vicepreco Lomzensis nomine omnium nobilium Mynyewskych...
proclamavit... quia ipsius fratrem, olim nobilem A. de R. occiderunt...*

Przytaczane niekiedy w literaturze wzmianki źródłowe pochodzą z drugiej połowy XVI w., wobec czego musimy skonstatować, że o roli woźnego przy odpowiedzi w badanym przez nas okresie niewiele da się powiedzieć⁹²².

6. Inne

Sąd niejednokrotnie potrzebując informacji w związku z toczącym się postępowaniem, delegował woźnego do różnych osób, przy czym nie są to przypadki wsteczny, którą przedstawiamy w innym miejscu⁹²³.

I tak, w 1466 r. sąd wysłał woźnego do strony procesowej z pytaniem, dlaczego czegoś zakazała.

AGZ XIII, 6033/1466, Przemyśl z.

Cum procuratorio nobilis Nicolaus de C. a gso Stanislao herede de P. et de B., Advocato in Schol petivit sibi ministerialem dari de iure ad interrogandum Thomam B. vicezupparium in Schol, qua autoritate B. prohiberet tertium vectorem ad emendum sal tolpatum de patella ipsius advocacie Stanislai L. in Schol. Qui Czwykla datus de iure interrogavit Thomam coram nobilibus... quare dictum tertium vectorem prohiberet sibi Advocato... Thomas respondit, quia de mandato domini mei Zupparii.

Woźny zostaje wysłany do matki pozbywcy, nie wiemy, w jakim celu

Ul. I, 3084/1385, Proszowice

Pro parte N. D. de J., quia veniens N. filius G. et ad matrem ipsius Kapustam ministerialem misimus, eciam fassa est et recognoscerunt duas sortes cum media in L. m. gr. perpetualiter vendidisse.

⁹²² K. Dunin, op. cit., pisze o odpowiedzi na Mazowszu na podstawie przepisów prawa stanowionego – statutu z 1453 r., oraz Zwodu Goryńskiego. P. Dąbkowski dysponuje dowodem na dostarczenie listu odpowiedniego przez woźnego, pochodzi on jednak z 1574 r.: Misc. archiw. 12, tekst w języku polskim. W Misc. archiw. 18/1585: *ministerialis terrestris totius regni generalis, providus Christophorus Rudzisz de Dobiecko* zeznaje, że wraz z dwoma szlachtą wręczył odpowiedź. Według J. Makarewicza, odpowiedź składał w sądzie ten sam woźny, który ją zaniósł do adresata. J. Makarewicz, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Lwów 1917, s. 143, konkretny przykład z 1576 r. J. Rafacz pisze, że odpowiedź zaniósł adresatowi woźny w towarzystwie dwóch szlachciców (przykład z 1588 r.).

⁹²³ Patrz Rozdział 8.

Czynności woźnego sądowego

Sąd wysłał woźnego w celu odebrania oświadczenia

AGZ XII, 1734/1447, Halicz z.

Rszani, Drobisz, Sicuthca wataman de I. recognoscere habent. Andreas faber utrum tenet mediam aream, que recognicio fieri habet domino Radlicza. Et ministerialis est datus ad audiendum talem recognicionem, que audita hic ad futuros terminos recognoscere habet.

Woźny jeździ do kapelana, by potwierdził fakt spowiedzi

Sand. 526/1411

Veniens Wrobl officialis recognovit, quod idem capellanus noluit iurare pro confessione eiusdem O. coram eodem capellano die terminorum; predictusque capellanus... veniens coram nostri iudicii presenciam dixit: „nolo iurare, nec ego sibi volo emere bona pro anima mea, quia idem O. non est confessus coram me die terminorum, quo coram vobis terminum habuit.”

On także odbiera zeznania kmieci o jakichś opłatach. W AGZ XIV, 2708/1452, Lwów gr., nabywca dóbr skarży pozbywcę, że go nie bronił, gdy wybito go z posiadania po wwiązaniu. Sąd orzeka, że pozbywca winien z powrotem wwiązać i bronić. Przy okazji poruszono kwestię opłat uiszczanych przez kmieci.

Gdy pozwany zaprzecza zarzutowi obrazy, woźny zostaje wysłany przez sąd, by ustalił, przed kim powód składał protestację o obrazie.

AGZ XIII, 1447/1440, Przeworsk z.

I. de L. proposuit contra N. de P., quia tu michi increpasti dicens, quia tu es filius meretricis et canicube. Et dixit, quia ministerialis audivit et nobilis. Procurator N. negavit. Et idem ministerialis datus sibi ad videndum, circa quem protestacionem fiat.

Woźny odnajduje zachodźcę

AGZ XI, 733/1435, Sanok gr.

Veniens Baliczki ministerialis recognovit, quod dominum G. in B. invenit, qui possessionem dare se dixit velle defendere et eciam seminacionem agrorum dixit se velle non admittere, usque in eo iure aquirent.

Woźny odbiera oświadczenia o wysokości długu i uczestniczy przy jego oddaniu. Dość szczegółowy opis tej funkcji znajduje się w zapisce krakowskiej z 1467 r.⁹²⁴ W zapisce lwowskiej z 1445 r. wierzyciel dowodząc długu stawia przed sądem świadków, wśród których jest woźny

⁹²⁴ Helc. II., 3884/1467: *Veniens Johannes alias Vanrzacha civis Cracoviensis, affectabat aibi ministerialem dari ad recognoscendum debitum... Idem ministerialis, videlicet Andreas Grzysch, veniens sic recognovit fieri, dum ibi ad ipsam dominam*

AGZ XIV, 1363/1445, Lwów gr.

I. P. ... actor inducet testes contra S. Iudeum pro duabus sexagenis. M. Z. ..., Pyczony ministerialem... qui iurabunt.

Być może z zeznaniem długu mamy do czynienia w zapisie poznańskiej:

Pozn. I, 2569/1406

Item veniens ministerialis recognovit coram iudicio, quod S. C. debet P. Ch. a Judeis ad festum s. Martini (exbrigare, ZR) et debet dare sex marcas ad predictum festum ad iuvamen solucionis⁹²⁵.

Woźny liczy lub waży pieniądze

AGZ XIII, 2590/1445, Przeworsk z.

I. de L. sicut debuit pecunias ponere tercia die... Paulo de S., ab eodem termino coram camerario iudicis et coram ministeriali levavit et monstravit, affectans sibi de libro describi.

Podobnie w źródłach mazowieckich

Zakr. II, 1985/1436

M. de S. s.m. (sic, ZR) contra P. notarium zacrocziemiensem et sibi mediam sextam sexagenam bonis mobilibus dare debet sub pena L., preco componere debet⁹²⁶.

Jak się wydaje, dług zwykle wierzycielowi zwracano w obecności woźnego

Helc. II, 2756/1438

A. G. de R. decem scotos et unum grossum, una septimana immediate sequenti, coram ministeriali, Thome civi de Cleparz solvere debebit...⁹²⁷

Na Mazowszu przed sędzią i woźnym dokonuje się darowizny

Zakr. II, 2329/1436

Nobilis Woyslaus in P. coram domino Sylamo iudice et precone... suam aream... donavit...

Ducissam (olim Ratyboriensem, ZR) venit cum ipso dicto V. Ipsa interrogata est, quantum sibi teneretur, et debita esset? Manifeste confessa est et recognovit, quod quingentos florenos ungaricales, minus octo certi et justi debiti sibi teneretur, et circa talia ceterum idem ministerialis recognovit, quod et Notarius publicus Stanislaus interfuit tunc ad presens.

⁹²⁵ Tekst niejasny, być może jest to relacja z zawartej umowy. Również niejasna jest zapiska kościańska. Nie wiemy, czy woźny ogłasza istnienie długu, czy jego spłaceniu. Piekos. Wybór, 1345/1409, Kościan: *Item ministerialis coram iudicio recognovit, ouod proclamavit secundum ius in parochiis et civitatibus przemenecki opole pro solucione penarum Wilczoni Cotoweczsky.*

⁹²⁶ Zob. w związku z tym opinię Rafacza, *Prawo sądowe...*, s. 364: Na Mazowszu dług zwracano w obecności zazwyczaj woźnego. On pieniądze liczył i wręczał wierzycielowi.

⁹²⁷ Zob. też Pozn. I, 465/1400; AGZ XIV, 2087/1448. Lwów gr. W źródłach mazowieckich – Czarska 240/1413.

Czynności woźnego sądowego

Także na Mazowszu, według prawa stanowionego, woźny jest wymieniony wśród tych przedstawicieli władzy, na których wezwanie należy chwycić złoczyńców, gdy pojawią się w ziemi.

Przywilej Bolesława IV czerskiego dla szlachty szeregu powiatów, 1447 r.

*Item quocienscunque aliquis fur, latro vel malefactor in terris nostris occurrerit... extunc (ad) eum detinendum et ad castrum seu carceres ducendum in villam seu domum et ad quecunque loca hy terrigene, quos capitaneus, procurator, preco aut quispyam noster officialis requisierit et ipsis mandaverit, transire tenebuntur tociens, quociens fuerit opportunum*⁹²⁸.

W związku z opieką, woźny uczestniczy przy ustanowieniu opieku

Helc. II, 2315/1430

Judicium decrevit, quod nobilis Thomco de P. a dominica proxima in duabus septimanis, pueros olim J. de Q. ... in villa Q. statuere, et eosdem Swanthopolconi de S., patruo ipsorum puerorum, vel domine honeste et probe, quam ipse S. cum T. ministeriali de Judicio dato duxerit seu destinaverit, ibidem dare et assignare...

Woźny jest także obecny przy rozliczeniu się z opieki
AGZ XVIII, 851/1476, Przemyśl z.

Iohannes Possoka ministerialis recognoverit, quia dum nobilis olim P. Ch. heres de K. cum nobili F. consorte sua sunt defuncti, tunc presente ipso ministeriali honorabilis Stanislaus Plebanus ibidem in K. magnifico Paulo Odrowąz de Sprowa Castellano Leopoliensi, tamquam tutori puerorum..., quem dominum Castellanium adhuc in vita ipse Ch. in tutorem constituit, tamquam affinitate proximum, ipse Stanislaus Plebanus hec derelicta extradit, videlicet quatuor equos (i odzież)...

W zapisce krakowskiej z 1420 r., gdy pozwany nie chciał odpowiadać przed sądem krakowskim, bowiem, jak twierdził, wioska Jodłowa Wielka leży w powiecie sandomierskim, powód był zdania, że należy ona do powiatu bieckiego. Woźny popiera twierdzenie powoda – *Stacio in toto est ad castrum*

⁹²⁸ Iura Maz. Terr., I, nr 94, s. 168. W niezbyt jasnej zapisce zakroczymskiej z 1437 r. wdowa skarży woźnego o zabranie konia i innych rzeczy należących do męża, a sąd jej pretensje oddał, ponieważ nie podlega zwrotowi to, co zostało zabrane złodziejowi. Zakr. II, 2738/1437: *Prout honesta lachna, relicta Przesdome... de G., iure impedit Johannem de Stpice preconem Novocivitatís pro equo et aliis rebus, quas recepit ad eundem Przesdomam, qui ipsum detinuit, de istos idem rebus et equo domini... Silamus iudex una cum Zemakone iudice czechonoviensi predictum Iohannem preconem erga relictam lachnam liberum fecerunt dicentes, quia quocunque circa furem recipietur, nemini restitui debet. Czyżby woźny zabierał rzeczy Przesdomie-złodziejowi?*

Becz et ex antiquo pertinet (Helc. II, 1710/1420). Tu za przynależnością do danego powiatu jest *stacio*, chyba ciężar publiczny – stacja.

Z kolei w zapisce lwowskiej woźny zeznaje, że pewne dobra należą do sądu ziemskiego i grodzkiego lwowskich, ponieważ dziedzice tych dóbr od 40 lat są pozywani przed te sądy

AGZ XVII, 3603/1473, Lwów gr.

*Mathias Pyeczony ministerialis tonsus Leopoliensis recognovit, quia a 40 annis cittavit, pignoravit heredes in ius terrestre et castrense Leopoliense, qui possidebant hereditates B. et P. B. et ab illo tempore, sicut Serenissimus dominus rex Wladislaus felicis recordacionis ius polonicum dedit terre Russie, ab illo eciam tempore eedem hereditates spectabant et hucusque spectant ad districtum Leopoliensem cum omnibus iuribus ipsarum hereditatum.*⁹²⁹

Woźny poświadczają, że ktoś jest pisarzem kasztelana

AGZ XV, 1661/1483, Lwów gr.

(pozwany kasztelan lwowski nie stanął) *a quo discretus Martinus Notarius ipsius reposuit simplici infirmitate. Et W. (pełnomocnik powoda) interrogabat, si idem reponens est possessionatus, qui dicebat se fore notarium domini castellani. Et Iohannes Ciolek (woźny, ZR) recognovit, quod est notarius domini castellani.*

Woźny jest dany rajcom wielickim do pomiaru

Helc. II, 3799/1445

Generosus dominus Nicolaus Schidlowyeczsky Vicecapitaneus Cracoviensis, Bernhardum Sithconem ministerialem assignavit famosis Consulibus civitatis Vyelicziensis, ad dividenda et mensuranda scabella, alias n apomyerzenye repositorii salis in circulo Cracoviensi, et ad alia circa consuetudinem eiusdem repositorii facienda.

Starosta lwowski wysyła woźnego do wójta w sprawach administracyjnych

AGZ XIV, 1627/1446, Lwów gr.

Magnificus dominus Petrus etc. (Odrowąż ze Sprawy starosta lwowski, ZR) proponebat super Cristconem Advocatum suum et Armenorum sic: „Domine Iudex, ego propono super Advocatum, quia ego ad ipsum dirrexi ministerialem in hac causa, ut mihi nominaret Armenos, qui fuerint in iure Theutunico, et ipse ipsos nominare noluit, et paratus sum docere per ministerialem, si negare intenderet. Et ob

⁹²⁹ Ten sam tekst w AGZ XIX, 2890/1473, Lwów z.

Czynności woźnego sądowego

hanc causam dampnificavit me in 300 marcis”, *Advocatus respondit: „non sum potens ipsis mandare, quia sunt sub obediencia civili et in iure eiusdem...* (Sąd odłożył sprawę na dwa tygodnie).

Ten punkt można zamknąć generalnym stwierdzeniem, że we wszelkich czynnościach prawnych, jeśli nie były dokonywane przed sądem, uczestniczył woźny⁹³⁰.

⁹³⁰ Także np. przy ustanowieniu legatu – AGZ XIV, 2908/1453, Lwów gr.

22.

CZYNNOŚCI WOŹNEGO PRZEDMIOTEM TRANSAKCJI

Jak informowaliśmy w Tomie I, kandydatów na woźnych protegowali często ich panowie⁹³¹. Ci kandydaci, gdy zostali woźnymi, często, według ustaleń Szymczakowej i W. Urbana, wykonywali na rzecz swych mocodawców czynności przypisane do stanowiska woźnego⁹³².

Byli oni powoływani na urząd woźnego ziemskiego przez wojewodę i przypisani do konkretnego sądu prawa polskiego. Z tego względu nie należy ich uważać za woźnych prywatnych. Woźni powoływani przez króla dla obsługi swych mocodawców-wielkich posiadaczy, to zjawisko późniejsze, w źródłach średniowiecznych jeszcze nieobecne. Jednakże w tych ostatnich spotykamy się ze zjawiskiem, aczkolwiek bardzo rzadko występującym, które, być może, jest już zapowiedzią pojawienia się kategorii woźnych, powoływanych wprawdzie przez władzę publiczną – króla, lecz dla potrzeb osób prywatnych.

Oto w roku 1451 nabywając prawo łowienia ryb w stawie, woźny zobowiązuje się, poza zapłatą za łowienie, dożywotnio wykonywać funkcje

⁹³¹ Tom I, s. 84 i nast.

⁹³² Ibidem.

Czynności woźnego sądowego

woźnego nieodpłatnie w procesach sądowych właściciela stawu – chorążego lwowskiego

AGZ XIV, 2462/1451, Lwów gr.

*Pyeczoni-Strumilo. Mathias Pyeczoni ministerialis terrestris Leopoliensis recognovit, quia apud strm. Georgium Strumilo de Camyonka, vexiliferum Leopoliensem, emisit piscinam in hereditate Gay pro decem sexagenis, et debet piscari a die hodierna duodecim septimanis. Et quam cito incipiat prima fronte pisces vendere, tunc iam debet piscinam piscari sine aliqua excusacione et ipsius piscine restitutione quavis cessane et debet sibi Strumiloni dare tres sexagenas super proximum festum Pasche... Et Pyeczoni ulterius obligatus est occasione pretense piscine vendite servire absque receptione quarumvis pecuniarum ipsi Strumiloni, usque ad mortem suam, citare et alia opportuna servicia ad officium Ministerialis spectancia, et hoc ideo, quia Strumilo ipsi Mathie piscinam vendidit levius amicanter, quam in antea aliis vendebatur...*⁹³³

Kto chciał z woźnego korzystać, musiał o niego prosić sąd, jak o tym wyżej wielokrotnie informowaliśmy. W związku z tym cytowaną zapiskę rozumiemy tak: ilekroć Strumiłło będzie woźnego potrzebował, tylekroć będzie sąd prosił o przydzielenie Macieja Pieczonego a ten (dożywotnio) będzie dlań nieodpłatnie czynności woźnego wykonywał.

Z mniej klarowną sytuacją mamy do czynienia we lwowskiej zapisce grodzkiej z 1452 r. Woźny zostaje pozwany o to, że nie zwrócił konia, użyzonego mu podczas rozgraniczania dóbr. Początkowo się wypiera, potem przyznaje, że konia nie zwrócił i zobowiązuje się odpracować za konia przez trzy lata. Nie wiemy, na czym ta jego praca miała polegać, zapiska o tym nie informuje. Można jedynie domyślać się, że mogły w rachubę wchodzić czynności należące do woźnego⁹³⁴.

Dysponujemy dwiema wzmiankami o wykonywaniu funkcji związanych ze stanowiskiem woźnego dla instytucji kościelnych przez woźnego ziemskiego

⁹³³ O powoływaniu przez króla woźnych dla osób prywatnych pisze ostatnio W. Urban, *Woźni sądowi...*, s. 173.

⁹³⁴ AGZ XIV, 2638/1452, Lwów gr.: Nob. Iohannes Dawydowski actor proposuit super Mathiam Pyeczony ministerialem, quia dum fuit apud eum in limitacione alias na rosge s dze, tunc sibi ministeriali ius eius solvit et concessit equum apud Iohannem Dawydowski cum sella equitare domum econverso, sicut tres sexagene, quem sibi non restituit. Pyeczony respondit: „domine Iudex, ipse non fe(cit)... (sic, ZR) et sicut... (sic, ZR) iuret et ego equum paratus sum solvere”. Et Iudex sentenciavit iuramentum Iohanni Dawydowski, sed Pyeczony dimi(tten)do Iohannem a iuramento, obligatus est sibi servire ad tres annos pro eodem equo, et super eo D. posuit memoriale.

W 1492 r. kapituła poznańska postanawia płacić corocznie I kopę groszy woźnemu. Nie podano dokładnie, jakie czynności woźny ma wykonywać, domyślamy się, że w grę wchodziły funkcje woźnego.

ACIE I, 819/1492, Poznań

...domini providum Nicolaum ministerialem Poznaniensem promiserunt salariare una sexagena pecunie pro quolibet festo Circumcisionis Domini, ratione cuius salariacionis ipse Nicolaus... in omnibus negociis et factis capituli pro tempore et in futurum contingentibus, sine ulla recusacione, absque aliquo precio inservire sponte promisit; et si aliquis dominorum de capitulo eum negotio suo aut villarum capituli vocaverit, sine ulla contradiccione servire debet, proviso ipso dumtaxat expensis.

Wykonując funkcje woźnego ziemskiego przez okres trzech lat w sprawach dotyczących dóbr kapituły poznańskiej, woźny Jakub ma spłacić pożyczkę

ACIE I, 1044/1513, Poznań

Domini prelati et canonici dederunt in mutuum Iacobo ministeriali Poznaniensi duas marcas pecunie mediorum grossorum, pro quibusquidem duabus marcis ipse Iacobus debebit et tenebitur dominis singulis servire in omnibus negociis in iure seculari terrestri bona ecclesie tangentibus ad tres annos successive sese immediate sequentibus, et pro quolibet annorum 16 scoti de predictis duabus marcis sibi debent defalcari usque ad totalem earum... per hoc ipsum servicium predictum aut pecunie pro rata temporis solucionem seu extenuacionem.

Groicki pisze, że gdy zachodziła potrzeba pozywania nieobecnego w mieście, wójt mógł zlecić czynność pozywania woźnemu ziemskiemu⁹³⁵. Groicki nie wyjaśnia, na jakiej podstawie wójt dysponował woźnym ziemskim. O woźnych ziemskich obsługujących Sąd Najwyższy Prawa Niemieckiego na Zamku Krakowskim piszemy w Tomie I. Była to jednak judykatura królewska, woźni ziemscy spełniali tam te same funkcje, co na przykład w sądach grodzkich⁹³⁶.

⁹³⁵ B. Groicki, *Porządek sądów...*, s. 97.

⁹³⁶ Zob. Tom I, s. 127.

II

WOŹNY
W ŹRÓDŁACH
JAKO OSOBA
PRYWATNA

1. Uwagi wstępne

Woźny występuje w księgach sądowych nie tylko jako osoba urzędowa, lecz także, aczkolwiek znacznie rzadziej, jako osoba prywatna. Wprawdzie ta strona jego działalności nie należy do tematu naszej pracy, jednak, jak informujemy we Wstępie, dla pełniejszego nakreślenia sylwetki tej postaci, zasygnalizujemy pokrótce to, co na uwagę zasługuje.

Odnosi się wrażenie, że woźny w stosunkach prywatno-prawnych nie jest przez sąd szczególnie faworyzowany, przysięgą dowodzi swych racji, winien przestrzegać reguł procedury sądowej, jak o tym może świadczyć choćby następująca zapiska

AGZ XIV, 1388/1445, Lwów gr.

Andreas Baccalarius actor proposuit contra Nicolaum ministerialem, qui sibi equum venditum non persolvit 10 grossos latos. Qui Nicolaus dixit: „cognosco, quia sum debitus”. Super quo Andreas memoriale posuit, quia recognovit. Et Nicolaus ministerialis subiunxit alias po them rzekl: „domini, adiudicate mihi penam super Andream, quia proposuit super me et me non citavit”. Et domini invenerunt, ex quo recognovit Nicolaus ministerialis debitum Andree et non contradixit, fecerunt sibi fideiubere. Et cum recessit, fecit iudex scribere penam super eum fertonem iudicio et parti, quia ius non admittit.

Z przejawem pewnego forytowania woźnego przez sąd spotykamy się w zapisce poznańskiej z 1406 r. Woźny nie stanął w terminie zawitym, żona usprawiedliwia nieobecność chorobą dodając, że chory nie spowiadał się. Przeciwnik żąda uznania woźnego przez sąd za pokonanego z tego tytułu. Tak zwykle bywało, sąd jednak postanowił inaczej, woźnego każe dostawić do sądu. To jednak nie nastąpiło i dalszego ciągu nie znamy.

Pozn. I, 2596/1406

Item assignatus est terminus coram domino rege... aut in magnis terminis, si fuerint prius quam dominus rex, Henrico O. et Bartconi ministeriali ad sentenciandum per dominos, quod in peremptorio termino predictus H. stetit. Et veniens uxor ministeriali (sic, ZR) dixit, quod infirmetur, sed non fuit procuratus per presbiterum neque confessus, et isto idem Henricus voluit lucrari, sed iudex dixit: Faciam ipsum portare. Et non est portatus.

2. Woźny stroną procesową

Dość często woźny występuje w księgach sądowych w charakterze strony procesowej w sporze prywatno-prawnym

Helc. II, 3213/1444

*Judicium sic decrevit: prout Petrus Sitco ministerialis citavit Nicolaum Gorczicza, quia sibi occidit filiastrum germanum, et hoc voluit probare juramento. Et procurator Gorczicze dixit: „Sentencia domine Judex, si evadet Petrum, evadet omnes propinquos; si perdet ad Petrum, si debet intercedere ipsum Petrum ab allis amicis?”. Et Judicium sic sentenciavit, quod sic debet fieri.*⁹³⁷

AGZ XIV, 1720/1446, Lwów gr.

*Nicolaus ministerialis actor prout nobilem Iohannem D. curiali termino citaverat pro media marca et totidem dampni, et ipse, reus existens, a iudicio absit et ministerialis ipsum proclamavit*⁹³⁸.

W procesach, w których woźny występuje jako prywatna strona procesowa, jest respektowana zasada *nemo iudex in causa sua* w tym sensie, że woźny w swoich sprawach nie wykonuje czynności urzędowych woźnego.

AGZ XIV, 1764/1446, Lwów gr.

*Nobilis Iohannes A. Nicolao ministeriali castri obligatus est dare ad quatuor septimanas unum truncum tritici et alium frumenti. Si non dederit, extunc Nicolaus ministerialis iam debet petere ministerialem ad pignorandum, pro quo ipsum reputavit contumacem.*⁹³⁹

Leksz. II, 1/1390, Pyzdry

*Quia veniens Adam ministerialis recognovit, quod M. astitit termino juramenti super Nicolaum ministerialem*⁹⁴⁰.

⁹³⁷ Zob. też Ul. I, 800/1381, LXXV, 18/1388, 4886/1388, CXXX, 13/1388, 4028/1386, CCLXXIII, 95/1398; Ul. II, 7671/1398; Leksz. I, 915, 1021/1391; Roty wlkp. IV, 408/1413; Kal. I, 103/1400, 143/1403, 873/1402; Bkuj, 3939/1434, 4023/1424; Łęcz. I, 1402/1389, 1604/1390, 2951/1393; Łęcz. II, 4316/1392, 4687/1393; AGZ XII, 434/1438; AGZ XIII, 2260/1444, 2428/1445, 3393/1447, 3872/1449; AGZ XIV, 132/1440, 1299/1445, 1468/1445, 1780/1446, 1935/1447, 1994/1448, 2235/1449, 1593/1446, 1610/1446, 1622/1446. Mazowsze: Czerska 370/1415; Płońska 1860/1413; Zakr. I, 144, 145, 146, 752/1424; Zakr. II, 362, 395, 534, 724/1434, 1608, 1632, 1634/1435, 1790/1436, 2738/1437.

⁹³⁸ Spór między tymi stronami toczył się w następnych miesiącach. W zap. 1762 z 2.8.1446 r. woźny wygrywa proces, gdy idzie o sumę główną. W kwestii szkód chce przysięgą ich dowieść, sąd jednak zwalnia go z przysięgi, ponieważ przeciwnik nie pojawił się. W zap. 1764 z 4.8. przeciwnik zobowiązuje się dać woźnemu-powodowi zboże. Jeśli nie da, woźny będzie prosił sąd o woźnego w celu ciężenia.

⁹³⁹ Między Mikołajem woźnym grodu lwowskiego a Janem D. toczył się proces o szkodę w wysokości pół grywny, zob. AGZ XIV, 1720 z 10.6.1446, Lwów gr., 1762 z 2.8.1446.

⁹⁴⁰ Zob. też Leksz. II, 1326/1399; AGZ XIII, 7369/1448, AGZ XIV, 2073, 2082, 2085/1448, Lwów gr.

Gdy zostaje oskarżony o najazd na dom, zranienie i zabójstwo, wizji dokonuje inny woźny.

AGZ XIV, 2082/1448, Lwów gr.

Gsus Stiborius de Vysnya, subiudex terre Leopoliensis actor Nicolaum ministerialem Premisliensem reum contumacem pronunciavit in tercio termino in suo lucro pro eo, quia inequitavit super bona ipsius... violenter... quam violenciam et sagittas ministerialis in tempore et hora conspexit... Qui non stetit ministerialis et Nicolaus ministerialis castris Leopoliensis recognovit, quia eum citavit et ad ius proclamavit.

Naruszenie tej zasady występuje w zapisce przemyskiej z 1495 r. Jest to jednak przypadek szczególny, woźny sądownie dowodząc swej niewinności osobiście pozywa naganiającego

AGZ XVII, 2797/1496, Przemyśl gr.

Lucas ministerialis datus de iure ad citandum videndam expurgacionem innocencie sue, idem ministerialis stans coram iure castrensi Premisliensi terminum assignavit eidem nobili Ade de O. ad diem tertium in Canczugam ad presenciam magnifici Iohannis de Pylcza Palatini Russie et Capitanei Premisliensis ad videndum expurgacionem innocencie sue, pro qua inculpatus est per eundem Adam.

Relacjonując wykonanie poleceń władzy, woźny zazwyczaj nie potwierdzał przysięgą wiarygodności swych zeznań. Inaczej jest, gdy działa jako osoba prywatna, wówczas swe oświadczenia musi zaprzysięgać

AGZ XIV, 1467/1445, Lwów gr.

Mathias Pyeczoni ministerialis Leopoliensis iuramentum facere debuit die hodierna contra strenuum dominum Paulum de Sprowa, subdapiferum Leop. pro 11 grossis latis. Et nos Iohannes Burgrabius suspensimus iuramentum ad adventum Pauli in Leopolim...⁹⁴¹

Woźny otrzymuje prawidlnika

Leksz. II, 1788/1395, Kościan

Veniens Cunrad, qui datus est ministeriali et Petro de O. in pravidlni. Idem C. fecit ministerialem justum et predictum P. reum pro equo, una marca et octo scotis, et hoc factum est coram subjudicibus S. et A. et aliis.

Być może, woźny dochodzi na drodze sądowej należnych mu opłat w następującej wzmiance

⁹⁴¹ Tak też w prawie miejskim, zob. Najst. ks., 2338/1408.: *N. Jacussius Wangrzin ministerialis debet ducere mettercius fidedignis super S. scultetum de I. pro 3 marcis racione equi, quem equum sibi vendidit.*

Czynności woźnego sądowego

Helc. II, 755/1401

M. de C. contumax in termino Curie contra Koczal officialem pro IIII grossis deservitis.

Prawdopodobnie w obronie swego posłańca staje woźny w zapisce proszowickiej

Ul. I, 2525/1384, Proszowice

Sobko officialis cum V. de J. terminum secundum, quod nuncium agitavit suum.

Niewątpliwie, wykonując szereg czynności urzędowych, woźny był co najmniej niemile widziany. Być może działając jako osoba prywatna, zadufany w swą pozycję przedstawiciel władzy, dawał powody do skarg o bezprawne działania.

W zapisce zambrowskiej z 1454 r. jest informacja o ustanowieniu zakładu między stronami sporu, z których jedna jest woźnym, choć tu może on występować jako współrodowiec

Maz. herb. 114/1454, Zambrów

*Vadium inter cleynodia Brodi et inter Dambrowi... et precipue inter Vitum preconem et inter S.*⁹⁴²

W zapisce lwowskiej z 1448 r. podsędek ziemski lwowski oskarża woźnego przemyskiego o szereg przestępstw

AGZ XIV, 2082/1448, Lwów gr.

Gsus Stiborius de Vysnya subiudex terrestris Leopoliensis actor Nicolaum ministerialem Premisliensem reum contumacem pronunciavit in tercio termino in suo lucro pro eo, quia inequitavit super bona ad tenutam ipsius D. violenter cum decem nobilibus et cum sibi similibus non secundum iuris formam, eidem violenter homines fugans et sagittans, quam violenciam et sagittas ministerialis in tempore et hora conspexit, qua inequitatura et violencia mulierem kmethonissam ipsius equo conculcavit et interemit metsecundam cum puero, que capite mortificata ministerialis conspexit... Qui non stetit ministerialis et Nicolaus ministerialis castri Leopoliensis recognovit, quia eum citavit et ad ius proclamavit.

⁹⁴² Także Maz. herb., 395/1472, Łomża: *(Vadium)... inter nobilem Vitum preconem Lomzenssem et opidanum et Nicolaum filium ipsius de Mylan ex una de armis Brody...*

3. Woźny pełnomocnikiem stron procesowych

Jako *iuris peritus*, znający od podszewki arkana procedury sądowej, woźny, jak mało kto, nadawał się do pełnienia roli zastępcy procesowego, co znajduje potwierdzenie w materiale źródłowym.

Dosyć często w księgach sądowych pojawiają się woźni sądowi, występujący w imieniu stron procesowych, a więc w charakterze pełnomocników procesowych. W niektórych źródłach jest to *expressis verbis* wyrażone ustanowienie pełnomocnika, w innych, z różnym stopniem prawdopodobieństwa, można się tego charakteru wystąpienia woźnego domyślać.

Oto przykłady ustanowienia pełnomocnictwa

AGZ XIV, 973/1444, Lwów gr.

...*Katherina uxor Iohannis de Sczyrzecz resignavit causam suam Nicolao ministerialii in causa cum Petro Nigro, molendinatore olim de Stradecz.*

AGZ XIV, 976/1444, Lwów gr.

Et expost Katherina constituit Nicolaum in procuratorem suum, ministerialem castri, per quem super eundem Petrum (pозwany, ZR) proposuit, quia sibi solutionem facere non vult... Ex adverso Petrus per Iohannem procuratorem suum, ministerialem Grodecensem, respondit: „nihil tibi sum debitus”⁹⁴³.

W tej ostatniej zapisce obie strony wzięły sobie woźnych za pełnomocników.

Funkcji zastępcy procesowego można domyślać się tam, gdzie strona w sądzie *proposuit per ministerialem*

Leksz. II, 1108/1398, Gniezno

*T. de B. ex una (et domina) de P. parte ex altera ad totam zuppam regalis iudicii Gneznensis proposuerunt per ministerialem dictum Oko, quod domina de P. fuit parata cum testibus ante ecclesiam maiorem*⁹⁴⁴.

⁹⁴³ Także AGZ XIII, 6723/1467, Przemyśl gr.

⁹⁴⁴ Zob. też AGZ XIV, 1335/1445, 3404, 3417/1455, Lwów gr. O częstym występowaniu woźnego w charakterze pełnomocnika w Toruniu pisze K. Kamińska, *Sądownictwo miasta Torunia...*, s. 153. Ibidem informacja o powierzaniu woźnemu miejskiemu funkcji pełnomocnika kobiet z urzędu przez sąd. Jednakże w prawie miejskim były pewne ograniczenia, mianowicie pełnomocnictwo sprawowane przez woźnego nie powinno kolidować z jego funkcjami służbowymi, zob. Ort. magd., Cz. II, nr 9, s. 58. I. Lewin,

Czynności woźnego sądowego

Również w tych przypadkach, gdy woźny odkłada termin z powodu choroby strony, można sądzić, że działa on w charakterze pełnomocnika tej strony procesowej

AGZ XVII, 3140/1499, Przemyśl gr.

*Nobilis Stanislaus C. actor attentavit terminum secundum contra nobilem Barbaram de D. ... a qua Lucas ministerialis, tamquam nuncius simplex reposuit vera infirmitate...*⁹⁴⁵

Sądzimy, że pełnomocnictwa można upatrywać tam, gdzie woźny występuje w sądzie w imieniu strony – *ex parte*

Ul. I, 1625/1382, Proszowice

*Sobco officialis ex parte iudicis cum Judeone de K. terminum tertium*⁹⁴⁶.

Także na Mazowszu spotykamy woźnego w charakterze pełnomocnika strony procesowej

Zakr. II, 2378/1436

*Nobilis... Clara de Sz. commisit suam procuraciam nobili Iohanni de Stpice, preconi in Nowemyasto, contra Stanislaum de S. pro omnibus suis causis*⁹⁴⁷.

Trzeba jednak dodać, że na Mazowszu przywilej ks. Bolesława IV dla ziemi zakroczymskiej z 1478 r. zawiera zakaz pełnienia funkcji zastępców stron procesowych przez urzędników sądowych, w tym także woźnego

Ne officiales iudicio praesidentes causas procurent

*Praeterea nullus officialis, zupparius vel ministerialis, quocunque nomine vocitetur sive nuncupatur, in iudicio praesidens sive praesidentes, in terminis communibus sive quibuscunque, causam seu causas alienas, sive cuiuspiam hominis peramplius et deinceps solicitare, procurare, aut gubernatorem sive procuratorem se nominare, ac in causa principaliter constituentis ipsum constituere debebunt, neque poterint in perpetuum*⁹⁴⁸.

Palestra w dawnej Polsce, Lwów 1936, s. 24 i nast. nie wymienia woźnego wśród urzędników kancelarii sądowych, wykonujących funkcje zastępców stron procesowych. Nie ma też woźnych w aktach ustawodawczych wprowadzających *incompatibilitas*.

⁹⁴⁵ Także AGZ XIV, 1670/1446, 2094/1448, Lwów gr. W tym charakterze występują woźni ziemscy przed krakowskim Sądem Najwyższym Prawa Niemieckiego: Tomko – Najst. ks., 683/1398, Stanisław Boguta – Najst. ks., 2004/1407, 2951/1412.

⁹⁴⁶ Sądzimy, że woźny występuje raczej w charakterze świadka a nie pełnomocnika w następujących przypadkach: Ul. II, 7468/1398: *Margaretha uxor N. de C. ... Martinum officialem debet constituere contra P. intercessorem W. de W.*, podobnie Ul. II CCLXII, 68/1398, CCLXXV, 9/1399.

⁹⁴⁷ Zob. też zapiskę rękopiśmienną z księgi nurskiej z 1448 r., powołaną przez Kochanowskiego, *Próba ujęcia...*, s. 34–35. Przytaczamy ją z uwagi na ciekawą treść. Woźny jest pełnomocnikiem strony, toczącej proces z podsędkiem, skarżąc go o sfalszowanie dokumentu: *Preco Michael nurensis, prolocutor... Andree advocati Koszak, egit super Cristinum subjudicem nurensis: „quia tu es iniectus vi in advocaciam meam et super eam literam falsam tenes, quam tibi in scola scripsisti, et adhesio horum scabinorum et nobilium de iure non fuit, quos tu nominatim in eandem litteram inclusisti seorsum... quorum consensus non fuit”.*

⁹⁴⁸ IP, s. 461. K. Dunin, op. cit., s. 241.

Woźny-pełnomocnik strony, z racji związków z sądem, mógł sobie poczynać niekiedy zbyt obcesowo, czym mógł narazić się na kary, jak w następującej zapisce

AGZ XIV, 975/1444, Lwów gr.

Iohannes ministerialis de Grodec, procurator Petri, olim molendinatoris de Stradecz, succubuit penam sex scotos iudicio, quia intercepit sermonem nolendo exaudire contra Nicolaum ministerialem castris, Katherine conthoralis I. de S. procuratorem.

4. Inne, pozaprocesowe sytuacje

Woźny występuje często jako dłużnik, przy czym tytułu prawnego długu zwykle nie znamy

Pozn. I, 2693/1406

H. O. iusto et vero iudicio adquisiuit 14 scotos in ministeriali, quod debet solvere infra duas septimanas.

Czerska 1770/1425

*Preco warcensis tenetur solvere Janussio de L. dimidiam secundam marcam... per sex septimanas sub L.*⁹⁴⁹

Znacznie rzadziej spotyka się woźnego – wierzyciela

Zakr. II, 829/1434

*I. de G. ... nobili Iohanni preconi Novocivitatibus tenetur unam sexagenam... persolvere*⁹⁵⁰.

W charakterze poręczyciela lub dłużnika, za którego się poręcza, woźny występuje przede wszystkim na Mazowszu

⁹⁴⁹ Także Zakr. I, 42/1423, 1065, 1087, 1333/1425, 2272/1426, Zakr. II, 665/1434, 1371/1435, 2049/1436, 2361/1436, 2841/1437. O stanie majątkowym woźnego może świadczyć to, że figuruje wśród poddanych, którym książe udziela wsparcia na przednówku: Zakr. I, 2831 z 27.5.1427: *Hii incole receperunt a domino nostro duce graciousissimo VI¹/₂ modium siliginis, quam siliginem reddere vice versa de nova siligine tenentur...* Zakr. I, 2870 z 7.6.1427: *Nota, isti incole de Radzicowo tenentur siliginem domino duce de nova siligine soluturum... item ministerialis II choros...* W Zakr. II, 2204/1436 woźny zastawia na upad suknię (*tunica*).

⁹⁵⁰ Także Zakr. II, 1157/1435.

Czynności woźnego sądowego

Czerska 638/1407

*Derslaus heres de R. et prece grodecensis fideiusserunt...*⁹⁵¹

Zakr. I, 1080/1425

*Stanislaus de Godacze prece obligavit se exliberare de fideiussoria*⁹⁵².

W zapisce mazowieckiej z 1434 r. woźny jest nabywcą dziesięciny

Zakr. II, 229/1434

Nobilis Przedborius prece zacrocziemiensis personaliter publice recognovit se teneri honorabili domino N. procuratori in Junecz quadraginta gr. communis monete pro decima, quam emit in N. ... sub pena L. soluturas.

W zapisce przemyskiej z 1506 r. woźny oświadcza, że dostał pełne zadośćuczynienie za grunt, przy czym może to być sprzedaż lub też zrzeczenie się prawa bliższości

AGZ XVII, 3589/1506, Przemyśl gr.

Laboriosus Vanyko ministerialis terrestris recognovit, quia sibi totalis satisfaccio facta est pro omni propinquitate, quam habuit in area penes balneum castrense a provido Olexa cerdone, in eadem area residente, qua satisfaccione percepta sibi eandem resignavit.

Jako zastawnik trzech niw występuje woźny w zapisce krakowskiej
Ul. II, CCXXXVII, 15/1397

Z. de P. tres nywy in 4 marcis et uno fertone currentis monete Lamberto de Lascowa ministeriali tenendam obligavit.

Jest też woźny nabywcą domu od sędziego

AGZ XIII, 980/1439, Przemyśl z.

Nicolaus ministerialis obligavit se nobili Petro Iudici Premisliensi viginti marcas solvere pro domo, quam apud ipsum perpetue emit...

Generalnie trzeba stwierdzić, że udział woźnego jako osoby prywatnej w życiu prawnym społeczeństwa jest w księgach sądowych raczej rzadko notowany⁹⁵³.

⁹⁵¹ Także Zakr. I, 180/1424, 1162/1425, 2663/1437.

⁹⁵² Także Zakr. II, 2991/1437.

⁹⁵³ Zob. opinię W. Urbana, *Woźni sądowi...*, s. 175.

Zakończenie

Niniejszym tomem zamykamy nasze badania nad woźnym sądowym w średniowiecznej Polsce w obszarze prawa polskiego.

Przy pracy nad przedstawieniem czynności woźnego, w jeszcze większym stopniu niż przy tomie pierwszym, poświęconym kwestiom personalnym, odczuwaliśmy dotkliwie niedostatek informacji źródłowych. W księgach sądowych, z których głównie w niniejszym tomie korzystaliśmy, na wiele pytań nie otrzymaliśmy żadnych odpowiedzi, co do wielu istotnych kwestii trzeba było poprzestać na hipotezach. Wiele czynności urzędowych woźnego nie wpisywano do ksiąg, jak np. wydanie woźnemu listu pozewnego.

Większość opublikowanych ksiąg sądowych obejmuje zapiski z krótkich wycinków czasowych, dlatego uzyskiwany na ich podstawie obraz jest dość statyczny. Utrudnia to uchwycenie ewentualnych kierunków rozwoju, który z pewnością następował.

Różne dla poszczególnych ziem ramy chronologiczne wydawnictw źródłowych utrudniają też przedstawienie różnic partykularnych, które z pewnością istniały w stopniu wyższym, niż udało nam się ustalić. Aczkolwiek w nauce zwracano już na to uwagę, mimo wszystko zdumiewa różnorodność czynności wykonywanych przez woźnych. Należy przy tym mieć na uwadze, że z własnej inicjatywy woźny nie przedsięwziął żadnych czynności. Jego uprawnienia (i obowiązki) miały charakter funkcji *in potentia*, które ulegały ożywieniu na mocy decyzji sądu. Tylko sąd dawał woźnego osobie, która go potrzebowała, zwykle zresztą prośbie czynił zadość.

Wydaje się, że wyjątek od tej reguły mogły stanowić sytuacje nagłe, gdy trzeba było użyć woźnego do stwierdzenia nagłego naruszenia prawa i nie można było czekać z tym do sesji sądu. Źródłowo tego jednak potwierdzić nie możemy.

Czynności woźnego sądowego

Pewien problem stwarza ujęcie owych wielorakich funkcji woźnego w jakiś porządek, nie ma bowiem jakiegoś wspólnego mianownika, systematyzującego materiał. Te same czynności wykonuje woźny poza procesem, jak też w różnych stadiach procesu (np. obesłanie, areszt, wizja, wwiązanie itp.)

Trzeba jednak stwierdzić, że przy opisywaniu czynności woźnego nie jest istotna ta lub inna kolejność ich przedstawiania, są one bowiem względem siebie „autonomiczne”, nie powiązane ze sobą, jak np. instytucje prawne. Z naciskiem podkreślamy, że tymi ostatnimi zajmujemy się tylko o tyle, o ile to jest konieczne dla zrozumienia roli w nich woźnego sądowego.

Należy też przypomnieć, że w wielu przypadkach czynności woźnego mają charakter fakultatywny. Strony mogły umownie wykluczyć udział woźnego np. przy wwiązaniu bądź w ogóle wykluczyć drogę sądowego rozstrzygnięcia sporu. Niemniej z ilości zebranych dowodów działalności woźnego można wnosić, że zainteresowani chętnie z pomocy woźnego korzystali.

Jego wysyłano z upomnieniem, które na przykład było koniecznym warunkiem wszczęcia procesu.

Podczas wizji woźny stwierdzał stan faktyczny, zazwyczaj w przyczynie nie wnikając. Dokonując oględzin ran nie badał, kto był ich sprawcą. Ale to on rany liczył i klasyfikował (cięte, klute, sińce).

Wzywany do obejrzenia szkód w obejściu poszkodowanego, jednocześnie kładł areszt na zwierzętach, rzeczach lub osobach szkodę wyrządzających, przezeń na miejscu zastanych. Znaczył je i nakazywał owo „lico” stawić w sądzie. Niekiedy przeprowadzał czynności śledcze, gdy np. szedł śladem do cudzej posiadłości (z poszkodowanym) i tam kładł areszt na tym, co wskazał poszkodowany. Owo kładzenie aresztu musiało mieć jakąś symbolikę, musiały być w użyciu jakieś formułki słowne, których jednak źródła nie ujawniają.

Szczególnie liczne są informacje o wykonywaniu przez woźnego czynności pozywania, choć i tu brak wielu szczegółów (np. od kogo woźny otrzymywał pozew). Tu woźny był niewątpliwie zwiastunem złych wieści, jednakże na ogół pozywanie przebiegało spokojnie, przypadki ataków na woźnego są bardzo rzadkie. W literaturze są one niewątpliwie zbyt wyeksponowane.

Druga pod względem liczebności grupa informacji dotyczy przysięgi, którą zazwyczaj odbierał woźny.

Wielorakie funkcje spełniał woźny w samym sądzie. Tu jego obecność była konieczna. Gdy go nie było – sąd nie sądził.

On wzywał uczestników procesu przed oblicze sądu. Jemu, zazwyczaj plebejowi, stający przed sądem oddawali broń. Przed nim uczestnicy procesu składali oświadczenia, do tychże uczestników sąd czasem zwracał się za pośrednictwem woźnego. Do niego zwracał się naganiany sędzia, biorąc go na świadka nagany i polecając bez zwłoki pozywać naganianego. Natomiast rzadko jest notowany udział woźnego w procedurze nagany szlachectwa.

Woźny, zazwyczaj w ramach egzekucji wyroku, dokonuje ciężenia i wwiązania. I tu najczęściej spotykamy sprzeciw wobec czynności woźnego.

Bez woźnego nie można się było obejść w procesie granicznym. On wzywał na sąd graniczny, zaprzysięgał uczestników, aktywnie uczestniczył w ustalaniu granic i ich oznaczeniu. On odbierał protesty i likwidował na mocy wyroku kopce zaskarżone.

Woźny ogłaszał alienację nieruchomości i wzywał do zgłaszania ewentualnych roszczeń. W ogóle za pośrednictwem woźnego składano wszelkiego rodzaju ostrzeżenia i protesty.

Ze swych czynności woźny składał relację w sądzie, który go delegował i tę relację wciągano do ksiąg. Ponieważ woźny był zaprzysięgany, relacji nie utwierdzała przysięga. Bardzo rzadkie są przypadki negowania ich wiarygodności.

Woźny brał udział w egzekucji świadczeń publicznych. Do jego obowiązków należało ogłaszanie decyzji władz. W razie wątpliwości informował o przynależności danej miejscowości do powiatu sądowego.

Jego, jako obserwatora, delegował sąd macierzysty do innych sądów. Głównie chodziło o sprawdzenie czy ekscypcja, na przykład, danego chłopca przez feudała doprowadziła w konsekwencji do uruchomienia sądu dominalnego.

Czynności urzędowych woźnego jest tak wiele, że jeden człowiek raczej nie mógł im podołać, tym bardziej, że wiele czynności woźny wykonywał wielokrotnie. Przy sądzie było kilku woźnych, dokładnie ich liczby nie da się ustalić.

Kim był woźny, człowiek pochodzący zwykle z nizin społecznych? Poglądu, sprowadzającego go często do roli sługi, nie podzielamy⁹⁵⁴. Był woźny funkcjonariuszem publicznym, mianowanym przez władze wysokiego, niekiedy najwyższego szczebla. Mianował go wojewoda, także król. Składał przysięgę, w której zobowiązywał się do posłuszeństwa i pilnego wykonywania obowiązków. Ta przysięga powodowała, że jego relacje i wszelkie oświadczenia miały wagę wiary publicznej.

Relacje zazwyczaj były podstawą wyroków sądowych. Podlegał szczególnej odpowiedzialności i szczególnej ochronie prawnej, znacznie jednak słabszej niż w prawie miejskim czy kościelnym. W hierarchii stanowisk sądowych niewątpliwie stał najniżej, co nie koliduje z przypisywaniem mu bardzo ważnej roli⁹⁵⁵. Z pewnością był najbardziej zapracowanym członkiem wymiaru sprawiedliwości.

Warto zwrócić uwagę, w których sytuacjach woźnego nie spotykamy. Nie uczestniczy przy zawieraniu umów, nie ma go przy litkupie, przy łajaniu, przy zaciąganiu pożyczek, ustanawianiu zastawu. Generalnie nie występuje przy czynnościach prywatno-prawnych dopóty, dopóki nie wejdą one w sferę zainteresowania wymiaru sprawiedliwości. Nie należy woźny do kategorii osób określanych mianem *boni homines*. Jego znaczenie, rola, pozycja w społeczeństwie ma inne źródło – powołanie na urząd przez władzę państwową i przysięga.

Z nagromadzonego doświadczenia zawodowego, dzięki któremu był on *iuris peritus* umiał woźny czerpać korzyści, poza przewidzianymi prawem opłatami. Wykonuje swe funkcje urzędowe dla określonych osób w trybie umowy, odpłatnie. Nie jest to sprzedaż urzędu, woźny z urzędu w tym przypadku bynajmniej nie ustępuje. Często wykonuje funkcję pełnomocnika procesowego, występując w tym charakterze jako osoba prywatna.

Jako osoba prywatna w obrocie prawnym, na przykład w transakcjach kupna-sprzedaży itp. pojawia się rzadko.

Badania nad woźnym sądowym w średniowiecznej Polsce dostarczają sporo spostrzeżeń o prawie i wymiarze sprawiedliwości. Uderza przede

⁹⁵⁴ Ostatnio taką opinię wyraził S. Grodziski, *Z dziejów staropolskiej kultury prawnej*, Kraków 2004, s. 173.

⁹⁵⁵ Być może zajęliśmy się woźnym sądowym w szczytowym okresie rozwoju tego stanowiska. Badacze zwrócili uwagę na jego stopniową degradację, choć bez bliższego określenia czasu. Zob. Tzschoppe US, s. 237: „Dieser, im Mittelalter weit höher als später stehende Beamtete...”. Podobnie W. Maisel, *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*, Poznań 1961, s. 216.

wszystkim racjonalność postępowania sądowego i poszczególnych instytucji prawnych, logiczność widocznych założeń. Inną, zdumiewającą cechą jest pochylenie się nad człowiekiem, „ludzkie” oblicze.

Ile wysiłku to dawne prawo wkładało, by skłócenie polubownie spór zakończyli! Te trzykrotne upomnienia przed pozwem, trzykrotne wysyłanie woźnego do nieobecnego, by wyjaśnił, dlaczego nie zjawił się na sądzie. Swoboda w umownym kształtowaniu wzajemnych praw i obowiązków. Nieśpieszność i niechęć do podejmowania środków dyscyplinujących, darowanie kar przez sędziów.

Sądy najwyraźniej miały świadomość, że społeczeństwo jest osiadłe, że spory toczą się między sąsiadami, którym i po wyroku przyjdzie ze sobą sąsiedować. Stąd tendencja do wyroków kompromisowych, które między stronami przepaści nie wykopują.

★ ★ ★

Autor żywi nadzieję, że jego praca zainteresuje innych badaczy Polski średniowiecznej i skłoni do podjęcia studiów nad pozostałymi członkami ówczesnego wymiaru sprawiedliwości.

Słowami podziękowania dla Profesora Jacka Matuszewskiego kończyliśmy uwagi wstępne w tomie pierwszym. Z niemniej serdecznymi podziękowaniami, kierowanymi pod jego adresem kończymy studia nad woźnym. Jego krytycznej wnikliwości, cennym uwagom a także słowom otuchy autor wiele zawdzięcza.

Uzupełnienie do bibliografii z Tomu I

- Adamus Jan, *O herbie miasta Wilna*, Łódź 1996,
- Baran Kazimierz, *Z dziejów prawa karnego Anglii między Renesansem a Oświeceniem, XVI-XVIII w.*,
Kraków 1996,
- Dąbkowski Przemysław, *Zasada jawności w dawnym prawie polskim*, Lwów 1937,
- Przyborowski Józef, *Znaczenie wsteczcy w sądownictwie polskim za panowania Władysława Jagiełły*,
„Biblioteka Warszawska” 1860, t. II, Nowa Seria t. XI, s. 67–88,
- Rymaszewski Zygfryd, *Prawo bliższości krewnych w polskim prawie ziemskim do końca XV wieku*,
Łódź 1970,
- Rymaszewski Zygfryd, *Trzecizna w świetle źródeł polskich z XIV i XV wieku*, ZN UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Ser. I, zesz. 47, Łódź 1966, s. 123–138,
- Rymaszewski Zygfryd, *Wokół problematyki średniowiecznego pozwu polskiego*, w: *Symbolae historico-iuridicae Lodzienses Iulio Bardach dedicatae*, Łódź 1997, s. 66–114,
- Śreniowski Stanisław, *Zbiegostwo chłopów w dawnej Polsce, jako zagadnienie ustroju społecznego*,
Warszawa 1948,
- Wachlowski Zenon, *Dylacje procesowe w sądownictwie ziemi ruskiej XV i XVI wieku*, Pam. HP, t. III,
z. 3, Lwów 1926,
- Waldo Barbara, *Niedział rodzinny w polskim prawie ziemskim do końca XV stulecia*, Wrocław 1967.